ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

II
1965

P-124

IAŞI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE:

Redactor responsabil:

VAL. POPOVICI

Membri:

J. BENDITER, D. BERLESCU, C. CIHODARU, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

Secretar științific de redacție:

L. BOICU

Adresa redacției: Institutul de istorie și arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Iași, str. Karl Marx nr. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia
Republicii Socialiste România
Filiala Iași

Anuarul
Institutului de istorie
și arheologie

Tom. II, 1965

3859

SUMAR

STUDII

D. SANDRU și I. SAIZU, Cu privire la acapararea petrolului românesc de către Germania hitleristă (1940—1944) 5

GH. BUZATU și GEORGETA IGNAT, Unele aspecte privind situația învățământului primar din Moldova în anii crizei economice din 1929—1933 39

CONSTANTIN C. ANGELESCU, Contribuții la istoricul Asociației lucrătorilor tipografi din România (Perioada 1858—1865) 63

L. BOICU, Încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea 93

N. GRIGORAȘ, Frămîntări sociale și politice din Moldova și Țara Românească între anii 1750 și 1760 117

D. CIUREA, Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII) 143

NICOLAE GOSTAR, Cultele autohtone în Dacia romană . 237

COMUNICĂRI ȘI NOTE

I. SAIZU, Manifestația din 12 august 1920 a muncitorilor ieșeni 255

C. CIHODARU, Alte precizări în legătură cu valul de piatră din Dobrogea și cu însemnările toparhului bizantin 261

F. 21.026 https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

MARION EINHORN, Die ökonomischen Hintergründe der faschistischen deutschen Intervention in Spanien, 1936—1939. Akademie Verlag, Berlin, 1962 *(J. Benditer)* 281

* * * Contribuţia României la victoria asupra fascismului, Bucureşti, Editura politică, 1965, 199 p. + 6 hărţi *(Gh. Florescu)* . . . 284

GEORGES DETHAN, L'Allemagne en 1867. Lettres inédites de Henri Tillos, in „Revue d'histoire diplomatique", oct.-dec. 1964, p. 340—360 *(C. C. Angelescu)* 287

CORNELIA BODEA, Documente privind Unirea Principatelor, vol. III, Corespondenţă politică (1855—1859), Ed. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1963, XLVIII + 704 p. *(Gh. Platon)* 288

M. DAN şi S. GOLDENBERG, Bistriţa în secolul al XVI-lea şi relaţiile ei comerciale cu Moldova, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, series Historica", 1964, fasc. 2, p. 22—83 *(L. Şimanschi)* . . 295

R. MANOLESCU, Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (sec. XIV—XVI), Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1965, 306 p. + 1 schemă + + 1 hartă *(L. Şimanschi)* 295

DINU C. GIURESCU, Ion Vodă cel Viteaz, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1963, 222 p. *(I. Caproşu)* 303

RONALD SYME, The wrong Marcius Turbo, în „The Journal of Roman Studies", LII, 1—2, 1962, p. 87—96 *(Silviu Sanie)* 313

S. N. EISENSTADT, The Political Systems of Empires, The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Ltd., London, 1963, XIX + 524 p. *(T. Popescu)* 316

CRONICA ŞTIINŢIFICĂ

Din activitatea ştiinţifică a Institutului de istorie şi arheologie în anul 1965 *(Adrian Macovei)* 319

Călătorii de studii în străinătate *(Adrian Macovei)* 321

Din activitatea Secţiei de istorie a Filialei Iaşi a Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice *(I. Seftiuc)* 323

Comemorarea a 25 de ani de la moartea lui N. Iorga *(Gh. Buzatu)* . 324

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Académie
de la République Socialiste de Roumanie
Filiale de Jassy

Annuaire
de l'Institut d'histoire
et d'archéologie

Tome II, 1965

SOMMAIRE

ÉTUDES

.D SANDRU et I. SAIZU, Comment fut accaparé le pétrole roumain par l'Allemagne hitlérienne 5

GH. BUZATU et GEORGETTE IGNAT, Quelques aspects de la situation de l'enseignement primaire en Moldavie pendant la crise économique de 1929—1933 39

CONSTANTIN C. ANGELESCO, Contributions à l'histoire de l'Association des ouvriers typographes de Roumanie (1858—1865) 63

L. BOICU, Les essais faits, pendant la première moitié du XIX-e siècle, pour aménager les rivières de la Moldavie en voies navigables . . . 93

N. GRIGORAŞ, Les agitations sociales et politiques en Moldavie et en Valachie de 1750 à 1760 117

D. CIUREA, L'organisation administrative de la Moldavie (XIV-e—XVIII-e siécles) 143

NICOLAE GOSTAR, Les cultes autochtones en Dacie romaine . . 237

COMMUNICATIONS ET NOTES

I. SAIZU, La manifestation du 12 août 1920 des ouvriers de Iassy . 255

C. CIHODARU, Nouvelles précisions concernant la datation du vallum en pierre de la Dobroudja et les notes du Toparque byzantin 261

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARION EINHORN, Die ökonomischen Hintergründe der faschistischen deutschen Intervention in Spanien 1936—1939, Akademie Verlag, Berlin, 1962 *(J. Benditer)* 281

*** Contribuția României la victoria asupra fascismului *(La contribution de la Roumanie à la victoire contre le fascisme)*, Editions politiques, Bucarest, 1965, 199 pages + 6 cartes *(G. Florescu)* 284

GEORGES DETHAN, L'Allemagne en 1867. Lettres inédites de Henri Tillos, dans „Revue d'histoire diplomatique", oct.-déc. 1964, p. 340—360 *(C. C. Angelesco)* 287

CORNELIA BODEA, Documente privind Unirea Principatelor, vol. III, Corespondență politică (1855—1859) *(Documents relatifs à l'Union des Principautés Roumaines, tome III, Correspondance politique (1855—1859)*, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1963, XLVIII + 704 pages *(G. Platon)* 288

M. DAN et S. GOLDENBERG, Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova *(Bistrița au XVI-e siècle et ses relations commerciales avec la Moldavie)*, dans „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historica", 1964, fasc. 2, p. 22—83 *(L. Șimanschi)* 295

R. MANOLESCU, Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI) *(Les relations commerciales de la Moldavie et de la Valachie avec Brașov, XIV-e—XVI-e siècles)*, Editions Scientifiques, Bucarest, 1965, 306 pages + 1 schème + 1 carte *(L. Șimanschi)* 295

DINU C. GIURESCU, Ion Vodă cel Viteaz *(Le Prince Jean le Brave)*, Editions Scientifiques, Bucarest, 1963, 222 pages *(I. Caproșu)* 303

RONALD SYME, The wrong Marcius Turbo, dans „The journal of Roman Studies", LII, 1—2, 1962, p. 87—96 *(Silviu Sanie)* 313

S. N. EISENSTADT, The political Systems of Empires, The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Ltd., London, 1963, XIX + 524 p. *(T. Popescu)* 316

CRONIQUE SCIENTIFIQUE

— L'activité scientifique de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie en 1965 *(Adrien Macovei)* 319

— Voyages d'études à l'étranger *(Adrien Macovei)*. 321

— L'activité de la section d'histoire de la Société d'Etudes d'histoire et de philologie, Filiale de Iassy, *(I. Seftiuc)* 323

— La commémoration de Nicolas Iorga à l'occasion du 25-e anniversaire de sa mort *(Gh. Buzatu)* 324

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CU PRIVIRE LA ACAPARAREA PETROLULUI ROMÂNESC DE CĂTRE GERMANIA HITLERISTĂ (1940—1944)

DE

D. ŞANDRU şi I. SAIZU

Prin pacea de la Versailles, monopolurile germane au pierdut o parte însemnată din poziţiile deţinute în industria petrolieră din România. Pericolul unei noi subjugări a acestei ramuri economice de către capitalul german a reapărut însă după primul război mondial şi el a devenit din ce în ce mai iminent în urma instaurării hitlerismului la putere în Germania. În noile condiţii, cînd imperialismul german înfăptuia un larg program de înarmare, lupta Reichului pentru asigurarea combustibilului necesar alimentării maşinei de război a crescut. Aceasta explică într-o largă măsură atenţia din ce în ce mai mare pe care guvernul de la Berlin a acordat-o relaţiilor cu România.

Planurile imperialismului german dictate, între altele, şi de necesitatea aprovizionării armatelor hitleriste cu alimente şi carburanţi, aveau în vedere acapararea economiei româneşti fără o agresiune militară directă. Această poziţie izvora din interesul hitleriştilor pentru obţinerea resurselor de petrol românesc prin mijloace care să nu provoace distrugerea instalaţiilor şi, nemijlocit, scăderea producţiei de petrol, precum şi din interesul de a folosi, cu adeziunea cercurilor reacţionare din România, rezervele umane din ţara noastră în războiul pe care Germania îl pregătea [1].

Faţă de planurile expansioniste ale hitlerismului, burghezia română n-a manifestat o atitudine unitară. O serie de reprezentanţi ai burgheziei româneşti, care întreţineau relaţii economice strînse cu monopo-

[1] Ion Popescu—Puţuri, *Principalele trăsături ale regimului politic din România în perioada dictaturii militaro-fasciste şi a agresiunii hitleriste*, în volumul *Din istoria contemporană a României*, Editura ştiinţifică, 1965, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lurile anglo-franco-americane, se pronunţau pentru continuarea legăturilor cu ele. În opoziţie cu aceştia, cercurile guvernamentale, deşi colaborau cu blocul anglo-franco-american, care deţinea poziţii dominante în economia României, au dus o politică de concesii faţă de pretenţiile Germaniei, fapt care a facilitat expansiunea ei economică în România [2].

În lupta Germaniei hitleriste pentru asigurarea petrolului românesc, aceasta a uzat de diverse metode, între care, cele mai importante au fost două : acapararea acţiunilor societăţilor petroliere cu capital negerman şi încheierea unor acorduri comerciale cu România.

Pînă în 1939, capitalul german participa în industria petrolului românesc numai la trei mici întreprinderi : „Mirafor", cu un capital de 10.000.000 lei, „Consorţiul petrolului" şi „Buna-speranţă", fiecare cu un capital de cîte 6.000.000 lei [3], care reprezentau un procent neînsemnat în raport cu capacitatea de prelucrare şi capitalul investit de monopolurile celorlalte mari puteri. Cu toate acestea, imperialismul german a reuşit să-şi creeze o sursă de aprovizionare cu produse petroliere din România în urma acordurilor economice încheiate cu acest stat. Printre primele acţiuni întreprinse de Germania în vederea asigurării alimentării cu petrol a maşinii sale de război se înscrie *Tratatul comercial germano-român*, pe bază de clearing, semnat la 23 martie 1935, care a fost completat la 24 mai acelaşi an printr-un acord de plăţi. Acordul de clearing stabilea taxe preferenţiale pentru mărfurile importate şi exportate de Germania ; prin el, guvernul român se obliga să livreze cantităţi însemnate de petrol şi produse agro-alimentare şi să creeze Germaniei posibilitatea înfiinţării în România a unor societăţi mixte.

Acordurile ulterioare româno-germane au lărgit colaborarea economică şi asupra altor produse, lăsînd petrolului şi cerealelor româneşti prioritate în schimburile cu Germania. Pe această linie, un loc dintre cele mai însemnate îl ocupă convenţia economică din martie 1939, ale cărei baze au fost stabilite de Goering şi regele Carol al II-lea în întîlnirea de la Lipsca din noiembrie 1938. Prin aceasta, guvernul român se angaja, în schimbul obţinerii unor materiale de război, să lărgească exportul petrolului şi cerealelor în Germania atît de mult încît — aşa cum se recunoştea într-un raport al legaţiei Reichului din Bucureşti din februarie 1940 — România devenea un „important furnizor al economiei de război germane" [4].

---

[2] E. Cimponeriu, *Din lupta maselor populare împotriva fascismului şi a înfeudării ţării de către Germania hitleristă*, în „Studii", nr. 4/1964, p. 749.

[3] Tudor Savin, *Economia românească sug jugul imperialismului german*, Editura „Scînteia", 1946, p. 79.

[4] M. Dogaru, *Aspecte din politica antinaţională şi antipopulară a monarhiei*, în „Revista Arhivelor", nr. 2/1963, p. 39 ; Anton Zischka, *Războiul petrolului*, Bucureşti, 1942, p. 297.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În conformitate cu clauzele acestui acord, reacțiunea română se obliga să „colaboreze" cu Reichul în domeniul economiei, să „reînnoiască metodic" producția industrială potrivit „noi ordinii europene", să reorganizeze căile de comunicație în concordanță cu debușeele naturale, să accepte controlul „specialiștilor" germani asupra economiei, să exporte produsele ei în Germania la prețuri independente de prețurile pieții mondiale. În vederea executării clauzelor din acord, guvernul german a creat în România, în ianuarie 1940, pe lîngă ambasada sa, un birou economic special, condus de H. Neubacher [5]. Prevederile convenției din martie 1939 au fost respectate de Germania pînă la sfîrșitul lunii septembrie 1940, perioadă în care ea a livrat aproape în întregime armamentele prevăzute în acord, în schimbul petrolului românesc primit [6].

Convenția economică din martie 1939 a constituit un pas însemnat pe linia înfeudării economiei și îndeosebi a acapărării petrolului românesc de către Germania hitleristă, aducînd grave prejudicii economiei naționale [7]. În acest sens este semnificativ faptul că în vreme ce prețul petrolului pe piața mondială era de 7.000 lei tona, România livra Germaniei acest produs cu 3.800 lei tona [8].

În fine, acordul special din mai 1940 — Oel Packt — încheiat de dictatura regală cu Germania punea producția de petrol a României în slujba planurilor agresive ale hitlerismului.

*

Dictatura militaro-fascistă, instaurată la 6 septembrie 1940, expresie a intereselor celor mai reacționare și agresive vîrfuri ale burgheziei române, a creat imperialismului german noi posibilități pentru subordonarea economiei românești. Încă înainte de venirea lui Ion Antonescu la cîrma statului, acesta a avut o serie de întîlniri cu reprezentanții Germaniei la București, cu care ocazie au fost discutate o serie de planuri de colaborare economică și politică cu Germania [9]. În urma acestor convorbiri, reprezentanții Reichului își manifestau satisfacția pentru faptul că au găsit „în el un om... care este ferm hotărît să îndeplinească importantele noastre cerințe aici" [10].

În scurt timp după instaurare, dictatura militaro-fascistă a luat o serie de măsuri menite să contribuie într-un mai mare grad la pune-

[5] E. Cimponeriu, *op. cit.*, p. 752.

[6] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1270/1943.

[7] Vezi N. N. Constantinescu, Tudor Paul, *Agravarea situației economice a clasei muncitoare din România în perioada 1941—august 1944*, în vol. *Din istoria contemporană a României*, Ed. Științifică, 1965, p. 182; A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, Ed. St., Buc., 1965, p. 228—229.

[8] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1270/1943.

[9] *Documents on German Foreign Policy 1918—1945*, Seria D, vol. IX, Washington, 1958, doc. 19, p. 24.

[10] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea în practică a planurilor de „colaborare" economică cu Germania. Pe această linie se înscrie, între altele, lărgirea relaţiilor economice cu Germania hitleristă, căreia Antonescu i-a creat un vast cîmp de acţiune în cele mai importante ramuri economice, a petrolului şi în agricultură, permiţîndu-i, aşa cum recunoştea el în şedinţa din 30 octombrie 1940 a Consiliului de Miniştri, „ca ea (adică Germania — n.n.) să tragă cît mai mult de aici" [11].

Acceptînd aservirea economică pentru scopuri străine de aspiraţiile poporului român, dictatura militaro-fascistă a pus la dispoziţia maşinii de război hitleriste principala bogăţie subterană a ţării — petrolul — a permis împînzirea teritoriului cu societăţi germane, care colectau şi distribuiau produse, cu firme care se ocupau cu operaţiuni de import şi export [12]. Vorbind despre relaţiile economice dintre cele două ţări, Otto Gamsch, directorul Societăţii „Kontinentale Oel Geselschaft m.b.H.", sublinia în 1941 „avîntul cu care guvernul român a pus toate bogăţiile solului şi subsolului românesc la dispoziţia «victoriei comune»" [13].

În aceste acţiuni, guvernul Antonescu a avut asentimentul şi sprijinul unei părţi a burgheziei liberale şi naţional-ţărăniste [14], interesată în „colaborarea" economică cu hitlerismul.

În condiţiile în care o serie de industriaşi străini, cu capital investit în industria petrolului, manifesta ostilitate faţă de lărgirea raporturilor economice româno-germane, dictatura militaro-fascistă a întărit controlul statului asupra întreprinderilor lor. În această direcţie se înscrie trecerea a şapte societăţi cu capital englez şi american sub controlul statului român, ca o măsură menită a zădărnici hotărîrea industriaşilor respectivi de a reduce producţia „din motive tehnice" [15]. Pe de altă parte, organele poliţieneşti ale statului au trecut la măsuri represive împotriva unora dintre aceşti industriaşi, care manifestau tendinţe de sabotare a obligaţiilor României faţă de Reich. O reacţie puternică a produs în presa americană şi engleză arestarea inginerului John Tracy, care deţinea o serie de secrete legate de exploatarea sondelor petroliere şi primise însărcinarea din partea guvernului român precedent de a distruge sondele în cazul unei eventuale ocupaţii a ţării de către Germania [16]. Această din urmă măsură convergea cu acţiunea „independentă" a Gărzii de Fier din prima perioadă a dictaturii, care, ocupîndu-se de reorganizarea societăţilor petroliere cu

[11] Tudor Savin, *op. cit.*, p. 43.
[12] Н. И. Лебедев, Румыния в годы второи мировои воины, Москва, 1961, п. 106—109.
[13] „Moniteur du Pétrole Roumain", nr. 18/1941, p. 771.
[14] *Procesul marii trădări naţionale*, Ed. Eminescu, Buc., 1946, p. 47.
[15] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 523/1940, f. 3.
[16] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capital străin potrivit nevoilor Germaniei, a răpit sau arestat o serie de cadre de conducere străine ale „Astrei" și ale altor societăți [17].

Pentru Hitler, asigurarea controlului asupra petrolului românesc constituia o necesitate nu numai de ordin economic, ci și militaro-strategic. Centrul petrolier Ploiești, de pildă, distila a treia parte din întreaga cantitate de petrol cu care se aproviziona Germania. În scopul înfăptuirii planului lui Hitler de a angrena România în război și de a-i subjuga întreaga economie, imediat după instaurarea dictaturii militaro-fasciste, guvernul german obține permisiunea ca trupele hitleriste să pătrundă în țară. Intrarea lor constituie — remarca, între altele, presa engleză, — „o măsură de apărare a regiunii petrolifere... armatele de instructori devenind astfel armatele protectoare a regiunilor petrolifere" [18]. „Trupele germane — scria ziarul „Chicago Daily Tribune" din 13 octombrie 1940 — au fost trimise în România pentru a asigura un flux neîntrerupt de petrol și cereale în Germania și Italia" [19]. Referindu-se la același act, presa hitleristă „justifica" acapararea zonei petroliere ca o măsură menită să preîntîmpine un eventual atac sau act de sabotaj din partea Angliei. Scopul ocupării zonelor petroliere a fost mărturisit în mod public nu numai de numeroase organe de presă, ci și de unele oficialități hitleriste. Însuși Ribbentrop a recunoscut la 10 octombrie 1940 că marele interes al Germaniei și Italiei pentru ca producția de petrol a României să continuie nestingherită a fost hotărîtor în trimiterea unităților militare [20].

Ocuparea regiunii petroliere a Văii Prahovei de către trupele hitleriste s-a efectuat nu numai cu scopul de a face „un serviciu de supraveghere și pază" [21], ci și de a constrînge pe muncitori să lucreze cît mai mult, de a controla producția și exportul petrolului românesc. Asigurarea exploatării nestingherite a economiei în general și a petrolului în special, garantarea securității Dunării drept cale de legătură, eliminarea influenței altor state, împiedecarea actelor de sabotaj, precum și hotărîrea de a asigura „ordinea" în spațiul dunărean în vederea pregătirii și declanșării războiului antisovietic, au constituit principalele motive pentru care guvernul german a grăbit intrarea armatelor sale în România. O însemnată parte dintre acestea au fost destinate să ocupe zonele petroliere ale României, în special regiunea Ploiești. Ocuparea acestor zone de către armatele hitleriste a fost favorizată de atitudinea guvernului militaro-fascist, care a cerut Reichului să-și asume protecția aeriană și terestră a regiunii petro-

[17] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 523/1940, f. 4.
[18] *Ibidem*, f. 6.
[19] Arh. Inst. de Istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond 10, dos. 323, vol. II, f. 49—50.
[20] *Documents on German Foreign Policy*... vol. XI, doc. 169, p. 279.
[21] *Procesul marii trădări naționale*..., p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liere [22]. Ca urmare, două dizivii germane și o serie de unități italiene au preluat, la începutul lunii octombrie 1940, controlul asupra regiunilor petroliere, precum și a porturilor dunărene [23]. În timp ce detașamente S.S. făceau securitatea sondelor din regiunea Ploiești pentru ca să se poată ridica nestingherit și în grabă stocurile de petrol, hitleriștii înlocuiau pe români din consiliile de administrație. Concomitent, numirea unor tehnicieni la departamentele economice, socotite cele mai importante pentru Germania, îndeosebi la petrol, s-a făcut la propunerea reprezentanților acesteia la București [24].

Intrarea trupelor germane a fost însoțită de pătrunderea unor industriași, bancheri, reprezentanți ai comerțului german, care aveau misiunea să organizeze dirijarea bogățiilor țării către Germania. Germania urmărea pe această cale să asigure nu numai furnizările de petrol românesc pentru propriile sale necesități, ci și pentru unele state ocupate sau subordonate de ea : țările Scandinave, Olanda, Belgia, Franța și Spania [25].

Paralel cu intrarea trupelor hitleriste în România, monopolurile germane intensifică acțiunea pentru acapararea societăților petroliere din țara noastră, în mod special a acelora ai căror proprietari erau cetățeni ai statelor ocupate de hitleriști. Exploatările petroliere au fost controlate de societatea „Oel A.G." și Trustul „Kontinentale Oel A.G." [26], acesta din urmă înființat cu misiunea acaparării resurselor de petrol din Europa, inclusiv a celor din România, de a grupa la un loc toate interesele germane în problema petrolului din străinătate. „Kontinentale Oel A.G." avea în subordine toate societățile petroliere acaparate de hitleriști. El înființează o filială a sa la Berlin „Kontinentale Oel Gesellschaft m. b. H.", cu o sucursală la București [27], care a impus cu autoritate punctul de vedere al Reichului, în producția, transportul și consumul petrolului românesc. Odată cu înființarea filialei de la Berlin, s-a prevăzut afilierea la ea a unui institut de cercetări și construcții care să se ocupe cu „prospecțiunea geologică și geofizică a țării, cu identificarea formațiunilor geologice, cu constituția zăcămintelor, etc., colaborînd în lucrările sale cu Institutul Geologic al României și cu organizațiile și laboratoarele diverselor întreprinderii" [28]. Ajungînd pe această cale stăpînii petrolului

[22] *Documents on German Foreign Policy*... doc. 328, p. 550.

[23] Arh. Instit. de Ist. a partidului de pe lîngă C. C. al P.C.R., Fond 10, dos. 323, f. 43.

[24] Ion Popescu—Puțuri, *op. cit.*, p. 81.

[25] *Documents on German Foreign Policy*..., doc. 365, p. 632.

[26] M. Covaci, Fl. Dragne, *Aspecte ale luptei clasei muncitoare din România, împotriva dictaturii militaro-fasciste și a criminalului război antisovietic*, în „Revista Arhivelor", nr. 2/1962 p. 84.

[27] „Moniteur du Pétrole Roumain", nr. 18/1941, p. 772.

[28] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românesc, imperialiștii germani au deschis o epocă de adevărat jaf pentru exploatarea petrolului din țara noastră.

În anii dictaturii militaro-fasciste, hitleriștii au înființat în România doar trei întreprinderi mici: „Explora", „Europetrol" și „Doicești". Cea mai mare parte din societățile unde capitalul german și-a instituit controlul s-a realizat prin intrarea lui în posesiunea acțiunilor deținute pînă la război de cetățeni francezi, belgieni, olandezi, etc. Astfel, hitleriștii au pus stăpînire pe „Astra Română", „Petrol Block", „I.R.D.P.", „Colombia", „Concordia", „Moldonaphta", etc.[29].

Multe din societățile petroliere în care pătrund hitleriștii au fost finanțate cu credit românesc. Astfel, Banca Națională a României a acordat mari credite societăților „Colombia", „Concordia", „Petrol Block", „I.R.D.P.", S.A.R. „Petrol" ș.a.[30].

Trebuie subliniat faptul că o parte din monopolurile internaționale au fost de acord cu sprijinirea imperialismului german în scopuri agresive. Cu începere din toamna anului 1938, unele cercuri imperialiste din S.U.A., Anglia și Franța, au susținut și colaborat la politica de înfeudare a economiei României de către Germania, luînd însă un șir de măsuri pentru a proteja propriile lor interese aici. În acest scop, acțiunile lor au fost vîndute întreprinderilor supuse controlului financiar anglo-franco-american sau au trecut fictiv în mîna monopolurilor din țările neutre. „Astra Română", de pildă, în care Royal Dutch-Schell deținea 72% din acțiuni, devine în foarte scurt timp întreprindere „olandeză", dar aceasta în mod formal, întrucît acțiunile respective n-au rămas în Olanda, ci au fost depuse la Loyds Bank Ltd. din Londra[31]. Hitleriștii reușesc însă, în scopul asigurării unui control direct, să pătrundă în consiliul de administrație al „Astrei Române", numind ca director general, la sfîrșitul lui septembrie 1940, pe fratele șefului mișcării național-socialiste din Olanda, Roost von Tonningen, alături de alți hitleriști și oameni de încredere ai Reichului cu funcții de răspundere în guvernul Antonescu[32]. În mai 1941, reprezentanții capitalului olandez ai Trustului Royal Dutch-Schell au încheiat cu „Kontinentale Oel" un „acord de conlucrare", potrivit căruia terenurile și concesiunile „Astrei Române" trebuiau exploatate în comun de cele două trusturi. Conform acordului, „Astra Română" urma să pună la dispoziție terenurile corespunzătoare din proprietățile sale, iar „Kontinentale Oel A.G." să aducă utilaj și personal de specialitate[33]. Astfel, cu complicitatea imperialiștilor englezi, „Astra Română" a devenit, în preajma declanșării

[29] Tudor Savin, *op. cit.*, p. 83—89.
[30] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1270/1943.
[31] Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*, ed. a II-a, E.S.P.L.P., Buc., 1957, p. 282.
[32] Arh. St. Buc., Fond Președ. Consil. de Min., dos. 404/1940, f. 39
[33] „Moniteur du Pétrole Roumain", nr. 11/1941, p. 528.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

războiului, una din principalele baze de aprovizionare cu petrol a armatelor hitleriste. Un proces analog s-a petrecut şi cu societăţile din România aparţinînd lui „Standard Oil", cu capital american, ca şi cu cele ale lui „Vacuum Oil", cu capital anglo-american, care au încredinţat monopolurilor germane misiunea de a le proteja interesele în România. Faptul constituia o traducere în practică a Convenţiei de la Haga, potrivit căreia Germania, prin trustul „I. G. Farbenindustrie", apăra politica monopolurilor anglo-americane în România.

Paralel cu aceasta, la „Petrol Block", „I.R.D.P.", „Colombia", „Concordia", cu capital francez sau franco-belgian, ca şi la societăţile petroliere româneşti „Transpetrol", „Transant", „S.T.A.D.", „S.A.R.-Petrol", „Auxiliara" ş.a. au pătruns, de asemenea, trusturile germane. Acapararea atîtor societăţi, nu numai pentru exploatare, dar şi pentru înmagazinare şi transport, a fost aşa de rentabilă imperialismului german, încît acesta n-a mai înfiinţat în România decît puţine întreprinderi cu capital propriu. În schimb, cu sume derizorii, hitleriştii reuşesc să acapareze societăţile petroliere de mare capacitate. În 1942, de exemplu, Deutsche Bank a achiziţionat 1.865.112 acţiuni ale societăţii „Concordia". Prin ratificarea aprobării celor aproape 2.000.000 de acţiuni, capitalul german îşi asigura o participare în proporţie de 48,50%, la întreprinderea respectivă [34], luptînd să ridice procentul de participare la 62,50%. Achiziţionînd aceste acţiuni cu numai 1,5 miliarde lei, hitleriştii urmăreau să devină posesorii unor bunuri în valoare de 12—13 miliarde lei [35].

Monopolurile germane au folosit şi alte mijloace pentru a cîştiga „bunăvoinţa" trusturilor internaţionale. Unul din acestea l-a constituit înţelegerea făcută cu ele de a-şi proteja reciproc interesele. Astfel, „I. G. Farbenindustrie" apăra în România interesele lui „Standard Oil", proprietarul societăţii „Româno-Americane", deoarece şi acesta apăra, la rîndul său, interesele trustului german în America [36]. În acelaşi scop, imperialiştii anglo-americani au căutat să-şi camufleze în aşa fel întreprinderile din România, încît acestea să nu poată fi tratate ca bunuri inamice, în condiţiile existenţei stării de război între ei şi România.

O altă parte din întreprinderile engleze şi americane au acceptat în conducerea lor funcţionari ai regimului hitlerist, sau au trecut conducerea acestora unor acţionari germani mai vechi. Cu ocazia unei anchete întreprinse de ministrul justiţiei al S.U.A. în 1942, privitoare la relaţiile trusturilor americane cu naziştii, au fost descoperite 162 trusturi care n-au rupt legăturile lor cu monopolurile germane. An-

[34] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1076/1943.
[35] *Ibidem.*
[36] V. Maciu, *Despre acţiunea imperialiştilor anglo-americani în România în ajunul ultimului război mondial*, în „Studii", nr. 2/1951, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cheta de la „Standard Oil", condusă de H. Truman, a salvat însă pe conducătorii trustului de răspunderea pentru politica dusă în timpul războiului, categorisindu-i drept „inconștienți politici". În anul următor, W. Teagle, directorul trustului „Standard Oil", pentru a nu pierde sursele de venit, a declarat deschis că refuză să rupă legăturile cu „I. G. Farbenindustrie" și cu alte monopoluri germane [37]. În acest fel, unele trusturi anglo-americane au putut să lucreze mai departe în România, pentru interese lor, producînd totodată materialele necesare mașinii de război hitleriste. Astfel, prin manevrele folosite de trusturile anglo-franco-americane, îndeosebi în industria petrolului, Germaniei i s-a creat posibilitatea de a participa pe o scară largă la jefuirea acestei importante bogății.

Penetrația capitalului german a constituit un factor însemnat în acapararea producției petroliere a României, dar nu principalul. Cel mai eficient mijloc prin care Reichul și-a asigurat dominația asupra petrolului românesc au fost acordurile încheiate de guvernul de la Berlin cu dictatura militaro-fascistă. Tratativele purtate după venirea guvernului Antonescu la cîrma țării au dus la încheierea unei serii de acorduri adiționale care urmăreau „insistent o perfecționare și o dezvoltare a înțelegerii de bază din martie 1939" [38]. Potrivit acestora, hitleriștii și-au programat să scoată din România — așa cum recunoaște istoricul vest-german A. Hillgruber — „tot ceea ce era posibil" [39]

În toamna anului 1940, Reichul a reușit să impună României lărgirea obligațiilor sale față de guvernul german în raport cu clauzele acordurilor anterioare. La numai o lună de la instaurarea lui Antonescu la cîrma țării, guvernul încheie la 5 octombrie 1940 un prim protocol cu Germania prin care se obligă să vîndă petrolul românesc fără taxă de export, prin intermediul clearingului, cu un preț ce reprezenta 50% față de cel de pe piața mondială. Astfel, în noua conjunctură creată de cel de-al doilea război mondial, cînd prețul petrolului crescuse considerabil, România era silită să suprime taxele de export la produsele livrate în Germania, iar Italiei să vîndă aceste derivate cu 20% sub prețul monitorului petrolului [40]. Pe de altă parte, conform acestui acord, România primea în schimb o serie de produse la prețurile fixate de guvernul Reichului. Exportul petrolului nu mai era condiționat, așa cum fusese prin protocolul din martie 1939, de livrarea armamentelor de către Germania. Prin aplicarea în practică a acestor convenții, statul român pierdea anual, datorită suprimării taxelor de export și a prețului scăzut cu care produsele petroliere se vindeau, o

[37] „Temps nouveaux", nr. 6/1948, p. 25 și urm.

[38] *Enciclopedia României*, vol. IV, 1943, p. 453.

[39] A. Hillgruber, *König Carol, Hitler und Marschall Antonescu. Die deutsche—rumänischen Beziechungen 1938—1944*, Wiesbaden, 1954, p. 208.

[40] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., Dos. 218/1942, f. 24; dos. 1270/1943.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sumă de aproximativ 6—7 miliarde lei [41]. „Acest acord — se arată în raportul întocmit în martie 1941 de către Direcţia Reglementării Exportului — nu poate să fi avut decît o latură politică, căci economic nu se putea admite să exportăm produse ce în majoritate nu sînt materiale prime şi care s-au scumpit, depăşind de multe ori 100%" [42].

Concomitent cu încheierea acestui protocol, s-au purtat intense negocieri cu caracter economic al căror rezultat a fost semnarea la 4 decembrie 1940 a unor noi tratate cu Germania [43]. Acordurile din decembrie 1940 reglementau în mod detaliat regimul schimburilor şi plăţilor între cele două state. Baza balanţei de plăţi rămînea corespondenţa dintre importul de armament şi exportul de petrol, dar prevederile sale au fost extinse într-o largă măsură şi asupra schimburilor cu alte produse. Pe de altă parte, ele reconfirmau sarcinile şi condiţiile în care trebuiau înfăptuite planurile prevăzute prin tratatul din 1939 [44].

În cadrul acordurilor, cursul mărcii germane, care pînă atunci era de 50 lei, a fost stabilit principial la 60 lei, ceea ce ducea la creşterea cu 20% a preţurilor tuturor mărfurilor importate din Germania. În schimb, pentru produsele petroliere livrate Reichului, care constituia cea mai mare parte din exportul românesc, cursul mărcii era menţinut la 50 lei. Totodată, România a fost încorporată în sistemul clearingului central de la Berlin, toate plăţile cu majoritatea ţărilor europene urmînd să fie efectuate sub controlul Germaniei [45].

Trebuie subliniat faptul că industria petrolieră a României a avut de suferit pagube importante datorită restrîngerii pieţelor de desfacere din ţările cu care Germania era în război. Neputîndu-se exporta decît cantităţi reduse de ţiţei, din cauza conjuncturii internaţionale, s-a ajuns la blocarea completă a tuturor mijloacelor de înmagazinare, întreprinderile fiind astfel silite să-şi limiteze forajul [46]. Faptul a favorizat Germania, ca o dată cu impunerea unor condiţii oneroase în schimburile comerciale cu ţara noastră să obţină şi controlul asupra comerţului exterior al României [47]. Ca o consecinţă imediată a acestei situaţii a fost scăderea preţului produselor petroliere, care în toamna anului 1940 reprezenta doar 37% din preţul anului 1937 [48].

Articolele acordurilor se răsfrîngeau negativ asupra economiei româneşti şi prin aceea că produsele indigene erau puternic concurate

[41] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 1270/1943.
[42] *Ibidem.*
[43] E. Cimponeriu, *Aspecte ale începutului luptei de rezistenţă dusă de masele muncitoare din România împotriva dictaturii militaro-fasciste şi a maşinii de război hitleriste*, în „Revista Arhivelor", nr. 2/1964, p. 106.
[44] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 209/1941, f. 64.
[45] Tudor Savin, *op. cit.*, p. 18—19; A. Niri, *op. cit.*, p. 297.
[46] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 340/1942, f. 2—3.
[47] *Idem*, dos. 117/1942, f. 23—24.
[48] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 152/1941, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe piața internă de cele germane. Dezechilibrul stabilit între prețurile produselor indigene și cele importate, ori avînd la bază materii prime și semifabricate din import, a contribuit la o scădere simțitoare a venitului național, într-o vreme cînd un procent important din acesta era canalizat spre scopuri neproductive, spre pregătiri de război. Renunțînd la taxele de export pentru produsele livrate Germaniei și neavînd posibilități să recupereze aceste sume pe calea schimbului cu Germania, guvernul Antonescu a intensificat presiunea fiscală asupra maselor.

Față de caracterul înrobitor al acordurilor, chiar unele elemente ale dictaturii au luat atitudine împotriva lor, arătînd efectele defavorabile pe care acestea le aveau asupra economiei naționale. În opoziție cu Ion Antonescu, care cerea ministrului economiei ca în chestiunile legate de livrarea de mărfuri către Germania „să nu existe nici un fel de întreruperi" [49], Direcția Reglementării Exportului, prin rapoartele periodice înaintate Președinției Consiliului de Miniștri, atrăgea atenția că aplicarea lor îndrepta economia țării spre ruină. „Multe din clauzele acestor acorduri — se arăta în raportul din 15 aprilie 1941 al acestui departament — au teoretic aparența unor aranjamente ireproșabile, însă situația de fapt arată că cele mai importante din clauzele acestor acorduri se întorc în contra intereselor românești" [50]. După numai trei luni de la intrarea în vigoare a acordurilor din decembrie 1940, același departament, vorbind despre efectele practice ale schimburilor cu Germania, sublinia că „fiecare lună ce trece înrăutățește situația, diminuînd posibilitățile noastre de import, de produse absolut necesare. Se prea poate, deci, — continua raportul — ca în curînd să ne vedem în situația de a schimba în mod dezavantajos produsele noastre (ce au cîștigat în valoare din cauza războiului) contra produse ce nu vor putea folosi decît în prea mică măsură necesităților noastre, adică a face acțiune antieconomică : a vinde ieftin și mult și a cumpăra scump și puțin" [51].

În vederea îndeplinirii acordurilor, dictatura militaro-fascistă a întreprins o serie de măsuri care aveau drept scop asigurarea unei producții sporite de petrol. Politica petrolului după 6 septembrie 1940 a urmărit încurajarea societăților mari pentru a face exploatări masive, creindu-le condiții favorabile în vederea obținerii unor suprafețe de teren pe termen nelimitat. Acest fapt s-a răsfrînt negativ asupra activității productive a întreprinderilor mici, care n-au putut face față concurenței marilor societăți. Dictatura militaro-fascistă a căutat totodată să „armonizeze" interesele particulare ale societăților petroliere cu cele ale statului, în vederea așa-zisei „stingeri" a contradicțiilor dintre diferite cercuri economice interne. Astfel, a lărgit dreptul de exploatare

[49] *Documents on German Foreign Policy* ..., vol. XI, doc. 19, p. 24.
[50] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1270/1943.
[51] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a societăţilor româneşti în perimetrul statului. Pe de altă parte, prin legea din 23 martie 1941 [52], privitoare la preschimbarea tuturor acţiunilor la purtător în acţiuni nominale — sub sancţiunea căderii lor în patrimoniul statului în caz de refuz — a permis pătrunderea capitalului românesc în industria petrolului pe o scară mai largă decît înainte.

Organele centrale de stat au sprijinit creşterea producţiei de petrol „în special pentru scopurile de război" [53]. În vederea sporirii producţiei româneşti de petrol, statul a obţinut prin intermediul Reichului, de la o serie de întreprinderi germane, utilajele petroliere necesare [54]. În acelaşi scop, societăţile petroliere române au fost cuprinse într-o asociaţie economică specială, care avea ca sarcină, între altele, să construiască importante depozite de petrol. Pentru buna lor funcţionare, aceste depozite au intrat imediat după terminarea lor în posesia statului [55].

În colaborare cu guvernul german s-a elaborat legea petrolului din 17 iulie 1942. Ea a fost însă mai mult un rezultat al presiunii Reichului de a i se satisface uriaşa cerere de combustibil, decît o înţelegere între cele două guverne. Premizele acestei legi, care urmărea să asigure o participare mai mare capitalului românesc şi german la exploatarea petrolului, au fost stabilite într-o înţelegere încheiată la Viena şi dezvoltată în convorbirea dintre Mihai Antonescu şi secretarul de stat german Neumann, de la Bucureşti, din 15 martie 1941 şi în şedinţa Consiliului de Miniştri al României din 11 aprilie acelaşi an [56]. S-a hotărît cu acele ocazii ca reglementarea regimului minier din România să se efectueze în scopul încurajării iniţiativei private, care trebuia dirijată de stat. În acest scop, urma să se înfiinţeze o comisie mixtă româno-germană de experţi, care să ia în considerare stabilirea noului regim, pentru ca pe această cale să se poată spori la maximum producţia de petrol conform unei înţelegeri prealabile dintre Ion Antonescu şi Goering [57]. Căutînd să impună un punct de vedere corespunzător intereselor capitalului german, reprezentantul Reichului la Bucureşti cerea cu insistenţă modificarea legii din 23 martie 1941 în favoarea acţionarilor germani [58].

Legea din 17 iulie 1942 conferea un regim favorabil societăţilor anonime în vederea intensificării exploatării petrolului [59]. Condiţiile ei prevedeau ca întreprinderile să aibă un capital minim de 400 000 000 lei şi 75% acţionari români. Ele au favorizat numai parţial dezvoltarea societăţilor româneşti, întrucît o serie de clauze reduceau volumul de

[52] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 121/1941, f. 50.
[53] „Monitorul petrolului Român", an XLII, nr. 15/1941, p. 663.
[54] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 382/1940, f. 89.
[55] Arh. Instit. de ist. a partidului..., fond 10, dos. 190, f. 9—10.
[56] Arh. St., Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 382/1940, f. 89; „Moniteur du Pétrole Roumain", nr. 8/1941, p. 347.
[57] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 382/1940, f. 89.
[58] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 129/1941, f. 50.
[59] *Trei ani de guvernare*, Buc., 1943, p. 107—108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păcură care trebuia cracat în țară, pentru a fi exportat în cantități mai mari în Germania și prelucrat acolo. Cele mai multe avantaje de pe urma legii petrolului le-au avut monopolurile germane, care au reușit să controleze cu rigurozitate industria petrolului românesc, să impună reducerea consumului intern, ca și creșterea exportului produselor petroliere în Germania. Pentru a fi în concordanță cu prevederile legii, unele societăți cu capital străin au căutat și găsit formele de fuziune cu societățile petroliere românești. Astfel, „Creditul Minier", după elaborarea legii, a întreprins o serie de măsuri în vederea fuziunii cu „Petrolul Românesc" și „Petrolul" — Govora. Totuși, pentru a lăsa deplină libertate capitalului străin în această industrie, guvernul militaro-fascist a abandonat planul său de a numi împuterniciți pe lîngă întreprinderile petroliere care lucrau cu capital străin [60].

Întreprinderile mari cu o greutate specifică ridicată în producția de prelucrare a țițeiului și-au consolidat pozițiile în anii războiului, după cum reiese din situația de mai jos [61].

Denumirea societății	Greutatea specifică în procente a fiecărei întreprinderi în activitate	
	1942	1943
Astra Română	30,93	31,69
Concordia	11,66	12,32
Româno-Americană	10,89	10,48
Steaua Română	10,24	10,14
Unirea	9,27	9,32
Colombia	7,63	7,84
Creditul Miner	4,73	5,01
Prahova	4,32	4,16
I. R. D. P.	2,13	2,42

Cu toate măsurile luate, în anii dictaturii militaro-fasciste, lucrările de exploatare au fost reduse din ce în ce mai mult datorită lipsei materialelor de foraj, deși Germania se angajase să le ofere la timp și în cantități suficiente. În situația de mai jos este prezentat tot ceea

[60] Arh. Instit. de istorie a partidului... Fond 10, dos. 190, f. 123.

[61] Datele pentru anul 1942 sînt extrase din Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 1263/1943, f. 145, iar pentru anul 1943 din „Monitorul Petrolului Român", nr. 9—10/1944, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce a primit din Germania industria petrolieră română ca material de foraj, în comparaţie cu ce s-a angajat ea să livreze [62]:

Anul	Programat tone	Primit tone
1942	89.000	79.346
1943	51.000	26.522
1944	45.500	14.294

După cum se observă, sînt reduse continuu cantităţile de utilaj petrolier programat a fi furnizat de Germania. Mai mult, guvernul Reichului nu-şi respectă nici aceste obligaţii. Practic, hitleriştii au livrat materiale de foraj în cantităţi mici, silind astfel România să rezolve cu mijloace proprii exploatarea petrolului necesar Germaniei.

Jefuirea petrolului în scopul acoperirii nevoilor războiului se reflectă, între altele, în forajul efectuat în anii 1940—1944; pe ansamblul industriei petroliere, numărul metrilor foraţi a avut următoarea evoluţie [63]:

Anul	Metri foraţi
1940	235.000
1941	252.942
1942	343.789
1943	341.458
1944	144.000

Repartiţia lucrărilor de foraj executate de către societăţi în anul 1943, de pildă, aşa cum rezultă din cifrele de mai jos [64], ne arată că accentul s-a pus cu precădere pe forajele de exploatare.

Acordîndu-se prioritate forajelor de exploatare, s-a ajuns la punerea în funcţiune a unor sonde de mare adîncime — 3 000 metri — într-un minimum de timp (o lună zile) [65]. Industriaşii care aveau capital

[62] *Rezultatele „colaborării" economice cu Germania şi ale participării noastre la războiul hitlerist*, Buc. 1945, p. 10; vezi şi A. Niri *op. cit.*, p. 298.

[63] Tudor Savin, *op. cit.*, p. 101; „Buletinul Institutului Economic Românesc", nr. 7—9/1941, p. 370.

[64] Tudor Savin, *op. cit.*, p. 102.

[65] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 152/1941, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

investit în întreprinderile petroliere au urmărit ca pe calea exploatării iraționale să asigure un beneficiu maxim acționarilor lor.

Societatea	Foraje de explorare			Foraje de exploatare		
	Program	Realizat	%	Program	Realizat	%
Astra Română	20.130	6.829	34	68.780	97.024	141
Româno-Americană	10.700	3.531	33	29.750	31.003	104
Steaua Română	11.097	4.387	40	20.377	33.012	162
Concordia	13.400	3.661	27	51.700	37.522	73
Unirea	3.200	1.785	56	27.200	27.702	102
Colombia	—	—	—	20.000	20.782	104
Creditul Miner	7.900	4.810	61	6.200	3.873	62

Pe de altă parte, amestecul experților germani în industria petrolieră în vederea intensificării exploatării terenurilor încă neexplorate a dus în practică nu la descoperirea de noi zăcăminte, ci la intensificarea extragerii petrolului din terenurile deja forate pentru exploatare. Între anii 1938—1944, ca urmare a executării de foraje de exploatare, nu de explorare, unele terenuri petroliere au fost literalmente secătuite. S-a folosit pe scară largă de către marile societăți, în frunte cu „Astra Română", sistemul forajului deviat la limitele dintre proprietățile acestora și ale statului. Pe această cale, „Astra Română", de pildă, a extras ilegal numai la schela Boldești, în perioada 12 ianuarie 1939 — 1 august 1940, cu ajutorul a 19 sonde, țiței și gaze de sonde în valoare de 1.916.394.000 lei [66]. Exploatarea ilegală și irațională a petrolului s-a efectuat cu aprobarea Consiliului de Miniștri. Astfel, în ședința din 9 mai 1941, acesta cerea să nu se aplice nici o sancțiune — de fapt aceasta era imposibilă — celei mai mari societăți petroliere din România, „Astra", pentru că trecuse ilegal la jefuirea acestui zăcământ chiar din rezervele statului [67].

Intensificarea exploatării, fără o preocupare pentru descoperirea de noi straturi de țiței, a provocat, cu toată creșterea numărului de metri forați, o scădere a producției, așa cum rezultă din cifrele tabelului de la pagina 20 [68].

Producția de petrol din România, care pentru puterile Axei juca un rol însemnat, se afla în continuă scădere, datorită reducerii capacității sondelor. Ca urmare, în țară existau mai multe rafinării de

[66] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 52/1940, f. 4, 8; dos. 58/1940, f. 4.

[67] *Procesul marii trădări naționale...* p. 29.

[68] Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 290.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

petrol decît puteau să menţină în funcţiune debitul mereu mai scăzut al cîmpurilor petroliere de la Ploieşti. Din această cauză, pînă la sfîrşitul anului 1941, aproximativ jumătate din numărul rafinăriilor au

Anul	Producţia în mii tone
1940	5.738
1941	5.520
1942	5.624
1943	5.323
1944	3.519

fost închise [69]. Cu toate că producţia globală de ţiţei a scăzut de la an la an, cu excepţia anului 1942, totuşi produsele de importanţă capitală pentru război — benzină, uleiuri şi motorină — înregistrează o însemnată creştere. În schimb, cantitatea de petrol lampant, folosit în bună parte de populaţia civilă, scade la aproape jumătate în 1943 în comparaţie cu 1938.

Cererile din ce în ce mai mari de produse petroliere au determinat o oarecare modernizare a instalaţiilor de foraj şi distilare la rafinăriile rămase în funcţiune. S-au produs modificări în tehnica rafinării prin introducerea sistemelor americane de distilare continuă, prin înmulţirea şi mărirea instalaţiilor de cracking şi îmbunătăţirea sistemului de prelucrare [70]. Trebuie subliniat faptul că, deşi s-a realizat o distilare superioară a ţiţeiului în comparaţie cu anii precedenţi, exportîndu-se anual peste 90% produse rafinate în ţară [71], totuşi, în raport cu procedeele tehnologice folosite în alte state, calitatea produselor rezultate prin distilare în România era inferioară. Astfel, în timp ce în alte ţări exploatarea petrolului avea un randament de 70%, în ţara noastră el se ridica doar la 30% [72]. De asemenea, procentul de benzină obţinută prin distilare în România se ridica la numai 24% în comparaţie cu 80% realizată în alte state, iar indicele octanic al benzinei româneşti oscila între 65—69 octani faţă de 87—92 octani obţinut în Statele Unite [73] de pildă.

*

În condiţiile scăderii producţiei petroliere, Germania impune României noi protocoale care să asigure alimentarea cu combustibil a

[69] Arh. Instit. de Ist. a partidului..., Fond 10, dos. 190, f. 1.
[70] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos 340/1942, f. 16.
[71] *Idem*, dos. 209/1941, f. 29.
[72] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 152/1941, f. 7.
[73] *Ibidem*, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mașinei sale de război. Protocoalele semnate după 4 decembrie 1940 n-au făcut decît să agraveze situația economică a României și să o subordoneze și mai mult hitlerismului. Pe această linie, un loc important îl ocupă protocolul confidențial din 17 ianuarie 1942 semnat de președinții comisiilor guvernamentale germană și română, Karl Clodius și N. Răzmeriță, care pleca de la considerentul că întreaga economie a celor două state trebuie să fie pusă în întregime la dispoziția războiului. Conform anexei A a protocolului, România se angaja să livreze Germaniei, pînă la 30 septembrie 1942, petrol în stare brută și derivate în valoare de 300 000 000 R.M. [74]. Articolul 3 din protocol stipula că limita de valoare convenită în anexa A de 300 000 000 R.M. pentru exportul de petrol din România în Germania trebuia considerată numai ca o bază pentru stabilirea unui plan de plăți și nu ca o limitare cantitativă. „Guvernul român va face totul, în viitor ca și în trecut, pentru a spori pînă la maximum livrările de petrol în interesul ducerii războiului" [75].

În ziua semnării protocolului, guvernul german se angaja printr-o notă secretă trimisă de Clodius președintelui Comisiei guvernamentale române, N. Răzmeriță, să acorde României participări la izvoarele petroliere din alte părți, ca o compensație pentru pagubele economice rezultate în urma unei exploatări intensive a resurselor sale petroliere [76]. Printr-o altă notă trimisă în aceeași zi, Reichul german se angaja să pună la dispoziția statului român cantități însemnate de aur cu condiția ca România să intensifice exportul de petrol și cereale către Germania [77]. Guvernul Reichului se angaja totodată să sprijine pe cel român în acțiunea de comprimare a consumului intern de petrol.

Prin contractul încheiat la 2 mai 1942 între C.F.R. și „Reichsvereinigung Kihle" din Berlin, care stabilea condițiile restrîngerii consumului intern, Administrația căilor ferate se angaja să economisească lunar, cu începere de la 1 mai 1942, o cantitate de 8 000 tone păcură, pe care urma să o exporte Germaniei, folosind în schimb combustibilul solid livrat de Sindicatul de cărbuni din Silezia de Sus și Societatea Anonimă pentru vînzarea cărbunelui [78].

Cea de-a XII-a sesiune a Comisiilor guvernamentale română și germană, a aprobat prin protocolul confidențial încheiat la 12 iunie 1942 acest contract și a stabilit condițiile în care România putea suplimenta cotele de păcură prevăzute a fi livrate lunar Germaniei. Sporirea cotei era condiționată, înainte de toate, de adaptarea cu sprijinul Germaniei a materialului de tracțiune al C.F.R. la folosirea cărbunelui [79].

---

[74] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 248/1942, f. 45.
[75] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 248/1942, f. 3.
[76] *Ibidem*, f. 93.
[77] *Ibidem*, f. 94.
[78] *Idem*, dos. 117/1942, f. 31.
[79] *Ibidem*, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai mult, protocolul secret româno-german din 11 ianuarie 1943, semnat de Clodius şi Mihai Antonescu, stabilea că livrările de petrol ale României către alte state nu vor putea fi efectuate decît numai după satisfacerea necondiţionată a obligaţiilor faţă de Germania [80]. S-a convenit cu acea ocazie ca România să exporte puterilor Axei, în anul 1943, 4 000 000 tone petrol, cu toate că Mihai Antonescu atrăsese atenţia lui Hitler în timpul tratativelor purtate la Cartierul său general că această prevedere „nu poate fi realizată în situaţia prezentă a producţiei petroliere româneşti decît numai în cazul în care producţia de ţiţei va fi sporită în acest an, iar consumul intern de produse petroliere va fi comprimat" [81].

În vederea realizării clauzelor protocolului, la 12 ianuarie 1943, a doua zi după semnarea lui, Mihai Antonescu se angaja prin scrisoarea trimisă ministrului Economiei al Germaniei, Funk, că va lua „imediat toate dispoziţiile legale pentru micşorarea consumului intern" [82]. Pe această linie, la 19 februarie 1943 s-au făcut propuneri pentru restrîngerea consumului intern de petrol şi intensificarea exploatării lui pentru a putea fi satisfăcute astfel cererile Germaniei [83]. Pe de altă parte, ministrul de externe al Reichului, Ribbentrop, a trimis în România doi specialişti spre „a clarifica la faţa locului... toate necesităţile ce ar mai exista şi ar putea conveni un program pentru măsurile necesare spre sporirea producţiei" [84].

După încheierea protocolului din 11 ianuarie 1943, presiunile Germaniei asupra României vizează nu numai respectarea cu stricteţe a clauzelor acestui aranjament [85], ci şi obţinerea de masive suplimente de combustibil lichid. La 11 septembrie 1943, ministrul Germaniei la Bucureşti, von Killinger, cerea lui Ion Antonescu, din însărcinarea lui Ribbentrop, ca România să pună la dispoziţia Germaniei toţi carburanţii consideraţi ca rezervă. În schimbul acestora, guvernul de la Berlin se angaja să-i furnizeze materiale pentru rafinăriile româneşti, să le repare, să le organizeze apărarea pasivă şi să le acorde credite. Concomitent, reprezentantul Germaniei la Bucureşti, Killinger, a insistat şi asupra necesităţii ca România să furnizeze întregul surplus de cereale. Ca o compensaţie, Ribbentrop a asigurat prin Killinger guvernul Antonescu că va interveni pe lîngă Hitler şi Keitel pentru a obţine cantităţile de armament necesare României [86]. La 25 noiembrie acelaşi an, reprezentantul Germaniei la Bucureşti atrăgea din nou atenţia prin nota înmînată lui Ion Antonescu asupra necesităţii res-

[80] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1104/1943, f. 33.
[81] *Idem*, dos. 1114/1943, f. 75 ; *Procesul marii trădări naţionale*... p. 258.
[82] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Consil. de Min., dos. 216/1943, f. 56.
[83] V. Arimia, *Agravarea situaţiei economice a României în anii 1943—1944*, în „Revista Arhivelor", nr. 1/1964, p. 53.
[84] *Ibidem*.
[85] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 1104/1943, f. 33.
[86] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., 1274/1943.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pectării cu strictețe de către România a clauzelor protocolului din ianuarie 1943. Mai mult, guvernul român era acuzat de faptul că nu a comunicat Reichului excedentele de care el dispunea pentru a putea fi exportate în Germania. Spre a nu crea României posibilități de a se sustrage de la schimburile cu Germania, guvernul hitlerist îi pretindea ca, în anul 1944, aceasta să exporte produse petroliere în valoare de 35 miliarde lei, Reichul considerînd cererea ca justificată de principiul că cele două țări trebuie să dea „toate resursele pentru victorie" [87]. Noile pretenții ale Germaniei și-au găsit expresia în acordurile din 9 februarie 1944, cînd contingentele de produse petroliere și cereale destinate exportului au fost sporite la maximum [88].

Jefuirea sistematică și organizată a petrolului românesc de către Germania hitleristă se reflectă puternic în exportul acestui produs. În condițiile în care producția petrolieră era în scădere, dictatura militară fascistă, în scopul de a pune la dispoziția Germaniei cantități tot mai mari de petrol, impune o serie de măsuri, între care un loc principal l-a ocupat „raționalizarea" consumului intern, adică restrîngerea volumului de produse destinate populației. Pe de altă parte, în vreme ce pentru consumul intern produsele petroliere erau achiziționate la prețuri de speculă, datorită comprimării volumului lor de pe piață, dictatura antonesciană a permis monopolurilor germane să dirijeze producția de petrol conform intereselor agresive ale hitlerismului. Produsele petroliere au fost livrate aproape cu exclusivitate Germaniei, care prin armata sa de „experți" le-a canalizat spre această țară.

În vederea asigurării transportului produselor petroliere spre Germania într-un timp cît mai scurt posibil și cu maximum de eficiență, guvernul de la Berlin a impus dictaturii subordonarea celor mai importante mijloace de transport acestui scop și folosirea cu precădere a materialului rulant pentru necesitățile Germaniei [89]. Hitleriștii au uzat pe o scară largă de căile ferate române, prin intermediul cărora au transportat un volum sporit de produse. Cu toate că o parte din rețeaua feroviară și a parcului rulant a fost scoasă din circulație în urma bombardamentelor, s-au exportat cu aceste mijloace, numai în perioada 1 mai 1943 — 25 mai 1944, un număr de 4 437 garnituri încărcate cu petrol [90]. Totodată, hitleriștii au folosit, în același scop, vasele comerciale fluviale aparținînd României, Iugoslaviei și Ungariei, care transportau produse petroliere pentru Germania sub pavilionul lor național [91].

---

[87] Arh. St. Buc., Fond. Cons. de Min., dos. 1119/1943, f. 16.
[88] *Ibidem*, f. 18.
[89] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 342/1941, f. 67.
[90] *Idem*, dos. 6/1944, f. 129.
[91] Denise Basdervant, *Terres Roumaines*, Paris, 1961, p. 126—127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O mare atenţie s-a acordat transporturilor prin conducte. În comparaţie cu transportul pe căile ferate, cel prin conducte era mult mai avantajos din mai multe motive: transportul petrolului pe conducte era socotit ca fiind de patru ori mai ieftin decît cel cu cisternele; pe de altă parte, se evita înapoierea vagoanelor goale, iar cheltuielile de întreţinere şi administraţie erau mult mai mici decît în cazul cisternelor [92]. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că transportul prin conducte subterane prezenta o securitate mai mare împotriva atacurilor aeriene ale inamicului în comparaţie cu cel efectuat pe căile ferate.

Înainte de război existau în România un număr de patru mari conducte, cu următoarele caracteristici [93]:

Traseul	Lungime km	Capacitatea de transport în vag/zi	Produsul transportat
Cîmpina-Constanţa	300	260	Lampant
Băicoi-Ploeşti-Giurgiu	150	50	Ţiţei
Băicoi-Giurgiu	150	50	Ţiţei
Băicoi-Bucureşti	80	70	Ţiţei

Datorită creşterii volumului de petrol exportat de România în Germania, Constanţa, principalul port spre care se îndrepta petrolul, îşi pierde treptat poziţia dominantă în transportul naval, deoarece era un punct prea îndepărtat faţă de tranzitul cu Germania. Începînd cu anul 1936, exportul petrolului prin portul Constanţa descreşte continuu. Astfel, de la 5 596 568 tone exportate prin acest port în 1936 se ajunge în 1939 la 2 757 662 tone, pentru ca în 1940 să scadă la 1 400 mii tone [94]. Deşi pentru 1941 s-a prevăzut o sporire a transportului de petrol prin acest port, ea nu s-a realizat datorită faptului că în exportul de petrol o însemnătate deosebită a căpătat-o portul dunărean Giurgiu, care a lucrat cu întreaga sa capacitate [95]. Faptul trebuie pus în legătură cu posibilităţile lesnicioase de transport a produselor petroliere spre Germania pe o cale mult mai scurtă în comparaţie cu cea maritimă.

---

[92] Mihail Pizanty, *Privire retrospectivă asupra industriei petroliere în perioada 1930—1939*, Buc., 1940, p. 31.

[93] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 500/1940, f. 4; dos. 31/1944, f. 110; Tudor Savin, *op. cit.*, p. 184.

[94] Vezi Arh. Inst. de ist. a partidului..., Fond 10, dos. 190, f. 2—3; M. Pizanty, *op. cit.*, p 41.

[95] Arh. Inst. de ist. a partidului..., Fond 10, dos. 190, f. 2—3; Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 151/1941, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Necesităţile războiului au determinat ca Germania să impună guvernului Antonescu construirea unor noi conducte de petrol. Pe baza acordurilor din 4 decembrie 1940, România trebuia să construiască conducte spre Giurgiu, de unde produsele petroliere puteau mai uşor fi expediate spre Germania. Potrivit acordului, capacitatea de export a portului Giurgiu trebuia să sporească de la 120 000 tone la 300 000 tone petrol lunar [96].

Imediat după încheierea acordului din 4 decembrie 1940, s-a început construirea a două conducte spre Dunăre (una pentru benzină şi alta pentru motorină), cu o capacitate de 2 200—2 500 tone/zi [97]. S-a ajuns astfel ca în perioada anilor 1940—1943 să se transporte pe conducte 3 421 492 tone produse petroliere cu o medie anuală de 1 140 497 tone [98].

În vederea întreţinerii exportului, guvernul Antonescu a cerut Băncii Naţionale a României să pună la dispoziţia societăţilor petroliere credite suplimentare. Statul urma să plătească acestor bănci pentru creditele acordate o dobîndă de 3%, iar întreprinderile 3,5%. Măsura luată a permis, pe de o parte, Băncii Naţionale o mai largă imixtiune în activitatea industriei petroliere, iar pe de altă parte, a pus întreprinderile din această ramură în situaţia de debitori faţă de B.N.R. Acordarea creditelor suplimentare de care am amintit avea tocmai scopul de a sprijini activitatea acelor întreprinderi petroliere exportatoare care se aflau într-o grea situaţie.

Exportul de petrol s-a făcut în temeiul unui schimb neechivalent de produse şi preţuri. În convenţiile româno-germane s-a stabilit că în locul produselor petroliere exportate, ţara noastră să primească armament. Acordul Wohlthat—Bujoiu, încheiat înaintea venirii guvernului Antonescu la cîrma ţării, punea ca principiu de bază echilibrul schimburilor comerciale româno-germane [99]. Ulterior, intervenind războiul, acordul a căzut în ceea ce priveşte cursul marcă-leu. S-a ajuns, în ianuarie 1940, după sistemul „liberei negocieri", să se fixeze cursul mărcii la 50 lei. Căutînd să păstreze raportul marcă-leu, fixat în ianuarie 1940 — se arăta în nota din 21 martie 1942 a Ministerului de finanţe din România referitoare la problemele ridicate în discuţiile cu ministrul german Clodius — Oelpacktul pentru vînzarea petrolului în Germania „s-a încheiat în ideea că tot astfel precum România se găsea într-o situaţie monopolistă în materie de petrol, şi Germania avea o situaţie similară, fiind aproape singura în măsură să ne vîndă armament şi că deci nu era util ca cele două părţi să intre într-o cursă de preţuri" [100]. Pe de altă parte, vînzarea petrolului de către

[96] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 151/1941, f. 9.
[97] *Idem*, dos. 209/1941, f. 68; *Trei ani de guvernare*, Buc., 1943, p. 108.
[98] Tudor Savin, *op. cit.*, p. 185.
[99] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 426/1941, f. 3.
[100] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 218/1942, f. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România la prețuri antebelice a fost considerată ca un mijloc cu ajutorul căruia Germania să fie determinată de a nu ridica cursul mărcii față de cel al leului [101].

Germania a modificat succesiv prevederile convențiilor, fapt care i-a permis să exporte în România, în schimbul unei părți din armament, mărfuri de o minoră însemnătate, la prețuri ridicate. Raportul dintre marca germană și leul românesc a fost practic schimbat în favoarea mărcii germane în aprilie 1941, cînd cursul mărcii a fost fixat la 60 de lei, rămînînd în vigoare cursul de 50 lei numai pentru plata exportului de petrol care servea la acoperirea sumelor ce trebuiau achitate în contul armamentului importat [102]. Trebuie subliniat că tendința ulterioară a Reichului de a mări cursul mărcii în raport cu cel al leului a provocat o serie de divergențe între guvernele celor două țări.

Diferența rezultată din schimburile neechivalente dintre petrolul românesc și mărfurile germane a adus daune incalculabile economiei naționale. Pe de altă parte, trimiterea de către monopolurile hitleriste a mărfurilor lipsite de importanță pentru consumul populației a determinat neabsorbirea acestora din comerț și accelerarea emisiunii Băncii Naționale a României pentru ca statul să poată finanța îndeplinirea obligațiilor sale către Germania, îndeosebi la petrol și cereale.

Caracterul prădalnic al acordurilor încheiate de Germania rezultă și din faptul că între anii 1939—1944, prețurile produselor importate din acest stat au sporit în medie cu 614%, în vreme ce prețurile mărfurilor exportate de țara noastră în Germania au crescut cu numai 123% [103]. Prețul șinelor de cale ferată furnizate de Germania a fost majorat de 7 ori, al cărbunilor de 13 ori, în timp ce benzina exportată de România s-a urcat între 1943—1944 cu numai 2,4% [104]. Deși prețul uleiului mineral a fost sporit în anii 1940—1941 cu 5% și respectiv 9%, iar al petrolului brut cu 8% și 15%, majorarea a fost anihilată însă de ridicarea cu 25% a tarifelor de transport pentru aceste produse [105]. În comparație cu 1939, prețul produselor petroliere exportate în Germania reprezenta 185% în 1940, 126% în 1941, 165% în 1942 și 190% în 1943 (6 luni) [106].

Dictatura militaro-fascistă a livrat Germaniei petrol sub prețul mondial. Cu toate acestea, hitleriștii au sporit unilateral prețurile la armamentele furnizate de ei. „Înghețarea" prețurilor produselor petro-

[101] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 218/1942, f. 23.
[102] *Idem*, dos. 426/1941, f. 4; dos. 209/1941, f. 59.
[103] Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, Buc., 1956, p. 53.
[104] *Ibidem*; *Zece ani de la Conferința Națională a P.C.R., 1945—1955*, E.S.P.L.P., Buc., 1956, p. 54.
[105] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 113/1941, f. 15.
[106] *Idem*, dos. 108/1944, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liere la nivelul antebelic în tranzacțiile cu Germania, fapt stabilit prin acordurile din 4 decembrie 1940, față de prețurile mondiale care au sporit neîncetat, a provocat mari pagube economiei naționale și a determinat o scumpire continuă a petrolului pe piața internă. În timp ce populația plătea 14 lei/litrul de benzină și 4 lei cel de petrol, Germania procura cu 2,85 lei benzina și 2,41 lei petrolul [107]. Monopolurile germane au realizat beneficii uriașe nu numai prin acest mijloc, dar și din exportarea în alte țări, cu prețul mondial, a petrolului românesc, achiziționat cu sume derizorii.

Politica antipopulară a dictaturii militaro-fasciste, atît în domeniul economic, cît și pe terenul colaborării militaro-politice cu Germania hitleristă, care agrava situația materială a poporului român și ruina economia țării, au determinat o creștere a opoziției maselor și o accentuare a contradicțiilor de clasă, devenite tot mai puternice în anii 1943—1944. Acestea, conexate cu insuccesele militare ale coaliției hitleriste, cu regimul neechivalent existent în schimburile comerciale româno-germane, a grăbit dezvoltarea unor puternice contradicții între cercurile guvernante ale celor două state. La agravarea acestora a contribuit și ascuțirea divergențiilor dintre o parte a marilor industriași și bancheri români și Reich, care în perioada de sfîrșit a războiului își vedeau tot mai mult periclitate interesele lor. O atitudine din ce în ce mai potrivnică executării acordurilor cu Germania a manifestat-o Asociația Industriașilor de Petrol din România, care, începînd din 1943, condiționează livrarea petrolului de achitarea imediată și echivalentă a contravalorii lui [108].

Ascuțirea contradicțiilor dintre cercurile guvernante românești și hitleriști a fost alimentată și de sprijinul pe care aceștia din urmă îl acordau revizionismului maghiar. Cu ocazia vizitei efectuate de vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, la Marele Cartier General al lui Hitler la 10 ianuarie 1943, ministrul român sublinia eforturile pe care România le făcea pentru aprovizionarea Germaniei, în contradicție cu atitudinea Reichului, care nu numai că nu-și respecta obligațiile, dar încuraja fățiș politica antiromânească a unor cercuri burgheze maghiare și bulgare [109].

În condițiile în care pe plan intern agravarea contradicțiilor de clasă, iar pe plan extern, antagonismele dintre burgheziile română, pe de o parte, și maghiară și bulgară sprijinite de imperialismul german, pe de altă parte, se manifestau tot mai puternic, contribuind la slăbirea dominației ei de clasă, dictatura militaro-fascistă, manifestă opoziție față de noile presiuni exercitate pe plan economic asupra României de Germania hitleristă. Prin Memorandumul prezentat lui Hitler la

[107] Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 285; „Argus", Buc., 5 martie 1943.
[108] Arh. St. Buc., Fond Președ. Cons. de Min., dos. 1119/1943, f. 18; dos. 1250/1943.
[109] *Idem*, dos. 1046/1943, f. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10 ianuarie 1943, Mihai Antonescu arăta că comerţul exterior al României era aproape exclusiv pus la dispoziţia Axei şi în primul rînd a Germaniei. „România — se sublinia în acest document — şi-a ameninţat cu epuizarea rezervele sale de petrol, printr-o producţie intensivă şi a finanţat pentru Germania acest export... şi-a respectat pînă la maximum puterilor sale exporturile de animale, cereale, şi alte obiecte de export, ajungînd azi să acuze un sold creditiv pentru România de peste 500.000.000 R.M. (peste 30 miliarde lei). România, continuînd să intensifice producţia de petrol numai în interesul german şi al războiului, să vîndă petrolul pe un preţ redus, să finanţeze atît producţia cît şi exporturile de petrol Germaniei ; să finanţeze nevoile militare germane de circa 6 miliarde anual, pe lîngă circa un miliard şi jumătate lei cereri noi, pentru unităţile aviaţiei (recent formulate) ; şi continuînd în acelaşi timp să nu primească decît armament, foarte puţine mărfuri, o cantitate redusă de aur, devize şi participaţiuni şi în loc de mărfuri care să-i înlesnească absorbirea monedei de pe piaţă, numai materii prime de fier, merge sigur la o gravă criză economică a producţiei, iar inflaţia în care a intrat datorită finanţării nevoilor germane ameninţă cu desechilibrul întregul aparat al statului şi ordinea socială" [110].

După trei luni, Mihai Antonescu repune în discuţia Reichului situaţia grea a economiei naţionale generată de schimburile neechivalente dintre cele două state. El preciza că România a făcut eforturi atît de mari în direcţia aprovizionării Germaniei cu petrol, încît era ameninţată cu epuizarea rezervelor sale. În plus, emisiunea cu caracter inflatoriu efectuată de B.N.R., în vederea finanţării exportului în Germania, a determinat o răsturnare a preţurilor şi desechilibrul bugetar [111]. Guvernul român îşi exprima nemulţumirea pentru faptul că Oelpacktul n-a fost respectat de către Reich prin aceea că livrările de armament au fost efectuate la preţuri mai ridicate decît cele prevăzute în acorduri, cu toate că România a continuat să livreze cantităţi însemnate de petrol, suferind pe această cale o întreită pierdere, atît prin neechilibrarea volumului şi valorii exportului său de petrol cu armamentul, cît şi prin nerespectarea preţurilor antebelice pentru armament [112].

Deşi guvernul român a insistat, în repetate rînduri, pentru revizuirea suplimentelor de preţuri la livrările de armament şi stabilirea lor la nivelul antebelic convenit, cererile sale au rămas fără răspuns. Prin nota din 10 aprilie 1943 Mihai Antonescu revine asupra acestor cereri solicitînd reexaminarea deciziei Ministerului Economiei Naţionale a Reichului de la sfîrşitul lunii martie 1943, prin care erau majorate toate preţurile la produsele livrate României, cu excepţia materialelor

[110] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 69/1943 f. 48.
[111] *Idem*, dos. 310/1943, f. 59—60.
[112] *Ibidem*, f. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de război [113]. „Ţinînd seama de faptul că 83% din exportul românesc îl formează petrolul, pe care România îl dă Germaniei în cantităţi neobişnuite, ceea ce îi paralizează exportul pentru alte ţări şi chiar producţia industrială internă, — conchidea nota — majorarea (preţurilor — n.n.) articolelor de export german care ocupă în exportul faţă de România un mare volum, înseamnă o situare a României într-o condiţie comercială cu totul neechilibrată, România continuînd să-şi dea produsele sale, petrolul, pe preţuri antebelice şi primind în schimb materiale şi mărfuri pe preţuri excesive. Continuarea acestui efort, în acelaşi timp epuizează resursele României şi îi desechilibrează piaţa" [114].

La numeroasele cereri ale dictaturii militaro-fasciste făcute lui Hitler, Goering, Funk, ca Germania să-i achite în aur contravaloarea mărfurilor primite, guvernului român i s-a răspuns de cele mai multe ori prin refuzuri categorice [115]. Mai mult, în aceleaşi convorbiri, Hitler a exercitat presiuni pentru a obţine cît mai mulţi carburanţi şi cereale din România [116].

Deşi guvernul Antonescu, în urma aplicării regimului neechivalent de schimburi, a ameninţat că nu va mai livra tranşa de petrol pentru anul 1943, sub presiunea Reichului a fost nevoit să se achite de obligaţiile impuse [117]. În unul din memoriile lui Antonescu adresate lui Hitler în anul 1943 se recunoştea că România s-a expus nu numai pericolului secătuirii rezervelor sale de petrol şi — prin finanţarea exportului nostru pentru Germania — pericolului unei inflaţii, dar a suferit pînă la acea dată pierderi de 35 miliarde lei, datorită livrărilor produselor petroliere la preţuri antebelice. El recunoştea, totodată, că furnizările de material de război în schimbul acestui export n-au corespuns nici volumului exportului, nici n-au fost efectuate la preţul prevăzut în pactul petrolului [118]. Monopoliştii germani, beneficiind de un regim extrem de avantajos al taxelor şi impozitelor — care, dealtfel, n-au fost achitate nici măcar la cuantumul stabilit — au păgubit numai pe această cale statul român între 1 octombrie 1940 pînă la 23 August 1944 de suma de 47 miliarde lei [119].

Exportul petrolului spre Germania creşte conform cifrelor de mai jos de la 20,3%, cît reprezenta din totalul exportului de produse petroliere în 1939, la 79,4% în 1943 [120].

---

[113] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 69/1943, f. 62.
[114] *Ibidem.*
[115] *Idem*, dos. 240/1943.
[116] *Ibidem.*
[117] *Idem*, dos. 1077/1943.
[118] *Idem*, dos. 1104/1943, f. 95; Arhiva Institutului de istorie a partidului..., Fond 10, dos. 219, vol. V, f. 21—23.
[119] *Rezultatele „colaborării" economice cu Germania şi ale participării noastre la războiul hitlerist*, Buc., 1945, p. 8.
[120] „Monitorul petrolului românesc", XI—XII, 1944, p. 54; *Comerţul exterior al României în anul 1940, Tabele rezumative*, Buc., 1941, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cifrele oficiale din tabelul de mai jos nu reflectă decît o parte din jaful săvîrşit de monopolurile germane asupra petrolului nostru.

Anul	Total export la produse petroliere (mii tone)	Din care în Germania (mii tone)	% din total
1939	4.177	848,6	20,3
1940	3.493	1.147,8	32,8
1941	4 072	2.714,8	66,6
1942	3.374	2.163,6	65,1
1943	3.159	2.511,3	79,4

Media lunară a exportului petrolului în Germania se ridica la 300.000—350.000 tone petrol [121]. În total au fost expediate în intervalul 1940 — August 1944 în Germania 10.316.179 tone produse petroliere [122]. În afară de cantităţile prevăzute în tabelul de mai sus, hitleriştii au primit produse petroliere din cantităţile destinate consumului intern, ca şi din cele rezervate armatei române. Numai de la 1 octombrie 1940 pînă la intrarea României în război, trupele germane au primit mii de vagoane de produse, petrolul deţinînd ponderea principală : 3.523 vagoane combustibil [123], iar între anii 1942—1943 s-au livrat suplimentar pentru armata germană în afara acordurilor, 1.085.174 tone produse petroliere [124].

Deplasarea a tot mai mari cantităţi de petrol spre Germania nu s-a făcut — în condiţiile existenţei unei producţii scăzute — numai prin restrîngerea consumului intern, dar şi prin sustragerea unui însemnat volum de produse din stocurile rezervate armatei. Într-o scrisoare adresată lui Keitel la 14 septembrie 1942, Antonescu se lăuda că a oferit Germaniei importante cantităţi de petrol peste cele prevăzute în acordurile încheiate. Numai în lunile iulie — august 1942 au fost exportate în Germania 660.000 tone petrol, 7.000 tone benzină octanică din rezervele aviaţiei, 20.000 tone din depozitele armatei şi 400 tone motorină, asigurîndu-i livrarea de noi cantităţi de petrol în lunile următoare [125].

În 1944, în industria petrolului se accentuiază criza provocată de politica economică a dictaturii antonesciene În timp ce situaţia indus-

[121] Denise Basdervant, *op. cit.*, p. 126—127.

[122] *Rezultatele „colaborării" economice cu Germania şi ale participării noastre la războiul hitlerist*, Buc., 1945, p. 5.

[123] Arh. St. Buc., Fond Cons. de Min., dos. 1192/1943.

[124] *Rezultatele „colaborării" economice cu Germania şi ale participării noastre la războiul hitlerist*, Buc., 1945, p. 9.

[125] Arh. Min. Afac. Externe al Republicii Socialiste România, cazier 5, vol. 26, f. 1 ; vezi şi Biblioteca Centrală de Stat, Fond St. Georges, pachet LXXVII, dos. 15, Memorandumul din 11 februarie 1942.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iriei petroliere se agrava din cauza schimburilor neechivalente cu Germania, a plății cu întîrziere a produselor livrate, a neachitării sumelor prevăzute pentru refacerea rafinăriilor, Ministerul Finanțelor arăta la 15 iunie 1944 că plata produselor petroliere nu putea fi majorată decît la cele destinate consumului intern [126], fapt care contribuia și mai mult la agravarea situației materiale a maselor. Cum volumul desfacerii acestor produse pe piața internă era extrem de restrîns, noua măsură nu putea să aibă efectele dorite de industriașii români. Trebuie subliniat că politica prețurilor a îngrijorat cercurile monopoliste din România și în mod special acea parte a burgheziei care își trăgea beneficiile de pe urma tranzacțiilor comerciale cu Germania. În memoriul Asociației industriașilor de petrol din România, adresat în iulie 1944 lui Antonescu, se arăta că industria petrolului suferea de pe urma creșterii disproporției dintre prețurile petrolului și prețurile altor produse [127].

Sistemul plății întîrziate pentru vînzările efectuate provoca o neacoperire imediată a cheltuielilor. La export, Banca Națională a României efectua plăți numai în măsura compensării cu importurile din Germania, potrivit convenției încheiate cu acest stat, fapt care silea societățile petroliere să finanțeze cu sume foarte mari acest export. Și în comerțul interior, produsele vîndute autorităților erau plătite cu mari întîrzieri [128].

Situația industriei petrolului a devenit tot mai grea datorită atitudinii dictaturii de a continua „colaborarea" cu Germania în încercarea de a păstra terenurile petrolifere din regiunea Ploiești pentru necesitățile războiului. În acest scop, hitleriștii erau hotărîți să apere cu orice preț sondele și instalațiile de distilare a țițeiului. Germania a încercat — așa cum remarca la 23 martie 1944 corespondentul lui „National Broadcasting Corporation", Frank Obrien, — să organizeze în pripă apărarea terenurilor petrolifere din România care reprezentau o importanță însemnată în ducerea războiului [129].

Toate măsurile întreprinse în acest sens n-au putut împiedica distrugerea zonei petrolifere a Văii Prahovei. Începînd din vara anului 1943, o serie de instalații au fost scoase din funcțiune în urma bombardamentelor [130]. În aprilie 1944 au fost bombardate rafinăriile „Vega", „Româno-Americană" și „Standard". În fața acestei situații, guvernul Antonescu s-a grăbit să ceară ajutorul german pentru apărarea antiaeriană a zonei petrolifere. La 20 mai 1944, la conferința organizată de vicepreședintele Consiliului de Miniștri în legătură cu găsirea modalităților de apărare antiaeriană — la care alături de Mihai An-

[126] Arh. St. Buc., Fond Președ. Consil. de Min., dos. 36/1944, f. 668.
[127] *Ibidem*, f. 1018—1019.
[128] *Ibidem*.
[129] *Idem*, dos. 52/1944, f. 317.
[130] „Argus", Buc., din 4 august 1943.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tonescu şi generalul german Gerstenberg au mai participat diverşi specialişti români şi germani — a fost expus planul de măsuri necesare în această direcţie. Vicepreşedintele Consiliului de Miniştri sublinia că această problemă a format obiectul unei discuţii între el şi Hitler, în septembrie 1942, la Viniţa, unde România a cerut mijloace de transport aero, de detecţie şi de organizare a apărării pasive [131]. Tot cu acea ocazie s-a cerut ca România să fie ajutată să dispersez rafinăriile şi mijloacele de apărare antiaeriană şi totodată să se asigure de către Germania securitatea zonei petrolifere. „Am cerut să ni se dea instalaţii şi rafinării, pe care să le dispersăm pe teritoriul ţării — altele noi, ca să nu întrerupem producţia — ştiind că Germania vrea cu orice preţ să nu scădem cantitatea de export" [132].

În toate negocierile purtate cu Clodius începînd din anul 1942, în legătură cu livrările de materiale de aviaţie României, s-a subliniat faptul că aceasta din urmă a livrat Germaniei mărfuri în valoare de miliarde de lei, în timp ce guvernul Reichului i-a furnizat materiale de apărare în cantităţi reduse. Prin Convenţia româno-germană din 17 iunie 1943, semnată de Clodius şi Mihai Antonescu, Germania s-a angajat să furnizeze României materiale de apărare antiaeriană, fără însă a-şi respecta obligaţiile sale [133]. În aceste condiţii, România n-a putut să realizeze decît apărarea zonei petrolifere a Ploieştiului, şi aceasta în mod insuficient [134], prin intermediul unor suprataxe aplicate cu începere de la 13 decembrie 1943 asupra produselor petroliere destinate consumului intern [135], cu ajutorul cărora s-au achiziţionat o serie de materiale de apărare.

În cadrul convenţiei economice româno-germane din 9 februarie 1944 s-a prevăzut pentru refacerea instalaţiilor petroliere distruse în urma bombardamentului din 1 august 1943 ca guvernul Reichului să participe cu 1/3 pînă la plafonul total de 4,5 miliarde lei şi cu 1/2 pentru pagubele ce vor depăşi acest plafon [136]. Guvernul român a căutat, fără a avea însă succes, să obţină o participare mai mare din partea Germaniei la refacerea instalaţiilor distruse, cel puţin în proporţia de care ea beneficia de pe urma petrolului românesc [137].

În condiţiile în care zona petroliferă era supusă unor repetate bombardamente ale aviaţiei anglo-americane, activitatea acestei ramuri a fost paralizată. Bombardamentele efectuate asupra zonei petrolifere au atras după sine dezorganizarea reţelei de comunicaţii, prin

[131] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 6/1944, f. 27.
[132] *Ibidem.*
[133] *Idem*, dos. 1077/1943.
[134] *Idem*, dos. 6/1944, f. 28.
[135] Astfel a fost stabilită suprataxa de 1,80 lei la litrul de benzină, 0,90 lei la litrul de petrol lampant, 0,30 lei, la cel de motorină şi păcură, la 1,50 lei la cel de ulei mineral etc. („Argus", Buc., din 15 decembrie 1943).
[136] Arh. St. Buc., Fond. Preşed. Cons. de Min., dos. 6/1944, f. 73.
[137] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

distrugerea triajelor şi a principalelor noduri de cale ferată, precum şi prin avarierea unor conducte. Ca urmare, rafinăriile au fost blocate cu produse ce nu puteau fi expediate. Aceasta a impus o reducere a producţiei de ţiţei, care a ajuns să reprezinte în vara anului 1944 abia 25% din producţia normală. Distrugerea parţială a rafinăriilor a determinat scăderea capacităţii lor de prelucrare, la operaţiile de primă distilare şi cracking, după cum urmează : [138]

— martie 1944 ..... 25.600 tone + 5.870 tone cracking ;
— septembrie 1944 ..... 3.930 tone + 1.058 tone cracking.

Aşadar, în septembrie 1944, capacitatea de prelucrare (prima distilare) a rafinăriilor româneşti scăzuse cu 84,7% faţă de martie 1944 şi cu 82% la cracking [139].

Gradul de distrugere şi de scădere a capacităţii producţiei a oraşului Ploieşti era atît de mare, încît însuşi Ion Antonescu a recunoscut în şedinţa din 21 iulie 1944 a Consiliului de Miniştri că îl consideră „ca pe un oraş ras, care nu mai există şi care nu mai constituie pentru noi o problemă" [140]. Dintr-o situaţie întocmită la 3 august 1944 de Preşedinţia Consiliului de Miniştri rezultă că din cele 168 întreprinderi petroliere cu peste 10 salariaţi, 12 şi-au redus activitatea, iar 4 au fost închise ; din cele 14 rafinării mari, 7 şi-au redus producţia, iar 6 au fost închise [141]. În vara anului 1944, rafinăriile „Steaua Română" — Cîmpina, „Astra Română", „Vega", „Colombia" şi-au redus activitatea, iar „Creditul Miner" — Brazi, „Orion", „Redevenţa", „Lumina", „Noris" şi altele au fost de asemenea închise [142].

Concentrarea atenţiei Germaniei spre intensificarea exportului petrolului regiunii Văii Prahovei a determinat aviaţia anglo-americană să dezorganizeze aproape complet transporturile în această parte a ţării. În împrejurările date, guvernul Reichului manifesta o tendinţă evidentă de a nu mai pune bază pe apărarea rafinăriilor româneşti, solicitînd importul petrolului în formă brută [143]. Pentru a efectua acest export, în vara anului 1944, cînd în urma bombardamentelor fuseseră distruse numeroase instalaţii ale parcului feroviar şi o parte din materialul rulant, guvernul german, prin Keitel, a cerut celui român să înceapă construirea unei conducte din regiunea petroliferă, care să debuşeze spre nord-vestul ţării pînă la o staţie de cale ferată cu o capacitate mare de transport — măsură apreciată de hitlerişti ca singura posibilitate de a asigura transporturile de petrol în Germa-

[138] *Rezultatele „colaborării" economice cu Germania...* p. 10—11.
[139] *Ibidem*, p. 11.
[140] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 31/1944, f. 43.
[141] *Ibidem*, f. 4—5.
[142] *Idem*, dos. 32/1944, f. 6.
[143] *Idem*, dos. 6/1944, f. 33—34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nia [141]. Hitler s-a angajat prin intermediul firmei „Wifo" să furnizeze pompele şi rezervoarele şi să execute în timp de 6 luni instalarea ei [145].

Răspunzînd pretenţiilor hitleriste, Consiliul de Miniştri al României a luat în dezbatere la 21 iulie 1944 chestiunea construirii conductei de petrol Ploieşti—Piteşti—Rîmnicu-Vîlcea—Sibiu—Cluj, asupra căreia Antonescu s-a arătat a fi de acord, cu rezerva stabilirii ulterioare a părţii care să pună la dispoziţie mîna de lucru (specialişti pentru întinderea şi sudarea conductelor) şi a contribuţiei financiare necesare executării lucrării [146]. Evenimentele survenite după această dată, înfăptuirea insurecţiei din august 1944 în condiţiile înaintării victorioase a armatelor sovietice, au împiedicat punerea în practică a planului amintit, ca şi a altor măsuri.

Ieşirea României din războiul antisovietic şi îndreptarea armelor împotriva hitlerismului a pus capăt acţiunii de distrugere şi jaf întreprinsă în economia naţională, îndeosebi în producţia petrolului. Bilanţul „colaborării" a fost dezastruos pentru România. „Industria petroliferă — arăta Gheorghe Gheorghiu-Dej la Conferinţa Naţională a P.C.R. —, în urma distrugerilor provocate de bombardamente, şi-a redus capacitatea de prelucrare a rafinăriilor cu 85% la distilare şi cu 82% la cracking. Capacitatea de înmagazinare a fost redusă cu 61%, ca rezultat al distrugerii rezervoarelor. Valoarea pagubelor suferite de industria petrolieră se ridică la 70 miliarde de lei. Aceste distrugeri, combinate cu exploatarea sălbatică şi neraţională a resurselor de petrol ale ţării, cu neglijarea menţinerii nivelului de producţie prin noi exploatări de terenuri, au făcut ca în 1944 producţia de petrol să scadă la 3.505.000 de tone, faţă de 5.273.000 de tone în 1943, deci o scădere de o treime" [147].

*

Deşi în lucrarea de faţă ne-am propus să prezentăm aspecte ale jefuirii petrolului românesc de către Germania hitleristă în anii 1940—1944, totuşi nu putem încheia lucrarea fără a arăta că jefuirea petrolului s-a făcut pe seama maselor, a muncitorilor petrolişti în primul rînd. În anii dictaturii militaro-fasciste, paralel cu înrobirea economiei, mai cu seamă a petrolului, faţă de Germania, muncitorii petrolişti au fost supuşi unei exploatări nelimitate. Pentru a se asigura exploatarea neîntreruptă a petrolului şi „securitatea" întreprinderilor, acestea au fost militarizate. Prin decretul publicat în Monitorul Oficial nr. 85 din 9 aprilie 1941 s-au creat şi întreţinut în mod permanent

[144] Arh. St. Buc., Fond Preşed. Cons. de Min., dos. 31/1944, f. 112.
[145] *Ibidem.*
[146] *Ibidem.*
[147] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, Ed. a IV-a, E.S.P.L.P., Buc., 1956, p. 41—42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organe de informare și pază, cu misiunea de „a supraveghea și păzi întreprinderile și depozitele", încunoștiințînd organele conducătoare de actele care ar amenința distrugerea lor [148]. Paralel cu aceste măsuri, muncitorii au fost supuși unui sever regim de teroare [149]. Pedeapsa cu bătaia și carcera se aplica chiar pentru o simplă întîrziere la lucru. Curtea Marțială din Ploiești a trimis sute de muncitori petroliști la închisoare sau la moarte.

În timp ce patronii adunau beneficii din ce în ce mai mari, munca petroliștilor era remunerată cu salarii foarte mici. Trebuie amintit că sporirea beneficiilor s-a realizat în primul rînd prin creșterea continuă a prețurilor produselor petroliere destinate consumului intern, prin intensificarea exploatării muncitorilor și într-o oarecare măsură prin tranzacțiile comerciale încheiate cu o serie de state. În anii 1941—1943, societatea „Româno-Americană", de pildă, a realizat profituri nete în sumă de 1,3 miliarde lei și și-a sporit capitalul de la 900 milioane la 1,5 miliarde lei. În același interval, „Astra" a obținut un profit net de 888 milioane lei, iar capitalul l-a sporit de la 2 miliarde în 1939 la 2,6 miliarde în 1943 [150]. În realitate, beneficiile erau mult mai mari decît cele declarate. Numai în 1943 societatea „Româno-Americană" realizează un beneficiu net de 726 milioane lei, provenit din furnizările de petrol efectuate pentru armatele hitleriste [151]. În schimb, salariul mizer al petroliștilor scade treptat puterea lor de cumpărare, agravează situația lor materială. Revista „Monitorul Petrolului Român" recunoștea în 1943 că situația salariilor a devenit din ce în ce mai grea și că „puterea de cumpărare a scăzut foarte mult", subliniind că salarizarea din acel timp „nu rezolvă grava problemă a existenței salariaților" [152]. La Ploiești, după aprecierea organelor polițienești, salariile au ajuns în 1944 la 375% față de decembrie 1939, în timp ce prețurile au crescut cu 700—800% [153].

În condițiile extrem de grele în care erau nevoiți să lucreze și să trăiască, muncitorii petroliști, conduși de comuniști, s-au ridicat împotriva dictaturii, a războiului și a jafului hitlerist, organizînd o serie de acte de sabotaj, acțiuni cu caracter revendicativ ș.a. [154].

---

[148] „Moniteur du Pétrole Roumain", nr. 8/1941, p. 383.

[149] În legătură cu aceasta vezi Ion Popescu—Puțuri, *op. cit.*, p. 89; *Trei ani de guvernare*, Buc., 1943, p. 114—115.

[150] N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Buc., 1962, p. 265—266.

[151] *Zece ani de la eliberarea patriei noastre*, Buc., 1954, p. 87.

[152] „Monitorul petrolului Român", nr. 9—10/1943, p. 44.

[153] Arh. St. Buc., Fond. Președ. Cons. de Min., dos. 922/1943, f. 37.

[154] Vezi Ion Popescu—Puțuri, *op. cit.*, p. 73 și urm.; Maria Covaci, Florea Dragne, *Unele aspecte ale luptei clasei muncitoare și țărănimii împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist (1941—1944)*, în *Din istoria contemporană a României*, Ed. științifică, 1965, p. 141 și urm.; Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 304—305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

COMMENT FUT ACCAPARÉ LE PÉTROLE ROUMAIN PAR L'ALLEMAGNE HITLERIENNE (1940—1944)

RESUME

Les auteurs présentent quelques aspects de l'accaparement du pétrole roumain par l'Allemagne hitlérienne sous le régime de la dictature militaire fasciste d'Antonesco.

Lorsque le 6 septembre 1940 Antonesco s'empara du pouvoir, l'Allemagne avait déjà reconquis une partie des importantes positions qu'elle avait perdues dans l'industrie du pétrole roumain à la suite du traité de Versailles. Après le 6 septembre 1940, l'impérialisme allemand obtint de nouvelles possibilités pour mettre sous sa dépendance l'économie roumaine, et surtout la production de pétrole. Pour Hitler s'assurer le contrôle du pétrole roumain était une nécessité non seulement économique, mais aussi militaire. Notamment les raffineries de Ploieşti fournissaient le tiers de toute la quantité d'essence importée en Allemagne. L'intérêt avec lequel Hitler considérait le pétrole roumain a été mis en évidence par la rapidité avec laquelle les forces armées allemandes, qui sont entrées en Roumanie en mois d'octobre 1940, se sont installées dans la région pétrolière, pour en contrôler la production ainsi que le commerce d'exportation, et pour augmenter la durée de la journée de travail, ainsi que son intensité.

Parallèlement à l'entrée des troupes hitlériennes dans notre pays, les monopoles allemands se sont efforcés avec plus de vigueur qu'auparavant d'accaparer les entreprises pétrolières roumaines. La pénétration des Allemands dans l'industrie du pétrole en Roumanie a été facilitée par certains monopoles internationaux, particulièrement par la Standard Oil.

Le troisième Reich a fait main basse sur le pétrole roumain par l'„accord" du 4 décembre 1940 et par les conventions que le gouvernement allemand a conclues avec la dictature militaire fasciste d'Antonesco. Tellement éhontée fut le pillage de cette richesse de notre pays, que même certains éléments de la dictature s'y opposèrent.

Par divers procédés, tels que les avantages accordés aux grandes sociétés pour des exploitations massives, l'extension du droit d'exploitation dans les „périmètres" de l'Etat concédés aux société roumaines, la mise en application d'une nouvelle loi du pétrole le 17 juillet 1942, etc., le gouvernement d'Antonesco a employé tous les moyens pour augmenter la production, „particulièrement pour les buts de guerre". Malgré ces dispositions, les travaux d'exploitation ont été de plus en plus réduits, à cause de la pénurie du matériel de forage, quoique l'Allemagne se fût engagée de fournir ce matériel à temps et en quantités suffisantes. L'exploitation de plus en plus intensive, sans qu'on se préoccupât de découvrir de nouveaux gisements de pétrole, a eu pour conséquence la diminution de la production. A l'exception de l'année 1942, la production a fléchi de 5.738.000 tonnes en 1940 à 3.519.000 tonnes en 1944.

Le pillage systèmatique et organisé du pétrole roumain est mis en évidence par les statistiques concernant l'exportation de ce produit. A mesure que la production du pétrole diminuait, le gouvernement militaire fasciste d'Antonesco a pris une série de mesures, dont les plus importantes furent les restrictions imposées à la consommation intérieure, afin de fournir à l'Allemagne des quantités de plus en plus grandes de pétrole, dépassant même les contingents prévus par les „accords" conclus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C'est ainsi que l'exportation de ce produit en Allemagne qui, en 1940, représentait 32,8% de l'exportation totale du pétrole roumain, a atteint en 1943 la proportion de 79,4%. Les statistiques officielles n'indiquent que partiellement le degré du pillage commis.

L'exportation du pétrole a eu lieu sur la base d'un échange non équivalent de marchandises et de prix, ce qui a causé des pertes incalculables à l'économie nationale.

En 1943—1944, la situation de l'industrie du pétrole s'est aggravée considérablement, par suite de la destruction d'une partie de ses installations par les bombardements d'aviation.

A la fin de cette étude, les auteurs exposent l'exploitation grandissante à laquelle furent soumis de 1940 à 1944 les ouvriers du pétrole.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNELE ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI PRIMAR DIN MOLDOVA ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE DIN 1929—1933

DE

GH. BUZATU și GEORGETA IGNAT

În România, criza economică dintre anii 1929—1933 a avut, printre altele, grave consecințe și asupra sistemului de învățămînt în genere. Acest lucru s-a manifestat prin închiderea unui mare număr de școli de toate gradele, șomajul cadrelor didactice, scăderea nivelului învățămîntului, părăginirea a mii de școli, creșterea analfabetismului etc. De pe urma crizei, cel mai mult a avut de suferit însă școala primară.

Faptul că efectele crizei economice s-au resimțit, în primul rînd, asupra învățămîntului primar dovedește dezinteresul manifestat de către clasele exploatatoare din România față de instrucția și educația maselor largi ale poporului. Școala primară constituia cea mai răspîndită formă de învățămînt de la noi, atît în ceea ce privește numărul populației cuprinsă în procesul de învățămînt și al școlilor existente, cît și acela al cadrelor didactice specializate pentru cursurile primare. Pe de-asupra, așa după cum s-a observat, școala primară reprezenta pe atunci nu numai prima treaptă a învățămîntului, dar și „singura școală națională", întrucît 75% din populația instruită rămînea cu această școală [1]. În aceste condiții, e lesne de înțeles că orice lovitură sau orice restrîngere a învățămîntului primar afecta într-o mă-

[1] Vezi I. Gh. Mareș, *Criza și școala*, în „Graiul Dîmboviței", Tîrgoviște, nr. 2, 1931, p. 2. În realitate, numărul celor care urmau numai școala primară era mai mare, iar proporția pe ansamblul țării a populației care poseda doar instrucția primară era mult mai ridicată. Astfel, cu prilejul recensămîntului populației din decembrie 1930 s-a constatat că din cei 8.250.183 știutori de carte, 7.018.263 (adică 85,1%) posedau instrucție primară, 708.581 (adică 8,6%) — secundară, 263.579 (adică 3,2%) —

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sură considerabilă culturalizarea maselor, ducînd la răspîndirea analfabetismului [2].

Învățămîntul primar din România a trecut și în anii dinaintea crizei economice printr-o situație dificilă. Ca o manifestare directă a acestui fapt, se constată că pînă în anul 1929 învățămîntul primar de la noi nu reușise încă să cuprindă în rîndurile sale întreaga populație a țării care trebuia instruită, semnalîndu-se paralel cu aceasta lipsa unui număr îndeajuns de cadre didactice și de localuri de școală. În anii crizei, starea școlii primare s-a agravat, cu atît mai mult cu cît în această perioadă regimul burghezo-moșieresc a trebuit să facă față unor noi și grele probleme.

Problema situației învățămîntului primar din România în perioada crizei economice din 1929—1933 a făcut obiectul preocupărilor a numeroși autori burghezi din acea vreme [3]. În lucrările lor însă, ei se mențin pe linia constatării faptelor, dezvăluind o serie de aspecte interesante în legătură cu lipsurile grele în care se zbătea școala primară în acea vreme. În ultimii ani, în istoriografia noastră nouă au apărut mai multe studii [4] care prezintă într-o lumină adevărată atitudinea cercurilor conducătoare din România burghezo-moșierească în problemele instrucției și educației publice. Autorii studiilor menționate au avut însă mai puțin în vedere situația școlii primare în perioada crizei economice din 1929—1933, ei insistînd în speță asupra altor probleme referitoare la evoluția învățămîntului din România între cele două războaie mondiale.

În cele ce urmează, ne propunem să analizăm unele aspecte privind situația învățămîntului primar din Moldova între anii 1929—1933. În esență, ne vom limita la examinarea unor probleme referitoare la: starea localurilor de școală din Moldova, măsura în care se aplicau dispozițiile privind obligativitatea și gratuitatea școlii primare, situația învățămîntului complimentar și cea a învățătorilor din Moldova. Studiul nostru se bazează în cea mai mare parte pe materiale inedite

---

profesională, 126.078 (adică 1,5%) — extrașcolară, 91.139 (adică 1,1%) — universitară și 42.542 (adică 0,2%) — diferite școli superioare (Cf. *„Recensămîntul general al populației României din 1930"*, Buc., 1938, vol. III, p. XVII).

[2] I. Gh. Mareș, *op. cit.*, p. 2.

[3] Vezi Dr. C. Angelescu, *Evoluția învățămîntului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, Buc., f.a.; D. Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor. 1932—1933*, Buc., 1934; I. I. Gabrea, *Școala românească. Structura și politica ei. 1921—1932*, Buc., 1933; G. G. Antonescu și I. I. Gabrea, *Organizarea învățămîntului în 28 de state*, Buc., 1933; Gh. N. Costescu, *Contribuții la istoria învățămîntului nostru primar*, Buc., 1937; C. Stan, *Păreri asupra învățămîntului primar*, Cluj, 1934; I. Albescu, *Însemnări despre școala mea și despre școala țării*, Sibiu, 1934.

[4] Vezi C. Dinu, L. Gartenberg, *Demascarea politicii reacționare în domeniul învățămîntului de către presa de partid între anii 1923—1929*, în „Revista de pedagogie", nr. 5, 1956, p. 21 și urm.; A. Vasilescu, *Răsunetul Marelui Octombrie în rîndurile slujitorilor școlii din țara noastră*, în „Revista de pedagogie", nr. 10, 1957, p. 45 și urm.; J. Benditer, *Universitatea din Iași de la 1918 pînă la 1944*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860—1960"*, Buc., 1960, vol. I, p. 246 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aflate la Arhivele Statului din Iași în fondul Inspectoratului școlar. Pentru anii 1929—1933, acest fond cuprinde peste 2 000 dosare aparținînd Serviciului Instrucțiunii al vechiului Directorat Ministerial VI din cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor din România. Acest Directorat, cu sediul la Iași, avea sub controlul său în perioada cercetată organizarea învățămîntului primar, secundar, profesional și comercial — particular ori de stat — din întreaga Moldovă.

Starea localurilor de școală din Moldova. În anii crizei, starea localurilor de școală primară a constituit una dintre cele mai grele probleme ale învățămîntului primar din întreaga țară. În afară de faptul că cele peste 14.000 localuri de școală primară, cîte existau pe atunci în România [5], nu erau suficiente ca număr pentru cuprinderea întregii populații în vîrstă de 7—16 ani supusă obligativității învățămîntului, o mare parte dintre ele se aflau într-o asemenea stare, încît erau cu totul improprii pentru desfășurarea în bune condiții a procesului de învățămînt.

În presa vremii, în special în revistele didactice, găsim numeroase referiri în legătură cu starea proastă a localurilor de școală primară din Moldova. Așa, de pildă, revista „Vremea școlii", editată de către învățătorii ieșeni, arăta în 1929 că în județul Iași există „foarte puține școli care să întrunească toate condițiile ce se cer sălelor de clas" [6]. Cu alt prilej, aceeași publicație semnala că multe dintre școlile primare din județ sînt pe cale de a se dărăma, că ele nu au „înfățișarea plăcută și atrăgătoare care se cere unui locaș de lumină" [7].

Constatările revistei „Vremea școlii" caracterizează în egală măsură situația în care se găseau majoritatea școlilor primare din Moldova. La Serviciul Instrucțiunii din cadrul Directoratului Ministerial VI Iași soseau în permanență rapoarte detaliate din partea autorităților școlare privind starea proastă a localurilor de școală în județele Iași, Bacău, Baia, Roman, Tecuci, Vaslui, Botoșani, Tutova și Neamț. Aceste rapoarte fac o distincție netă între localurile de școală proprii și cele închiriate.

În ce privește localurile de școală proprii, rapoartele autorităților cuprind informații prețioase care subliniază în fond toată gravitatea situației. Așa este cazul unui raport întocmit în 1929 de către inspectorul revizoratului școlar Bacău, care arăta că „multe din sălele de clas ce am văzut (în județul Bacău — n.n.) nu-ți dau impresia de locaș de învățătură" [8]. Un alt raport, din același an, confirma cele semnalate mai sus, arătînd că majoritatea școlilor primare din județ „suferă din cauza lipsei de fonduri" [9]. Astfel, cu prilejul unei inspec-

[5] Cf. „Revista generală a învățămîntului", Buc., nr. 7—8, 1933, p. 315.
[6] „Vremea școlii", Iași, nr. 4, 1929, p. 123.
[7] *Ibidem*, nr. 2, 1929, p. 57.
[8] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional Iași, dosar 198/1929, f. 24.
[9] *Ibidem*, f. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ții efectuată în martie 1931 în satul Nadișa, comuna Tescani, revizorul comunica că a găsit școala „într-o stare deplorabilă" [10].

În județele Roman și Botoșani, rapoartele consemnează, de asemenea, situația proastă a localurilor de școală. Este deajuns să amintim că, potrivit relatărilor unei învățătoare de la școala din Cristești, Botoșani, localul din comuna respectivă se găsea în 1929 „în stare de ruină" [11].

Într-o stare proastă se aflau și școlile primare din județul Iași. Acest lucru a fost recunoscut deschis chiar și de către autoritățile județului. În 1931, prefectul județului a instituit o comisie menită să studieze mijloacele pentru preîntîmpinarea ruinării localurilor de școală primare care se aflau deja „într-o stare foarte grea" [12]. Această hotărîre a fost luată numai după ce prefectura fusese prevenită de către revizoratul școlar Iași că „localurile de școli primare din județ sînt în genere în stare de dărăpănare" [13]. Prefectura județului primea în acel timp nenumărate rapoarte din partea organelor de control, ori a directorilor de școli, care descriau starea jalnică a școlilor primare de la sate. Astfel, în februarie 1932 se raporta prefecturii că școala din Cucuteni-Dumești a ajuns în așa fel încît nu mai are „aspect de școală, ci de casă pustie" [14]. De asemenea, în ianuarie 1932, directorul școlii din comuna Hermeziu aducea la cunoștința prefecturii Iași că localul școlii unde funcționa ajunsese „în halul acela ca numai a școală să nu semene" [15]. Într-o stare asemănătoare se găseau școlile primare din satele și comunele Lețcani [16], Ungheni [17], Bîrnova [18], Ciurbești [19], Românești [20], Zbereni [21] ș.a. În ce privește școala din satul Erbiceni, comuna Podul Iloaiei, directorul comunica în septembrie 1931 că ea este aproape dărămată [22].

Dacă aceasta era situația localurilor de școală proprii, construite anume pentru desfășurarea procesului de învățămînt, cu săli mai mult sau mai puțin adecvate acestui scop, atunci e lesne de înțeles în ce stare se aflau școlile primare care funcționau la sate în clădiri închiriate. În anul 1933, în România funcționau în localuri închiriate peste 3.000 de școli primare din totalul celor peste 14.000 cîte existau în întreaga țară [23]. Localurile închiriate aveau de obicei sălile de

[10] Arhivele Statului, Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 168/1931, f. 614.
[11] *Idem*, dosar 250/1929, f. 156.
[12] *Idem*, dosar 262/1931, nepaginat.
[13] *Ibidem*.
[14] Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1932, nepaginat.
[15] *Ibidem*.
[16] *Idem*, dosar 395/1932, f. 82.
[17] *Ibidem*.
[18] *Idem*, dosar 430/1932, f. 46
[19] *Ibidem*, f. 17.
[20] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 14/1930, f. 192.
[21] *Idem*, dosar 262/1931, nepaginat.
[22] *Ibidem*.
[23] Cf. „Revista generală a învățămîntului", nr. 7—8, 1933, p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clasă mici, întunecoase, fiind acoperite cu stuf și lipite pe jos cu pămînt. Rapoartele sau procesele-verbale de inspecție întocmite cu ocazia vizitelor la aceste școli subliniază aproape toate faptul că asemenea clădiri sînt neigienice, dăunînd sănătății copiilor și învățătorilor și împiedicînd desfășurarea normală a procesului de învățămînt. Astfel, procesul-verbal de inspecție la școala din satul Zăpodia, comuna Traian, Bacău, menționează că școala din sat este instalată într-o casă țărănească, „lucru dăunător învățămîntului. Cît în ce privește sala de clasă, nici vorbă că nu poate fi decît rea și neigienică, nevăruită, pe jos lipit, geamuri mici etc." [24]. În același timp, un inspector al revizoratului Iași constata că localul școlii din satul M. Kogălniceanu, comuna Țigănași, are o sală de clasă puțin spațioasă și „improprie" pentru ținerea cursurilor [25]. De multe ori însă, în satele înapoiate ale Moldovei nu se găseau clădiri care să servească în condiții cît de cît adecvate ca locaș de învățătură. Atunci erau închiriate localuri care avuseseră anterior o cu totul altă destinație. Așa, de pildă, în anul 1930 școala din satul Siliștea, comuna Umbrărești, Tecuci, funcționa într-un local „mic, neigienic, așezat într-un subsol, care a servit de prăvălie". Pentru remedierea situației, inspectorul a dispus mutarea școlii „într-un local mai omenesc" [26].

Adeseori era nevoie de intervenția autorităților medicale pentru ca în unele sate localurile închiriate, cu totul necorespunzătoare, să fie mutate în altele ceva mai bune. Așa e cazul școlii din satul Perieni, comuna Țigănași, Iași, care în 1931 a fost găsită de medicul serviciului sanitar al județului ca fiind în afara tuturor „cerințelor de igienă". Din această cauză, medicul a cerut să se închirieze un local mai bun „pentru a nu periclita sănătatea micilor școlari" [27]. În același an, directorul școlii din Mădîrjești, comuna Lungani, Iași, raporta prefecturii că localul închiriat al școlii „nu corespunde deloc cerințelor pedagogice și igienice", lucru care face absolut necesară construirea unei școli noi în sat [28]. Dîndu-și însă seama că „nici nu putea fi vorba" de ridicarea unei școli noi în acele timpuri, directorul cerea încuviințarea prefectului ca să permită funcționarea pe mai departe a cursurilor în construcțiile situate pe o moșie expropriată, aflată în raza comunei și constînd din „niște case și niște grajduri de zid alăturea" [29].

Pe lîngă faptul că erau mici, întunecoase și nesănătoase, localurile închiriate mai prezentau și un alt inconvenient serios. Așa după cum se știe, obligația achitării chiriei pentru folosirea localului cădea în sarcina comitetelor școlare comunale. Cum însă acestea nu

[24] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 16/1930, f. 138.
[25] *Ibidem*, f. 154.
[26] *Idem*, dosar 33/1930, f. 6.
[27] *Idem*, dosar 262/1931, nepaginat.
[28] Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1932, nepaginat.
[29] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispuneau în majoritatea cazurilor de sumele necesare pentru plata la timp a chiriei, atunci proprietarii ameninţau cu închiderea localurilor în care se aflau şcolile. Rapoartele inspectorilor consemnează această situaţie în cele mai diferite sate din Moldova: Roşiori, comuna Stănceni, Botoşani [30], Făcuţi, comuna Belceşti, Iaşi [31], Fîntînele, comuna Focuri, Iaşi [32] etc. Nu rare erau cazurile cînd proprietarii dădeau curs ameninţărilor lor, trecînd la închiderea localurilor de şcoală. Astfel, în ianuarie 1931, directorul şcolii din satul Coasta Măgurii, comuna Cotnari, Iaşi, anunţa revizoratul judeţului că a fost nevoit să suspende cursurile pe mai multe zile deoarece „uşa la sala de clasă este încuiată de către proprietarul localului de şcoală". Proprietarul îşi motiva gestul prin faptul că în ultimul timp nu mai primise chiria din partea comitetului şcolar comunal [33].

Rapoartele trimise pe adresa Directoratului Ministerial VI Iaşi de către directorii şi învăţătorii şcolilor primare din Moldova, precum şi cererile insistente adresate de populaţie diferitelor autorităţi în drept, conţin nenumărate apeluri prin care statul era chemat să contribuie la grabnica îmbunătăţire a situaţiei localurilor de şcoală. Aceste apeluri nu au avut însă nici un rezultat, ele rămînînd fără urmări practice. Datorită puternicii crize financiare, conjugată cu dezinteresul manifest al cercurilor conducătoare pentru instrucţia maselor largi, statul întîrzia să aloce sumele cuvenite necesare pentru repararea localurilor de şcoală sau pentru construirea unora noi. În judeţul Iaşi, de pildă, în timp ce majoritatea şcolilor necesitau reparaţii capitale ridicîndu-se la 50—70.000 lei pentru fiecare local [34], prefectura deabia putea acorda în genere cîte 5.000 lei în acest scop [35]. De altfel, însuşi prefectul judeţului Iaşi a fost nevoit să recunoască în octombrie 1929 că starea localurilor de şcoală primară este „destul de tristă". El amintea în legătură cu aceasta, că pentru „punerea (şcolilor — n.n.) în bună starea de funcţionare ne trebuie o mare sumă de bani, de care nici judeţul, nici statul nu dispune. Ne trebuie cel puţin 20 milioane lei, ceea ce mai ales în aceste timpuri grele e greu de găsit" [36]. Ca urmare a acestor fapte, situaţia învăţămîntului primar s-a agravat de la an la an. Datorită lipsei unui număr îndeajuns de şcoli şi a existenţei localurilor necorespunzătoare, s-a ajuns în anii următori ca o bună parte din populaţia în vîrstă de 7—16 ani supusă obligativităţii să nu poată fi cuprinsă în procesul de învăţămînt.

[30] Arhivele Statului Iaşi, Fond Inspect. regional şcolar Iaşi, dosar 250/1929, f. 77.
[31] *Idem*, dosar 262/1931, nepaginat.
[32] *Ibidem*.
[33] *Ibidem*.
[34] Arhivele Statului Iaşi, Fond Prefectura Judeţului Iaşi, dosar 414/1932, f. 5—6.
[35] *Idem*, dosar 395/1932, ff. 69, 73, 76.
[36] Vezi „Vremea şcolii", nr. 10, 1929, p. 301.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acest lucru a contribuit la menținerea mai departe a maselor în obscurantism.

Aplicarea dispozițiilor privind obligativitatea și gratuitatea învățămîntului primar în Moldova. În anii dinaintea crizei economice din 1929—1933, școala primară de la noi a fost reorganizată ultima dată prin legea învățămîntului primar din 1924. Așa după cum se știe, obligativitatea și gratuitatea școlii primare de 4 ani în România au fost decretate la 1864. Dar aplicarea acestor principii a rămas, după cum a fost silit să recunoască chiar și legiuitorul din 1924, „iluzorie" [37]. Prin legea din 25 iulie 1924 s-a introdus pentru prima dată învățămîntul primar obligatoriu și gratuit pentru toată populația țării cuprinsă între 7 și 16 ani. Învățămîntul primar care pe atunci cuprindea șapte clase a fost împărțit în două cicluri : ciclul I sau elementar (clasele I—IV) și ciclul II sau complimentar (clasele V—VII) [38].

Pînă în anul 1929, înfăptuirea obligativității și gratuității școlii primare de 7 ani, care a fost unul din obiectivele legii din 1924, nu a fost realizată. În anii crizei, acest deziderat avea să fie aproape definitiv abandonat. Autoritățile școlare și-au dat seama că în condițiile lipsei sălilor de clasă, a menținerii unor localuri necorespunzătoare, cînd numărul învățătorilor era scăzut față de necesități, iar populația țării trăia în grele lipsuri materiale, nu se putea ajunge la cuprinderea în cadrul școlii primare a tuturor tinerilor în vîrstă de 7—16 ani.

Din rapoartele întocmite de către autoritățile școlare din Moldova cu privire la situația frecvenței în învățămîntul primar reiese că, în perioada cercetată, o mare parte din populația supusă obligativității nu urma cursurile școlii primare. În procesele-verbale de inspecție la școlile primare rurale și urbane, inspectorii aveau indicația să treacă într-o rubrică specială frecvența elevilor la școlile vizitate. De obicei, această rubrică consemna pentru fiecare clasă și școală în parte numărul elevilor înscriși și al acelora care frecventau cursurile regulat. În materialele cercetate, nu am putut descoperi decît în cazuri extrem de rare unele clase sau școli la care numărul elevilor ce frecventau cu regularitate cursurile să coincidă cu acela al școlarilor înscriși [39]. În ce-i privește pe elevii înscriși și care nu urmau cu regularitate cursurile, ei se aflau în mod practic în afara procesului de învățămînt, derogîndu-se de la prevederile legii referitoare la obligativitatea ciclului primar. Acest lucru se întîmpla în cele mai fericite cazuri, căci statisticile vremii arată că nu întotdeauna numărul elevilor înscriși

[37] Cf. *Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 20 iunie 1924*, p. 3062.

[38] Vezi „Monitorul Oficial" din 26 iulie 1924, p. 8064.

[39] Astfel, într-un raport întocmit în 1929, cuprinzînd situația frecvenței la cele 256 școli rurale din județul Iași, se arată că numai la patru din aceste școli numărul elevilor care frecventau regulat cursurile corespundea cu acela al copiilor înscriși. (Cf. Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 401/1929, nepaginat).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era identic cu acela al populaţiei în vîrstă de 7—16 ani, ceea ce făcea să sporească rîndurile populaţiei care nu avea posibilitatea să respecte dispoziţiile privind obligativitatea şcolii primare. Astfel, inspectorul subrevizoratului Fălticeni constata în iunie 1929 că la şcoala din satul Todireşti, comuna Stroieşti, sînt înscrişi doar 172 de elevi, faţă de 419 copii cîţi erau supuşi obligativităţii [40]. De asemenea, în decembrie 1930, inspectorul revizoratului Fălciu a descoperit că în satul Hurdugi erau înscrişi în clasele I—IV numai 79 elevi din cei 148 copii în etate de 7—12 ani înregistraţi în timpul ultimului recensămînt [41].

Rapoartele autorităţilor şcolare ne oferă date şi mai concludente în ce priveşte decalajul existent între numărul elevilor înscrişi şi numărul celor care frecventau cursurile în permanenţă. Aşa, de pildă, şcoala primară din Belceşti, Iaşi, era frecventată în anul şcolar 1929/1930 numai de 170 de elevi dintr-un total de 389 înscrişi, iar cea din Pîrliţi de 140 elevi din 304 înscrişi [42]. La sfîrşitul anului 1931, inspectorul revizoratului Tutova a găsit înscrişi în primele patru clase ale şcolii din Epureni un număr de 129 copii; dintre aceştia doar 63 veneau regulat la şcoală [43]. De asemenea, procesul-verbal al inspecţiei făcută în decembrie 1929 la şcoala din Agăş, Bacău, constata că din 184 copii înscrişi în cele şapte clase primare numai 139 vin cu regularitate la şcoală [44]. În acelaşi timp, şcoala din Mărgineni, Bacău, era frecventată cu regularitate doar de 220 elevi din 305 înscrişi [45], iar cea din Fereşti, Vaslui, de 62 din 265 înscrişi [46].

În genere, rapoartele autorităţilor şcolare consemnează în toate judeţele Moldovei o situaţie slabă a frecvenţei în şcoala primară. Astfel, în anul şcolar 1930/1931, în judeţul Vaslui au frecventat şcoala primară doar 14.470 copii din cei 25.809 supuşi obligativităţii [47]. În judeţul Roman, revizorul a găsit prezenţi toţi elevii înscrişi numai la o singură şcoală dintr-un număr de 22 inspectate la începutul anului 1930 [48]. Tot în acelaşi an, un inspector al revizoratului Iaşi constata că la şcoala din Bosia este o „frecventare slabă" şi atrăgea atenţia directorului că trebuie „să-şi populeze clasele" [49]. Cazuri similare sînt semnalate şi la alte şcoli primare din judeţul Iaşi. Aşa, de exemplu, la 29 octombrie 1932, directorul şcolii din Belceşti aducea la cunoştinţa prefectului că de la începutul anului şcolar frecvenţa „se menţine

[40] Arhivele Statului Iaşi, Fond Inspect. regional Iaşi, dosar 287/1929, f. 39.
[41] *Idem*, dosar 168/1931, f. 566.
[42] Arhivele Statului Iaşi, Fond Prefectura Jud. Iaşi, dosar 401/1929, nepaginat.
[43] Arhivele Statului Iaşi, Fond Inspect. regional şcolar Iaşi, dosar 168/1931, nepaginat.
[44] *Idem*, dosar 12/1930, f. 28.
[45] *Ibidem*, f. 33.
[46] *Idem*, dosar 29/1930, f. 1.
[47] *Idem*, dosar 238/1931, f. 1.
[48] *Idem*, dosar 16/1930, f. 53.
[49] *Idem*, dosar 12/1930, f. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foarte slabă" [50]. De asemenea, în februarie 1932, directorul școlii din Mironeasa califica situația frecvenței ca fiind „foarte proastă" [51].

În legătură cu cauzele care determinau o frecvență atît de scăzută în învățămîntul primar din Moldova, ele sînt extrem de numeroase. Din rapoartele autorităților se poate deduce că ele se datoresc printre altele epidemiilor care bîntuiau în rîndul populației de vîrstă școlară [52], depărtării unor școli primare rurale de diferite sate sau cătune izolate [53] etc. Unul dintre motivele cele mai serioase care împiedica cuprinderea întregii populații de 7—16 ani în școala primară l-a reprezentat lipsa unui număr suficient de localuri de școală și existența sălilor de clase mici, neîncăpătoare. Acest fapt a determinat autoritățile școlare înseși să privească uneori ca fiind salvatoare absentarea în proporții ridicate a copiilor de la școală. Amintim în această privință cazul școlii din Todirești despre care inspectorul subrevizoratului Fălticeni nota că este „cu totul neîncăpătoare față de numărul înscrișilor". De aceea, el se întreba ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi frecventat școala toți cei 419 copii din sat supuși obligativității, și nu doar cei 172 elevi cîți urmau regulat cursurile [54]. În alt caz, directorul școlii din satul Averești de Jos, Roman, punea pe cererea unui locuitor care solicita scutirea de școală a fiului său avizul favorabil, pe motiv că „și așa avem lipsă de locuri la școală" [55]. Chiar și în orașul Roman se constată, de altfel, că la școala primară numărul 3 sălile de clasă erau prea mici și „neîncăpătoare" în raport cu numărul elevilor [56].

Dată fiind lipsa localurilor de școală, copiii învățau în condiții care contraveneau adeseori tuturor normelor pedagogice. Se întîmpla uneori ca într-o singură sală de clasă să învețe cîte 50—60 de elevi din clase diferite și cu mai mulți învățători în același timp. Un astfel de caz era semnalat prefecturii Iași la 10 iunie 1932. Într-un raport adresat personal prefectului județului, un inspector comunica că la școala din satul Iacobeni „într-o singură sală de clasă, am găsit două catedre și domnii învățători țin cursuri odată, ceea ce nu îmi pot explica cum se poate proceda în așa fel ca copiii să-și însușească materia" [57]. Lipsa unui număr îndeajuns de săli de clasă a fost constatată și cu ocazia întocmirii unei statistici pe județul Iași înglobînd numărul total al sălilor de clasă rurale și al elevilor înscriși la școlile primare din județ. Rezultatele obținute au fost alarmante. S-au desco-

[50] Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1931, nepaginat.
[51] *Ibidem.*
[52] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 29/1930, ff. 1, 11; *Idem*, dosar 34/1930, f. 125.
[53] *Idem*, dosar 287/1929, f. 50.
[54] *Ibidem.*
[55] *Idem*, dosar 250/1931, f. 123.
[56] *Idem*, dosar 29/1930, f. 8.
[57] Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1932, nepaginat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perit şcoli la care revenea cîte o sală de clasă la peste o sută de elevi, ca în satele: Spineni (1 sală — 101 înscrişi), Munteni (2 săli — 245 înscrişi), Aroneanu (1sală — 116 înscrişi), Hodora (1 sală — 132 înscrişi), Gropniţa-Bulbucani (1 sală — 132 înscrişi) [58]. Centralizînd datele acestei statistici, rezultă că în anul 1932, în judeţul Iaşi, existau 351 săli de clasă în cadrul şcolilor primare rurale în care învăţau aproximativ 21.000 elevi, ceea ce înseamnă că în medie ar reveni cîte o sală de clasă la circa 60 de elevi [59].

Cauzele esenţiale ale slabei frecvenţe constatată în anii crizei în învăţămîntul primar din Moldova rezidă însă în situaţia materială grea în care se zbătea majoritatea populaţiei. Pornind de la faptul că legea învăţămîntului primar din 1924 asigura, chipurile, gratuitatea şcolii de şapte ani, ideologii burgheziei explicau nivelul scăzut al frecvenţei şcolare prin dezinteresul părinţilor copiilor, în cea mai mare parte muncitori şi ţărani, faţă de educaţia tinerelor generaţii. Aceste aserţiuni nu corespund cu nimic adevărului. Din rapoartele autorităţilor şcolare se poate observa că grija populaţiei ţării pentru educarea generaţiilor de copii nu a slăbit. Ţăranul sau muncitorul îşi trimiteau de bunăvoie copilul la şcoală, dar adeseori erau împiedicaţi s-o facă datorită situaţiei grele în care trăiau. Este lesne de înţeles că în condiţiile în care aceştia abia îşi puteau prelungi traiul de pe o zi pe alta, ei nu reuşeau să procure toate mijloacele necesare pentru întreţinerea copiilor lor în şcoli decît cu preţul a numeroase sacrificii. În asemenea situaţie, gratuitatea şcolii primare nu putea să înlesnească decît într-o măsură neînsemnată accesul spre cultură al copiilor provenind din rîndul claselor exploatate. Obligativitatea şi gratuitatea învăţămîntului primar nu se puteau înfăptui cu uşurinţă într-o ţară ca România, unde milioane de oameni trăiau în cea mai cumplită mizerie. Publicaţiile vremii au recunoscut în mod deschis eşecul încercărilor de a introduce obligativitatea şi gratuitatea şcolii de şapte ani în ţara noastră, consemnînd totodată că acest lucru se datoreşte în primul rînd faptului că cercurile conducătoare nu au întreprins nimic pe linia îmbunătăţirii stării materiale a claselor exploatate. Revista „Şcoala şi viaţa" arăta în această privinţă în anul 1930 că „şcoala (primară, n.n.) n-a dat rezultatele dorite pentru că n-a fost precedată de o stare economică înfloritoare. Dar nu numai că n-a fost precedată, ci nici măcar n-a mers paralel cu această stare economică. Cînd ţi-i pîntecele gol, ceri întîi de mîncare şi apoi carte" [60].

Aşa după cum se ştie, criza economică din 1929—1933 a aruncat într-o neagră mizerie ţărănimea din rîndul căreia provenea cea mai mare parte a populaţiei şcolare supusă obligativităţii. Ca urmare

[58] Arhivele Statului Iaşi, Fond Inspect. regional şcolar Iaşi, dosar 424/1932, f. 74—75.
[59] *Ibidem*, f. 76—77.
[60] „Şcoala şi viaţa", nr. 5—6, 1930, p. 273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

directă a acestui fapt, în anii crizei s-a înregistrat o creștere permanentă a numărului copiilor care nu mai puteau urma cursurile școlii primare rurale. Documentele vremii sînt unanime în a consemna faptul că populația sătească nu-și retrăgea copiii de la școală decît datorită condițiilor grele în care aceasta se zbătea. În acest sens, sînt exemplificatoare cererile pentru scutire pentru urmarea cursurilor primare adresate de către locuitorii satelor autorităților școlare. Examinarea lor scoate în evidență situația grea în care se afla populația sătească. Astfel, în luna septembrie 1930, un locuitor din satul Deleni, Botoșani, se adresa revizoratului școlar al județului cu cererea de a-i scuti de școală pe cei doi copii ai săi care învață la cursul complimentar. În cererea sa, tatăl celor doi copii specifica că „sîntem oameni săraci și foarte necăjiți și nu putem să facem față tuturor nevoilor ce le avem de îndurat. Pînă acuma am putut să purtăm în școală pe toți copiii care îi avem, dar astăzi ne vine tare greu..." [61]. În încheierea cererii sale, locuitorul din satul amintit spunea că nu-și retrage copii de la școală pe motiv că n-ar înțelege însemnătatea ei, ci datorită greutăților pe care le întîmpina: „Nu că nu vrem (să-și lase copii la școală — n.n.), domnule inspector, căci știm cît e de bună învățătura de carte și am vrea să ne luminăm cît mai mult, dar timpurile sînt... grele..." [62]. În același timp, un agricultor din Hîrlău solicita scutirea de școală a unuia din copiii săi pe motiv că, fiind tată a șase copii, nu mai are „putere" să-i țină pe toți prin școli [63]. De asemenea, o locuitoare din aceeași localitate, mamă a șase copii, se arăta nevoită să-și retragă de la școală băiatul cel mai mare pentru faptul că vor trebui ca pe viitor să muncească amîndoi „ca să putem întreține pe ceilalți copii mai mici" [64]. Recomandarea directorului școlii din Hîrlău pe marginea petiției spune că toate cele arătate în cererea de mai sus sînt adevărate, deoarece el a avut posibilitatea să se convingă singur că familia respectivă trăiește „într-o stare de sărăcie lucie" [65].

În decembrie 1930, mai mulți locuitori din satul Vălcele, comuna Tg. Ocna, Bacău, s-au hotărît să ceară scutirea copiilor lor de obligația de a mai frecventa cursul supraprimar. Locuitorii din Vălcele — în număr de cinci — recunoșteau că „n-ar fi rău ca (copiii lor — n.n.) să învețe cît mai multă carte", dar față de „vremurile grele" pe care le îndurau ei nu mai aveau cu ce-i întreține la școală. Ei arătau în continuare că nu dispun de mijloacele necesare pentru a asigura îmbrăcămintea copiilor, adăugînd că degeaba ar merge prost îmbrăcați

[61] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 171/1930, f. 152.
[62] *Ibidem.*
[63] *Ibidem*, f. 151.
[64] *Ibidem*, f. 148.
[65] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la școală, căci „apoi nu le va folosi la nimic învățătura, dacă vor rămînea reumatici și tuberculoși" [66].

În octombrie 1932, un locuitor din Hîrlău, tată a nouă copii, solicita scutirea de școală a fiului său care tocmai terminase cursul elementar. El scria că mai întreține în școală încă șase copii, cu toate că este „om sărac și în nevoile vremurilor de acum" suferă „multă lipsă și de multe ori și foamea ca să pot îngriji de numeroasa mea familie". Pentru a scăpa de greutăți într-un fel, el a hotărît să-și retragă copilul de la școală, dîndu-l ca ucenic la un cojocar pentru a putea să-și cîștige singur „măcar mîncarea" [67]. Un alt caz ne semnalează revizorul județului Iași. Într-o adresă trimisă Serviciului Instrucțiunii din cadrul Directoratului Ministerial VI, el intervenea în favoarea scutirii de școală a copilului unei văduve din satul Oțeleni, Roman. Revizorul arăta că această femeie era atît de săracă, încît nu a avut bani ca să facă cererea prin care solicita scutirea de școală a copilului [68]. În decembrie 1930, un sătean din comuna Tămășeni, Roman, declara că îi este cu neputință ca să mai suporte cheltuielile necesare pentru ținerea copiului său în școală ; el arăta că nu are bani cu ce să-i cumpere cărți și nici cu ce să-l îmbrace [69]. Un alt locuitor din satul Văsiești, Bacău, se plîngea că pe acele vremuri de „cumplită criză" face sforțări „peste puterile"sale pentru a-i ține în școală pe cei patru copii ai săi [70].

În anii crizei economice din 1929—1933, în lipsuri foarte grele să zbătea populația de la orașe. Compusă în cea mai mare parte din muncitori și mici funcționari, populația orășenească a trebuit să facă față unor grele încercări materiale în acest timp. În vremea crizei, o parte însemnată din populația orașelor rămăsese fără nici un mijloc de trai ca urmare a proporțiilor amenințătoare pe care le atinsese șomajul. În ce privește restul locuitorilor de la orașe care reușiseră să-și păstreze posturile, aceștia aveau salarii mici și supuse în permanență unor reduceri succesive datorită aplicării faimoaselor curbe de sacrificiu, astfel încît nu puteau să-și întrețină copiii în școli decît cu foarte mari greutăți. În arhive se păstrează nenumărate cereri de-ale locuitorilor din orașe, datînd din perioada crizei economice, prin care aceștia interveneau pentru a obține scutirea de școală a copiilor lor. Ei declarau deschis că principala cauză pentru care-și retrăgeau copiii din școlile primare se datora faptului că sînt lipsiți de mijloacele materiale necesare și prezentau — ca o dovadă a temeiniciei cererilor lor

[66] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 37/1930, nepaginat.
[67] *Idem*, dosar 171/1931, f. 29.
[68] *Idem*, dosar 250/1931, f. 322.
[69] *Ibidem*, f. 302.
[70] *Idem*, dosar 37/1930, nepaginat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— așa-numitele „certificate de pauperitate" eliberate de către autoritățile orășenești locale [71].

Tot ca o dovadă a lipsurilor în care se zbătea populația orășenească în anii crizei se înregistrează și creșterea permanentă în această vreme a cererilor adresate autorităților locale ale primăriilor pentru acordarea unor ajutoare bănești în vederea întreținerii copiilor în școli. Deși nu avem cunoștință decît de cererile adresate de către locuitorii ieșeni primăriei orașului, presupunem, totuși, că ele caracterizează o stare de lucruri proprie tuturor orașelor din Moldova, ca și celor din restul țării. În aceste cereri, locuitorii se plîngeau de mizeria în care i-a aruncat criza, făcînd apel la primăria orașului pentru acordarea unor mici ajutoare bănești care le erau absolut necesare pentru întreținerea copiilor în școli, precum și a întregii familii. Astfel, la 25 septembrie 1930, un locuitor din Iași solicita un ajutor din partea primăriei ca să-și poată trimite copiii la învățătură în noul an școlar care începea. El arăta că „numai Dumnezeu știe" de situația grea în care se află și că reușește numai „cu mare greutate" să asigure „bucata de pîine goală pentru noi și cei cinci copii..." [72]. Un alt locuitor se vedea nevoit să apeleze la ajutorul primăriei pe motiv că nu mai putea răbda deoarece trecuse un an de zile de cînd rămăsese fără serviciu [73]. Tot în același timp, un funcționar din Iași se plîngea că nu mai putea face față „cheltuielilor de îmbrăcăminte, cărți, încălțăminte și taxe școlare" pentru cei trei copii ai săi aflați „prin școli". În încheierea cererii sale de ajutor, el mărturisea că „cu multă mîhnire sufletească mă văd silit să apelez la bunăvoința dv. (a primarului — n.n.) și aceasta datorită timpurilor de azi, că nu primesc salar de la 1 mai 1932. N-aș fi îndrăznit altădată — scrie el — să fur din ajutorul săracilor, — ba, din contră, i-am ajutat, — dar astăzi cu durere mă văd printre cei săraci..." [74].

În cererile lor, locuitorii se plîng adeseori de scumpetea manualelor și rechizitelor școlare. „...Față de scumpetea excesiv de mare a cărților didactice — își încheia cererea de ajutor un agent sanitar din Iași, tată a cinci copii — mă văd pus în imposibilitatea de a face față cheltuielilor absolut necesare cu procurarea cărților de școală" [75]. De asemenea, un alt funcționar din Iași, care avea cinci copii în învățămîntul secundar sau primar, arăta că salariul lui se dovedește a fi cu totul insuficient pentru „acoperirea marilor cheltuieli ce necesită în prezent procurarea cărților" [76]. La sfîrșitul anului 1930, un locuitor din Iași cu șase copii solicita un ajutor din partea primăriei orașului pentru plata taxelor și procurarea cărților. El implora înțelegere din partea primarului, arătînd că nu poate să-și retragă copiii de la școală deoarece

[71] Vezi Arhivele Statului Iași, Fond Inspec. școlar Iași, dosar 250/1931, f. 82; Arhivele Statului Iași, Fond Primăria Iași, dosar 14/1930, f. 85.
[72] *Idem*, dosar 79/1930, f. 131.
[73] *Ibidem*, f. 60.
[74] *Idem*, dosar 79/1932, vol. II, f. 6.
[75] *Idem*, dosar 79/1929, f. 182.
[76] *Idem*, dosar 79/1930, f. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu înțelege ca ei „să ajungă oameni răi societății din cauză că nu-i pot trimite la școală, din cauză că nu-mi ajunge din micul meu salar" [77]. În același scop, în luna septembrie 1930, o văduvă, mamă a șase copii, cerea un ajutor pentru a-și putea trimite copiii la școală. Ea mărturisea că dorește ca și copiii ei să învețe carte, „spre... a fi și ei oameni buni societății, a nu rămînea fără cultură cu care fără ea (sic!) nu poate trăi nimeni în ziua de azi" [78].

Ajutoarele pe care primăria le împărțea din fondul săracilor erau foarte mici, arareori ridicîndu-se la cîteva sute de lei. În majoritatea cazurilor, aceste ajutoare abia atingeau suma de 100—200 lei, astfel că ele contribuiau prea puțin la îmbunătățirea cu ceva a situației solicitanților. Așa, de exemplu, în octombrie 1932, o muncitoare văduvă din Iași, mamă a trei copii, primea ca ajutor suma derizorie de 60 de lei. Ne putem închipui că o asemenea sumă nu a ușurat cu nimic situația acestei muncitoare, care specificase în cererea de ajutor că „n-am bani de cărți (pentru copii — n.n.), nici de îmbrăcăminte cu ce să-i trimit la școală" [79]. În aceeași stare se afla și un alt locuitor din Iași, tată a trei copii, care beneficiase de 100 lei ajutor. El relatase în cererea lui adresată primăriei: „Domnule primar, sînt completamente lipsit de mijloace, sînt zile multe, foarte multe, cînd n-am ce mînca..." [80]. O sumă identică a fost acordată unui locuitor cu nouă copii care aprecia „timpurili" ca fiind „foarte crîncine pentru acei care avem familii cu vănîturile care le avem" [81].

În felul acesta, în condițiile cînd majoritatea populației țării se afla într-o grea situație materială, înfăptuirea dezideratului legii din 1924 cu privire la introducerea obligativității și gratuității învățămîntului primar de 7 ani în România era departe de a putea fi realizat.

Situația învățămîntului complimentar. Așa după cum am arătat deja, învățămîntul primar cu șapte clase introdus în 1924 a fost împărțit în două cicluri: ciclul elementar și cel complimentar sau supraprimar. Dintre aceste două cicluri, cel mai frecventat era cel elementar, în cadrul căruia elevii căpătau cunoștințele necesare pentru trecerea în cursul complimentar, dar mai cu seamă pentru urmarea școlilor secundare, profesionale etc.

În ceea ce privește ciclul al II-lea, el nu era frecventat decît de un număr restrîns de copii, provenind îndeosebi din rîndul absolvenților celor patru clase primare rurale și care nu aveau posibilitatea și mijloacele necesare pentru frecventarea școlilor secundare superioare. După 1924, învățămîntul complimentar sau supraprimar nu a reușit în nici un an să cuprindă pe toți absolvenții primelor patru clase

[77] Arhivele Statului Iași, Fond primăria Iași, dosar 79/1930, f. 93.
[78] *Ibidem*, f. 101.
[79] *Idem*, dosar 79/1932, vol. II, f. 60.
[80] *Idem*, dosar 79/1931, f. 125.
[81] *Idem*, dosar 79/1933, vol. II, f. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elementare, care nu mergeau mai departe la alte școli. Prin aceasta, dispozițiile legii învățămîntului privind introducerea învățămîntului primar obligatoriu de 7 clase au rămas inoperante chiar de la început. Acest lucru a fost silit să-l recunoască în 1930 însuși ministrul instrucțiunii din acel timp, N. Costăchescu [82].

În afară de faptul că populația era împiedicată să-și trimită copiii la școală din cauza situației materiale grele în care se zbătea, slaba dezvoltare a învățămîntului supraprimar se datorește și unui alt factor însemnat. Este vorba de faptul că învățămîntul complimentar nu a fost conceput în raport cu necesitățile reale ale populației și în special ale țărănimii, din rîndul căreia proveneau cei mai mulți dintre copiii care urmau cursul supraprimar. Unele dispoziții ale legii din 1924 au avut sarcina să atenueze în parte neajunsurile cursurilor supraprimare. Astfel, pentru a nu da învățămîntului supraprimar un caracter pur abstract, limitat doar la însușirea diferitor cunoștințe de limbă și literatură română, matematică, istorie sau geografie, legea conținea unele măsuri menite să contribuie la dezvoltarea aplicațiunilor gospodărești ale elevilor. În acest scop, se prevedea înființarea pe lîngă diferite școli primare rurale și urbane a unor ateliere practice, îndrumate de un maestru. Aceste ateliere urmau să aibă un caracter regional, după specificul fiecărei regiuni. Este adevărat că în unele împrejurări atelierele practice răspundeau nevoilor populației, însă s-au creat și ateliere care nu puteau stimula în nici un fel interesul populației sătești ori urbane, ca de exemplu : ateliere pentru broderii, pentru împletituri din paie, pentru facerea măturilor sau a periilor [83]. Acest lucru explică motivele pentru care revista „Școala și viața" aprecia în anul 1930 că învățămîntul complimentar corespunde nevoilor reale ale populației „ca nuca-n perete" [84]. De asemenea, revista „Lumina", organ al Asociației învățătorilor din județul R. Sărat, arăta că învățămîntul complimentar nu răspunde „necesităților vitale" ale țărănimii din rîndul căreia se recrutau cei mai mulți copii care frecventau clasele V—VII [85].

Rapoartele autorităților școlare din Moldova subliniază faptul că părinții copiilor priveau cu neîncredere foloasele frecventării cursului complimentar. Potrivit acestor rapoarte, opinia cel mai mult răspîndită în rîndul populației sătești era aceea ca absolvenții primelor patru clase, care nu mergeau mai departe la alte școli, să nu mai urmeze ciclul II, ci mai degrabă să învețe diferite meserii de pe urma cărora să-și poată asigura traiul [86]. De asemenea, era înrădăcinată părerea că pe timpuri „atît de critice", cum erau cele ale crizei, frecventarea

[82] Vezi „Școala noastră", Zalău, nr. 18—20/decembrie 1930, p. 663.
[83] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 308/1930, f. 10—13.
[84] „Școala și viața", nr. 5—6, 1930, p. 274.
[85] „Lumina", R. Sărat, nr. 7—8, 1931, p. 15.
[86] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 262/1931, nepaginat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cursului complimentar era inutilă din moment ce — așa cum arătau mai mulți locuitori din Tg. Ocna — înșiși posesorii studiilor superioare stăteau pe acea vreme „cu diploma în buzunar fără post" [87]. Și locuitorii cartierului Letea Veche din municipiul Bacăului se plîngeau, în 1930, de totala lipsă de utilitate a învățămîntului supraprimar pentru viitorul copiilor lor, subliniind că ciclul II nu se dovedise pînă atunci folositor „pentru nevoile lor (ale copiilor — n.n.) de mai tîrziu", limitîndu-se „numai pur și simplu la cunoștinți tecnice (!) de carte" [88].

În aceste condiții, se înțelege de ce învățămîntul complimentar din România era slab dezvoltat, iar în anii crizei a decăzut și mai mult. Într-un raport referitor la situația învățămîntului primar din județul Tecuci în anul școlar 1930—1931 se arată că majoritatea populației în vîrstă de 7—16 ani se mulțumea doar cu frecventarea celor patru clase elementare. Raportul aprecia situația frecvenței la învățămîntul supraprimar din județ ca fiind „cît se poate de slabă" [89]. Așa, de pildă, în anul școlar 1930—1931, în orașul Tecuci s-au înscris la cursul complimentar 116 copii, au frecventat 28 și au promovat 24. În același timp, în satele din județ s-au înscris 1 385 copii, au frecventat regulat 240, absolvind cursul primar complet doar un număr de 10 copii [90]. Descriind în 1930 situația învățămîntului complimentar din județul Roman, inspectorul revizoratului comunica, de asemenea, că frecventa la clasele V—VII este „cam slabă". El nota că în satul Botnărești, de exemplu, „cursul complimentar a părăsit cu totul școala" [91].

Starea gravă a învățămîntului complimentar din Moldova a fost adusă în repetate rînduri la cunoștința Ministerului Instrucțiunii. Astfel, în februarie 1930, inspectorul general al Directoratului Ministerial VI Iași comunica Ministerului că în Moldova se constată „o foarte slabă frecvență a elevilor de la cursul complimentar, mai ales la țară". În încheierea raportului său, inspectorul Directoratului conchidea că „se impune o soluționare a chestiunii cursurilor complimentare. Prin lege nu sînt desființate și totuși nu funcționează" [92].

Redresarea cursului complimentar nu s-a putut înfăptui însă. Datorită crizei financiare în care se găsea statul, în anul 1930 s-a aplicat o primă reducere a fondurilor bugetare alocate învățămîntului complimentar. Astfel, prin ordinul 10.967/1930, Ministerul Instrucțiunii aducea la cunoștința revizoratului școlar al județului Botoșani că „din pricina restrîngerii cheltuielilor bugetare pe anul acesta, fondul pentru cursurile complimentare... a fost extrem de redus..." [93].

[87] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 37/1930, nepaginat.
[88] *Ibidem.*
[89] *Idem*, dosar 238/1931, f. 1.
[90] *Ibidem*, f. 3.
[91] *Idem*, dosar 14/1930, f. 123.
[92] *Idem*, dosar 33/1930, f. 22.
[93] *Idem*, dosar 69/1930, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mergînd pe linia realizării a cît mai multe economii, la sfîrșitul anului 1930 Ministerul Instrucțiunii a hotărît ca începînd de la data de 1 ianuarie 1931 să suprime toate posturile de maestru de la atelierele practice funcționînd pe lîngă școlile primare. Ordinul 174.589/1930, prin care se aducea la cunoștința Directoratului Ministerial din Iași această hotărîre, arăta că Ministerul „nu mai poate suporta cheltuieli peste cele strict necesare" și, în consecință, stabilea ca posturile de maestru trecute în buget să fie desființate, menținîndu-se numai acelea de pe lîngă atelierele care-și „cîștigă singure existența" [94]. Ordinul prevedea totodată ca pe viitor cunoștințele teoretice și practice la cursul complimentar să fie predate de către învățătorii de la clasele I—IV, în completarea normelor [95].

Desființarea posturilor de maestru a dus de fapt la închiderea atelierelor care funcționau pe lîngă școlile primare. Interesul populației pentru cursul complimentar a scăzut și mai mult. Într-o adresă a primăriei Iași din 7 februarie 1931, se spunea că prin măsura amintită învățămîntul primar a primit „o grea lovitură" [96]. Prin aplicarea ei, în fiecare județ au mai rămas doar cîte 3—4 ateliere practice care erau întreținute din fondurile administrației județene [97]. Ca urmare, în anii următori frecvența la cursul complimentar a devenit tot mai slabă. Numărul copiilor care terminau cursul complet al școlii primare s-a redus simțitor, lucru constatat cu îngrijorare și de către autoritățile școlare cu prilejul ținerii examenelor de absolvire a celor șapte clase [98].

Această situație confirmă cele arătate de noi mai sus privitor la numărul mare al populației care nu avea posibilitatea să se conformeze dispozițiilor legii din 1924 în legătură cu obligativitatea școlii primare de 7 ani. Populația se mulțumea, în cele mai multe cazuri, să-și trimită copiii doar în primele patru clase. În felul acesta, în anii crizei învățămîntul primar din România se reducea în continuare la frecventarea celor patru clase ale ciclului I. În consecință, țara noastră a ajuns în acel timp să se numere printre statele cu cea mai scurtă școlaritate obligatorie din Europa. Referindu-se la această perioadă, un autor burghez aprecia în 1937 că „școlaritatea obligatorie de 7 ani (în România — n.n.) a rămas numai pe hîrtie, căci de fapt școala noastră primară a funcționat de la 1929—1934 numai cu patru clase" [99]. De asemenea, și alți specialiști în problemele școlii din acel timp constatau că „teoretic, adică legal, școlaritatea obligatorie în România este de

[94] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional Iași, dosar 298/1930, f. 18—19.
[95] *Ibidem*, f. 18.
[96] Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 334/1931, f. 4.
[97] *Ibidem*.
[98] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 525/1930, passim; *Idem*, dosar 46/1933, passim; *Idem*, dosar 63/1933, passim.
[99] Vezi Gh. N. Costescu, *op. cit.*, p. 201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7 ani. De fapt, prin neaplicarea regulată a legii învățămîntului primar pentru ciclul II, școlaritatea este numai de 4 ani, adică cea mai scurtă școlaritate obligatorie din toate țările (Europei — n.n.)" [100].

Situația materială a învățătorilor din Moldova. În întreaga țară, o piedică însemnată în calea introducerii învățămîntului obligatoriu de 7 ani a constituit-o lipsa unui număr suficient de cadre didactice specializate pentru cursul primar. Legea din 1924 stabilea că la clasele I—IV trebuia să predea cîte un învățător la 60 de elevi, iar la clasele V—VII cîte unul la 40 de elevi. Pînă la începutul crizei, această prevedere a legii nu a fost realizată. Astfel, în anul școlar 1928—1929, ultimul dinaintea crizei, în România funcționau — potrivit datelor oficiale — un număr de aproximativ 37 000 învățători și institutori [101]. Ținînd seama de faptul că în același an se înregistrează 1,7 milioane elevi înscriși la clasele I—VII [102], ar rezulta că revin în medie circa 46 de elevi la un singur învățător. Pornind de la aceste cifre, s-ar părea că unul din obiectivele legii din 1924 ar fi fost în mare parte atins, lucru care nu este adevărat. În primul rînd, trebuie avut în vedere faptul că numărul învățătorilor nu poate fi raportat la acela al elevilor înscriși în școala primară, ci la întreaga populație a țării cuprinsă între 7—16 ani. Așa după cum s-a mai arătat, în perioada respectivă o bună parte din populația în vîrstă de 7—16 ani nu era înscrisă în școala primară. În 1930, N. Costăchescu arăta că în România „avem 2 633 000 elevi obligați a frecventa cursurile primare. Din aceștia sînt înscriși 2 100 000..." [103]. În felul acesta, raportînd numărul învățătorilor și institutorilor la numărul întregii populații supusă obligativității școlii primare rezultă că în anul 1930 revenea cîte un dascăl la peste 70 de elevi. Ulterior, această proporție a fost găsită ca fiind „antipedagogică, antiigienică și antidemocratică" chiar de către autorul legii învățămîntului primar de la 1924 [104].

În anii crizei, decalajul dintre numărul învățătorilor și acela al populației care trebuia să fie instruită în cursul primar s-a accentuat și mai mult. În acest răstimp, a crescut numărul populației în vîrstă de 7—16 ani, iar acela al învățătorilor aproape că a stagnat. Astfel, în anul 1933, la cei peste 3 milioane copii supuși obligativității școlii primare [105], reveneau doar 37.500 învățători, deci cîte un învățător la aproximativ 80 de elevi. În același timp, se aprecia deficitul de învățători ca ridicîndu-se la 28.000 pentru a repartiza în medie cîte

[100] Vezi G. G. Antonescu și I. I. Gabrea, *op. cit.*, p. 12.
[101] Cf. *Anuarul statistic al României, 1929*, Buc., 1931, pp. 439, 443.
[102] *Ibidem*, pp. 438, 442.
[103] Vezi „Școala noastră", nr. 18—20, decembrie 1930, p. 663; Vezi, de asemenea, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhiva Palatului, Fond Casa Regală, mapa 4 (Costăchescu), nepaginat.
[104] Cf. Dr. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 20.
[105] Vezi Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhiva Palatului, Fond Casa Regală, mapa 12, nepaginat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un dascăl la 60 de elevi [106]. Cercetînd rapoartele autorităților școlare din Moldova ne putem convinge cu ușurință că aceste cifre oglindesc o realitate vie. În județul Tecuci, de exemplu, în cursul anului școlar 1931/1932 a funcționat cîte un învățător la 72 de elevi supuși obligativității [107]. Erau însă cazuri cînd revenea — în diferite sate și comune — cîte un învățător la peste o sută de elevi, precum în localitățile Frumoasa, Blidari, Filipeni, Hugești (jud. Bacău) [108] sau Lupăria (jud. Iași) [109].

Deși învățămîntul primar ducea o mare lipsă de cadre didactice, cercurile conducătoare au trecut în anii crizei la aplicarea unor măsuri (desființarea unor posturi, neîncadrarea seriilor curente de absolvenți ai școlilor normale etc., etc.) care au agravat situația școlii primare. Aceste măsuri au contribuit, de asemenea, la înrăutățirea situației materiale a învățătorilor. Pentru a realiza unele economii, încă din vara anului 1929 Directoratul Ministerial VI a efectuat, la cererea Ministerului Instrucțiunii, o importantă reducere de posturi în învățămîntul primar din Moldova. Astfel, în județul Neamț s-au desființat mai multe posturi, realizîndu-se economii în valoare de peste 200 mii lei [110]. În aceeași vreme, în județul Bacău s-au desființat 19 posturi [111], iar în județul Fălticeni nu mai puțin de 85 de posturi. În acest din urmă județ se realizau economii de peste 1 milion de lei [112]. Printre școlile afectate de această masivă reducere de posturi, amintim pe cele din satele și comunele Probota, Manolea, Dolhasca, Arghira, Fîntîna Mare, Lespezi, Horodniceni, Drăceni etc. [113].

Alte suprimări de posturi s-au înfăptuit în anii următori. De pe urma acestui fapt, în anul 1930 statisticile înregistrează un număr important de învățători care rămăseseră fără serviciu [114]. La sfîrșitul anului 1930, Ministerul Instrucțiunii a hotărît prin ordinul 180.126 ca de la 1 ianuarie 1931 să suprime cîte trei posturi de învățători suplinitori în fiecare județ din Moldova [115]. În conformitate cu acest ordin, s-au desființat 30 de posturi în raza Directoratului Ministerial VI Iași [116].

Peste numai cîteva luni, Directoratul Ministerial VI a dispus, ca răspuns la un nou ordin al Ministerului Instrucțiunii, suprimarea tuturor posturilor de învățători la școlile din Moldova la care reveneau mai puțin de 40 de elevi la un singur dascăl [117]. Ca urmare a acestei

---

[106] „Școala și viața", nr. 7—8, 1933, p. 360.
[107] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 238/1931, f. 2.
[108] *Idem*, dosar 7/1930, f. 18, 23, 27, 29.
[109] Arhivele Statului Iași, Fond Revizoratul școlar Iași, dosar 417/1936, f. 926.
[110] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 38/1929, f. 41.
[111] *Ibidem*, f. 13.
[112] *Ibidem*, f. 10.
[113] *Ibidem*, f. 11—12.
[114] *Idem*, dosar 192/1930, f. 26.
[115] *Idem*, dosar 122/1931, f. 2.
[116] *Idem*, dosar 59/1931, f. 6.
[117] *Ibidem*, f. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măsuri, 44 de școli primare aflate sub îndrumarea Directoratului din Iași și-au închis porțile începînd cu data de 1 septembrie 1931 [118].

Înrăutățirea continuă a situației financiare a țării a determinat statul să treacă și la adoptarea altor măsuri menite să reducă cheltuielile bugetare pe seama învățămîntului. În afară de faptul că au fost desființate, după cum am văzut, un număr considerabil de posturi, Ministerul a încetat să mai încadreze începînd din 1930 în posturi de titulari pe toți noii absolvenți ai școlilor normale [119]. În felul acesta s-a ajuns la mijlocul anului 1933 ca în întreaga țară să rămînă circa 7.000 de învățători șomeri, care proveneau atît din rîndul dascălilor mai în vîrstă ale căror posturi fuseseră desființate, cît și din acela al tinerilor normaliști neîncadrați [120].

În anii crizei economice, situația materială a învățătorilor a cunoscut cel mai coborît nivel de viață în comparație cu trecutul cel mai îndepărtat de la noi. Pe lîngă faptul că în acest timp învățătorul era retribuit cu cel mai mic salariu dintre toate categoriile de salariați ai statului [121], el îl primea cu foarte mare întîrziere și grevat de o serie întreagă de impozite și curbe de sacrificiu. În timp ce alte categorii de funcționari erau privilegiate, salariile cadrelor didactice au fost supuse între anii 1931—1933 tuturor celor trei curbe de sacrificiu (21%, 15% și 10%) [122].

O grea lovitură pentru învățători a constituit-o neplata la timp a salariilor. De pildă, la sfîrșitul anului 1931 și în cursul anului 1932, statul a întîrziat cu peste 6 luni plata salariilor la învățători. În luna august 1932, un învățător de la școala din satul Stolniceni, Glăvănești, Iași, se plîngea că nu mai primise salariul pe „cîteva luni" [123]. De asemenea, în februarie 1932, subrevizoratul școlar Iași aprecia că mai are de achitat la învățătorii din județ peste 5 milioane lei reprezentînd salariile restante pe lunile octombrie—decembrie 1931 [124].

Neprimind salariile la timp, învățătorii au fost nevoiți să contracteze împrumuturi la diversele „bănci populare" ori „case de ajutor" ale corpului didactic. De cele mai multe ori, ei nu puteau însă restitui la timp sumele împrumutate, astfel că erau dați în judecată [125] sau li se făceau rețineri la plata salariului [126]. În luna decembrie 1930, de exemplu, în raza Directoratului Ministerial VI s-au făcut rețineri în valoare de aproximativ 1 milion de lei din salariile învățătorilor.

---

[118] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 38/1929, f. 12.
[119] Vezi „Curentul" din 6 ianuarie 1933, p. 3.
[120] *Ibidem*, din 7 iulie 1933, p. 3.
[121] *Ibidem*, din 12 februarie 1929, p. 1.
[122] Vezi M. Carp, *Problema salarizării corpului didactic secundar*, Iași, 1934, p. 14—15.
[123] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 76/1932, f. 28.
[124] *Idem*, dosar 12/1932, f. 365.
[125] *Idem*, dosar 170/1932 ,passim.
[126] *Idem*, dosar 272/1931, nepaginat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această sumă reprezintă numai o parte din valoarea împrumutului contractat de către învățători la „Casa de Economie, Credit și Ajutor a Corpului Didactic" [127].

Rapoartele autorităților școlare subliniază în repetate rînduri situația materială grea în care au ajuns învățătorii în perioada crizei. Astfel, la 16 februarie 1932, subrevizoratul școlar Iași comunica prefecturii județului despre „greutățile materiale cu care învățătorimea se luptă", arătînd că există foarte mulți învățători care nu au mijloace cu ce să cumpere măcar o carte [128]. Într-o situație grea se afla un învățător de la școla din Gorban, Fălciu, care „lipsit fiind de bani", nu se putea prezenta la comisia medicală pentru a fi examinat în vederea obținerii unui certificat medical în baza căruia să solicite un concediu pentru îngrijirea sănătății [129].

În diferite cereri adresate Serviciului Instrucțiunii din cadrul Directoratului Ministerial Iași, învățătorii vorbesc adeseori despre greutățile pe care le întîmpină și lipsurile în care se zbat. În martie 1933, un învățător din Letea Veche, Bacău, se plîngea că din salariul său de „lei 5239 primitori", a încasat ultima dată numai 1413 lei, restul reprezentînd reținerile făcute în contul diferitelor asociații ale corpului didactic. El arăta, în continuare, că din cei 1413 lei încasați, a plătit 500 de lei pentru întreținerea unui copil în liceu. I-au mai rămas 913 lei, „cu care — scria învățătorul din Letea Veche — trebuie să fac față împrejurărilor și să îngrijesc de cele patru suflete ce le am asupra mea". „Lesne vă puteți închipui, d-le inspector șef, — se încheia plîngerea — situația în care ne zbatem, — nu sînt numai eu în această categorie, — și ce calcule trebuie de făcut ca această sumă să poată umplea toate golurile și să satisfacă toate nevoile" [130].

Dar cel mai zguduitor tablou al situației în care se găseau învățătorii în vremea crizei economice ni-l înfățișează una dintre publicațiile legale scoase de către P.C.R. în acei ani. În articolul intitulat „Starea jalnică a învățătorilor", tipărit chiar în primul număr, această publicație scria: „Sînt oare pe acest pămînt cuvinte destule pentru a zugrăvi chinurile groaznice în care se zvîrcolesc învățătorii?

Cea mai mare parte din aceștia n-au primit salariile de vreo 5—6 luni. Starea e deznădăjduită. Flămînzi, jupiți, îndatorați, umiliți, abătuți, învățătorii simt toată vitregia soartei pe care o îndură azi toți cei ce trăiesc din munca și sudoarea lor. În nenumărate sate, învățătorii trăiesc din pomana bieților săteni. Aceștia ajută pe învățători cu ce pot, cu toate că o sărăcie sclipitoare sălășluiește în

[127] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 234/1931, f. 4.
[128] Arhivele Statului Iași, Fond Prefectura Jud. Iași, dosar 24/1932, nepaginat.
[129] Arhivele Statului Iași, Fond Inspect. regional școlar Iași, dosar 200/1930, nepaginat.
[130] *Idem*, dosar 226/1933, f. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

propriile lor bordeie. Întîmplări cumplite oglindesc starea grozavă de nevoie în care statul a azvîrlit pe învățători.

Mai deunăzi, ziarele povesteau că un învățător din Ardeal, care nu mîncase zile întregi de-a rîndul, căuta prin ghiozdanele copiilor pentru a putea înfuleca ceva și a nu muri de-a dreptul de foame. Copiii însă au observat acest lucru. De rușine și de deznădejde, sfîrșit de chinurile sărăciei și ale foametei, sărmanul învățător își puse capăt zilelor spînzurîndu-se" [131].

Condițiile grele de trai în care se găseau învățătorii au dat naștere la nemulțumiri profunde în rîndul lor și a căror amploare a sporit pe măsura înrăutățirii situației lor. Analiza nemulțumirilor învățătorilor nu intră însă în cadrul preocupărilor noastre în studiul de față.

*

Din cele expuse, se pot desprinde unele concluzii care caracterizează situația învățămîntului primar în anii crizei economice din 1929—1933 în întreaga țară, nu numai din Moldova. În primul rînd, am putut constata că învățămîntul primar din România a întîmpinat mari dificultăți și înainte de anul 1929; criza economică a contribuit la agravarea situației învățămîntului primar. În al doilea rînd, am observat că unul din principalele obiective proclamate prin legea învățămîntului primar de la 1924 — înfăptuirea obligativității și gratuității școlii de 7 ani a rămas literă moartă, continuînd să constituie o adevărată problemă. Potrivit aprecierilor ministrului de instrucție N. Costăchescu, în anul 1930 — de pildă — cel puțin 1/4 din populația țării în vîrstă de 7—16 ani supusă obligativității instrucției primare se afla în afara procesului de învățămînt [132]. De asemenea, în condițiile cînd majoritatea populației țării, în special țărănimea, se zbătea în grele lipsuri materiale, aplicarea principiului gratuității școlii primare reprezenta o simplă ficțiune, deoarece copiii provenind din popor nu aveau posibilitatea să urmeze cursurile decît cu prețul a mari sacrificii făcute de către părinții lor.

Abandonarea principiului obligativității și gratuității școlii primare în anii crizei însemna răspîndirea analfabetismului, care a continuat să constituie o adevărată plagă națională. Astfel, cu prilejul recensămîntului general din 29 decembrie 1930, s-a descoperit că în România existau 6.029.995 analfabeți, ceea ce reprezenta 42,9% din totalul populației țării trecută de vîrsta de 7 ani [133]. Această situație reflectă în mod cît se poate de elocvent consecințele politicii claselor exploatatoare din România promovată în materie de instrucție publică. Așa după cum a subliniat Gh. Gheorghiu-Dej la Congresul învățătorilor din 1952,

[131] Vezi „Sămînța", nr. 1 din 5 iunie 1932.
[132] Vezi „Școala noastră", nr. 18—20, decembrie 1930, p. 663.
[133] Cf. „*Recensămîntul general al populației României. 1930*", vol. III, Buc., 1938, p. IX—X.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clasele exploatatoare „nu erau interesate să dea o largă dezvoltare școlii. Fabricanților și moșierilor din țara noastră nu le trebuia lichidarea analfabetismului. Ei nu erau interesați în culturalizarea maselor populare, deoarece aceasta ar fi dus la o creștere a conștiinței maselor, la intensificarea luptei pentru un trai mai bun" [134].

Condiții optime pentru educarea maselor largi ale poporului au fost create de-abia în anii regimului democrat-popular.

QUELQUES ASPECTS DE LA SITUATION DE L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE EN MOLDAVIE PENDANT LA CRISE ECONOMIQUE DE 1929 — 1933

RESUME

Utilisant des matériaux inédits, provenant en grande partie des Archives Nationales de Jassy, les auteurs se sont proposés de décrire la situation de l'enseignement primaire en Moldavie de 1929 à 1933 et d'exposer les conséquences de la crise économique sur l'école primaire. Il est à noter qu'au point de vue économique, la Moldavie était alors une des régions les plus arriérées de la Roumanie.

Les auteurs ne traitent pas ce sujet sous tous ses aspects. Ils se sont occupés seulement des questions qui leur ont semblé être les plus importantes, notamment : l'état des bâtiments scolaires en Moldavie pendant les années de crise économique, la manière dont furent appliquées les dispositions légales concernant l'enseignement primaire gratuit et obligatoire et la durée de sept années de cet enseignement, l'organisation des cours complémentaires et, enfin, les traitements des instituteurs.

Les conclusion qui se dégagent de cet exposé relativement à la politique scolaire des gouvernants de la Roumaine de 1929 à 1933 sont les suivantes :

Quoique la Roumanie ait été un des Etats d'Europe ayant le plus grand nombre d'illettrés (42,9% de la population âgée de plus de 7 ans), ses gouvernants n'ont pris aucune mesure pour éviter que l'école primaire ne subisse les effets de la crise économique. Par suite de cette attitude, de nombreux bâtiments scolaires sont tombés en ruines et plusieurs milliers d'instituteurs sont devenus chômeurs, leurs chaires ayant été supprimées. Quant aux instituteurs qui ont été maintenus en fonction, leur situation matérielle est devenue des plus précaires, les traitements ayant été diminués tandis que les prix ne cessaient de croître. En outre les salaires ont été irrégulièrement payés.

Une des plus graves conséquences de la crise économique de 1929 à 1933 a été l'impossibilité de faire bénéficier pleinement les nouvelles générations de 7 à 16 ans de l'enseignement primaire gratuit et obligatoire que la loi de 1924 sur l'enseignement primaire prévoyait. Il est vrai que ces dispositions n'ont été que partiellement mises en vigueur jusqu'en 1929. A partir de 1929 et pendant toute la durée de la crise économique, les gouvernants ont presque complètement renoncé à leur application. D'immenses difficultés se sont alors opposées à ce que l'enseignement primaire soit effectivement obligatoire pour les jeunes de 7 à 16 ans. Les masses ouvrières et paysannes des rangs desquelles provenaient la plupart des enfants soumis à l'obligation de suivre les cours de l'école primaire, étaient accablées par la misère. Les ouvriers et les paysans étaient donc empêchés d'envoyer leurs enfants

[134] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, Buc., E.S.P.L.P., 1955, p. 454.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

à l'école, malgré l'intérêt qu'ils continuaient à manifester à la diffusion de l'instruction publique. Ainsi, approximativement un quart de la population de la Moldavie en âge de 7 à 16 ans est restée complètement illettrée. Quant aux élèves qui ont fréquenté l'école primaire, la plupart ont limité leurs études aux premières quatre classes constituant le premier cycle. En procédant ainsi, la Roumanie est devenue un des Etats d'Europe ayant la plus courte scolarité obligatoire, car, en fait, elle se réduisit à quatre années.

La situation de l'école primaire s'est alors tellement aggravée, que bientôt elle constituera un des problèmes essentiels de l'État dominé par les bourgeois et les grands propriétaires fonciers. Ce problème ne put trouver de solution tant que subsista le régime des bourgeois et des grands propriétaires fonciers. Ce ne fut que sous le régime de démocratie populaire que les meilleures conditions pour l'éducation du peuple furent créées.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL ASOCIAȚIEI LUCRĂTORILOR TIPOGRAFI DIN ROMÂNIA

(PERIOADA 1858—1865)

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

Se știe că cea dintîi asociație muncitorească din Țara Românească a fost Societatea lucrătorilor tipografi, fondată în București la 1858. Studiile apărute pînă azi asupra istoricului acestei asociații n-au epuizat încă subiectul tratat [1]. Materialul pe care ele sînt întemeiate este foarte redus. Totuși, despre prima perioadă a activității societății (1858—1865), cu toate că arhiva ei nu ni s-a păstrat, găsim știri numeroase în ziarele epocii. Printre ele sînt informații prețioase care n-au fost încă scoase din uitare.

În rîndurile care urmează comunicăm aceste informații, culese din publicațiile periodice de la 1858—1866. Totodată, folosind și materialul pe care l-au utilizat cei ce, înaintea noastră, s-au ocupat despre Asociația lucrătorilor tipografi din România, rectificăm unele erori ce au săvîrșit și aducem cîteva completări la studiile lor.

*

[1] N. Munteanu, *Gazeta „Analele tipografice" (1869—1872)*, „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.", I (1955), 3, p. 143—146; I. Iacoș și V. Petrișor, *Aspecte din lupta pentru transformarea asociațiilor de ajutor reciproc din vechea Românie în organizații bazate pe lupta de clasă*, „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.", III (1957), 6, p. 113—134; I. Saizu și D. Șandru, *Știri despre Asociația lucrătorilor tipografi din București și activitatea lui Ion Ionescu de la Brad ca președinte al ei*, „Studii și cercetări științifice, Istorie", Iași, XIII (1962), 1, p. 105—119; Vasile Maciu, *Începutul mișcării muncitorești și al celei socialiste. Mișcări țărănești în anii 1864—1878*, Istoria României, IV, Academia Republicii Socialiste România, București, 1964, p. 482—517.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1858, la București, erau opt imprimerii [2]. Muncitorii din aceste întreprinderii se aflau într-o grea situație. Istoviți de muncă în ateliere insalubre, ei primeau salarii insuficiente. Datorită mizeriei în care se zbăteau și din cauza faptului că patronii nu luau nici o măsură pentru apărarea sănătății lucrătorilor, mulți cădeau victime ale tuberculozei. Nu li se acorda vreo îndemnizație bănească sau vreun ajutor de altă natură în cazurile de boală sau de șomaj. Atît de cumplită a fost sărăcia unora dintre salariații imprimeriilor, încît la moartea lor a fost necesar să fie înmormîntați „cu talerul" [3].

Pentru a preîntîmpina primejdiile ce-i amenințau, „pentru a rezista contra lipsurilor și greutăților pe care le implica situația lor de proletari, fără să-și dea seama bine de unde veneau ele" [4], lucrătorii tipografi din București au hotărît, în 1858, să creeze o societate de ajutor reciproc. La adoptarea acestei hotărîri au contribuit îndeosebi muncitori tipografi veniți din Austria, ca, de ex., Frantz Göbl, fost mașinist la Imprimeria Imperială din Viena de unde fusese adus în capitala Țării Românești, la 1852, de direcția Tipografiei Mitropoliei [5]. În mai toate provinciile Austriei de atunci funcționau asociații de sprijin mutual, constituite de muncitorii tipografi [6]. De la acest exemplu s-au inspirat cei ce au luat, în 1858, inițiativa înființării unei asemenea asociații la București.

Adresîndu-se lui C. A. Rosetti, unul din fruntașii partidului radical din Țara Românească, inițiatorii întemeierii primei societăți a lucrătorilor tipografi din București au obținut sprijinul acestuia. În calitatea lui de director al ziarului „Românul" și de proprietar al imprimeriei în care acest ziar se tipărea, C. A. Rosetti cunoștea problemele care preocupau pe muncitorii din artele grafice. Foarte entuziast din fire, dar desigur și cu gîndul de a organiza pe lucrătorii tipografi într-un mod care să corespundă cu interesele patronilor, el a răspuns favorabil la apelul ce i s-a adresat.

Unul din intimii prieteni ai lui C. A. Rosetti, fostul lui asociat la tipografia care funcționase în București de la 1846 la 1852, Enric

---

[2] Lista lor a fost publicată de Gr. Crețu, în prefața la lucrarea scrisă în colaborare cu I. Antonovici, *Tipografiile, xilografiile, librăriile și legătoriile de cărți din Bîrlad*, București, 1910, p. 18—23.

[3] Al. Ionescu, *„Gutenberg", Schiță din istoria Societății generale*, Almanach tipografic, vol. I, București, 1897, p. 113—114.

[4] V. Maciu, *op. cit.*, p. 488.

[5] Almanach tipografic, vol. V, București, 1902, p. 65; G. Ionescu, *Spicuiri din trecutul tipografiei, cu privire mai ales la tipografiile românești din diferite epoce*, București, 1907, p. 83.

[6] Despre aceste asociații la sfîrșitul veacului al XIX-lea în Austro-Ungaria, vezi, „Gutenberg, organ oficial al Societății lucrătorilor tipografi din România", 1 dec. 1899, p. 2—3. La 1846, a fost întemeiată „Asociația de ajutor de boală, înmormîntare și de ajutor de călătorie a tipografilor din Brașov". La 1851, o asemenea asociație a fost fondată și la Timișoara. (Augustin Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania*, București, 1962, p. 65).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Winterhalder, a redactat statutele societății [7]. După ce ele au fost aprobate într-o adunare generală a fondatorilor, care a avut loc la 8 septembrie 1858, Societatea lucrătorilor tipografi și-a început activitatea la 1 octombrie 1858 [8].

Alcătuite din 30 paragrafe, statutele au fost întocmite după un plan greșit. Este evident că autorul lor n-a fost un jurist. În loc de a preciza, cu claritatea necesară, chiar în primul paragraf, că fondatorii înființează o asociație a muncitorilor tipografi, cu sediul în București, abia în paragraful 25 este menționată „Societatea lucrătorilor tipografi", pe cînd preambulul statutelor se ocupă de casa de prevedere, paragrafele 1—3 de constituirea comitetului și paragraful 17 de casa de ajutor reciproc. Redactarea este deci lipsită de metodă.

Din citirea atentă a statutelor și îndeosebi a paragrafelor 25 și 28, rezultă că, în baza acestor dispoziții, a fost întemeiată, în 1858, „Societatea lucrătorilor tipografi" al cărei principal scop a fost crearea unei case de prevedere și a unei case de ajutor reciproc. Asociației atunci fondate i s-a și dat frecvent, în actele oficiale, această denumire de „Societate a lucrătorilor tipografi". De exemplu, „Monitorul oficial al Țării Românești" de la 3 octombrie 1860 (p. 1059) și ziarul „Naționalul" de la 6 octombrie 1860 (p. 315) publică un comunicat al Ministerului de interne, în care este menționată „Societatea lucrătorilor tipografi"; într-o înștiințare a Ministerului de finanțe, apărută în „Monitorul oficial al Țării Românești" de la 24 octombrie 1860 (p. 1226), este citată „Societatea uvrierilor tipografi" etc.

Din această societate, potrivit paragrafului 1 al statutelor, aveau să facă parte lucrătorii tipografi. Au fost admise însă derogări. Astfel Scarlat Walter, Ștefan Rasidescu și Ion Ionescu de la Brad, deși nu erau muncitori tipografi, au fost totuși primiți printre membrii cotizanți [9]. Greșit s-a afirmat că și Petre Ispirescu, ales în comitetul Societății lucrătorilor tipografi încă din 1858, ar fi aparținut, în perioada de care ne ocupăm, aceleiași categorii sociale ca și Scarlat Walter și Ștefan Rasidescu [10]. De la 1858 la 1865, Petre Ispirescu a fost salariatul imprimeriei ziarului „Naționalul" [11], apoi al imprimeriei lui C. A. Rosetti [12]. Abia în 1865 el a devenit patron, cumpărînd, împreună cu

[7] „Studii", X (1957), 1, p. 66.

[8] Ziarul „Românul", anexă la n-rul de la 9/21 oct. 1858; „Studii", X (1957), 1, p. 66.

[9] Cu privire la Scarlat Walter, vezi „Tribuna română", 2 martie 1864, p. 2. Despre Ștefan Rasidescu, vezi „Tipograful român", 14 ianuarie 1866, p. 23. Referitor la Ion Ionescu de la Brad, vezi „Buciumul", 29 oct. 1864, p. 1203.

[10] I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 110.

[11] „Monitorul oficial al Țării Românești", 3 oct. 1860, p. 1059.

[12] *O pagină din istoria tipografiei române contemporane. Tipograful Carol Göbl, XXV de ani de muncă*, București, 1901, p. XVIII și p. XXVII; *C. A. Rosetti ca tipograf. Omagiu din partea Institutului de arte grafice Carol Göbl, S-sor I. Șt. Rasidescu, cu ocasiunea desvelirii monumentului său în ziua de 20 aprilie 1903*, București, 1903, p. 35; „Tribuna română", 6 februarie 1864, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Frantz Göbl şi Scarlat Walter, imprimeria lui Cesar Bolliac, căreia noii proprietari i-au dat firma de „Tipografia lucrătorilor asociaţi" [13].

Societatea lucrătorilor tipografi din Bucureşti, conform statutelor, era administrată de un comitet, ales pe termen de un an de membrii asociaţiei. Comitetul era alcătuit dintr-un preşedinte, un vicepreşedinte, un casier şi trei membri [14]. Aceşti trei membri urmau să fie desemnaţi numai dintre muncitorii tipografi. O asemenea condiţie nu era necesară pentru preşedinte, vicepreşedinte şi casier, care puteau fi aleşi şi printre persoanele în afară de clasa muncitoare [15], deci printre patroni, liber profesionişti, magistraţi etc.

Două case, una de „prevedere" şi alta de „ajutor reciproc", aveau să fie organizate de Societatea lucrătorilor tipografi.

Casa de prevedere era o casă de economie. Depunerile erau voluntare. Ele nu puteau fi mai mici de doi sfanţi, adică lei vechi 4,20 [16]. Cînd depunerea unui asociat atingea cifra de 50 lei vechi, ea era producătoare de dobîndă [17]. Deponenţii aveau dreptul să-şi retragă oricînd, cu un preaviz de 8 zile, sumele de bani ce încredinţaseră casei de prevedere. În caz de forţă majoră, comitetul societăţii putea decide restituirea imediată a sumei cerute, deci fără să se mai aştepte expirarea termenului de preaviz [18].

Spre a avea posibilitatea de a plăti deponenţilor o dobîndă, casa de prevedere urma să plaseze fondurile ei în împrumuturi sau în „lucrări producătoare de venituri" [19]. Referitor la acest ultim plasament, statutele prevedeau că „se va da preferinţă la tipărire de cărţi care făgăduiesc o vindere sigură şi grabnică, acea întrebuinţare avînd încă folosul de a procura lucrătorilor lucru şi, prin acest mijloc, de a mări economiile lor" [20]. Cărţile editate în asemenea condiţii trebuiau să fie imprimate „pe rînd, la fiecare tipografie, pînă cînd casa va fi în stare a-şi face o tipografie proprie a sa" [21].

Viitoarea tipografie fiind ataşată casei de prevedere, îi revenea aşadar acesteia misiunea de a crea o cooperativă de producţie [22].

---

[13] Dimitrie C. Ionescu, *Un mic istoric asupra tipografiilor din România*, Bucureşti, 1943, p. 33.

[14] Paragraful 1 din statutele societăţii. (Statutele au fost publicate într-o anexă a ziarului „Românul" de la 9 oct. 1858).

[15] § 2 din statute.

[16] Sfanţul era o monedă austriacă al cărei curs oficial era de lei vechi 2,10 („Românul", 22 decembrie 1867, p. 1097).

[17] §§ 6 şi 9 din statute.

[18] § 11 din statute.

[19] § 10 din statute.

[20] *Ibidem.*

[21] *Ibidem.*

[22] Unii istorici au afirmat că, prin mijlocirea lui C. A. Rosetti, s-ar fi exercitat asupra Societăţii lucrătorilor tipografi din Bucureşti influenţa lui P. J. Proudhon („Studii", X (1957), 1, p. 67). Deşi este necontestat că C. A. Rosetti a fost înrîurit de ideile lui P. J. Proudhon, această înrîurire însă nu s-a manifestat în legăturile dintre C. A. Rosetti şi Societatea lucrătorilor tipografi. In adevăr, Proudhon a fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un paragraf al statutelor dispunea că, deși casa de prevedere era „fondată de către lucrătorii tipografi și mai cu seamă pentru dînșii", totuși muncitorii din orice profesiune puteau fi admiși ca membri [23]. Din bilanțurile Societății lucrătorilor tipografi, pe care le cunoaștem, se vede că de această înlesnire nu s-au folosit muncitorii din celelalte ramuri de producție.

Alături de casa de prevedere a lucrătorilor tipografi funcționa și o casă de ajutor reciproc, avînd, cum era și firesc, gestiunea ei distinctă. Menirea ei era de a acorda membrilor asociației ajutoare în bani, fie sub formă de împrumuturi, fie sub formă de „danii", în cazurile de boală („însă necuviincioasă nu") ori de lipsă de lucru, sau de a le acorda pensii de bătrînețe. La moartea lor, ea avea să dea pensii văduvelor și copiilor [24]. Statutele nu precizau vîrsta pînă la care copiii celui decedat beneficiau de această dispoziție.

Excluderea celor suferinzi de boli „necuviincioase", adică de boli venerice, de la orice ajutor era desigur nejustificată. Ea se datora fățarnicelor moravuri ale epocii.

Obligațiile membrilor societății erau de a achita, la înscrierea lor în asociație, o taxă de un galben și o cotizație lunară de doi sfanți (adică 4 lei 20 parale) în folosul casei de ajutor reciproc [25].

În vederea sporirii fondurilor, statutele autorizau Societatea lucrătorilor tipografi din București să primească donații. Cînd, prin „contribuiri de bună voie", se va fi adunat o sumă de bani suficientă, societatea avea să achiziționeze un teren la marginea capitalei, unde să clădească un azil pentru membrii ei ajunși la bătrînețe și lipsiți de mijloace de trai. În acel azil aveau să fie primite și văduvele muncitorilor tipografi cotizanți, dacă situația lor materială îndreptățea un asemenea ajutor [26].

Întemeiată pe aceste statute, Societatea lucrătorilor tipografi din București și-a început activitatea la 1 octombrie 1858. Deși, la adunarea generală de constituire din 8 septembrie 1858, statutele au fost adoptate cu votul a 52 de persoane [27], totuși în decursul primului

---

adversarul asociațiilor muncitorești, pe care le-a combătut vehement. (Vezi îndeosebi P. J. Proudhon, *Idée générale de la révolution au XIX-e siècle*, Paris, 1851, p. 78—108). Intrucît Enric Winterhalder, la redactarea statutelor primei asociații muncitorești din București, a consultat desigur pe C. A. Rosetti și i-a urmat sfatul, directorul ziarului „Românul", în această împrejurare, a fost călăuzit mai ales de ideile lui Louis Blanc, care, în perioada socialismului utopic francez de la 1848, a propăvăduit înființarea cooperativelor muncitorești de producție pentru rezolvarea conflictelor dintre muncitori și capitaliști. (Charles Gide și Charles Rist, *Histoire des doctrines économiques*, ediția a V-a, Paris, 1926, p. 301—305).

[23] § 14 din statutele Societății lucrătorilor tipografi din București.

[24] §§ 18 și 24 din statute.

[25] §§ 20 și 22 din statute.

[26] § 25 din statute.

[27] „Românul", 9 oct. 1858.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

an de existență numărul membrilor cotizanți a fost numai de 37 [28], după cum reiese din bilanțul veniturilor și cheltuielilor întocmit pentru perioada 1 octombrie 1858—30 septembrie 1859, în care se menționează că s-a încasat „taxa de un galben de la 37 asociați" [29], adică taxa de înscriere prevăzută de § 22 din statute.

În acel an, comitetul societății a fost alcătuit din C. A. Rosetti, președinte, Scarlat Walter, vicepreședinte, Iosif Romanov, casier, Petre Ispirescu, Mihalache Gălășeanu și Zisu Papa, membri [30].

C. A. Rosetti, Scarlat Walter și Iosif Romanov erau patroni.

Deși de neam boieresc, C. A. Rosetti se îndeletnicise și cu comerțul. Fusese librar încă din 1839. În 1846, deschisese în București o tipografie, împreună cu Enric Winterhalder. După înfrîngerea revoluției de la 1848, C. A. Rosetti fiind silit să pribegească în străinătate, întreprinderea tipografică a fost lichidată [31]. Înapoindu-se din pribegie, el a achiziționat iarăși o imprimerie, în 1858, pe care, prin diverse cumpărături, a mărit-o treptat, pentru tipărirea ziarului „Românul" [32].

Scarlat Walter, de origină germană, fusese salariatul întreprinderii de arte grafice a lui Iosif Kopainig. Căsătorindu-se cu fiica patronului, primi, ca zestre, tipografia socrului său [33]. Curînd însă această întreprindere a periclitat, așa încît, la 1859, la stăruința creditorilor, tipografia a fost vîndută. Scarlat Walter a fost angajat atunci în imprimeria lui Ștefan Rasidescu [34]. Va redeveni patron în 1865, cînd, în tovărășie cu alți colegi de breaslă, printre care și Petre Ispirescu, va cumpăra tipografia lui Cezar Bolliac, schimbîndu-i firma în „Tipografia lucrătorilor asociați" [35].

Iosif Romanov era librar și totodată proprietar al unei imprimerii în București, imprimerie care era denumită „Tipografia Națională" și care-și începuse activitatea prin 1855 [36]. La 1858, el era asociat cu Ștefan Rasidescu [37]. Se pare că acesta a înlocuit pe Iosif Romanov în Comitetul Societății lucrătorilor tipografi în cursul exercițiului

---

[28] Așadar, afirmația din revista „Studii" (X (1957), 1, p. 66), repetată de I. Saizu și D. Șandru (*op. cit.*, p. 109), că numărul asociațiilor ar fi fost „la început" de 53, nu corespunde realității.

[29] Bilanțul pe exercițiul 1858—1859 a fost publicat în ziarul „Dîmbovița" de la 21 oct. 1859 (p. 7), de unde a fost reprodus de George Ionescu, *op. cit.*, p. 182-183.

[30] „Românul", 9 oct. 1858; „Dîmbovița", 21 oct .1859; George Ionescu *op. cit.*, p. 183.

[31] *C. A. Rosetti ca tipograf*, București, 1903, p. 9 și 24; Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 22—23; George Ionescu, *op. cit.*, p. 159.

[32] *C. A. Rosetti ca tipograf*, p. 26; Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 23.

[33] George Ionescu, *op. cit.*, p. 166 și 170.

[34] *Ibidem*, p. 170.

[35] „Trompeta Carpaților", 17 oct. 1865, p. 239; „Archiva tipografică română", anul I, n-rul 3, iunie-iulie 1901, p. 2; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 33.

[36] Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 23.

[37] George Ionescu, *Ștefan Rasidescu*, „Archiva tipografică română", nr. 5, decembrie 1902, p. 1; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1858—1859, deoarece bilanțul societății pe acel exercițiu a fost semnat de Ștefan Rasidescu, în calitate de casier [38].

Din comitet au făcut pare, ca membri, în 1858, trei salariați: Petre Ispirescu, pe atunci „diriginte tehnic" al „Tipografiei ziarului Național" [39] (care era proprietatea vestitului avocat și profesor universitar Basile Boerescu), Mihalache Gălășeanu, diriginte al „Tipografiei Naționale" [40] (proprietatea lui Iosif Romanov—Ștefan Rasidescu), și Zisu Papa.

Este știut că, în regimul capitalist, patronii numesc în posturile de conducere din întreprinderile lor numai persoane de al căror devotament sînt pe deplin asigurați. Întrucît Petre Ispirescu și Mihalache Gălășeanu erau directori de tipografii, elementul patronal, în comitetul Societății lucrătorilor tipografi din București, dispunea, fie direct prin reprezentanții lui, fie indirect prin interpușii lui, de cinci din cele șase locuri.

În ceea ce privește activitatea societății în primul an de funcționare, reiese din bilanțul încheiat la 30 septembrie 1859 că cei 37 membri au achitat fiecare atît taxa de un galben, la înscrierea lor în asociație, cît și cotizația lunară de doi sfanți. S-au primit donații de la instituții publice sau de utilitate publică, precum și de la persoane particulare neaparținînd profesiunii. Cea mai importantă donație a fost aceea a Așezămintelor Brîncovenești care au dăruit suma de 200 galbeni [41]. Corneliu Lapati, jurist de seamă în acea epocă, viitor consilier la Curtea Apelativă Civilă din București [42] și apoi membru al Comisiei Centrale de la Focșani [43], a dăruit 126 lei. Gestul lui își găsește explicația în faptul că era prieten politic al lui C. A. Rosetti. Eforia Școlilor din Țara Românească făgăduise, la 15 noiembrie 1858, să doneze suma de 630 lei (adică 20 galbeni), dar pînă la încheierea bilanțului, adică pînă la 30 septembrie, 1859, Societatea lucrătorilor tipografi nu izbutise să incaseze această sumă.

Totalul veniturilor societății pe primul exercițiu a fost de 9 531 lei 7 parale, provenind din taxele de înscriere, cotizațiile și dobînzile percepute, precum și din donații [44].

Din aceste venituri au fost acordate împrumuturi la doi membri ai asociației, și anume: lui Iancu Albescu 945 lei, cu dobîndă, și lui Nicolae Andronescu 677 lei 10 parale, fără dobîndă. Societatea a cheltuit și suma de 400 lei cu înmormîntarea membrului asociat

[38] „Dîmbovița", 21 oct. 1859; George Ionescu, *Spicuiri*, p. 183.

[39] „Românul", 30 dec. 1861, p. 1140; „Naționalul", 6 oct. 1860, p. 315; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 30.

[40] „Naționalul", 6 oct. 1860, p. 315; G. Ionescu, *Ștefan Rasidescu*, „Archiva tipografică română", nr. 5, dec. 1902, p. 2.

[41] „Românul", 19 februarie 1859, p. 83.

[42] „Monitorul oficial al Țării Românești", 16 sept. 1860, p. 1005.

[43] *Ibidem*, 17 mai 1861, p. 429.

[44] Dobînzile încasate figurează în bilanț pentru suma de 389 lei 37 parale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scarlat Mateescu, la 14 octombrie 1859, adică după sfîrşitul anului bugetar.

Bilanţul primului an de activitate s-a soldat cu un excedent de 7 908 lei 37 parale, din care 3 200 lei au fost plasaţi în Împrumutul Naţional contractat în 1859 de vistieria Ţării Româneşti.

Societatea lucrătorilor tipografi a primit şi donaţii de cărţi. I-au fost dăruite, în cursul acestui an, de către paharnicul A. Lesviodax 100 exemplare dintr-o lucrare a sa despre *Antichităţi* [45]; Ilie Benescu a donat 50 exemplare din scrierea sa despre *Morală*; în sfîrşit, Grigore Serrurie, cunoscutul aderent politic al lui C. A. Rosetti, a dăruit şi el zece exemplare dintr-un volum cuprinzînd poezii scrise în timpul exilului de la 1848 la 1856 [46]. Aceste cărţi nu erau destinate constituirii unei biblioteci a asociaţiei, ci ele urmau să fie vîndute pentru sporirea fondurilor societăţii.

Din bilanţul primului exerciţiu se desprinde constatarea că nici unul din membrii asociaţi n-a făcut vreo depunere la casa de prevedere. Probabil că salariul lor a fost aşa de mic, încît nu le-a îngăduit să realizeze economii. Casa de prevedere a fost deci ca şi inexistentă. Cît despre casa de ajutor reciproc, în afară de încasarea cotizaţiilor, ea a făcut numai două operaţii, consistînd din împrumuturile menţionate, la care trebuie adăugat ajutorul acordat la înmormîntarea muncitorului Scarlat Mateescu după închiderea exerciţiului.

În anul următor (1 octombrie 1859—30 septembrie 1860), comitetul a rămas aproape acelaşi, sub preşedinţia lui C. A. Rosetti. Singurele schimbări intervenite au consistat din alegerea patronului Ştefan Rasidescu în funcţiunea de casier (în care, după cum am arătat mai sus, se pare că înlocuise deja pe Iosif Romanov în cursul exerciţiului precedent) şi din desemnarea lui Petre Jorjan ca membru în comitet, în locul lui Zisu Papa [47].

Ştefan Rasidescu se născuse în 1817. Învăţase meseria de tipograf în imprimeria lui Zaharia Carcalechi. Lucrase apoi în tipografia lui Ioan Eliade. Din 1850 la 1856 fusese directorul imprimeriei Mitropoliei Ţării Româneşti. Demisionînd din această funcţiune, se asociase cu Iosif Romanov, devenind coproprietar al „Tipografiei Naţionale" din Bucureşti. Desfăcîndu-se asociaţia în 1860, „Tipografia Naţională" a rămas în stăpînirea lui Ştefan Rasidescu [48]. Înzestrat cu multă energie şi foarte priceput în profesiunea sa, el a fost casierul Societăţii lucrătorilor tipo-

[45] Volumul a fost pus în comerţ cu preţul de doi sfanţi („Naţionalul", 26 feb. 1859, p. 91).

[46] Preţul de vînzare era de 4 sfanţi exemplarul („Naţionalul", 26 feb. 1859, p. 91).

[47] Pentru alcătuirea comitetului Societăţii lucrătorilor tipografi în 1859—1860, vezi „Annale economice", I (1860), p. 109.

[48] Gr. Creţu, *op. cit.*, p. 23; G. Ionescu, *Ştefan Rasidescu*, „Archiva tipografică română", n-rul 5, dec. 1902, p. 1; Vasile Romanescu, *Energii româneşti în industrie: Ştefan şi I. St. Rasidescu*, Bucureşti, 1942, p. 7—9; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grafi pînă în 1864. A fost însă lipsit de probitate, după cum a dovedit prin delapidarea fondurilor Societății, pe care le primise în păstrare.

Petre Jorjan, ales membru în comitet pe exercițiul 1859—1860, era salariat al Imprimeriei Statului Sf. Sava [49]. În deceniul următor va fi asociatul lui P. Ispirescu, C. P. Conduratu și Economu la „Tipografia laboratorilor români" [50].

La adunarea generală a Societății lucrătorilor tipografi din octombrie 1859, modificări au fost aduse statutelor [51]. Unele din aceste schimbări sînt fără însemnătate, întrucît s-au mărginit la o modificare de redacție [52]. Altele prezintă însă un deosebit interes. Astfel, a fost înlăturată din paragraful 18 ciudata dispoziție, potrivit căreia erau acordate membrilor asociației ajutoare bănești numai pentru bolile care nu erau „necuviincioase". În urma acestei modificări, cel ce suferea de orice fel de boală, fie ea chiar dintre cele considerate „necuviincioase" în acele vremuri, avea dreptul la un ajutor bănesc. S-a pus capăt așadar unei nejustificate discriminări. La § 20 s-a precizat că membrii societății, care nu vor achita cotizația lor trei luni de-a rîndul, vor pierde dreptul la orice fel de ajutor, iar la § 28 s-a adăugat că se va cere proprietarilor de imprimerii să nu primească în întreprinderile lor decît pe muncitorii care vor prezenta chitanța achitării cotizației la Societatea lucrătorilor tipografi pe ultima lună. La §§ 22—23 s-a decis ca străinii să fie admiși în această asociație în condiții similare pămîntenilor. După achitarea taxei de înscriere de un galben, ei dobîndeau aceleași drepturi și aveau aceleași obligații ca și muncitorii băștinași. Ca o manifestare a solidarității internaționale între lucrătorii tipografi, s-a prevăzut, prin noile dispoziții inserate în statute, să se dea un ajutor de trei sfanți (adică 6 lei 30 parale) muncitorului tipograf străin venit în țara noastră și care nu va fi izbutit să fie angajat la noi într-o întreprindere de arte grafice [53]. Ajutorul de trei sfanți era destinat să înlesnească înapoierea în patrie sau continuarea călătoriei în alte state, unde existau posibilități de lucru. El avea un caracter doar simbolic, căci o sumă de bani așa de mică nu putea acoperi decît o neînsemnată parte a cheltuielilor de drum. Printr-un paragraf, adăugat la finele statutelor, s-a hotărît să se solicite autorizarea ocîrmuirii pentru funcționarea asociației. Această tardivă cerere de autorizare tindea la obținerea unui sprijin material mai substanțial din partea guvernului.

Cu aceste modificări, adoptate de adunarea generală cu 34 voturi, la începutul celui de al doilea an de activitate, statutele au fost supuse

---

[49] „Monitorul oficial al Țării Românești", 3 oct. 1860, p. 1059.

[50] Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 35.

[51] Textul integral al statutelor, așa cum au fost modificate la această adunare generală, a fost publicat în „Monitorul oficial al Țării Românești" de la 25 martie 1860, p. 289—290.

[52] De ex., § 22.

[53] § 23

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ministerului de interne spre încuviințare. Ele au fost aprobate de Departamentul din lăuntru în ianuarie 1860, pe cînd Ion Ghica era președinte de consiliu și ministru de interne [54].

În 1859—1860, numărul membrilor cotizanți a sporit cu opt [55]. Întrucît în cursul exercițiului au murit trei [56], la încheierea anului al doilea Societatea lucrătorilor tipografi din București era alcătuită din 42 de asociați.

Fondurile societății au crescut prin primirea unei donații de 186 lei, făcută de Basile Boerescu, proprietarul tipografiei în care se imprima ziarul „Națională". Societatea a primit și donații de cărți, și anume: 50 exemplare din opera lui V. Mateescu, *Țăranul filosof și politic*, și 10 exemplare din volumul *Escursiuni în Germania meridională*, publicat de scriitorul Nicolae Filimon.

Notăm că, în bilanțul pe 1859—1860, figurează, la activ, fără nici o schimbare, numărul cărților dăruite de autori în anul precedent, ceea ce dovedește că, între timp, nici un exemplar din aceste volume nu fusese vîndut. Pe atunci o asemenea marfă nu găsea lesne cumpărători.

În ceea ce privește cheltuielile asociației în al doilea an de activitate, ele au consistat din 320 lei dați muncitorului Tache Nenișor de la Tipografia Sf. Sava, ca ajutor de boală, și din 1648 lei cheltuiți la diferite epoci cu înmormîntarea membrilor asociați Scarlat Mateescu (400 lei), Mihalache Popescu (576 lei) și Zisu Papa (672 lei).

Au fost acordate noi împrumuturi la următorii membri: Nicu Mihălescu (320 lei), Mihail Gălășeanu (600 lei), Petre Jorjan (3 150 lei), Scarlat Walter (800 lei) și Stelian Petrescu (acesta, la încheierea bilanțului, datora 330 lei). Debitorii din anul precedent își achitaseră aproape în întregime datoriile: Nicolae Andronescu mai avea de plătit 77 lei 10 parale, iar Iancu Albescu mai avea de restituit 15 lei.

Se cuvine să fie subliniat faptul că noile împrumuturi, în exercițiul 1859—1860, au fost acordate de către comitetul societății mai ales la persoane din sînul lui. În timp ce noile creanțe asupra celor ce nu făceau parte din comitet reprezentau abia suma de 650 lei, vicepreședintele Scarlat Walter și membrii din comitet Petre Jorjan și Mihail Gălășeanu împrumutaseră 4 550 lei. S-a adeverit astfel din nou zicala „cine împarte parte își face". Gestiunea comitetului n-a fost deci impecabilă. Au fost practicate încă de atunci procedee condamnabile moralmente, procedee care vor constitui o încurajare pentru elementele necinstite din comitet de a considera fondurile Societății lucrătorilor tipografi din București ca averea lor personală.

---

[54] Arhivele statului București, Fondul embaticuri generale, dos. 45/1862, f. 8; „Monitorul of. al Țării Românești", 25 martie 1860, p. 289—290.

[55] Vezi bilanțul pe exercițiul al II-lea (1859—1860), publicat în revista „Annale economice", I (1860), p. 109.

[56] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Și în al doilea an de activitate bilanțul nu înregistrează nici o operație a casei de prevedere. Veniturile reduse ale salariaților din artele grafice, ca și în exercițiul precedent, nu le-au dat posibilitatea să pună deoparte „bani albi pentru zile negre".

Avînd intenția să-și însușească dreptul de a reglementa exercitarea profesiunii, comitetul Societății lucrătorilor tipografi a încercat, în cursul acestui an, să stabilească anumite rînduieli obligatorii pentru patronii imprimeriilor și salariații lor. Printr-un proces-verbal din 12 iunie 1860 [57], comitetul constata existența unor „neregularități" dăunătoare tipografiilor. Deficiențele decurgeau din „lipsa unor îndatoriri fixe" între patroni și lucrători. Ca remediu, comitetul socotea necesară adoptarea unor rînduieli obligatorii pentru ambele părți. Pînă la realizarea acestui deziderat, comitetul considera indispensabil să ia măsuri pentru „a stăvili reaua nărăvire a unora din d-nii lucrători de a se tot permuta". Se afirma, în procesul-verbal de la 12 iunie 1860, că unii muncitori tipografi din București dovediseră „aplecări vagabonde", întrucît obișnuiau să se mute de la o imprimerie la alta, fără consimțămîntul patronului pe care-l părăseau și rămînîndu-i datori avansurile primite. Asemenea defecțiuni deseori aveau loc tocmai cînd imprimeria avea comenzi urgente de efectuat. Față de această situație, comitetul Societății lucrătorilor tipografi din București declara că era de datoria lui să intervină, deoarece „fără o purtare onorabilă, cuviință și modestie a membrilor săi, un corp nu se poate ridica în opiniunea societății". În consecință, comitetul decidea că :

1) nici un salariat nu se va putea permuta de la o tipografie la alta, fără să fi înștiințat de intenția sa, cu cel puțin 15 zile înainte de permutare, direcția tipografiei unde lucra ;

2) nici o direcție de tipografie nu va concedia pe un salariat decît după un preaviz de 15 zile și nu va angaja un nou salariat decît dacă acesta îi va prezenta un „atestat" de la ultimul său patron, precum și chitanța achitării cotizației la casa de ajutor reciproc ;

3) direcțiile de tipografii erau datoare să elibereze fiecărui salariat, la plecarea din întreprindere, un certificat indicînd „conduita, activitatea, regularitatea lui la lucru și motivul ieșirii".

Așadar, comitetul Societății lucrătorilor tipografi, în loc de a apăra pe muncitori în contra exploatării patronale, cum avea datoria, lua dimpotrivă măsuri în favoarea proprietarilor de imprimerii și în dauna salariaților. Punînd pe salariați în imposibilitate de a fi angajați într-o altă întreprindere fără prezentarea certificatului ultimului lor patron, comitetul îi abandona bunului plac al acestuia. Cînd patronul elibera un asemenea certificat, el avea posibilitatea să creeze mari dificultăți salariatului care-l părăsea, dînd referințe rele despre comportarea acestuia. În contra samavolniciilor patronale, muncitorul

[57] Textul integral al procesului-verbal a fost publicat de Dionisie P. Marțian în „Annale economice", I (1860), p. 106—107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tipograf era în fapt complet dezarmat, prin rînduielile stabilite de cei aflaţi la conducerea asociaţiei.

Măsurile anti-muncitoreşti adoptate la 12 iunie 1860 de comitetul societăţii, în care elementul patronal dispunea, direct şi indirect, de majoritatea absolută, au fost ratificate, la 16 octombrie 1860, de adunarea generală a membrilor societăţii [58], deşi în această adunare muncitorii predominau prin numărul lor. Presiunea patronilor era însă aşa de puternică, riscurile la care se expuneau lucrătorii, în caz de rezistenţă, erau aşa de mari, încît ei nu s-au putut împotrivi.

Cu toate greutăţile ce li se creau, totuşi muncitorii tipografi au dat o frumoasă dovadă a patriotismului lor, chiar în acea perioadă cînd, cu nesocotirea drepturilor lor firesti, fusese introdusă draconica rînduială care punea aşa de grele piedici la transferarea lor dintr-o întreprindere într-alta. Autonomia garantată Principatelor-Unite prin tratatele internaţionale în vigoare, îndeosebi prin tratatul de la Paris din 1856 şi prin Convenţia care i-a urmat în 1858, era pe atunci grav ameninţată de Imperiul Otoman. Sub pretextul că Moldova şi Ţara Românească nesocoteau obligaţiile care le incumbau faţă de puterea suzerană, Turcia pretindea să ia împotriva noastră măsuri de sancţionare. Cuza Vodă a răspuns cu demnitate acestei ameninţări, pregătindu-se să apere cu armele teritoriul Principatelor-Unite în contra unei eventuale agresiuni a Imperiului Otoman. Avînd în vedere necesitatea întăririi oştirii, Adunarea Electivă a Ţării Româneşti a autorizat contractarea unui împrumut intern de cinci milioane lei [59], iar persoane particulare s-au grăbit să dăruiască statului sume de bani. Printre cei ce au făcut asemenea daruri au fost şi membrii Societăţii lucrătorilor tipografi din Bucureşti care au dăruit 1 260 lei [60]. Pe lista lor de subscripţie se înşiră numele a 34 persoane, dintre care 16 salariaţi ai Tipografiei Sf. Sava, 5 salariaţi ai Tipografiei Nifon, 6 salariaţi ai Tipografiei ziarului „Naţionalul" şi 6 salariaţi ai Tipografiei Naţionale, precum şi proprietarul acesteia Ştefan Rasidescu. Dintre salariaţi, cei mai mari subscriitori au fost Petre Jorjan şi Petre Ispirescu care au dăruit fiecare cîte 4 galbeni. Cele mai mici subscrieri au fost ale lui Lazăr Teboşoiu de la Tipografia Sf. Sava şi Ioan Georgescu de la Tipografia ziarului „Naţionalul" care au dăruit fiecare cîte 3 sfanţi. Astfel, muncitorii tipografi, care din modestele lor salarii nu izbutiseră să depună vreo sumă de bani economisită la casa de prevedere a societăţii lor, au făcut totuşi sacrificiul de a contribui la înzestrarea armatei, dînd în modul acesta sprijinul lor politicii de apărare a autonomiei Principatelor-Unite.

Adunarea generală de la 16 octombrie 1860 a Societăţii lucrătorilor tipografi din Bucureşti a decis modificarea cîtorva paragrafe ale

[58] „Annale economice", I (1860), p. 108.

[59] Şedinţa Adunării Elective din Bucureşti de la 29 august 1860 („Monitorul oficial al Ţării Româneşti", 16 sept. 1860, p. 1006).

[60] „Monitorul oficial al Ţării Româneşti", 3 oct. 1860, p. 1059.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statutelor [61]. Principalele modificări au consistat din sporirea numărului membrilor comitetului cu încă un reprezentant al muncitorilor și din fixarea cotității ajutoarelor bănești ce aveau să fie acordate în cazurile de boală sau de moarte. S-a stabilit că, în caz de boală, după prima săptămînă, asociatul va primi pentru fiecare din săptămînile următoare cîte șapte sfanți (sumă corespunzătoare la lei vechi 15,30) și s-a adăugat că, atunci cînd starea bolnavului va deveni foarte grea, casa de ajutor reciproc va plăti și onorariul medicului, precum și cheltuielile de farmacie. Comitetul societății avea căderea să aprecieze dacă bolnavul se afla într-o stare care să justifice acordarea acestor ajutoare suplimentare. La moartea unui membru cotizant, familia avea să primească 20 galbeni. Dacă decedatul nu avea rude, suma de 20 galbeni urma să fie cheltuită pentru înmormîntarea sa de către însăși Societatea lucrătorilor tipografi. În ceea ce privește pensiile, fie cele de bătrînețe, fie cele ale urmașilor, cotitatea lor, ca și pînă atunci, avea să fie stabilită de către comitetul societății.

Aceeași adunare generală, care a modificat statutele, a ales, la 16 octombrie 1860, un nou comitet. Ca președinte a fost desemnat Enric Winterhalder [62]. În vîrstă de 52 de ani, el era un vechi prieten al lui C. A. Rosetti [63], cu care fusese asociat în anii 1846—1852 la întreprinderea tipografică, menționată în paginile precedente. Bucurîndu-se de un mare prestigiu printre aderenții grupării radicale din Muntenia, fiind considerat de către aceștia ca un economist de seamă, Winterhalder va ocupa în țara noastră înalte funcțiuni, devenind chiar și secretar general al Ministerului de finanțe [64] și vicepreședinte al Consiliului superior de comerț și industrie care a funcționat pe lîngă Ministerul agriculturii, comerțului, industriei și lucrărilor publice [65]. Ca președinte al comitetului Societății lucrătorilor tipografi din București, el îndeosebi s-a străduit să mărească fondurile societății și să apere interesele profesiunii cînd i s-au părut amenințate.

Vicepreședinte al comitetului a rămas Scarlat Walter. Casier a fost reales Ștefan Rasidescu.

Ca membri ai comitetului au fost desemnați de adunarea generală, pentru perioada 1 octombrie 1860—30 septembrie 1861, Mihail Gălășeanu, Alecu Tocescu, Costache Rădulescu și Ferdinand Ohm [66]. Singur Mihail Gălășeanu făcuse parte din comitetul precedent. Ceilalți trei

[61] Statutele, cu modificările de la 16 oct. 1860, au fost publicate în „Annale economice", I (1860), p. 107—108, și în „Țeranul român", 2 decembrie 1862, p. 290—291.

[62] „Annale economice", I (1860), p. 108.

[63] Vezi scrisoarea lui Enric Winterhalder către Vintilă C. A. Rosetti, publicată în „Românul" de la 18 aprilie 1885, p. 349.

[64] „Românul", 10 august 1867, p. 671.

[65] „Românul", 2 noiembrie 1867, p. 937.

[66] „Annale economice", I (1860), p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primeau pentru prima oară o asemenea sarcină. Dintre ei, Ferdinand Ohm fusese proprietar al unei tipografii pe care împrejurări neprielnice îl siliseră s-o lichideze, iar el fusese angajat ca diriginte tehnic al imprimeriei lui C. A. Rosetti [67]. Alecu Tocescu era salariat al Tipografiei Nifon [68], iar Costache Rădulescu era lucrător la Tipografia Sf. Sava [69].

În anul următor (1861—1862), Enric Winterhalder a continuat să fie președintele comitetului Societății lucrătorilor tipografi [70]. Scarlat Walter a păstrat funcțiunea de vicepreședinte și Ștefan Rasidescu pe cea de casier. Ca membri ai comitetului au fost aleși P. Ispirescu, M. Gălășeanu, P. Jorjan și G. Nicolescu [71].

Principala realizare a lui Enric Winterhalder în decursul președinției sale a fost obținerea unei subvenții de 4.000 lei de la Departamentul instrucției publice și al cultelor [72]. Ministrul care a acordat această subvenție a fost Dimitrie Ghica, binecunoscut pentru ideile lui conservatoare. Procedînd astfel, el a încercat să amăgească pe muncitori că partidul conservator le era binevoitor și că vor fi sprijinți de guvern, dacă activitatea lor va corespunde dorințelor clasei cîrmuitoare.

În curînd lucrătorii tipografi au avut prilejul să verifice cît de binevoitoare le era realmente clasa cîrmuitoare. Un demers al comitetului societății făcut, în 1861, la Ministerul de război al cărui titular era colonelul Ion Gr. Ghica (prim-ministru fiind Dimitrie Ghica), s-a soldat printr-un eșec desăvîrșit. Acest demers a fost determinat de condițiile în care erau ocupate posturile vacante la imprimeria Ministerului de război. Criteriul pentru numirea în acele posturi era bunul plac al șefului Departamentului. Printr-o lungă petiție, punînd în evidență cît de mari erau inconvenientele unui asemenea sistem, comitetul Societății lucrătorilor tipografi a cerut să fie instituit concursul ca mijloc de recrutare, comisia de concurs avînd să fie alcătuită din „bărbați competinți cu cunoștințe speciale". Petiția a fost prezentată ministrului de război de către Scarlat Walter, vicepreședintele comitetului. Cu un gest disprețuitor, colonelul Ion Ghica a respins petiția, rostind următoarele cuvinte semnificative: „Ce este asta? Ia ți-o, domnule și du-te cum ai venit cu dînsa, căci eu n-am vreme să citesc astfel de lucruri" [73].

Un articol, publicat în ziarul „Românul", prin care Enric Winterhalder a adus la cunoștința opiniei publice sfidătoarea atitudine și

[67] *C. A. Rosetti ca tipograf*, București, 1903, p. 35.
[68] „Monitorul oficial al Țării Românești", 3 oct. 1860, p. 1059.
[69] *Ibidem.*
[70] „Românul", 2—3 oct. 1861, p. 871.
[71] *Ibidem.*
[72] „Românul", 24 noiembrie 1860, p. 1007; „Monitorul oficial al Țării Românești", 3 dec. 1860, p. 1360.
[73] „Românul", 2—3 oct. 1861, p. 871.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jignitoarele cuvinte ale ministrului de război, n-a avut nici un rezultat. Beizadea Mitică Ghica, președintele consiliului de miniștri, n-a socotit necesar să intervină pentru a impune colegului său de la Departamentul apărării naționale să respecte măcar buna cuviință. El uitase termenii călduroși cu care, în anul precedent, în calitate de ministru al instrucției publice și al cultelor, comunicînd, printr-o adresă, comitetului Societății lucrătorilor tipografi din București acordarea subvenției de 4.000 lei, adăugase drept încheiere: „Profit de această ocasiune, domnilor, a arăta și din parte-mi fondatorilor acestui așezămînt meritatele felicitări pentru frumoasa inițiativă ce au luat la fondarea acestui așezămînt (...)" [74]. Așadar, după amăgitoarele felicitări exprimate oficial în 1860, a urmat purtarea disprețuitoare a ministrului de război din 1861, cu care beizadea Mitică Ghica, șeful guvernului, s-a solidarizat, de vreme ce nu l-a dezaprobat.

Enric Winterhalder a condus Societatea lucrătorilor tipografi din București pînă la expirarea exercițiului 1861—1862. Adunarea generală a Societății, la 24 noiembrie 1862, a ales, pentru perioada 1862—1863, un nou comitet alcătuit din Ion Ionescu de la Brad, președinte, Petre Ispirescu, vicepreședinte, Ștefan Rasidescu, casier, I. Albescu, T. Vaidescu, C. G. Tănăsescu și C. N. Rădulescu, membri [75].

Pentru exercițiul 1863—1864, n-a intervenit în compunerea comitetului decît o singură schimbare: în locul lui C. N. Rădulescu a fost ales Petre Jorjan [76].

Cînd sarcina de președinte al comitetului Societății lucrătorilor tipografi din București a fost încredințată lui Ion Ionescu de la Brad, acesta dobîndise deja o meritată notorietate pentru remarcabila activitate politică și științifică ce desfășurase. Dăduse numeroase dovezi că poseda temeinice cunoștințe în materie de finanțe și de economie rurală și că era un foarte bun gospodar. Colaborase asiduu la ziarul „Tribuna română", imprimat la Iași în tipografia fratelui său, Nicolae Ionescu. În 1862, Ion Ionescu de la Brad publica la București o foaie săptămînală, intitulată „Țeranul român" [77]. Ca publicist, el avea legături continue cu muncitorii din artele grafice.

Primind misiunea pe care adunarea generală de la 24 noiembrie 1862 i-o încredințase, Ion Ionescu de la Brad s-a silit să-și lege numele de importante înfăptuiri. În timpul conducerii lui, Societatea lucrătorilor tipografi din București a adoptat noi statute, cuprinzînd importante inovații. Totodată Ion Ionescu de la Brad s-a străduit să realizeze proiectul — pe care fondatorii asociației îl avuseseră în vedere încă la 1858 — de a clădi un azil pentru bătrînii muncitori din artele grafice, aflați în neputință de a mai lucra și fără mijloace de trai, precum și

[74] „Românul", 24 noiembrie 1860, p. 1007.
[75] „Tribuna română", 6 feb. 1864, p. 3.
[76] „Tribuna română", 2 martie 1864, p. 2.
[77] „Țeranul român" a apărut de la 12 noiembrie 1861 la 17 martie 1863 (Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, București, 1913, p. 718).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru văduvele foştilor membri ai societăţii, a căror grea situaţie materială îndreptăţea un asemenea ajutor.

În ceea ce priveşte statutele, adunarea generală de la 24 noiembrie 1862 a însărcinat o comisie de trei persoane să studieze modificarea lor [78]. Această comisie, a cărei alcătuire n-o cunoaştem, dar din care Ion Ionescu de la Brad desigur a făcut parte [79], nu s-a mărginit la revizuirea unora din dispoziţiile ce fuseseră pînă atunci în vigoare, ci a întocmit statute noi, cuprinzînd, în 46 articole, schimbări fundamentale [80].

Astfel, casa de prevedere n-a mai fost menţinută. Din bilanţurile anterior publicate reiese că ea nu făcuse nici un fel de operaţii. Înlăturarea ei din textul statutelor era deci firească.

Denumirea de „Societatea lucrătorilor tipografi" a fost schimbată în aceea de „Asociaţia lucrătorilor tipografi din România". Această schimbare, consacrată prin art. 1 al noilor statute, avea de scop să dea asociaţiei posibilitatea să-şi extindă activitatea pe întregul teritoriu al Principatelor-Unite şi deci să realizeze dorinţa exprimată de Ion Ionescu de la Brad în ziarul „Ţeranul român" ca şi „uvrierii tipografi de dincolo de Milcov să se unească cu cei de dincoace" [81]. La epoca aceea erau 9 imprimerii la Bucureşti şi 11 imprimerii în restul ţării [82] (anume : 5 la Iaşi, 2 la Galaţi, 1 la Brăila, 1 la Craiova, 1 la Buzău şi 1 la R. Vîlcii). Ne mai fiind limitată la Bucureşti, asociaţia avea perspectiva sporirii simţitoare a numărului aderenţilor şi a operaţiilor ei.

Potrivit noilor statute, membrii asociaţiei erau de două categorii : membri ordinari şi membri de onoare.

Lucrătorii tipografi din întreprinderile de arte grafice „din cuprinsul României" erau admişi ca membri ordinari, dacă acceptau sarcinile prevăzute de statute [83]. Ei aveau obligaţia de a plăti taxa de înscriere de un galben (31 ½ lei) la admiterea lor şi apoi cotizaţia lunară de doi sfanţi (4 lei 20 parale) [84].

Membrii de onoare, cărora noile statute le dădeau denumirea de „patroni ai asociaţiunii", erau persoanele care dăruiau o sumă de cel puţin 50 galbeni (1575 lei) [85]. Numele lor avea să fie gravat pe o tablă ce urma să fie aşezată pe unul din pereţii „salonului" viitorului azil de bătrîni [86]. Puteau deveni patroni ai asociaţiei nu numai persoane

[78] „Ţeranul român", 2 dec. 1862, p. 290.

[79] Participarea lui Ion Ionescu de la Brad la lucrările acestei comisii este dovedită prin adoptarea în noile statute a propunerilor pe care el le-a făcut în ziarul „Ţeranul român" de la 2 dec. 1862, p. 290.

[80] Textul noilor statute a fost publicat în ziarul „Tipograful român", n-rul 7 de la 1 feb. 1866, p. 27—28.

[81] „Ţeranul român", 2 dec. 1862, p. 290.

[82] „Tipograful român", n-rul 3 de la 1 sept. 1865, p. 11—12.

[83] Noile statute, art. 4.

[84] *Ibidem*, art. 7 ; vezi şi „Tribuna română", 6 feb. 1864, p. 3.

[85] Noile statute, art. 5.

[86] *Ibidem*, art. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fizice, dar și persoane juridice, ca așezăminte publice sau de folos obștesc, comune, corporații etc. [87].

Asociația lucrătorilor tipografi din România își desfășura activitatea sub conducerea unui comitet, avînd aceeași alcătuire ca în statutele precedente, și anume : un președinte, un vicepreședinte, un casier și patru „asesori" [88]. Președintele, vicepreședintele și casierul „puteau" fi aleși printre „patronii" asociației sau printre persoanele care nu făceau parte din această categorie. Cei patru asesori „trebuiau a fi neapărat uvrieri tipografi și membri ordinari" [89].

Comitetul avea obligația de a ține ședință „cel puțin la două săptămîni" [90]. El era ales pe termen de un an de adunarea generală, care se întrunea în luna octombrie.

Numai dacă era de față majoritatea membrilor ordinari care își îndepliniseră „angajamentele către asociație", adunarea generală era legal constituită [91]. Ea verifica gestiunea casierului, alegea noul comitet și lua orice alte hotărîri necesare pentru bunul mers al instituției.

Ca o măsură de precauțiune, noile statute au decis ca fondurile asociației să fie depuse la tezaurul public ori la un „institut de credit al statului" sau să fie împrumutate la persoane particulare, pe bază de garanții ipotecare [92]. Aceste garanții n-au împiedicat totuși ca fraude să fie săvîrșite.

Comitetul asociației a fost împuternicit să facă aceleași acte ca în vechile statute, însă s-au adus unele mărginiri. Astfel, suma de bani pe care un membru al asociației o putea împrumuta a fost limitată la 25 galbeni (adică 787 lei 20 parale) și s-a prevăzut că împrumuturi nu puteau fi acordate membrilor comitetului [93]. Ajutorul dat în caz de șomaj a fost fixat la 15 lei săptămînal, cu obligația pentru asociatul ce-l va solicita de a prezenta „un certificat subscris de toți proprietarii sau directorii stabilimentelor tipografice că într-adevăr, din lipsă de lucru, nu pot a-l ocupa în oficinele d-lor" [94]. Ajutorul de boală a fost sporit la 40 lei săptămînal (el fusese de 15 lei 30 parale, după hotărîrea adunării generale de la 16 octombrie 1860) și nu s-a mai menținut dispoziția că un asemenea ajutor va putea să fie obținut numai începînd din a doua săptămînă a bolii. Noile statute au prevăzut însă, pentru cazul cînd boala va dura mai mult de trei luni, reducerea ajutorului la 20 lei pe săptămînile următoare [95]. La aceeași sumă de 20 lei

[87] Noile statute, art. 5, alin. 2.
[88] *Ibidem*, art. 13.
[89] *Ibidem*, art. 14.
[90] *Ibidem*, art. 19.
[91] *Ibidem*, art. 26, alin. 2.
[92] *Ibidem*, art. 28.
[93] *Ibidem*, art. 33.
[94] *Ibidem*, art. 34.
[95] *Ibidem*, art. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

săptămînal a fost stabilită și pensia la care aveau dreptul membrii asociației care, din cauza infirmității dobîndite, nu mai puteau munci [96]. Adunarea generală putea spori această pensie [97]. În caz de moarte, familia membrului asociației decedat avea să primească 620 lei pentru înmormîntare. Dacă decedatul nu avea rude care să preia această sarcină, înmormîntarea urma să se facă de către comitet, cu cheltuiala asociației, în limitele sumei de 620 lei [98]. Potrivit noilor statute, văduvele societarilor lipsite de mijloace de trai aveau să primească pensii anuale de maximum 400 lei fiecare [99]. Adunarea generală avea căderea să aprobe asemenea pensii și chiar de a le mări cuantumul [100]. În sfîrșit, cînd asociația va dispune de fonduri suficiente, ea va clădi la marginea Bucureștiului un azil pentru bătrîni și văduve, pe baza planurilor încuviințate de adunarea generală [101].

Acestea au fost principalele dispoziții ale noilor statute. Față de situația anterioară, progresul era vădit. Se renunțase la casa de prevedere, care nu dăduse rezultate. Se pusese capăt abuzului ca împrumuturi să fie acordate de comitet la chiar membrii lui. Ajutorul pentru cazul de boală fusese simțitor sporit. Etc.

Data exactă cînd noile statute au fost puse în aplicare nu ne este cunoscută. Știm însă că, la 6 februarie 1863, vechile statute nu erau abrogate, deoarece pe textul lor se întemeiază în acea zi o petiție a lui Ion Ionescu de la Brad, prin care cere Ministerului cultelor și instrucției publice să cedeze asociației un teren de 10—15 pogoane la bariera Cotrocenilor, unde să fie construit azilul de bătrîni [102]. La 21 februarie 1864, într-o cerere similară adresată Adunării deputaților de către comitetul și 47 membri ai Asociației lucrătorilor tipografi din România, sînt menționate noile statute [103]. Rezultă deci că, la o dată situată între 6 februarie 1863 și 21 februarie 1864, ele au intrat în vigoare. Este probabil că noile statute au fost adoptate de adunarea generală a asociației care a avut loc în octombrie 1863 [104]. În orice

---

[96] Noile statute, art. 36.
[97] *Ibidem*, art. 39, alin. 2.
[98] *Ibidem*, art. 37.
[99] *Ibidem*, art. 39, alin. 1.
[100] *Ibidem*, art. 39, alin. 2.
[101] *Ibidem*, art. 40.
[102] Arhivele Statului București, Fondul embaticuri generale, dos. 45/1862, f. 2.
[103] *Ibidem*, f. 8 verso. In această petiție se solicită acordarea unui teren de zece pogoane cu embatic. Vezi și „Tribuna română", 2 martie 1864, p. 2.
[104] Intr-o broșură, citată în ziarul „Tribuna română" de la 6 februarie 1864 (p. 3) ca fiind recent apărută, au fost publicate statutele Asociației lucrătorilor tipografi din România, darea de seamă a comitetului asociației asupra activității lui în 1862—1863, bilanțul de venituri și cheltuieli pe aceeași perioadă, raportul comisiei care verificase operațiile casierului în acel exercițiu, bugetul pe 1863—1864 și, în sfîrșit, „lista făcătorilor de bine" ai asociației. Această broșură — pe care n-am putut-o regăsi nici în bibliotecile din București și nici în bibliotecile din Iași — cuprindea probabil actele prezentate adunării generale din octombrie 1863 și aprobate de ea, ceea ce întărește presupunerea că atunci au fost adoptate noile statute.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caz, este inexactă afirmația făcută de unii autori că noile statute ar fi fost votate de adunarea generală din 31 octombrie 1865, care ar fi luat și „hotărîrea schimbării denumirii de Casa de ajutor reciproc în aceea de Asociațiunea lucrătorilor tipografi din România" [105]. Despre această adunare generală ni s-a păstrat o dare de seamă amănunțită [106], din citirea căreia se constată că deja în anul precedent fuseseră în aplicare noile statute și că adunarea generală de la 31 octombrie 1865 nu s-a ocupat de schimbarea denumirii asociației.

Foarte mari au fost străduințele depuse de Ion Ionescu de la Brad pentru clădirea azilului de bătrîni. La 24 noiembrie 1862, cînd el a fost ales președinte al Societății lucrătorilor tipografi, societatea dispunea de un fond de 21.000 lei [107]. Cu acest fond, precum și cu ajutoare pe care spera să le primească de la stat și de la persoane particulare, îndeosebi de la proprietarii de imprimerii, Ion Ionescu de la Brad credea că va putea începe construirea „casei de retragere", dacă va obține, fără plată sau quasi-gratuit, terenul necesar.

Într-un interesant studiu pe care I. Saizu și D. Șandru l-au publicat în 1962, ei au arătat demersurile întreprinse în acest scop la Ministerul cultelor și instrucției publice [108]. La 3 decembrie 1862, Ion Ionescu de la Brad a cerut Ministerului să dea cu embatic Societății lucrătorilor tipografi din București o suprafață de 10—15 pogoane din proprietățile mănăstirești, care să fie situată la marginea capitalei și pe care societatea să construiască azilul plănuit, precum și să planteze pomi fructiferi pentru mărirea veniturilor ei [109]. Neizbutind pe această cale să înfăptuiască proiectele sale, Ion Ionescu de la Brad, în februarie 1864, a înaintat Adunării deputaților o petiție, semnată de întregul comitet al asociației și de 47 membri cotizanți [110], solicitînd acordarea a zece pogoane cu embatic în preajma capitalei, pentru clădirea azilului de bătrîni și amenajarea unei grădini. Comisia Adunării deputaților, care a examinat petiția, dînd un aviz favorabil, Camera, în ședința de la 10 martie 1864, a decis ca cererea Asociației lucrătorilor tipografi să fie satisfăcută și totodată, la propunerea prezentată în acea ședință de C. A. Rosetti, în calitate de deputat, ea a aprobat să se dea asociației și un ajutor de 10.000 lei dintr-un fond al Ministerului cultelor și instrucției publice [111].

Cu toate desele intervenții ale lui Ion Ionescu de la Brad și ale urmașilor lui la președinția comitetului, totuși Asociația lucrătorilor

---

[105] „Studii", X (1957), 1, p. 70; I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 116.
[106] „Tipograful român", n-rul 6 de la 14 ianuarie 1866, p. 22—23.
[107] „Țeranul român, 2 dec. 1862, p. 290.
[108] I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 111—112.
[109] *Ibidem.*
[110] Textul integral al petiției, împreună cu numele semnatarilor, a fost publicat în „Tribuna română" de la 2 martie 1864, p. 2.
[111] Dezbaterile Adunării Generale a României, Ședința de la 10 martie 1864, p. 1279—1280; Tribuna română", 19 martie 1864, p. 1, și 13 aprilie 1864, p. 2; I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 113—114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tipografi n-a putut obține nici terenul făgăduit și nici ajutorul de 10.000 lei votat de Cameră [112]. La informațiile date în această privință de I. Saizu și D. Șandru adăugăm că demersuri au fost făcute pînă chiar și în anul 1887 pentru dobîndirea unei compensații măcar parțiale. În ședința Camerei de la 21 februarie 1887, deputatul D. C. Butculescu a înaintat președintelui Adunării o petiție a Societății Gutenberg (denumire sub care funcționa din 1882 Asociația lucrătorilor tipografi din România [113]). În acea petiție se amintea că, la 10 martie 1864, Camera hotărîse să fie cedat cu embatic Asociației lucrătorilor tipografi un teren de 10 pogoane din proprietățile mănăstirești secularizate și să-i fie acordată suma de 10.000 lei, ca „încurajare". De atunci trecuseră 23 de ani și asociația nu primise nici terenul și nici banii. Or, situația lucrătorilor tipografi se înrăutățise considerabil. În petiție se arăta că „bătrînii [muncitori] și cei neputincioși, văduvele și orfanii și chiar lucrătorii valizi sînt reduși să piară sub greutatea mizeriei, neputîndu-și agonisi existența zilnică". Înființarea azilului, plănuit încă din 1858, era deci „indispensabilă". Fondurile de care dispunea Societatea Gutenberg erau însă insuficiente. De aceea, ea cerea să i se acorde fie o sumă de bani „o dată pentru totdeauna", ca o contribuție la clădirea azilului, fie o subvenție anuală care să fie înscrisă în bugetul statului [114]. Așadar, avînd în vedere inutilitatea demersurilor anterioare, semnatarii petiției s-au resemnat să nu mai reclame executarea integrală a hotărîrii Adunării deputaților de la 10 martie 1864. Față de atitudinea burghezo-moșierimii, ei au fost nevoiți să renunțe parțial la drepturile decurgînd pentru Asociația lucrătorilor tipografi din acea hotărîre.

Dacă Ion Ionescu de la Brad n-a izbutit să înființeze azilul de bătrîni, el a reușit însă, în fiecare an, să sporească patrimoniul asociației. Insuficienta supraveghere exercitată asupra casierului Ștefan Rasidescu va avea de consecință că această sporire nu va fi folosită pentru împlinirea scopurilor prevăzute de statute.

La 24 noiembrie 1862, cînd Ion Ionescu de la Brad a fost ales pentru prima oară președinte al comitetului, Societatea lucrătorilor tipografi din București poseda un fond de 21.000 lei [115]. Un an mai tîrziu, la încheierea bilanțului pe 1862—1863, fondurile societății se suiau la 34.279 lei [116]. Ele crescuseră deci cu 13.279 lei. Acest rezultat fusese realizat, în parte, prin încasări efective și, în parte, prin operații de contabilitate care nu erau la adăpost de orice critică. Astfel, cărțile, provenite din donații, fuseseră evaluate 558 lei și

---

[112] I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 115—116.

[113] Al. Ionescu, *„Gutenberg". Schiță din istoria Societății generale*, „Almanach tipografic", I (1897), București, p. 116.

[114] „Monitorul oficial", „Dezbaterile Adunării deputaților", ședința de la 21 feb. 1887, p. 727; ziarul „Gutenberg", n-rul 14 de la 7 martie 1887, p. 3.

[115] *Asociațiunea lucrătorilor tipografi*, „Țeranul român, 2 decembrie 1862, p. 290.

[116] „Tribuna română", 6 febr. 1864, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această sumă fusese înglobată în „capitalul" social de 34.279 lei [117], deși experiența dovedise că o asemenea marfă nu se putea vinde, lipsind cumpărătorii.

Membrilor cotizanți le-au fost acordate, în cursul exercițiului 1862—1863, împrumuturi de 5.635 lei [118]. În acel exercițiu, Societatea lucrătorilor tipografi din București a primit două donații: Scarlat Kretzulescu, viitorul primar al capitalei [119] și frate al lui N. Kretzulescu, președintele consiliului de miniștri, i-a dăruit 310 lei; maiorul Mișa Anastasievici, om de afaceri sîrb strămutat în Țara Românească unde acumulase o avere considerabilă, i-a dăruit 1.575 lei [120].

Numărul membrilor societății, în 1862—1863, a fost de 54 [121].

Cu privire la exercițiul următor (1863—1864), ni s-a păstrat raportul comitetului asociației către adunarea generală [122]. Deși în acest exercițiu au fost înregistrate unele rezultate pozitive, s-au ivit însă deficiențe care, neputînd fi remediate, vor avea în curînd grave consecințe.

Dintre progresele realizate, se cuvine să fie în primul rînd menționată sporirea numărului membrilor asociației. Au fost admiși, în 1863—1864, patru noi membri [123], și anume: Theodorache Michail, C. Petrescu, Scarlat Göbl și Ion Ionescu de la Brad. Faptul că, printre noii admiși, s-a aflat și Ion Ionescu de la Brad, care nu era lucrător tipograf, dovedește că n-au fost riguros respectate dispozițiile art. 4 din noile statute, potrivit cărora numai „uvrierii tipografi" puteau deveni membri ordinari ai asociației.

În raportul înaintat adunării generale se subliniază, cu o îndreptățită satisfacție, că, în cursul anului 1863—1864, „n-am pierdut pe nici unul din asociații noștri". Rezultă deci că numărul total al membrilor asociației era de 58, la încheierea exercițiului.

La acea dată, bilanțul se solda cu un activ de 40.355 lei 33 parale, consistînd din:

27.919 lei 36 parale numerar;
9.006 lei 21 parale rămășițe;
2.871 lei 16 parale efecte de primit;
558 lei — — cărți.

Total 40.355 lei 33 parale [124].

Fuseseră primite donații de la Alexandru și Radu Golescu, precum și de la Ion Ionescu de la Brad. Cei doi Golești dăruiseră 12 na-

[117] „Tribuna română", 6 feb. 1864, p. 3.
[118] *Ibidem.*
[119] „Trompeta Carpaților", 7 mai 1872, p. 1, coloana 5.
[120] „Tribuna română", 6 feb. 1864, p. 3.
[121] *Ibidem.*
[122] A fost publicat în ziarul „Buciumul" de la 29 oct. 1864, p. 1202—1203.
[123] *Ibidem*, p. 1203.
[124] *Ibidem*, p. 1203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poleoni, adică, după cursul oficial, 648 lei [125]. Ion Ionescu de la Brad, cu prilejul înscrierii sale printre membrii asociației, dăruise un lot de cărți, evaluat 700 lei, și se angajase să „prefacă" el însuși în bani aceste cărți. La încheierea bilanțului o asemenea „prefacere" nu avusese încă loc și de aceea nu fusese trecută la activ suma de bani corespunzătoare evaluării globale a donației, ci se menționase numai angajamentul luat de donator.

În cursul exercițiului 1863—1864 au fost acordați 926 lei ca ajutoare în cazuri de boli și 1.432 lei 20 parale au fost împrumutați membrilor asociației [126].

Văduva lucrătorului tipograf George Georgescu solicitase o pensie. Comitetul hotărîse să supună adunării generale această cerere spre soluționare.

Cu privire la deficiențele ivite, raportul aducea la cunoștința adunării generale că încasarea cotizațiilor întîmpina greutăți din ce în ce mai mari. Din anii anteriori membrii cotizanți datorau, la deschiderea exercițiului 1863—1864, suma de 3.390 lei 30 parale, din care achitaseră, în decursul acestui ultim exercițiu, abia 346 lei 20 parale, rămînînd deci mai departe datori 3.044 lei 10 parale. În perioada 1863—1864, din cotizațiile lunare de doi sfanți nu intraseră în casa asociației decît abia 679 lei 20 parale, adică mai puțin de 23% din suma totală datorată, membrii asociației mai avînd de plătit 2.276 lei 20 parale [127].

Raportul constata că și mulți dintre cei ce contractaseră împrumuturi din fondurile asociației nu-și împlineau, cu punctualitate, obligațiile. Astfel, din sumele de bani împrumutate membrilor asociației în anii precedenți se incasase, în exercițiul 1863—1864, abia 683 lei 30 parale, rămînînd neachitați 1064 lei 10 parale capete și 572 lei 20 parale dobînzi. Din împrumuturile acordate membrilor asociației în exercițiul 1863—1864, al căror total era de 1432 lei, fusese restituită numai neînsemnata sumă de 64 lei [128].

Asociația lucrătorilor tipografi avea și creanțe asupra unor persoane particulare, creanțe care la scadență nu fuseseră achitate. Raportul comitetului către adunarea generală cita, ca făcînd parte din această categorie, creanța asupra lui Grigore Serrurie și aceea asupra lui Grigore Bossueceanu. Grigore Serrurie, cunoscutul om politic radical, se angajase să plătească lunar cîte șase galbeni, pînă la stingerea totală a datoriei sale. „Oarecare împrejurări destul de serioase" — se zicea în raport — „l-au împiedicat de a continua regulat". Cît despre Grigore Bossueceanu, ziarist și deputat conservator, el igno-

[125] La cursul oficial, napoleonul era cotat 54 lei („Românul", 22 dec. 1867, p. 1097).
[126] „Buciumul", 29 oct. 1864, p. 1203.
[127] *Ibidem*, p. 1203.
[128] *Ibidem*, p. 1203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rase complet obligațiile sale. Raportul arăta că „apelul ce i-a făcut comitetul n-a produs nici un efect" și că deci era necesar să se recurgă la „măsuri mai energice" [129].

Aceste deficiențe erau grave. Situația Asociației lucrătorilor tipografi devenea foarte dificilă, dacă membrii ei nu mai plăteau la timp cotizațiile ori nu achitau ratele împrumuturilor sau dacă debitorii din afară de asociație nu-și respectau angajamentele. Cea mai grea lovitură însă avea să fie dată asociației de însuși casierul ei, Ștefan Rasidescu.

O serie de acte nechibzuite, printre altele girarea unor polițe ale fostului său tovarăș de afaceri Iosif Romanov și insolvabilitatea acestuia la scadență, au pricinuit mari pierderi lui Ștefan Rasidescu [130]. Creditorii i-au scos în vînzare averea. Cu scopul vădit de a-i frauda, Ștefan Rasidescu a recurs atunci la înstrăinarea simulată a tipografiei sale, „cedînd-o" în 1865 socrului său, Ivan Simionof [131]. Asemenea procedee dovedesc că el nu era un om corect. Din cauza incorectitudinii sale, Asociația lucrătorilor tipografi va avea de suferit grele pagube.

În adevăr, în calitate de casier, ales în 1859 și reales, fără întrerupere, pînă în 1864, Ștefan Rasidescu păstra fondurile asociației. Precum am menționat deja, aceste fonduri, la încheierea exercițiului 1863—1864, consistau din 27.919 lei în numerar, pe lîngă creanțe, cărți etc. Îndată ce s-a aflat că situația financiară a lui Ștefan Rasidescu a început să se șubrezească, Ion Ionescu de la Brad, președintele comitetului, s-a silit să obțină de la casierul asociației restituirea depozitului ce-i fusese încredințat. Cu toate repetatele sale stăruințe, el n-a putut redobîndi de la Ștefan Rasidescu suma de 23.894 lei 15 parale [132].

Raportul comitetului comunica adunării generale din octombrie 1864 această stare de lucruri. Totodată îi aducea la cunoștință că, în urma demersurilor făcute, Casieria generală a statului acceptase să primească în depozit fondurile asociației, plătind o dobîndă de 10% pe an. Spre a garanta că, în viitor, nu vor mai fi săvîrșite nereguli, se propunea ca numai întregul comitet să fie îndreptățit să ceară și să primească restituirea unei sume de bani de la Casieria generală a statului [133].

Adunarea generală, întrunindu-se în octombrie 1864, a hotărît să înlocuiască pe Ștefan Rasidescu din funcțiunea de casier prin Petre

---

[129] „Buciumul", 29 oct. 1864, p. 1203.

[130] George Ionescu, *Ștefan Rasidescu*, „Archiva tipografică română", n-rul 5, decembrie 1902, p. 2; Dimitrie C. Ionescu, *op. cit.*, p. 28.

[131] George Ionescu, *op. cit.*, p. 2.

[132] Al. Ionescu, *op. cit.*, p. 115; *Cu puteri unite. Istoria de 75 ani a sindicatului „Gutenberg"*, București, 1933, p. 41.

[133] „Buciumul", 29 oct. 1864, p. 1203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Jorjan, magaziner la Imprimeria Statului [134]. Ion Ionescu de la Brad a fost reales președinte al comitetului [135] și lui Scarlat Walter i-a fost încredințată sarcina de vicepreședinte [136].

Aceeași adunare generală a decis „mai în unanimitate" ca fondurile asociației să fie depuse la Casieria generală a statului, în condițiile indicate în raportul comitetului. În sfîrșit, ea a aprobat acordarea de „pensii viagere" la două văduve ale unor muncitori tipografi care fuseseră membri ai asociației [137].

Referitor la exercițiul 1864—1865 găsim numeroase informații în ziarul „Tipograful român", îndeosebi în n-rul 6 de la 14 ianuarie 1866 (p. 22—23).

În cursul acestui exercițiu au fost admiși în asociație patru noi membri [138]. Întrucît în aceeași perioadă a decedat un membru al asociației [139], rezultă că, la 31 octombrie 1865, cînd s-a întrunit adunarea generală anuală, numărul total al membrilor asociației era de 61 [140].

Președintele comitetului, Ion Ionescu de la Brad, fiind numit la 4 februarie 1865, prin decret domnesc, inspector general al agriculturii [141], și silindu-se să organizeze o mare expoziție agricolă la Frumoasa (cartier situat la marginea Iașului), n-a mai avut suficient răgaz să se ocupe și de Asociația lucrătorilor tipografi. În asemenea condiții, comitetul asociației a desfășurat o activitate din ce în ce mai redusă. Deși, conform noilor statute, ședințele comitetului trebuiau să aibă loc la un interval de cel mult două săptămîni, totuși, după 26 martie 1865, nici o ședință nu s-a mai putut ține din lipsă de cuorum [142]. Față de această situație, vicepreședintele Scarlat Walter, de acord cu casierul Petre Jorjan, a convocat adunarea generală a asociației pentru ziua de 31 octombrie 1865, spre a lua măsurile necesare de îndreptare și a da comitetului descărcare pentru gestiunea lui pe exercițiul expirat [143].

---

[134] „Buciumul", 29 oct. 1864, p. 1203. Vezi și „Trompeta Carpaților", 27 martie 1866, p. 68.

[135] „Buciumul", 29 oct. 1864, p. 1203.

[136] „Tipograful român", n-rul 5 din 22 oct. 1865, p. 20.

[137] „Buciumul", 29 oct. 1864, p. 1203.

[138] „Tipograful român", n-rul 6 din 14 ianuarie 1866, p. 23.

[139] *Ibidem.*

[140] În ziarul „Tipograful român de la 14 ianuarie 1866 (p. 22) se afirmă că, la 31 oct. 1865, asociația avea 65 membri. În raportul comitetului către adunarea generală de la 31 oct. 1865, publicat în același ziar (p. 23), se menționează că numărul membrilor era de 63. Ambele cifre sînt inexacte, după cum reiese din calculele pe care le-am efectuat. (Avem probabil de a face cu greșeli de tipar. De altminteri, mai sînt și alte greșeli de tipar în același număr al „Tipografului român"). În adevăr, deoarece în octombrie 1864 făceau parte din asociație 58 membri și deoarece, în cursul exercițiului 1864—1865, au fost primiți patru membri noi și a murit un membru al asociației, este clar că, la finele acestui exercițiu, se aflau înscriși în Asociația lucrătorilor tipografi 61 membri.

[141] „Monitorul oficial", 6 februarie 1865, p. 133.

[142] „Tipograful român", n-rul 5 de la 22 oct. 1865, p. 20.

[143] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În raportul prezentat acestei adunări generale — raport care pare să fi fost redactat de Scarlat Walter [144] — comitetul asociației semnala dificultățile crescînde cu care erau percepute cotizațiile. În 1864—1865 se încasase abia 351 lei în contul cotizațiilor acelui exercițiu, adică mai puțin de 12% din suma totală datorată. În contul cotizațiilor rămase neplătite în exercițiile precedente (care se suiau la 2 276 lei 20 parale) se încasase, în 1864—1865, doar 913 lei 20 parale.

Fără a mai cita cifre precise, raportul către adunarea generală semnala și neachitarea ratelor la împrumuturile acordate membrilor asociației, adăugînd că se putea constata „din registrele d-lui casier că nici unul din d-nii împrumutați nu s-a ținut de angajamentul luat".

În locul donației de cărți ce făcuse în anul precedent, Ion Ionescu de la Brad dăruise asociației zece galbeni (adică 315 lei). Acești zece galbeni fuseseră achitați casierului. Amintim că, în raportul către adunarea generală din octombrie 1864, lotul de cărți dăruit de Ion Ionescu de la Brad fusese evaluat 700 lei.

În decursul exercițiului 1864—1865, comitetul se ocupase intens de recuperarea fondurilor pe care Ștefan Rasidescu le primise în păstrare pe cînd era casierul asociației. Neputînd obține înapoierea de bună voie a acestui depozit, comitetul se adresase justiției. La 15 ianuarie 1865, Tribunalul Ilfov, secția I, admisese acțiunea intentată de Asociația lucrătorilor tipografi și condamnase în lipsă pe Ștefan Rasidescu. Opoziția acestuia fusese respinsă de același Tribunal printr-o sentință de la 15 mai 1865. Ștefan Rasidescu făcuse atunci apel la Curtea Apelativă din București. Adunarea generală de la 31 octombrie 1865 era înștiințată prin raportul comitetului asociației că apelul lui Ștefan Rasidescu urma să fie judecat la 15 noiembrie 1865.

La data cînd acest raport a fost întocmit, comitetul nutrea încă speranța că va izbuti să constrîngă, prin justiție, pe Ștefan Rasidescu să înapoieze suma de bani aparținînd asociației pe care o deținea (adică 23.894 lei 15 parale). De aceea, în conturile prezentate adunării generale de la 31 octombrie 1865 această sumă a fost inclusă în activul Asociației lucrătorilor tipografi. Potrivit bilanțului supus spre aprobare adunării generale, avutul asociației era atunci de 43 580 lei 29 parale. Cheltuielile efectuate în 1864—1865 fuseseră de 1988 lei. Raportul comitetului menționa că fuseseră acordate diverse ajutoare — care însă nu erau precis indicate — și că fusese înmormîntat un membru al societății. Numerarul aflat în casa asociației, la finele exercițiului, era de 4 597 lei 11 parale.

La adunarea generală de la 31 octombrie 1865, care a avut loc în localul școlii primare din culoarea de roșu a capitalei, au participat 49 societari [145]. A fost de față și Ștefan Rasidescu care, deși

[144] Textul integral al raportului a fost publicat în „Tipograful român", n-rul 6 de la 14 ianuarie 1866, p. 22—23.

[145] „Tipograful român", 14 ianuarie 1866, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

patron, totuşi era şi membru al asociaţiei. El a avut îndrăzneala de a lua cuvîntul, spre a se tîngui împotriva celor ce-l chemaseră în judecată. I-a răspuns vicepreşedintele Scarlat Walter, într-un mod care — după cum relatează darea de seamă publicată în ziarul „Tipograful român" — „a convins pe toţi" că nu s-ar fi putut proceda altfel [146].

Neachitarea la timp a cotizaţiilor a făcut apoi obiectul dezbaterilor adunării generale. S-a propus de unul din societari ca membrii asociaţiei, rămaşi în urmă cu plata cotizaţiei, să împuternicească în scris pe „directorul" tipografiei în care lucrau de a reţine lunar din salariul lor o cotă-parte, pînă la deplina achitare a datoriei lor faţă de asociaţie. Propunerea a fost respinsă, cei prezenţi luîndu-şi obligaţia „pe parola de onoare" ca ei înşişi, fără vreo constrîngere, să plătească integral datoriile lor în cursul viitorului exerciţiu [147].

În sfîrşit, adunarea generală de la 31 octombrie 1865 a ales un nou comitet, alcătuit din Alexandru Creţiescu, preşedinte, C. Mărgineanu, vicepreşedinte, A. Tocescu, casier, C. G. Tănăsescu, C. N. Rădulescu, I. Creţea şi M. Topcescu, membri [148]. Astfel constituit, comitetul cuprindea în majoritate elemente noi.

Alexandru Creţiescu era un fecund publicist şi un jurist de seamă. După ce tipărise un vocabular greco-român [149] şi traduceri din limba franceză [150], fusese numit, în 1852, profesor de istorie la Colegiul Sf. Sava din Bucureşti [151]. Pentru uzul elevilor din învăţămîntul mediu, tălmăcise în limba română trei volume din manualul de „istorie generală" al lui Victor Duruy [152]. În ultima fază a domniei lui Barbu Ştirbei, în martie 1856, Alexandru Creţiescu obţinuse o bursă spre a studia dreptul la Paris [153]. După ce se înapoiase din Franţa, el ocupase înalte funcţiuni în corpul judecătoresc al ţării noastre. La înfiinţarea Consiliului de Stat, în iulie 1864, fusese numit membru al acestei instituţii [154]. Făcuse parte din comitetul legislativ al Consiliului de Stat şi, în această calitate, avusese un rol important la redactarea noilor coduri şi îndeosebi la revizuirea codului de procedură penală [155]. Va fi apoi

---

[146] „Tipograful român", 14 ianuarie 1866, p. 23.

[147] *Ibidem*, p. 23.

[148] *Ibidem*, p. 23.

[149] Al. I. Creţescu, *Dialogu greco-românu*, ediţia a 2-a, Bucureşti, 1850, 92 p.

[150] *Crucea de lemn sau mingîiere în nenorocire*, *Istorie folositoare şi instructivă pentru copii*, tradusă din franţuzeşte de A. Creţescu, Bucureşti, 1842, 42 p.; *Eventurele lui Telemacu, fiul lui Ulise, urmate de eventurele lui Aristonou*, traduse după Fenelon de A. I. Creţescu, Bucureşti, 1852, VI+563 p.

[151] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, Tomul III, Bucureşti, 1894, p. 210.

[152] *Elemente de istoria generale*, Tomul I, *Istoria timpurilor vechie*, Bucureşti, 1856, XXI+599 p.; Tomul II, *Istoria timpurilor medie*, Bucureşti, 1856, 599 p.; Tomul III, *Istoria timpurilor moderne*, Bucureşti, 1858, 604 p.

[153] N. Iorga, *Viaţa şi domnia lui Barbu Dimirtie Ştirbei, Domn al Ţerii Româneşti*, Văleniі de Munte, 1910, p. 233.

[154] „Monitorul oficial", 3 iulie 1864, p. 666.

[155] Al. Creţiescu, *Comentariu al codicelor României (codice penale)*, fasc. 6, Bucureşti, 1866, p. 23—24, p. 91—154 şi p. 165—168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consilier la Curtea de Casație. Publicase și lucrări juridice de reală valoare [156]. Alegerea lui Alexandru Crețiescu ca președinte al comitetului Asociației lucrătorilor tipografi a fost probabil determinată de considerația că, în calitate de jurist, el va da asociației un sprijin prețios în procesul cu Ștefan Rasidescu.

Dintre ceilalți membri ai comitetului, mai cunoscut era C. Mărgineanu care, în 1870, va fi director al Imprimeriei Statului [157]. Cît despre casierul Alecu Tocescu, el era în 1860 salariat al Tipografiei Nifon [158]; în 1870 va fi șef de atelier la Imprimeria Statului [159].

Dacă nu toți membrii noului comitet, cel puțin unii dintre ei s-au silit să remedieze deficiențele ivite în ultimii ani. Alexandru Crețiescu a făcut chiar și sacrificii personale: el a dăruit asociației suma de două mii lei, precum și trei sute exemplare din scrierile sale [160]. Străduințele sale n-au putut însă pune capăt decăderii treptate.

Ștefan Rasidescu, prin subterfugiile la care a recurs, a reușit să sustragă averea lui urmăririi creditorilor, așa încît Asociația lucrătorilor tipografi n-a izbutit să obțină de la el vreo despăgubire pentru însemnatele daune ce-i pricinuise incorecta lui gestiune [161]. Procedeele lui Ștefan Rasidescu au fost folosite și de noul casier Alecu Tocescu care, în 1867, a delapidat și el fondurile asociației [162]. În asemenea împrejurări, numeroși muncitori tipografi au considerat că era inutil să continue a mai plăti cotizații și, în consecință, s-au retras din asociație.

Scarlat Walter și Petre Ispirescu însă nu s-au descurajat. Ei n-au încetat să activeze și, prin stăruința lor, la 20 februarie 1872, a fost reconstituită asociația [163]. Astfel reconstituită, ea va adopta, în 1882, denumirea de „Gutenberg, „Societatea generală de ajutor reciproc a lucrătorilor tipografi din România". Mărginind rolul patronilor în sînul ei, eliminînd apoi pe aceștia, ea va participa din ce în ce mai intens la lupta pentru dezrobirea clasei muncitoare din țara noastră.

---

[156] Pe lîngă comentarul codului penal, citat în nota precedentă, a mai publicat și un comentar al codului civil (București, 1865, 322 p.) din care a extras într-o broșură partea relativă la actele stării civile, intitulînd această broșură *Noul asieziamînt pentru actele stării civili după codicele civile Alecsandru Ioan I* (București, 1865, p. 201—322). În 1866 va tipări și un *Comentariu al legii electorali din 6/28 iuliu 1866*, București, 62+IV p.

[157] „Tipograful român", n-rul 20 de la 15 noiembrie 1870, p. 70.

[158] „Monitorul oficial al Țării Românești", 3 oct. 1860, p. 1059.

[159] „Tipograful român", n-rele 18—19 de la 1 oct. 1870 și n-rul 20 de la 15 noiembrie 1870.

[160] „Tipograful român", n-rul 6 de la 14 ian. 1866, p. 24. În aceeași perioadă, asociați a primit și o donație de zece galbeni de la Andrei Adamescu *(Ibidem*, p. 24).

[161] Al. Ionescu, *„Gutenberg", Schiță din istoria Societății generale*, „Almanachul tipografic", 1 (1897), p. 115; *Cu puteri unite. Istoria de 75 ani a sindicatului „Gutenberg"*, București, 1933, p. 39 și 41.

[162] Al. Ionescu, *op. cit.*, p. 115.

[163] Al. Ionescu, *op. cit.*, p. 115; *Cu puteri unite, Istoria de 75 ani a sindicatului „Gutenberg"*, București, 1933, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întrucît cu privire la perioada care a urmat după adunarea generală de la 31 octombrie 1865 nu dispunem actualmente decît de puțin material nou față de cel folosit deja în lucrările anterior apărute, oprim aici expunerea noastră.

*

Din cercetarea statutelor și a activității Societății lucrătorilor tipografi din București, devenită, în 1863, Asociația lucrătorilor tipografi din România, se desprind următoarele constatări referitoare la perioada 1858—1865 :

1. În 1858 a fost întemeiată, în capitala Țării Românești, Societatea lucrătorilor tipografi care, potrivit statutelor ei, a înființat o casă de prevedere și o casă de ajutor reciproc. Deoarece casa de prevedere n-a făcut nici un fel de operații, ea a fost desființată în 1863. Casa de ajutor mutual a încasat cotizații și a acordat membrilor ei împrumuturi, precum și ajutoare bănești în cazuri de boală. A contribuit și la înmormîntarea membrilor ei decedați. Văduva muncitorului tipograf a primit pensie, dacă soțul ei fusese înscris în asociație. Ca și în celelalte state, prima organizație profesională din Țara Românească a avut ca scop îndeosebi ajutorarea reciprocă [164].

2. Din societatea fondată la 1858 au făcut parte atît muncitori cît și patroni. Aceștia, deși în mic număr, au exercitat însă o influență precumpănitoare. Comitetul a fost alcătuit aproape numai din patroni și din elemente devotate lor. În asemenea condiții, societatea care, după denumirea ei, s-ar fi cuvenit să fie o organizație muncitorească, nu și-a împlinit misiunea de a lupta pentru apărarea drepturilor clasei muncitoare. Organul ei de conducere a îndrumat-o pe o linie conformă intereselor patronale.

După cum a fost deja pus în evidență de unii cercetători, lucrătorii acceptaseră să constituie, împreună cu proprietarii de imprimerii, o asociație profesională, crezînd în mod greșit că era posibilă armonia între clasele sociale de atunci [165]. „Aceasta reflecta, printre altele, gradul scăzut de dezvoltare a mișcării muncitorești din România acelei vremi. Contradicțiile de clasă nu erau destul de ascuțite, muncitorii nu-și dădeau seama în mod clar că patronii nu urmăreau decît interesele lor personale. În rîndul lucrătorilor tipografi, ca și în multe alte ramuri de producție, exista concepția că îmbunătățirea vieții muncitorilor putea fi obținută pe calea tratativelor cu patronii" [166].

În curînd muncitorii tipografi se vor convinge că se aflau pe o cale greșită. Prin modificarea statutelor, ei se vor strădui, în primul rînd, să limiteze rolul patronilor în asociație [167]. Apoi treptat îi vor elimina cu desăvîrșire.

[164] „Studii", X (1957), 1, p. 66; I. Saizu și D. Șandru, *op. cit.*, p. 108.
[165] I. Iacoș și V. Petrișor, *op. cit.*, p. 114.
[166] *Ibidem*, p. 114—115.
[167] *Ibidem*, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. După o fază de ascensiune, a început, în 1863, decăderea Asociației lucrătorilor tipografi din România. Cotizațiile au fost încasate din ce în ce mai anevoios. Debitorii n-au mai plătit la scadență ratele împrumuturilor. Casierul a delapidat fondurile care i-au fost încredințate. Încercările făcute în 1865 pentru îndreptarea situației nu și-au ajuns scopul. În anii următori, decăderea s-a accentuat. Pentru a-i pune o stavilă, reorganizarea din temelie a asociației era necesară. Ea va fi înfăptuită în 1872.

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE L'ASSOCIATION DES OUVRIERS TYPOGRAPHES DE ROUMANIE (1858—1865)

RESUME

L'Association des ouvriers typographes, fondée à Bucarest en 1858, a été la première organisation ouvrière créée en Roumanie. L'auteur décrit les circonstances dans lesquelles elle fut fondée et l'activité qu'elle déploya jusqu'en 1865.

En 1858, à Bucarest, il y avait huit imprimeries, dont les salariés étaient dans une situation très difficile. Harassés de travail dans des ateliers insalubres, ils recevaient des salaires insuffisants. On ne leur accordait aucune espèce d'assistance ou d'aide en cas de maladie ou de chômage. La misère les accablait.

Pour améliorer leur situation et surtout pour s'assurer contre les risques qui les menaçaient, les ouvriers typographes de Bucarest fondèrent, le 8 septembre 1858, une association. Conformément aux statuts adoptés par les fondateurs, cette association devait créer une caisse de prévoyance et une caisse de secours mutuel. La caisse de prévoyance était une caisse d'épargne. Les ouvriers typographes avaient la faculté d'y déposer leurs économies pour lesquelles un intérêt leur était alloué. La caisse de secours mutuel, dont les fonds provenaient surtout des cotisations payées par ses adhérents, avait pour mission d'accorder des indemnités en cas de chômage ou de maladie, ainsi que des pensions à ceux de ses affiliés qui avaient atteint l'âge de la retraite.

Le dénuement des ouvriers typographes empêcha la création de la caisse de prévoyance. Quant à la caisse de secours mutuel, elle fonctionna au début dans de bonnes conditions, ses fonds ayant été accrus par des donations qui lui furent faites par des établissements d'utilité publique et par des particuliers. L'auteur indique les principales opérations de la caisse de secours mutuel de 1858 à 1865.

En 1864, l'Association subit de lourdes pertes par suite des malversations de son caissier. Celui-ci s'appropria les sommes qui lui avaient été confiées. Il fut condamné par les tribunaux, mais étant devenu insolvable, la procédure engagée contre lui ne put aboutir qu'à une condamnation de principe. L'Association, malgré tous ses efforts, ne réussit pas à recouvrer ses fonds. Le nouveau comité, élu en 1865, fut incapable de rétablir la situation. De nombreux ouvriers typographes, découragés, considérèrent qu'il était inutile de continuer à payer des cotisations et, en conséquence, quittèrent l'Association. Ainsi la décadence ne cessa de croître, jusqu'au 20 février 1872, lorsque l'Association fut reconstituée sur de nouvelles bases.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎNCERCĂRI DE NAVIGABILIZARE A RÎURILOR MOLDOVENEȘTI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

L. BOICU

Dezvoltarea economiei țărilor române, ritmul relativ rapid în care se desfășura procesul de formare a pieții naționale unice în prima jumătate a secolului al XIX-lea, impuneau îmbunătățirea condițiilor de transport. Concomitent cu preocupările tot mai frecvente și stăruitoare menite să înlesnească transportul terestru [1], s-au ridicat glasuri care au cerut și întreprinzători care și-au propus navigabilizarea rîurilor într-o măsură care să le facă accesibile nu numai plutăritului, aflat deja într-o continuă dezvoltare, ci și pentru ambarcațiuni capabile să transporte produsele cerealiere și animaliere ale gospodăriilor agricole legate de piață. Libertatea comerțului — cerută de o parte a boierimii încă înainte de a fi fost obținută prin tratatul de la Adrianopol — trebuia, după părerea ei, să „reanimeze" activitatea locuitorilor, să deschidă noi căi de comunicație spre noi debușee, să deschidă canaluri prin care să se unească „rîuri abundente" [2].

Navigarea pe rîurile moldovenești era socotită drept cel mai important mijloc în stare să compenseze dificultățile transportului terestru și aceasta cu atît mai mult, cu cît cele două principale rîuri — Siret și Prut — curgeau de-a lungul Moldovei pentru a se vărsa în Dunăre aproape de Galați, unicul port al țării.

Încercările de navigabilizare s-au lovit însă de piedici serioase. Orice progres în acest domeniu era împiedicat, pe de o parte, de

---

[1] L. Boicu, *Mijloacele, viteza și prețul de cost al transporturilor în Moldova la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași, XIV (1963), nr. 2, p. 249 și urm.

[2] *Hurmuzaki*, supl. I, vol. IV, p. 66, 85, 88, 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conservarea trăsăturilor esențiale ale proprietății feudale legată de o sumă de practici învechite, ca și de însăși economia iobăgistă, care prin caracterul organizării sale și prin lipsa unei industrii dezvoltate frîna progresul societății noastre. La toate acestea se mai adăuga jugul otoman, care întruchipa negația progresului.

Dreptul roman, după cum se știe, consfințise libertatea de navigație pe rîuri și fluvii. În feudalism, acest drept nu se mai respectă. Un drum sau un rîu, care trecea pe proprietatea feudalului, făcea parte integrantă din domeniul seniorial ca și oricare alt bun.

Referindu-ne la țara noastră, în epoca de care ne ocupăm, acest principiu în liniile sale esențiale se respectă. Drumurile vicinale, apele mici curgătoare, sînt proprietate feudală. În schimb, drumurile mari și apele mari curgătoare sînt „gospod", adică domnești. Un proces [3] pentru un pod, început în anul 1776 și care a durat mai multe decenii, aduce oarecari precizări în această materie. În ceea ce privește apele curgătoare se impunea principiul potrivit căruia „apele cele mari sînt gospod, iar malul boeresc". Abuzurile însă erau așa de numeroase încît, în practică, este foarte greu de făcut o distincție între regulă și excepție. De cele mai multe ori, boierul dispunea de suficiente mijloace ca să închidă un drum care trecea pe moșia sa, atunci cînd interesele îi dictau luarea unei astfel de măsuri, deși drumurile „mari" erau socotite, de asemenea, „gospod". Așa, bunăoară, în martie 1818 [4] un boier a oprit trecerea chiar „pe drumul mare din dreptul moșiei sale".

În legătură cu dreptul de proprietate feudală trebuie pus și dreptul de posesiune a podurilor, drept din care a rezultat una din rămășițele tipic feudale : brudina. Podurile erau construite în tîrgurile și orașele libere de către nazîria podurilor. În afara lor, podurile erau construite fie de către stat, fie de către feudalii laici sau clerici pe proprietățile lor. Cum statul lăsase în părăsire comunicațiile cu nevoile lor, boierii au putut să tragă toate foloasele posibile dintr-o astfel de situație. Ei au devenit, ca proprietari de vaduri, stăpînii unor puncte de trecere obligatorie pe căile de comunicație ale țării, asigurîndu-și, în felul acesta, monopolul beneficiilor rezultate din acest drept, care a fost consfințit prin lege. Din dreptul de proprietate asupra vadurilor izvorăște dreptul de proprietate asupra podurilor și deci putința de a încasa o anumită taxă la trecerea lor, fixată de către Vistierie și numită brudină. Ea era un monopol feudal. Alexandru Constantin Moruzi, într-un hrisov [5] din 4 ianuarie 1805 „hotărîtoriu de oareșcari drepturi a boierilor", stabilea că „vadurile de peste

[3] v. „Bul. Muzeului Municipal I. Neculce", Iași, fasc. 5, 1925, p. 223 și urm. Originalele documentelor citate se află în Arh. St. Iași, Doc. Pachet 422/24, 27, 39, 47 ; v. și N. Iorga, *Studii și documente...* vol. VI, p. 271.

[4] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, Buc., 1902, vol. I, p. 549.

[5] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Doc. Pachet CCCLX/36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ape unde se află poduri trecătoare și plătesc brudină trecătorii după condica ci este în Visterie, acea brudină precum din învechime și pînă în veci să fie a stăpînilor moșiei după tot cuvîntul dreptății".

Cînd ambele maluri ale apei, pe care era instalat podul, erau proprietatea unui singur boier, atunci brudina îi aparținea în întregime. În cazul însă cînd cele două maluri ale apei aparțineau la doi proprietari diferiți, unul încasa taxa de la călătorii ce mergeau într-un sens, iar celălalt de la cei ce mergeau în sensul contrar.

Ca proprietari ai malurilor, feudalii moldoveni construiau poduri, făceau iezături, instalau mori, asupra cărora ei aveau drept de monopol, îngreuind orice lucrări de navigabilizare. Ei aveau tot interesul, și acționau în consecință, pentru a împiedica știrbirea acestui privilegiu.

O altă piedică în calea navigabilizării rîurilor noastre o constituia lipsa de capital, ceea ce explică faptul că inițiativa în acest domeniu a aparținut reprezentanților capitalului străin.

Suzeranitatea turcească, pînă la abolirea monopolului otoman asupra comerțului nostru exterior (1829), ridica primejdii luate întotdeauna în considerare. La 11 iunie 1798, de pildă, viceconsulul francez Parrant semnala [6] posibilitatea navigabilizării unora din rîurile noastre. El adăuga însă că domnitorul avea motive întemeiate de a se opune unor astfel de planuri, pentru că altfel turcilor li s-ar crea înlesniri să scoată și mai mult din țară, să facă vizite inoportune, să pună mîna pe produsele țării ș.a.

Între principalele probleme cu care aveau să fie confruntați întreprinzătorii, erau înlăturarea obstacolelor naturale și stabilirea măsurii în care rîurile Moldovei erau navigabile sau puteau fi făcute navigabile.

Măsura în care rîurile Moldovei erau navigabile, sau puteau fi făcute navigabile, n-a făcut obiectul unor studii aprofundate pînă în epoca regulamentară. Au fost inițiate unele cercetări în acest scop, dar rezultatul lor nu ni s-a păstrat decît în parte și indirect. Unele observații, asupra acestei chestiuni, au fost făcute și de către călătorii străini prin țările noastre. Ele trebuie folosite însă cu foarte mare atenție, deoarece exagerările și imaginația au luat deseori locul observației obiective. Așa bunăoară, patriarhul Macarie pretindea că pe la jumătatea sec. al XVII-lea a văzut pe Siret „plutind cîteva corăbii" [7]. Alte informații sînt însă demne de crezare. Astfel, viceconsulul francez Parrant semnala, în raportul menționat mai sus, că nici unul din rîurile Moldovei nu este navigabil, în nici un sezon al anului. Excepție, continua Parrant, făcea Prutul, care era cel mai mare riu și care pe o întindere de 140 leghe de la vărsare ar oferi „cîteva

[6] *Hurmuzaki*, Supl. I, vol. II, p. 180.

[7] E. Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie din Antiohia în Țările române, 1653—1658*, Buc., 1900, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

resurse" navigației. Siretul ar fi fost și el la fel de susceptibil acelorași avantaje [8]. F. Sulzer considera [9] că parte din rîurile Principatelor Române pot fi făcute navigabile, iar parte din ele erau navigabile. În rîndul acestora din urmă el trecea Siretul și Prutul [10]. Andreas Wolf socotea Nistrul și Prutul navigabile [11]. Pe Nistru, spunea el, turcii aprovizionau cu furaje și alimente Hotinul [12]. Tratatul de pace de la București, din 6/18 mai 1812, stipula că navigația pe Prut este comună pentru cele două țări vecine [13], ceea ce înseamnă că Prutul era folosit pentru transporturi mici și cel mult mijlocii.

După cum au dovedit-o cercetările din perioada regulamentară, Prutul și Siretul, în partea de jos, spre vărsare — Prutul pînă la Leova, iar Siretul pînă la Călieni — erau navigabile pentru ambarcațiuni mici în orice anotimp. În perioada cînd apele creșteau, cele două rîuri erau navigabile cu dubasă pe aproape toată întinderea lor. Așa se explică de ce, în decembrie 1770, comandamentul militar rus dăduse dispoziții să se transporte pe Siret, Prut și Nistru 10.000 merțe grîu, pentru care era nevoie de 200 dubase. Dubasele urmau să fie încărcate „și cînd apa va fi mare să-s coboare în gios" [14]. Pregătirile pe care le-au făcut localnicii pentru a executa acea dispoziție dovedesc că acțiunea plănuită era realizabilă. Documentele [15] scot la iveală faptul că pe Prut se transportau cereale și alte produse cu șeicele pînă la vărsarea rîului în Dunăre. Înapoierea șeicelor, la locul de unde fuseseră încărcate, se făcea prin tracțiune animală sau cu oameni special însărcinați, pe care documentele îi numesc „oameni de tras la șeici".

Dacă problema navigației pe rîurile noastre era mai degrabă o chestiune de viitor, în schimb plutăritul se făcea cu regularitate pe Trotuș, Bistrița, Moldova, Prut și mai ales pe Siret. Îndeosebi pe Siret se transporta către Galați aproape în exclusivitate cherestea din regiu-

[8] *Hurmuzaki*, Supl. I, vol. II, p. 179—180.

[9] F. *Sulzer, Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, vol. I, p. 168.

[10] *Ibidem*, p. 377—378. Sulzer arăta că Siretul era tot așa de adînc și de lat ca Necker-ul la Heidelberg și Main-ul la Frankfurt, rîuri pe care pluteau corăbii mari.

[11] A. Wolf, *Beitrage zur einer Statistische-historischen Beschreibung der Furstenthums Moldau*, T. I, Hermanstadt, 1805, p. 12—14.

[12] *Ibidem*, p. 12.

[13] Ch. Martens, F. de Cussy, *Recueil manuel et pratique de traits, conventions et autres actes diplomatiques*, t. II, Leipzig, 1846, p. 393.

[14] Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Ms. rom. nr. 5370, f. 31, v.

[15] Există numeroase informații care ne dovedesc că rîurile Prut și Siret erau folosite frecvent pentru transporturi. Seicele, notează Melchisedec *(Cronica Hușilor*, p. 59), erau întrebuințate pentru lansarea pe rîuri a podurilor, dar serveau și la transporturile pe apă „pentru țară și pentru turci". După ocuparea Cameniței de către turci, în documente apare obligația în muncă „de tras la șeici". În 1715, Mustafa Pașa a luat oameni și salahori din țară, care să-i tragă șeicele ce veneau cu zaherea pe Prut spre Hotin. N. Grigoraș, *Organizarea financiară a Moldovei*, p. 425—430. Lucrarea se află sub tipar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nea de munte, care era fie destinată turcilor, fie vîndută numeroșilor negustori veniți din bazinul Mării Mediterane.

Siretul era legat și direct de regiunea muntoasă a Moldovei și indirect prin afluenții săi : Moldova, Bistrița. Trotuș. Pe aceste rîuri erau așezate marile antrepozite de cherestea : Romanul pe Moldova, Pt. Neamț pe Bistrița, Adjudul pe Trotuș. Pe aceste rîuri plutăritul se făcea, mai mult sau mai puțin intens, aproape în tot cursul anului. Se întrerupea uneori iarna, cînd ele înghețau [16], și căpăta o mare intensitate atunci cînd debitul de apă creștea. În acest din urmă caz era nevoie însă de multă pricepere, deoarece apele de munte sînt foarte repezi și accidentele greu de evitat. Așa, de pildă, la 16 noiembrie 1786, domnitorul Alexandru Mavrocordat a anunțat pe ispravnicul de Roman că „viind apa Trotușului foarte mare", plutele au fost aruncate pe mal [17]. Pe Trotuș, Bistrița și Moldova, rîuri de munte, repezi, înțesate cu bancuri de nisip și stînci, plutăritul se făcea individual, adică se mergea plută cu plută și de abia pe Siret se organizau convoaie.

Plutele, dubasele, șeicele și chiar galioanele [18] erau construite în Moldova. Centre de construcție de șeici și dubase la sfîrșitul secolului al XVIII-lea au fost Romanul și Bacăul [19]. Ele însă nu erau atît de dezvoltate. Dovada o constituie răspunsul Divanului Moldovei, din 10 decembrie 1770, la cererea rușilor de a se construi 160 șeici pe Siret și Prut, că nu sînt meșteri suficienți în țară și că turcii, pentru a construi șeici în Moldova, aduceau meșteri proprii [20].

Necesitatea folosirii Prutului și a Siretului pentru transporturi se impunea cu o tărie crescîndă, date fiind și avantajele pe care le oferă transportul pe apă. De altfel, lemnul moldovenesc nu era transportat la Galați decît pe Siret. Și ceea ce era valabil pentru transportul de cherestea, era cu atît mai de dorit să se extindă și asupra transportului mărfurilor care ocupau primele locuri în comerțul moldovenesc. Aceasta nu se putea însă înfăptui fără executarea unor serioase lucrări de navigabilizare a rîurilor. Or, în Moldova, forțele sociale interesate activ în schimbul de mărfuri nu dispuneau de mijloace suficiente pentru inițierea și săvîrșirea unor astfel de lucrări. De aceea, inițiativa primelor încercări de navigabilizare a rîurilor mol-

[16] De pildă, în februarie 1845 Siretul era înghețat. D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele române și Regatul Sardiniei*, Buc., 1941, p. 172, în notă. Domnitorul Moldovei ordona la 2 ianuarie 1818 să se scoată din păduri calarge iarna, iar plutele să se lege primăvara. Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, CCCXLVI/159.

[17] Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Doc. Pachet, CXXII/189.

[18] *Ibidem* și N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Buc., 1902, p. 362.

[19] Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Mss. rom. nr. 5370, f. 24, v., 25 v.

[20] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dovene a aparținut burgheziei și nobilimii galițiene și austriece. O legătură avantajoasă cu Marea Neagră ar fi inaugurat, pentru acestea din urmă, o eră prosperă în afacerile comerciale.

Încercările de folosire a apelor Moldovei pentru transport, de către străini, au devenit posibile o dată cu proclamarea libertății de navigație pe fluviile imperiului otoman, pentru ruși la 1774, iar pentru austrieci la 1784 [21]. De altfel, austriecii au început primele sondaje imediat după anexarea Bucovinei. Un Hörne proiecta să folosească Prutul și Siretul în vederea scurgerii produselor galițiene către Marea Neagră [22]. În 1782, încercarea a fost repetată de către prințul de Nassau Siegen, care dorea să-și trimită grîul și lemnul la Ackerman [23]. În 1784, prințul August Sulkowski proiecta construcția unui canal între rîul San și Nistru la Sambor, prin care să lege Polonia cu Marea Neagră [24], iar în 1786 abatele Gaspari făcea studii în același scop [25]. Contele Dzieduszychi a cerut chiar un privilegiu de navigație, gîndind la o legătură cu Marea Mediterană prin Marea Neagră [26].

În 1789 activitatea e reluată cu mai mult spor de același prinț Nassau Siegen, care, însoțit de abatele Gaspari, a coborît Nistrul, cercetîndu-l și sondîndu-l [27]. În 1803 sondajul a fost verificat și s-a alcătuit o hartă. La 25 aprilie 1804, un vas de 120 picioare lungime și 40 lățime, cu catarge și pînze, a fost pornit din satul Rosowodoc, la 5—6 mile de Lemberg, punct de unde Nistrul devenea navigabil. Vasul a ajuns la Zaleszciki și a fost încărcat cu lemne de construcție și alte produse. În două zile a ajuns în fața Hotinului, la Zwaniec. De aici drumul a fost continuat spre Movilău. La Iampol au ocolit stîncile de granit cu ajutorul piloților. Au trecut pe lîngă Tzekinowka și s-au oprit la Dubosari. La 31 mai au ajuns la Bender, au trecut apoi de Slobozia și Maiaki și au ajuns la Odessa. La 27 iunie vasul a plecat din Odessa și au trebuit 59 de zile ca să se suie rîul și să ajungă la punctul de plecare. În 1804, 59 de corăbii, mai mici, încărcate, au coborît pe Nistru pînă la Maiaki [28].

În anul 1816 „se lucra la navigabilizarea Prutului" [29], iar în 1827 — după cum anunță Isprăvnicia de Tecuci [30] — „s-au ispitit caicile a pluti pe apa Siretului și în sus de Călieni și nu au avut îndemînare din

[21] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, Buc., 1925 p. 64.
[22] *Ibidem*, p. 63.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*.
[27] St. Berechet, *Primele încercări de navigație pe Nistru*, în „Spicuitor în ogor vecin", anul I (1920), p. 63—65. Berechet a prezentat aceste informații, după cum singur o spune, după cartea lui Gamba, *Voyage dans la Russie Meridionale...*, Paris, 1826, 8 volume.
[28] *Ibidem*.
[29] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, Epoca mai nouă*, Buc., 1925, p. 96.
[30] Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 208.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pricina apei Siretului ce se află împărțită în osăbite despărțiri din un curs".

Această perioadă poate fi socotită ca o epocă de dibuiri, încercări, încercări și reluări în scopul găsirii unor mijloace convenabile și lesnicioase de transport. Moldova se afla într-un stadiu al dezvoltării sale economice cînd căile de comunicație împiedicau evident progresul ei. Unele categorii sociale erau direct interesate în îmbunătățirea și dezvoltarea căilor și a mijloacelor de transport, dar le lipseau mijloacele necesare.

O etapă nouă avea să deschidă în 1832 aplicarea Regulamentului Organic care, printre altele, a pus bazele unei noi orientări a statului moldovean — în mare măsură potrivit cu cerințele progresului — în domeniul transporturilor.

Reflectînd interesele păturilor sociale angrenate activ în schimbul de mărfuri, Regulamentul Organic a fost și prima legiuire a țărilor noastre care a prevăzut măsuri și mijloace, amănunțit indicate, privind îmbunătățirea comunicațiilor. Prin art. 139, Secția a II-a a „departamentului treburilor din lăuntru" a fost însărcinată cu îndatorirea „ținerii în bună stare a drumurilor mari, și mai cu osebire a acelor ce ar aduce mai multă înlesnire și siguranție. Poduri de lemn sau de piatră se vor face, și se vor păzi de-a pururea în bună stare, peste rîuri și pîraie și peste trecătoarele mlăștinoase" [31]. Prin art. 158 [32] s-a hotărît ca „Siretul și Prutul care curg de-a lungul țării spre amiazăzi și dau în Dunăre să slujească spre coborîrea mărfurilor și a producturilor țerei, fără vreo dare de plată la plutirea lor".

În același articol se indica necesitatea de a se curăți, adică de a se navigabiliza, Siretul și Prutul și de a se face un canal de legătură între Siret și Prut pe apa Bahluiului. Aceste proiecte s-ar fi putut realiza, glăsuia Regulamentul Organic, fie de către Stat, fie de către o companie pe acțiuni. Banii necesari urmau să se procure din taxele introduse pe navigația de pe aceste rîuri, în cazul cînd ele vor fi făcute navigabile. În sfîrșit, Regulamentul Organic a fost prima legiuire a țării care a inclus în mod regulat în bugetul Moldovei sume special destinate îmbunătățirii căilor de comunicație.

Pe baza acestor dispoziții, organele de stat, însărcinate cu executarea lor, persoane și societăți particulare care au obținut concesiuni, au întocmit planuri de anvergură în vederea construirii de șosele, proiecte de navigabilizare a rîurilor, de construcții de poduri mari de piatră, de introducere a căilor ferate etc. O dată însă cu încercările de transpunere a acestor proiecte în practică, realitatea social-economică consacrată prin Regulamentul Organic le-a amputat, le-a ciopărțit și le-a redus la dimensiunile regimului feudal. Astfel, au

[31] Regulamentul Organic al Moldovei, în *Analele Parlamentare ale României*, t. I, P. a II-a, Buc., 1893, p. 154.

[32] *Ibidem*, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ieşit în relief limitele acestei legiuiri, înainte de toate o legiuire feudală, care nu numai că a menţinut orînduielile iobăgiste, dar le-a şi întărit. Lipsa mîinii de lucru libere, a capitalurilor etc., au fost cauzele principale care au menţinut lucrările în domeniul căilor şi a mijloacelor de comunicaţie la nivelul unei societăţi semicivilizate.

Regulamentul Organic a păstrat, de pildă, şi întărit, în folosul boierimii feudale, unele rămăşiţe ale dreptului seniorial, ca brudina, sau a stabilit obligaţia statului, a persoanelor şi a societăţilor particulare de a despăgubi pe proprietarii iezăturilor, a morilor şi a podurilor de pe apele curgătoare, în cazul cînd aceste ape ar fi fost redate navigaţiei de către stat sau persoane şi societăţi particulare. Cu alte cuvinte, interese majore ale ţării au fost sacrificate în folosul unei foarte restrînse categorii privilegiate. Această dispoziţiune, după cum vom vedea, a fost una din cauzele eşuării multora din proiectele de navigabilizare a riurilor noastre. Elemente reprezentînd mica boierime, sau burghezia în formare şi dezvoltare, s-au opus folosirii unor mijloace tipic feudale, pe care Regulamentul Organic le prevăzuse pentru modernizarea transporturilor. Ele au indicat căi şi obiective care au depăşit vădit nu numai dispoziţiunile Regulamentului Organic ci şi chiar, în unele cazuri, însăşi posibilităţile societăţii feudale moldoveneşti. Prin aceasta se demonstra, printre altele, că regimul era incapabil să ţină pasul cu progresul.

În „Proiectul pentru cele ce s-au socotit spre îndreptarea în ale ocîrmuirii din lăuntru" al conjuraţiei lui Leonte Radu, din septembrie—octombrie 1839, se cerea navigabilizarea Siretului „prin cele mai nimerite mijloace", de la Galaţi pînă la Roman. La Roman „să se aşeze schele" şi un tribunal de comerţ. Pe Siret să se introducă vapoare, iar pe uscat „să se facă toate drumurile cele mari şosele ca în Austria şi cu aceleaşi mijloace" [33].

Mihail Kogălniceanu s-a ridicat cu hotărîre împotriva sistemului feudal de construire a şoselelor. În „Dorinţele partidei naţionale în Moldova" el cerea, în art. 34 [34], înlesniri comerţului şi libertăţii muncii prin deschiderea de canale şi drumuri şi „mai ales desfiinţarea a orice beilicuri, cărături şi havalele, precum la drumuri publice" etc.

Ion Ghica s-a preocupat şi el de problema căilor şi a mijloacelor de comunicaţie. În anul 1848 a publicat un studiu [35], în care a analizat transporturile terestre, fluviale şi maritime în unele regiuni ale lumii unde progresul a fost remarcat. Observaţiile şi concluziile sale au urmărit să indice măsura şi modul în care progresele înregistrate în procesul de dezvoltare a căilor de comunicaţie se pot aplica în ţările noastre. Şi în acest domeniu, ca şi faţă de alte probleme capitale

[33] *Hurmuzaki*, supl. I., vol. VI, p. 91.

[34] v. *Anul 1848 în Principatele Române*, T. IV, Bucureşti, 1903, p. 104.

[35] I. Ghica, *Măsurile şi greutăţile româneşti şi moldoveneşti în comparaţie cu ale celorlalte neamuri. Cu un articol asupra mijloacelor de comunicaţie*, Bucureşti, 1848.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale epocii, I. Ghica s-a situat pe o poziție avansată. Alături de Mihail Kogălniceanu, V. Alecsandri și alții, el a fost unul din promotorii introducerii căilor ferate și a vaselor cu aburi în țările noastre.

Aceste puncte de vedere reprezintă poziția micii boierimi și a burgheziei în formare și dezvoltare față de chestiunea care face obiectul studiului nostru. Ele pot fi considerate — deși în măsură diferită — ca fiind cele mai avansate.

Marea boierime moldoveană era interesată și ea, în cel mai mare grad, în dezvoltarea și îmbunătățirea căilor de comunicație. Pentru boierul moldovean, modernizarea transporturilor era cu atît mai mult dorită, cu cît el întrunea, după cum spunea N. Suțu, „condițiile agricultorului, industriașului și a comerciantului" [36]. Este și explicabil de ce boierimea moldoveană a acordat o atenție deosebită dezvoltării căilor și mijloacelor de comunicație, de ce marea majoritate a cererilor și a proiectelor de șoselare a drumurilor noastre, de navigabilizare a rîurilor, de introducere a căilor ferate, a pornit din partea unor boieri. Utilizarea forței aburului în transporturile terestre, fluviale și maritime, a uimit și agitat atît de mult mințile boierilor moldoveni, încît unii dintre ei puneau înflorirea economică a țărilor apusene numai pe seama transporturilor modernizate. Ideile, planurile și proiectele de îmbunătățire a căilor și a mijloacelor de comunicație deveniseră obiecte de studiu la modă. Boierii moldoveni făceau astfel încă un pas pe calea adaptării intereselor lor la procesul de trecere de la orînduirea feudală la cea capitalistă.

Reprezentantul tipic al acestei categorii sociale a fost în Moldova N. Suțu, autorul a numeroase memorii și proiecte de modernizare a căilor și a mijloacelor noastre de comunicație. A fost veșnic preocupat să găsească mijloacele cele mai sigure și potrivite prin utilizarea cărora bogățiile țării să fie valorificate, iar boierimea să capete înlesniri în activitatea și afacerile ei.

N. Suțu condiționa progresul Moldovei de dezvoltarea industriei alimentare. Dezvoltarea industrială a Moldovei însă era preconizată din punctul de vedere al marelui proprietar de pămînt — negustor. S-a observat pe bună dreptate că N. Suțu a fost „un industrialist de nuanță agrarianistă, susținînd necesitatea industrializării exclusiv din punctul de vedere al intereselor agriculturii moșierești" [37]. Înfăptuirea cu succes a acestui proces era însă indisolubil legată de îmbunătățirea căilor și a mijloacelor de transport. „Crearea de noi debușee — spunea N. Suțu — și, mai ales, deschiderea de căi de comunicație expeditive și economice, introducerea treptată a artelor industriale, sînt pentru Moldova o necesitate reală și urgentă și trebuie încurajate prin toate mijloacele capabile [...]. Căile de comunicație, îmbunătățite

[36] N. Suțu, *Nevoia de credit în Moldova și necesitatea unei bănci de amortizare*, în V. Slăvescu, *Viața și opera economistului N. Suțu*, București, 1941, p. 473.

[37] Introducerea lui I. Veverca la N. Suțu, *Opere economice*, Buc., 1957, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din zi în zi, se vor preta noilor nevoi ale activității productive și numeroaselor schimburi ; rîurile navigabile vor scurta distanțele, vor micșora cheltuielile de transport și vor deschide piețe pentru produsele de la care nu se pot trage foloase din neputința de a le pune la dispoziția consumatorului fără cheltuieli mari. Incetul cu încetul, Moldova va deveni o țară agricolă și industrială" [38].

Importanța și interesul pe care N. Suțu a acordat-o căilor și mijloacelor de comunicație au depășit cu mult preocupările din acest domeniu ale contemporanilor săi. Memoriile și proiectele sale de navigabilizare a Siretului, de introducere a unei căi ferate între Tg. Ocna și Galați, de șoselare a unor drumuri, analiza cheltuielilor de transport, dovedesc o bună informare și competență. El era la curent cu ultimele noutăți din domeniul lucrărilor de șosele din Franța, Anglia etc. Printre hîrtiile sale, aflate la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, se află articole decupate din ziare, note extrase din cărți de specialitate, conspecte etc. El a fost unul din promotorii introducerii la noi în țară a sistemului Mac-Adam de lucru a șoselelor [39].

Aceste preocupări, unice pentru acest domeniu la noi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, n-au depășit însă limitele și interesele boierului a cărui gospodărie are la bază munca clăcașilor. Toate proiectele de modernizare a căilor și a mijloacelor noastre de comunicație, ca și devizele unor lucrări, întocmite de N. Suțu, sau aprobate de el, indicau printre mijloacele de realizare munca clăcașilor și nu munca omului liber, eliberat de relațiile feudale, de a cărei superioritate nu se îndoia, ba chiar o mărturisea. În felul acesta N. Suțu s-a împotmolit și el în contradicția dintre scopul care depășea posibilitățile de înfăptuire pe care le oferea regimul feudal, și mijloacele de lucru tipic feudale. Punctul de vedere al lui N. Suțu a triumfat însă, căci reprezenta interesele boierimii în mîinile căreia se afla puterea politică.

Așa se și explică de ce Moldova, Bistrița, Trotuș, Siret, Prut au continuat să fie folosite și în perioada regulamentară numai pentru plutărit și arareori pentru transportul altor categorii de produse decît lemnul. Transportul acestuia din urmă spre Galați se făcea numai cu plutele. Acesta era singurul mijloc rentabil, căci transportul pe uscat ridica prețul lemnului la de cîteva ori valoarea lui.

În aceste condiții plutăritul a cunoscut o dezvoltare considerabilă în epoca regulamentară, pe măsura creșterii exportului de lemn și a industriei de prelucrare a lemnului. În 1842 se aflau 50 de ferăstraie numai pe domeniul Comănești, 16 la Dărmănești, 20 la Dofteana și 6

[38] Introducerea lui I. Veverca la N. Suțu, *Opere economice*, Buc., 1957, p. 79.
[39] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, mss. rom. 1034.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Larga [40]. În 1843, isprăvnicia Bacău semnala că pe Trotuș plutele trec „necontenit" [41]. Exploatarea lemnului ajunsese să se facă într-un mod irațional, „sălbatec". Călătorul german Wilhelm Hamm nota 15 ani mai tîrziu că pe Siret se transportau cantități enorme de lemne și că „dacă devastația pădurilor mai continuă ca pînă acum, Moldova se va găsi într-o zi lipsită de material lemnos" [42]. Exportul de cherestea continua, ca și în perioada preregulamentară, să fie îndreptat către bazinul Mării Mediterane și în special la Constantinopol. Desele intervenții ale negustorilor turci [43] și chiar ale vizirului [44] au avut ca urmare acordarea în această epocă de către domnitorul Moldovei a numeroase înlesniri negustorilor turci, de la recrutarea plutașilor, la paza transporturilor, vamă etc. Încheierea tratatului austro-rus cu privire la navigația pe Dunăre în 1840 a îndreptat din nou atenția austriecilor asupra folosirii rîurilor noastre pentru comerțul de tranzit către gurile Dunării, comerț în care erau interesați mai ales proprietarii de păduri din Bucovina și Galiția. În numele lor a intervenit însuși arhiducele Ferdinand, guvernatorul Galiției, care la 27 februarie 1843 a cerut guvernului Moldovei să îngăduie austriecilor utilizarea Bistriței și a Siretului pentru transportul lemnelor la Galați [45]. Cu toată opoziția Moldovei [46], care a încercat să împiedice apariția în această parte a Europei a unui concurent puternic, austriecii au reușit în cele din urmă să-și atingă țelul. Numai în 1845, pînă în luna august, trecuseră din Galiția către Galați, după informațiile date de agenția austriacă din Iași, 33 de plute cu catarge, 28 de plute cu „catargele", 15 plute cu trinchete, 19 cu raiele, 13 cu raieluțe, 6 cu ghile și 11 plute cu grinzi [47].

Este neîndoielnic că se poate vorbi în Moldova de o adevărată ramură a transportului fluvial : plutăritul. El se efectua cu o mare ușurință îndeosebi pe Bistrița [48] și mai greu pe celelalte rîuri. Pe acest rîu se făcea plutărit pe aproape întreaga lui întindere, cu excepția porțiunii de la Chei și Toance, unde se putea trece numai cînd rîul era „umflat" [49]. Pe celelalte rîuri din regiunea de munte, plutăritul se efectua greu și ceva mai lesnicios numai cînd debitul de apă creștea, adică îndeosebi primăvara și toamna. În aceste anotimpuri se

[40] E. Negruți, *Lupta țăranilor de pe domeniul Ghica-Comănești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. I, Buc., 1957, p. 78.

[41] Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 2008, f. 6.

[42] W. Hamm, *Südöstliche Steppen u. Städte*, Frankfurt am Main, 1862, în C. Caradja, *Un neamț despre țara noastră în anul 1858*, în „Analele Dobrogei", an. VII (1926), p. 83.

[43] Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 15.435, f. 1.

[44] *Ibidem*, f. 11.

[45] Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. I 2017, nr. 283, f. 27

[46] *Ibidem*, f. 25.

[47] Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 2170, f. 23.

[48] Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Buc., 1947, p. 399.

[49] Arh. St., Iași, Tr. 1768, op. I 2017, nr. 283, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

făcea plutărit chiar şi pe Putna. Aşa bunăoară, la 4 martie 1848 pe apa Putnei a fost găsită o „rămăşită" de plută [50]. Pe rîurile de munte se mergea cu cîte o singură plută condusă de către doi oameni. Pe Siret însă, se formau convoaie de cîte „patru şi mai multe plute la un loc şi care se cîrmuiesc numai de cîte un om" [51].

Plutaşii se recrutau dintre locuitorii regiunii de munte : „iar acei mai săraci ce nu au vite se năimesc plutaşi şi tăietori de cherestele cu toporul", se spune într-un document din 1843 [52]. Ei se angajau prin liberă învoială, cu care prilej se întocmeau zapise [53]. Din nefericire nu ştim anume în ce condiţii lucrau ei, cu ce preţ se angajau. Un lucru este însă sigur : erau foarte căutaţi. Transporturile de lemne sporiseră în aşa măsură, încît erau angajaţi şi oameni fără nici un fel de cunoştinţe în conducerea plutelor, dat fiind că numărul specialiştilor plutaşi se dovedea insuficient. Din această cauză aveau loc numeroase accidente. Aşa se explică rostul circulării departamentului din lăuntru, din iulie 1835, prin care se cerea negustorilor să angajeze oameni „îndestui" şi cu „deplină ştiinţă" la plutărit [54].

În afara transportului lemnelor s-au făcut încercări de transportare pe apele interioare ale Moldovei şi a altor categorii de produse. La 7 martie 1855, un Costache Vizante „au şi pus în lucrare a încărca parte din 100 000 oca sare pe plute" pentru a le transporta la Tulcea şi Isaceea [55]. Transportul sării şi a altor produse pe rîurile moldoveneşti era posibil numai dacă plutele se amenajau în mod special. De obicei pe ele se construia cîte un pod acoperit pe care se aşeza produsul transportat, ferindu-l în felul acesta de contactul cu apa.

Este evident că folosirea deplină a rîurilor era condiţionată de importante lucrări de navigabilizare, foarte mult dezbătute în acea epocă, căci de rezolvarea lor era legată posibilitatea desfacerii rentabile a produselor.

Avantajele transportului fluvial, faţă de cel terestru, sînt atît de mari, încît ele au avut un rol hotărîtor în acţiunea de întreprindere a numeroase încercări de navigare pe rîurile Moldovei, încercări care au sporit considerabil în condiţiile dezvoltării economice a Moldovei în perioada regulamentară. Ion Ghica arăta că un cal poate trage pe apă 100 000 oca, adică de 100 de ori mai mult decît pe o şosea [56]. Deci un avantaj : greutatea transportată — sporită. În al doilea rînd, viteza de deplasare este mult mai mare, iar cheltuielile de întreţinere şi administrare a cursului navigabil şi a mijloacelor de transport sînt mult mai mici. În afară de acestea, transporturile pe apă erau sustrase

[50] Arh. St. Iaşi, Tr. 1772, op. 2020, nr. 14.556, f. 1.
[51] *Ibidem*, nr. 32.330, f. 235.
[52] *Ibidem*, nr. 44.036, f. 49.
[53] *Ibidem*, nr. 16.527, f. 1.
[54] Arh. St. Iaşi, Tr. 928, op. I, 1068, nr. 76, f. 4.
[55] Arh. St. Iaşi, 1772, op. 2020, nr. 34.168, f. 7.
[56] I. Ghica, *op. cit.*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caracterului nesigur și periodic al cărăușiei dependente de proprietar, de starea timpului etc. De aceea, în 1837, Anagnoste Michel se socotea îndreptățit să spună [57]: „folosiți unele din aceste rîuri; faceți navigabile unul sau două din aceste cursuri de apă; veți crea un ansamblu imens de comunicații fluviale; veți revărsa belșugul peste o țară săracă". Chestiunea navigabilizării rîurilor noastre a preocupat pe toți acei care au reflectat cîtuși de puțin asupra stării în care se aflau transporturile moldovenești.

Interesul pentru navigabilizarea rîurilor noastre a crescut în măsura în care, printre altele, a sporit și interesul față de construcția mijloacelor de transport pe apă. În raportul din 30 ianuarie 1830, al divanului Moldovei către Kiselev, se arăta că se vor lua măsuri în vederea creării de înlesniri negustorilor și „lăcuitorilor" moldoveni „de a face caice sau corăbii care să poată fi încăpătoare de savune, și unele și mai mari într-acest chip făcute ca să înoate și pe mare, pentru ca să-și poată pămînteanul încărca și productele sale, să le ducă în toate porturile după cuprinderea trataturilor, să-s hrănească transportarisind cărăturile neguțitorești" [58].

Nu cunoaștem despre ce fel de înlesniri era vorba și nici dacă ele au fost puse în practică, știm însă că Moldova a obținut dreptul ca vasele sale să poată pluti, începînd din 1834, sub steag propriu pe Dunăre și apoi ,în 1836, pe mare [59], și că numărul vaselor moldovene a crescut ulterior simțitor. Numai în anii 1839—1840 au fost construite la Galați 17 corăbii [60]. După războiul Crimeii se construiau la Galați bastimente cu lemn (frasin) din Bulgaria, fier din Constantinopol, funii din Odesa și Triest, pînză din Odesa. Catargele din brazi, ieftine, lucrate în Moldova, costau, unul pentru vase de 600 tone — 62—64 franci, în timp ce la Constantinopol prețul lui era de 210—220 franci. Corăbiile construite la Galați nu depășeau mărimea de 300—350 tone și durau 20 ani. La Galați și Brăila se găseau buni lucrători constructori angajați cu cîte 20—25 franci pe săptămînă și mîncare [61]. Rezultă așa dar că în Moldova existau posibilități de asigurare a transportului pe apele interioare cu mijloace de comunicație corespunzătoare. Rămîne de văzut în ce măsură erau sau puteau fi făcute navigabile rîurile noastre în epoca regulamentară.

Cercetări neizbutite au fost întreprinse în toamna anului 1832 de către administrația rusă [62], fiind reluate de către moldoveni trei ani mai tîrziu.

[57] Anagnoste Michel, La *Valachie et la Moldavie*, Paris, MDCCCXXXVII, p. 4.
[58] Arh. St. Iași, Fond litere K/345, f. 107.
[59] *Manualul administrativ...*, T. II, p. 106—107.
[60] *Analele parlamentare...*, T. IX, P. a II-a, p. 512.
[61] *Dictionaire universal théorique et pratique du comerce et de la navigation*, Paris, 1863. Vezi: Galați.
[62] Vezi L. Boicu, *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse din anii 1828—1834*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie", an. XII (1961), fasc. 1, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din răspunsurile isprăvniciilor la chestionarul Sfatului ocîrmuitor din noiembrie 1835 reiese că pe rîurile de pe teritoriul ţinutului Bacău caicele nu puteau pluti [63]. Pe teritoriul ţinutului Tecuci aceste ambarcaţiuni puteau circula pe Siret, de la vărsare pînă la Călieni [64]. Pe teritoriul ţinutului Covurlui caicele puteau transporta pe toată lungimea Siretului [65]. Stărostia Putnei a confirmat şi ea că Siretul era navigabil pentru caice pînă la Călieni. Acest gen de ambarcaţiune putea naviga pe acea distanţă cu o greutate de 5 000—6 000 oca „şi mai mult precît se prepune" [66]. Isprăvniciile Botoşani şi Dorohoi au răspuns negativ la întrebarea privitoare la navigabilitatea Siretului şi respectiv a Prutului [67]. Reiese din aceste informaţii că Siretul era navigabil pentru caice de la vărsare pînă la Călieni [68].

Răspunsurile relative la navigabilitatea Prutului au fost următoarele : isprăvnicia Fălciu arăta că pe teritoriul ţinutului, Prutul era navigabil pînă la Leova pentru ambarcaţiuni cu 1 000—1 500 oca [69]. Isprăvnicia Iaşi a răspuns că pe teritoriul ei Prutul era navigabil, de asemenea pentru caice, din dreptul satului Bădăranii pînă la Ţuţora şi Petruşeni [70]. Pe teritoriul ţinuturilor Botoşani şi Dorohoi, Prutul nu putea susţine caice [71]. La 30 aprilie 1836, Sfatul administrativ conchidea că Prutul poate susţine caice „pe unele locuri în părţile de jos şi de sus, iar nu pretutindeni, din pricina vadurilor, a măliturilor şi a cotiturilor ce se afla de la Vădeni în sus pînă la satul Bădărani ţinutul Iaşi" [72]. Din cele de mai sus rezultă, după cum au remarcat şi alţi cercetători, că „Prutul a fost folosit pentru mici vase care se urcau pînă la Ştefăneşti şi reveneau la Galaţi încărcate cu cereale" [73], că acest riu era navigabil pentru ambarcaţiuni mici de la vărsare pînă la Leova şi chiar mai sus de această localitate. Există numeroase informaţii care ne dovedesc că Prutul era folosit într-adevăr pentru transportul mai multor categorii de produse. La 1 iunie 1844, otcupcicul poşlinei din Galaţi reclama „că ar fi întîmpinat îngreuiere în luarea poşlinei de la acei care au început a transporta zaherele pe apa Prutului" [74].

Aşadar, pe Prut şi Siret, în afară de plutărit, se mai efectuau transporturi cu caice. Pe Prut de la vărsare pînă la Leova şi chiar pînă la

[63] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 3, 7.
[64] *Ibidem*, f. 21.
[65] *Ibidem*, f. 34.
[66] *Ibidem*, f. 48.
[67] *Ibidem*, f. 49, 54.
[68] Aceasta era şi părerea Sfatului administrativ. Vezi *Manualul administrativ...*, T. II, p. 112.
[69] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 32.
[70] *Ibidem*, f. 38.
[71] *Ibidem*, f. 49 şi 54.
[72] *Manualul administrativ...*, T. II, p. 112.
[73] D. Ciurea, *Domnia lui M. Sturdza*, Iaşi, 1947, p. 152.
[74] *Manualul administrativ...*, T. II, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sculeni, iar pe Siret pînă la Călieni. Cu toate acestea, rîurile noastre nu puteau fi considerate ca navigabile. Mai întîi, pentru că micile ambarcațiuni izbuteau să pătrundă pe cursul lor numai cînd debitul de apă era suficient de mare. Datorită iezăturilor, morilor, „mălițurilor", cîrmacii trebuiau să execute adevărate probe de bună orientare. În afară de aceasta, în lunile de iarnă pentru plutărit, și în lunile de vară secetoase pentru caice, nici Prutul nici Siretul nu erau navigabile, fie datorită debitului scăzut de apă, fie înghețului. Chiar Dunărea în dreptul locului unde se varsă Siretul îngheța în timpul iernii aproximativ 37 de zile. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, după anul 1837, cu excepția iernii din 1846, Dunărea a înghețat în fiecare an [75]. Prutul și Siretul nu erau navigabile datorită stării lor naturale și datorită factorilor de ordin climateric. De altfel, executarea transporturilor mai sus menționate era apreciată în acea vreme ca excepțională, așa că, pe bună dreptate, rîurile noastre erau socotite nenavigabile. Un rîu ca Siretul sau Prutul nu devine navigabil decît după ce omul l-a amenajat în mod special prin construcția de stăvilare de-a lungul apei, prin dragare, diguire, lărgire, prin construcția de ecluze.

Diverse persoane, societăți, statul chiar, au făcut încercări de navigabilizare a rîurilor moldovenești. Unele dintre ele, modeste, nu-și propuneau mai mult decît ameliorări care să îngăduie plutirea caicelor în jos și tragerea lor în sus cu animale, într-un mod mai lesnicios decît se făcea pînă aunci. Altele, dimpotrivă, prevedeau lucrări de anvergură, care să aibă drept rezultat transformarea rîurilor noastre în canale navigabile pentru vase cu aburi.

Navigabilizarea rîurilor Prut și Siret fusese preconizată, după cum am mai spus, prin Regulamentul Organic. În articolul 158 [76] se punea însă și problema unirii Prutului și a Siretului printr-un canal pe Bahlui, avîndu-se în vedere în primul rînd o legătură cu Iașul. Costachi Conachi, în „socotințele" sale referitoare la unele dintre capitolele Regulamentului Organic, nota că acel canal s-a proiectat „numai și numai în favorul trăitorilor în orașul Iași; eu socotesc că osebit cu cheltuielile năstrușnice ce ar cere o faptă ca aceasta, din pricina depărtării și a mărimii dealurilor de la Strunga sau Movileni, care ar trebui tăiate, în sfîrșit nu ar ieși altă ispravă decît a noroci porturile străine a Renilor și a Ismailului cu mare sfărîmare al ai nostrului Galați; precum ca atunci vărsarea mai sus numitului rîu în apa Dunării s-ar muta din josul portului moldovenesc în vreme ce acum

[75] Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui*. Note geografice, istorice și îndeosebi statistice, Buc., 1891, p. 10—11.

[76] *Analele parlamentare ale României*, T. I, P. a II-a, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se află din sus...", iar Siretul, micşorîndu-şi debitul prin construcţia canalului, n-ar putea susţine nici măcar plute [77].

„Socotinţele" lui C. Conachi sînt întemeiate şi în ceea ce-l priveşte personal el n-ar fi putut, prin aşezarea moşiilor sale, să beneficieze cu nimic de pe urma realizării acelui canal. Noi adăugăm că Moldova în starea în care se afla în acea epocă nu dispunea de mijloacele şi posibilităţile indispensabile înfăptuirii acelui proiect. De altfel, la ideea aceasta s-a renunţat foarte curînd.

Şirul cercetărilor rîurilor Prut şi Siret şi al încercărilor de navigabilizare în epoca regulamentară a fost deschis în toamna anului 1835 de către clucerul Teodor Atanasiu. Într-o adresă [78] din 12 octombrie 1835 către Vistierie, el prezenta situaţia foarte grea a transporturilor în Moldova: vasele venite la Galaţi nu erau încărcate la vreme din cauza întîrzierii transporturilor în interiorul Moldovei. Locuitorii nu puteau face faţă nevoilor de transport ale economiei datorită obligaţiilor lor către proprietari şi a muncii la propria lor gospodărie. Negustorii aşteaptă ca proprietarii vînzători de cereale să ia asupra lor îndatorirea de a transporta cerealele la locul de desfacere, iar aceştia din urmă aşteptau ca negustorii să cumpere pe loc cerealele. De aceea, scria Atanasiu, „neapărat face trebuinţa ca să se deschidă drum pe apa Siretului" pînă la Adjud. Una din piedicile principale în calea navigaţiei o constituiau podurile de pe rîu. El propunea „ca podurile ci sînt stătătoare să aibă fieştecare pod cîte două hiare mici de corăbii, să-s puie la acele două vase ce stau în mijlocul Săretiului, ca să le arunce în apă, să taie podul şi în mijlocul Siretiului să fie loc deschis iarăşi de două vasă unde pe acele două vasă să fie pod, ca cînd vor veni caicele să-s tragă acele două vasă de pod în lături şi să se facă drum caicelor". Caicele puteau circula, după părerea lui, „pe orice vreme" pînă la Adjud pe Siret şi pînă la Huşi pe Prut. El a cerut să se îndeplinească propunerile sale şi el primul va „porni caice spre a să coborî zahere la Galaţi". Nu cunoaştem dacă proiectele lui Atanasiu au fost sau nu înfăptuite.

[77] *Analele parlamentare ale României*, T. I, P. a II-a, p. 58. În legătură cu navigabilitatea celor două rîuri şi cu construcţia acelui canal s-au ventilat felurite ipoteze şi păreri cu mult înainte de anul în care îşi expunea ideile Conachi. De pildă, în 1787 D'Hauterive propunea înfăptuirea navigabilizării Prutului şi a Siretului, evidenţiind însemnătatea şi urmările fructuoase ale realizării unei asemenea idei. El arăta că proiectul legării Prutului şi a Siretului printr-un canal pe Bahlui se discuta pe atunci, însă ironiza acest plan, arătînd inutilitatea lui, nepractibilitatea lui într-o vreme cînd Prutul şi Siretul nu erau navigabilizate: „Păcatul obştesc a fost de a îndrepta totul spre oraşul unde este scaunul ţării, ca şi cum bogăţia cîtorva oameni şi frumuseţea unui oraş ar putea aduce bunăstare obştească. Cei care au cerut să se împreune Siretul cu Prutul printr-un canal, care ar trece prin Iaşi, nu s-au gîndit, fără îndoială, să uşureze negoţul cu alte ţări, căci ce alt s-ar pute trimite din Iaşi decît noroiul?" D'Hauterive, *Memoriu despre starea Moldovei la 1787*, Buc., 1902, p. 137.

[78] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, f. 1 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 19 noiembrie 1835, vistieria a anunțat că Sfatul cîrmuitor a hotărît să se întreprindă adunarea „științelor" necesare în vederea stabilirii măsurii în care Prutul și Siretul pot fi făcute navigabile [77]. Cercetările au stabilit că Siretul putea susține caice (de 5—6 000 oca) pînă la Călieni, iar Prutul pînă la Leova și pe mici porțiuni discontinui pînă la Bădărani (Iași). Principalele piedici în calea navigației le constituiau podurile, iezăturile și morile [80]. Prin anaforaua Sfatului din 30 aprilie 1836, întărită de domn, s-a luat hotărîrea să se redea navigației mai întîi Siretul, deoarece „înfățoșază mai puține greutăți întru plutire decît Prutul". Sfatul și-a însușit propunerile clucerului Atanasiu. Deși Prutul urma să fie redat navigației mai tîrziu decît Siretul, se interzicea în mod oficial construcția de noi poduri și mori pe acel rîu [81]. S-a socotit necesar să se ia adeziunea locuitorilor, a negustorilor și a proprietarilor riverani [82]. O cercetare atentă a studiului pe care l-au făcut în acea epocă organele de resort ne dovedește că este vorba de lucrări superficiale, în urma cărora Siretul a fost declarat navigabil fără să fie. De altfel, nimeni nu credea că măsuri de genul celor propuse de Atanasiu ar fi fost suficiente pentru a reda navigației Siretul, cu atît mai mult cu cît nici n-au fost respectate și înfăptuite. Spătarul Ventura de pildă, în ciuda interzicerii construcțiilor de mori pe rîurile Prut și Siret, și-a făcut două mori pe Prut declarînd că „dacă se vor ridica toate morile le va ridica și el" [83]. Că acele cercetări au fost într-adevăr superficiale, ne-o dovedește și faptul că la 27 decembrie 1839, comisia însărcinată cu îmbunătățirea drumurilor a cerut domnitorului să se ia măsurile cuvenite în vederea înființării unei comisii speciale de studiere a Siretului pentru a-l face navigabil conform prevederilor Regulamentului Organic [84].

Este neîndoielnic că navigabilizarea Siretului nu putea fi înfăptuită decît prin inițierea unor lucrări mari, a căror efectuare cerea investiții serioase de capital. Guvernul Moldovei a trebuit foarte curînd să ajungă la această concluzie, după cum rezultă din faptul că a apelat la specialiști și capital străin. La 1840, Iosef Sachetti, fost viceconsul al Franței la Galați, a primit misiunea din partea statului

---

[79] Arh. St. Iași, Tr. 928, op. I 1068, nr. 76, f. 23.

[80] Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 3 și urm. Pe Siret — podurile: Buhaciu, Săucești, Prăjești, Serbeștii lui Istrate (țin. Bacău); Furceni, Fundeni, Șerbănești (țin. Tecuci); Vădeni (Covurlui); Nămoloasa (țin. Putna). Pe Prut: Leova, Grigorești, Dumbrăveni, Borcești (ultimele trei în țin. Botoșani). Mori: șase pe moșia Bogdănești pe Prut; două la Pașcani, 13 la Oancea — proprietate răzășească — trei la Rogojeni, două la Vlădeni — toate pe Siret.

[81] *Manualul administrativ...*, T. II, p. 112—113.

[82] *Ibidem*, p. 113.

[83] Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, nr. 287, f. 73—74.

[84] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, mss. rom. 1034, f. 125 verso.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldovean să facă propuneri casei Sina din Viena în vederea navigabilizării Siretului şi a Moldovei [85]. Un document [86], nedatat, ne confirmă ştirea de mai sus. Sachetti, care se ducea la Paris, a fost însărcinat de Consiliul administrativ al Moldovei să trateze cu un bancher, „fie singur fie prin acţiuni", pentru navigabilizarea Siretului. Bancherul urma să ia legătura sau cu guvernul moldovenesc sau cu o companie „care se va însărcina cu această antrepriză". În instrucţiunile guvernului moldovenesc către Sachetti se nota că Siretul „este deja navigabil" pe cea mai mare parte de pe teritoriul Moldovei. Era nevoie să se execute doar diguri pe anumite porţiuni, de construit cîteva poduri, de dragat, de introdus cîteva vase plate pentru a transporta produsele din Moldova de nord către Galaţi [87]. După părerea alcătuitorilor instrucţiunilor memoriului de mai sus, produsele transportabile pe Siret puteau fi evaluate la 18 milioane piaştri, cel puţin, anual. Companiei care s-ar fi angajat să întreprindă lucrările de navigabilizare i se promitea un privilegiu exclusiv de navigaţie pe 99 ani. Dacă membrii companiei nu ar fi găsit suficiente garanţii în prevederile Regulamentului Organic, atunci privilegiul trebuia să fie ratificat de curţile suzerană şi protectoare. Un inginer francez urma să vie în Moldova şi să întocmească lucrările pregătitoare. În ziua cînd primul vapor ar fi ajuns la Galaţi, Iosef Sachetti primea drept recompensă o pensie anuală de 300 ducaţi reversibilă asupra soţiei sale [88]. Nu ştim ce anume a făcut Sachetti. Nu ştim dacă şi-a îndeplinit sau nu misiunea. Cunoaştem că la 19 aprilie 1840, inginerul Kreutzer comunica Secretariatului de stat condiţiile în care s-ar angaja să studieze posibilităţile de navigabilizare a Siretului [89]. Nu ştim, de asemenea, dacă între oferta lui Kreutzer şi misiunea lui Sachetti este sau nu vreo legătură. Kreutzer urma ca în august să se deplaseze cu un echipaj la Roman, de unde trebuia să înceapă cercetarea Siretului cu „instrumente fabricate de Ertel". Îndeplinirea convenţiei încheiate între statul moldovenesc şi Kreutzer trebuia să fie garantată de o Casă din Viena [90]. Nu ştim cu ce rezultate s-a încheiat activitatea inginerului. Cert este că pe Kreutzer nu-l mai întîlnim lucrînd la proiectele mai sus amintite.

Eşuînd planurile de atragere a capitalului străin în opera de navigabilizare a rîurilor moldovene, statul s-a văzut nevoit ca în octombrie 1840 să alcătuiască o comisie indigenă în vederea cercetării Siretului. Din acea comisie au făcut parte: Hat. Aslan, post. Pruncu şi

[85] I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic 1834—1848*, Buc., 1915, p. 583.
[86] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, doc. pachet CCLX/248.
[87] *Ibidem.*
[88] *Ibidem.*
[89] *Hurmuzaki*, Supl. I, vol. VI, p. 229.
[90] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spătarul Mihăiță. Prin studierea rîului se urmărea să se stabilească măsura în care el ar putea fi navigabil pentru ambarcațiuni fără motor, care în amont ar fi putut fi trase cu cai [91]. Comisia a primit un formular [92], prin completarea căruia organele de stat ar fi ajuns în posesia mult așteptatului rezultat: cum poate fi navigabilizat Siretul? Membrii Comisiei s-au întrunit la Focșani și în drum spre Bacău „au găsit și caiacul dums. spat. Vasilică Sturdza, drept moșie Răgoazele-Pîncești, carele fiind îngreuiat cu mai mare povară după micșorarea apei de acum și avînd cîrma proastă de plută și rău chibzuită, lovindu-l într-o plagiie mare l-au spart și l-au descărcat acolo spre a se drege" [93]. La 1 noiembrie 1840, comisiei i-a fost atașat ing. Fuks [94]. Pînă la 18 noiembrie 1840, fuseseră măsurate malurile Siretului pe teritoriul ținuturilor Roman și Bacău [95], după care comisia s-a îmbarcat la Pașcani în săici „și pornind pe Siret în gios au întrebuințat două zile și giumătate ca să poată agiunge păr la sat Scheia din pricina cotirii Siretului și a multor răchișuri ci-au întîmpinat pi matca lui și că după împuținare apei de acum, pi la locuri numai de o palmă, neputîndu-să socoti îndemînare de plutire au mers cu trăsura pără la gura Moldovei și de acolo, împreună cu ing. Fuks, îmbărcîndu-să iarăși prin săici au găsit apă mai multă și îndemînare mai bună di plutire, dar din pricină că malurile pe la locuri să lărgesc au găsit și pe acolo cîteva răchișuri...". Comisia a atins localitatea Șerbești, unde ninsoarea și vremea rea au obligat-o să renunțe la studiu [96]. Referindu-se la porțiunea parcursă și cercetată, inginerul Fuks, în raportul său din 21 noiembrie 1840, către Vistierie, arăta că Siretul face multe coturi, din care cauză drumul se lungește prea mult. El propunea să se taie coturile prin canale și să se întocmească planurile necesare.

În primăvara anului 1841, în dorința de a relua lucrările de cercetare a rîurilor noastre, guvernul Moldovei a dus tratative în vederea angajării în acest scop a lui Hommaire de Hell [97]. Acesta din urmă vine în țară și începe lucrările în toamna anului 1841, fiind ajutat și de către ing. Fuks [98]. De data aceasta, guvernul Moldovei intenționa să extindă cercetările și asupra Prutului. Mihail Sturdza a cerut pentru studierea Prutului consimțămîntul Rusiei, care i-a fost dat [99]. Lucră-

[91] Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 267, f. 2.
[92] *Ibidem*, f. 7 v. Vezi și Bibl. Acad. Republicii Socialiste România, mss. rom. 1031, f. 35.
[93] Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, nr. 267, f. 20.
[94] *Ibidem*.
[95] *Ibidem*, f. 28.
[96] *Ibidem*, f. 42.
[97] Hurmuzaki, supl. I, vol. VI, p. 317 și I. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, Buc., 1915, p. 583.
[98] Arh. St. Iași, Tr. 1382, op. 1560, nr. 1409, f. 2.
[99] *Hurmuzaki*, loc. cit., p. 345, 346, 408.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile au început totuşi cu Siretul. Ele au luat sfîrşit în noiembrie 1841, după cum rezultă dintr-o adresă a pîrcălăbiei Galaţi către stărostia Putnei, prin care se cerea înapoierea şeicii „cu care s-au scoborît pără aici (Galaţi) pe Siret D. ing. Hommaire de Hell cînd au fost să facă cercarea rîului" [99]. În primăvara anului 1842 au fost iniţiate şi lucrările de studiere a Prutului. La 3 iunie 1842, Gh. Ghuischi a fost însărcinat să însoţească în îndeplinirea acestei misiuni pe Hommaire de Hell [101]. Din nefericire nu ştim cu ce rezultate s-au soldat cercetările întreprinse în acei ani. A. Başotă spune că Hommaire de Hell, studiind posibilităţile de navigabilizare a Siretului, a dat în această chestiune „o opinie negativă", propunînd în schimb construcţia unei căi ferate pe valea cu acelaşi nume [102].

Cam în aceiaşi ani a fost elaborat un proiect de navigaţie pe Prut, a cărui concesie, guvernul Moldovei, de acord cu guvernatorul Basarabiei, a dat-o în 1844 unei societăţi moldovene, care avea în frunte pe V. Alecsandri [103]. „Scopul societăţii era de a duce mărfurile de la Galaţi la Sculeni şi Ştefăneşti mai repede decît pe calea de uscat" [104]. La 25 aprilie 1844, Duclos, într-un raport către Guizot, a notat că „tineri boieri, uniţi în societate şi autorizaţi de către guvern, au întreprins navigaţia Prutului". La sfîrşitul lunii martie, 19 vase încărcate cu mărfuri de Levant au sosit la Sculeni, lîngă Iaşi, unde au depus o parte din încărcătura lor. De aici, acele ambarcaţiuni urcînd şapte poşte mai sus au încărcat grîne şi alte produse pentru a le transporta la Galaţi. Societatea şi-a propus, continuă Duclos, să cerceteze de asemenea în vara viitoare navigaţia pe Siret. Este surprinzător, spune acelaşi Duclos, că s-a aşteptat pînă acum efectuarea unor astfel de experienţe cărora le sînt ataşate interese atît de mari. El susţine că această societate făcea parte dintr-o altă asociaţie, mult mai numeroasă, răspîndită în toată Moldova şi formată din elemente ale tinerii opoziţii şi care trebuie să aibă o soră în Valahia. Societatea, adaugă Duclos, ar avea scopuri naţionale, contribuind la dezvoltarea a tot ceea ce este util ţării [105]. Din nefericire, documentele nu ne îngăduie pînă în prezent să vorbim de o societate atît de mare. Este cert însă că, imediat ce Hommaire de Hell a adus la cunoştinţa publică rezultatele investigaţiilor sale pe Prut şi Siret, s-a înfiinţat o societate de navigaţie, a cărei activitate s-a limitat la organizarea unor transporturi pe Prut. Nu ştim însă cum

[100] Arh. St. Focşani, Stărostia Putnei, dos. 499/1841, f. 1.
[101] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. I 2017, nr. 283, f. 8.
[102] Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, mss. rom. 1031, f. 91. *Analele parlamentare...*, T. XVII, P. a II-a, p. 86—90.
[103] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 583.
[104] *Ibidem.*
[105] Hurmuzaki, vol. XVII, p. 1015 şi N. Iorga, *Istoria comerţului românesc, Epoca mai nouă*. Buc., 1925, p. 154—155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anume au fost transportate produsele despre care vorbea Duclos și cît timp anume a funcționat acea asociație.

În vara anului 1844 se semnalează o altă tentativă de navigare pe Siret. Nu cunoaștem dacă ea era în legătură cu societatea mai sus amintită. La 18 iulie 1844, Alecu Aslan, unul din întreprinzătorii acelei tentative, într-o jalbă [106] către domnitor, arăta că dificultățile transportului, „întinderea plugăriei... m au nevoit a cerca un mijloc mai lesnicios, care ar pute răspunde la trebuința ce avem și așa m-am și apucat a dura niște vasă cu carele prin cercare ci însuși am făcut am dovedit că nu numai pe apa Siretului se poate coborî cu de-ale pîinii la Galați după chipul cu carele le-am făcut, dar și pe alte mai mici piraie la vreme de sloată se poate coborî precum mai sus zic am dovedit. Dar fiindcă cu prilejul cercării ce am făcut însumi, coborîndu-mă pe Trotuș pînă în Siret și pe Siret la vale pînă la Mărășești, am întîmpinat ceva greutăți lesne de îndreptat, alerg la Înaltul ajutor". El cere să se îndatorească isprăvniciile să-i dea oameni pentru curățirea răchișurilor și aducerea vaselor înapoi, adică împotriva curentului, urmînd ca să organizeze curse regulate de navigație. El mai cerea, de asemenea, desființarea morilor și a iezăturilor de pe acele rîuri. Cererile lui au fost aprobate, dar nu cunoaștem cu ce rezultate practice s-a soldat acțiunea lui Aslan.

Din cele mai sus prezentate reiese că este vorba de cercetarea rîurilor moldovene, de încercări de navigație ce nu depășeau stadiul de transport tipic feudal, adică nu depășeau stadiul utilizării unor mijloace de transport rudimentare și tradiționale. Deși părerile întreprinzătorilor în privința navigabilității rîurilor moldovene, întemeiate mai ales pe studii nu îndeajuns de serioase, sînt contradictorii, cercetările au dovedit că pentru a se ajunge la navigația pe Prut și Siret era nevoie de curățirea acestor rîuri, de dragarea lor, de îndiguirea lor pe anumite porțiuni.

Bazîndu-se pe rezultatele acestor încercări și experiențe, agentul consular francez în Moldova, L. Castaing-Père, a scris un articol concluzie [107], în care scotea în evidență ideea că greutățile transportului terestru în Moldova fac indispensabilă și obligatorie folosirea rîurilor. El arăta că Siretul, chiar de la intrarea în țară, este plutitor pentru lemne, iar după ce primește și apa Sucevii „e și mai plutitor", pentru ca de la Roman să fie „privit ca un rîu foarte bun pentru plutit, mai cu seamă pentru șeicile cele late și încă mult mai bun pentru plute". De la Bacău rîul devine și mai navigabil. Din acest loc el poate duce o încărcătură de 80 kile. La Răcăciuni, arată Castaing, se află un loc bun pentru așezarea unui port, mai ales că acea moșie este

[106] Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, nr. 4867, f. 2.

[107] L. Castaig-Père, *Ochire asupra plutirii pe Siret*, în „Învățătură, creștere, instrucție, industrie, cronică", Iași, 1849, nr. 1, p. 49 și urm. Vezi și *Dezvoltarea economiei Moldovei 1848—1864*, Buc., 1963, p. 458.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

izolată și nu-și poate desface avantajos produsele din cauza transportului costisitor pe uscat. De la Răcăciuni la Galați s-ar putea folosi pentru navigație : a) plute, b) șeici late, numite galere, c) și chiar ambarcațiuni trase printr-un remorcher piroscaf. Chiar de la Hangu, unde Bistricioara se varsă în Bistrița, s-au îmbarcat „de plăcere" numeroase persoane cu slugi, bagaje, droșcă și au ajuns la Galați. Este utilizabil și un alt sistem cunoscut și practicat în Moldova : pe plute scurte, care sînt ușor de manevrat, să se construiască un pod pe care să se așeze mărfuri și produse. Pluta ajunsă la Galați s-ar vinde. Costul unei plute ajunsă la Galați era de 105 lei. Dacă pe ea s-ar încărca 15 kile, avînd în vedere că prețul de cost al transportului terestru pentru o kilă de grîu de la Răcăciuni la Galați este de 18 lei, atunci de fiecare plută s-ar obține un beneficiu de 165 lei. Dacă s-ar folosi galerele, beneficiile ar spori foarte mult, luînd în considerație faptul că pe o galeră se poate încărca între 80—100 kile. Aceste galere ar putea fi aduse înapoi de la Galați prin tracțiune animală. După părerea lui Castaing, întreprinzătorii care ar folosi acest ultim mijloc de transport fluvial puteau sconta pe un beneficiu de 3 401 galbeni.

Castaing opina că pe Siret era preferabil să se combine transportul cu șeicile, trase de cai, și cele cu vasele, deoarece rîul „este supus la dese creșteri de apă, care acoperă malurile în depărtare foarte mare și-și schimbă adeseori chiar și cursul albiei sale". O mare piedică în calea navigației o constituiau podurile joase, pe tărașe și șeici. Plutașii, atunci cînd treceau cu plutele, erau nevoiți să se culce pe plută sau să sară podul pentru a cădea pe plută de cealaltă parte a podului.

Cam în aceeași vreme N. Șuțu a prezentat și el un proiect relativ la măsurile pregătitoare pe care guvernul ar fi trebuit să le ia în vederea asigurării navigației pe Siret [108]. El era de părere că organele de stat să apeleze la specialiști, care să cerceteze cu atenție rîul, indicînd măsurile necesare navigabilizării lui : înlăturarea iezăturilor, a morilor, trasarea drumului pe care ar urma să fie trase în susul apei ambarcațiunile, despăgubirile care trebuiau să fie date proprietarilor riverani etc. Navigația pe Siret, după părerea lui N. Șuțu, putea să fie întreprinsă și organizată de o societate pe acțiuni, care să construiască 20 de vase cu o capacitate de 100 kile fiecare, avînd ca stație Călinești și 40 vase a 50 kile fiecare cu stația la Bacău—Chirca.

Ambele proiecte ale lui Castaing și N. Șuțu, după cum se vede, nu depășesc nici ele stadiul experimental al încercărilor din acea perioadă. Principalul accent este pus, pe de o parte, pe navigația fără motor, iar pe de altă parte, pe înlăturarea piedicilor create de proprietarii moșiilor riverane : poduri, iezături, mori etc. Nu este vorba

[108] N. Suțu, *Expunerea mijloacelor de întrebuințat pentru asigurarea navigației pe Siret*, în N. Suțu, *Opere economice*, Buc., 1957, p. 315—317. Conceptul acestui proiect se află în Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Mss. 1031, f. 84 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de executarea unor lucrări mari și necesare de dragare, diguire etc. Cum podurile ca și morile constituiau una din sursele principale de venit ale boierilor, aceștia nu voiau să renunțe la ele pentru crearea unor mijloace și căi probabile de transport. Opoziția lor a fost atît de îndîrjită, încît la 13 iulie 1851 s-a votat o lege care declara libertatea de navigație pe Bistrița și Moldova cu specificația ca piedicile mai sus amintite să rămînă neatinse, urmînd a fi reduse continuu [109]. Cu alte cuvinte se confirma încă o dată dreptul proprietarilor de a construi și deține mori și poduri pe rîurile țării, ceea ce contravenea unor interese majore.

Încercările de navigație pe rîurile interioare și experiențele făcute în acest scop au totuși o mare însemnătate : ele au oferit un material gata pregătit, verificat practic, viitorului. Prima concluzie pe care au desprins-o contemporanii a fost aceea că pe rîurile Moldovei se va putea naviga cu ambarcațiuni mici și mijlocii dacă se vor executa lucrări minime de dragaj. Cu anul 1851 se încheie o etapă în istoria încercărilor de navigație pe Prut și Siret. Ea se caracterizează prin cercetări preliminare navigației propriu-zise, punîndu-se accentul pe folosirea ca mijloc de transport a ambarcațiunilor mici și mijlocii fără motor. Începînd cu anul 1852, accentul se pune pe navigația cu motor, ceea ce înseamnă un stadiu superior, cu preocupări la nivelul epocii iar cercetările preliminare și pregătitoare continuă sporind în intensitate, amploare și nivel tehnic.

Încercările de navigabilizare a rîurilor moldovenești în acea epocă, deși neizbutite, sînt însă și foarte semnificative pentru o societate care se afla în plin proces de trecere de la feudalism la capitalism.

LES ESSAIS FAITS PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIX-e SIÈCLE POUR AMÉNAGER LES RIVIÈRES DE LA MOLDAVIE EN VOIES NAVIGABLES

RESUME

Durant la première moitié du XIX-e siècle, de nombreaux essais furent faits pour aménager en voies navigables les rivières de la Moldavie (notamment le Séreth et le Pruth). Cet aménagement fut considéré nécessaire par suite du développement de la production des marchandises et du mauvais état des routes terrestres.

Déjà vers la fin du XVIII-e siècle de semblables essais avaient été entrepris par des représentants de la noblesse autrichienne et galicienne, tels que Hörne, Nassau Siegen, Auguste Sulkowski, Dzieduszycki. Ils voulaient ainsi établir une Nassau—Siegen, Auguste Sulkowski, Dzieduszycki. Ils voulaient ainsi établir une 1816 et en 1827, s'efforcèrent de réaliser le même programme.

Après la mise en application du Règlement Organique (1832), les tentatives faites pour rendre navigables les rivières moldaves furent bien plus nombreuses.

[109] *Manualul administrativ...*, T. II, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'administration russe s'engagea dans cette voie à l'époque où la Moldavie était occupée par les armées du tsar (1829—1834). Des indigènes, dont les plus énergiques furent Théodore Atanasiu (1835) et Alexandre Aslan (1844), firent également de semblables essais. Dans le même but une société commerciale moldave fut constituée en 1844 par un groupe de boyards, dont le principal associé fut le vornic Basile Alecsandri. Ensuite l'Etat moldave décida d'entreprendre lui-même la réalisation d'un tel projet, et confia cette tâche à des ingénieurs étrangers (Fuks et Hommaire de Hell). Enfin Joseph Sachetti, qui fut vice-consul de France à Galatz, obtint des pouvoirs publics une concession ayant un objet similaire.

Tous ces essais, qui se sont limités à la navigation par les moyens traditionnels (sans moteur), ont échoué. A cette occasion il a été mis en évidence que des travaux spéciaux étaient nécessaires, car les rivières moldaves, pour pouvoir devenir navigables, devaient être draguées et leur cours rectifié.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FRĂMÎNTĂRI SOCIALE ŞI POLITICE DIN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE ANII 1750 şi 1760

DE

N. GRIGORAŞ

Începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se constată, atît în Moldova cît şi în Ţara Românească, o concretizare evidentă şi extinsă, cu caracter general, a rezistenţei maselor de ţărani împotriva exploatatorilor. Ţăranii şi-au dat seama că aşa zisele „reforme" ale lui Constantin Mavrocordat nu numai că nu le-a ameliorat situaţia, ci chiar le-a înrăutăţit-o şi de aceea au continuat să lupte pentru condiţii de viaţă mai bune. Lupta ţărănimii împotriva exploatatorilor a luat o extindere deosebită şi datorită contradicţiilor de interese dintre membrii clasei exploatatoare, care au dus, în parte, şi din timp în timp, la slăbirea aparatului de represiune.

Se ştie că domnii numiţi de turci dintre fanarioţi erau controlaţi foarte atent în orice acţiune a lor. Chiar la lucrările divanului domnesc, constituit ca instanţă de judecată, cînd se judecau litigii între români şi turci, participa şi un judecător turc [1]. Deci autoritatea de stat nu avea nici o posibilitate de manifestare independentă.

Între fanarioţii din rîndurile cărora se alegeau domnii celor două ţări româneşti se ducea o luptă cruntă. Fiecare mituia pe demnitarii Porţii, care puteau interveni pentru a fi numiţi domni în Moldova sau în Ţara Românească.

Aceşti pretendenţi la tron, ca să poată susţine cheltuielile alegerii şi numirii ca domni, se împrumutau la cămătari plătind dobînzi de 20 şi chiar 30%. Sumele împrumutate, precum şi dobînzile, urmau bineînţeles să fie scoase de la nenorociţii locuitori ai Moldovei şi Munteniei, folosindu-se violenţa şi toată gama imaginabilă de abuzuri.

---

[1] *Hurmuzaki*, supl. I_1, p. 654.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar, după cum relatează Boscovich, care a trecut prin ţările noastre în anul 1762, de îndată ce un domn era numit şi începeau „mii şi mii de manopere pentru a-l scoate, lucru care se întîmpla şi la jumătatea anului". Adesea ori se putea „ca după puţine luni sau după un an voievodul să fie depus, ba chiar şi încarcerat în vre-o insulă din Arhipelag şi chiar întemniţat pentru datorii" [2].

La mijlocul secolului al XVIII-lea, regimul fanariot din ţările române era tutelat de la Constantinopol de fanarioţii creditori, care deţineau funcţiile de capuchehăi [3]. Pe lîngă enormele cheltuieli pe care erau nevoiţi să le facă la Poartă, în special cu tributul şi cu mituirea demnitarilor turci, domnii erau estorcaţi şi de capuchehăi, care obişnuiau să le pună în socoteală sume enorme de bani, pe care în realitate nu le cheltuiseră. De aceea se întîmpla că în timp ce capuchehăile se îmbogăţeau, domnii să-şi încheie cariera „plini de datorii" [4].

După informaţiile luate de Boscovich de la grecii din Constantinopol, unde se afla în anul 1761, Moldova ar fi adus domnului un venit de circa 1 700 pungi de bani, însă în mod obişnuit se realizau 2 700. Din Ţara Românească domnii storceau 5 000 de pungi. Aproape toţi aceşti bani se cheltuiau pentru obţinerea tronului şi mituirea demnitarilor Porţii, pentru ca noul domn să nu fie mazilit şi înlocuit, înainte de timp, cu un alt fanariot [5].

Dar şi dregătorii principali ai statului încasau sume considerabile de bani prin exercitarea funcţiilor încredinţate lor, pe care în prealabil le cumpăraseră de la domn. La rîndul lor şi ei procedau la fel cu dregătoriile subalterne. Fiecare slujbaş urmărea să-şi scoată sumele plătite pentru cumpărarea funcţiei, precum şi adaosuri cît mai mari. Învăţatul grec Sathas, referindu-se la situaţia Ţării Româneşti din secolul al XVIII-lea, afirmă că devenise „teatrul de nesaţiu al candidaţilor la domnie". Fanarioţii şi autohtonii — adăuga acelaşi — împărţiţi în „două tabere egale se luptau vrăjmăşăşte... şi uzau de tot ce este permis şi nepermis pentru a-şi sătura poftele". Armele cele mai eficace şi mai des întrebuinţate de aceştia erau intriga şi corupţia. De asemenea se ştia că orice fanariot urmărea să obţină tronul uneia din ţările noastre cu scopul mărturisit de a se îmbogăţi jefuind populaţia [6].

---

[2] Ruggiero Giuseppe Bescovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, în „Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi, fasc. 7 (1928), p. 224.

[3] V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi ţările române în secolul al XVIII-lea, 1749—1760. După corespondenţa de la „Secret du roi"*, Bucureşti, 1937, p. 69.

[4] Ruggiero G. Boscovich, *loc. cit.*

[5] *Ibidem*, p. 225; N. Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările noastre, după corespondenţe diplomatice străine*, II. Extr. din „An. Acad. Rom.", Mem. sect., ist. s. a. II-a, t. XXXIV, p. 9.

[6] Const. Erbiceanu, *Atanasie-Comnen Ipsilant şi cronicul său*. Extr. din „An. Acad. Rom.", seria a 2-a, t. II (1880—1881), p. 9—10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantin-Chesarie Daponte, care a trăit în București și Iași între anii 1735—1780, referindu-se la situația din Țara Românească, a scris următoarele: „Stau... adeseori și mă minunez cum putem să mai mîncăm și să bem cînd frații noștri sînt flămînzi... Nu-mi dau seama cum putem să dormim și nu ne trezim de strigătele țăranilor, de vaetele femeilor, de plînsul copiilor, de răcnetele săracilor" [7].

La 4 ianuarie 1754, un agent francez la Constantinopol raporta că o bună parte din populația ambelor țări românești emigrase din cauza jafurilor la care se dedau domnii, ca să poată satisface cererile demnitarilor Porții și pentru a se îmbogăți ei și creaturile lor. Abuzurile deveneau insuportabile pe măsură ce numărul locuitorilor scădea [8].

În iulie 1744, cînd a acordat domniia Țării Românești lui Constantin Mavrocordat, sultanul știa că locuitorii se împrăștiaseră „în toate părțile din pricina abuzurilor" administrației și stăpînilor de moșii. De aceea el l-a invitat pe noul domn să mențină ordinea publică și să se străduiască pentru a repopula țara folosind „mijloace blajine" [9].

Un alt diplomat occidental raporta, în august 1757, că populația țărilor române fusese redusă la mizerie prin acțiunile Porții și ale fanarioților. Cinci sau șase familii se supralicitau permanent pentru obținerea tronurilor, iar nenorociții locuitori erau constrînși să plătească enormele cheltuieli făcute de cei care reușiseră să obțină tronurile [10]. În 1759 situația era aceiași. Moldovenii și muntenii, a căror stare materială devenise intolerabilă, emigrau în masă [11], dîndu-și seama că nimic nu se poate schimba.

Numărul și cota impozitelor pe care erau obligați să le plătească locuitorii Moldovei și Țării Românești, pentru bunurile de care dispuneau, nu erau fixe, ci se hotărau de domn și subalternii săi [12], adică ori cînd puteau fi adăugate. În august—septembrie 1749, deși Iordache Stavarache, capuchehaia lui Constantin Racoviță, încasase „mulți bani din desetină", ceruse populației să plătească vădrărit și gorștină „întreită". Din cauza aceasta, în special țărănimea a început să-și arate public nemulțumirea [13]. Totuși, domnul a introdus văcăritul în sumă de 92 parale de vită, a dublat impozitele, a introdus un impozit numit „cuniță de vară" cu „adăoșag" și a arendat vămile și mortasipiile.

[7] Const. Erbiceanu, *Atanasie-Comnen Ipsilant și cronicul său.* Extr. din „An. Acad. Rom.", seria a 2-a, t. II (1880—1881), p. 11.

[8] *Hurmuzaki,* Supl. I$_1$, p. 654.

[9] Acad. Republicii Socialiste România, Documente turcești, DLXXXI, pachet III, dos. 183 b.

[10] *Hurmuzaki,* I$_1$, p. 705.

[11] A. Otetea, *Contribution à la question d'Orient,* Bucarest, 1930, p. 172, anexa nr. XXXII (1759 iulie 14).

[12] Gh. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni,* în „Diplomatarium italicum", II, p. 482—483.

[13] Enachi Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întîia și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1753—1774);* în *Letopisețe,* t. III, ed. II-a p. 219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste inovaţii fiscale au provocat grave nemulţumiri în rîndurile populaţiei [14].

Deşi în anul 1752 lăcustele distruseseră o mare parte din recoltă, totuşi impozitele, nereduse, au continuat să fie încasate chiar înainte de termen. De aceea, după o relatare din 12 martie 1753, 30.000 de moldoveni ar fi părăsit ţara [15].

Toate izvoarele interne şi externe îi prezintă pe fanarioţii ajunşi în fruntea statelor româneşti ca pe nişte indivizi dubioşi, care nu urmăreau decît să scoată de la populaţie tot ce se putea, neimpresionîndu-i plînsul văduvelor, mizeria neînchipuită a maselor de ţărani sau lacrimile numeroşilor orfani goi şi flămînzi.

Orice fanariot care deţinea o parte din puterea publică, pus în situaţia de a scoate bani, nu se da în lături de la nici o crimă sau josnicie.

Matei Ghica, numit domn al Moldovei în iulie 1753, ca să nu fie reclamat la Poartă de boierii pămînteni, le-a creat „venituri şi lefi îndestule şi ridicături şi alte daruri ce erau pe ascuns". Totodată făcea „zăfchiuri cu zicături, cu plimbări, cu jocuri, iubindu-şi partea muerească" [16]. Petrecerile, împreună cu veniturile şi lefile plătite boierilor, precum şi celelalte cheltuieli ordinare şi extraordinare, necesitau sume mari de bani. De aceea, Matei Ghica a încasat „biruri multe..., văcărituri mari şi grele", iarna şi vara, încît le „era foarte greu locuitorilor" [17]. Impozitele erau atît de numeroase încît „ajunseseră a se călca unul pe altul". Astfel, Matei Ghica şi oamenii săi, numai după doi ani şi cîteva luni de domnie, au reuşit, nu numai să facă faţă tuturor cheltuielilor, dar să şi strîngă averi mari [18].

Chiar în iarna anilor 1756—1757 Constantin Racoviţă, care l-a înlocuit pe Matei Ghica, a reintrodus văcăritul şi cuniţa. Cronicarul Nicolae Canta a afirmat că văcăritul era o „dajdie stricătoare şi urîtă şi macar că vaci nu rămăsese la locuitorii ţării", totuşi impozitul trebuiau să-l plătească. Chiar şi babele sărace, fără vite, care-şi agoniseau hrana şi „comîndul" torcînd în furcă, trebuiau să plătească văcărit [19]. Pînă şi „văduva cea mai săracă, lipsită de hrana de toate zilele, plătea văcăritul la cislă cu satul... găsindu-se la izvod cu vre-o vită" [20]. Fiindcă încasarea acestor impozite crease în ţară o stare de

[14] Enachi Kogălniceanu, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la domnia intiia şi pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1753—1774)*, în *Letopiseţe*, t. III, ed. II-a, p. 219—220.

[15] A. Oţetea, *op. cit.*, p. 166—167, anexa nr. XVIII.

[16] Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 227.

[17] *Ibidem.*

[18] Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, t. II, Iaşi, 1857, p. 23.

[19] N. Canta, *Letopiseţul ţerei Moldovei. De la domnia a 2-a şi pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat vv. (1741—1769)*, în *Letopiseţe*, ed. a II-a, t. III, p. 188.

[20] Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tensiune, la un pas de răscoală, domnul a hotărît să desființeze văcăritul [21].

Constantin Racoviță, îngrijorat de „pustiirea" țării a încercat să afle de ce sînt atît de numeroase seliști fără locuitori. Cei întrebați au afirmat că țăranii emigrau din cauza impozitelor exagerat de grele. Ca să se convingă, el a invitat în Iași (1756) un număr de delegați ai țăranilor care se stabiliseră în țările vecine. Întrebați de ce au plecat din țară, ei au declarat că din cauza impozitelor exagerate, care erau în permanență urcate. Luînd act de cele spuse de delegații țăranilor emigrați, domnul a promis celor care aveau să se întoarcă în țară scutire integrală de impozite pe timp de 6 luni, după care cei căsătoriți aveau să plătească zece lei anual, în sferturi, iar holteii cîte cinci lei. Li s-a fixat apoi gorștina și văcăritul, precum și obligațiile de muncă și dijmă. Pentru ca dregătorii locali să nu-i supere cu gloabele, acești țărani au primit dreptul de a-și alege judecători dintre ei pentru a judeca „pricinile mici", cele mari rămînînd în competența divanului [22].

Din cauza unei mari lipse de cereale în Imperiul otoman, Constantin Racoviță și Matei Ghica au primit, în ianuarie 1756, ordinul de a expedia la Constantinopol, primul 200 000 chile de grîu și 100 000 chile de orz, iar al doilea 300 000 chile de grîu și 200 000 chile de orz. Observatorii puterilor apusene de la Constantinopol credeau că domnii români nu vor putea livra aceste cantități de cereale, fiindcă după știrile care le parveniseră, populația emigra în masă [23]. S-ar părea că neputînd livra cantitățile de cereale amintite, Constantin Racoviță a fost mazilit (8 martie 1757) [24].

Dregătorii fanarioți, cît și o parte din cei autohtoni, i-au regretat plecarea din scaun, deoarece el a încercat și reușit să-i „chiverniséască" bine pe toți. Masele populare însă nu apreciau la fel actul mazilirii lui Constantin Racoviță, deoarece deși turcii reduseseră considerabil tributul [25], probabil ca să oprească emigrarea populației, el însă nu a scăzut impozitele cu nici un ban.

Scarlat Ghica, noul domn de cîteva luni al Moldovei, a venit în țară înconjurat de un mare număr de țarigrădeni [26]. Aceștia au apucat imediat „trebile cu mare strășnicie și jecuiri... Rușfeturi și apucături nu se socoteau cîte luau în toate părțile : sferturi și dăjdi mai pe toate lunile și mai de multe ori îndoite". În același timp, domnul ducea o

---

[21] Mihail Kogălniceanu, *Arhiva Românească, (1860)*, t. I, p. 58 și urm.

[22] *Uricarul*, t. I, p. 354—356.

[23] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 168, anexa nr. XXI.

[24] N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, t. I, p. LXXVIII.

[25] *Hurmuzaki*, Supl. I_1, p. 685 ; Vezi însă M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. II, 1957, p. 25 ; Același, *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta Otomană în secolele XVI—XVIII*, în „Studii", a. XI (1958), nr. 2, p. 69.

[26] N. Iorga, *Istoria Românilor*, t. VIII, p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viaţă de petreceri cu „zicături, jocuri şi plimbări de agiunsu" [27]. Dar, pentru toate acestea trebuiau bani mulţi şi deşi impozitele se adunau cu „mare străşnicie", tot nu ajungeau. De aceea domnul a încercat să reintroducă văcăritul. Însă în timp ce făcea pregătirile pentru a-l încasa, a fost mutat în Ţara Românească (7 august 1758) [28].

Deşi boierii moldoveni au protestat, totuşi turcii l-au numit domn, în august 1758, pe Ion Theodor Calimachi [29]. Unii boieri au plecat ostentativ la moşii [30], o parte au trecut în Polonia [31], iar alţii s-au retras spre graniţa cu Transilvania, unde împreună cu oamenii lor s-au „fortificat în şanţuri" [32].

Înainte ca Ioan Theodor Calimachi să fie ajuns în ţară, tătarii, începînd din ziua de 14 septembrie, au prădat şi distrus fără milă ţinuturile Lăpuşna, Fălciu, Covurlui, Vaslui, Tutova şi Putna [33]. Se relata că sînt „grozave şi crude" pagubele şi faptele căşunate de tătari. Ei luau „mamelor copiii de la sîn şi-i aruncau în fîntîni", legau femeile de cozile cailor şi le tîrau. Tătarii ar fi robit 17 000 de moldoveni [34]. Alţii afirmau că au robit toată populaţia validă pe care au putut-o prinde [35], iar bătrînii şi invalizii ar fi fost masacraţi fără milă [36]. După alte informaţii, tătarii ar fi luat 40 000 de robi, dintre care 20 000 ar fi murit [37]. O parte din populaţie s-a putut salva trecînd în Polonia [38].

O însemnare pe filele unei evanghelii donată de sătenii din Munteni mănăstirii Mira menţionează şi „vremile cînd au venit tatarii cu Nohai la săpt (embrie) 14, la ziua Crucii, di au prădat Ţara Moldovii ş-au venit de au prădat Focşanii ş-au prădat şi mănăstirea Mirăi, cît n-au rămas în mănăstiri şi în sfînta biserică nimic şi au stricat şi sfintili icoane ş-au luat şi sfintili cărţi şi alte multe odoară... cît n-au rămas în mănăstiri măcar ceva cît de puţin..." [38 bis].

---

[27] Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 232.

[28] *Ibidem*, p. 232—233.

[29] A. D. Xenopol, *Istoria şi genealogia casei Calimachi*, Bucureşti, 1897, p. 37.

[30] Virgil Şotropa, *Bejenii în sec. al XVIII-lea*, în „Arhiva Someşană", nr. 16 (1932), p. 63.

[31] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 205.

[32] Virgil Şotropa, *loc. cit.*; vezi însă N. Iorga, în „Revista istorică", a. XVIII (1932), nr. 7—9, p. 215—216, care nu admite că o parte din boierii moldoveni au luat o atitudine atît de hotărîtă împotriva noului domn.

[33] Tudor Pamfile, *Prada tatarilor din toamna anului 1758*, în „Miron Costin". Revistă de cercetări şi mărturii istorice, a. IV (1916), nr. 1, p. 190—192; Vasile Pîrvan, *Însemnări de pe manuscrise vechi*, II, în „Convorbiri literare", a. XXXVIII (1904), p. 756—757.

[34] N. Iorga, *Documentele Calimachi*, t. II, p. 625—626.

[35] *Ibidem*, p. 627—628.

[36] *Hurmuzaki*, Supl. I_1, p. 711.

[37] V. Mihordea, *op. cit.*, p. 498.

[38] *Ibidem*.

[38 bis] Aurel V. Sava, *Documente putnene*. I, Focşani, 1929, p. 146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tătarii au luat din Moldova toate vitele pe care le-au găsit [39] și au distrus întreaga recoltă [40]. De aceea în țară a început să bîntuie foametea, iar prețul alimentelor a crescut enorm [41]. Cînd a sosit în Moldova, Ioan Theodor Calimachi n-a văzut decît distrugeri, urme de incendiu, orașe și sate fără locuitori. Totuși, el și cu oamenii săi nu și-au pus problema refacerii țării, ci doar a încasării impozitelor.

Situația populației era însă atît de grea, încît nu se vedea cine ar plăti vre-un impozit și nici de la cine lua ceva pentru compensarea lor. Vitele țăranilor fuseseră furate de tătari, recoltele arse, o bună parte din populația validă robită, iar alta fugită peste granițe. Restul țăranilor care scăpaseră cu viață și de robie rătăceau, în toamna acestui nenorocit an, prin satele distruse încercînd să-și înjghebe cîte un adăpost pentru iarna care se anunța. Așa se și explică de ce nici un boier nu voia să primească funcția de mare vistiernic și de ce în Vistieria lui Ioan Theodor Calimachi nu intra nici un ban.

Stavrachi, capuchehaia noului domn moldovean, văzînd că la Constantinopol nu sosește nici o pungă din banii cu care-l împrumutase pe domn, pe la mijlocul lui noiembrie a venit în Iași. Domnul l-a primit cu „mare cinste" și l-a instalat „în curte, la camară". Stavarachi a luat imediat „toate trebile pe mîna lui", ca un „al doilea domn" [42]. El a numit „vechil" al Vistieriei pe medelnicerul Constantin Kogălniceanu, care a promis că va aduce bani în vistierie, și într-adevăr s-a ținut de cuvînt [43].

Reorganizînd aparatul de impunere, Constantin Kogălniceanu și-a îndreptat agenții fiscali în special spre ținuturile care nu fuseseră atacate și distruse de tatari. „Strînsoare mai cumplită de bani nu se făcea nici de turci ; bătăi și schingiuiri..., țipetele se înălțau de la un capăt la altul al țării ca un mare glas al poporului întreg, torturat și căznit de neomenoșii" agenți ai fiscului [44].

Ce e drept, ceva bani au început să intre în Vistierie, dar prea puțini. Stavrachi l-a sfătuit atunci pe Constantin Kogălniceanu să impună boierii, mănăstirile și „jupînesele sarace", ale căror bunuri scăpaseră de jaful tătarilor, să încaseze pogonărit etc. [45]. Boierii însă s-au opus și au început să incite populația la răscoală. Domnul și Stavrachi s-au gîndit atunci să ia măsuri împotriva capilor boierimii autohtone, considerați ca „haini" și „pricinuitori de rău" [46].

La sugestia lui Stavrachi, pe care-l inoportuna un număr de boieri, domnul, înainte de 31 ianuarie 1759, a cerut și obținut un firman

[39] *Hurmuzaki, loc. cit.*
[40] *Ibidem*, t. IX_2, p. 42.
[41] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 171, anexa XXIX.
[42] Enachi Kogălniceanu, *op. cit.* p. 235—236.
[43] *Ibidem*, p. 236.
[44] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, t. IX, p. 107.
[45] *Idem, Istoria și genealogia casei Calimachi*, p. 239—241.
[46] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de surghiunire. Dar, boierii rămaşi în ţară, cunoscînd gravele nemulţumiri din rîndurile populaţiei au pus la cale o răscoală. Ei au atras de partea lor pe mitropolitul Iacov Putneanul [47], nemulţumit şi el pentru că i se cerea să accepte introducerea văcăritului sau să demisioneze.

Cele cîteva mii de mahalagii din Iaşi şi ţărani adunaţi la iarmarocul care s-a ţinut în ziua de 18 martie 1759 au fost îndemnaţi să meargă la curtea domnească şi să întrebe, cine este domn, Ioan Theodor Calimachi sau Stavrachi [48].

Cîţiva locuitori din mahalalele Iaşului au tras clopotul cel mare de la Trei Ierarhi, iar alţii l-au luat pe mitropolit şi s-au îndreptat spre palatul domnesc. Mulţimea l-a îndemnat pe mitropolit să ceară domnului pe Stavrachi, şi în acelaşi timp să-l avertizeze că de nu-l va da, nu va rămîne nimeni în viaţă din cei aflaţi la curte.

Măsurile de apărare ordonate de domn n-au servit la nimic. „Tunurile" slobozite au omorît doar două persoane din rîndurile mulţimii care asalta zidurile şi porţile curţii domneşti. Mulţimea, strigînd „să ne daţi pe Stavrachi", a doborît „poarta cea mare" şi a pătruns înnăuntru. Stavrachi a fugit îmbrăcat turceşte prin „poarta grajdului". Cîţiva răsculaţi l-au urmărit 12 ore fără să-l poată ajunge. O parte din marii boieri aflaţi în curte au încercat să potolească mulţimea, dar au fost bruscaţi şi chiar bătuţi.

La atît s-a redus această răscoală. Domnul a promis mulţimii că va aduce în ţară pe boierii trimişi în surghiun [49]. Aceasta este o dovadă în plus că mişcarea a fost regizată de boieri, deoarece masa răsculată, neavînd nici un plan concret de revendicări, n-a cerut nimic altceva domnului, nici chiar o reducere de impozite. Totuşi răscoala nu s-a limitat numai la Iaşi, ea a depăşit curînd intenţiile boierilor. Întreaga ţărănime din Moldova, informată de ce se petrecea în capitală, se aştepta cel puţin la o uşurare a sarcinilor fiscale. Pe un catastiv a lui Ioniţă Cuza se află următoarea însemnare: „7267 (1759) martie 18 s-au sculat toţi boierii *împreună cu toată ţara* cu zurbă asupra lui Iordachi Stavrachi spătarul, de l-au gonit din Moldova, fiind om foarte rău şi făcea ce-i era voia în zilele acestui domn. Şi a scăpat noaptea cu port turcesc şi a fugit ca vai de el la Ţarigrad" [50]. O însemnare cu un cuprins similar se află pe o psaltire din satul Tomeşti.

Tulburările începute la Iaşi în martie 1759 nu numai că nu s-au terminat în aceeaşi zi, dar au zdruncinat grav şi situaţia domnului. Lumea din Constantinopol era informată că tulburările din Moldova nu se terminaseră. Turcii, punînd nemulţumirile poporului pe seama domnului, acesta era ameninţat cu mazilirea [51].

---

[47] Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 236—237.
[48] Vasile Pîrvan, *op. cit.*, p. 757.
[49] *Ibidem*, p. 237.
[50] *Ibidem*.
[51] V. Mihordea, *op. cit.*, p. 518; *Hurmuzaki*, t. VII, p. 20—21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum ne informează Enachi Kogălniceanu, Ion Theodor Calimachi avea în anul 1760 „mare trebuință de bani", fiindcă încasările impozitelor mergeau greu și nu putea „cuprinde nevoile țării". Datoriile făcute la Constantinopol creșteau și domnul „se mira de ce se va apuca". Căutînd o nouă sursă de venituri, el a cerut mitropolitului Iacov Putneanu să-i dea dezlegare pentru a putea reintroduce văcăritul. Acesta refuzînd să accepte a trebuit să demisioneze [52], iar în locul său a fost numit Gavril Calimachi, fratele domnului [53].

Fiindcă întreaga populație a țării, de la cel mai bogat boier autohton și pînă la cel mai necăjit țăran, nu admitea reintroducerea văcăritului, nici Gavril Calimachi, deși era frate cu domnul, n-a îndrăznit să dea dezlegarea cerută. La o consfătuire convocată în mod special de domn, boierii de țară au admis să se introducă un nou impozit, pe familii — ale boierilor fiind exceptate — numit „agiutorință", în sumă de 11 lei, 5,50 lei și 3 lei [54].

Acesta a fost ultimul act de guvernămînt cu care și-a încheiat domnia Ion Theodor Calimachi, deoarece a fost înlocuit cu fiul său Grigore (11 iunie 1761), despre care s-a scris că „lua mulți bani din țară", că „nu prea știa rîndul să cîrmuiască", iar favoriții săi făceau ce voiau [55].

În Țara Românească, după mazilirea lui Constantin Mavrocordat (aprilie 1748), a domnit Grigore al II-lea Ghica [56], care a murit în septembrie 1752 [57]. La intervențiile lui Bașa Mihalopol — socrul lui Matei Ghica — turcii l-au numit domn pe ginerele său, Matei Ghica, deși boierii munteni îl cereau pe Scarlat Ghica, fiul mai mare al domnului decedat [58]. Bineînțeles că Bașa Mihalopol a reușit în acțiunea sa după ce a făcut, din cele 3 000 de pungi împrumutate cu 24% dobîndă, daruri bogate demnitarilor turci [59]. Alții susțineau că numirea lui Matei Ghica în domnia Țării Românești, — deși era valabilă numai un an — ar fi costat 800 000 de piaștri, care au fost împărțiți miniștrilor Porții [60].

Matei Ghica a lăsat toate trebile publice pe seama favoriților săi: postelnicul Alexandru Șuțu, spătarul Nicolae Ruset și aga Dumitrache Șuțu. Primul, luînd bani și diferite cadouri, doar numai cîțiva

[52] Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 239, 241, 242.
[53] *Ibidem*, p. 242.
[54] *Ibidem*, p. 243.
[55] *Ibidem*, p. 244.
[56] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, t. II, București, 1859, p. 157.
[57] *Hurmuzaki*, t. IX_2, p. 3; Banul Mihail Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*. Publicată și adnotată de N. Iorga, București, 1902, dă data de 26 august st. v. 1752.
[58] Epaminonda I. Stamatiade, *Biografiile marilor dragomani*, trad. Const. Erbiceanu, București, 1898, p. 73.
[59] *Hurmuzaki*, Supl. I_1, p. 621.
[60] N. Iorga, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene*, în „An. Acad. Rom.", seria II-a, t. XXXIII (1910—1911), p. 150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

coți de stofă [61], a făcut numai într-un răstimp de 3 luni 30 de stolnici, 20 de paharnici și 50 de serdari, dintre „oameni salbatici și de neam prost". Alexandru Șuțu a fost ținut de rău mai ales pentru faptul că acești oameni, o dată boieriți, nu mai plăteau așa-zisul „sfert" [62].

Datorită comportării lui Matei Ghica și a grupului său de favoriți, numai după 8 luni de guvernare [63], marea majoritate a populației țării s-a ridicat împotriva sa, a fanarioților care-l înconjurau [64], a boierimii autohtone și a membrilor clerului [65]. Sultanul, informat despre cele ce se petreceau în Țara Românească, a ordonat o anchetă. La 21 mai 1753, o masă de oameni, în frunte cu mitropolitul, a mers la casa unde locuia delegatul sultanului, căruia i-au arătat toate abuzurile domnului și ale oamenilor săi [66].

După cum a remarcat și N. Iorga, boierii, „producînd" asemenea manifestații de masă împotriva autorității de stat, sau cum le denumește el „scene populare", nu-și dădeau seama că puteau deveni oricînd „amenințătoare și pentru dînșii" [67]. Dealtfel s-a văzut că mulțimea care a pătruns în curtea palatului domnesc din Iași, la 18 martie 1759, a maltratat pe unii boieri care încercau s-o liniștească, și dacă n-ar fi intervenit mitropolitul ca să calmeze spiritele, nu se știe ce soartă ar fi avut domnul și oamenii săi.

Activitatea acestor fanarioți, manifestată în special prin indicații date domnilor, mai ales în materie de estorsiune fiscală, a nemulțumit toate păturile sociale din Moldova și Țara Românească. De aceea boierimea autohtonă și clerul au organizat mișcări de mase împotriva lor. Turcii, informați permanent de asemenea abuzuri, luau cîte o dată măsuri drastice împotriva acestor fanarioți, spînzurîndu-i sau sugrumîndu-i. Luînd astfel de măsuri Turcii reușeau să-și însușească averile adunate prin jafuri de fanarioți și să arate populației din țările române că îi pot pedepsi pe asupritorii lor direcți.

Domnia lui Constantin Racoviță în Țara Românească (1753—1756) a fost cu mult mai zbuciumată decît a lui Matei Ghica în Moldova. Deși Constantin Racoviță a dorit și urmărit să aibă relații bune cu boierii munteni, totuși, în scurt timp, a ajuns în conflict cu ei, pentru că încredințase funcția de „strîngător" al veniturilor țării spătarului Manolache Gealepul și ginerelui acestuia, postelnicul Iordache Geanet.

[61] Alexandru Papadopol Calimach, *Dare de seamă despre scrierea lui Atanasie Comnen Ipsilant*, p. 475; *Hurmuzaki*, t. XIV_2, p. 1131.

[62] *Ibidem*; N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, t. I, p. LXXIV.

[63] D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, în „Buletinul comisiei istorice a României", vol. II, p. 82.

[64] N. Iorga, *op. cit.*, p. LXXV; Hurmuzaki, t. IX_2, p. 5.

[65] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească*. Editura Acad. Republicii Socialiste România, 1962, p. 513—514, 535.

[66] Banul Mihail Cantacuzino, *op. cit.*, p. 122.

[67] N. Iorga, *Istoria Românilor*, t. VII, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ambii, nemulțumiți numai cu ce se putea încasa de la țărani și orășeni, au pretins ca boierii și clerul să plătească un număr de impozite [68].

Enervați de o asemenea perspectivă, precum și de faptul că nu aveau nici un rost în administrarea afacerilor publice, fiind astfel îndepărtați de la sursele obișnuite de îmbogățire, boierii munteni au trimis la Constantinopol o delegație cu misiunea de a-l reclama pe domn și pe consilierii săi [69]. Înainte ca delegația să fi ajuns la Poartă, domnul a căzut la o înțelegere cu partida boierilor autohtoni care cerea: alungarea din țară a postelnicului Geanet și a altor fanarioți, numirea lui Iordache Stavrachi ca reprezentant al țării la Constantinopol, dar și a doi boieri români, care să controleze felul cum manipulau capuchehăile sumele de bani trimise din țară, și ceea ce era neînchipuit, ca domnul să primească din țară un venit anual fix de 3 000 pungi. Ca să fie siguri că domnul și Stavrachi vor respecta aceste condiții, boierii le-au cerut să jure, ceea ce ei au și făcut. Numai după aceasta au cerut delegației trimisă la Constantinopol să se întoarcă din drum. Ca delegați, pe lîngă capuchehăi, ai boierilor autohtoni au fost trimiși Sandu Bucșănescu și Ștefan Mănăilă [70].

Frămîntările politice din Țara Românească, dar mai ales atitudinea îndrăzneață a unui grup de boieri autohtoni, l-a înspăimîntat pe Constantin Racoviță, care a cerut și i s-a aprobat mutarea în Moldova (19 februarie 1756). Pe tronul Munteniei a venit Constantin Mavrocordat, care a domnit din februarie 1756 și pînă în septembrie 1758, iar acestuia i-a urmat Scarlat Ghica, pînă în iunie 1761. Primul, deși avea „mare trecere la Poartă", n-a putut obține domnia decît plătind mulți bani. Ca să-și poată plăti datoriile a folosit, în materie fiscală, ca și înaintașii săi, abuzurile și teroarea. Din cauza aceasta, după cum afirmă Dionisie Fotino, „țara" s-a plîns la Poartă, care l-a și destituit numai după doi ani și șase luni de domnie [71].

Domnia lui Scarlat Ghica în Țara Românească s-a remarcat doar prin faptul că a plătit la Constantinopol peste 400 000 lei ca să fie scoși din țară turcii care creșteau vite pentru negoț [72]. Se menționează, de asemenea, că pentru a fi numit, Scarlat Ghica a trebuit să dea bani mulți, și că impozitele le-a încasat după metodele predecesorilor săi. Deși a căutat să aibă relații bune și să colaboreze strîns cu boierii, ca să nu fie reclamat la Poartă, totuși, după împlinirea a 3 ani de domnie turcii l-au „destituit" [73] fără să motiveze actul, ca atare.

---

[68] Banul Mihail Cantacuzino, *op. cit.*, p. 124.
[69] *Ibidem*, p. 125—126.
[70] *Ibidem*, p. 126.
[71] Dionisie Fotino, op. cit., t. II, p. 159; N. Iorga, *Două arzuri ale țării către sultan în sec. al XVIII-lea*, în „An. Acad. Rom.", Mem. sect. ist., seria III-a, t. XVI (1934—1935), p. 205—206.
[72] Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 160.
[73] *Ibidem*, p. 159—160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum recunoşteau şi călătorii străini [74], ţările române aveau tot ce era necesar ca locuitorii lor să poată trăi în condiţii omeneşti, bineînţeles dacă nu ar fi fost impuşi la plata unor impozite neînchipuit de mari [75], dijmuiţi de moşieri şi jefuiţi de către agenţii aparatului de stat. S-a văzut apoi că din reprezentanţi ai domnilor români pe lîngă Poartă, capuchehaielele ajunseseră bancherii sau reprezentanţii grupelor de bancheri care avansaseră sumele necesare cumpărării tronurilor. Aceştia luptau pentru menţinerea pe tron a debitorilor lor, cel puţin pînă şi-ar fi scos, cu un oarecare cîştig, capitalul învestit. Domnii nu aveau nici o autoritate faţă de capuchehăi, care stăpîneau de fapt ţările române [76]. Astfel, Atanasie Comnen Ipsilante, care a trăit în această vreme în Ţara Românească, a consemnat că domnitorul Constantin Racoviţă neputînd răbda „despotismul lui Stavrachi", capuchehaie a cîtorva domni ai Moldovei şi Munteniei pînă în 1765, care voia „să-l întrebuinţeze ca o slugă, s-a suparat peste măsură de aceasta şi s-a dedat beţiei" [77].

Amestecul direct al capuchehăilor în administraţia statelor româneşti a dat naştere la grave frămîntări şi nemulţumiri în rîndurile tuturor claselor sociale. Astfel, populaţia răsculată la Iaşi, în martie 1759, se întreba, cu drept cuvînt, cine era domn, Ioan Theodor Calimachi sau Iordache Stavrachi ? [78]

Urmînd sistemul practicat în Imperiul Otoman de către paşii — guvernatori, şi domnii fanarioţi foloseau frauda şi abuzurile pentru a-i jefui pe locuitorii ţărilor române de tot ce aveau, de tot produsul muncii lor. De aceea în Moldova, în anul 1759, nici un boier nu voia să accepte funcţia de mare vistiernic [79].

Domnii fanarioţi şi dregătorii lor nu au avut, decît cu rari excepţii, vre-o preocupare de gospodărie publică. Majoritatea boierimii autohtone lupta doar pentru a fi asociată de fanarioţi la exploatarea populaţiei, sau să elimine pe aceştia din funcţiile cele mai productive. În tot timpul existenţei sale, regimul fanariot, patronat şi susţinut de Poartă, a practicat venalitatea funcţiilor, corupţia administrativă, precum şi o fiscalitate insuportabilă, pentru impunerea căreia se practica jaful şi teroarea. Numai astfel se poate explica de ce la mijlocul secolului al XVIII-lea, situaţia Moldovei şi a Ţării Româneşti era extrem de precară. Fiindcă nu prevedea vre-o posibilitate imediată de a-i lichida pe aceşti jefuitori, o parte a ţărănimii lua calea emigraţiei. Se socotea că pînă în 1752 emigraseră cca. 30 000 de moldoveni. În a doua

[74] G. Călinescu, *loc. cit.*; R. Boscovich, *loc. cit.*
[75] R. Boscovich, *op. cit.*, p. 227—229.
[76] V. Mihordea, *op. cit.*, p. 68.
[77] Al. Papadopol — Calimach, *Dare de seamă despre scrierea lui Atanasie Comnen Ipsilanti în ce priveşte pe români*, în „An. Acad. Rom.", seria II-a, t. II (1880—1881), p. 482.
[78] Enachi Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 237.
[79] *Ibidem*, p. 236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jumătate a secolului al XVIII-lea, din cauza emigrărilor populația din Moldova și Țara Românească se redusese pînă la 500 000 de suflete [80]. Țăranii rămași pe loc au continuat să se ridice împotriva exploatatorilor, folosind forme variate de luptă. În special de acestea ne vom ocupa în paginile următoare.

Comportîndu-se astfel și folosind metode de guvernare inumane, fanarioții și uneltele lor au reușit să stoarcă avuții imense din Moldova și Țara Românească. Un scriitor grec contemporan se întreba: „care fanariot va îndrăzni să numească avere proprie ceea ce cîștigase prădînd pe țăranul din Moldo-Valahia" [81]?

Cum au luptat masele exploatate împotriva stăpînilor de moșii? Frămîntările din sînul claselor exploatatoare, luptele de interese dintre cele două grupe de exploatatori, dregătorii fanarioți și boierimea autohtonă, care au folosit uneori ca masă de manevră pe cei exploatați, au slăbit mult puterea de stat, forța ei de represiune, precum și autoritatea reprezentanților ei. De aceea, în special țărănimea, a folosit metode și forme variate de luptă, care uneori au dat rezultate, în sensul că loveau în baza materială a exploatatorilor.

Reformele inițiate de Constantin Mavrocordat, în special cele prin care a „desvecinit" pe țărani (5/16 august 1746 în Țara Românească și 6/17 aprilie 1749 în Moldova), ar fi trebuit să ducă la potolirea gravelor nemulțumiri din sînul masei țăranilor și la stăvilirea emigrării. Rezultatele scontate nu s-au realizat. Masele de țărani nu au simțit nici o ameliorare a situației lor, deoarece exploatarea fiscală ca și a stăpînilor de moșii, nu numai că a continuat, dar s-a și înăsprit. Se înțelege deci că țăranii, văzîndu-se iarăși înșelați, au fost aduși la exasperare [82].

La cererea boierilor, prin așezămintele din august 1746 și aprilie 1749 s-a fixat, pentru țărănime, un număr ridicat de zile muncă. Documentele interne arată că țăranii, deocamdată, n-au acceptat această măsură. Ei au căutat, în prealabil, să se tocmească, să se înțeleagă cu stăpînii moșiilor, căutînd să reducă cît mai mult posibil numărul zilelor de muncă fixate prin așezămintele amintite. Dar, chiar dacă se ajungea la o înțelegere, sau dacă stăpînul moșiei reușea să-și impună punctul de vedere, țăranii însă nu se considerau obligați s-o respecte.

Pentru a-i forța pe țărani să presteze „boerescul", stăpînii de moșii s-au văzut nevoiți să facă numeroase apeluri la autoritățile de stat. Reclamațiile stăpînilor de moșii se refereau, în general, la „rămă-

[80] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 167; pentru emigrarea țăranilor vezi și studiul recent al lui G. Iscru, *Fuga țăranilor — forma principală de luptă împotriva exploatării feudale în veacul al XVIII-lea în Țara Românească*, în „Studii", 1 (1965), p. 125 și urm.

[81] C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 13.

[82] V. Mihordea, *Introducere* la vol. I, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea. Țara Românească*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şiţa" din „tocmala lucrului de boieresc". Se înţelege deci că o parte din ţărani se învoiseră cu stăpînul moşiei ca să-i plătească boierescul, în parte sau în total, dar că ei nu lucraseră, nici nu plătiseră [83]. De asemenea, ţăranii care nu reuşiseră să se înţeleagă cu stăpînii moşiilor nu voiau să lucreze nimic [84]. Înainte de 25 ianuarie 1751, egumenul mănăstirii Slatina se plînsese domnului că ţăranii din satul Răreanca, nerespectînd cărţile „gospod", de 2 ani de zile nu făceau boieresc şi nici nu lucrau altceva [85].

Alţi ţărani, ale căror condiţii speciale de muncă fuseseră încălcate prin abuz, cînd le permiteau împrejurările, nu munceau deloc. De exemplu, locuitorii din satul Vînătorii Neamţului, care fusese donat mănăstirii Secul, susţineau că au documente prin care li se fixase obligaţii în muncă numai cîte 6 zile pe an, şi nu 12 zile cum pretindea mănăstirea [86]. Deşi s-a dat o hotărîre judecătorească, în favoarea mănăstirii, ţăranii din acest sat n-au lucrat nici chiar 6 zile pe an, nu ascultau de vechilii mănăstirii şi nici nu dădeau dijmele. Sesizat de atitudinea ţăranilor din satul amintit, la 1 ianuarie 1759, marele logofăt Iordache Cantacuzino i-a ameninţat că vor fi pedepsiţi de „oameni domneşti" dacă nu vor da „adetul" mănăstirii [87].

Tot în această vreme episcopul de Huşi se plîngea domnului că oamenii care şedeau pe locul episcopiei nu dădeau nici un „ajutor de boieresc" [88], adică nu voiau să muncească şi nici să plătească ceva. Alţi stăpîni de moşii făceau cunoscut domnului, şi nu autorităţilor locale, că ţăranii de pe moşiile lor nu-i ascultau şi nu voiau să le muncească nimic [89].

Ce puteau face domnii în asemenea situaţii? Constantin Racoviţă, de exemplu, care dimineaţa mînca afion, iar la „vreme de chindii" bea pelin cu ulciorul [90], obişnuia să poruncească ispravnicilor ca să „înfrîneze şi să supuie să slujească la toate cele", ce ar fi de trebuinţa stăpînului pe ţăranii ce „s-ar arăta împotrivitori" [91]. Poruncile domneşti nu-i obligau însă pe ispravnici să ia măsuri imediate împotriva unor asemenea ţărani, pentru a nu pleca din sate şi chiar din ţară. Dacă se întîmpla ca ţăranii să emigreze, ispravnicii erau ameninţaţi

[83] Acad. Republicii Socialiste România, CCLXII/34 (1750 ianuarie 13); CCCLX/9 (1750 iulie 4). Documentele inedite privitoare la Moldova, folosite în această lucrare, au fost luate din volumul *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova*, în manuscris.

[84] Arh. St. Buc., M-rea Doljeşti, X/29 (1750 ianuarie 17).

[85] Acad. Republicii Socialiste România, CCLXII/15.

[86] Arh. St. Buc., M-rea Neamţ, CXL/21 (1752 iulie 26).

[87] *Ibidem*, CXL/26.

[88] *Idem*, Ms. nr. 544, f. 186.

[89] *Idem*, M-rea Barnovschi, VI/14.

[90] N. Canta, *op. cit.*, p. 186.

[91] Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, VI/14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu destituirea, deoarece nu se mai puteau acoperi cotele de impozite cerute de visterie. De aceea, ispravnicii erau sfătuiți să cerceteze cauzele nesupunerii țăranilor, să le ia „sama", adică să le asculte plîngerile și numai după aceea să-i „supună" la slujba datorată [92].

Tot de teama ca nu cumva luîndu-se măsuri mai aspre țăranii să emigreze, știindu-se că turcii erau foarte sensibili la asemenea informații, domnii porunceau ispravnicilor ca să cerceteze și să li se raporteze dacă nu cumva stăpînii de moșii le pretindeau mai multe obligații în muncă decît prevedea „obiceiul cel vechiu" sau „testamentul". Totuși, concluzia categorică a fiecărui ordin domnesc era aceea de a-i „supune" pe țărani ca „să urmeze" prevederile obiceiului sau ale „testamentului" [93], să-i „frîneze" pe cei nesupuși [94], sau să-i „împlinească" pe cei rămași datori [95].

Uneori chiar se făcea țăranilor cîte o concesie, în sensul că se lăsa la alegerea lor felul cum să-și îndeplinească obligațiile în muncă, după „obiceiul vechi" sau după hrisovul lui Constantin Mavrocordat [96]. Se atrăgea totuși atenția stăpînilor de moșii, pentru a nu se produce tulburări, ca să reducă oblgațiile în muncă ale țăranilor sau cel puțin să li se asculte doleanțele [97]. Indicațiile date ispravnicilor de a interveni cînd constatau că moșierii se comportau abuziv cu țăranii nu aveau vre-o urmare, nefiind luate în seamă nici de ispravnici, nici de stăpînii moșiilor, decît în cazuri grave.

Fixarea unui număr de 24 zile ca obligație de muncă a țăranilor din Moldova a fost urmată de refuzul acestora de a le presta. De aceea, în Moldova, ceva mai tîrziu, a trebuit să se revină asupra acestei hotărîri și să se reducă la jumătate numărul zilelor de boieresc și chiar la un sfert. Deosebit și demn de subliniat este și faptul că țăranii au pus de multe ori în discuție chiar darea dijmei din fînețe și semănături [98].

Unii țărani ieșeau din vetrele satelor, se așezau în seliști și stricau cu vitele fînețele și semănăturile boierești. Bineînțeles că în același timp refuzau să lucreze moșierului numărul de zile fixat [99]. Locuitorii satului Cordăreni, deși li s-a atras atenția de mai multe ori ca să-și schimbe comportarea, nu au luat în seamă cererile moșierului și nici poruncile autorităților locale [100]. Ei au continuat să strice și să taie pădurea stăpînului, distrugîndu-i chiar semnele de hotar [101].

---

[92] Acad. Republicii Socialiste România, CCLXII/34.
[93] Arh. St. Buc., M-rea Doljești, X/29.
[94] *Idem*, M-rea Barnovschi, VI/14.
[95] *Idem*, Ms. nr. 544, f. 146.
[96] *Idem*, M-rea Doljești, X/29.
[97] Acad. Republicii Socialiste România, CCCLX/9.
[98] Arh. St. Buc., M-rea Doljești, X/29.
[99] *Ibidem*, X/27; N. Iorga, *Documentele Calimachi*, t. I, p. 462—463.
[100] Arh. St. Buc., M-rea Doljești, X/27.
[101] *Ibidem*, X/30. Un oarecare Isaia a pus un om străin să strice un bour de pe moșia episcopiei de Roman (N. Iorga, *op. cit.*, p. 454).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evident că la orice manifestare de acest gen a ţăranilor, stăpînul moşiei cerea sprijinul autorităţilor locale, care însă s-ar părea că era ineficient. Numai după ce au distrus semnele de hotar ale moşiei Cordăreni, domnul a dat dispoziţii ispravnicilor să caute, prindă şi ancheteze pe vinovaţi, să-i pună „în butuci" şi să-i trimită la marele logofăt, ca să li „se caute judecata cu pravila şi să-şi ia plata" [102].

Cu mult înainte de 6/17 aprilie 1749, locuitorii din satul Rădăşeni al mănăstirii Slatina au susţinut în faţa autorităţilor locale şi centrale de stat că nu sînt vecini, că au fost dărăbani domneşti şi că moşia este a lor. Acţionaţi în justiţie, aceşti ţărani au pierdut procesul, deşi mănăstirea nu a prezentat în instanţă documentele de proprietate, pretextînd că le-a pierdut în „vremea răscoalelor". Cît timp a durat procesul ţăranii nu au dat mănăstirii dijme şi nu i-au prestat muncile pretinse decît într-o mică măsură sau chiar deloc [103]. Îşi poate oricine închipui ce venit a avut mănăstirea Slatina de la ţăranii din Rădăşeni deoarece procesul s-a încheiat deabia la începutul secolului al XIX-lea, şi mai ales că ei nu au acceptat nici „orînduiala orîndii" în satul lor [104].

Pentru amînarea procesului ţăranii din Rădăşeni s-au prevalat de schimbările dese de domni. Pînă la rezolvarea diferendului, ca să cîştige timp, ei au încheiat cu administraţia mănăstirii diferite învoieli, pe care însă nu le-au respectat. Călugării au mers din concesie în concesie acceptînd ca fiecare locuitor să cosească doar o falce de fîn, să facă numai o zi de clacă şi o podvoadă pe an. Totuşi, înainte de 29 octombrie 1763, călugării se plîngeau domnului că ţăranii amintiţi nu le dau venitul cuvenit „şi cît au şi dat", au dat „mai mult cu pricină". Domnul s-a văzut nevoit să ordone ispravnicului să cerceteze cazul şi să-i „împlinească" pentru venitul moşiei [105]. La 6 iulie 1764, Grigore Ghica arăta că se împliniseră 14 ani — deci în 1750 — de cînd s-a făcut învoiala amintită dintre mănăstire şi ţăranii din Rădăşeni, dar că aceştia n-au respectat-o şi ca atare, trebuiau aduşi din nou la judecată [106].

Deşi noua hotărîre judecătorească le-a fost tot defavorabilă, ţăranii au continuat să se pună „împotrivă", să nu dea dijma cuvenită „după hotăriri", banii pentru case, rămăşiţele, şi să nu facă fînul pretins de mănăstire, cu toate ameninţările autorităţilor [107]. La o altă plîngere a egumenului ispravnicii de Suceava au trimis ţăranilor din Rădăşeni o scrisoare. Redăm o parte din ea fiindcă din conţinutul ei se constată în special enervarea autorităţilor locale, mereu necăjite de reclamaţiile unor călugări nesăţioşi: „Voi oameni din Rădăşeni, de ce sînteţi mojici şi varvari? Aţi fost înaintea noastră cu egumenul

[102] Arh. St. Buc., M-rea Doljeşti, X/30.
[103] *Idem*, M-rea Slatina, VI/4 (1749 iulie 18); VI/18 (1749 octombrie 8); 18 (1749 obctombrie 8).
[104] *Ibidem*, VI/10.
[105] *Ibidem*, VI/14.
[106] *Ibidem*, VI/16.
[107] *Ibidem*, VI/52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și vi s-au hotărît toate pricinile ca să vă dați dijma din pîine ce veți avea în țarină după obiceiu și să dați și leu de casă, după hotărîrea mării sale lui vodă, adecă 20 parale la sfeti Gheorghie și 20 parale la sfeti Dimitrie, și fînul ce n-ați cosit an, să-l cosiți în est an, și v-ați apucat că l-ați cosit. Acuma ne spune părintele egumenul că nici fînul nu i-ați cosit și încă nici dijma nu vreți să vă dați de pe locul Rădășenilor.

Ce iată că vă mai scriem să căutați să mergeți întîi să cosiți fînul ce-ați fost rămași de an, cum și claca ce ați fost obicinuiți și să dați și dijma din pîni ce aveți pe locul Rădășenilor, că apoi neînțelegînd și mai viind egumenul să ne spuie, om trimite de vă vom aduce aici, pe cei potrivnici și nu numai că-ți plăti cu ce sînteți datori, ce încă ca niște nesupuși poruncii gospod veți lua certare". Ca să-i înfricoșeze, într-un post-scriptum ispravnicii adăugau următoarele: „Căutați de înțelegeți, că în credință, că veți da și ciubote zapciului ce s-o trimite, dacă nu veți înțelege nici răvașul acesta" [108]. Rădășenii nu au dat ascultare îndemnurilor ispravnicilor de Suceava și au redeschis procesul.

Într-un document din arhiva mănăstirii se arată că îndată ce se schimbau ispravnicii, și aceasta se întîmpla destul de des, țăranii nu respectau învoielile încheiate înaintea acestora și astfel ajungeau din nou la divan, fiind reclamați de călugări [109]. După cum se plîngeau călugării, țăranii din Rădășeni au „tot lungit-o" cu procesele și întîmpinările, punînd mereu „pricină" că nu vor da nimic, mergînd din „așezare în așezare" și nerespectînd nici una. La un moment dat călugării n-au mai acceptat nici o „așezare", deoarece și-au dat seama că fiecare nu reprezenta decît o nouă amînare a soluționării diferendului, în cîștig fiind țăranii. Cînd aceștia au fost somați categoric ca să-și respecte obligațiile luate prin ultima „așezare", ei au scos diferite acte în care se menționa cît cheltuiseră cu judecățile. Scăzînd din această sumă valoarea dijmelor ce ar fi trebuit să dea mănăstirii, aceasta nu ar fi primit decît 20 mierță de popușoi, țăranii luîndu-și înapoi dijmele din celelalte cereale [110].

Văzîndu-se păgubiți și de această dată, călugării au hotărît să ceară divanului anularea tuturor învoielilor și să li se impună țăranilor obligațiile prevăzute în „ponturi", ca și celorlalți țărani de pe moșiile boierești și mănăstirești. Deși au obținut o hotărîre domnească în acest sens, călugării nu au adus-o la cunoștința țăranilor, căutînd astfel ca să obțină mai întîi de la ei „rămășițele" de bani, dijme și munci. Dacă țăranii ar fi cunoscut cuprinsul noii hotărîri domnești, evident că ar fi avut un motiv serios să nu-și respecte vechile „așezări", adică să nu dea mănăstirii nimic din „rămășițe".

[108] Arh. St. Buc., M-rea Slatina, VI/53.
[109] *Ibidem*, VI/45.
[110] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între timp a fost mazilit domnul. Rădăşenii au avut un nou prilej de a nu-i lua în seamă hotărîrea. Călugării plîngîndu-se iarăşi noului domn, s-a ordonat o altă anchetă la faţa locului. De această dată ţăranii au susţinut că satul a fost sărăcit de mănăstire cu „orînda", deşi în învoiala făcută cu mănăstirea se preciza ca să nu puie „orîndă" şi numai din băuturile vîndute de ei să se dea mănăstirii o sumă de bani. Călugării au afirmat însă că aceşti ţărani nu numai că nu le-au dat şi nu le dau nimic, dar chiar îşi însuşesc o parte din venitul mănăstirii, pretextînd că au ajuns sub „robia acestor oameni", care au suparat şi păgubit prea mult mănăstirea cu cheltuielile judecăţilor. Trecînd din „aşezare" în „aşezare", călugării au început să se teamă că va veni o zi cînd îşi vor pierde moşia [111].

Şi arhivele altor mănăstiri conţin numeroase informaţii documentare, care arată variatele forme de luptă iniţiate şi duse de ţărani împotriva exploatatorilor. Uneori ţăranii şi orăşenii se dedau la distrugeri de bunuri boiereşti aflate chiar în apropierea conacelor [112]. Din cauza aceasta „ oamenii gospod" erau nevoiţi să se deplaseze din loc în loc, pentru ca să execute poruncile domneşti, adică să-i „împlinească pe cei care nu-şi respectau obligaţiile de dijmă [113], să-i scoată de pe moşii pe cei care „în tăriile lor" se declarau „moşeni", şi ca atare nu munceau şi nu dau dijmă stăpînilor de moşii [114], să-i oblige să execute podvoadele pretinse de moşieri [115] sau să dea veniturile prevăzute în hrisoavele de danie [116].

Unii ţărani obişnuiau să pescuiască în iazurile moşierilor fără să dea dijmă din peştele prins, iar alţii, ca să-i păgubească, le distrugeau stăvilarele iazurilor. În decembrie 1753 se judecase un proces dintre locuitorii satelor Cordăreni şi Săpoteni din ocolul Botoşanilor şi mănăstirea Sf. Nicolae Popăuţi. Sătenii au fost învinovăţiţi că stricaseră intenţionat o moară şi un iaz al mănăstirii. Deşi mănăstirea a obţinut cîştig de cauză, totuşi egumenul, ca să nu indispună prea mult pe ţărani, a renunţat la despăgubiri, cerînd doar ca ei să repare stricăciunile şi să-i dea dijmă una din cincisprezece şi nu una din zece [117]. Se semnalau cazuri în care ţăranii se opuneau stăpînilor de moşii cînd aceştia mergeau să-i ia veniturile [118].

La 3 noiembrie 1755, Matei Ghica scria ispravnicului şi celor trei judecători ai ţinutului Suceava ca să cerceteze plîngerea egumenului de la Voroneţ, care pretindea că ţăranii de pe moşia mănăstiri luaseră

[111] Arh. St. Buc., M-rea Slatina, VI/46. O parte din documentele privitoare la conflictul dintre satul Rădăşeni şi M-rea Slatina s-au publicat în *Uricarul*, t. X, p. 180 şi urm.

[112] Arh. St. Buc., M-rea Doljeşti, XIX/27.

[113] *Idem*, M-rea Bîrnova, V/15. Arh. St. Iaşi, CDII/346.

[114] Arh. St. Buc., M-rea Bistriţa, IX/10. M-rea Probota, I/26.

[115] *Idem*, Achiziţii noi, CCVIII/8.

[116] Acad. Republicii Socialiste România, LXXXVIII/63.

[117] Arh. St. Buc., M-rea Doljeşti, X/49.

[118] Arh. St. Iaşi, CCCXXII/68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

peste 50 merțe de „popușoi" din coșere. De aceea egumenul a fost nevoit să cumpere „popușoi" plătind cîte 2 lei merța, ca să aibă cu ce hrăni muncitorii mănăstirii. Totodată, egumenul s-a plîns și împotriva unui țăran, care ținea cu „strîmbătate" o bucată de loc a mănăstirii, și împotriva altuia care îndrăznise să-și facă o casă pe moșia mănăstirii. Acesta din urmă, invitat „să se mute, el nu numai că au arătat nesupunere, ce s-au și împotrivit ocărînd pe egumen înaintea norodului, că celi ce-au zis, le-au lătrat ca un cîne și alte multe scîrnave hule" [119].

Înainte de 9 ianuarie 1756, se adusese la cunoștința lui Matei Ghica că locuitorii din satul Cracău, care foloseau moșia mănăstirii Neamțului, nu erau supuși și ascultători, ci „împotrivitori și păgubitori" mănăstirii. În toamnă, cînd egumenul a trimis la Cracău un vas cu vin ca să fie vîndut, ei „în tăria lor au gonit pe cărăuși cu vinul de acolo și pe călugărul care mersese cu vinul să-l așeze l-au defăimat cu îndestulă ocară și hulă". După aceea au alungat din sat și pe „orîndarul" așezat chiar de egumen. Domnul a poruncit autorităților locale să cerceteze „ce împotriviturî fac" acei țărani, „cu ce cap, cine-i simețește" și să le dea „poruncă cu înfricoșare ca să fie plecați" [120]. S-ar părea că ordinul dat de Matei Ghica n-a avut nici o urmare fiindcă a fost repetat și de Constantin Racoviță [121].

Egumenii de la mănăstirile Voroneț, Slatina și Rîșca s-au plîns domnului (15 ianuarie 1757) că țăranii care aveau case în branițtile mănăstirilor li se împotriveau, nu voiau să lucreze „după testamenturi" și nici nu plăteau, în schimb vînau în braniști scoțînd venituri atît de mari încît își puteau acoperi birul. De asemenea, aceiași țărani vindeau băuturi alcoolice, făceau „catarguri" mari, pescuiau și nu dădeau nimic mănăstirilor. Din cauza atitudinii agresive a țăranilor, mănăstirile amintite nu îndrăzneau să pună „orîndari" în satele lor [122]. Și în branițtile altor mănăstiri țăranii își păsteau vitele, coseau fîn, puneau „cinii" sau alte „măestrii" și pescuiau fără voia călugărilor [123]. Locuitorii din Cîmpulung și Vama nu țineau seama de privilegiile mănăstirii Moldovița și nu ascultau de autoritățile locale [124]. La fel călărașii și alți slujitori, cînd erau nevoiți să lucreze pămînt boieresc, nu-și respectau obligațiile de dijmă și munci, deși erau mai reduse decît ale țăranilor [125].

Documentele din Țara Românească au uneori informații în plus, față de cele moldovenești, despre lupta țăranilor împotriva stăpînilor de moșii [126]. Din reclamațiile adresate domnilor, în special de egu-

[119] Acad. Republicii Socialiste România, LXXXIII/35.
[120] Arh. St. Buc., M-rea Neamț, VII/9.
[121] *Ibidem*, VIII/10 (1756 aprilie 29).
[122] *Idem*, M-rea Slatina, V/7.
[123] N. Iorga, *Documentele Calimachi*, t. I, p. 443.
[124] *Ibidem*, p. 436, 442—443.
[125] Acad. Republicii Socialiste România, DCCLXXVIII/37 (1758 mai 13).
[126] Un studiu bine informat, bazat aproape numai pe material documentar inedit, intitulat: *Aspecte ale rumâniei in ultimele decenii ale veacului al XVII-lea* a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meni, sîntem informaţi că ţăranii nu voiau să dea dijmă din peştele pescuit în iazurile mănăstireşti [127], că deşi aveau locuinţe pe alte moşii, tăiau pădurile mănăstirilor, că nu munceau şi nu dădeau dijme, iar cînd erau forţaţi nu lucrau decît 4 zile pe an [128].

Locuitorii satelor Călimăneşti şi Jiblea, din judeţul Vîlcea, se împotriveau egumenului mănăstirii Cozia, nu dădeau dijmă din „bucate" şi din pietrele de moară pe care le făceau din muntele mănăstirii, vindeau vinul şi rachiul lor şi nu pe al mănăstirii, care se strica [129]. Alţi ţărani, nu numai că se puneau „în semeţie" [130], dar chiar îndrăzneau să maltrateze slugile stăpînului moşiei puse să-i vîndă băuturile [131], nu voiau să dea otaştina (o vadră de vin din 20 pentru stăpînul moşiei), nu făceau clacă [132], nu plăteau suhat pentru vite şi stricau recoltele [133].

Ţăranii din satul Mislea, nu numai că nu dădeau mănăstirii cu acelaşi nume nici o dijmă, dar au avut curajul să se declare stăpîni ai moşiei şi chiar îşi vindeau locurile între ei [134]. La 11 mai 1751, egumenul mănăstirii Motru se plîngea domnului că locuitorii care şedeau pe moşia acesteia nu voiau să „clăcuiască pe obiceiu", iar unii „semeţindu-se" umblau cu vitele prin semănăturile mănăstirii, făcîndu-i multă pagubă [135]. În alte documente se menţionează că deşi domnul poruncise ţăranilor să-şi facă claca obişnuită, ei nu se conformaseră. De aceea li s-a atras atenţia că dacă nu-şi vor îndeplini obligaţiile vor fi pedepsiţi „pentru nesupunere" [136].

Din numeroasele documente dintre anii 1750—1760, care se referă la lupta ţăranilor din Ţara Românească împotriva exploatatorilor, deosebit de interesant ni se pare cel din 15 iulie 1752. La această dată locuitorii satelor Dobriceni şi Bogdăneşti fuseseră reclamaţi domnului de către egumenul mănăstirii Arnota, că deşi se răscumpăraseră de rumânie fără moşie, totuşi se ridicau „cu mare împotrivire" asupra mănăstirii şi asupra ispravnicilor rînduiţi „la poslușanie", spunînd că moşia este a lor şi că „nu vor îngădui, o dată cu capul lor să stăpînească" mănăstirea, livezile şi pomii, şi că „vor face şi moarte". Egumenul afirma că din partea acestor ţărani suferea „mare nedreptate şi împotrivire", deoarece îşi vindeau vinul şi

publicat Florin Constantiniu şi Şerban Papacostea („Revista Arhivelor", a. III (1960), nr. 2, p. 226 şi urm.). Studiul cuprinde date noi şi extrem de interesante asupra unora din aspectele fundamentale ale rumâniei în veacul al XVII-lea.

[127] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Ţara Românească*, p. 486—487, nr. 323.

[128] *Ibidem*, p. 487, nr. 324.

[129] *Ibidem*, p. 491—492, nr. 329.

[130] *Ibidem*, p. 523—524, nr. 365.

[131] *Ibidem*, p. 523, nr. 364; p. 558, nr. 403.

[132] *Ibidem*, p. 490—491, nr. 328, p. 494—495, nr. 333, p. 495, nr. 334.

[133] *Ibidem*, p. 496—497, nr. 336; p. 497, nr. 337.

[134] *Ibidem*, p. 498—499, nr. 338.

[135] *Ibidem*, p. 506, nr. 344.

[136] *Ibidem*, p. 522—523, nr. 363.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rachiul fără voia mănăstirii, nu prestau zilele de clacă obișnuite, își băteau „joc după cheful lor" de claca ce trebuiau s-o facă trimițînd „copii mici din namiazazi îndesar numai în sat unde ședu, iar la mănăstire unde se cade fiind cale numai de o jumătate zi, nu vor să meargă nicidecum" [137]. Aceiași țărani în loc să plătească dijma din fîn lăsau pe cîmp cîte o căpiță pe care o mîncau tot vitele lor [138].

Egumenul aceleiași mănăstiri se plîngea că de la țăranii care nu se răscumpăraseră de rumânie nu avea nici „agiutoriu de un ceas", ci „numai împotrivire și nesupunere la toate". În plus, nu dădeau dijmă, nu voiau să-l recunoască ca stăpîn și se „lăudau numai cu ciomagul" [139]. Alți foști rumâni nu ascultau pe stăpînul moșiei, nu făceau zilele de clacă, nu dau dijme, vindeau străinilor fînul moșierului, susținînd că livezile sînt ale lor, și chiar îndrăzneau să vîndă vin și rachiu fără voia stăpînului moșiei [140]. Egumenul mănăstirii Colțea s-a plîns domnului că la strînsul recoltei de pe moșia Comarnecul mulți săteni nu i-au dat dijma după obicei și „neavînd cu cine le sta împotrivă", a rămas mănăstirea „răbdătoare" [141].

Cauzau stăpînilor de moșii pagube și țăranii care se răscumpăraseră de rumânie, fiindcă pretindeau, pe bună dreptate, că moșiile, dacă nu în întregime, dar cel puțin în parte sînt ale lor [142]. Deși domnii le porunceau să se comporte ca și înainte, ei nu-și schimbau atitudinea față de bunurile moșierilor și nici nu-și îndeplineau obligațiile de muncă, dijme etc. La 21 februarie 1754, Constantin Racoviță scria ispravnicilor de Vlașca despre locuitorii satelor Colțeni, Ungheni, Podeni și altele, că își hrăneau vitele pe moșiile mănăstirii Glavacioc, stricîndu-i fînețele, astfel că nimeni nu se încumeta să are sau să facă semănături pe aceste moșii [143]. Numeroși țărani stăteau de timp îndelungat „cu împotrivire" pe anumite moșii, fără să dea „venitul moșiei" și fără să presteze vre-o muncă, susținînd că moșiile sînt ale lor [144].

Sătenii și călărașii, care foloseau moșia mitropoliei Țării Românești, stricau pînă într-atîta semănăturile, livezile și pădurile mănăstirii Glavacioc, încît nimeni nu se putea „hrăni" pe ele. Domnul a poruncit ispravnicului ca să pună în vedere atît „calarașilor cît și haimanalelor de acolo", că dacă vor continua să se arate „nesupuși și cu împotrivire" aveau să fie certați „cu bătaie, măcar călărași fie, măcar săteni, ca să se veghe și alții și să se întoarcă să urmeze poruncii" [145].

[137] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, p. 513—514, nr. 353.
[138] *Ibidem*, p. 550, nr. 394.
[139] *Ibidem*, p. 513—514, nr. 353.
[140] *Ibidem*, p. 535, nr. 378.
[141] *Ibidem*, p. 495, nr. 334; p. 496, nr. 335.
[142] *Ibidem*, p. 510—511, nr. 350.
[143] *Ibidem*, p. 524—525, nr. 366.
[144] *Ibidem*, p. 526, nr. 368.
[145] *Ibidem*, p. 529—530, nr. 372.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 16 iunie 1756 egumenul mănăstirii Arnota se plîngea că foștii rumâni de pe moșiile ei, nu numai că nu făceau sau nu plăteau clacă, dar vindeau vin și rachiu pe la casele lor, umblau pe la metoacele mănăstirii „cu semeție", înjurînd și ocărînd pe călugări „cum iaste mai urît". Unde-i găseau pe robii mănăstirii îi „băteau și-i fărămau, zicînd: călugări și țigani să nu vază în ochi" [146].

Înainte de 17 mai 1761, sătenii din satul Predești tăiaseră 800 de stîlpi din pădure fără știrea boierului, iar mai apoi i-au stricat și ars o casă [147]. Țăranii din satul Polovraci au fost acționați în justiție de către mănăstirea cu același nume fiindcă de trei ani, ca niște „zorbagii", cu „semețiа și nesupunerea lor", nu voiau să lucreze și să dea dijme [148].

Este interesantă menționarea în documente a faptului că țăranii voiau să-și plătească în bani zilele de clacă, în loc să le presteze, ceea ce s-ar părea că nu convenea stăpînilor de moșii [149]. Aceasta dovedește că ne aflăm într-o vreme de „creștere a producției agricole și de dezvoltare a pieții". Cererea de cereale pe piață i-a făcut pe moșieri să-i asigure brațele de muncă necesare prin mărirea numărului zilelor de clacă ale țăranilor [150].

Între măsurile propuse a fi luate de autorități împotriva țăranilor, care nu voiau să-și îndeplinească obligațiile față de stăpînii moșiilor erau, între altele, „bătaia după vina și nesupunerea lor" [151]. La plîngerea egumenului de la Arnota împotriva sătenilor nesupuși și neascultători din Dobriceni și Bogdănești, marele ban al Craiovei a dat următorul ordin: „Dumneata ispravnice al județului să trimiți să aducă pe acești oameni de care să jăluește, să-i pui, să le dai cîte o bătae bună pe talpe și să-i faci să se supuie să clăcuiască zilele cele orînduite și să-și dea dijma după obiceiu" [152].

Lupta susținută, dusă de țărani în forme atît de variate, împotriva exploatatorilor din ambele state românești, s-a datorat și comportării barbare, neînchipuit de abuzive a stăpînilor de moșii. Vom da doar două asemenea exemple, arătînd cum au reacționat țăranii, dar și măsurile luate de domn pentru a-i liniști.

Locuitorii din trei sate ale mănăstirii Nucet s-au plîns domnului că egumenul le-a întreit sau chiar împătrit obligațiile în muncă, că la dijma porumbului nu le măsura cu prăjina dreaptă, că îi dijmuia cu banița de 31 ocale, iar pentru dijma fînului, pe care erau obligați s-o plătească, le lua un taler de car, în loc de 10 parale. De

[146] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Țara Românească*, p. 536, nr. 379.
[147] *Ibidem*, p. 549—550, nr. 393.
[148] *Ibidem*, p. 552, nr. 397 (1763 ianuarie 16); p. 564, nr. 411.
[149] *Ibidem*, p. 508—509, nr. 347.
[150] *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, București, 1964, p. 628 și urm.
[151] *Documente privind relațiile agrare*, t. I, p. 525—526, nr. 367.
[152] *Ibidem*, p. 514, nr. 353.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asemenea, le lua fără nici un drept, ca zeciuială din livezi, „fruntea pomilor". Cu toate că acești țărani făceau mănăstirii cîte 9 zile de clacă, egumenul nu le da lemne de foc și nuiele, iar dacă-i prindea că trec pe moșia mănăstirii îi bătea și-i schingiuia. Locuitorii au avertizat pe domn, prin jalba care i-au înaintat-o, că dacă nu li se va „face o luminare" vor pleca cu toții încotro vor vedea cu ochii [153].

Într-un număr de documente dintre 14 și 22 aprilie 1751 se menționează plîngerile sătenilor din satul Izvorul de Sus împotriva unui oarecare clucer Mihalache. Sătenii s-au plîns că în ziua de 6 decembrie 1750 acest moșier le-a luat toate vitele și le-a ținut închise timp de 3 zile, flămînde și însetate, cerînd să i se plătească suhatul cîte 8 parale de fiecare vită, că scotea iarna oamenii din casele lor și le dădea altora, că lua animalele de tracțiune ale sătenilor și le folosea el, că lua lemnele din săniile oamenilor care treceau pe moșia lui, că pe unii țărani îi dezbrăca și-i bătea luîndu-le și lucrurile din casă, că pe preotul lor l-a scos din casă, în timpul iernii, instalîndu-se el. Țăranii amintiți au arătat, în continuare, că datorită comportării acestui boier au ajuns mai rău decît bejenarii. Pentru ca acest boier „să se înțelepțească, să nu mai jefuiască pe săraci" și să fie și altora de exemplu, instanța de judecată căreia i s-au adresat țăranii a hotărît să i se ia moșia și să fie dată „sătenilor și martolagilor pentru jafurile și necazurile ce le-au făcut" [154]. Dar, domnul luînd cunoștință de datele procesului, și fiind informat că cele reclamate de săteni sînt cu totul adevărate, a poruncit ca un „om domnesc" să meargă la fața locului și să „bage" numai de cît „în fiare" pe clucerul Mihalache și să-l aducă la el „ca să dea sama pentru blăstămățiа lui de zulumurile ce au făcut unora din locuitori", considerate ca fiind „piste porunca domniei" [155].

Domnul a ordonat o măsură atît de aspră împotriva unui membru al clasei exploatatoare fiindcă țăranii au amenințat că dacă nu li se va face dreptate, luîndu-se măsuri împotriva moșierului abuziv, se vor da „robi la turci", adică vor trece la sudul Dunării. Domnii din această vreme erau foarte sensibili la asemenea avertismente, deoarece, dacă s-ar fi auzit la Constantinopol că nu se conformau dispozițiilor sultanului de a ocroti „raielele" și de a aduce înapoi pe emigranți, puteau fi imediat maziliți. Prin urmare este explicabil de ce chiar domnii luau uneori măsuri împotriva unor stăpîni de moșii din cauza cărora se spărgeau satele, și mai ales că în asemenea situații nu aveau de la cine încasa „dăjdiile vitieriei" [156].

Paralel cu țărănimea și populația orașelor din ambele state românești a dus, și în această perioadă de timp, o luptă susținută îm-

[153] *Documente privind relațiile agrare*, t. I, p. 514, nr. 353.
[154] *Ibidem*, p. 503—504, nr. 343.
[155] *Ibidem*, p. 504.
[156] *Ibidem*, p. 503.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

potriva boierilor și mănăstirilor, care urmăreau să le acapareze hotarele și vetrele orașelor și să-i transforme în iobagi [157].

În concluzie, după așa zisele reforme ale lui Constantin Mavrocordat se constată, atît în Moldova cît și în Țara Românească, o creștere a rezistenței maselor exploatate. În general, acestea refuzau sistematic să-și îndeplinească obligațiile de muncă și dijmă. Totodată, căutau să distrugă o parte din bunurile exploatatorilor și, folosînd chiar justiția vremii, revendicau unele moșii. Masele exploatate au avut posibilitate să acționeze în acest fel mai ales în momentele de criză politică „născute din contradicțiile din rîndurile clasei conducătoare", deoarece „luptele dintre grupările boierești, asuprirea de către domn a unor boieri potrivnici slăbeau rezistența boierimii" [158].

Datorită slăbirii aparatului de represiune, a deselor schimbări de domni și a agenților locali ai puterii de stat, precum și a luptelor pentru putere dintre facțiunile boierești autohtone, s-au dintre acestea și fanarioți, țărănimea a avut uneori posibilitatea să obțină reduceri din obligațiile de muncă și dijme și chiar să impună — evident că destul de rar — pedepsirea unor moșieri excesiv de abuzivi. Cînd însă aparatul de represiune era întărit și reorganizat, pentru a putea începe acțiuni de amploare împotriva țăranilor nesupuși și „neascultători", aceștia emigrau. S-a ajuns astfel ca din cauza emigrărilor, populația Moldovei și Țării Românești să scadă pînă la circa o jumătate de milion de suflete. Plecarea în masă a populației a început să-i îngrijoreze nu numai pe domni ci chiar și pe turci.

Numeroasele ordine domnești trimise autorităților locale din toate ținuturile și județele celor două țări românești, pentru a lua măsuri împotriva țăranilor care nu-și îndeplineau obligațiile de muncă, dijme, etc., datorate stăpînilor de moșii, arată că lupta celor dintîi avea un caracter general și punea la grele încercări aparatul de represiune aflat la dispoziția exploatatorilor.

---

[157] C. Șerban, *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova, împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii", a. XIV (1961), nr. 3, p. 623 și urm.; același, *Lupta orășenilor din Cîmpulung-Muscel împotriva asupririi feudale* în sec. al XVII-XVIII-lea, în „Studii", a. XV (1962), p. 953 și urm.; N. Grigoraș, *Proprietatea funciară a orașelor moldovenești în timpul orînduirii feudale și evoluția ei*, în „Studii și cercetări științifice". Istorie, a. XII (1961), fasc. 2, p. 218 și urm.

[158] Fl. Constantiniu și Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 231, nota 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LES AGITATIONS SOCIALES ET POLITIQUES EN MOLDAVIE ET EN VALACHIE DE 1750 à 1760

RESUME

Au cours de la seconde moitié du XVIII-e siècle, on constate en Moldavie et en Valachie le durcissement de la résistance des masses paysannes contre les seigneurs. Fréquemment les paysans ont refusé d'exécuter les travaux auxquels ils étaient astreints et de payer les redevances que leurs maîtres exigeaient. Parfois les paysans ont même détruit les biens des boyards et des monastères. Ayant recours aux voies judiciaires de l'époque, ils ont revendiqué des terres, soutenant qu'elles leur avaient été ravies. Les masses exploitées ont adopté une telle attitude surtout au cours des crises politiques produites par les contradictions qui s'approfondissaient au sein de la classe des exploiteurs. En effet, la lutte entre les clans de boyards, ainsi que l'oppression exercée par le prince régnant contre ceux des boyards qui étaient ses adversaires, diminuèrent le pouvoir de la classe seigneuriale durant cette période.

L'instabilité des princes régnants (en dix ans cinq princes se sont succédés sur les trônes de Moldavie et de Valachie), l'affaiblissement des organes de répression, ainsi que les luttes entre les factions de boyards pour parvenir au pouvoir, ou entre ces factions et les Phanariotes, fournirent aux paysans la possibilité d'obtenir parfois la réduction du travail auquel ils étaient assujettis au profit des seigneurs, la réduction des redevances et même de contraindre le prince régnant de punir les boyards qui s'etaient comportés trop cruellement à leur égard. Lorsque l'appareil de répression fut réorganisé et affermi afin de pouvoir entreprendre une action énergique contre les paysans „turbulents", ceux-ci émigrèrent. Il résulte d'informations très sérieuses que de 1750 à 1752 le nombre des paysans moldaves qui émigrèrent fut d'environ 30 000.

A cause des émigrations, la population de la Moldavie et de la Valachie fut réduite à 500 000 habitants. La fuite en masse des paysans a fait l'objet des préoccupation non seulement des princes régnants, mais aussi de la puissance suzéraine c'est-à-dire de l'empire ottoman.

Les innombrables ordres adressés par les princes régnants aux autorités locales des provinces pour prendre d'énergiques mesures contre les paysans qui refusaient de remplir leurs obligations envers les boyards et les monastères, mettent en évidence que l'attitude réfractaire des paysans était générale et qu'elle soumettait à de rudes épreuves l'appareil de répression, dont la mission essentielle était de sauvegarder les intérêts de classe des exploiteurs.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A STATULUI FEUDAL MOLDOVA
(SEC. XIV—XVIII)

DE

D. CIUREA

Problema complexă a unităţilor de administraţie regională şi locală ale statului moldovenesc feudal (ţara de sus şi ţara de jos, ţinuturi, ocoale, oraşe şi sate) şi a organelor respective (mari vornici, pîrcălabi şi staroşti, vornici de ocoale şi tîrguri, şoltuzi şi pîrgari, vornicei şi vătămani), cu precizarea atribuţiilor şi competenţei acestora, n-a fost neglijată în trecut.

În afară de privirile de ansamblu, din cunoscutele sinteze ale istoricilor A. D. Xenopol, N. Iorga şi C. C. Giurescu, există studiul monografic al lui I. C. Filitti [1], care, deşi are un caracter general şi schematic şi se referă la ambele principate, este util încă. Sugestii şi subtilinieri importante oferă o lucrare a lui N. Iorga, în care se pune problema instituţiilor feudale şi a influenţelor, care le-au generat sau modelat, comparativ şi pe plan european [2]. Alte încercări anterioare (Brezoianu, N. Blaramberg, Nicolau etc.), nu conţin date importante, sau interpretări valabile. Pot fi menţionate numai pentru istoricul tratării problemei [3].

[1] I. C. Filitti, *Despe vechea organizare administrativă a Principatelor Române* (extras din „Revista de Drept public"), Bucureşti, 1935.

[2] N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe*, Paris (Gamber), 1929.

[3] I. Brezoianu, *Vechile instituţii ale Romăniei (1327—1866)*, Bucureşti, 1882. N. Blaramberg, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumaine depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Bucureşti, 1885; idem, *Eclaircissements et anexes*, Bucureşti, f. a.; V. C. Nicolau, *Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei*, Bîrlad, 1915.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Există o serie de studii care se referă la ținuturi și orașe, în general, și monografii, cu privire la unele din ele, fără o orientare științifică. O particularitate a unora din aceste lucrări este ignorarea, accidentală sau voită, a unor contribuții anterioare în același domeniu. Realitatea istorică este prezentată diform, sau *ignorabimus* domină pe autor, datorită lipsei de material și a unei intuiții clare.

Autorii acestor lucrări, aparținînd vechei istoriografii, n-au intuit esența de clasă a statului și funcția principală a statului feudal [4].

Putem sublinia caracterul fragmentar și superficial al tratării problemei, în ansamblu sau parțial, în lucrările aparținînd vechei istoriografii. Chestiunea ar fi trebuit tratată pînă la epoca Regulamentului Organic, care constituie faza de tranziție între vechiul regim și noua orînduire burgheză. Dar Regulamentul Organic însuși, cum se știe, nu introduce încă inovații esențiale față de vremea fanarioților, în ce privește administrația ținuturilor, orașelor și satelor.

I. ȚARA DE SUS ȘI ȚARA DE JOS (MARILE VORNICII)

Abstracție făcînd de informațiile din cronica lui Grigore Ureche, care nu redau realitatea istorică [5], nu putem stabili precis, pe baza informației documentare de care dispunem, data la care statul feudal moldovenesc a fost divizat în cele două regiuni cunoscute. S-ar putea, totuși, ca această divizare a teritoriului țării, în funcție, la început, de apărarea militară contra amenințării turcești și tătărăști, să fi avut, în mare, în vedere pe cea din 1435 [6], care a fost însă cu caracter temporar. Nu este vorba de o divizare în sens germanic a teritoriului statului feudal, în funcție de membrii dinastiei, ci de un condominium, deoarece documentele se dau în numele celor doi frați, Ilie și Ștefan,

---

[4] Cf. și Средние Века, vol. XVIII, 1960, p. 7—8.

[5] Cf. ed. C. Giurescu, 1916, p. 22 nota. Sînt menționați aici cei doi vornici, unul de țara de jos cu reședința la Bîrlad și altul de țara de sus cu reședința la Dorohoi, care ar fi fost instituiți de Alexandru cel Bun. Se arată numai funcțiile de judecători ale acestora, pe care, firește, le aveau la data scrierii cronicii în sec. XVII.

[6] *Ibidem*, p. 31. Se arată aici, urmînd pe Bielski, că, în urma împăcării din 1435, lui Ștefan i-au revenit Cetatea Albă și Chilia cu „țara de jos" și lui Ilie, Suceava și Hotinul cu „țara de sus". Sînt menționate adică numai punctele fortificate. In actul din 1435, Cetatea Albă nu apare ca atribuită lui Ștefan, dar inscripția slavă din 1438 și cea greacă din 1440, puse la Cetatea Albă, în legătură cu refacerea ei, amintesc de Io Ștefan voevod și pe pîrcălabul său Fedorca, deci aceasta intra în teritoriul atribuit lui în 1435. Cf. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Buc., 1899, p. 98—99. Țara de jos și de sus apar ca niște anacronisme în cronică pentru 1435, fiindcă nici un document păstrat nu le amintește. Cele două expresii sînt luate din cronica lui Bielski (cf. ed. 1764, Varșovia, p. 310), care scria în a doua jumătate a sec. XVI, cînd cele două diviziuni existau în mod real.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Vaslui şi Suceava [7]. Termenii „ţara de sus" şi „ţara de jos" datează probabil din acea epocă [8].

Pentru a înţelege cum s-a ajuns la cele două mari vornicii, va trebui să pornim de la situaţia din sec. XV. Termenul *vornic* are o largă circulaţie în documentele moldoveneşti din sec. XV; apar vornicii de tîrguri şi vornicii de sate (care înlocuiesc pe juzi şi vătămani). A. Sava a insistat asupra importanţei acestor slujbaşi domneşti, vornicii de tîrguri, care sînt cei mai vechi, şi a căutat să explice marea vornicie în funcţie de „vorniciile locale" [9]. Gh. Duzinchevici susţine că vornicia a fost unitară sub Ştefan cel Mare. Anterior, cînd au domnit simultan doi domni, au funcţionat şi cîte doi vornici. „Vornicul de ţară", era, în acelaşi timp, şi vornic (portar) de Suceava şi superiorul tuturor celorlalţi vornici (vornici de oraşe, vornicei) [10]. Duzinchevici insistă asupra atribuţiilor judiciare şi militare şi a eventualelor însărcinări diplomatice ale vornicului [11]. În ceea ce priveşte bifurcarea vorniciei şi delimitarea ţării în două teritorii (fiecare cu un anumit număr de ţinuturi), unii autori (C. C. Giurescu, T. Balan şi A. V. Sava) [12], au emis sau admis părerea că „reforma" a avut loc sub Despot, iar Gh. Ghibănescu, că aceasta s-a operat sub Bogdan Lăpuşneanu (1568) [13]

---

[7] Cf. M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 444, 449, 467; II, p. 7—8, 26—27, 31—32, 41—42. Cf. şi O. Iliescu, *Domni asociaţi în Ţările Române în sec. XIV şi XV*, 1951, p. 51—55.

[8] Ţara de jos apare apoi menţionată în legătură cu acţiunea lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei în 1457, în versiunea lui Schedel. Cf. *Cronica lui Ştefan cel Mare*. Versiunea germană a lui Schedel, ed. Chiţimia, Buc., 1942, p. 36. Este lipsită de bază documentară şi inacceptabilă ipoteza că „diviziunea tradiţională a Moldovei în ţara de sus şi ţara de jos, constituind regiuni administrative distincte, ar putea fi supravieţuirea unei stări de lucruri mai vechi şi amintirea tîrzie a unei epoci în care ţara de sus constituia un principat autonom, în timp ce ţara de jos, adică cursul inferior al Siretului şi regiunea vecină a gurilor Dunării era inclusă în sfera de expansiune a puternicii monarhii angevine-ungare". Cf. Ac. Roum. Bull. de la S. H. t. XXVIII$_1$, 1947, p. 86.

[9] A. V. Sava, *Tîrguri, ocoale domneşti şi vornici în Moldova*, (1952), p. 91.

[10] Uneori i se spune chiar mare vornic în documente din sec. XV. Astfel apare în lista martorilor documentului din 18 februarie 1448, Oană mare vornic.

[11] Gh. Duzinchevici, *Vornicia moldovenească pînă la 1504*, în „Cercetări istorice", V—VII, 1929—1931 (1932), p. 216—252.

[12] C. C. Giurescu, *Contribuţii la studiul marilor dregători, în Bul. Com. Ist. Rom.*, V (1926), p. 82; T. Balan, *Vornicia în Moldova*, Codrul Cosminului, VII (1932), p. 111, 115, 116; A. V. Sava, *Tîrguri, ocoale, vornici*, în *Bul. Şt. Acad. R.S.R.*, IV 1—2 (1952), p. 94. Dar Sava crede că la cei doi mari vornici, cu reşedinţele în Bîrlad şi Dorohoi, s-a ajuns prin diferenţiere faţă de ceilalţi din alte tîrguri (p. 98). Această părere nu se poate admite. Calea este dedublarea şi suprapunerea, după cum mai tîrziu s-a ajuns la patru. De altfel, vechii vornici de tîrg continuă să existe la Bîrlad şi Dorohoi. Vornicii de la Bîrlad (**СУДЬИ БРЪЛАДСКИ**) sînt menţionaţi încă într-un document din 1434. Cf. M. Costăchescu, *Documente*, II, p. 675.

[13] Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul, Surete şi izvoade*, XII (1924), XIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lui I. Minea îi revine meritul de a fi demonstrat, într-o notă publicată în revista sa, în 1936 [14], dar fără să fi aprofundat chestiunea, pe baza unor ştiri din documentele străine, că vornicia ţării de jos a existat înainte de Despot. Într-un document din 1541, publicat de Veress, se arată că Petru Rareş, revenind în domnie, a intrat în Moldova şi a ajuns la Suceava („caput et sedem Valachiae") cu concursul vornicului ţării de jos (permissu praefecti seu dwornik inferioris Valachiae") [15], identificat în persoana lui Huru. Într-o altă scrisoare a lui Ferdinand I de Habsburg, din 1551 [16], este amintit acelaşi vornic de ţara de jos (supremus inferiorum Moldaviae partium provisor). Huru se intitulează mare vornic de ţara de jos, într-o scrisoare nedatată, în care însă este vorba de evenimentele din 1538 [17]. Huru, ca vornic, apare în sfatul domnesc sub Petru Rareş (ambele domnii) şi sub Ştefan Lăcustă [18]. În a doua domnie a lui Petru Rareş, Borcea, amintit şi ca pîrcălab de Hotin, alternează cu Huru în vornicie, dar Huru este menţionat şi fără funcţie [19]. Huru vornicul este amintit şi în cronica lui Grigore Ureche, în legătură cu acelaşi eveniment: a primit în Bîrlad pe Petru Rareş, care revenea în domnie [20].

Se poate însă demonstra că vornicul ţării de jos a existat şi sub predecesorul lui Petru Rareş, Ştefan cel Tînăr. În instrucţiunile solilor moldoveni trimişi de Ştefan voevod, în 1523, la regele polon Sigismund cel Bătrîn, apare menţionat „starostele ţării de jos" (od dolyschneho starosty). În acelaşi document apar starostele de Soroca (starostha Soroczky) şi Iurie vornic (marschalk) [21]. Acest staroste „al ţării de jos" este menţionat aici în legătură cu apărarea ţării contra invaziei turceşti şi-l putem identifica, datorită unei informaţii din cronica lui Grigore Ureche, care nu a rămas străină lui N. Iorga. Aici se arată că în august 1518, Ştefan voevod a trimis pe „Petrea Cărăbaţ vornicul cu toţi *giosenii* să treacă Prutul", pentru a respinge pe tătari care inva-

[14] *Cînd apare mai întîi marele vornic al ţării de jos*, în „Cercetări istorice", X—XII$_1$ (1936), p. 338.

[15] Veress, *Documente*, I, p. 23.

[16] *Ibidem*, p. 60.

[17] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 539. Ţara de jos (inferior pars Moldaviae), în care era inclusă şi cetatea Soroca, apare menţionată şi într-o informaţie externă din 1539. Cf. Veress, *Documente*, vol. I, p. 18.

[18] *Documente privind istoria României, Moldova.*

[19] Într-un document din 1546, aprilie 20, sînt menţionaţi Huru, Borcea vornic şi Sturza pîrcălabi de Hotin. Cf. *Documente privind istoria României, Moldova.*

[20] Cf. *Cronica*, ed. C. Giurescu, p. 155.

[21] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voevod*, 1943, p. 534. Cf. şi Hurmuzaki, vol. II$_3$, p. 442. In 1523, regele polon Sigismund scria cancelarului în legătură cu Carabyecz capitaneus inferioris Moldaviae (adversar al lui Ştefan cel Tînăr)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

daseră ţara [22]. Petru (Carabăţ) apare şi în sfatul domnesc. În afară de sfat mai apar şi Grozav (1521) şi Iurie (1522) ca vornici.

Este posibil ca înfiinţarea vorniciei ţării de jos să fi avut loc deci sub Ştefan cel Tînăr sau sub Bogdan cel Orb. Sub Ştefan cel Mare, sudul ţării era sub supravegherea fiului său Alexandru, cum rezultă din două documente, date de acesta din Bacău (cu data de 18 ianuarie 1482 şi 26 iunie 1488), fapt remarcat deja de Ioan Bogdan. Conţinutul celui de al doilea document arată clar acest lucru. Alexandru (Sandrinus) se adresa judelui din Bistriţa în legătură cu uciderea şi jefuirea unor turci peste Dunăre de un Petrus Hwzar şi alţii care se aflau acolo. Turcii au luat captivi din Moldova, drept represalii, 50 de oameni (iobagiones et homines) şi cerea să dea pe Petru Hwzar, cu lucrurile turcilor prădaţi, pentru a nu suferi el şi moldovenii (iobagiones ac homines) „neajunsuri de nedescris" pentru un astfel de om [23]. Ţara de jos apare, astfel, dacă nu ca o marcă de frontieră, ca un teritoriu periferic sub supravegherea specială, aşa cum, în sec. XVII se va crea *serdăria*, în cadrul acesteia sau defalcată din aceasta, incluzînd din punct de vedere militar şi administrativ ţinuturile Soroca, Orhei şi Lăpuşna [24]. Vornicia ţării de jos se va fi creat datorită depărtării acelei „margini de ţară" [25], cum se spune în documente, de reşedinţa obişnuită a domnului, Suceava, acesta supraveghind efectiv împreună cu portarul de Suceava, numit ulterior şi hatman, nordul ţării. Se poate afirma deci că vornicia ţării de sus, cu centrul în Dorohoi, s-a constituit ulterior. Astfel, în documentul din 30 noiembrie 1546, scris în Cetatea Neamţ, referitor la relaţiile dintre Ilie Rareş şi Sigismund, regele Poloniei, apar ca martori şi garanţi episcopul de Roman şi de „toată ţara de jos" [26] şi episcopul de Rădăuţi şi de „toată ţara de sus", dar numai Nicolae Borcea mare „marşalk" al ţării de

[22] Gr. Ureche, *Cronica*, ed. C. Giurescu, p. 127. Informaţia completă lipseşte din cronica lui Macarie, deci Ureche o ia de la Brzeski (1566). Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, 1937, p. 302. Tătarii cu Alp Sultan „întîinesc în cale pe dregătorul anume creat pentru o asemenea apărare,starostele, vornicul ţării de jos, Carabăţ".

[23] I. Bogdan, *Documente Ştefan cel Mare*, II, p. 368, 379, 380.

[24] O bună definiţie a serdăriei la Dimitrie Cantemir, *Vita*, ed. Iorga (1925), p. 14 („...est autem serdaratus guberniam totius regionis Moldaviae quae trans fluvium Prut est et equestres ordines illarum partium usque Cholinum, Benderam et Budziak in confinis ordinati illi parent"). Pentru serdar cf. şi Erasm Schneider, *Scurtă descriere a ţării Moldovei*, în „Revista istorică", XVI (1930), p. 12—28. Se arată că regiunea dintre Prut şi Nistru este „guvernală" de serdarul (sardar oder Landeshauptmann) pus de domn (Hospodar). Subalternii serdarului sînt pîrcălabii şi şoltuzii în fiecare oraş şi vălămnaii şi vornicii din sate.

[25] Bibl. Acad. R.S.R., Pachet 186/46 şi Arh. St. Buc., M-rea Adam 5/2. Vasile Lupu trimite pe Dumitraşcu Şoldan mare vornic al ţării de jos „acolo la marginea ţării cu alte treburi ale domniei" şi pentru o hotarnică la Dimăceni.

[26] Romanul este numit „Tîrgul de jos" încă într-un document din 1411 mai 25 (M. Costăchescu, *Documente*, I, 121—122; II, 637). În documentul din 1499 (Acordul lui Ştefan cel Mare cu Ian Olbracht) apare Vasile episcop al episcopiei de jos din tîrgul Roman (I. Bogdan, *Documente*, II, 434).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jos. Lipsea încă, prin urmare, un vornic de țara de sus, unde avea însă autoritate Petru Vartic, starostele Cetății Suceava, „hatman al curții și a întregii Moldove". În alt document de același gen, de la Alexandru Lăpușneanu, din 22 iunie 1553, scris în Hîrlău, situația se menține încă aceeași. Sînt menționați doi episcopi pentru cele două „țări", dar numai un singur vornic, de țara de jos, Ion Nădăbaico. Pentru țara de sus figurează ca și în documentul anterior, precedînd pe vornicul de țara de jos, Simion Negrilă pîrcălab de Cetatea Sucevei și hatman al curții. Aici apar și doi starosti de Suceava (pentru ținut) și Ion Moțoc mareșal al curții și staroste al „derjavei Iașilor" [27].

În cronica moldo-polonă (1566) sînt amintiți deja doi vornici, de țara de jos și de sus [28]. Documentar, cei doi mari vornici apar constant menționați în fruntea sfatului domnesc, începînd cu domnia lui Bogdan Lăpușneanu [29]. Un argument pentru apariția mai recentă a vornicului țării de sus este și menționarea constantă în sfatul domnesc, de la Bogdan Lăpușneanu înainte, mai întîi a marelui vornic de țara de jos și apoi a celui de țara de sus. Și Miron Costin arată că vornicia țării de jos este superioară celeilalte [30]. În afară de vechime, superioritatea s-a datorat și faptului că țara de jos cuprindea majoritatea teritoriului Moldovei din sud-est, expus continuu invaziilor și prădăciunilor turco-tătare. În sec. XVII, ținuturile Soroca, Orhei și Lăpușna au fost puse sub conducerea serdarului, iar teritoriul țării de jos, aflat sub controlul marelui vornic de aici, s-a redus astfel. Codrenii din Tigheci formau principala forță de șoc. Uneori însă, în împrejurări grele, și ei preferau să se închine tătarilor. Alteori ei singuri se dedau la prădăciuni în țara de jos [31]. Marele vornic al țării de jos era, de regulă, un boier de seamă. Astfel, sub Gaspar Grațiani era Bucioc [32]; la fel Nicolae Costin, care rezida la curte și, cunoscînd limba latină și cea polonă, primea solii sub Nicolae Mavrocordat [33]. Rolul important al vornicului țării de jos rezultă și din atitudinea lui Lupu Costache, care, provocînd defecțiunea din timpul războiului ruso-turc din 1711, a contribuit la înfrîngerea lui Dimitrie Cantemir și a aliaților săi. El a preferat să se retragă, împreună cu alți boieri din țara de jos, într-o regiune izolată și să țină de acolo legătura cu turcii care l-au făcut apoi cai-

[27] Cf. I. Bogdan — N. Iorga, *Album paleografic moldovenesc*, Buc., 1926, p. 77, 79.
[28] Cf. ed. Bogdan, p. 183.
[29] *Documente privind istoria României. Moldova.*
[30] *Cronika ziem moldawskich y multanskich*, ap. Bogdan, *Cronici inedite*, București, 1895, p. 176, 203. În mărturiile boierilor din sec. XVII, ordinea este marele logofăt, vornicul țării de jos și vornicul țării de sus. Ieremia Movilă a fost vornic al țării de sus între 1583—1590 și de țara de jos în 1591, sub Petru Șchiopul. Cf. *Documente privind istoria României. Moldova.*
[31] Cf. I. Neculce, *Letop.*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 133.
[32] Miron Costin, *Letopisețul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 269 („mai cap era țării pre atunce Bucioc vornicul țării de gios"; „era Bucioc la țară ales din toți").
[33] Nicolae Costin, *Letopisețul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 76—78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

macam [34]. Superioritatea acestor doi boieri, față de ceilalți, se poate vedea și din detaliul că la nunta fiicei lui Gheorghe Duca „un vornic mare purta un cap de danț și alt vornic mare purta alt cap de danț" [35], reprezentînd astfel, în mod simbolic, țara. Repartizarea ținuturilor pe cele două „țări" apare, cum se știe, prima dată abia în lista lui Dimitrie Cantemir. Mai înainte (1684) sînt menționate de Miron Costin orașele pe cele două „țări" [36].

Charles de Joppecourt a scris că Moldova de jos și cea de sus sînt ca două provincii, asupra cărora principele are obiceiul de a pune doi guvernatori particulari, numiți, în limba țării, vornici [37]. Într-adevăr, și din cronici și documente rezultă că țara de sus și cea de jos erau realități geografice și istorice [38]. Locuitorii țării de jos, inclusiv, boierii, sînt numiți *gioseni* sau *moldovenii gioseni* [39]. Centre erau Bîrladul și Galații, pe unde treceau domnii cînd reveneau după investitura obținută de la Poartă și erau primiți de boierii țării de jos [40]. Mai mult, această boierime formează o entitate, o grupare compactă care se solidarizează în anumite împrejurări [41] ca și orheenii și lăpușnenii. Cum rezultă din documente, principala funcție a vornicului țării de sus și a celui de țara de jos era, de la sfîrșitul sec. XVI înainte, aceea de a judeca. Cum arată Dimitrie Cantemir, toți marii boieri aveau competență judiciară, dar în primul rînd cei doi mari vornici. Judecata lor era obligatorie, cu drept de apel la divanul domnesc, care cerceta numai sentința dată de marele vornic [42]. Căpi-

[34] I. Neculce, *op. cit.*, p. 313.

[35] *Ibidem*, p. 215.

[36] Miron Costin, *Chronika*, p. 176.

[37] Cf. *Memoriile lui Joppecourt*, publicate de Baret în 1620, în „Tesaur", II (1863), p. 15.

[38] Lui Despot „i s-a închinat țara de sus toată"; Gr. Ureche, *Cronica*, p. 77. Un document din 1638 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 229) arată că și ocinile se împărțeau, uneori, pe țara de sus și cea de jos.

[39] Miron Costin, *Letopisețul*, p. 388; N. Costin, *Letop.*, p. 105; Gr. Ureche, *Cronica*, p. 242.

[40] I. Neculce, *Letop.*, p. 205. Lui Nicolae Mavrocordat i-a ieșit înainte la Galați, după obicei, „toată boierimea din țara de jos". (*Ibidem*, p. 295).

[41] Astfel, „boieri mulți din țara de jos" s-au strîns la nunta de la Băcani, din sus de Bîrlad, unde s-a pus la cale înlocuirea lui Constantin Cantemir cu Velișco Costin, fiindcă se înconjurase de „boiernași tot feciori de mojici, codreni și gălățeni". (I. Neculce, *Letop.*, p. 240).

[42] Cf. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Pascu, p. 129. In materie penală (omoruri și deșugubini) competență exclusivă aveau marii vornici. Cf. doc. din 1628, ianuarie 12, de la Miron Barnovschi (Acad. R.S.R., Pachet 85/25). „...numai de va veni neștine să părească la poarta domniei mele sau la scaun la Bîrlad sau Dorohoi, atuncea să aibă dvornicii a trimite și a prăda după cum le va hi vina..." (gloabe și deșugubini). Cf. și doc. din 1627, decembrie 9 (Muzeul Regional Suceava, 1731). „Iar dacă se va întîmpla vreo o moarte de om să nu aibă treabă a-i prăda marii vornici sau să ia gloabe de la acel sat...". Cf. și doc. din 1612, februarie 17 și 1614—1615, ianuarie 3 (*Doc. privind istoria României*). Succesiv, marii vornici ai țării de sus Nădăbaico și Mîrzea se adresau celor ce merg pentru deșugubini în ținutul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tanii de ținuturi, în trecut la dispoziția lor, au fost puși sub comanda hatmanului. Dependenți de cei doi mari vornici au rămas hînsarii, dar aceștia, cu timpul, nu mai făceau serviciul militar, ci cultivau numai pămîntul [43]. Cei doi mari vornici aveau la Bîrlad și Dorohoi cancelarii proprii („scaune"). La Bîrlad se afla și o temniță [44]. Ei nu rezidau însă permanent în aceste localități, ci dădeau dispoziții și din Iași, de la curte, sau din alte locuri, avînd înlocuitori în centrele și circumscripțiile respective, cîte doi vornici simpli (numiți și ureadnici, dregători sau namestnici) [45]. Cu timpul, acești doi mari dregători n-au mai rezidat de loc în cele două centre, ei aflîndu-se în permanență la curte — Dimitrie Cantemir arată deja acest lucru [46] — încasînd însă și mai departe, prin înlocuitorii lor, veniturile judecăților din orașele și ținuturile respective [47]. După jumătatea sec. XVIII-lea dispar vor-

Neamț, să lase în pace satul Iucaș al mănăstirii Galata de jos, pentru o moarte de om aflată acolo și iertată de ei. Un document din 1692 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. I, p. 135) arată că Gavriliță mare vornic a luat pentru o moarte de om cîte 9 galbeni de la satele din șapte hotare și vornicii de Bîrlad cîte 2 galbeni de sat. Un document din 1612, mai 20 (Arh. St. Buc., Episcopia Huși, 11/1) se referă la viile acaparate de Dimitrie Goia, mare vornic al țării de jos, de la Huși pentru „deșugubinele ce au dat oamenii, de buna voie a lor pentru greșelile lor". Un alt document din 1607, ianuarie 18 *(Documente privind istoria României)* se referă la o judecată pentru adulter făcută de Procop Negrea, ureadnic de Bîrlad. Delicventul vinde o ocină cu 76 taleri argint și-și plătește capul la vornic.

[43] Cf. Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 112.

[44] N. Costin, *Letopisețul*, p. 88.

[45] In 1588, aprilie 15, Bucium, mare vornic al țării de jos, dădea un act din Iași, în legătură cu un omor și cu pedeapsa aplicată. In 1586 dădea acte din Bîrlad (T. Antonovici, *Documente birlădene*, IV, p. 33—34). In 1591, august 2, Ieremia (Movilă), mare vornic al țării de jos, dădea, cu șolțuzul, cei 12 pîrgari de Bîrlad și negustori, mărturie în legătură cu o danie făcută de o nepoată a lui Dragoș, fost vornic, lui Preabici, pîrcălab de Bîrlad. In 1618—1620 Costea Băcioc dădea, de asemenea, acte din Bîrlad. In 1692, iulie 24, Alexandru Ramandi, mare vornic al țării de jos, dădea un act din Bîrlad pentru vînzare de ocină. *Ibidem*, p. 49—50, 147—148. In 1598, noiembrie 24, Gligorcea, mare vornic al țării de sus, da un act în Ștefănești, pentru un loc de casă. Cristea, mare vornic al țării de sus, în 1601, scria că un act s-a făcut dinaintea lui la curtea sa din Iași. (A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. V, 1927, p. 84). Pătrașco, vornic de țara de sus, da un act în Șoldănești pentru o ocină, cu pecete (două spade încrucișate și o cruce).

[46] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 100.

[47] Cf. A. V. Sava, *Tîrguri, ocoale...*, p. 95. In așezămîntul din 1741 al lui Constantin Mavrocordat se mențineau atribuțiile de judecător de a doua instanță ale marilor vornici din țara de jos și de sus, alături de alți „veliți boieri". In urma judecății ispravnicilor de ținuturi, „slugile vornicești" vor lua gloabele în pricini de „șugubini" (femei și bărbați). Cf. *Uricarul*, IV, p. 404—405. Pentru „deșugubini" în Rusia cf. Очерки Истории СССР, sec. XIV—XV p. 60. Un document din 1741, mai 15, (Antonovici, *Documente*, I, p. 6—7), precizează atribuțiile marelui vornic al țării de jos și ale subalternilor săi, cei doi vornici de la tîrgul Bîrlad (pe care îi desemnează singur), atribuții care au existat, cum am văzut, și în trecut. Vor constata șugubini și morți de om și încasa venitul vorniciei în ținuturile Tutova, Tecuci, Putna, Covurlui și Fălciu. Vor lua gloabele de la fete și văduve „a făta" din tîrguri, sate domnești, boierești și călugărești (gloaba pîntecelui). Vornicii de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nicii de tîrguri, inclusiv cei de Bîrlad și Dorohoi [48]. Locul lor îl iau ispravnicii [49]. În schimb, acum se numesc patru vel vornici cu salarii de cîte 416 lei lunar [50]. În 1761, Constantin Mavrocordat, influențat de situația din Moldova, instituie și în Muntenia cîte un vornic de țara de sus și de jos, deși configurația geografică și situația politică erau diferite. Ulterior, sub Alexandru Moruzi, au fost instituiți încă doi mari vornici, ca și în Moldova. Tendința de a pune bazele unei administrații regionale metodic organizate a contribuit și la înființarea celor două logofeții de țara de jos și de sus, atît în Moldova, cît și în Muntenia, la sfîrșitul sec. XVIII [51]. Cele două diviziuni tradiționale, țara de sus și țara de jos, s-au menținut, din punct de vedere judiciar, și după reducerea teritoriului statului moldovenesc, pînă în epoca Regulamentului Organic [52].

II. ȚINUTURILE MOLDOVEI

1. *De la apariție pînă la mijlocul sec. XVII*
Constituirea și evoluția lor. Organele de conducere

Ținuturile au constituit unitatea de bază a administrației locale în statul feudal moldovenesc din sec. XV și pînă în sec. XIX. Ele n-au existat în faza ce a urmat imediat constituirii statului, adică de la mijlocul sec. XIV și pînă în prima jumătate a secolului următor.

Bîrlad vor judeca pe tîrgoveții din Bîrlad și locuitorii din ocolul tîrgului pentru furt, lovire etc. Cf. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, 1782, p. 393—409. Autorul face remarca, deși influențat încă de Dimitrie Cantemir, că la Dorohoi nu mai există subvornici, ci numai ispravnici (ca și la Bîrlad de altfel).

[48] Ultima mențiune a vornicilor de Bîrlad se face la 15 mai 1754 (Antonovici, *op. cit.*, I, p. 7—8). Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 158—159. Matei Ghica, în 1755, noiembrie 23, în legătură cu resursele dregătorilor, preciza că vornicul țării de jos va lua venit „la vremea Otacilor" din vite. „Iară vornicia Bîrladului și șugubini, gloabe, fiind un obicei, un lucru urît, s-au ridicat și de acum să nu mai fie". Marele vornic al țării de jos va lua și mortasipia Chișinăului. Pentru suprimarea șugubinelor cf. și doc. din 1760, ianuarie 30, Gh. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 134—135. Se arată că, în trecut, vornicii de poartă luau gloabe (șugubini) de la ținuturile Roman, Cîrligătura și Iași. În schimbul lor se acordau scutiri și salar de cinci lei pe lună de la vistierie, „la vremea desetinei".

Vornicii de Suceava mai apar menționați și în 1764. Cf. T. Balan, *Documente bucoviniene*. VI, p. 86.

[49] În 1757—1760, Vasile Duca, ispravnicul tîrgului, făcea judecăți (Antonovici *op. cit.*, II, p. 40—45).

[50] Rîșcanu, *Lefile*, p. 73 (manuscrisul din anexă).

[51] Cf. Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, vol. III, București, 1860, p. 268; cf. și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 340, X, p. LXVIII.

[52] Cf. și «*Mappa nova principatus Moldaviae et Bucovinae cum finitimis regionibus...*», Augsburg, 1789 (cu «Moldavia superior» și «inferior»).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prima menţiune documentară de ţinut o avem abia din 1408 [53]. Am putea deci presupune că sub Alexandru cel Bun începe instituirea lor şi procesul durează cîteva decenii, pînă se ajunge la numărul cunoscut complet abia după lista din 1566.

Asupra situaţiei anterioare constituirii statului feudal la jumătatea sec. XIV, nu se pot face afirmaţii sigure. Istoricii mai vechi şi mai noi au emis ipoteze.

N. Iorga a emis ipoteza că în funcţie de regiuni naturale s-au organizat stăpîniri locale conduse de voievozi aleşi dintre juzi, care aveau autoritate în cadrul judeciilor lor, unităţi administrative primare. „Deşi n-avem ştiri despre ei, şi Moldova a trebuit să aibă voievozi locali, de văi, înainte de coborîrea maramureşenilor, care nu erau în măsură să deprindă ţinuturile dintre munte, Siret, Prut, şi Nistru cu o viaţă absolut nouă" [54]. N. Iorga face aceste afirmaţii urmînd pe I. Bogdan. Ele au fost apoi dezvoltate de D. Arion şi P. P. Panaitescu. Această situaţie ar fi continuat şi sub dominaţia tătară.

Aceste vechi organizaţii locale, conduse de cnezi sau juzi, au fost, cum susţine D. Arion, lichidate ulterior prin donaţiunile domneşti făcute boierilor. De multe ori, cum s-a arătat, numele aşezării derivă din acel al judelui, care a fost deci fondatorul. Firesţe, boierii au continuat apoi să înfiinţeze noi sate, care de multe ori au luat numele lor [55]. P. P. Panaitescu a insistat, mai pe larg, asupra presupuşilor voievozi locali, anteriori întemeierii statului, care ar fi favorizat înfiinţarea tîrgurilor. „...În jurul unor mici centre fiscale militare şi administrative, care erau curţile voievozilor şi cnezilor de înaite de întemeiere, s-au strîns negustori, veniţi în special dintre saşii ardeleni..." [56]. Explicaţia aceluiaşi însă pentru originea proprietăţii domneşti în aceste tîrguri pare a nu rezista. Tîrgurile au fost incluse în proprietatea domnească, pentru resursele importante pe

[53] Şi în documentele Ţării Româneşti apar relativ tîrziu menţionate judeţele. In 1385 apare judeţul Jaleş; în alt doc. din 1392 judeţul Vîlcea, Termenul de *judeţ* este redat prin **САДСТВО** şi **СУДСТВО**; cf. P. P. Panaitescu, *Doc. Ţării Româneşti*, vol. I. 1369—1490, Buc., 1938.

[54] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVIII, Buc., 1908, p. 18. Cf. idem, *Istoria Românilor*, vol. III, Buc., 1937, p. 208. N. Iorga pune juzii de la noi în legătură cu cei din Sardinia. „Foarte veche dregătoria aceasta a judelui... în Sardinia, care n-a fost alcătuită altfel decît popular, a rămas sistemul guvernării prin juzi pînă aproape de timpurile moderne". Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, ed. II-a, Buc., 1928, p. 14.

[55] D. Arion, *Caracterele juridice şi sociale ale proprietăţii rurale în voievodatele româneşti*, Buc., 1944, p. 115 („Această străveche rînduială de cultură agrară a statului apare deci că aceea a unor organizaţiuni gentilice, înfiinţate înainte de fundarea Principatelor").

[56] P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, în vol. *Interpretări româneşti*, p. 200. Cf. şi Gh. Brătianu, *O nouă mărturie* (1277) *despre un voievodat românesc în veacul XIII*, în An. Ac. Rom., m.s.i., s. III, t. XXVII, m. 29 (1945). („Valahii din 1277 sînt acei din nordul Moldovei, despre a căror organizare politică înainte de descălecat, nu mai avem motive să ne îndoim").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care le asigurau domniei. P. P. Panaitescu consideră Baia și Suceava ca foste centre de voievozi locali. Baia a fost într-adevăr centrul statului moldovenesc embrionar, cum arată și legenda vechiului sigiliu al orașului. P. P. Panaitescu remarcă, în mod just, derivarea de regulă, a numelui localității din acela al apei respective [57].

În faza anterioară instituirii ținuturilor, centrele de conducere locală au fost aceleași tîrguri de mai tîrziu. Tîrgurile din Moldova, întemeiate înainte de constituirea statului feudal, — în imediata apropiere a versantului estic — cu concursul unor elemente săsești din Ardeal și germane, venite din Polonia, n-ar fi avut, afirmă Iorga, dificultăți serioase în dezvoltarea lor sub dominația tătară interesată pentru venituri [58], ele și-au organizat teritorii anexe necesare schimburilor, cunoscute sub numele de „hotar". În documente se vorbește de vechimea lui „de veac". În aceste tîrguri domnii și-au instalat apoi agenții, numiți vornici sau *sudți*, care sînt cele mai vechi organe ale puterii centrale în statul feudal moldovenesc. Nu avem însă mențiuni pentru existența lor pînă la începutul sec. XV. Într-un document din 1403, ianuarie 7, este amintit Vlad vornic de tîrgul Roman. În numeroase documente de la începutul sec. XV sînt indicate o serie de persoane cu mențiunea localității. Cînd aceasta este un tîrg, persoana reprezintă, probabil, pe vornicul domnesc (Vlad de Siret la 1407, ianuarie 7, Mihail de Dorohoi la 1408, octombrie 8, Bîrlea de Hîrlău la 1411, iunie 28, Negrea de Bîrlad etc.). Persoanele indicate pentru Hotin (Șandru de Hotin în documentul din 1400, februarie 11, Horaiță de Hotin în documentul din 1403, ianuarie 7), Țețina (Hodco Ciacinski în documentul din 1403, ianuarie 7), Suceava (Badea de Suceava în același document) nu pot fi decît pîrcălabi. Cînd sînt indicate localități rurale, aceștia sînt boieri cu proprietăți în regiunea respectivă și care dețin autoritatea militară și penală în sensul feudal. Astfel, sînt amintiți: Mic de Molnița și Șandru de Tudora (1400, februarie 11), Jurj de Frătăuți (1412, aprilie 5), pan Vlad de la Pîrâul Alb (1415, aprilie 13), pan Drăgoi de la Tulova (în același document), Stan de Șumuz (1407 octombrie 6). Într-un document din 1436, septembrie 19, prin care boierii garantează relațiile de vasalitate ale lui Ilie voievod față de regele Poloniei Vladislav, apare o listă întreagă de „pani" cu indicația diverselor localități. Isaia de Baia era vornic acolo probabil, Dienis cancelar de Hropotovți era om al curții domnești ca funcție, deci avea acolo numai proprietate, Stan posadnic era un pîrcălab, Băloș ceașnic. Petru vornic de Hudinți poate fi considerat la fel cu Dienis. Roman de Hudinți poate fi un frate al său. Ceilalți: Vilcea de Lipnic, Uncleat de Zubrăuți, Lazăr de Tulova, Stan Bîrlici de Vorona, Vitold de Ripujinți, Steţco Jurjevici de Toporăuți, Danco

[57] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 200—201.
[58] Cf. și N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 206—208, 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Jurjevici de Frătăuți, Dămăcuș de Sireței, Ioanăș de Șimuz, Sima Mihalașevici de Herța, Hotco Mamurinski (din Mamornița) pot fi considerați feudali locali în sensul amintit mai sus [59]. Toți sînt din jumătatea de nord a țării.

„Cîmpul lui Dragoș" (cuprinzînd o serie de sate), menționat prima dată în 1419, a reprezentat, probabil, tot un astfel de teritoriu aflat sub dominația unui feudal local, poate Dragoș de Neamț (menționat în doc. din 1407, ianuarie 7) sau Dragoș staroste (din doc. din 1411, iunie 28) același poate cu Dragoș viteaz amintit prima dată în 1392 și ultima dată în 1428 [60]. În orice caz, greșit a scris N. Iorga, sub influența lui Miron Costin și a unor documente tîrzii, despre o „feudă" a lui Dragoș voievod în această regiune dintre Bistrița și Moldova [61]. Ulterior, cînd ținutul se consolidează ca unitate teritorială statală și puterea organelor centrale domnești se fortifică, privilegiile conținînd funcții regaliene uzurpate sau acordate, sînt atenuate continuu. Tendința de a constitui comunități nobiliare autonome ca în Ardeal și Ungaria, sub regimul comitatelor, este anihilată total.

În tîrgurile moldovenești, înainte de instituirea, organizarea și generalizarea ținuturilor, existau curți de judecată domnești, în frunte cu vornicii (sudți) [62], care funcționau ca instanțe superioare în regiunea

[59] Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*. Pentru boieri, cu indicarea localității ca pîrcălabi, cf. și N. Iorga, *O culegere de acte moldovenești* (recenzie la volumele Costăchescu), în „Bul. Com. Ist. a României", vol. X, 1931, p. 81—91. Cf. și D. Arion, *op. cit.*, p. 118. „In lipsa unui aparat de stat, de o dregătorie ce nu s-a format decît încetul cu încetul, stăpînul locului — boierul în înțelesul lui general — a administrat locul, tocmai pentru că l-a stăpînit de pe urma concesiunii domnești, a dăruirii lui după scriptura actelor... s-a substituit cneazului sau judecului în comanda socială locală...". Cf. și I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 338—339. Intr-un act din 1546, noiembrie 30, privind relațiile lui Ilie Rareș cu regele polon Sigismund, apar iarăși o serie de boieri, cu menționarea localității, ținutului sau regiunii de origine, pobabil ca o imitație tîrzie a vechii mode din sec. XV: Ion Sturzea Ureaclevici de la Șomuz și Ion Mohilovici de la Hudinți (pîrcălabi de Hotin), Daniil Hurovici de la Olteni, și Miron Budovici de la Gocimani (staroste de Neamț și Piatra), Ivan Iațcovici de la Plotonița și Cosma Ghianghe Septelicevici de la Covurlui (starosti de Roman și Cetatea Nouă), Hrabor de la Tecuci, mare postelnic, Ivan Costevici din Mascurinet și Tador Balosevici din Roșienet, logofeți. Cf. Bogdan-Iorga, *Album paleografic moldovenesc*, București, 1926, nr. 77.

[60] Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 249. Cf. N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 205—207; „Revista Istorică", II, p. 148.

[61] Astfel de „cîmpuri" în regiuni muntoase mai apar și în alte documente moldovenești și muntene. (Cîmpul Dumei într-un document din 1612, aprilie 18; Cîmpul lui Ludin într-un document muntean din 1502, martie 18 etc.; cf. *Documente privind istoria României*).

[62] Cf. și T. Balan, *Vornicia în Moldova*, în „Codrul Cosminului", vol. VII (1932), p. 149. Trebuie subliniat aici faptul că termenul are, în unele documente, și un sens generic, adică se referă la toți dregătorii cu drept de judecată într-un ținut, dar în primul rînd la vornici. Astfel, într-un document din 1456, ianuarie 20, dat de Petru voievod, în legătură cu imunitățile fiscale și judiciare ale mănăs-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respectivă. Aceşti *sudţi* corespund dregătorilor similari din Ungaria şi Polonia *(judex regius, judex castri)*. În 1435, martie 5, Ştefan voievod se adresa la „boieri, vornici, şoltuzi şi pîrgari, juzi şi vătămani", în legătură cu negustorii braşoveni. În 1435, mai 26, acelaşi se adresa judecătorilor *(sudţi)*, deci tot vornicilor, de Bacău şi Trotuş, în legătură cu aceiaşi braşoveni. Se făceau şi excepţări. Într-un document din 1434, octombrie 8, de la Ştefan voievod, se arăta că un sat de la obîrşia Săratei, „unde este jude Făt şi Ilie", al lui Jurj Atoc, va depinde, din punct de vedere judiciar, de curtea din Iaşi. Presupunem că o astfel de curte nu exista la Lăpuşna, mai aproape de care se afla acest sat. Satul Juleşti al lui Ilie Pobrăteanul, deşi mai jos de Hîrlău, unde era curte de judecată [63], va depinde din punct de vedere judiciar de domn şi de Cetatea sa Suceava (1437, iunie 30). În cazul acordării imunităţilor, în documente se menţionează precis interzicerea introitus-ului judecătorilor curţii respective în sate. Astfel, în 1459, februarie 16, Ştefan voievod interzicea judecătorilor de Dorohoi şi jureadnicilor lor de a avea de-a face cu oamenii din satul Oniceni (la Jijia) al mănăstirii din Poiană. Aceştia vor fi judecaţi numai de egumen şi de ureadnicii săi [64]. De asemenea, judecătorilor de Bacău li se luau atribuţiile de judecată asupra ungurilor din satul Lucăceşti, al mănăstirii Bistriţa (1459, mai 20) [65]. Este posibil că aceşti vornici *(sudţi)* au precedat pe pîrcălabi şi staroşti, care la început existau numai în punctele strategice. Documentele arată că au şi coexistat o bucată de timp pîrcălabi, staroşti şi judecători în acelaşi ţinut, pînă la întrunirea funcţiilor judiciare şi militare în aceeaşi persoană, starostele şi pîrcălabul. Vornicii domneşti din tîrguri au continuat să existe dar cu atribuţii limitate la oraşul respectiv şi hotarul său, ulterior şi la ocolul constituit din sate anexate de domni.

Ţinuturile moldoveneşti sînt oarecum creaţii *ex novo*, faţă de judeţele muntene, care ar putea fi puse în legătură cu vechile judecii sau cnezate, vechi obşti teritoriale [66]. Împărţirea teritoriului ţării în ţinuturi s-a făcut, afirmă N. Iorga, în legătură cu oraşele şi cetăţile [67]. În Moldova, ţinuturile s-au constituit treptat de la sfîrşitul sec. XIV şi începutul sec. XV, şi au fost organizate în funcţie de oraşe, curţile domneşti, şi cursurile apelor. Cetăţile nu erau un element indispen-

---

tirii Homor, se subliniază: „Şi de asemenea judecătorii de ţinutul Suceava, fie vornici, fie orice dregători sau pripăşari sau osluhari, să nu îndrăznească a bîntui acei oameni, nici să-i judece pentru orice, nici să-i prade, nici gloabă, nici tretină să nu ia de la ei...". Cf. textul slav la D. P. Bogdan, *Acte moldoveneşti*, Bucureşti, 1938, p. 46—47.

[63] M. Costăchescu, *Documente înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 310.

[64] I. Bogdan, *Documente Ştefan cel Mare*, vol. I.

[65] *Ibidem.*

[66] N. Iorga, *Istoria poporului român*, vol. I, 1922, p. 322; D. Arion, *op. cit*, p. 113.

[67] N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, p. 18—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sabil, ca în cele două state vecine. Ţinuturile constituie, în cele din urmă, forme originale de organizaţie administrativă teritorială, net deosebite de instituţiile corespunzătoare ungare şi polone.

Prima menţiune de ţinut o avem, cum am arătat, într-un document din 1408, septembrie 16[68]. Deoarece datele copiilor şi regestelor de documente sînt dubioase în acest domeniu, cum se va vedea, trimiterile se vor face numai la actele publicate după original. Pasajul и стороници ис тои волости care urmează după menţionarea tîrgului Roman, a fost tradus „şi părţile din acel ţinut". Ar fi deci vorba de ţinutul Roman, nu de ocol. De altfel, acest termen apare în documentele originale abia în sec. XVI; în sec. XV se foloseşte termenul „hotar" pentru teritoriul anexă la tîrg. Mult timp nu s-a indicat ţinutul pentru localităţi amintite în documente; abia în sec. XVII devine ca o regulă menţionarea. În sec. XV localităţile sînt amintite în funcţie de ape, de tîrguri, de întemeietor sau regiuni naturale. Astfel, se amintesc sate în Cîmpul lui Dragoş (1419), la Cobîle (1414, august 2 ar fi prima menţiune), la Cîrligătura (1426), la Cozancea etc.[69].

Faza de incertitudine şi confuzie durează, cum am arătat, pînă la jumătatea sec. al XV-lea[70], şi coincide cu epoca de fărămiţare feudală căreia îi pune capăt domnia lui Ştefan cel Mare şi cu care începe faza de centralizare statală. Ţinuturile apar treptat în documente.

Ţinuturile nu sînt încă menţionate în acordul din 1412[71], dintre Sigismund de Luxemburg şi Vladislav Iaghello, care prevedea şi o eventuală împărţire a Moldovei între cei doi monarhi: sînt menţionate „bucovinele" mari şi mici, regiunea stepică (campi deserti) şi o serie de tîrguri: Iaşi (forum Iassutam), Bîrlad (forum seu villa Berlam), Cetatea Albă (Feierwar alias Bialogrod) şi Chilia. Aceste două ultime localităţi se repartizau cu teritorii egale (cum aequali medietate). Vladislav va lua Cetatea Albă, iar Sigismund Chilia. De altfel era şi normal ca într-un acord încheiat de monarhi străini să nu apară diviziunile administrative din Moldova, chiar dacă ar fi existat. Importante date, în legătură cu diviziunile administrative, găsim, pentru prima dată, în actul cunoscut din 1435, septembrie 1, prin care Ilie voievod notifica regelui polon reconcilierea cu fratele său Ştefan. Aici sînt menţionate ţinuturile şi teritoriile care i-au fost repartizate lui Ştefan:

---

[68] *Documente privind istoria României*. S-ar putea însă ca termenul volost să aibă aici un sens generic.

[69] Aceste regiuni naturale, teritorii defrişate şi colonizate de un boier, continuă a fi menţionate în documente şi după generalizarea sistemului administrativ al ţinuturilor.

[70] Incertitudine şi confuzie se observă şi în documentele muntene, în legătură cu organele de conducere ale judeţelor şi tîrgurilor. Aici apar, într-un document în l. latină din 1369, noiembrie 25, „castellani, comites, iudices (aşa cum existau în Ardeal) caeterique officiales". Cf. P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, Buc., 1939. Cf. şi *idem*, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 118—120.

[71] *Hurmuzaki*, I_2, p. 485.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ținutul (derjava) cetății sau orașului (gorod) Chilia, tîrgul (misto) Vaslui cu ținutul (volost) ce depinde de el, ținutul (derjava) de la Tutova, tîrgul Bîrlad cu tot ținutul (volost), morile de la Covurlui, tîrgul (misto) Tecuci cu tot ținutul (volost) și Oltenii. Este vorba deci de o regiune compactă și continuă. Datele din acest document au determinat pe unii istorici să improvizeze teorii, ipoteze și explicații fanteziste, fără bază documentară [72]. Alții [73] au văzut însă clar. Se poate afirma categoric că nu este cazul a se remarca o deosebire netă între *derjava* și *volost* sau între *misto* și *tîrg*, termeni sinonimi la noi, folosiți de scriitorul actului după formația și preferințele ce le avea. La fel, ar fi greu să explicăm altfel unii din termenii actelor omagiale ale domnilor moldoveni față de regii polonezi, sub redacția unor notari străini de starea de lucruri din Moldova. Termenul *derjava* trebuie considerat ca o influență polonă ca atîtea altele în nomenclatura documentelor noastre, redat în documentele românești prin *ținut*, cuvînt de origine latină (tenutum, tenuta), provenind din diplomatica polonă, existent și în limba italiană, iar *volost* ca datorat unei influențe rusești. Apelînd la detalii, chestiunea se clarifică și mai bine. În cronica atribuită lui Brzeski (1566) apare de mai multe ori termenul *dzierżawa*, cu sensul de ținut și teritoriu dependent de o cetate sau oraș. Ținuturile Neamț și Orhei sînt numite astfel. La fel teritoriul orașului ardelean Bistrița și cele dependente de cetățile Balta și Cîceu. Este adevărat că scriitorul polon redă funcțiile netraduse *(purkulab, wistier, logoíet)*, însă termenul *dzierżawa* îi aparține. El numește ținuturile, atunci cînd le enumeră, *powiaty*. În cronica lui Macarie, pe care autorul polon a folosit-o în compilația sa, nu apare termenul *derjava*, nici *volost* pentru teritoriul Bistriței, ci „tot teritoriul dependent din jur" [74]. „*Derjava Sucevii*" amintită în documentul din 11 iulie 1428 [75], din care se dau de Alexandru voievod mănăstirii Bistrița

[72] Kaluzniacki a tradus gorod prin urbs, misto prin urbs și oppidum, tîrg prin forum, volost prin regio și derjava prin fundum. Cf. Hurmuzaki, I$_2$, p. 855. Și I. Bogdan a interpretat termenii volost — ocol și derjava — ținut. Cf. *Documente Ștefan cel Mare*, II, p. 140—141. După Gh. Ghibănescu, derjavele (ținuturi) reprezentau o împărțire administrativă și fiscală, iar volostele (județe) una judecătorească. Cf. *Surete și izvoade*, XII, p. 9. Ulterior a scris că „în sec. XVI s-a organizat administrativ țara, s-a fixat ținutul Vaslui în locul ocolului tîrgului...". Cf. *Surete și izvoade*, XV, p. XV. D. Bogdan, mai recent, a tradus termenul Держава prin regiune, ceea ce este iarăși eronat. Cf. *Acte moldovenești*, București, 1938, p. 43. Cf. și V. Lungu, *Ținuturile Moldovei pînă la 1711*, în „Cercetări istorice", XVII (1943), p. 219.

[73] I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă*, p. 18—19; N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, II, p. 84. Cf. și B. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. XV în Moldova și Țara Românească*, în *Lucrările sesiunii generale științifice, 2—12 iunie 1950*, Ed. Acad. R.S.R., 1951, p. 1603—1604, nota 6.

[74] I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 474, 480—482.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

50 de biserici, reprezintă „eparhia", adică teritoriul aflat sub jurisdicția ecleziastică a mitropolitului de Suceava, nu ținutul sau „regiunea". Se menționează biserici din localități aflate în ținuturile Neamț, Bacău, Roman, Iași etc. În acest timp nu exista încă episcopia de Roman, și teritoriul țării, din punct de vedere ecleziastic, era divizat numai între mitropolia de Suceava și episcopia de Rădăuți [76]. Comparația cu termenii din alte documente contemporane sau ulterioare este instructivă și edificatoare. Înainte de a urmări acești termeni în documentele ulterioare, mai facem constatarea că în documentul din 1435 nu apare un ținut al Covurluiului, ci „morile covurluiene" sau „de la Covurlui". Dintr-un document cu data de 15 iulie 1448, rezultă că aceste mori domnești erau pe Prut, la Covurlui [77]. Nu apar nici Galații, care, după N. Iorga, devin tîrg dintr-un sat mai vechi de pescari de la sfîrșitul sec. XV, pentru a compensa pierderea Chiliei [78]. Apar, în același document din 1435, și „Oltenii". C. C. Giurescu, pe baza unor documente ulterioare, a căutat să situieze pe hartă această denumire, și anume pe Siretul inferior, și a exprimat părerea că a fost o localitate cu acest nume, care a dispărut în a doua jumătate a sec. XV, deși apare ulterior în harta din Chorographia lui Reichersdorffer (ed. din 1550), poate și un ținut. Este vorba, probabil, de o colonie de olteni aduși în legătură cu expansiunea munteană în sudul Moldovei din sec. XIV. Regiunea aceasta ar fi trecut în stăpînirea statului moldovenesc sub Alexandru cel Bun [79]. Era deci un teritoriu aparte, recent anexat, neorganizat încă, la acea dată, din punct de vedere administrativ. Pentru a demonstra că nu este o deosebire de conținut între noțiunile *torg* și *misto*, vom apela la două documente din 1421 decembrie 13, și 1455, octombrie 1, referitoare la tîrgul Siret. În primul document întîlnim expresia „Seret misto", iar în al doilea „Seret torg". Nimic nu ne îndreptățește să susținem că folosirea acestei din urmă expresii s-ar datora dezvoltării între timp a Siretului. Într-un alt document din 1456, iunie 29, întîlnim forma „oppidum Sereth". Și Vasluiul, care apare

[75] Cf. Facsimilul, *Documente privind Istoria României*.

[76] Cf. și Sc. Porcescu, *Episcopia Romanului în sec. XV. Intemeiere și organizare*, București (1941). Episcopia din Roman apare pomenită documentar abia în 1458, iar cea de Rădăuți încă din 1413. Ulterior, episcopia din Roman, datorită întinderii și localității, devine mai importantă decît cea veche de la Rădăuți, care era un sat.

[77] Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*. Cf. și V. Lungu, *Ținuturile*, p. 232.

[78] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 225.

[79] C. C. Giurescu, *Olteni și Basarabia. Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV și XV*, în „Revista istorică Română", X, 1940, p. 130—139. Ipoteza lui C. C. Giurescu a fost combătută de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, 1944, p. 226—227. Cf. și I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, II, p. 140—141. Dar și în documentul din 1546, noiembrie 30 (Bogdan—Iorga, *Album*, p. 77), apare Daniel Hurovici de la Olteni, staroste de Neamț și Piatra. Intr-un document din 1752 (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 236) „Pustiul Oltenilor" (moșia Lungociul în-).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în documentul din 1435 ca *misto*, în altul din 1437, mai 15, este *târg* (оу Васлоуискомь трьгоу). În documentul din 1495, acordat de Ştefan cel Mare pentru Bîrlad, această localitate este calificată *measto, measto-târg, târg*. Rezultă deci şi mai clar că nu este nici o deosebire între cei doi termeni şi cele două noţiuni. Şi în privilegiul vamal din 1408 şi în cele ulterioare, toate oraşele Moldovei sînt calificate tîrguri. La fel în documentele în limba latină, tîrgurile din Moldova s-au numit, la scurte intervale, cînd *oppidum*, cînd *forum*, cînd *civitas*, fără a fi o diferenţă sensibilă între ele. În diplomatica latină occidentală, termenii aceştia se foloseau, deşi nu totdeauna în mod riguros, în funcţie de conţinutul real al noţiunii. Acelaşi lucru sîntem în măsură să-l demonstrăm în legătură cu termenii *derjava* şi *volost*. În 1436, septembrie 23, Ilie voievod ceda regelui polon Vladislav „ţara Sepinţi" (terra Sapinska la Dlugosz) cu cetăţile Hotin, Ţeţina şi Hmielov cu toate ţinuturile, tîrgurile şi satele (и со всѣкми волостьми, мѣсты, сель). Ţinuturile sînt numite aici deci *voloste*. Termenul *volost* apare şi într-un document polon din 1388, ianuarie 27: „oraşul Halici cu volostea ce ascultă de el" [80]. Într-un document din 1435, octombrie 18, este amintit un sat „din derjava Ţeţina". Deci acelaşi teritoriu, la scurt interval, este numit *derjava* şi *volost*. De notat, în plus, că termenul *derjava* este folosit de acelaşi scriitor, Iacuş pisar, care a redactat şi actul din 1435, al cărui conţinut a pus în încurcătură pe istorici. În 1444, februarie 28, erau amintite „castra... Choczin. Czeczuri et Chmyelow cum districtibus ibidem spectantibus". Mai mult, în 1476, iunie 1, este amintit satul Şireuţi „în derjava Cernăuţi", pentru ca în 1488, aprilie 3, să apară satul Cosminul „în volostea Cernăuţi", ca şi în documentul anterior din 1457, aprilie 1. Se mai pot da şi alte exemple. Astfel, într-un document din 1467, amintit deja, Neamţul este calificat *volost*, iar în 1529, martie 17, *derjava*. Cea mai nouă menţiune a termenului *derjava*, care apoi nu mai este utilizat, pare a fi în documentul din 1553, iunie 22, unde apare Ion Moţoc ca „mareşal" al curţii şi staroste de „derjava Iaşilor" [81]. Deci era în funcţie de scriitorul actului, ce termen să prefere, *derjava* sau *volost*, *misto* sau *torg* etc., însă tot de unitatea administrativă numită ţinut sau de un tîrg era vorba.

Nu putem preciza la ce dată s-a stabilit un anumit număr de ţinuturi, adică data cînd instituţia a fost generalizată în întreaga ţară. Este posibil ca această „reformă administrativă" să fi fost înfăptuită în prima jumătate a sec. XV. În orice caz, avem de-a face cu un proces de durată. Noi menţiuni de ţinuturi apar după 1435. Ele au

[80] Pentru voloste în Podolia cf. Очерки Истории СССР, *sec. XIV—XV*, vol. II, Moscova, 1953, p. 496.

[81] Cf. M. Costăchescu, *Documente înainte de Ştefan cel Mare*; *Documente privind istoria României*; Bogdan-Iorga, *Album*, pl. 79. În 1564, Ion Moţoc era amintit ca „supremus vatath Iaski". Cf. Hurmuzaki, supl. II$_1$, p. 240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost semnalate de V. Lungu, care, însă, a folosit și regeste și traduceri cu conținut dubios sau confuz. Traducători sau copiști ulteriori au putut interveni cu completări pe care le-au considerat utile, alterînd, astfel, textul autentic. Între 1435 și 1566 mai apar menționate în documente ținuturile: Cernăuți (1457), Cîrligătura (1458), Trotuș (1466), Suceava (1472), Horincea (1528), Soroca (1529), Lăpușna (1535), Dorohoi (1546), Chigheci (1546), Hîrlău (1548), Putna (1555)[82]. Prima listă completă a ținuturilor Moldovei o datorăm autorului manuscrisului ce conține vechiul letopiseț moldovenesc în versiune polonă, cu data de 1566, autor care a fost identificat, greșit poate, de Ioan Bogdan în persoana lui Mikolaj Brzeski, sol și secretar al regelui polon[83]. Bogdan a publicat, cum se știe, mai întîi o copie apoi originalul însuși, făcînd și retușările impuse de logică în nomenclatura ținuturilor. Ținuturile (powiati) cuprinse în lista de la sfîrșitul așa-zisei cronici moldo-polone, în ediția din 1895 a lui Ioan Bogdan, sînt:

1. Bîrlad	7. Soroca	13. Cîrligătura	19. Adjud
2. Tecuci	8. Hotin	14. Iași	20. Tutova
3. Tigheci	9. Cernăuți	15. Fălciu	21. Trotuș
4. Lăpușna	10. Suceava	16. Covurlui	22. Bacău
5. Vaslui	11. Hîrlău	17. Horincea	23. Roman
6. Orhei	12. Dorohoi	18. Putna	24. Neamț

Nu sînt enumerate aici ținuturile, ca mai tîrziu, pe cele două diviziuni mari, țara de sus și țara de jos, care se amintesc totuși, ci într-o aproximativă ordine geografică, de la sud spre nord și de la est spre vest. Autorul polon stabilește, deci, cifra de 24 de ținuturi. Grupul de sate de la Ciobărciu, localitate menționată ulterior frecvent de călători și în documente, deși avea unul sau doi pîrcălabi — mutați aici după cucerirea de turci a Cetății Albe — și hotnogi, nu este menționat. El va fi acaparat de tătari, cum se știe, în anul 1595. N. Iorga a scris greșit că acest eveniment a avut loc în anul 1538[84]. Se constată existența dubletelor Covurlui-Horincea, Bîrlad-Tutova, Putna-Adjud și Trotuș-Bacău. Aceste ținuturi au avut, de mai multe ori, o administrație comună pînă la contopire (aproximativ anul 1680)[85]. Ținutul

[82] Cf. și V. Lungu, *Ținuturile*, p. 223—234.

[83] Cf. I. Bogdan, *Vechi cronici moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 183, 233 și 289; idem, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, București, 1895, p. 115, 133. P. P. Panaitescu, mai recent, a susținut, cu argumente serioase, că Brzeski n-ar fi autorul manuscrisului; cf. „Revista, Istorică Română", I, p. 118.

[84] Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, 1937, p. 391.

[85] Se întîlnesc o serie de mențiuni în documente din sec. XVII. (Doc. din 1633, decembrie 4. Arh. St. Buc., Soveja — Moise Movilă către dăbilarii ce vor umbla cu slujbele „la ținutul Putnei cu Agiudul"; doc. din 1620, noiembrie 15, Arh. St. Buc., Neamț 21/4 Solomon și Arvat starosti de Putna și de Adjud dau act pentru o vînzare; doc. din 1652, decembrie 10; Acad. R.S.R. 44/2 — Pătrașco fost postelnic staroste de Putna și de Adjud; 1661, mai 1, Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, p. 175, „ținutul Bacăului cu a Trotușului"; doc. f. a. Acad. R.S.R., 116/143, Ionașco de Zmiani, Constantin Birsan și Moldovan, iau „trei părți de slujbă de desetină, de stupi de la tinutul Tutovei și a Bîrladului").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Horincea apare anterior, cum s-a arătat, o singură dată, într-un document din 1528, aprilie 8. Ţinutul Covurlui nu apare, dar sînt mori la Prut, cum am văzut, şi sate cu menţiunea „la Covurlui" (1525, septembrie 9 etc.). Nu se poate preciza la ce dată s-a contopit ţinutul Horincea cu ţinutul Covurlui; documentele nu-l mai menţionează, în orice caz, înainte de 1591, februarie 20, deoarece nu mai figurează în catastiful de cislă a lui Petru Şchiopul cu această dată[86]. În acest important document figurează 22 de ţinuturi. Ţinutul Adjud nu mai figurează, dar îl întîlnim în alt act din acelaşi an (mai 12), în care apar ca unite ţinuturile Trotuş şi Bacău. Prin urmare se elimină cel mai curînd dubletul Horincea-Covurlui. Celelalte trei se menţin pînă în a doua jumătate a sec. XVII, dar adeseori se întîlnesc înainte de aceasta întrunite mai ales în legătură cu operaţiile fiscale. În fond, ţinuturile Tutova şi Bîrlad aveau aceeaşi reşedinţă la Bîrlad, iar Putna (probabil după dispariţia tîrgului cu acelaşi nume în secolul XVI) şi Adjud în această din urmă localitate pînă la apariţia Focşanilor în prima jumătate a sec. XVII[87]. N-a existat un tîrg Tutova, cum au afirmat unii cercetători ai problemei (Papadopol-Calimah şi V. Lungu). Papadopol-Calimah a invocat o informaţie nouă, în care este desigur vorba tot de Bîrlad. Nu există nici un act dat de şoltuzul şi pîrgarii din Tutova. Apare o persoană cu menţiunea „de la Tutova" într-un document din 1636, iunie 26, dar este vorba de ţinutul Tutova[88]. Astfel de menţiuni sînt şi în legătură cu persoane de la ţinutul Cîrligătura sau ţinutul Vaslui[89]. V. Lungu a afirmat greşit, urmînd pe C. C. Giurescu, că ţinutul Horincea şi-ar fi avut reşedinţa în tîrguşorul Oancea de la Prut[90]. Acest „tîrguşor" n-a existat în trecut ca atare. Nu insistăm mai mult asupra localităţilor reşedinţe de ţinuturi. Vom reveni asupra lor cînd vom trata despre conducerea tîrgurilor şi despre ocoale. Se poate menţiona pentru ţinutul Tigheci, că reşedinţa acestuia era la Tintul,

---

[86] Amintirea ţinutului Horincea mai persista încă la sfîrşitul sec. XVII. Intr-o hartă a geografului bolognez L. F. Marsigli apare în lista de ţinuturi şi Horincea („Oringi") în loc de Covurlui. (D. Ciurea, *La Moldavia nelle mappe di Marsigli*, în ms.).

[87] Cf. doc. din 1621, aprilie 5, scris în Focşani, cu menţiunea lui Dumitraşcu Ştefan şi Ursu Vartic staroşti de Putna şi Agiud, Lucoci fost şoltuz de Adjud; Arh. St. Buc., Neamţ, 69/3. Cf. şi doc. din 1662, iulie 9. Istrate Dobija pentru un vad de moară, la pîrăul Milcov, vadul muntenesc, mai sus de tîrgul Focşani, vîndut lui Văsian de răzeşi din tîrgul Focşani, partea valahă; orig. sl., Arh. St. Iaşi, 321/21. Cf. N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 313 (menţionat într-un document din 1649, iulie 7, vătămanul din Focşani, deci sat).

[88] Acad. R.S.R., 588/3. Intr-un document din 1487, octombrie 9, este menţionat satul Stărceşti на vctїє Tvtorѣ Cf. I. Bogdan, Doc. *Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 308—309.

[89] Arh. St. Buc., Galata, 14/2; Acad. R.S.R., 341/34.

[90] V. Lungu, *Ţinuturile*, p. 238.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

localitate amintită și de Dimitrie Cantemir [91], care sub Ieremia Movilă avea ocol de sate. Nu insistăm asupra numirilor ținuturilor. Chestiunea este elementară și a fost clarificată încă de Miron Costin. El a scris deja, în mod just, că majoritatea își trag numele de la orașe, iar Tutova, Covurlui, Putna și Cîrligătura de la ape [92]. Ne întrebăm totuși dacă a existat, pe vremea lui, o apă cu numele de Cîrligătura, care desemnează o regiune naturală într-adevăr accidentată [93]. În ținutul Cîrligătura, sau anterior „la Cîrligătura", apar sate pe apele Carul și Bahlui [94]. Observînd forma ținuturilor pe harta lui Dimitrie Cantemir, atît după exemplarul original gravat în Olanda în 1737, descoperit de Vîlsan, cît și după copia mai clară, pentru unele aspecte, a lui d'Anville, publicată de P. P. Panaitescu, ambele aflate la Biblioteca Națională din Paris, putem face remarca generală că ele sînt axate pe cursurile rîurilor, în direcția debușării acestora. Harta fiind diformă nu se pot face aprecieri mai precise asupra suprafeței acestora. În orice caz, printre cele mai mici ținuturi, se află Cîrligătura, Roman, Tecuci și Covurlui; printre cele mai întinse Iași, Hîrlău, Suceava, Cernăuți, Neamț, Bacău, Putna, Fălciu. Din compararea datelor documentelor cu acelea ale hărții, se constată că, în afară de contopirea, spre sfîrșitul sec. XVII, a ținuturilor dublete amintite mai sus, nu s-au făcut modificări serioase în ceea ce privește limitele. Ținutul Iași cuprindea o parte din bazinul rîurilor Prut și Jijia și Bahlui și era limitrof cu ținuturile Hotin și Soroca la Dingeni. Ținutul Roman cuprindea la vest de Siret numai confluența cu Moldova, unde se afla și orașul, și o porțiune redusă spre nord, iar restul pe stînga Siretului. Teritoriul aflat la vest de Siret și Moldova intra în componența ținutului Neamț. La fel, ținutul Bacău se extindea numai la vest de Siret, și era despărțit prin Bistrița de ținutul Neamț. În teritoriul de peste Siret se întîlneau limitele ținuturilor Roman și Putna. Ținutul Lăpușna cuprindea și teritoriul din dreapta Prutului (cu satele Scoposeni, Mosna, Stănilești) [95]. Ținuturile aveau limite precise fixate prin ape, movile etc., menționate în unele documente [96].

[91] Cf. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu, p. 21. „Moșia Tintiului" menționată și într-un document din 1752. Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, p. 244.

[92] Miron Costin, *Istorie în versuri polone*, ed. P. P. Panaitescu, p. 487. Aceeași afirmație o face și Sulzer cu un secol mai tîrziu. Cf. *Geschichte*, I, p. 376.

[93] Pentru Cîrligătura ca regiune accidentată, cf. și *Dicționarul geografic al României*. Termenul, ca toponimic, se întîlnește și în Maramureș.

[94] Cf. și I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, II; doc. din 22 ianuarie 1497, p. 99. Se amintește o prisacă на Крълиґътури на кран буковини на поток на Михалчѣ

[95] Cf. Memoriile publicate de Vîlsan (1927) și P. P. Panaitescu (1928) în An. Acad. Rom., m.s.i., s. III, t. VI și VIII.

[96] Cf. doc. din 1635, aprilie 7. Arh. St. Buc., Neamț, 27/28; 1644 septembrie 28, Acad. R.S.R., 68/26 (*Uricarul*, XXIII, p. 174); Acad. R.S.R., 110/139 (1651 mai 8); A. V. Sava, Doc. Lăpușna, p. 130 (1676); *Documente privind Istoria României, Mol-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorul cronicii moldo-polone a mai notat faptul important că, în 1566, în fruntea ţinuturilor se afla cîte un pîrcălab, corespunzător starostelui din Polonia, şi cîte un vătaf, corespunzător stegarului polon. Deci la această dată exista ca generalizată funcţia de pîrcălab ţinutal [97], ca şi aceea de mare vătaf. Ar rezulta că, în afară de pîrcălabii de cetăţi, unul sau doi, care, însă nu sînt menţionaţi de autorul polon, mai exista şi unul de ţinut. Faptul se confirmă parţial în documente anterioare şi posterioare scrierii polone. Într-un document din 1517, octombrie 8, apare în text pan Ion Gănescul, pîrcălab de Neamţ, care-şi împarte ocinile cu rudele (Cozma Şarpe postelnic), iar la martori aflăm panii Costea (Cîrjă) şi Condrea (pîrcălabi) de Neamţ. În partea lui Ion Gănescul pîrcălab de Neamţ a intrat şi satul Gănesti „unde este curtea lui" [98]. Ar rezulta deci clar că, în afară de cei doi pîrcălabi de cetate, exista concomitent unul de ţinut. Într-un document din 1546 apar cîte doi staroşti de Neamţ şi de Piatra, de Roman şi de Novograd. Ar rezulta deci că erau şi de cetate şi de ţinut. În alt document din 1553, în afară de pîrcălabul de cetatea Suceava, apar şi doi staroşti de Suceava (ţinut deci) şi la fel ca în cel precedent cîte doi staroşti de Neamţ, de Piatra, de Roman şi de Novograd. Apoi Ion Moţoc „mareşal" al curţii domneşti şi staroste de derjava Iaşilor. Pîrcălabul de Suceava era şi hatmanul curţii (de acolo). În ambele apare şi un staroste de Cernăuţi. Presupunem totuşi că este ceva convenţional în aceste documente cu caracter extern [99]. În sec. XVII apar în documente, menţionaţi în mod explicit, pîrcălabii de ţinutul Neamţ şi de ţinutul Suceava. Această situaţie s-ar explica prin faptul că ţinutul

---

dova, 1575, aprilie 22; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, 267 (1667). In doc. din 1635, aprilie 7, se aminteşte că o „movilă mare" marchează hotarul dintre ţinuturile Covurlui şi Tecuci, între satele Piscu (ţinutul Tecuci) şi Mogeşti (ţinutul Covurlui), ambele la gura „Sovuluiului". In doc. din 1644, septembrie 28, este mtnţionată o bucată de loc lîngă Faraoani, dinspre Cleja, între ţinuturile Bacău şi Trotuş. Satul Muşeteşti şi seliştea Galeşesti între ţinuturile Vaslui şi Fălciu sînt amintite în doc. din 1651, mai 8. Satul Giurgesti pe Crasna se afla „în ţinutul Fălciu şi a Vasluiului, între ţinuturi..." (1667, februarie 2). Bîcul separa ţinuturile Orhei şi Lăpuşna şi un mal aparţinea unui ţinut şi altul celuilalt (1676, iulie).

[97] In Ţara Românească s-a generalizat instituţia banilor pentru judeţe, care corespundeau pîrcălabilor din Moldova. Pîrcălabii din Ţara Românească aveau atribuţii poliţieneşti în oraşe. Cf. *Doc. privind istoria României*, 1602, mai 1 ş 1610, aprilie 17 şi septembrie 30.

[98] Intr-un document din 1533, martie 6, este amintită hotărnicia făcută de „pan Condrea fost pîrcălab al Cetăţii Neamţului". In 1580, mai 29, Iancu voievod se adresa lui Goläe pîrcălab de Neamţ, în legătură cu proprietatea de la Oglinzi a lui Mihăilescu uricar. Cum în documentele anterioare şi posterioare acestei date (1580, martie 20 şi 1580—1581, iunie) apar alţi doi pîrcălabi de Neamţ (Bîrnaţ şi Nicola), ar rezulta că şi Goläe era pîrcălab de ţinutul Neamţului, iar aceştia din urmă de Cetate. Şi dintr-un document din 1596, martie 12, rezultă că la Piatra rezida un pîrcălab (al ţinutului). Cf. *Doc. ist. României*.

[99] Cf. Bogdan—Iorga, *Album*, pl. 77, 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Neamț avea alt centru de reședință decît cetatea [100], iar hatmanul și pîrcălabul sau portarul de Suceava nu rezidau acolo. Pentru cetate, acesta din urmă era reprezentat de un portar întîlnit încă în documentele din prima jumătate a sec. XVI [101], portar care a existat și în alte cetăți, iar pentru ținut de un pîrcălab ținutal sau chiar de doi. Un document din 1647, iunie 3, de la Vasile Lupu menționa un zapis în care figurau „oameni buni și oșteni de mai înainte", anume Ilie Șeptelici portar de cetatea Suceava, Nacul pîrcălab de ținutul Suceava, Iorga vornic de tîrgul Suceava etc. [102]. Pentru rest — la Hotin, Soroca, Roman — pîrcălabii de cetate erau și de ținut. Trebuie să mai menționăm totuși că Ștefan Boul și N. Mogîldea, amintiți într-un document din 1649, august 9 [103], ca pîrcălabi de Neamț, apar și în lista martorilor din pergamentele din 1649 cu același titlu, adică ai cetății. Deci mențiunea „de ținutul" înseamnă și „de Cetatea Neamț". Uneori este amintit „pîrcălabul de la ținutul Neamț", fără nume. În acest caz, acesta este cel cu reședința în Piatra [104]. La Hotin, în timpul domniei lui Ieremia Movilă, era un singur pîrcălab, socrul său Gheorghe Buzul (Lozenschi), numit astfel după una din proprietățile sale, Lozna. În parte, faptul se explică prin menținerea sub ocupație polonă a cetății. El dădea acte din Hotin sau din satele ținutului. În actele din 1602, noiembrie 28, și 1604, aprilie 20, se întîlnesc mențiunile „înaintea noastră și a legii în orașul Hotin", „înaintea noastră și înaintea legii cetății Hotin" [105]. Un document din 1623, mai 14 [106] menționează existența unui pîrcălab de Galați și a unui staroste de ținutul Covurlui. Orașul, cu o activitate economică mai intensă, frecventat de numeroase elemente străine, necesita prezența permanentă a unui organ domnesc suprapus șoltuzului și pîrgarilor. Acest pîrcălab, ca și la Ștefănești, nu era, în fond, decît vornicul de tîrg. El se menține, în această formă, pînă în sec. XIX la Galați. Am arătat că într-un document din 1466, martie 13, sînt amintiți pîrcălabii de Neamț și „starostii din acel ținut", ca avînd atribuții judiciare acolo. Acești staroști de Neamț ulterior nu mai apar. Întîlnim frecvent, dar alternativ, staroști sau pîrcălabi de Hotin (1469, octombrie 20, 1480, mai 27, 1499

[100] Pîrcălab de Cetatea Neamț și vătaf de pușcari existau și în 1707—1708 (Arh. St. Buc., Neamț, 63/20, Secul, 1/20). Intr-un document din 1661, iunie 13, apare Iftimie Boțul portar și pîrcălab de Neamț și Hanoș vătaf de pușcari. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 374—375.

[101] Intr-un document din 1530, august 22 sînt menționați Mihul portar de Suceava și sluga sa Sava portar în Cetatea Suceava; în altul, din 1546, mai 12, Dragoș fost portar al lui Arbore în Cetatea Suceava. Lista poate fi continuată.

[102] Acad. R.S.R., 156/58; Hurmuzaki, XV_2, p. 1054 și 1055. (1639, „ad perkalabios soczavienses"). Probabil unul dintre pîrcălabii ținutului Suceava rezida la Baia. Cf. Veress, *Documente*, vol. III, p. 312 (1606).

[103] Arh. St. Buc., 59/15.

[104] Arh. St. Buc., Pîngărați, 3/39 (doc. din 1632, iunie 15).

[105] *Doc. privind istoria României.*

[106] Acad. Republicii Socialiste România, 400/116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

etc.). În 1563 apar Avram și Mateiaș „staroști și pîrcălabi de Hotin". Aproape constant apar staroști de Cernăuți (Țețina) și alte ținuturi limitrofe. Pînă în sec. XIX s-a păstrat numirea de staroste și stărostie pentru ținutul Putna.

S-a insistat, în trecut, asupra atribuțiilor pîrcălabilor de ținuturi [107]. Numiți și revocați din funcție după dispoziția domnilor, atribuțiile lor erau din cele mai largi; făceau judecăți [108], ei, ca și subalternii lor, și încasau îndemnizația numită ferîie din a doua jumătate a sec. XVI, pînă la sfîrșitul secolului următor [109] sau gloaba, aplicau amenzi, efectuau anchete penale sau, în materie de proprietate, în urma dispoziției domnului, procedau la urmărirea oamenilor fugiți de la cislă sau a vecinilor plecați de pe proprietățile mănăstirești, mai ales, anchetau pe șoltuzi, folosind și tortura. Una din sarcinile lor cele mai importante era încasarea birului și transmiterea lui la vistierie, după listele făcute de socotitorii de ținuturi. Aceasta era situația și în sec. XVIII. Staroștilor de Cernăuți și pîrcălabilor de Hotin li se delegau de domnie însărcinări în legătură cu rezolvarea conflictelor de frontieră moldo-polone [110]. Pîrcălabii și staroștii din regiunile limitrofe controlau și trecerea frontierei. În 1738, pîrcălabul de Soroca a permis unui călător străin, Jean Bell d'Antermony, intrarea în Moldova, numai după primirea aprobării de la domn. În cetatea Soroca (une vieille tour) se mai aflau cîteva tunuri scoase din uz (quelques canons hors de service). Millo, staroste de Cernăuți, a condus pe R. Boscovici și ambasadorul englez Porter pînă la frontieră în anul 1761. Boscovici arată că Millo era respectat ca un suveran în stărostia sa. Avea o gardă de 50 de albanezi. De regulă, în stărostiile de Putna și Cernăuți erau puși boieri vechi și capabili și cu cultură; avem exemple, Miron Costin pentru Putna și Millo pentru Cernăuți [111].

În exercitarea atribuțiilor lor, pîrcălabii au intrat adesea în conflict cu mănăstirile imunitare sau cu organele de ocoale domnești. Ținuturile constituiau regimul statal comun. Satele cu imunități ale mănăstirilor erau sustrase parțial și mai rar total de la acesta. Regi-

[107] Cf. D. Nichita, *Contribuții asupra pîrcălăbiei în Moldova pînă la sfîrșitul sec. XVI*, în „Arhiva", a. XXXII, 1925, p. 90—98 și 245—254. Lucrarea a fost retipărită cu retușări sub titlul *Pîrcălăbia în Moldova pînă în veacul XVII*, în *Anuarul Liceului M. Kogălniceanu*, Iași, 1932, p. 53—75. Cf. și I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 319—321 (Administrația).

[108] Cf. și Șt. Berechet, *Judecata la români pînă în sec. XVIII*, Chișinău, 1926, p. 24—25.

[109] Cf. și Longinescu, *Feria* în „Balcania", II—III, p. 200—203.

[110] Cf. și M. Costăchescu, *Doc. mold. de la Ștefăniță voievod*, p. 516—517. În legătură cu atribuția pîrcălabilor de a rezolva incidentele de la frontiera cu Polonia, cf. și Hurmuzaki, supl. II_1, p. 278—279. („...palatinus ipse et sui officiarij vulgo borkalabi dicti..."). Cf. și supl. II_2, p. 370.

[111] Cf. *Uricariul*, XXIV, p. 223—224, 314—315. Pentru atribuțiile pîrcălabului de Neamț în legătură cu apărarea frontierei, cf. și doc. din 1632, mai 25. Arh. St. Buc. mn. Bisericani, 12/38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mul de ocol era aplicat satelor şi braniştilor domneşti. Adeseori însă, atribuţiile pîrcălabilor erau delegate ureadnicilor (vornici) care aveau, în mod normal, competenţă în oraşe şi ocoalele respective.

Ţinuturile nu aveau peceţi ca oraşele; peceţile acestora se aplică şi pe actele emanate de la pîrcălabi, care aveau însă sigilii inelare particulare, ca şi alţi dregători. Nici salarii de la vistierie n-au avut pîrcălabii pînă în secolul al XVIII-lea, ca şi ceilalţi dregători feudali. Abuzurile comise de aceştia sînt permanente şi nu pot fi stăvilite nici de cea mai drastică intervenţie şi ameninţare din partea autorităţii domneşti [112].

Judecăţi şi anchete, în afară de dregătorii mai mărunţi, ca globnici şi deşugubinari, mai făceau şi marii vătafi de ţinuturi [113]. În documente apar înainte de menţiunea de la sfîrşitul cronicii moldo-polone. Prima menţiune explicită pare a fi din 1546, aprilie 11, cînd este amintit Iurşa vătaf de Dorohoi, în legătură cu o delimitare [114]. Cronica lui Eftimie aminteşte de КАТАШИ „din toată ţara" în timpul lui Ilie Rareş, dar nu se poate preciza dacă este vorba de un termen generic sau dacă cuvîntul exprimă funcţia acestor dregători [115]. În 1548, iulie 29, sînt amintite „slugile vătafilor". Vătafii se introduc în Moldova, se pare, spre mijlocul sec. XVI, probabil sub influenţa muntenă. Într-un document muntean din 1529, de la Moise voievod, apar „vătafii cei mari şi cei mici" [116].

Marii vătafi aveau, în diferite centre din ţinut, subalterni vătafi. Nu trebuie însă să se facă confuzie cu categoria de proprietari numiţi vătafi, care conduceau obştile sau cetele de răzeşi [117]. Aceşti mari vătafi de ţinuturi, de regulă boieri la origine, ne apar drept colaboratorii cei mai apropiaţi ai pîrcălabilor. Ei deţineau puterea executivă, în sens modern, şi domnii li se adresează direct. În fond, ca şi pîrcă-

[112] Din documente din a doua jumătate a sec. XVI şi prima jumătate a sec. XVII, cu date mai precise şi mai variate, rezultă, clar, ce atribuţii aveau aceşti dregători şi care erau limitele exercitării autorităţii lor în cadrul ţinuturilor respective sau în afara lor. Se pot, în orice caz, distinge atribuţii ordinare şi însărcinări speciale cu caracter temporar firesc (intervenţii pentru încălcări de proprietate, anchete şi judecăţi penale, atribuţii în legătură cu muncile domneşti, cisla şi readucerea vecinilor fugiţi).

[113] În legătură cu literatura chestiunii, „cf. T. Balan, *Au fost în Moldova vătali de ţinut?* în Revista Arhivelor, IV_2 (1941) p. 382—383 şi C. Andreescu, *Însemnări despre ţinutul Cernăuţilor*, „Hrisovul", II (1942) p. 13—40. Nici C. Andreescu, nici T. Balan n-au reuşit să clarifice chestiunea. Ghibănescu consideră „slujba aceasta a vătăjiei... un derivat al însărcinărilor poliţieneşti ale hătmăniei". Nu se constată însă că marii vătafi erau în dependenţă directă faţă de hatman. De altfel, vătafii apar şi există înainte de hatman. Cf. idem, *Surete şi izvoade* XIV, p. XXI.

[114] *Documente privind istoria României.*

[115] Cf. 1, Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti*, 1891, p. 165.

[116] *Doc. priv. ist. României.*

[117] Intr-un document din 1559 (oct. 18) sînt amintiţi megieşi, vătafi, nemeşi, ca proprietari vecini cu un loc de prisacă al mn. Bistriţa pe Ichil. Cf. *Doc. privind istoria* României.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

labii, fac anchete în legătură cu încălcările de proprietate, furturi și crime, judecăți ordonate de domnie, urmăresc pe vecinii fugiți de exploatarea feudală particulară și statală (cisla). De asemenea, supraveghează frontiera. La sfîrșitul sec. XVI se dublează numărul lor la fiecare ținut [118]. Din documente nu rezultă precis pe cine aveau în subordine; s-ar părea că armașii sau hînsarii erau în subordinele lor [119]. Un pîrcălab (staroste) putea deveni ulterior mare vătaf. Astfel, spre exemplu, Onciul Iurașcovici, ginerele lui Vascan Orăș hatman, în 1616 era staroste de Cernăuți și în 1619 mare vătaf de Suceava. Această schimbare de dregătorie nu constituie o decradare. Că (nu era o deosebire de rang între cele două dregătorii (pîrcălab și mare vătaf) rezultă și din faptul că, de exemplu, Neaniul mare vătaf de ținutul Cîrligătura semna „Neaniul pîrcălab" [120]. După jumătatea sec. XVII, titulatura lor se schimbă în vel căpitani de ținut, avînd ca subalterni pe căpitani, numiți uneori și pîrcălabi. Se remarcă, dealtfel, că termenul *căpitan* înlocuiește în genere pe cel de *vătaf*. Sub comanda acestora se aflau grupurile de slujitori militari și civili. Astfel, întîlnim căpitani de curteni, călărași, păhărnicei etc. [121].

2. *Evoluția ținuturilor și a administrației ținutale de la mijlocul sec. XVII pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*

Înainte de a trece la situația din sec. XVIII, vom insista asupra cîtorva date oferite de surse interne și externe pentru situația de după mijlocul sec. XVII.

Bandini nu dă o listă a ținuturilor, ci numai a orașelor, arătînd doar că cele mai importante au „districte" și „prefecți". La Vaslui a găsit un pîrcălab italian (hic est porcolabius sive praefectus oppidi Italus). Amintește și de pîrcălabii de Roman (porcalabi sive prae-

[118] Cf. doc. din 1599, martie 15, *Documente privind Istoria României.*

[119] Cf. *Documente privind istoria României*, 1559, aprilie 28; Arh. St. Buc., Tazlău, 4/6 (1623 iunie 25).

[120] Arh. St. Iași, c. 1633, 461/47; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIV, pp. XXI, XXII.

[121] Cf. Acad. Republicii Socialiste România, 156/55 (1645), 445/14 (1652) etc. Termenii vătaf, căpitan, hotnog și iuzbașe, de origini variate, sînt folosiți, aproape simultan, în documente din prima jumătate a sec. XVII și se referă la aceeași funcție de capi ai grupurilor slujitorești. Pentru curteni, hotnog și căpitan (1640, 1645, 1647, 1651), pentru călărași, hotnog (1625, 1640, 1643), pentru hînsari, vătaf (1620, 1640, 1643). Un document fără dată (Acad. Republicii Socialiste România 1195/2) se referă la „Ihnatovskii", „venit din țara leșească", de care „s-a milostivit măria sa Vasile Vodă de i-a dat steag și l-a hotnogit..." Pentru marii căpitani, cf. și detaliile din descrierea lui Schneider (1709—1714) în „Revista Istorică", XVI, 1930, p. 22; „Die Capitains mare aber von der Cavallerie wohnen auff dem Lande in ihrem eingetheilten Districten herum, und unter ihnen wiederum ihre Capitains, Bulibaschen..." Sînt proprietari și dau contribuții. (Intre atribuțiile marilor vătafi de ținuturi erau soluționarea conflictelor de proprietate, anchete penale, urmărirea vecinilor fugiți și readucerea lor la vechile locuri).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fecti)[122]. El considera pe pîrcălabi ca principala autoritate statală din orașul respectiv.

Importante informații în legătură cu administrația țării se găsesc în poemul polon al lui Miron Costin, din 1684, și acestea au fost utilizate de autorii lucrărilor anterioare; ele sînt mai sigure decît informațiile lui Dimitrie Cantemir din *Descrierea Moldovei*. Lista lui Miron Costin cuprinde 19 ținuturi. Dubletele Bîrlad, Adjud și Trotuș au dispărut; de asemenea și ținutul Tigheci ale cărui resturi au fost contopite la ținutul Fălciu, sub forma unei noi unități administrative denumite căpitănie de Codru. Apare și tîrgul Chișinău, recunoscut oficial și sprijinit de Istrate Dabija [123]. Tîrgul Baia este, desigur greșit situat în ținutul Dorohoi. Ținuturile au pîrcălabi, cu excepția ținuturilor Cernăuți și Putna care au starosti. Apoi documentele menționează căpitani și hotnogi (în turcește iuzbași) care depind de hatman. De hatman depinde și serdarul, cu sediul la Orhei și Lăpușna, avînd sub comanda sa pe călărașii din cele două ținuturi [124].

Miron Costin se mai referă și la veniturile dregătorilor de ținuturi. Pîrcălăbia Iașilor o ia marele postelnic, jumătate din stărostia de Cernăuți o ia marele spătar, iar cea de Cotnari este luată de marele paharnic [125].

---

[122] V. A. Ureche, *Codex Bandini*, p. 200, 305, 308. La Paul de Alep (1653) 24 ținuturi. Cf. *Travels of Macarius...*, London, 1829, p. 46.

[123] In a doua jumătate a sec. XVII, tîrgul Lăpușna a intrat în faza de decadență și s-a ridicat, datorită căilor de comerț, Chișinăul favorizat de Istrate Dabija. Pe un act dat din Chișinău, la 25 aprilie 1670, sînt menționați: Andrei Mihuleț pîrcălab de Orhei și Gheorghieș pîrcălab de Lăpușna, doi vătafi de hînsari, un stegar și Iane șoltuzul. Acest tîrg va deveni centrul celor două ținuturi întrunite în sec. XVIII sub conducerea serdarului, care va înlocui pe pîrcălabi. Cf. A. V. Sava, *Doc. priv. la Lăpușna*, Buc., 1937, p. 99—100. Tîrgul Piscu, format la satul cu același nume, aparținînd mănăstirii Neamț încă din sec. XVI, dispare în prima jumătate a sec. XVIII. Avea în 1705 dugheni, puhornițe pentru oale și velnițe. Aici își avea reședința un căpitan sau un pîrcălab. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 94; Arh. St. Buc., m-rea Neamț, LXXII/16, 17.

[124] Cf. *Istorie în versuri polone*, ed. P. P. Panaitescu (1929). Ținuturile contopite (inclusiv Tigheci) apar și într-o listă din 1665, ianuarie 10, relativă la gorștina de oi (Acad. R.S.R., 12/27) publicată de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 267—268. O listă de ținuturi (19), cetăți și orașe din Moldova, opera stolnicului Constantin Cantacuzino, din ultimul deceniu al sec. XVII, a publicat C. Tagliavini, *Un frammento di terminologia italo-romena ed un dizionarietto geografico dello stolnic C. Cantacuzino, în* „Revista filologică" , I, 1927, p. 183—184. Lista este intitulată „Județele Țării Moldovei", la L. F. Marsigli „zenut che sono comitati" (D. Ciurea, La *Moldavia nelle mappe di Marsigli*, în ms.). Aici apare forma „Incărligătura". Intre orașe figurează și Rădăuți. Lipsește Baia; la fel Șcheii și Piscu. Apare forma „tîrgul la Fălcii".

[125] Cf. și Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, p. 22. In lista de demnități ce ar fi fost fixate de Alexandru cel Bun încă, figurează aici marele postelnic și pîrcălab de Iași, marele spătar și staroste de Cernăuți, marele paharnic și pîrcălab de Cotnari. Se redă aici, desigur, situația de după mijlocul sec. XVII. Documentar nu se constată că aceste funcții duble ar fi fost deținute de aceeași persoană în sec. XVI și chiar în prima jumătate a sec. XVII. In 1569 noiembrie 20. Goia era pîrcălab de Cotnari și Movilă ceașnic (1570). Un document din 1631—1632,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Datele din *Poem* se completează cu acelea din *Chronika ziem moldawskich y multanskich*, scrisă, după Ioan Bogdan, tot în 1684. Sînt aici enumerate cele 19 ținuturi (Powiaty) în ordinea nord-sud. Orașele (miasta) sînt grupate, în schimb, pe cele două vornicii, aceea a țării de sus și a țării de jos. Orașele țării de sus în număr de 18 sînt: Cernăuți, Hotin, Soroca, Ștefănești, Dorohoi, Botoșani, Tîrgul Siret, Cîmpulung (care era de fapt numai ocol, nu și oraș), Baia, Suceava, Neamț, Piatra, Trotuș, Bacău, Roman, Șcheia, Cotnar, Hîrlău, Tg. Frumos. În țara de jos erau 12: Iași, Orhei, Chișinău, Lăpușna, Huși, Vaslui, Bîrlad, Adjud, Vrancea (ocol), Focșani, Tecuci, Piscu, Galați.

Dimitrie Cantemir este primul care redă ținuturile grupate pe cele două diviziuni mari, țara de sus și țara de jos. Tot lui i se datorește, cum am arătat, și harta cu delimitarea ținuturilor. Opera sa a influențat pe străinii din sec. XVIII și de la începutul sec. XIX, care au dat noi descrieri ale Moldovei. Unii dintre aceștia au parafrazat chiar pe D. Cantemir pentru partea geografică [126].

Țara de jos avea 12 ținuturi:

1. Iași
2. Cîrligătura
3. Roman
4. Vaslui
5. Tutova
6. Tecuci
7. Putna
8. Covurlui
9. Fălciu
10. Lăpușna
11. Orhei
12. Soroca

Țara de sus avea 7 ținuturi:

1. Hotin (raia din 1712)
2. Dorohoi
3. Hîrlău
4. Cernăuți
5. Suceava
6. Neamț
7. Bacău

Dacă comparăm lista lui Miron Costin, în care orașele sînt grupate pe vornicii, cu lista lui Dimitrie Cantemir remarcăm deosebiri și ar trebui să deducem că, între timp, a avut loc o reformă administrativă, sau, mai bine zis, o nouă delimitare a celor două mari diviziuni ale Moldovei sau, mai curînd, să conchidem că unul din cei doi au-

---

de la Alexandru Iliaș, menționează un zapis de pîră de la Ionașco, fost mare ceașnic, și Pîntelei pîrcălab de Cotnari și Fealtin șoltuz (în 1612, septembrie 30 apar Ionașco și Pîntelei, primul ca mare paharnic și al doilea ca pîrcălab de Cotnari, deci două persoane deosebite). In 1646, septembrie 8, apar Ilie Șeptelici și Toader, starosti de Cernăuți. Se pune întrebarea dacă acest Toader este Toader Petriceico mare spătar, care apare într-un document din 1646, martie 24. In 1652, martie 6, apar Ștefan Murguleț și Dumitrașco de Călinești starosti de Cernăuți. Mare spătar era (cum rezultă dintr-un document din 1652 aprilie 7) Constantin Ciogolea (și în 1651). In condica lui C. Mavrocordat (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 229) se prevede, într-adevăr, că spătarul își ia venitul din jumătate din stărostia Cernăuților. Cf. și D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Pascu, p. 101, Cf. *Doc. priv. Ist. României*; Gh. Ghibănescu *Ispisoace și zapise*, III, p. 23; Acad. Republicii Socialiste România, 139/88; Filiala Iași, Fond Spiridonie 2/93.

[126] Cf. *Cronici inedite*, Buc., 1895, p. 172—176. Cf și Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, I, Viena, 1781.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tori a greşit. La Miron Costin, Soroca, Tîrgul Frumos (deci ţinutul Cîrligătura), şi Romanul se aflau în ţara de sus, iar la Dimitrie Cantemir sînt trecute la ţara de jos. Bacăul, aflat la sud de ţinutul Roman, este la ambii la ţara de sus. Probabil Dimitrie Cantemir a greşit deoarece şi în sec. XVIII Romanul este amintit între „tîrgurile de sus" [127].

Dimitrie Cantemir nu menţionează la fiecare ţinut dregătorii respectivi. Date mai complete se găsesc în cap. XII, referitor la justiţie şi în cel referitor la boieri (cap. VI). Luate în consideraţie toate aceste informaţii disparate şi corectînd greşelile constatăm: cîte doi pîrcălabi la Hotin, Cernăuţi (unul din ei mare spătar), Suceava (unul hatmanul), Neamţ, Soroca, Roman, Botoşani (greşit pentru Dorohoi), Orhei, Lăpuşna, Chişinău, Fălciu, Galaţi, Tutova, Tecuci, Putna; cîte unul la Bacău, Tîrgul Frumos, Hîrlău, Covurlui şi Vaslui [128].

În legătură cu situaţia precară a administraţiei ţinutale în a doua jumătate a sec. XVII şi la începutul sec. XVIII, cauzată de opresiunea fiscală, de tirania domnilor şi de invazii (polonă, austriacă şi tătară) cronicile ne oferă ştiri importante. S-a creat, astfel, o stare haotică şi domnii asistau neputincioşi. Apoi s-a dat o mare dezvoltare corpului slujitorilor militari, în scopul lichidării bandelor de „tîlhari", constituite din ţărani şi chiar unii boieri, care şi-au abandonat casele din cauza opresiunii fiscale a lui Gheorghe Duca. „Care lucru mulţi feciori de boieri de ţară şi mazili şi curteni şi slujitori şi din ţărani" au plecat în alte ţări sau s-au făcut „oameni răi şi tîlhari, de mare nevoie ce le era asupră că nu mai aveau de ce se mai apuca". Gheorghe Duca, pentru bani „nu cruţa nici boier, nici sărac, nici ţăran, nici femeie". Sarcina boierilor, care, din punct de vedere fiscal, aveau răspunderea breslelor şi ţinuturilor, era ingrată. „Blestemat era boierul de pe atunce, ce avea sub ascultarea lor breasla, cumu-i la vel logofăt curtenii, la vel vornic hînsarii, la hatman călăraşii, că şi ţinuturile istoveau şi breslele ce aveau sub ascultarea sa...".

Sub Constantin Cantemir, polonii stăpîneau „Cetatea Neamţul şi Suceava cu Cîmpulung şi cu acele ţinuturi" şi „Cetatea Sorocii", pe care le-au restituit după retrocedarea cetăţii Cameniţa de turci [129]. „Ţinutul Orheiului şi al Lăpuşnei" era cuprins de hanul tătar. Con-

[127] Cf. I. Neculce, *op. cit.*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 370. Cf. şi D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, III, p. 329. Ţara de Sus cuprindea 10 ţinuturi (Bacău, Neamţ, Roman, Suceava, Cîrligătura, Hîrlău, Botoşani, Dorohoi, Cernăuţi şi Hotin); Ţara de jos nouă (Soroca, Orhei, Fălciu, Covurlui, Putna, Tecuci, Bîrlad, Vaslui şi Codru). Lipsesc ţinuturile Iaşi şi Lăpuşna. Şi Manolache Drăghici reproduce fidel pe D. Cantemir, în ce priveşte repartiţia ţinuturilor pe cele două „ţări". Cf. *Istoria Moldovei*, vol. I, p. 47—49.

[128] Cf. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Pascu, p. 25—34, 130.

[129] N. Costin, *Letopiseţul*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stantin Cantemir „domnea numai Iașii și cu țara de jos [130]. Constantin Cantemir a constituit steaguri de lefegii în diferite centre, pentru a combate cetele de tîlhari (Roman, Cosmești, Tg. Frumos, Hîrlău, Podul Iloaei, Iași). Miron Costin logofătul, ca staroste de Putna, a înrolat și el seimeni și hînsari în același scop [131]. Slujitorii ajunseseră atotputernici și, după moartea lui Constantin Cantemir, au aclamat pe Dimitrie Cantemir ca domn, fără vreo opoziție din partea boierimii, care avea teamă de ei [132]. Antioh Cantemir, care a reluat ținutul Orhei de sub stăpînirea hanului, în urma unei dispoziții obținute de la Poartă, a dispersat și slujitorii din tîrguri (Piatra, Roman etc.) la periferiile țării, la vaduri, la Nistru, la Prut etc. [133].

Nicolai Mavrocordat a căutat să readucă țara la situația normală prin destindere și menajarea categoriilor oprimate — țărani și tîrgoveți — limitînd arbitrarul autorităților locale. „Poruncise pe la giudețe la țară, pe la pîrcălabi, să nu închidă oamenii pentru fiece vină, ce care ar fi mai grele giudecăți să-i orînduiască la Iași, la divan, cu soroc de la pîrcălabi" [134]. De asemenea, a făcut „cărți pe la scaune, la pîrcălabi", în legătură cu datoriile în bani ale locuitorilor la negustorii turci („ce ar fi drept pe zapis, cu zi, să plătească iar nu cu plinială sau cu închisoare") [135]. Pe de altă parte, a căutat să încredințeze conducerea ținuturilor unor boieri mai puțin avizi și abuzivi. „Iară pe la toate marginele alesese boieri de cinste, capete, de le dădese în seama lor ținuturile, pîrcălăbiile și stărostiile, și făcuse multime de cărți de slobozii, de le dădese la mîna boierilor de strigau milă și făcea sate și începuse a se face multe sate pe margine..." [136].

Turcii au căutat să compenseze pierderea Cameniței, în 1699, pe care n-au mai putut-o recupera ulterior, prin constituirea raielei de la Hotin, în urma ridicării lui Dimitrie Cantemir contra lor, pentru a preveni noi expediții rusești [137]. În 1715, vizirul a trimis pașei din Hotin (seraschier), instalat acolo din 1712, firman să ia „tot ținutul Hotinului de sub ascultarea domniei Moldovei, cu toți oamenii ce au fost într-acel ținut și cu toate bucatele lor". La cererea pașei, Nicolae Mavrocordat a desemnat doi boieri cunoscători ai ținutului, care au făcut delimitarea, împreună cu două agale turcești, și au ca-

[130] Și sub Mihai Racoviță, în 1716, administrația statală avea o situație precară, datorită intervenției austriace, sprijinită de elemente locale din rîndurile boierimii și mazililor. Neculce spune că Mihai Racoviță „stăpînea numai pe lîngă Iași și la Orhei putîntel, iar încolo tot podgheazuri de catane". Cf. I. Neculce, *Letopisețul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 352. Cf. și N. Costin, *Letopisețul*, ed. Kogălniceanu, p. 22, 24, 38.

[131] Neculce, *opt. cit.*, p. 233—234; cf. și N. Costin, *op. cit.*, p. 37. Miron Costin a fost pus staroste de Putna de Constantin Cantemir, „dîndu-i volnicie pentru oameni răi de-i înțepa acolo la margine, pre cîți îi prindea movile de dînșii făcea".

[132] I. Neculce, *op. cit.*, p. 244.

[133] *Ibidem*, p. 265.

[134] Costin, *op. cit.*, p. 84.

[135] N. Costin, *op. cit.*, p. 78.

[136] I. Neculce, *op. cit.*, p. 297.

[137] *Ibidem*, p. 346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tagrafiat satele, locuitorii și bunurile. Pînă la acea dată mai fuseseră tolerați acolo pîrcălabul de Hotin, trimis de Nicolai Mavrocordat, căpitanul mare și căpitanii mici. După acapararea ținutului și vămii, autoritățile moldovenești au trebuit să se retragă [138]. Turcii acaparaseră și o parte din ținutul Cernăuți, inclusă în teritoriul raielei, și în 1719, Poarta, la insistențele boierilor cu moșii acolo, a restituit-o Moldovei făcîndu-se și o delimitare. Tot atunci, cu un capigi bașa, s-a făcut demarcația și dinspre Bugeac „și au dezbătut și bucata cea de loc ce o închinase Lupu vornicul, hanului, de o au dat iarăși țării [139].

În prima jumătate a sec. XVIII, la conducerea ținuturilor sînt puși, în unele cazuri, și vel căpitani, de exemplu Cîrstea vel căpitan staroste de Putna, alături de Constantin Pîrvul biv vel șetrar staroste de Putna în 1702, noiembrie 28; Cocea biv căpitan de dărăbani și pîrcălab de Roman în 1737, noiembrie 7 [140].

În ceea ce privește abuzurile comise de dregătorii ținutali și incorectitudinea acestora și, de asemenea, modul cum aceste abuzuri erau uneori reprimate înainte de „reforma" lui Constantin Mavrocordat, avem un exemplu din timpul domniei lui Grigore Ghica (în jurul anului 1730). Dumitru Macri mare ban, staroste la ținutul Cernăuți, a sustras sume de bani din „slujba văcăritului". Din ordinul domnului a fost pus în fiare și adus de un vătaf de copii la Iași, demis și închis. După achitarea a cinci pungi (gloabă la vistierie) și acoperirea „pagubei ținutului" a fost eliberat [141].

Termenul *ispravnic* n-a fost introdus din Țara Românească în Moldova și pus în circulație de reforma lui Constantin Mavrocordat, odată cu funcția respectivă, cum ar rezulta din cronică [142]. Într-adevăr, el se întîlnește în documentele muntene în sec. XVI, iar în Moldova, cu sensul de reprezentant, de apărător al intereselor cuiva, încă din prima jumătate a sec. XVII [143].

[138] I. Neculce, *op. cit.*, p. 346.; cf. și Axinte Uricarul, ed. M. Kogălniceanu, p. 161, 170. Cf. și V. Lungu, *Despre olatul Hotinului*, în „Cercetări istorice", V—VII (1932) p. 253—290. În 1740, ținutul Hotin a fost pus din nou de Poartă sub conducere moldovenească, dar numai pentru circa un an. Grigore Ghica a trimis pe Lupu serdar ca pîrcălab la Hotin.

[139] I. Neculce, *op. cit.*, p. 359.

[140] Acad. R. S. R., 86/52; Arh. St. Buc., Doljești, 5/8 .

[141] Cf. *Cronici*, ed. M. Kogălniceanu, III, p. 179 (*Cronica anonimă* tradusă de Amiras).

[142] *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, III, p. 203; I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice", II—III, 1926—1927.

[143] Cf. *Pravila lui Vasile Lupu*, ed. Longinescu; idem, *istoria dreptului românesc*, Buc., 1908, p. 147, 149—150; Miron Costin, *Letopisețul*, ed. M. Kogălniceanu, p. 307. Expresia „să-mi hie ispravnic"apare într-un document din 1647, ianuarie 1. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 124—125; Arh. St. Buc., Propr. St. Moldavia, 29/8. (1667 mai 10). Ca o influență muntean apare într-un document din 1755 „sud Eși" (Arh. St. Buc., Cetățuia, 5/8). Cf. și *Cronica lui Ureche*, ed. C. Giurescu, p. 22—23. N. Costin, *Letopisețul*, p. 52. Într-un document din 1653, decembrie 9, de la Gheorghe Ștefan, apare termenul ispravnic, cu sensul de vornicel sătesc (Acad. R. S. R., 44/8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La începutul sec. XVIII apar ispravnicii de tîrguri. Într-un document din 1713, iulie 28, este amintit Vasile Ropceanu „căpitanul şi ispravnic de tîrgul Siretului", cu atribuţii delegate de domn (Nicolae Al. Mavrocordat) în afara tîrgului, dar în legătură cu o persoană de acolo [144]. S-ar părea că el cumula două funcţii, aceea de căpitan şi de vornic de tîrg. Termenul de ispravnic nici nu s-a încetăţenit şi generalizat total. La Galaţi au rămas pîrcălabii, la Putna staroşti, la Botoşani vornici [145]. În 1788, Manole Roset voievod se adresa, printr-o proclamaţie, la boieri „pîrcălabi", staroşti, căpitani, bulucbaşi, neguţători, orăşeni, mazili, breslaşi, vornicei de prin sate şi toţi lăcuitorii Moldovei" [146]. Reforma lui Constantin Mavrocordat, în materie de administraţie, consistă în instituirea unui ispravnic de ţinut, alături de vechiul pîrcălab (ulterior ambii se vor numi ispravnici uneori şi judecători (1755), sau, unul ispravnic şi altul judecător de ţinut [147], cu menţinerea vel căpitanilor şi căpitanilor (în tîrguri nereşedinţă şi alte puncte), cu divizarea ţinuturilor în ocoale considerate ca circumscripţii administrative, (care nu mai existaseră pînă atunci ca atare), cu fixarea mai netă a atribuţiilor ispravnicilor şi subalternilor lor şi a veniturilor acestora, pentru combaterea abuzurilor. Reforma lui Constantin Mavrocordat pune deci bazele administraţiei moderne de mai tîrziu.

Cum rezultă din cronica lui I. Neculce, Constantin Mavrocordat a numit, în 1741, dintre boierii mazili, cîte unul de fiecare ţinut ca ispravnic, alături de pîrcălabul sau starostele existent, cu salariu mai mare decît al acestuia, urmînd a face judecăţi pe care să le înscrie în registru. Pîrcălabii de ţinuturi, cu atribuţii fiscale şi executive, aveau să ia, mai departe, taxa numită pîrcălăbia, dar nu vor mai săvîrşi abuzuri. În Iaşi a numit temporar pe I. Neculce şi alţi doi boieri mazili ca judecători cu salariu de 50 de lei lunar [148]. Constantin Mavrocordat anunţa pe locuitori de instituirea ispravnicilor, care urmau să-i judece în primă instanţă, iar divanul să examineze apelurile. Pentru citirea cărţii domneşti trebuiau să semneze preotul şi vornicelul satului respectiv [149]. Aceşti judecători la ţinuturi erau numiţi pentru „tot obrazul, ori boier, ori ce breaslă ar fi" (1742, ianuarie 15). Ulterior (1742, mai 10), Constantin Mavrocordat insista asupra atribuţiilor acestora: „noi pentru aceasta v-am făcut ispravnici pe la ţinu-

[144] Arh. St. Buc., Achiz. noi, 2624/2; Cf. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 661, N. Iorga scrie: „Se pare că de pe la 1700 şoltuzul de Siret fu înlocuit cu un căpitan şi ispravnic".

[145] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 327.

[146] *Ibidem*, V, p. 111.

[147] Arh. St. Buc., *Achiz. Noi*, 37/14 (1755); Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXIV, 69—77.

[148] Neculce, *op. cit.*, p. 378, 417, 420. V. Canta nu face decît să parafrazeze cele scrise de I. Neculce. Cf. *Letopiseţul*, p. 183; Cf. şi Gh. Ungureanu, *Justiţia în Moldova*, Iaşi, 1934; I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice", II—III, 1927, p. 169.

[149] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 226—227 (Condica Mavrocordat).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turi, pentru odihna nărodului şi un om prost de va ave cu vreun boier judecată, ori ce obraz va fi şi n-a vre să vie pe sorocul dumitale, să trimiţi să-l aduci" [150]. Dar ispravnicii nu ştiau să redacteze cărţile de judecată şi li se făceau reproşuri [151]; ispravnicului de Putna i se reproşa că a scris „basme" în cartea de judecată, care i se restituia ruptă împreună cu un model [152]. Vel căpitanul de Dorohoi avea o circumscripţie mai largă: era „giudecătoriu ţinutului Hîrlăul şi Dorohoiul" în 1742 [153].

În 1741 au fost instituite şi ocoalele, ca subdiviziuni administrative ale ţinuturilor, cum rezultă dintr-o circulară a lui Constantin Mavrocordat, adresată ispravnicilor pentru recensămînt [154]. Subalternii ispravnicilor erau ocolaşii [155]. Listele complete ale ocoalelor, cu satele respective, nu le avem pînă la *Condica Liuzilor* din 1803 [156].

În acest timp au loc şi unele modificări teritoriale importante. Ocolul domnesc al Botoşanilor a fost transformat în ţinut sub Constantin Mavrocordat şi ispravnicii de aici şi-au menţinut numele de vornici [157]. Ţinuturile Orhei şi Lăpuşna au fost puse sub conducerea mai întîi a unui serdar şi apoi a doi serdari, cu sediul la Chişinău. În anul 1730 se fixaseră atribuţiile serdarului faţă de acelea ale pîrcălabilor de Orhei, Lăpuşna şi Soroca, nemulţumiţi că acesta le încălca drepturile. Tot în acelaşi an se stabilea că regiunea de margine este sub supravegherea serdarului. Acesta numeşte, pedepseşte şi înlocuieşte pe vornicii de sate. Serdarul nou numit va lua o dată pe an o vulpe de fiecare sat. Serdarul judecă şi globeşte la tîrgul Oniţcani (reşedinţa sa), iar în celelalte tîrguri din cele trei ţinuturi „trei zile numai odată într-un an". El nu va putea anula judecăţile pîrcălabilor, considerate ca inechitabile, ci va anunţa numai domnia. Ulterior pîrcălabii de Orhei şi Lăpuşna au fost înlocuiţi de Constantin Mavrocordat cu serdarul ţinutal [158]. Dar serdarul rămînea încă cu atribuţii militare asupra celor trei ţinuturi de margine [159]. În 1730 s-a consti-

[150] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 226—227. (Condica Mavrocordat). cf. şi N. Iorga, Istoria Românilor, VII, p. 137—138.

[151] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 242.

[152] *Ibidem*, p. 294. Cf. şi I. Minea, *Reforma*, p. 174.

[153] Arh. St. Buc., Barnovschi, I/20; cf. şi Gh. Ghibănescu, *Surete şi Izvoade* (Dorohoiul) XII, p. 65—66; *Studii şi documente*, V, p. 666.

[154] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI; Acad. R.S.R., Mss. române, 237.

[155] Arh. St., Buc., Galata, 2/21 (1751 august 1).

[156] N. Iorga, *Studii şi documente*, XXI, p. 107—121 dă listele pentru ţinutul Lăpuşna-Orhei din 1798. Ocoalele (patru), cu satele respective, numite după ape, Corod, Pereschiv, Tutova şi Simila, din ţinutul Tutova, în 1775, la Antonovici, *Documente birlădene*, IV, p. 195—199.

[157] *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, III, p. 215; Cf. şi A. V. Sava, *Tîrguri, ocoale, vornici*. Cf. şi „An. Ac. Rom.", m.s.i., s. III, t. 29, 1948, p. 443.

[158] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 427—428; A. V. Sava, *Boierii mari ai Moldovei, dregători de ţinuturi*, în „Revista de drept public", XVII 1—4, 1942, p. 466—492.

[159] Cf. Letop. Kogălniceanu, în *Cronicile României*, III, p. 238, „iară pe Constantin Kogălniceanu stolnic l-a făcut (Ioan Calimah la 1758) vel serdar la Chişinău, dîndu-i toată marginea aceea în seamă şi ţinuturile tustrele".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuit, din ordinul sultanului, la nord de aşazisul hotar al lui Halil paşa, fixat la 1680, o porţiune de teritoriu numită întîi „cele două ceasuri" şi apoi Hotărniceni, care apare ulterior ca ţinut; acest teritoriu a fost cedat tătarilor pentru hrană şi păşterea turmelor în schimbul unor contribuţii date de aceştia pentru domnie [160]. În legătură cu recrutarea, atribuţiile, salarizarea şi alte detalii referitoare la funcţionarea ispravnicilor avem unele informaţii ulterioare, care considerăm că se referă şi la epoca lui Constantin Mavrocordat.

Îndată după instalarea în Iaşi, noul domn desemna pe marii boieri şi pe ispravnici [161]. Se puneau, de regulă, unul grec şi altul moldovean, care, totuşi, se înţelegeau în comiterea abuzurilor [162]. Sulzer ne informează că, în unele ţinuturi, cei doi ispravnici n-aveau sediul în acelaşi oraş de reşedinţă; unul din ispravnicii de Dorohoi ar fi rezidat la Ştefăneşti, unde înainte, în sec. XVI—XVII, era sediul unui pîrcălab; unul din ispravnicii de Bacău sta la proprietatea sa de la Rădiana [163] etc.

Din lista ţinuturilor şi dregătorilor ţinutali din 1776 constatăm că fiecare din cele 20 de ţinuturi avea cîte doi ispravnici (numiţi la Putna staroşti şi la Covurlui pîrcălabi), cu excepţia ţinuturilor Greceni, Codru (avea căpitan), Cernăuţi şi Cîrligătura, care aveau cîte unul şi ţinutul Lăpuşna-Orhei, care avea un serdar şi un polcovnic al serdăriei [164]. Salariile lunare ale ispravnicilor erau în medie de 200 lei. Ispravnicul de Cernăuţi avea 150 lei, cel de Greceni 100, cel de Codru 60, iar serdarul ţinuturilor întrunite Lăpuşna-Orhei 400 de lei. Din acelaşi manuscris, publicat şi comentat de P. Râşcanu [165], se pot vedea efectivele slujitorilor de la ţinuturi, cu diferite nume, de călăraşi, slujitori, plăieşi, panţiri, ţimiraşi, cazaci şi repartiţia lor teritorială pe steaguri (un steag avea 40 de oameni în medie).

În 1798, consulul francez Parrant, scriind despre oraşe, observa că în cele mai importante se află „deux spravnnichs conjoints qui y

---

[160] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, VI$_2$, p. 171—173. Cf. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIV, p. 118; Cf. şi *Cronica anonimă*, ed. M, Kogălniceanu, III, p. 176—179. În 1775—1776 nu exista încă un ţinut Hotărniceni Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XI, p. 63—64. Moşia domnească Hotărniceni se afla în ţinutul Lăpuşna.

[161] *Cronicile României*, III, Letopiseţ Kogălniceanu, p. 198, 219—255, passim.

[162] Sulzer, *op. cit.*, I, p. 162, 386; Wolf, *op. cit.*, p. 110; cf. şi A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. X, ed. III, 1930, p. 106.

[163] Sulzer, *op. cit.*, I, p. 412, 419, 421.

[164] Numărul dregătorilor de ţinut era variabil, în funcţie de domnie şi de împrejurări. Cf. şi listele din 1769 (*Arhiva românească*, I, ed. II, 1860, p. 139—148) şi 1770 (Göttingen), în N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 667—668. Descrierea ţinuturilor Moldovei, scoasă de T. Holban din arhivele polone şi publicată de G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Buc., 1947, p. 105—107, opera unui autor anonim şi atribuită unui negustor, datată 1739, pare a fi aceeaşi cu cea din anul 1769, de care nu diferă esenţial, sau, probabil, a avut la bază aceeaşi sursă de informaţii.

[165] P. Râşcanu, *Leliile şi veniturile boierilor Moldovei în 1776*, Iaşi, 1887, Condica, p. 44—65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

commandent au nom du prince, à la fois dans le civil, le militaire et le judiciaire" [166].

Dregătorii ţinuturilor nu-şi puteau îndeplini atribuţiile din cauza turcilor, foarte numeroşi în această epocă în ţară, şi a tătarilor aflaţi în regiunea sud-estică. În tîrguri şi alte puncte mai importnate au fost puşi, la cererea organelor locale [167], beşli-agasi (beşlegi), care nici ei nu puteau face faţă manifestărilor tiranice ale connaţionalilor lor. În Galaţi se afla un serdar turc cu neferi şi arnăuţi [168]. Căpitanul de Greceni anunţa pe domn că turci, în stare de ebrietate, au venit să-l ucidă şi continua: „ce mă rog să mă isprăveşti să lipsesc din căpitănie, că n-am cheltuială să pot sătura tătarii şi turcii de horilcă" [169]. Vel căpitanul de Soroca scria despre turcii din Movilău că „fac multe răutăţi, îmblînd cu săbiile goale şi cu cuţitele îngrozind lăcuitorii", şi că au alungat pe vechilul beşleagăi. Cerea arnăuţi pentru paza populaţiei [170]. În instrucţiunile sale din 1741, Constantin Mavrocordat fixa atribuţiile ispravnicilor de ţinuturi şi interzicea comiterea abuzurilor de către ei şi subalternii lor. Vor efectua zilnic judecăţile pentru boieri, mazili şi ţărani din ţinutul respectiv, pentru orice litigii, omorurile şi jafurile rămînînd în competenţa divanului. Ispravnicul va avea condici de judecată şi arhiva va fi transmisă succesorului în funcţia respectivă. Nu vor încasa gloabe. Nu vor avea „nemesnici", care să judece în locul lor [171]. Constantin Mavrocordat interzicea dregătorilor de ţinuturi, căpitanilor, vorniceilor şi vătămanilor de a mai pretinde clăci şi alte avantaje de la locuitori [172]. În ordinul de numire a lui Ioan Bogdan ca ispravnic al ţinutului Tutova, Constantin Mavrocordat se referea la atribuţiile judiciare şi executive ale acestuia. Tîrgul Bîrlad a rămas în seama vel vornicului de ţara de jos şi a subalternilor săi vornici [173]. Aceeaşi situaţie era la Dorohoi; căpitanul de Dorohoi nu trebuia să încalce atribuţiile rezervate vornicului de tîrg, reprezentant al marelui vornic de ţara de sus [174].

---

[166] Hurmuzaki, supl. I, vol. 2, p. 179. Cf. şi D'Hauterive, *Mémoire sur l'etat ancien et actuel de la Moldavie presenté a S.A.S. le prince Alexandre Ypsilanti hospodar régnant en 1787*, Bucureşti, 1902, p. 282, n. 7: „La Principauté est divisée en districts dont le commandant se nomme ispravnic. Il juge, fait la police et lève les tributs. Autrefois leurs gages etoient incertains et se proportionnaient à la mesure des confiscations, des droits et des impositions. On a senti que c'étoit les interesser à changer la levée des tributs en exactions et la police en tyrannie et on leur assigne maintenant 150 ou 200 écus par mois".

[167] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, (Condica Mavrocordat), p. 303—305.

[168] *Ibidem*, p. 230—244.

[169] *Ibidem*, p. 308.

[170] *Ibidem*, p. 298.

[171] *Uricarul*, IV, p. 396—408.

[172] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 218.

[173] *Ibidem*, p. 363.

[174] *Ibidem*, p. 223, 363.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În dispoziţiile domnilor din a doua jumătate a sec. XVIII, se pot urmări atribuţiile ispravnicilor şi modul cum ele erau executate. Se constată că abuzurile au fost practicate, şi mai departe, pe o scară întinsă. În anul 1764, Grigore Alex. Ghica a ales „boieri de ispravă de a făcut ispravnici pe la ţinuturi, dîndu-le mare poruncă să fie cu mare dreptate săracilor...". „Satelor de pe la ţinuturi încă le-a pus bani după putinţa lor...". Sumele acestea urmau să fie strînse de satele respective, fără vreun amestec din partea ispravnicilor („...ispravnicii să nu aibă voie nici a-i scăde, nici a-i adăugi, nici să vîndă nimărui un cap de aţă..." [175]. În aşezămîntul său pentru mazili, din anul 1777, pentru cei care plăteau dajdea individual, nu prin cislă ca ruptaşii, Grigore Alex. Ghica cerea ispravnicilor să nu trimită la aceştia pentru strîngerea dajdiei călăraşi sau panţiri, cum se proceda cu restul populaţiei, mijloc de constrîngere menţinut şi de Regulamentul Organic. Ispravnicul va scoate, după „izvodul" de la vistierie, liste pe ocoale cu numele şi sumele respective, iar mazilii îşi vor alege un delegat, care va încasa banii dajdiei şi-i va preda ispravnicului de ţinut. În caz de întîrziere se va trimite zapciu împlinitor care-şi va lua şi banii de ciobote [176].

Ispravnicii n-au renunţat la namestnici, puşi de ei la ocoale, care făceau judecăţi şi „împlineau". În anul 1795 se cerea, din nou, pentru gravele abuzuri ce le comiteau, sub pedeapsa cu uliţa şi ocna pentru „cumpărători", înlăturarea lor. Şi ispravnicii vor fi sancţionaţi [177].

În anul 1799 se repeta dispoziţia domnească, în legătură cu înlăturarea namestnicilor de la ocoale, puşi de ispravnici pentru judecăţi şi împlineli ; ispravnicii erau din nou ameninţaţi cu pedepse şi „cumpărătorii" cu uliţa şi ocna. Se amintea să rămînă cîte un ocolaş de fiecare ocol, pentru încasarea birului, „om vrednic şi de credinţă dintre mazilii ţinutului", cu salariu lunar de la sate, după „izvod" de la vistierie. Ocolaşii şi alţi zapcii vor fi însoţiţi numai de un panţir sau doi, pentru a nu provoca dificultăţi locuitorilor. În timpul muncilor agricole, locuitorii nu vor fi chemaţi la judecăţi. Cu ocazia schimbării vornicilor de sate, ispravnicii, logofeţii isprăvniciei sau ocolaşii nu vor pretinde nimic. Suma la care sînt obligaţi o vor da la cutia milelor [178]. Abuzurile constituiau însă o plagă de neînlăturat. În anul 1804, Alexandru Moruzi ameninţa cu noi măsuri pentru prevenirea şi reprimarea lor. Se arăta că s-au mărit salariile ispravnicilor. Dregătorii incorecţi vor fi demişi din funcţie, vor restitui dublu sumele luate abuziv, şi li se vor scoate din catastiful vistieriei scutelnicii rangului boieriei şi nu vor mai putea obţine alţii în viitor. Sameşii de ţinuturi, amintiţi acum pentru prima dată, vor fi numiţi de vistierie [179].

[175] *Letop.* Koglniceanu, p. 251.
[176] *Uricariul*, XV, p. 316—320.
[177] *Ibidem*, IV, p. 65—69.
[178] *Ibidem*, IV, p. 73—79.
[179] *Ibidem*, I, p. 361—367.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ne oprim aici cu urmărirea în documentele din a doua jumătate a sec. XVIII a atribuţiilor ispravnicilor în ţinuturile respective şi a modului cum erau executate. De altfel, aceleaşi aspecte, cu accente şi mai grave, se pot remarca şi în scrierile călătorilor străini. Ispravnicii, ca şi toţi ceilalţi funcţionari publici, jefuiesc şi înşeală pe cine pot, scria Carra în anul 1775 [180]. Aproape la fel se exprimă şi Wolf. Aviditatea ispravnicilor este pusă, aici, în legătură cu caracterul efemer al funcţiei şi cu numărul mare de amatori pentru ocuparea ei [181].

Ar părea, într-o anumită măsură, paradoxală această atenţie deosebită a domnilor fanarioţi faţă de situaţia populaţiei de rînd, ţărănimea. Explicaţia se poate însă uşor găsi. În condiţiile dificile ale exploatării turceşti, exista un interes deosebit din partea domnilor de a preveni abandonarea satelor de ţărani, care rămîne încă, şi în această epocă, în Moldova, ca şi în alte ţări situate la est de Elba, principala formă de rezistenţă şi de luptă a acestora contra exploatării feudale.

III. CARACTERUL CONDUCERII ORĂŞENEŞTI DIN MOLDOVA PÎNĂ ÎN SECOLUL XVIII

În istoriografia noastră s-a insistat asupra originii şi dezvoltării oraşelor din Moldova [182]. Crearea lor a fost pusă în legătură cu căile comerţului de tranzit care o străbăteau, încă din sec. XIV, cu diverse ramificaţii, de la nord spre sud, de-a-lungul principalelor rîuri ale Moldovei, făcînd legătura între nordul şi sudul Europei, între Baltica şi orientul apropiat. S-a remarcat, de asemenea, şi dezvoltarea şi decadenţa unora din oraşe în funcţie de expansiunea ţării şi intensificarea relaţiilor comerciale într-o anumită direcţie. Intr-adevăr, factorul extern nu poate fi ignorat, dar nici importanţa lui nu trebuie exagerată.

Nu trebuie neglijat însă şi factorul intern, dezvoltarea forţelor de producţie locale, diferenţierea meseriilor de economia sătească, factor care a jucat un rol important în evoluţia acestor aşezări urbane mai vechi şi formarea celor mai noi [183].

Privilegiul vamal din anul 1408, pentru negustorii din Liov, reconfirmat ulterior, care constituie o consacrare de drept a unei situaţii de fapt mult mai vechi, ne dă importante indicaţii şi sugestii în legă-

[180] Carra, *Histoire de la Moldavie*, p. 182.

[181] Wolf, *Beiträge*, I, p. 110—111.

[182] Cf. P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră in Evul Mediu*, în vol. *Interpretări româneşti*, Buc., 1947, p. 107—129; idem, *Comunele medievale in Principatele Române*, în acelaşi volum, p. 161—218; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. II, Buc., 1928.

[183] T. Lalik, *Recherches sur les origines des villes en Pologne*, „Acta Poloniae Historica", II, 1959, p. 116—117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tură cu funcția economică a orașelor Moldovei din acea epocă. De asemenea, celelalte privilegii pentru Brașov și alte orașe din Ardeal ne indică proporțiile schimbului și traficului. Negustorii din Liov aveau cele mai întinse relații și jucau rolul cel mai activ, dar aceasta numai pînă în sec. XVI. Comerțul de tranzit a continuat însă și în sec. XVI și XVII cu aceeași intensitate între nord și sud [184]. Puncte vamale pentru „Părțile tătărești" erau Suceava, Iași, Cetatea Albă; pentru Țara Românească, Suceava și Bacău sau Bîrlad (puncte de margine); pentru Bistrița, Suceava, Baia, Moldovița; pentru Brașov, Suceava, Bacău, Trotuș iar pentru Polonia, Suceava, Siret, Cernăuți, cu ramificația Hotin pentru Camenița. Deci Suceava era în centrul acestei rețele rutiere și acolo se lua și vama principală și exista un drept parțial de depozit pentru comerțul cu postav [185]. Nu sînt menționate în privilegiul din anul 1408 ca puncte vamale Galați și Tecuci (primul nu exista ca oraș la această dată iar cel de al doilea aparținea poate Țării Românești) [186]. În privilegiile ulterioare din 1434, martie 18, și 1456, iunie 29, acordate, primul de Ștefan voievod și al doilea de Petru voievod, tot negustorilor lioveni se menținеau, în esență, aceleași prevederi și aceleași puncte vamale. Actul lui Ștefan cel Mare din 1460, deși, de fapt, o reconfirmare, conține importante date suplimentare. Punctele vamale terminus din sudul țării sînt acum Putna și Tecuci. Tecuciul apare însă menționat ca tîrg încă în actul din 1435, septembrie 1 [187].

Tîrgurile moldovenești constituiau o piață de cumpărare pentru negustorii străini, în sec. XV ca și mai tîrziu, mai ales pentru oi și vite. Sînt menționate ca atare Bacău, tîrgul Roman, Baia, Neamț, „sau alte tîrguri ale noastre". Tot aici avea loc desfacerea articolelor manufacturate necesare producției agricole și obiectelor de uz casnic și personal. Spre sfîrșitul sec. XV se poate vorbi de o anumită emancipare a comerțului moldovenesc, în sensul că negustorii indigeni sînt acei care-și duc pe piața din Ardeal și Polonia vitele în număr relativ

[184] Cf. M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II; Bogdan, *Doc. Ștefan cel Mare*, II. Pentru tranzitul comercial prin Moldova în a doua jumătate a sec. XVI, între Polonia și Turcia, Cf. N. Iorga, *Acte și fragmente*, I (1895), p. 14. În anul 1512, Bogdan voievod oprise trecerea negustorilor poloni prin Moldova, pe la Suceava, spre Turcia, drept represalii pentru interzicerea trecerii negustorilor moldoveni prin Liov spre Lituania cu mărfurile lor. Se reafirmă de regele polon că Liovul este „locus depositorii privilegiatus ab antiquo". Cf. Hurmuzaki, vol. II, 3, p. 67. Pentru circulația negustorilor poloni prin Moldova în 1574, cu plata taxelor vamale (theloneo persolulo) și traversarea căilor obișnuite (consuetis et antiquitus observatis itineribus ac publicis vijs), cf. și Hurmuzaki supl. II_1, p. 278—279.

[185] P. P. Panaitescu, mai întîi a admis pentru Suceava dreptul de depozit (*Drumul comercial*, p. 114), apoi l-a negat (*Comunele*, p. 184).

[186] Pentru frontiera de sud a Moldovei, cf. Rosetti, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, „Ac. Rom. m.s.i.", s. III, t. XV, 1934, p. 81—91. Cf. și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, 1944, p. 224—225.

[187] I. Bogdan, *Documente Ștefan cel Mare*, vol. II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare, aducînd, de acolo, ei singuri, obiectele manufacturate, subminînd astfel rolul Liovenilor și Brașovenilor și, în același timp, participă și la exercitarea comerțului de tranzit, transportînd pe piața Ardealului, ca și cei munteni, aromatele venite în porturile de la Marea Neagră și Dunăre sau aduse de negustorii din Constantinopol.

Treptat s-au dezvoltat noi centre urbane din tîrgurile mai vechi existente ca simple locuri de schimb sau chiar din sate, în legătură cu modificarea drumurilor comerciale și cu dezvoltarea vieții economice a țării. Între acestea pot fi amintite Galați, Huși, și Botoșani, în sec. XVI, Chișinău, în a doua jumătate a sec. XVII, în urma decăderii Lăpușnei, Focșani la începutul sec. XVII etc. Alte tîrguri, în schimb, au dispărut sau au devenit sate (tîrgul Sărata la sfîrșitul sec. XV, tîrgul Putnei în prima jumătate a sec. XVI, tîrgul Broaștei etc.), datorită unor cauze variate și multiple [188].

Poziția juridică a acestor orașe mai vechi față de noul stat feudal moldovenesc, consolidat spre sfîrșitul sec. XIV, și de domnie, poate fi explicată în raport cu statele vecine. De asemenea și modelarea instituțiilor de așa-zisă autonomie urbană. În orice caz, nu se poate folosi termenul „comune" pentru aceste centre urbane, grefate, de regulă, pe vechi așezări autohtone. Ele au fost încorporate în statul moldovenesc în expansiune și declarate „domnești" pentru veniturile pe care le asigurau domniei. Nici nu putea fi altfel. Populația lor era redusă la număr și unele din elementele active se puteau deplasa în altă parte sau reveni în orașul de origine. Prin urmare, acestea erau orașe fără o tradiție veche de luptă pentru libertate, niște așezări temporare și nesigure, cărora constituirea statului le-a dat certitudinea relativă a existenței în viitor [189].

Domnia n-a căutat și n-a găsit în orașe, un aliat firesc și interesat în lupta cu boierimea turbulentă. Domnia a căutat să le exploateze cît mai mult și a contribuit astfel, în mod efectiv, dacă nu la decăderea lor, la menținerea unei situații defavorabile dezvoltării lor, Acest lucru a fost subliniat și de N. Iorga [190]. Așa cum scria Bandini, orășenii (cives oppidani) nu depindeau decît de domn; această situație durează, în general, pînă la sfîrșitul sec. XVII [191]. Dar apăsarea domnească, uneori, nu cunoaște limite. În loc ca veniturile din tîrguri (taxe vamale, etc.) să fi fost afectate, parțial cel puțin, pentru întreținerea acestora,

[188] Cf. și C. C. Giurescu, *Tîrguri și orașe vechi dispărute*, în „Revista Fundațiilor Regale", 1939. Cf. și Arh. St. Buc., Zlataust, 17/5 (1643 ianuarie 4). Cf. și I. Bogdan, *Vechile cronici*, p. 179 *(Cronica moldo-polonă)* unde este menționat la 1518 tîrgul Șerbanca, la Prut. („na miasteczko na Prucie Szarbanka"). Nu credem totuși în existența lui ca atare.

[189] Și N. Iorga s-a pronunțat împotriva folosirii termenului „comună": Cf. *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, ed. II, p. 105.

[190] *Ibidem*, p. 105—106.

[191] Cf. *Bandini*, ed. V. A. Ureche, p. 197—212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ele erau concedate de domnie adeseori mănăstirilor [192]. Ştefan cel Mare, în anul 1491, alipea la Vaslui o serie de sate, dar şi le făcea „uric" lui şi familiei lui. Tîrgoveţilor din Vaslui (1491) şi Bîrlad (1495) abia li se acordă scutire de vama mică cu unele excepţii [193]. Abia în sec. XVIII, unii domni fanarioţi au instituit taxe care constituiau un fond de întreţinere pentru uliţele oraşelor. Oraşele contribuiau efectiv la plata tributului. Apoi li se mai impuneau negustorilor „împrumuturi" ruinătoare, cum arată un document de la Moise Movilă din 1631 [194].

În plus, oraşele au suferit, mai mult decît satele, calamităţile razboaielor, invaziilor şi incendiilor pînă în sec. XIX. „Jacent prostrata bellorum cladibus omnia", scria umanistul polon R. Heidenstein, pe la 1600. Ele n-aveau posibilităţi efective de apărare, nefiind înconjurate de ziduri. Pentru ca aceste ziduri să se fi construit, trebuia o populaţie numeroasă şi care să dispună de mijloace materiale. Or, în timp de invazie, o parte se refugia în Ardeal sau Polonia [195]. Dar nici turcii nu permiteau să se construiască astfel de ziduri, cu excepţia incintelor fortificate ale mănăstirilor, de teama revoltelor, pînă în sec. XVIII [196]. Pentru apărare aveau şanţuri şi garduri de nuiele sau bîrne.

Din sec. XVII înainte, de cînd elementul negustoresc de bază în oraşele mai importante îl formează grecii, situaţia se schimbă. Aceştia gravitează spre Constantinopol, de unde veniseră, în parte. Relaţiile cu Ardealul persistă însă. Prezenţa de durată a domnului cu numerosul său anturaj, într-un oraş sau altul, sau absenţa sa contribuiau la dezvoltarea sau la stagnarea lui [197]. Datorită acestui fapt, Suceava decade iremediabil de la jumătatea sec. XVII, de cînd Iaşii devin capitală unică a statului feudal; pînă atunci Suceava, începînd din a doua jumătate a sec. XVI, cu excepţia primei părţi a domniei lui Ieremia Movilă, fusese reşedinţa secundară [198].

---

[192] Astfel, de exemplu, în 1460, aprilie 23, Ştefan cel Mare confirma mănăstirii Bistriţa, vama mare şi mică şi alte venituri de la Bacău. Acestea au fost întărite aceleiaşi mănăstiri pînă în sec. XVIII. Cf. *Doc. privind istoria României*. La fel a fost cazul şi cu alte oraşe. Cea mai nouă confirmare pentru mănăstirea Bistriţa, pentru mortasipie şi vama pîrcălăbiei de la Bacău, de la Grigore Ghica din 1727, aprilie, 2. Cf. Arh. St. Buc., Barnovschi 6/9.

[193] Cf. I. Bogdan, *Doc. Ştefan cel Mare*, vol. II.

[194] Documentul a fost publicat în traducere, cu greşeli serioase, în *Uricariul*, II, p. 51.

[195] *Diplomatarium italicum*, I, p. 123 (1676), 140 (c. 1687).

[196] Bandini, *ed. cit.*, p. 258; *Diplomatarium italicum*, II, p. 355; Hurmuzaki, IX, p. 160; Cf. şi G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Buc., 1947, p. 35. (Însemnările de călătorie din 1593 ale lui Trifon Korobeinikov).

[197] Cf. şi B. F. Porşnev, *Istoria modernă*, vol. I, Buc., 1954, p. 334.

[198] N. Iorga a combătut, în mod just, părerile greşite în legătură cu existenţa unei capitale, în sensul propriu şi modern, a domnilor moldoveni şi cu mutarea „capitalei" de la Suceava la Iaşi de către Alexandru Lăpuşneanu. „În sec. XVI domnul era, de cele mai multe ori, un drumeţ şi se strămuta din loc în loc ca să dea sentinţe, căci circulaţia fiind grea şi oamenii neputînd să se strămute departe ca să-i vie înainte, domnul îşi schimba scaunul de judecată... Astfel, domnii noştri avînd case domneşti prelutindeni, fiind datori să se prezinte cînd într-un loc, cînd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cauzele principale, deci, datorită cărora orașele din Moldova n-au ajuns la un nivel de dezvoltare similar celor din Ardeal și Polonia, sînt două: exploatarea domnească și clericală și poziția defavorabilă a țării față de turci și tătari.

Dar nici chiar în Ungaria orașele n-au cunoscut o dezvoltare la același nivel cu cele din Occident [199]. Termenul șoltuz nu s-a impus de loc la noi pentru sate, ca în Ungaria și Polonia [200]. Acest termen este folosit aproape constant în documentele slavo-române; termenul voit sau birău, absolut cu același sens este folosit mai rar. În schimb în documentele în alte limbi, ne referim la corespondența cu Bistrița și alte orașe din Ardeal, în limbile germană și latină, apar numai termenii Richter, Groff, Greb, advocatus, judex [201], care aveau circulație și acolo. În ce privește fondul, just a remarcat P. P. Panaitescu, mai recent, că mai multe elemente sînt ardelene decît polone [202]. În Ardeal și în Ungaria, alegerea organelor orășenești se făcea pe un an;

într-altul pentru a împărți dreptatea, nu se poate vorbi la început de o capitală statornică". Cf. Iorga, *Ist. Rom. prin călători*, I, ed. II, 1928, p. 111. Știrile se contrazic în mare parte în ce privește mutarea definitivă a „capitalei" la Iași. În 1578, Suceava era considerată încă „terra principale della Moldavia". (Cf. I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, 1914, p. 23). Încă într-un document de la Petru Șchiopul din 1585, februarie 12, Iașii apar ca reședința mai nouă a domnilor (Младенец столец). Cf. revista „Th. Codrescu", III, p. 145—146. Călătorul rus Trifon Korobeinikov, arăta în 1593, că domnul stă în Iași, care nu are o cetate, deoarece sultanul nu permite a se ridica întărituri și că tot sultanul a impus abandonarea Sucevii, fiind prea aproape de frontiera polonă. Cf. „Arhiva", 1889, p. 762—764. În memoriile lui Charles de Joppecourt, publicate de Baret, în 1620, se arată că orașul principal al țării, în care domnul își ținea deobicei curtea, era Iașii, care n-are întărituri. Dar Suceava continuă să apară pînă spre mijlocul sec. XVII ca reședința secundară a domnului (Cf. *Bandini*, ed. V. A. Ureche). Într-o hartă din a doua jumătate a sec. XVII (anexă la Johannes Gradelehnus, *Chronica oder Beschreibung des Königreichs Hungarn, Sibenbürgen, Moldau, Wallachey*, Fanckfurt am Mayn, 1665) sînt menționate „Soczowa sedes Waiwodae Moldaviae" și „Iassij sedes Regia". Dezvoltarea economică și teritorială a Iașilor se accentuiază în sec. XVII și se poate urmări în documentele interne și memoriile călătorilor străini, destul de numeroase pentru acest secol. Cf. D. Ciurea, *Iașii în secolul XVII*, în „Mitropolia Moldovei", XI, 1957.

[199] Timon, *Ungarische Verfassungs-und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, Berlin, 1904, p. 718—719. Pentru „evoluția est-europeană" a orașelor din Ungaria cf. și I. Szücs, *Das Städtewesen in Ungarn im 15—17 Jahrhundert*, în „Studia Historica ASH", 53, Bp. 1963, p. 97—164. Dar și în Franța, dacă la finele secolului XV se poate încă vorbi de autonomii municipale, în sec. XVI orașele cad într-o dependență din ce în ce mai accentuată față de puterea centrală. Cf. J. Zeller, *Les institutions de la France au XVI-e siècle*, Paris, 1948, p. 42. Cf. și R. Doucet, *Les institutions de la France au XVI-e siècle*, Paris, 1948, vol. I, p. 362.

[200] Deși o legătură nu se poate face sau nu se poate preciza rolul elementului german din Polonia în înființarea unor tîrguri din Moldova, se poate menționa că în Polonia existau o localitate și o apă Socawa și o cetate Niemcze. Cf. Dlugosz, *Historia polonica*, I, Lipsiae, 1711, p. 41, 485.

[201] N. Iorga, *Documente Hurmuzaki*, XV_1.

[202] P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 187, 191.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deci ca şi la noi [203]. Funcţiile erau aceleaşi, ca şi acolo (dar şi mai limitate) de justiţie inferioară, fiscale, poliţie, apărarea intereselor materiale ale cetăţenilor [204].

Elementele etnice mai numeroase aveau dreptul la organe proprii. La Suceava, cum fusese şi la Liov, armenii aveau conducerea proprie de şoltuz şi 12 pîrgari. În alte oraşe, ca Siret, Roman şi Botoşani, armenii aveau namestnici [205]. La Huşi şi Bacău, poate şi la Adjud şi Tîrgul Trotuş, alternativ, un an era un şoltuz ungur *(primarius judex)* şi alt an, unul român. La Baia şi Cotnari, amintite ca oraşe „săseşti" (oppida saxonica) şi în prima jumătate a sec. XVII, alternau anual un şoltuz şas şi unul moldovean. Sistemul acesta exista şi în Ardeal, de unde a fost introdus. La Cluj, în sec. XV, funcţionau, în baza unei hotărîri regale din 1458, alternativ în fiecare an, un jude sas şi altul ungur; la fel în adunarea celor o sută, jumătate erau saşi şi jumătate erau maghiari. Elementul săsesc din punct de vedere numeric ar fi fost egal cu cel maghiar [206]. La Cîmpulung-Muscel funcţionau alternativ, un an, un „judeţ" propus de români şi şchei şi un alt an, unul reprezentînd elementul săsesc şi ungar. Şi aici s-a exercitat, prin urmare, aceeaşi influenţă din Ardeal [207].

Prin analogie, faţă de modul cum se proceda la Cîmpulung-Muscel [208], putem afirma că şi în Moldova organele locale erau alese anual de obştea tîrgoveţilor, (negustori, meseriaşi, cler, cultivatori etc.), acolo unde nu existau facţiuni, indiferent de ocupaţia lor, şi tot obştea le putea, eventual, reconfirma. Spunem aceasta deoarece nu avem informaţii cu privire la desemnarea organelor conducerii locale

---

[203] Am văzut că în Ungaria alegerea se făcea, de obicei, la Sf. Gheorghe. La Baia Sprie alegerea judelui şi juraţilor se făcea în sec. XVI la 1 noiembrie. Cf. Veress, *Documente*, vol. III, p. 43—47 (1585). La Riga alegerea celor 12 membri ai sfatului orăşenesc şi celor doi Bürgermeister-i se făcea în ziua Sf. Mihail.

[204] În Ţara Românească, judeţul şi cei 12 pîrgari aveau aceleaşi atribuţii de justiţie, fiscale, efectuarea transporturilor, eliberarea de acte pentru tranzacţii, care apar mai curînd decît în Moldova, etc. Un document din 1586, iunie 12, arată că aceştia puteau judeca afaceri civile (litigii de proprietate în afara oraşului respectiv). Cf. *Documente privind istoria României*.

[205] Cf. N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 659—660; R. Rosetti, *Scrisori noi din arhivele Bistriţei 1592—1638)*, Buc., 1944, p. 31—32; P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, în *Interpretări româneşti*, p. 177. Cei doi şoltuzi, român şi armean, de Roman sînt amintiţi ca martori într-un document din 1670, ianuarie 14 (Arh. St. Iaşi, 412/34), în legătură cu Andrei din Călugăreni, ce se dă vecin pîrcălabului Iacob, care l-a răscumpărat de la pedeapsa capitală pentru furt. Cf. şi H. Dj. Siruni, *Armenii în viaţa economică a ţărilor române*, în „Balcania", II—III, 1939—1940, p. 107—194.

[206] Cf. S. G. Ardeleanu, *op. cit.*, Studii, VI(1953), p. 138; cf. şi Bandini ed. V. A. Ureche, p. 197, 212; *Diplomatarium Italicum*, II, p. 356; N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, 1928, p. 320—321.

[207] Cf. C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, partea I, Buc., 1855, p. 81, 130.

[208] Ibidem, p. 132—133; P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, p. 176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a tîrgoveților. În Ardeal, la Cluj, de exemplu, se stabilesc precis, prin privilegii regale din sec. XV (1405, 1458, 1488), modalitățile alegerii judelui și celor 12 juraţi. Se pot astfel remarca schimbările intervenite în funcție de progresele elementului orășenesc propriu-zis (meseriași în primul rînd), aflat în lupta pentru autoadministrare. Dacă în anul 1405 judele orașului era ales de 12 juraţi, de nobili și de oameni cu avere (seniores et homines possessionati), în anul 1488 alegerea judelui și juraților avea să se facă de cei o sută desemnați de vechiul jude și de cei 12 juraţi, între care circa jumătate erau membri ai breslelor [209].

Pentru Moldova nu se cunosc nici un fel de dispoziții emanate de domnie în legătură cu modul desemnării șoltuzului sau modificări legate de această procedură și probabil că nici n-au existat. Este vorba numai de vechi uzanțe, introduse din Ardeal, mai ales, care s-au păstrat fără modificări esențiale de-a lungul secolelor. În legătură cu data alegerii șoltuzilor și pîrgarilor se poate afirma, urmărind nume de șoltuzi care apar în documente, că alegerea se făcea la date diferite în unele orașe față de altele (acestea puteau avea loc la 1 ianuarie, la Sf. Gheorghe și la Sf. Mihail, ca în alte țări) [210].

Probabil că obștea tîrgului alegea pe cei 13, care, la rîndul lor, desemnau apoi pe șoltuz și ajutorii săi, ca și în alte părți. În orice caz, numărul de 12 pîrgari este exagerat de mare față de proporțiile reduse ale orașelor noastre (în orașele din alte țări, Italia, Franța, Germania etc. numărul juraților era în funcție de acel al cartierelor, ceea ce la noi n-a fost cazul). Sarcina de șoltuz nu și-o asumau probabil, în genere, decît membri ai categoriilor mijlocii, nici boieri din orașe, nici negustori bogați, în primul rînd pentru neajunsurile și umilințele la

[209] Cf. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 137, 155.

[210] Nu se poate urmări în documente succesiunea riguroasă a organelor locale orășenești alese anual și, eventual reconfirmate de obștea tîrgoveților. Totuși, din cîteva date, se poate remarca atît caracterul anual al funcției, subliniat încă de N. Iorga și alți autori ulteriori, cît și data aproximativă a alegerii. Astfel, într-un document din 1579, februarie 29 apare menționat ca martor Beldiman șoltuz de Suceava; în altul din 1580, august 19, apare Simion șoltuz, cu pîrgarii săi, Ion Cozmiță și Tăbăică și Beldiman fost șoltuz. (Cf. *Doc. privind istoria României*). Rezultă deci că alegerea s-a făcut probabil la Sf. Gheorghe. În două documente din 1603, iulie 20, și 1604, aprilie 18, este amintit Maxim șoltuz (în primul și Zbierea fost șoltuz predecesorul său). De aici ar rezulta că nu se procedase încă la noua alegere anuală care avea loc probabil tot la sf. Gheorghe. Cf. *Doc. privind istoria României.* Pentru Bîrlad avem trei mențiuni succesive din 1607, ianuarie 18, 1608, iulie 2, și 1609, iunie 24. Sînt amintiți, la aceste date, Cîrstea Dănilă șoltuz, Anton Vigrin șoltuz și iarăși Cîrstea Dănilă voit, reales deci. Rezultă că și aici desemnarea se făcea probabil la Sf. Gheorghe. Cf. *Doc. privind istoria României.* Pentru Piatra se cunosc: 1630, ianuarie 8, Tofan șoltuz, 1631, noiembrie 13, Toader șoltuz, 1632, iunie 23, Zaharia șoltuz. Și aici datele pledează pentru Sf. Gheorghe. Cf. Arh. St. Buc., Pîngărați 3/16; Bisericani 3/1, 54. Trei date pentru Galați ar indica aici, ca dată a alegerilor de șoltuzi, 1 ianuarie. Astfel, în 1642, iulie 29, apare Mihai șoltuz, în 1643, iulie 1, Tudor Acălarei șoltuz, iar în 1644, martie 4, Iane șoltuz. Acad. R.S.R. 43/54, Arh. St. Buc., Ep. Roman 11/1, Sava 33/14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care ar fi fost expuși în legătură cu diferitele obligații impuse de domnie, așa de greu de realizat și cu atîtea sacrificii pentru populația orașului respectiv. Din cele cîteva mențiuni precise de care dispunem, constatăm că șoltuzii și pîrgarii erau recrutați din rîndurile meseriașilor și negustorilor, dar și din rîndurile agricultorilor, mazililor sau ruptașilor, etc.[211]. Nu avem mențiuni precise că, alături de consiliul restrîns al pîrgarilor, era și unul mai larg ca în Ungaria și Polonia. Nu știm precis cine erau acei „sfetnici ai tîrgului" (readți), care luau la Roman gloaba pentru scandal în ziua Sf. Ilie, cum se arată într-un document din 1458 (aprilie 12). Pentru Ioan Bogdan, aceștia ar fi fost „membri ai sfatului orășenesc celui mare", a cărui existență nu se constată însă documentar, alături de cel restrîns compus din pîrgari. Termenul poate indica aici, ca și în alte documente, pe dregătorii domnești locali, în primul rînd vornicii de tîrg. În documentele polone, într-adevăr, „raiți" sau „redți" erau consilierii municipali (de ex. la Liov). Dar în documentele domnești din sec. XV (de ex. 1434 iulie 29 și 1449 august 3) termenul *readeț* are sensul de dregător. Ulterior el este înlocuit cu ureadnic. Trebuie făcută o distincție între радѣц (consilier) și рѧдѣц (dregător), care

[211] Orașele noastre n-au cunoscut un patriciat în adevăratul sens al termenului. Totuși a existat o diferențiere serioasă, din punct de vedere material, între diversele categorii sociale existente, și chiar în cadrul acestora. Astfel, de exemplu, pentru Suceava avem mențiunea precisă a existenței în 1503 și 1530 a unor mari negustori (mercatores magni seu grandi), zece la număr, (Nicula, Drăgan, Vartan, Casper, Auak, Yuanus, Borboss, Martin, Magradysch, Yuaschko), deci patru armeni, trei români un grec și doi sași). Cf. *Quellen Kronstadt*, I (1886), p. 36—37, II, p. 231. În 1530 (mai 15) apare menționat (*Quellen*, II, p. 227), Ivan șoltuz de Vaslui, care duce la Brașov 19 boi și ia marfă pentru șapte florini, deci un negustor. În 1561 (Hurmuzaki II_1, p. 387) este menționat «judex civitatis Zochawa», în conflict cu Alexandru Lăpușneanu (fiul acestuia plecase din Moldova la Cassovia). Nu știm precis dacă în acest caz este vorba de șoltuz sau de vornicul de Suceava. (Mai curînd de acesta din urmă). La Baia, în 1570, era șoltuz Georgius Kirschner (blănarul), în 1587—1588, 1592 și 1595 Nicolaus Kirschner (Nicoară), practicînd aceeași meserie; în 1592 Peter Binder (butnarul). Ceilalți șoltuzi, întîlniți în documente, nu au menționată ocupația. Au fost probabil și agricultori, cel puțin în sec. XVII. Un document din 1527 (februarie 11) amintește de Ianusch Tyschler (tîmplarul) Groff cu jurații săi (Suceava). Cf. Hurmuzaki, XV_1, p. 292. Pentru Iași întîlnim ca șoltuz pe Vasile Gînscă, la 2 martie c. 1645, menționat ca *bărbiiar*, în 1637 și 1646 (Arh. St. Buc., Cetățuia, 11/4, Galata, 14/6, 19). Nu știm cărei categorii sociale îi aparținea Petrea Smilean menționat într-un document din 1615, martie 18, ca șoltuz de Iași, și în 1617, iunie 26, ca fost șoltuz. Numele său arată că era venit din regiunea de sud a țării. Cf. *Doc. privind istoria României*. Savin șoltuz de Adjud în 1686 (Surete și izvoade, V. p. 329, 332, 333), fiul lui Gligorașco Mătcă, era agricultor. Probabil atît funcția de șoltuz cît și cea de pîrgar era gratuită, onorifică, așa cum mai tîrziu în prima jumătate a sec. XIX era și epitropia de tîrg (cf. Antonovici, *Documente bîrlădene*; Gorovei, *Botoșanii*). Unele avantaje materiale rezultau însă din exploatarea morilor din tîrguri, ca la Baia (cf. Costăchescu, *Doc. mold.* II, 1443, noiembrie 29, p. 187—188, 1453, ianuarie 26, p. 444—446), cultivarea gratuită a terenurilor, folosirea ierbăriilor etc. Nu credem că șoltuzii și pîrgarii erau scutiți de plata birului, cum erau vorniceii sătești în sec. XVIII. Deși la figurat, într-o mărturie către Radu Mihnea, șoltuz și 12 pîrgari și toți tîrgoveții bătrîni și tineri din Tg. Neamț, își ziceau „robi și haraciari" (Arh. St. Buc., Neamț, 5/1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

i-a scăpat şi lui Ioan Bogdan [212]. În documente sînt amintiţi uneori „toţi orăşenii din tîrg" (1646 iunie 1), „toţi bătrînii oraşului" (1608 ianuarie 18, iulie 2, 1647, martie 1) ca oameni de credinţă. Într-un document din 1583 martie 29, sînt amintiţi, alături de şoltuz şi pîrgari, „toţi bătrînii şi tinerii din tîrgul Baia", că ar fi participat la o delimitare în afara hotarului tîrgului, împreună cu un fost mare vătaf. Probabil că este vorba, mai curînd, de o simplă formulă sau figură de stil [213]. Într-o scrisoare către bistriţeni, în legătură cu libera circulaţie a negustorilor prin Cîmpulung la Bistriţa, sînt amintiţi „portariul mare de Cetatea Sucevii şi şoltuzii cu tot sfatul, pîrgarii, bătrînii de oraşul Sucevii [214]. Ar rezulta clar, de aici că pîrgarii şi bătrînii constituiau acel consiliu lărgit de care am amintit. Cum ar rezulta dintr-un document din 1607 [215], foşti şoltuzi puteau intra în componenţa consiliului pîrgarilor, iar pîrgarii deveni şoltuzi. Aici apar între pîrgari Andreica fost şoltuz şi Hancea viitor. Uneori unul sau doi dintre pîrgari au calificativul „mare", deci ar fi consilierii imediaţi ai şoltuzului [216]. Conducerea tîrgului avea un sediu („scaun") modest desigur, fiindcă nu s-a păstrat nici o urmă de asemenea edificiu în vreun oraş din Moldova. Există şi documente care arată că tranzacţiile s-au făcut la şoltuz acasă [217]. Conducerea tîrgului avea o cancelarie rudimentară, cu unul sau doi scriitori pentru slavă şi românească şi eventual pentru latină sau germană şi ungară, mai ales în oraşele în care exista şi o populaţie săsească şi ungară ca Trotuş, Baia, Suceava [218]. Pecetea tîrgului ca şi catastiful, menţionat în documente începînd din a doua jumătate a sec. XVI, se aflau în păstrarea şoltuzului în funcţie [219].

[212] Cf. M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 743; I. Bogdan, *Doc. Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 295 (25 ian. 1463); Hurmuzaki supl. II_1, p. 210 (1558). Pentru distincţia între rajca (consilier) şi rzadca (administrator) cf. I. Bardach, *Historia państwa i prawa polski do połowy XV wieku*, Warszawa, 1957, p. 216, 461.

[213] *Documente privind istoria României*; Acad. R.S.R., 81/1.

[214] Hurmuzaki, XV_2, p. 1041.

[215] Arh. St. Buc., *Achiz. Noi*, 217/647.

[216] *Documente privind istoria României, Moldova, 1611—1615*, p. 176.

[217] Menţiuni de acte date „la mijlocul tîrgului, dinaintea scaunului" (adică a sediului) în documente din 1632 (Bîrlad) şi 1647 (Suceava). Cf. Antonovici, *Documente bîrlădene*, IV, p. 63—64; Acad. R.S.R., 8/204. Cf. şi Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, p. 302—303 (1641): „şi aceşti bani am luat în casă la şoltuzul şi au fost şoltuzul cu 12 pîrgari".

[218] Cf. şi *I. Bogdan, Doc. mold. din Arhivele Braşovului*, Bucureşti, 1905, p. 10.

[219] Cea mai veche menţiune a catastifului tîrgului pare a fi într-un document din c. 1584—1587 (Hîrlău). Cf. şi doc. din 15 septembrie 1587 (Hîrlău), Arh. St. Iaşi (fond Zotta). Într-un zapis din 1645 februarie 23 (Arh. St. Buc., Galata, 14/2), referitor la vinderea unei case din Iaşi, se face menţiunea: „După aceea am chemat şoltuzul Gligorie cu doisprezece pîrgari de am scris la catastivul oraşului". Pentnu sigiliile oraşelor cf. şi nota mai recentă D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, „Studii şi Cercetări Ştiinţifice, Istorie", Iaşi, a, VII (1956) fasc. 2. Aceste sigilii pentru ceară, imprimate însă şi cu fum, circulare, uneori ovale şi mai tîrziu inelare-poligonale, aveau legenda în slavă sau în latină iar cele mai noi în româneşte. Legenda indica de regulă numele tîrgului respectiv; alteori însă ieşea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În afară de corespondența cu orașe din Ardeal în limbile slavă, latină sau germană, conducerea orașelor elibera mărturii pentru vînzări de ocini în afara tîrgului sau chiar ținutului respectiv, sau certifica zapise pentru astfel de tranzacții, aplicînd și pecetea tîrgului. Unul dintre cele mai vechi acte, de acest gen, pare a fi din 1580 (iulie 16), emis „în zilele lui Bălos șoltuzul de Agiud și a pîrgarilor lui". Actele se dau „la mijlocul tîrgului, dinaintea scaunului", adică a sediului, cum se spune în documente din 1632 (Bîrlad) și 1647 (ianuarie 1, Suceava) [220]. Pentru proprietățile din tîrguri, seria actelor începe din sec. XVII, cu Iașii. În unele acte se suprapun organele domnești locale, pîrcălabi sau vornici. Un act dat „la scaunul tîrgului Roman" (1588 martie), pentru o ocină, are mențiunea lui David și Bejan pîrcălabi de Roman și Ionașco șoltuz și 12 pîrgari [221]. Eliberarea de mărturii din

din comun prin conținutul său. Astfel este cazul cu legenda sigiliului orașului Baia (Sigillum capitalis civitatis Moldavie terre moldaviensis), Roman (Sigillum civium de foro Romani) și Vaslui (печат Стефан воевод). Pecetea tîrgului Șchei avea excepțional numele lui Ștefan Prăjescu vornic (1646), care stăpînea o parte din hotarul tîrgului. În centrul sigiliului se afla o figurație, în funcție de resursele regiunii sau de imaginație. Aceste elemente figurative au servit, unele, pentru sigiliile de mai tîrziu ale ținuturilor din Moldova. Astfel, pe aceste peceți se întîlnesc cai și vite (Iași, Orhei, Adjud), mistreț (Roman), cerb și crucifixul minerului (Baia), iepure (Tecuci), căprioară (Piatra), albine (Vaslui și Soroca), păsări și spice (Botoșani, Bîrlad, Ștefănești), viță cu tirs dionisiac și struguri (Cotnari, Hîrlău), pești (Galați, Șchei), unelte (ciocan de șalgău la Trotuș și Tîrgul Ocnă), icoane, cruci, etc. Unele din aceste sigilii nu au embleme. Altele ne sînt încă necunoscute. Și execuția acestora diferă mult. Față de sigiliile orașelor Baia, Roman și Suceava, în primul rînd, altele sînt executate cu totul grosier. Se cunosc pentru unele orașe exemplare diferite. „Pecetea tîrgului" era recunoscută de domnie ca mijloc de întărire a actelor locale. Cf. DIR, A, XVII, V, p. 60 (1621). Pentru comparații cf. și M. Haisig, *Studia nad legenda pieczeci miejskiei*. Wroclaw, 1953, facs. 1. Sigiliul din 1353 cu cerbul și legenda „Sigillum burgensium de Hirsberg" al orașului Jelenia Góra.

[220] Conducerea orășenească dădea mărturii (scrisori) și pentru afaceri penale, soluționate de dregătorii domnești, întărite cu sigiliul tîrgului respectiv. Există, astfel, două acte din a doua jumătate a sec. XVII, în legătură cu delicte (furturi de cai) comise de țigani, care au fost prinși, aduși în tîrg și răscumpărați de boieri de la pedeapsa capitală, pentru a deveni robii lor. O astfel de „scrisoare" sau „mărturie" a fost eliberată de „Sîn Mihai șoltuz și 12 pîrgari din tîrg din Trotuș și toți bătrînii tîrgului și alți oameni buni de ținut" (Ilea fost hotnog și Mihnea meșterul), în legătură cu Vasile țiganul, care a furat doi cai de la doi oameni din satele Ilieșți și Cîrsteșți și a fost prins cu caii și adus legat „la oraș înaintea scaunului". Se arată că „au scos pe Vasile țiganul să-l piardă pentru vina sa" și Bejan paharnicul i-a plătit capul „de la scaun" (probabil de la pîrcălabi) cu 25 galbeni și 6 galbeni cheltuiala păgubașilor, rămînîndu-i rob cu familia (urma să se facă întărirea domnească). La Baia (c. 1660) a fost adus Tiron țigan al mănăstirii Putna, care furase un cal al mn. Moldovița și stătuse în Ardeal. Călugării de la Putna n-au voit să-l răscumpere și a fost „scos la pierzare, cum este legea țării și cum se cade furului". Vistiernicul Pelin a dat un cal de 40 lei egumenului de Moldovița și gloaba 30 lei boierilor dregători (Toderașco Prăjescu clucer, Tăbîrță cămăraș — etc.) și Nicolai sîn Ianăș șoltuz. Cf. *Surete și izvoade*, XXIV, 133; Balan, *Documente bucovinene*, II, p. 163—164.

[221] *Documente privind istoria României*. Un alt act din 1587 (septembrie 15), (Arh. St. Iași, Fond Zotta) a fost eliberat de Grigore Lupul ureadnic (vornic) de Hîrlău și Miclăuș bătrînul, șoltuz, și 12 pîrgari de Hîrlău. Este un „zapis" în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partea şoltuzului şi pîrgarilor era facultativă. Începînd din prima jumătate a sec. XVII, probabil imitînd o uzanţă munteană, acestea le dau frecvent marii boieri în Iaşi pentru tranzacţii privind pe membri ai aceleiaşi categorii sociale. Ele se preferau nefiind atacabile şi aceştia aveau probabil un profit. Uneori şoltuzul şi pîrgarii erau ignoraţi, deşi se folosea pecetea oraşului, ca, de exemplu, de vornicii de Botoşani (1645 octombrie 9) [222].

Şoltuzul şi pîrgarii participau la hotărnicii, cum s-a văzut. Cea mai veche menţiune este din 1456 (iunie 13) [223]. Alături de alţi „pani" (dregători sau nu) apare şi pan Serchiz (armean) voit de Suceava (anterior, în 1449, amintit ca „voit armean" alături de „Nikil voit"), în legătură cu delimitarea unui sat întărit Moldoviţei de Petru voievod, al cărui hotar începea „de la drumul mare al Sucevei". Sînt şi alte menţiuni ulterioare de şoltuzi care, în urma dispoziţiei domneşti, se deplasează, alături de dregători, pentru fixarea hotarelor unor sate etc. (1583 aprilie 12, 1596 martie 12, 1643 iulie 5) [224].

Competenţa judiciară a şoltuzului în oraşe era limitată, însă principial exista. În privilegiul pentru braşoveni din 1458 (martie 13) se menţionează că, conflictele dintre aceştia şi localnici vor fi judecate numai de domn şi „fără voia lor, nici boier, nici vornic, nici şoltuz să nu cuteze a-i judeca". În documentul din 1458 (aprilie 12) se precizează că oamenii dependenţi de episcopia de Roman nu vor fi judecaţi de şoltuz şi pîrgari [225]. Dependenţa şoltuzilor şi pîrgarilor de organele domneşti din tîrguri, în materie judiciară, se poate vedea încă dintr-un document din 1434. Şoltuzul Herlea din Bîrlad se adresa birăului din Braşov, pentru zece zloţi, pe care i-au luat de la el vornicii locali (sudţi bărladski), drept amendă pentru doi braşoveni judecaţi de aceştia, pentru care a rămas chezaş că vor plăti. Dacă nu este despăgubit, va lua de la alţi oameni suma [226]. Pentru achitarea

legătură cu cumpărarea unor vii de la particulari din ţarina Scubinţilor de Nestor Ureche, „vornic de la poarta domnească", pentru 1700 zloţi tătăreşti. Se atestă plata sumelor şi înscrierea în catastiful oraşului, „cum este obiceiul la noi". Actul este întărit cu pecetea oraşului (căzută) singurul exemplar cunoscut. Pe verso „rezoluţia" lui Stroici marele logofăt: „faceţi-i ispisoc şi uric" (primul pe hîrtie, al doilea pe pergament).

[222] Primul act dat de marii boieri (mărturie) pentru vînzare de ocină ar fi din 1607, februarie 7. Cf. *Documente privind istoria României*. Cf. Acad. R.S.R., 137/247.

[223] *Doc. privind istoria României*.

[224] *Ibidem*.

[225] *Ibidem*. Un conflict pentru avere (dughene şi vii), între Tudor bărbier din Iaşi şi cumnata sa Tudosca din Suceava, este judecat de domn în anul 1605, fără nici o menţionare a şoltuzului şi pîrgarilor.

[226] Nu poate fi vorba aici de „judecători ai şoltuzului", care apare de fapt, ca un inferior al lor cum era şi cazul. Greşit a scris deci I. Bogdan: „e vorba aici de judeţi orăşeneşti, care se aflau sub controlul şoltuzului, poate nişte delegaţi ai celor 12 pîrgari". Cf. I. Bogdan, *Doc. mold. din sec. XV şi XVI din Arhivele Braşovului*, Buc., 1905, p. 9, nota 1. Lectura lui Stoica Nicolaescu este cea corectă. La fel este justă lectura şi traducerea lui Gr. Tocilescu, *534 documente*, 1931, p. 548. („Să plătească osînda judeţilor zece zloţi în aur").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei importante sume de bani (160 florini, datorată pentru niște piei de armeanul Hulubei din Suceava lui Mihail Fodor, cojocar din Sibiu, domnul Moldovei a intervenit în 1672 la vornicul de Suceava, care, însă, n-a putut obține suma de la urmașii debitorului decedat [227]. În 1612, cînd tîrgoveții din Roman au intrat în conflict cu episcopul în legătură cu poslușnicii, Ștefan Tomșa se adresa pîrcălabilor pentru măsuri contra șoltuzului și pîrgarilor, care se aflau în fruntea agitatorilor [228]. Vornicii, numiți și ureadnici sau dregători, iar la Cotnari, Ștefănești și Galați pîrcălabi sau, uneori, namestnici, ca organe suprapuse ale domniei în tîrguri, se mențin pînă la jumătatea sec. XVIII. Aceștia aveau și atribuții exclusive în ocoalele domnești [229].

Limitele atribuțiilor șoltuzilor în legătură cu conflicte în cadrul vieții orășenești se pot vedea dintr-un document din 1643 (ianuarie 27) [230]. Ei căutau mai mult să împace, decît să judece. Șoltuzul de Suceava se adresa birăului de Bistrița, în legătură cu o crimă comisă de oameni în stare de ebrietate, înarmați, din teritoriile lor, contra străjii de noapte a orașului. Au fost arestați și șoltuzul a voit să-i închidă în cetate, dar s-a ajuns la o înțelegere, prin plata medicului („bărbiiar") care îngrijea victimele, și unei gloabe de șase zloți. Cui revenea gloaba nu se spune, dar este probabil că orașului. Șoltuzul și pîrgarii se îngrijeau de paza avutului tîrgoveților, cum rezultă și din privilegiul din 1815, pentru Tîrgul Frumos, organizînd straja.

Orașele din Moldova n-au avut o autonomie fiscală sau dacă a existat ceva în acest sens în sec. XV și XVI, ulterior este lichidat. Organele fiscale domnești încasau birul din tîrguri [231] șoltuzul și pîr-

[227] *Hurmuzaki* XV$_2$, p. 348. Autoritatea acestui vornic de Suceava față de tîrgoveți apare ca destul de precară la începutul sec. XVIII, datorită influenței hatmanului. Într-o scrisoare, fără dată precisă, a episcopului Calistru către Dumitrașcc Racoviță hatman, în legătură cu un om folosit de el la Probota și pe care l-a restituit stăpînului său, vornicul Șerban (de Suceava), dar sucevenii l-au atras în comunitatea lor, se arată, între altele, că vornicul „în zădar se mai numește giudet acolo între dînșii", într-o astfel de situație. Tîrgoveții, bazați pe sprijinul hatmanului, desconsideră autoritatea vornicului, care n-are nici un venit de la tîrg. Episcopul intervenea în favoarea vornicului, cerînd hatmanului să nu încurajeze pe tîrgoveți în tendința spre autoconducere. Documentul este unic în felul lui și se referă la o situație excepțională la Suceava. Cf. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VIII, p. 339—340.

[228] *Documente privind istoria României.*

[229] Într-un document din 1623 mai 14 (Acad. R.S.R., 400/116) sînt menționați ca martori Gavril Mirca, staroste de ținutul Covurlui și Necula pîrcălab de Galați.

[230] *Hurmuzaki*, XV$_2$, p. 1638—1643.

[231] Șoltuzul și pîrgarii țineau evidența achitării impozitelor și satisfacerii altor obligații față de domnie, de către toți locuitorii tîrgului. Cf. și Acad. R.S.R., 61/71 (1658 mai 15). Situația precară a tîrgoveților, în legătură cu obligațiile fiscale, rezultă, în mod deosebit, și din două documente din 1661 și 1683. În primul, din 1661, Dumitru șoltuzul de Tîrgu-Neamț, Arpentie pîrgarul cel mare și alți pîrgari și cîțiva tîrgoveți arătau că majoritatea locuitorilor au fugit din tîrg și au suportat ei „dările cîte sînt de la domnie". Ei vindeau mitropolitului casa unui birnic fugit, cu 20 lei. Acesta le-a spus să-i vîndă casa „că alta n-are ce mai da". O situație aproximativ similară se constată și din al doilea document la Suceava. Șoltuzul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

garii aveau obligaţii în legătură cu angheriile [232]. Ei se îngrijeau de corvezi şi podvezi făcute pentru domnie. În 1632 (aprilie 18), Alexandru Iliaş cerea dregătorului (vornic) de Huşi, şoltuzului şi celor 12 pîrgari şi aprozilor, care vor scoate tîrgul să secere „pîinea" domniei, şi comişeilor care vor face fînul domniei „acolo la tîrg", să lase în pace satele „sventei mănăstiri a episcopiei", să nu le învăluie „la nevoile tîrgului", „ce tîrgul să-şi ridice nevoile cum va putea". În 1633 (august 30), Moise Movilă, referindu-se la obligaţiile speciale ale satului Docolina, în legătură cu solii în trecere, dispunea ca şoltuzii de Vaslui şi Bîrlad să treacă podvoadele în sus şi în jos, fără a se folosi locuitorii de acolo. Dispoziţia a fost repetată şi de alţi domni ulterior [233]. Şi alte documente se referă la aceste podvoade între tîrguri, pe care şoltuzii erau obligaţi să le efectueze pentru domnie. În orice caz, mai multe erau sarcinile decît avantajele acestei conduceri orăşeneşti. Într-o anumită măsură, şoltuzul şi pîrgarii erau instrumente de opresiune şi exploatare la dispoziţia domniei contra concetăţenilor lor.

Şoltuzul şi pîrgarii au avut de dus o luptă grea şi inegală cu acaparatorii, laici şi ecleziastici, ai locurilor din hotarul tîrgului. Episoade dramatice au avut loc în sec. XVII şi XVIII. Vatra tîrgului şi moşia lui, ca şi ocolul, aparţineau de drept domniei, care le putea aliena, reducînd astfel posibilităţile de existenţă ale populaţiei din oraşe, care nu se putea întreţine numai din vînzarea produselor meşteşugăreşti sau comerţ. Locurile din tîrguri se puteau negocia liber de localnici, în afară de cele domneşti, neatribuite. Cum rezultă dintr-un document din 1583 (august 4) de la Petru Şchiopul [234], cînd domnul voia să acorde un loc deţinut de un particular unei mănăstiri, trebuia să-l cumpere prin negociere liberă.

Barsi, călător prin Moldova în 1633, arăta cum, în fiecare an, înainte de începerea lucrărilor agricole, tîrgoveţii mergeau în ţarina oraşului şi şoltuzul cu pîrgarii împărţeau porţiunile după numărul membrilor de familie. Fiind terenuri din abundenţă, ele se folosesc alternativ după doi ani [235]. Condiţiile de cultivare erau oneroase pentru

---

Toader, „cu toţi tîrgoveţii români de tîrg de Suceava", s-a rugat lui Andronic Balşe de le-a făcut bine cu şapte galbeni pentru Ilie Blebe (pentru bir cu ei), căruia, neavînd bani pentru bir, i s-au oprit casele cu cartea domnului. Ei au voit să le vîndă pentru banii birului, dar casele erau zălogite lui Andrei Balş pentru o datorie veche şi i-au făcut lui zapis pentru şapte ughi. Cf. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 374—375; Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, p. 327—329; Arh. St. Buc., Neamţ, 53/10 (1662 februarie 19).

[232] *Documente privind Istoria României* (1603 februarie 5, 1606 octombrie 30, etc).

[233] Cf. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 21—22, 34; cf. şi Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III$_1$, p. 158—159, 1660 septembrie 30.

[234] Cf. *Documente privind Istoria României*.

[235] *Barsi*, ed. Giurescu, 1925, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tîrgoveţi, cum se vede şi din însemnările unui călător din 1701 prin Moldova [236].

De multe ori organele „autonomiei locale" asistau pasiv la acaparare, pe baza actului domnesc sau prin abuz, alteori conflictul izbucnea deschis şi domnia rar satisfăcea obştea tîrgului şi numai temporar. În afară de cazul descris de Kaindl, în legătură cu hotarul tîrgului Cernăuţi, mai sînt multe altele [237]. În 1616 (septembrie 24) şoltuzul şi tîrgoveţii din Neamţ se aflau în conflict cu călugării de la Secul, pentru poeni foste ale tîrgului, date de Ieremia Movilă din hotarul acestuia. La judecată însă, Radu Mihnea, declara pe tîrgoveţi „rămaşi din lege" [238]. În 1618 (aprilie 29), tot la Radu Mihnea, s-au pîrît şoltuzul şi 12 pîrgari şi tîrgoveţi valahi şi armeni din tîrgul Siret, cu Iuraşco Dracea fost sulger, pentru o bucată din hotarul tîrgului, pe care au reobţinut-o [239]. Un conflict a intervenit, sub Vasile Lupu, între tîrgoveţii din Orhei şi Gheorghe Catargiu pîrcălab. Acesta primise, pentru slujire, în 1636, de la Vasile Lupu, seliştea Piatra, fostă domnească, ascultătoare de ocolul tîrgului Orhei. (Într-un document din 1666, septembrie 14, se spune din „hotarul" tîrgului Orhei. În această epocă se făcea deja confuzie între noţiunile hotar şi ocol). Şoltuzul şi orăşenii din Orhei au reclamat pe boier la domn că a luat patru oameni (Fratea, Ostafie, Grigore şi Ifrim) din tîrg („şi au fost acei oameni de moşie de acolea din Orhei") pe care i-a dus în satul său Piatra şi că le împresoară hotarul tîrgului cu proprietatea sa. Vasile Lupu a delegat pe Gheorghe Ştefan mare sulger, pentru anchetă, în urma căreia a respins acuzaţiile tîrgoveţilor ca „neîntemeiate". Vasile Lupu hotăra ca Gheorghe Catargiu „să aibă a se hrăni cu tîrgoveţii de-a valoma cum s-a hrănit de vac, să are şi să cosească în hotarul tîrgului", iar cei patru oameni, foşti din tîrgul Orhei, îi erau lăsaţi ca vecini „în veci". Iată deci, cum arbitrarul domnesc reducea la nimic revendicările juste ale elementului urban contra rapacităţii boierilor, chiar cînd era vorba de persoane cu poziţia juridică de oameni liberi din tîrguri [240]. În 1662, sub Istrate Dabija, tîrgoveţii din Orhei şi-au

---

[236] Cf. Bezviconi, *Călători ruşi prin Moldova*, p. 71. Informaţia se referă la condiţiile în care făceau agricultură, în ţarina oraşului, locuitorii din Iaşi. „Omul sărac, care se tocmeşte să facă agricultură, dă domnului 150 copeici pe an, afară de dările turceşti, iar omul bogat 1000 de taleri, omul de mijloc 500. Cum să nu stea nemîncaţi?" scria starețul rus Leontie. Informaţia pare totuşi parţial confuză şi cifrele exagerate. Cei ce cultivau terenurile din hotarul tîrgului, neatribuit încă, erau obligaţi la dijmă pentru domnie, care, în caz de înstrăinare a locului, revenea noului beneficiar. În 1711, februarie 1 (Acad. R.S.R., 63/119), Nicolae Mavrocordat întărea episcopului de Roman „a zecea" din produsele de pe hotarul tîrgului, „ori de la tîrgoveţi şi de la armeni, ori cine ar lucra pe acel hotar", „precum se va fi luat şi de domnie fiind în sama domnească".

[237] Kaindl, *Geschichte von Czernowitz*, p. 21, 23—24.

[238] *Documente privind istoria României.*

[239] *Documente privind istoria României.*

[240] Arh. St. Buc., *Achiziţii noi*, 91/9, 11, 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reînnoit reclamaţia contra lui Gheorghe Catargiu că ţine satul Piatra „cu tot hotarul fără nici o ispravă şi se hrăneşte pe locul tîrgului", dar din nou au pierdut [241]. În 1666, un boier (Prodan Drăgăşescu fost şetrar) era delegat de domn să strîngă „oameni buni din tîrg din Orhei şi de pre la ţară megeiaşi" şi să delimiteze proprietatea lui Gheorghe Catargiu şi se atrăgea atenţia să nu abuzeze sau să se lase corupt pentru a îngusta hotarul tîrgului [242]. În 1634, „Panul şoltuzul şi cu toţi tîrgoveţii de tîrg de Şchei" au reclamat la domnie pe Lupu Prăjescu clucer, pentru o bucată din hotarul tîrgului, spre hotarul satului Miclăuşeni, pe care ar fi împresurat-o. Prăjescu a declarat că a fost cumpărată de Simion Stroici vistier sub Constantin Movilă şi i s-a lăsat [243]. Astfel de exemple se pot multiplica şi pentru secolul următor.

Într-o nouă fază a existenţei lor intră tîrgurile Moldovei cu începere de la sfîrşitul sec. XVII. Majoritatea lor sînt atribuite de domni particularilor sau mănăstirilor, în întregime sau numai moşia tîrgului, şi astfel sînt condamnate, iremediabil, la decadenţă, dispariţie sau existenţă vegetativă. Procesul este de durată. Domni ca Nicolae Mavrocordat, cu concepţii avansate sau avînd intuiţia clară a funcţiei oraşelor în cadrul statului feudal, caută să le apere de tirania particularilor, dar partea adversă este mai puternică. Şoltuzul şi pîrgarii şi comunitatea orăşenească, în împrejurări favorabile, intervin, dar lupta durează şi satisfacţiile, dacă se dau, sînt temporare şi precare. Seria tîrgurilor aservite — Papadopol-Calimah a acuzat de acest act condamnabil pe Constantin Racoviţă — începe cu Şchei, care este acordat de Constantin Cantemir lui Iordache Ruset mare vistiernic „pentru o seamă de bani" (datorie) [244]. Tîrgul, care de mult timp ducea o existenţă penibilă [245], este desfiinţat de tirania boierească, dar a decăzut şi datorită poziţiei geografice defavorablie. În 1694 (august 23), Constantin Duca acorda mănăstirii Sf. Ioan Zlataust, din Iaşi,

---

[241] Arh. St. Buc., *Achiziţii noi*, 91/43.

[242] Arh. St. Buc., *Achiziţii noi*, 91/53. „Încă să nu lăcomeşti să iai mai mult din hotarul tîrgului, de cum s-a fost hrănind Piatra, deci pre acolo vei alege şi vei stălpi despre locul tîrgului... să nu lăcomeşti să iai mai mult de cum este hrana unui sat, c-apoi de voi înţelege domnia mea c-ai îmblat pre preteşug sau pre vreo mazdă, numai cu capul vei plăti". În 1724 (iunie 26), Mihai Racoviţă, la plîngerea tîrgoveţilor că n-au unde se „hrăni" din cauza împesurărilor, cerea serdarului şi celor doi pîrcălabi să fixeze din nou hotarul vechi al tîrgului. Cf. Sava, *Documente privitoare la Orhei*, p. 188—189.

[243] Acad. R.S.R., 467/13.

[244] *Neculce*, ed. Kogălniceanu, 1872, p. 235; Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 28.

[245] Tîrgoveţii din Şchei au ajuns într-o situaţie materială aşa de dificilă, încît în 1646 (aprilie 23) au rugat pe călugării de la m-rea Secul, care aveau acolo un vad de moară danie de la Simion Movliă, mai jos de tîrgul lor şi le-au fixat locul, să le dea un ajutor de nouă galbeni: „deci avînd şi noi nevoi, ne-am rugat călugărilor de la Săcul de ne-au dat 9 galbeni de aur pentru acel loc". Pasajul acesta a fost şters ulterior. Cf. Arh. St. Buc., Neamţ, 113/11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moșia domnească tîrgul Lăpușna, cu venitul, pentru hrană [246]. Una dintre cele mai noi danii de tîrguri este din 1801 (aprilie 2). La această dată, Constantin Alex. Ipsilante acorda lui Șerban Costache, fost mare spătar, vatra tîrgului Fălciu, cu tot locul domnesc nedat [247], cu tot venitul (orînda, căsăpia, dohotul, sau păcura). Pentru rest „se va urma întocma precum se urmează și la alte tîrguri boierești ce sînt în pămîntul acesta". În plus, se acorda morăsipia tîrgului și 20 oameni străini, fără bir la vistierie, pentru slujbă casei. Se cerea ispravnicilor, care aveau reședința acolo, și altor dregători ai ținutului să se conformeze [248]. În aceste tîrguri, acordate particularilor sau clerului, proprietarul își pune în sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX căpitanul său de tîrg, cum s-a văzut și din documentele pentru Telenești, care este singurul organ recunoscut de domnie și are competență în materie polițienească și judiciară. Poziția tîrgurilor față de domnie spre jumătatea sec. XVIII rezultă mai precis și dintr-o dispoziție a lui Constantin Mavrocordat (1741—1742), în legătură cu transporturile de lemne pentru curtea domnească: „Fiind dar și tîrgurile pe locuri gospod, se cade a face cîte oarecare slujbă domniei, însă domnia mea de toate altele îi lăsăm, nici se vor supăra cu nici un lucru, fără numai acum fiind trebuință de lemne pentru foc la curțile gospod... Și la carăli aceste toți cîți sînt șezători în tîrgurile aceste, orice breaslă ar fi, vor da cu toții..." [249].

În sec. XVIII, șoltuzul și pîrgarii sînt tolerați sau li se suprimă existența. Nu se știe dacă vechile uzanțe în legătură cu alegerea acestor organe locale mai erau practicate și respectate de conducere. O informație ne arată că, în unele cazuri cel puțin, ispravnicii desemnau pe șoltuz [250]. Constantin Mavrocordat se adresa vornicului de Botoșani în legătură cu doleanțele tîrgoveților de acolo: „Osebit au mai jeluit tîrgoveții, zicînd că au avut obicei de au avut un șoltuz și doi pîrgari și un grosar și banii lor îi plătĕ tîrgoveții, iar acum nu li s-au lăsat nici pîrgari, nici grosar" [251]. Am văzut că ultima mențiune pentru existența șoltuzilor și pîrgarilor este din 1815, pentru Tîrgul Frumos,

[246] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XI, p. 54.

[247] Daniile din acest loc domnesc au fost făcute începînd din 1676. Cf. *Uricarul*, XII, p. 214—216.

[248] „Bul. Neculce", I$_2$ (1922), p. 310.

[249] Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VI (Condica Mavrocordat) p. 311—312. În listă figurează 21 tîrguri, fără Iași. (Suceava, Baia, Piatra, Neamț, Roman, Bacău, Trotuș, Adjud, Focșani, Tecuci, Galați, Bîrlad, Vaslui, Fălciu, Huși, Chișinău, Lăpușna, Orhei, Cernăuți, Hîrlău, Botoșani. Lipsesc Hotin, Soroca, Șchei, Dorohoi, Tîrgul Frumos, Cotnari). Cărțile domnești au fost adresate vornicului de Suceava, pîrcălabilor de Roman, starostelui de Putna (Paleolog armaș), vel căpitanului de Tecuci (C. Purice), pîrcălabului de Covurlui, vornicilor de Bîrlad, vel căpitanului de Codru (pentru Fălciu), starostelui de Cernăuți, căpitanului de Hîrlău, vornicilor de Botoșani.

[250] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 327.

[251] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 326. La Iași exista o „breaslă" a pîrgarilor cu regim fiscal deosebit, în 1741. Cf. *Ibidem*, p. 444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unde la acea dată un rol eficient, în materie de administrație orășenească aveau epitropii, de modă fanariotă. La date variate, existența șoltuzilor încetează în diversele orașe ale țării. Astfel, pentru Hîrlău, de exemplu, ultima mențione este din 1756 (noiembrie 3), pentru Botoșani în 1751 sînt menționați doi foști șoltuzi, pentru Soroca din 1782 (ianuarie 10). La Suceava, cum ar rezulta dintr-un document din 1753 (martie 15), nu mai existau, se pare, șoltuzi și pîrgari încă din 1724, cînd, în legătură cu un conflict înare egumenul mănăstirii Sf. Ilie și armeni pentru un loc, în trecut din hotarul tîrgului, au fost trimiși boieri hotarnici, care au strîns, împreună cu cei trei vornici de Suceava, pe tîrgoveții moldoveni și armeni [252].

După o perioadă relativ lungă, în care vechea organizare orășenească se perimează complet, ea n-a fost suprimată printr-o măsură cu caracter general, aplicată în toate orașele țării, și pe primul plan se situează ispravnicii și căpitanii de tîrguri, se trece la instituirea epitropiilor la sfîrșitul sec. XVIII și la începutul sec. XIX în orașele rămase «domnești» (Iași, Bîrlad, Botoșani, Bacău, Tîrgul Frumos, Galați) [253].

IV. OCOALELE DOMNEȘTI

Termenul *ocol*, indicînd un grup de sate domnești atașate la un tîrg, cetate, curte, nu apare în documentele originale pînă în sec. XVI [254]. În sec. XV se folosește termenul *hotar*, cu acest sens încă în

---

[252] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 247; Arh. St. Suceava; Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI/2, p. 136, 152. Totuși, în 1782 sînt menționați pentru Suceava Gheorghe Tupilat, starostele tîrgului și pîrgarii. Cf. Balan, *Documente bucovinene*, V, p. 151, 197; VII, p. 231.

[253] Pentru situația orașelor în sec. XVIII, în manuscris, D. Ciurea, *Formarea și evoluția orașelor din Moldova în epoca feudală*.

[254] Termenul ocol apare prima dată într-un document din 1491, aprilie 20, în Condica Asachi, dar transcrierile din această condică conțin multe confuzii și erori și alterări și nu putem preciza cum a fost în original. Cf. *Doc. privind ist. României*. În două documente din 1393 noiembrie 18 și 1448 iulie 27 se întîlnesc termenii *okrug* și *krugi* cu sensul de ocol, ca proprietate particulară. Termenul ѵкрѵѯ se întîlnește și într-un document din 1575 martie 30. Cf. *Documente privind istoria României*, Moldova. În sec. XVII termenul ocol este folosit în documente și cu alt sens, în legătură cu pătrunderea organelor fiscului, începînd cu pîrcălabi și slugile lor, gorștinari și desetnici și terminînd cu dăbilari, pentru luarea vitelor („să nu faceți ocoale în acele... sate și să nu luați vitele lor pentru alte sate", „nici ocol să nu-și facă nici un dăbilar acolo"). Cf. *Doc. privind ist. României*, 1606 august 6; Arh. St. Iași, 321/10 (1654). Cf. și T. Balan, *Documente bucovinene*, III, p. 41: „să nu faceți ocol acolea, nici să le înfricoșați oamenii" (1668). Se întîlnesc în sec. XV mențione de sate, mai tîrziu unele incluse într-un ocol, ca fiind în apropierea unui oraș. Exemple: Julești mai jos de Hîrlău (1437 iunie 30), Vînători mai jos de Piatra lui Crăciun (1446 ianuarie 25, 1453 iunie 20). Acest din urmă sat, menționat ulterior ca aparținînd ocolului Piatra, a fost de mai multe ori atribuit de domni la particulari, prin schimb sau pentru slujire și confiscat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

documentele lui Ștefan cel Mare pentru Piatra, Vaslui și Bîrlad din 1475, 1491 și 1495[255], dar și cu sensul său strict de teritoriu adiacent tîrgului, cum este cazul cu hotarul Băii (1424) sau chiar Vasluiului (1448)[256]. Prima mențiune a unui grup de sate atașate la un tîrg sau localitate o întîlnim în documentul din 1421 decembrie 13[257]. Aici sînt amintite sate anexe la tîrgul Siret și la Volovăț. În documentul din 1456 iunie 29, se spune că satele erau atașate la Volovăț „din vechime"[258]. Dar aceasta era o excepție.

Din informația documentară, de care dispunem, rezultă că Ștefan cel Mare este primul domn care aglomerează sate la orașe (curți) și cetăți. Aceasta arată că, după definitivarea sistemului, ținuturilor, se

pentru trădare. În 1446, satul domnesc Vînători era acordat de Ștefan Voevod lui Mihail logofătul. În 1453, Alexandru voevod acorda din nou satul domnesc Vînători aceluiași, ca schimb pentru satul Ciumălești la Siret. (Cf. Costăchescu, *Doc. mold.*, II, p. 237—238, 471—473). Satul a redevenit domnesc, prin confiscare, titularul fiind refugiat în Polonia. În 1608, octombrie 10, Constantin Movilă îi acordă favoritului și rudei sale Dumitrache Chiriță mare postelnic (ar fi dat 1000 ughi roșii, în documente ulterioare se menționa că ar fi dat dublu acestei sume). Satul a fost apoi confiscat pentru viclenie de Tomșa și acordat de Radu Mihnea lui Ionașco Boldescul postelnic (pentru 650 ughi), în 1616 octombrie 17. (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, I/3). În 1620 aprilie 14, Maria Paleolog dădea satul Vînători, redevenit proprietatea sa sub Gașpar Grațiani, mănăstirii Bisericani (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, 1/4). În 1622, satul era confirmat de Ștefan Tomșa mănăstirii Bisericani (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, 1/5). Radu Mihnea, în domnia a doua, l-a dat din nou, lui Boldescul. Conflictul între mănăstirea Bisericani și Boldescul a fost de lungă durată. El s-a soluționat în cele din urmă în favoarea mănăstirii. În 1655 octombrie 2, Gheorghe Ștefan îl reconfirmă mănăstirii Bisericani, contra pretențiilor lui Ramandi fost vistier, nepotul lui Chiriță postelnic (Bisericani, I/30).

[255] Cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, 1475 mai 7. Ștefan cel Mare arată că a luat satul Tortorești de la Piatra la hotarul său: **а ми оузѧли къ нашемоу Хотарoу ѡт Каменю.** Satul este menționat și ulterior, după constituirea ocoalelor, ca fiind din hotarul tîrgului Piatra. Locuri din această siliște, probabil fiind rezultate din defrișări și urmînd deci regimul acestora, puteau fi negociate in mod liber. Astfel a fost cazul, cum se va vedea, și cu defrișările făcute de străjerii de la Dărmănești. Vinderea se putea face însă probabil numai mănăstirii: în 1631 (noiembrie 13) nepoții lui Dracea din tîrgul Piatra vindeau un loc de prisacă („moșia noastră, unde au fost lăcuind strămoșii noștri, în Turturești, ci au fost orecîndu sat") mănăstirii Bisericani pentru 100 taleri. Delimitarea locului s-a făcut cu paritciparea organelor locale („ci am îmblat de am arătat locul cu șoltuzul Toader și cu pîrgarii săi") Cf. Arh. St. Buc., Bisericani III/54. «Curtea» lui Ștefan voievod de la Piatra era menționată în evangheliarul dăruit bisericii curții în 1502.

În documentul pentru Bîrlad din 1495 este menționat „vechiul lor hotar, care de veac a ascultat de acel oraș, tîrgul Bîrlad" și (hotarul) „tuturor satelor și seliștilor ce ascultă de tîrgul Bîrlad". Cf. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 63.

[256] Cf. Costăchescu, *Doc. mold. inainte de Ștefan cel Mare*. Baia n-a avut niciodată un ocol de sate.

[257] *Ibidem.*

[258] *Ibidem.* În documentul din 1403 ianuarie 7 (Costăchescu, *Documente*, vol. 1, p. 46—47) este amintit pentru „credință", Jurj de Volhovăț, deci este posibil ca satele să fi devenit domnești, ca și în alte cazuri, prin desherență.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organizează şi ocoalele, în sensul propriu. Termenul ocol nu era însă în uz nici sub Bogdan cel Orb. În 1517, acest domn menţiona încă sate puse sub ascultarea cetăţii Soroca de Ştefan cel Mare. Bogdan cel Orb a adăugat şi morile de peste Nistru concedate de regele polon Sigismund în 1512. Prima menţiune a unui ocol în documente originale pare a fi din 1546 (mai 1). (Este vorba de ocolul Piatra). Se poate afirma, de asemenea, că Ştefan cel Mare a procedat la o nouă delimitare a hotarelor tîrgurilor mai vechi şi mai noi, deci la o măsură cu caracter general amintită în documente prin expresia „întemeierea ţării". Aceasta ne-o arată, în afară de cunoscutele documente din 1475, 1491 şi 1495, pentru Piatra, Bîrlad şi Vaslui, şi alte informaţii posterioare pentru Tecuci şi Tg. Frumos. Astfel, un document din 1507 (februarie 22) se referă la o rectificare a hotarului tîrgului Tecuci, recent făcută, deci sub Ştefan cel Mare. În 1635, Vasile Lupu, în legătură cu un conflict de poprietate între doi boieri, Neanul şi Tănase vornici, pentru o selişte, a examinat uricul „ce a avut Tîrgul Frumos de la bătrînul Ştefan voevod". În acest uric al tîrgului erau menţionate, separat, seliştile Prigoreni şi Avrămeşti [259]. Un argument, în plus, pentru reorganizarea oraşelor, pentru un nou statut al acestora în cadrul statului feudal, sub Ştefan cel Mare, este şi construirea bisericilor domneşti, majoritatea spre sfîrşitul domniei între 1492—1504 [260]. Legătura între construirea bisericii şi acordarea „hrisovului moşiei" a fost făcută de Ghibănescu pentru Dorohoi, Vaslui şi Huşi [261]. Nu trebuie uitat însă că „hotarul" la tîrguri este amintit cu mult înainte, deci nu este vorba de o măsură nouă, ci de o reajustare, rectificare, definitivare.

Nu se cunosc împrejurările în care s-au constituit, ori fixat iniţial aceste hotare ale tîrgurilor mai vechi; în orice caz, începutul lor cade în sec. XIV, în faza consolidării acestora ca centre de schimb şi producţie meşteşugărească. Acest teritoriu constituia elementul vital pentru existenţa lor. Aceeaşi situaţie o aveau şi oraşele din Polonia şi Ardeal [262]. În Ardeal, satele dependente aparţineau însă oraşelor ca proprietate [263]. De asemenea cetăţile din Ardeal aveau grupuri de sate

[259] Cf. *Doc. privind ist. României*; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, III, p. 274—276, 281, IV, p. 51, 52 (1665); Cf. şi Iorga, *Privilegiul Tîrgului Frumos din 1815*, loc. cit.

[260] Cf. Costăchescu, *Doc. de la Ştefan cel Mare*, 1933, p. 16—18.

[261] Cf. *Surete şi izvoade*, XIV, p. X. Ghibănescu presupune o asemenea măsură şi pentru Huşi în 1495, data construirii bisericii domneşti, dar confundă hotarul cu ocolul tîrgului. Hotarul tîrgului este menţionat în 1502, ianuarie 23. Cf. *Surete şi izvoade*, IV, p. 67, VII, p. XXXV, XXXVI, vol. VIII, p. 280.

[262] Cf. Z. Wojciechowski, *L'État Polonais au Moyen Âge*, p. 211. Cf. şi P. P. Panaitescu, *Comunele medievale*, în *Intrepretări româneşti*, p. 191.

[263] În 1467, Matei Corvin vindea oraşului regal Sibiu satul Răşinari, pe care conducerea oraşului l-a amanetat pentru 300 florini la Petru Gereb Weresmărth. Acesta a fost decapitat pentru trădare şi satul revenea de drept regelui, care l-a restituit comunităţii orăşeneşti pentru 250 florini aur, cu titlul de posesiune perpetuă. Cf. Hurmuzaki, XV$_1$, p. 64. În 1554, regele Ferdinand scutea de cens posesiunile valahe încorporate la universitatea scaunelor săseşti (Săliştе, Galeş, Valea, Cacova, Sibiel şi Tilişca) şi a dat dispoziţie voevozilor şi spanilor comita-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dependente [264]. Prin urmare, această situație din Ardeal, mai ales, a fost imitată și în Moldova, dar evoluția ulterioară și regimul acestor „ocoale" au fost altele. În timp ce „hotarele" tîrgurilor constituiau perimetrul indispensabil existenței lor ca organisme economico-sociale și s-au delimitat odată cu consolidarea acestor centre, „ocoalele" sînt de formație mai recentă și se datoresc exclusiv inițiativei domnești, în funcție de interesele proprii ale capului statului feudal.

Aceste „ocoale" constituie oarecum o particularitate pentru Moldova, ele neîntîlnindu-se și la orașele muntene, de asemenea proprietate domnească, și care aveau numai „ocina", „hotarul", „cîmpul" sau „locul orașului" [265]. Dimitrie Cantemir dă o explicație, care i-a scăpat lui A. Sava, referitoare la constituirea acestor ocoale de sate domnești. Pentru întreținerea curții, domnii au reținut, în afară de minele de sare, vămi și dijme, și toate orașele și tîrgurile Moldovei, cu cîte 12 sate mai apropiate [266]. Informația lui D. Cantemir nu redă realitatea: unele orașe n-au avut ocoale sau chiar sate atașate, altele un număr foarte redus, altele mai mult decît 12. Au fost și grupări de cîte două sate ca Șipote și Julinți. Într-adevăr, în majoritatea tîrgurilor mai vechi erau curți cu biserici domnești, cum am arătat deja. Mai recent, Sava a pus aceste ocoale în legătură și cu peregrinarea domnilor, însoțiți de curte și cancelarie, prin țară. Deci ocoalele de orașe și curți corespondeau unor necesități reale ale regimului feudal. Așa se explică și faptul că de îndată ce curtea domnească se fixează, mai mult sau mai puțin ferm, la Iași, în sec. XVII, și sistemul ocoalelor se dizolvă [267]. În a doua jumătate a sec. XVII și în prima jumătate a sec. XVIII

telor Alba și Küköllö să nu includă în rîndul celor ale nobililor bunurile și posesiunile sașilor. Cf. Hurmuzaki, II_5, p. 269. În 1575, Ștefan Báthory atribuia sașilor din Sibiu patru posesiuni din comitatul Alba, foste ale lui Gaspar Bekes, confiscate pentru trădare. Cf. *Ibidem*, p. 767—768.

[264] În legătură cu Cetatea de Baltă se folosește expresia *possessiones pertinentiae*. În 1500, erau menționați *iobagiones ad pretactum castrum spectantes* și pîrcălabul lui Ștefan cel Mare (castellanum castri sui Kykellewar). Cf. Hurmuzaki II_5, p. 150. (pentru Ciceu); XV_1, p. 155—156; Pentru satele ce aparțireau cetății Ungurași la sfîrșitul sec. XV, cf. V. Mologna, *Ungurașul sub Petru Rareș*, în „Anuarul Institutului de Istorie națională", Cluj, II, 1924, p. 315—322.

[265] Cf. *Documente privind Ist. României*, B. Țara Românească, 1543 martie 17 etc. Vlad voievod întărește tîrgoveților din orașul domnesc Gherghița hotarele orașului, delimitate de 12 boieri și un hotarnic „să le fie ocină și ohabă".

[266] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu p. 108.

[267] Încă în 1598 (mai 15) Ieremia Movilă, adresîndu-se Liovenilor, arăta că în Moldova sînt multe biserici, cetăți și curți domnești care cad în ruină și necesită reparații și mari cheltuieli. Cf. Hurmuzaki supl. II_1. Sub Vasile Lupu, curtea de la Vaslui era în ruină, ca și altele desigur. În 1635 (august 6), Vasile Lupu, din respect pentru vechea reședință domnească, interzicea lui Racoviță logofăt să ia piatră de acolo pentru o mănăstire („...scrii dumneata cum să luăm piatră de la curte din Vaslui, ce acesta lucru nu se cade să facem, că nu iaste cu cinste..."). Cf. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XV, p. 76. Curtea domnească din Botoșani, cu biserica este menționată ca existînd și sub Gheorghe Duca (1670 aprilie 6), și chiar sub Constantin Mavrocordat (1733). Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noțiunile ocol, și hotar, în legătură cu tîrgurile, se confundă [268]. Un indiciu în plus este includerea de Istrate Dabija în hotarul tîrgului Chișinău, de recentă formație, a satului Visterniceni, din ținutul Orhei, pentru folosința tîrgoveților („pentru ca să mărească hotarul tîrgului") [269]. Astfel, în faza finală a existenței acestor ocoale se ajunge la situația inițială din timpul lui Ștefan cel Mare: se atașează un sat pentru hrana populației orășenești, dar se renunță la o grupare mare de sate. Așa se explică și de ce termenul *hotar* se confundă cu *ocol* în documente. Cea mai nouă mențiune de ocol domnesc în document original, exceptînd Botoșanii, pare a fi din 1717. La această dată Mihai Racoviță se adresa unor dregători să meargă „în Braniște, care iasté la ținutul și ocolul Iașilor", pentru a delimita o bucată de loc „care iaste din hotarul tîrgului Iașilor, domnească nedată nimănui", și pe care o atribuia boierului său Constantin Aga. Vedem că și aici, ca și în alte documente anterioare, se face confuzie între hotarul și ocolul tîrgului. Braniștea însă n-a fost efectiv niciodată în vechiul hotar al tîrgului. Pentru întreținerea curții domnești și orașului capitală însă, într-adevăr, era nevoie și mai departe de un hotar mai larg, care echivala cu un adevărat ocol [270].

În afară de ocoalele de orașe și curți au existat și ocoale de cetăți și ocoale de frontieră, create în legătură cu apărarea teritoriului statului feudal. Aici trebuie incluse ocoalele Vrancea și Cîmpulung, care aveau, pentru importanța lor, un regim oarecum aparte. Dar la conducerea lor, ca și a celorlalte erau tot vornici, numiți și ureadnici sau dregători sau, uneori, chiar pîrcălabi. Acolo unde exista și cetate și tîrg, la Suceava, Neamț, Roman, Hotin, Soroca, s-a constituit tot un singur ocol, deși, în mod confuz, este numit cînd al cetății, cînd al orașului. N-au existat ocoale separate pentru cetăți și tîrguri, cum s-ar putea deduce dintr-o interpretare superficială a documentelor. Inițial ocolul a fost însă al cetății. Cetățile și tîrgurile au avut însă hotarul lor, termenul înțeles în sens strict, locul lor separat. În 1613 (iunie 1) este menționat satul Șchei, din ocolul tîrgului Suceava, iar în 1622 (noiembrie) același este ascultător de „ocolul și cetatea noastră Suceava" [271]. În 1568 (noiembrie 23), satele Borcești și Toplița erau amintite ca fiind „ex tenutis arcis nostre Nemcz" [272], iar în 1604 (aprilie

---

[268] Astfel, de ex., seliștea Piatra este menționată în 1636 ca depinzînd de ocolul tîrgului Orhei, iar în 1666 ca fiind din hotarul aceluiaș. Cf. Arh. St. Buc., Achiz. Noi 91/9, 11, 43. În 1693, satul Miroslava (dat de Petru Șchoipul mănăstirii Galata din Deal) era menționat ca fiind din ocolul tîrgului Iași. Cf. Arh. St. Buc., Galata, II/13.

[269] Cf. Sava, *Documente privitoare la Lăpușna*, 1666, august 2.

[270] În 1693 Constantin Duca întărea lui Mihail fost logofăt o bucată de loc „din hotarul domnesc din Braniște, ce iaste pe Prut, anume valea Coziei, ce iaste în ținutul Iașilor", dată pentru slujbă de Constantin Cantemir. Cf. Acad. R.S.R., 355/6. Cf. și „Bul. Neculce", VI, p. 218.

[271] *Documente privind Istoria României.*

[272] *Hurmuzaki*, XV_1, p. 631.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

15 și mai 16) același sat Borcești este amintit ca fost domnesc ascultător de ocolul Tîrgului Neamț. În 1620 (aprilie 12), satul Sacalășești, pe Topoliță, era amintit ca fost domnesc, ascultător de ocolul Tîrgului Neamț, iar în 1621 (martie 2), ca fost de ocolul Cetății Neamț. Hotarul Cetății Neamț a fost atribuit mănăstirii Neamț (1592, septembrie 18). În 1599 (aprilie 15), branișteа cetății a fost dată mănăstirii Secul [273]. Ocolul curții de la Piatra și al tîrgului este unul și același, cum se arată într-un document din 1622 (ianuarie 6), în care este amintit iazul Ciocîrlia, din hotarul tîrgului Piatra, fost sub ascultarea ocolului tîrgului Piatra și de curtea domnească din tîrg, dat de Ieremia Movilă mănăstirii Pîngărați [274]. La fel pentru Roman. În 1599 (martie 17), satul Childești este menționat ca fost ascultător de Cetatea Nouă de la tîrgul Roman, iar în 1617 (ianuarie 12) ca fost domnesc ascultător de ocolul tîrgului Roman [275]. Sava a afirmat că nu se cunosc informații documentare pentru ocolul Trotușului [276], dar „cămara ocnelor" (Salzkammer, Camera salium în Transilvania) este tocmai acest ocol, aflat sub conducerea unuia sau doi cămărași, atestați în documente originale de la mijlocul secolului XVI înainte [277]. Nu mai putea fi altul. Oamenii de pe acest domeniu domnesc aveau același regim ca și ceilalți din satele domnești. Sub Alexandru Lăpușneanu, Anton Cămăraș de Ocne se adresa negustorilor din Brașov, anunțîndu-le datele celor patru iarmaroace fixate de domn la Trotuș, cînd pot veni cu marfă, și lua vite, porci, pește „și de toate cîte sînt în țară". Erau avertizați că în alte zile nu vor găsi ce lua. De aici rezultă clar competența acestui cămăraș, echivalent cu vornicul de ocol, în ce privește activitatea comercială a Tîrgului Trotuș [278]. Se mai poate vorbi de un ocol al Branișteі de la Jijia-Prut, care avea și ea sate dependente, ca, de exemplu, Podolenii și Bohotînul. Într-un document din 1656 [279] se face mențiunea că satul Bohotîn, întărit lui Nicolae Buhuș, logofăt al treilea, a fost „drept domnesc ascultător de Branițte". Organele domnești, care administrau acest domeniu, se numeau, cum se știe, brănișteri [280]. Gh. Ghibănescu a subliniat ca o anomalie faptul

[273] *Documente privind istoria României.* Într-un document din 1604 (octombrie 16) se arată că mănăstirea Secul a fost zidită pe locul Cetății Neamț.

[274] În două documente din 1612 (ianuarie 16) de la Ștefan Tomșa pentru mănăstirea Pîngărați, este menționată o poiană, danie de la Alex. Lăpușneanu. În primul se arată că a aparținut ocolului tîrgului Piatra, iar în al doilea se precizează că a fost ascultătoare de curtea tîrgului Piatra „și a fost branițte pentru vitele domnești, de la curte". Cf. *Documente privind Istoria României.*

[275] Cf. *Documente privind Istoria României.*

[276] Sava, *Tîrguri și ocoale domnești*, p. 74. Ocolul Tîrgului Trotuș este menționat într-un document din 1633 (septembrie 12), citat de Gh. Ghibănescu. Cf. *Tîrgul Ocna. Studiu Istoric*, în „Arhiva", II, 1890—1891, p. 593—644.

[277] *Documente privind Istoria României.*

[278] Cf. Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 543.

[279] Acad. R.S.R., 78/95.

[280] *Documente privind istoria României*, 1589 aprilie 5. Cf. și Acad. R.S.R. 82/7, 134/97, Arh. St. Buc., Sava, 37/4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că un sat dintr-un ţinut depindea de ocolul unui tîrg din alt ţinut. Exemplu satul Şendriceni, din ţinutul Hîrlău, dependent de ocolul tîrgului Dorohoi, în apropierea căruia se afla [281]. La fel satul Radomireşti, din ţinutul Neamţ, dependent de ocolul Bacău [282]. Anomalia este însă numai aparentă, deoarece satul de ocol avea alt regim decît cel de ţinut, de care era detaşat complet şi, în mod automat, s-ar putea spune, din momentul daniei era trecut de la o unitate administrativă la alta, de la ocol la ţinut.

Era în funcţie de domni, deci, constituirea, extinderea, reducerea sau dizolvarea unui ocol. Aceasta o arată şi Ştefan Tomşa într-un document din 1623 : „volnic iaste domnul să facă cu locul domnesc ce va vrea, să-l dea cui va vrea" [283]. Acest domn a constituit un ocol din grupul de sate confiscate pentru trădare, foste ale lui Isac Balica, care avea în 1612 şi 1621 un ureadnic [284]. Tot Tomşa arăta într-un document din acelaşi an, că, pe linia aceleiaşi radicale politici interne faţă de boierimea polonofilă, a retras mănăstirii Dragomirna satele Uriceni şi Flămînzi (din ţinutul Hîrlău), foste ascultătoare de ocolul Hîrlăului, pe care Petru Şchiopul le acordase lui Stroici logofătul iar acesta le donase mănăstirii. „Şi domnia mea le-a oprit", spune Tomşa, apoi le-a reconfirmat mănăstirii „văzînd privilegiile de danie şi miluire" de la Petru Şchiopul [285].

Ocolul este ceva fluid. Numărul de sate variază de la domn la domn. Unii formează ocoale din sate cumpărate, acaparate sau confiscate sau le măresc. Alţii, ca Petru Şchiopul, duc o acţiune netă în direcţia desfiinţării lor, prin atribuiri pentru servicii, bani şi cai. Sistemul a fost practicat în continuare, de Movileşti, Tomşa şi mai ales de Radu Mihnea. Dar ele urmau un circuit închis, fiindcă puteau redeveni relativ uşor domneşti prin desherenţă, confiscare pentru viclenie, schimb sau revocare. Petru Şchiopul formulează principiul reobţinerii unui sat fost domnesc, cînd beneficiarul îl vinde. Astfel, satul Drăgăneşti, din ţinutul Tigheci, dat de Petru Şchiopul lui Sima fost mare vameş, redevine domnesc cînd acesta îl vinde. Domnul despăgubeşte pe cumpărătoare „pentru că nu i-a fost de moştenire" şi îl atribuie mănăstirii Galata [286]. Alte exemple avem în evoluţia ocoa-

[281] Gh. Ghibănescu, *Dorohoiul, Surete şi izvoade*, vol. XII.

[282] Acad. R.S.R., 125/46, 1623, februarie.

[283] Cf. A. Sava, *Tîrguri şi ocoale domneşti*, p. 83.

[284] *Documente privind istoria României.* Termenul ocol are aici şi sensul de mare domeniu, latifundiu.

[285] *Documemnte privind Istoria României.* Intr-un document din 1576 (aprilie 20) se arată că Ioan voevod a luat satul Turda, de pe Miletin, ce se numeşte Uzuneşti (după Ozun cel Bătrîn) cu privilegiile şi l-a dat ascultător de Hîrlău, în schimbul altei jumătăţi de sat.

[286] *Doc. privind ist. României*, 1587 ianuarie 31 şi 1588 aprilie 14. La fel satul Rînzeşti, din ţinutul Fălciu, fost ascultător de ocolul tîrgului Bîrlad, a fost dat de Petru voevod lui Meleştean fost postelnic. Acestuia i s-a confiscat satul de către Aron voevod pentru viclenie (s-a ridicat cu Lobodă hatman şi cazaci) şi a fost dat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lelor Badeuţi şi Stănileşti. Ocolul curţii domneşti din Badeuţi, cuprinzînd mai multe sate, a fost dizolvat între 1583—1615. Din el făcuse parte, pînă în 1589, şi vechiul sat Volovăţ, din ţinutul Suceava, redevenit domnesc după dania din 1456, în împrejurări necunoscute suficient. Motivarea generală, în actele de întărire la boieri sau mănăstiri, era că satele nu prezentau nici o utilitate pentru domnie [287]. Ocolul Stănileşti, limitrof cu acel al Huşilor, a fost constituit, se pare, în legătură cu morile domneşti de acolo, sub Ieremia Movilă. În 1627, el era deja desfiinţat şi seliştea era atribuită de Miron Barnovschi lui Ionaşco Cehan mare pitar. Vasile Lupu în 1635 (martie 10) reconfirma aceluiaşi seliştea Stănileştilor, care a fost domnească, „lîngă tîrgul Huşi şi a avut şi sate de ocol" [288]. Un alt ocol constituit sub Ieremia Movilă a fost al Movilăului, cu centrul în Peştera, prin detaşare de la ocolul Orheiului (ca şi Stănileşti de la ocolul Huşi) unde se afla un pîrcălab şi un şoltuz încă în 1617 (deci cu regim de tîrg). Ocolul a fost dizolvat de Ştefan Tomşa, dar încă în 1609 (noiembrie 15) Constantin Movilă anula o anexiune la acest ocol, făcută de tatăl său, şi restituia satul Macicăuţi lui Toader sulger, care-l avea de moştenire. Satul domnesc Movilova sau Peştera, din ţinutul Orhei, unde a fost vechiul Orhei, înfiinţat de părinţii lui Moise Movilă, a fost atribuit de acesta lui Pătraşco Danovici, logofăt în 1633 (septembrie 6). În 1639 (noiembrie 1), Vasile Lupu întărea lui Apostol Catargiu, pentru slujire, satul Peştera, ascultător de tîrgul domnesc Orhei. Nu se cunosc împrejurările în care satul a redevenit domnesc [289]. În afară de ocoalele de frontieră Vrancea şi Cîmpulung, ocolul Botoşanilor singur, avînd un regim special, a continuat să existe pînă la mijlocul sec. XVIII, cum a arătat şi A. Sava, şi a fost trans-

mănăstirii din ţarină. În 1623, sub Radu Mihnea, cneaghina lui Meleştean îl pretindea pe baza actului de la Petru Şchiopul. Satul a fost însă întărit mănăstirii. Se arătau motivele: Meleştean postelnic n-a avut copii, satul n-a fost de moştenire, ci domnesc şi a fost pierdut pentru trădare. Uricul a fost rupt în faţa domnului. Cf. doc. din 1623 februarie 14, Acad. R.S.R., Peceţi, 261.

[287] Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 180—182. Astfel, de exemplu, într-un document din 1581, prin care acorda lui Gavril Sprînceană ceaşnic o bucată de pămînt cu fînaţ, peste Prut, numită Ciortova, domnească ascultătoare de tîrgul Huşi, Iancu Sasul motiva: „noi, cu sfatul nostru şi cu boierii noştri, am cercetat şi am aflat că nu a fost de nici o treabă, nici domnilor, nici altor sate ce ascultă de ocolul tîrgului Huşi". Cf. *Doc. privind ist. României.*

[288] Cf. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise.* Vasile Lupu a reluat satul ca domnesc după moartea lui Ionaşco Cehan, pentru a-l da apoi, în 1639, nepotului acestuia Racoviiă Cehan logofăt, fiindcă i-l promisese şi unchiul său.

[289] A. Sava, *Documente privitoare la Orhei*, p. 69; idem, *Tîrguri, ocoale*, p. 84-85; *Doc. privind ist. României*; Arh. St. Iaşi, 261/4, 2, 11. Se poate remarca faptul că Ieremia Movilă a căutat să redea acestei localităţi statutul unui tîrg. Încercarea sa însă a eşuat. Hotarul Peşterii (Movilău) a rămas unul şi acelaşi cu al tîrgului Orhei. Şoltuzul dispare, rămînînd un dregător de Peştere căruia în 1632 (aprilie 19) Alexandru Iliaş i-l confirma ca danie de la Miron Barnovschi (Arh. St. Iaşi, 261/3). Din ocolul Movilăului a făcut parte, cum se arată într-un document din 1608 (noiembrie 26) şi satul Horilcani, pe Nistru, pe care Simion Movilă l-a acordat lui Dumitrachi Chiriţă mare postelnic. Cf. *Doc. privind ist. României.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

format în ţinut cu menţinerea vechilor vornici domneşti ca dregători ţinutali [290].

Conducerea oraşelor n-avea amestec în ocol, decît în legătură cu transporturile. Satele din ocoale aveau un regim aparte, asupra căruia trebuie insistat. Cum a arătat şi A. Sava, sătenii din ocol nu erau dependenţi de tîrgoveţi sub nici o formă; ei aveau obligaţii faţă de domnie şi reprezentantul acesteia în ocol, vornicul sau ureadnicul. Locuitorii din Şendriceni, sat redevenit domnesc prin confiscare, sînt numiţi de Ştefan Tomşa, în 1614 (august 8), „vecini ai domniei mele din ocolul Dorohoi" [291]. Aceşti oameni din satele de ocol îşi puteau apăra hotarul contra acaparatorilor, ca şi tîrgoveţii. Sătenii din satul domnesc Slobozia Drăgşanilor, ocolul Botoşani, au intrat în conflict cu descendenţii unui boier, pentru o bucată de hotar. Dar în 1644 (iunie 26), Vasile Lupu rădea dreptate acestora din urmă, pe baza unei cărţi de mărturie de la Pătraşco mare logofăt, de cînd era ureadnic de Botoşani [292]. La fel sătenii din Podoleni, sat domnesc, dependent de ocolul Braniştei (1636 august 22) [293].

Satele de ocol cunoşteau o exploatare destul de aspră din partea dregătorilor domneşti prin contribuţii în natură, munci, corvezi, transporturi, întreţinere [294]. Regimul de ţinut era considerat mai suportabil, cum ar rezulta din documente. Adeseori domnii apostrofează pe ureadnicii (vornicii) din tîrguri că trag satele mănăstirilor cu ocoalele, deşi ele depind de ţinuturi [295]. Au fost însă cazuri excepţionale, cînd satul

---

290 Cf. A. Sava, *Tîrguri şi ocoale*, p. 93. La Botoşani au fost şi vornici ai doamnei alături de aceştia. Cf. şi documentele din 1630, august 17, 1595, noiembrie 4. Arh. St. Buc., Galata 6/20.

291 In 1627 (octombrie 20), Miron Barnovschi făcea schimb cu Lupu mare vornic de ţara de sus, dîndu-i pe un vecin domnesc pentru un altul pe care să-l folosească la cetatea Suceava („pus în cetatea domniei mele, Suceava, să fie pentru trebuinţa armelor domniei mele"). Se cerea ureadnicilor de Suceava să nu-l „învăluie". *Doc. privind istoria Romîniei.*

292 Acad. R.S.R., 428/84.

293 Acad. R.S.R., 82/10. Cf. şi doc. din 1612, iulie 1. *Documente privind istoria Romîniei.*

294 Cf. şi doc. din 1618, noiembrie 12, Acad. R.S.R., 77/40. In 1675 (ianuarie 3). Dumitraşco Cantacuzino apostrofa pe pîrcălabii de Neamţ că „merg cu gloată şi descalecă" în satele domneşti şi le fac oamenilor „cheltuială şi asupreală, şi ei sînt săraci şi nu pot birui să plătească dabilele împărăteşti....". Să nu mai „descalece" nici ei nici feciorii lor. Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, p. 67.

295 Cîteva exemple. In 1605 (ianuarie 4) Ieremia Movilă se adresa ureadnicilor din Piatra şi Bacău să lase în pace pe vecinii din satele mănăstirii Tazlău, foste din cele două ocoale, deoarece „acele sate de mult au ieşit din ocol". Numai cu act domnesc, cu semnătură, vor putea fi scoşi. Aceasta este cea mai veche menţiune a diferenţei dintre cele două regimuri, de ţinut şi ocol. In 1617 (aprilie 3), Radu Mihnea se adresa ureadnicului din tîrgul Piatra în legătură cu satul Vercești, tot din ţinutul Neamţ, al lui Ionaşco Jora, să nu-l tragă cu ocolul, „căci că se află în uricele cele bătrîne, că n-au fost de ocol" şi l-a lăsat să fie cu ţinutul „cumu-i scriu uricele". In realitate însă, satul fusese din ocolul Piatra pînă la Ieremia Movilă, care l-a atribuit lui Miron fost clucer, apoi, cum se arată în docu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

devenit mănăstiresc sau proprietate particulară, deşi scos din ocol, dădea totuşi, mai departe, dabila cu acesta [296]. Satele imunitare ale mănăstirilor erau scoase aproape complet de sub jurisdicţia ţinuturilor şi ocoalelor [297].

O situaţie deosebită aveau, cum s-a arătat, ocoalele de frontieră Vrancea şi Cîmpulung. De-a lungul munţilor mai erau sate domneşti de străjeri, dar nu constituiau grupuri [298]. Straja de la Dărmăneşti, sat

---

mentul din 1617, confiscat de Tomşa şi readus la ocol. In 1619 (decembrie 4), Gaşpar Graţiani se adresa ureadnicului din tîrgul Piatra şi şoltuzului şi pîrgarilor şi celorlalte slugi ce vor umbla cu slujbe domneşti, din acel tîrg, în legătură cu satul Roznov, al „giupînesei Bilăiasa", ieşit din ocolul tîrgului Piatra din zilele lui Petru voevod şi care „umblă" cu ţinutul. Ei îl „învăluie cu ocolul tîrgului", la mori, fîn, podvoade, etc. Se cerea să nu-l mai „învăluie" cu ocolul tîrgului la podvoade, mori, şindrilă, fîn etc. Se constată o acţiune perseverentă a vornicilor de Piatra în direcţia readucerii sub controlul lor a satelor trecute de domnii anteriori, în special de Petru Şchiopul, în proprietate particulară sau mănăstirească, căutînd să împiedice astfel desăvîrşirea procesului de desfiinţare a ocolului. Cf. şi doc. din 1618, noiembrie 12, Acad. R.S.R., 77/39, 40, 42 etc. In legătură cu satele Averesti, Ciurov şi Nicoreşti ale mănăstirii Aroneanu, Radu Mihnea şi, ulterior, Gaşpar Graţiani şi alţi domni subliniau că „ureadnicii din tîrgul Piatra n-au avut nici o treabă în acele sate să judece, sau să globească, sau să le muncească...".

[296] In această situaţie a fost satul Teişori, din ocolul Botoşani, acordat de Petru Şchiopu mănăstirii Galata. Cf. doc. din 1595, noiembrie 4. *Doc. privind ist. României.* Mai tîrziu însă (1676), deşi satul Teişori, al mănăstirii Galata din deal, este menţionat ca aparţinînd tot ocolului tîrgului Botoşani, i se acordă totuşi un regim fiscal special („l-am osăbit den darea ce iaste pre ţară şi l-am tocmit să de cu ruptul"). Egumentul va strînge sumele pe termene, Sf Gheorghe şi Sf. Dumitru, cîte 10 ughi, şi le va preda „în sama noastră". Se cerea ca vornicii de Botoşani, sau „ficiorii lor care vor umbla acolo la ocol, cu slujba la goştina de oi şi la desetină de stupi şi la podvozi", conace etc. să nu-i „învăluie". Sînt şi situaţia ambigui, cînd ţăranii dintr-un sat de ocol, acordat unei mănăstiri, continuă să facă servicii şi pentru domnie. Astfel în 1676, Alexandru beizadea, fiul lui Antonie Ruset, se adresa vătămanului şi sătenilor din Ciurbeşti, fost din ocolul tîrgului Iaşi şi atribuit de Miron Barnovschi mănăstirii, în legătură cu reclamaţia egumenului de la Bîrnova, că lucrează pentru domnie („aicia la curtea domniei mele, precum vă este obiceiul vostru"). Li se impunea să dea în viitor şi mănăstirii „agiutor" şi să asculte de egumen. Se pare că, ulterior, această situaţie anormală a fost înlăturată şi au rămas cu obligaţii numai faţă de mănăstire, care se fixau, din nou, în 1677. Arh. St. Buc., Bîrnova, 3/6, 7.

[297] Astfel, de exemplu, este cazul cu satul Tămăşeni al mănăstirii Galata. In 1620 (iulie 18), Gaşpar Graţiani se adresa pîrcălabilor de Roman şi şoltuzilor şi pîrgarilor de acolo să nu-l tragă „cu tîrgul sau cu ţinutul întru nimic". Era scutit de podvoade, cai de olac etc., judecata o făceau călugării, iar cisla avea să şi-o plătească după catastif. O situaţie şi mai deosebită avea satul Stroieşti (pe valea Sitnei, ţinutul Hîrlău) al mănăstirii Sf Sava. In 1631, Moise Movilă îi fixa contribuţiile („dajdea în rupt", 100 zloţi anual în trei rate adusă la cămara domnului de egumen) şi interzicea intrarea slugilor domneşti, motivînd „căci nu iaste scris acel sat la catastiv necăiuri". Satul era complet scos de sub jurisdicţia ţinutală. Alexandru Iliaş revine în 1632, la cererea boierimii, asupra situaţiei satelor mănăstirilor şi obligă la o serie de sarcini fiscale şi satul Stroieşti, dar imunităţile nu se suprimă. Cf. Acad. R.S.R., 591/33, Arh. St. Iaşi, 333/8.

[298] Între acestea, satul Borleşti ai cărui locuitori ţineau straja pe Tazlăul mare şi li se reconfirmau în 1629 scutirile. Cf. rev. „Teodor Codrescu", VI, p. 51. In 1604 (octombrie 20), Ieremia Movilă scutea şi de vînătoare pe străjerii din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dependent de ocolul Piatra, a fost preluată, cu asentimentul domniei, de călugării de la mănăstirile Bisericani și Pîngărați, spre jumătatea sec. XVII, de la sătenii care defrișaseră terenuri la munte [299]. Vrancea avea 12 sate iar Cîmpulungul 15. Aceste ocoale s-au menținut și ca diviziuni administrative ulterior.

Hotarul spre Ardeal era constituit de linia de despărțire a apelor, cum se spune și în scrisorile vornicilor de Cîmpulung către Bistrițeni [300]. Funcția de paznici la frontieră a Vrîncenilor și Cîmpulungenilor este amintită și în privilegiile domnești din sec. XVIII [301]. Vrîncenii și Cîmpulungenii erau, ca și ceilalți locuitori din satele de frontieră, uzufructuarii locurilor domnești, ai munților și lazurilor, secăturilor sau curăturilor, pe care le puteau vinde între ei [302]. Dar domnia putea dona munții la mănăstiri sau particulari și limita posibilitățile de existență ale țăranilor [303]. Se folosește, totuși, prin extindere abuzivă, și aici termenul de răzeși, cu sensul, mai ales, de vecini de moșie („împregiurași"). Se practica și protimisis-ul pentru rude. Moșii se stăpîneau pe „bătrîni" [304]. În orice caz, Vrîncenii și Cîmpulungenii nu erau considerați vecini ai domniei, ca locuitorii din satele altor ocoale [305]. Aceasta pentru că nu lucrau pămînt domnesc, pentru care

Oprișani, care urmau să țină straja după obiceiul de demult.. Satul lui Opriș „cu straja" a fost întărit de Alexandru cel Bun mănăstirii Bistrița în 1415 (iulie 12). Cf. *Doc. privind ist. României.* Pentru straja Oprișanilor, alături de Dărmănești, cf. Arh. St. Buc., Bisericani, 13/8 (1637 iulie 5). La fel în Țara Românească erau sate cu scutiri de la domnie pentru paza plaiului. Astfel, de exemplu, în 1525 (februarie 8) Alexandru voevod confirma locuitorilor din satul Dragoslavele, din județul Muscel și Păduret, scutirile acordate de Radu voevod „pentrucă sînt la drum de veghează scala și plaiuri, care sînt pe drumul Brașovului". Cf. *Doc. privind ist. României.*

[299] Un bogat material documentar există în legătură cu conflictul dintre locuitorii din Dărmănești și călugării de la mănăstirile Pîngărați și Bisericani. Viguroșii munteni din Dărmănești au dus o adevărată luptă cu călugării de la Pîngărați, care-i împiedicau de a continua defrișarea terenului și creșterea vite, pentru a-și menține intactă braniștea. Cf. intervenția lui Vasile Lupu din 1650 aprilie 22 (Arh. St. Buc., Pîngărați 3/83). Pentru oprimarea locuitorilor din Dărmănești de călugării de la Bisericani și Pîngărați, cf. doc. din 1638 februarie 7 (Arh. St. Buc., Bisericani, 13/37). Le-au luat fînul din curăturile făcute de ei și n-aveau cu ce-și hrăni vitele iarna și intervine domnia.

[300] *Hurmuzaki*, XV_2, p. 1015, 1193—1194; Veress, *Documente* X, p. 103—105; cf. și C.C. Giurescu, *Cu privire la hotarul de vest al Moldovei*, în „Revista Istorică Română", XI—XII, p. 287—288.

[301] Cf. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 91 (1767); A. Sava, *Documente putnene*, I, p. 74—75 (1736 ianuarie 20). Cf. și I. Neculce, *Cronica*, ed. M. Kogălniceanu, 1872, p. 363.

[302] Cf. Balan, *Noi documente cîmpulungene*, Cernăuți, 1929, p. 77.

[303] În 1761, Grigore Ioan voevod făcea danie Mariei jitniceroaia, fiindcă era „strîmtorată", „moșiile ce sînt domnești și se află în partea Cîmpulungului Moldovenesc" (munții Cocoșul, Găina, Petrișul, Mestecăniș, Muncelul Străjii, Fața Cîmpulungului, moșia Bolăș din fundul Moldovei). Locuitorii de pe acești munți au devenit dijmari ai acesteia pentru păscutul vitelor. Cf. Ștefanelli, *Documente*, p. 63—64, 69—70.

[304] Cf. Ștefanelli, *Documente*, p. 4.

[305] *Ibidem*, p. 35 (1737) Li se spune însă „iobagi" ai domnului. Cf. Veress, *Documente*, vol. IV, p. 89 (1594).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să dea redevenţe din produse, însă prestau munci în legătură cu frontiera şi drumurile de acolo. Nu putea fi vorba, deci, de o autonomie locală propriuzisă [306], Iorga a numit Cîmpulungul „oasă de libertate ţărănească" [307].

Cele două ocoale erau conduse de vornici, unul sau doi, subordonaţi unii pîrcălabilor de Suceava şi alţii starostelui de Putna. Aceşti vornici, numiţi şi dregători şi ureadnici şi mai rar pîrcălabi, apar frecvent menţionaţi în documente începînd din sec. XVII [308]. Cea mai veche menţiune explicită a vornicului de Cîmpulung pare a fi din 1570 („aulicus... Matheus Campilongi praefectus") [309]. O scrisoare din Cîmpulung, fără an, numai cu data de lună şi de zi (26 iunie), dar probabil din timpul domniei lui Petru Rareş, este adresată de Dan pîrcălab de Cîmpulung (pan Dan pircălab ot Dălgopoli) birăului de Bistriţa, pentru obişnuitele informaţii [310]. Aceşti vornici erau numiţi de domni dintre boieri foşti dregători. În 1636 şi 1637 întîlnim ca vornic de Vrancea pe Ilie fiul lui Ştefan Tomşa [311]. Ei aveau aceleaşi atribuţii judiciare, poliţieneşti şi fiscale, ca şi ceilalţi de la alte ocoale, în plus supravegherea frontierei. O parte din obligaţiile şi competenţa vornicului de Cîmpulung rezultă clar şi dintr-un document din timpul lui Ieremia Movilă. Orăş hatman şi pîrcălab de Suceava se adresa, din Suceava, ureadnicului de Cîmpulung să scoată „toate satele Cîmpulungului şi Vama şi alte sate toate", pentru repararea drumului prin munţi spre Bistriţa, pe la trecătoare şi să ţină spioni, care să-i dea zilnic informaţii, pe care să le transmită rapid hatmanului. Urma avertizarea: dacă va proceda cum a făcut cu „leşii", va răspunde cu capul [312].

Prin ocolul Cîmpulungului se făcea traficul comercial între Moldova şi Bistriţa. Conflictele de frontieră pentru vite, oi, fineţe şi oameni şi represaliile erau numeroase. Vornicii interveneau, subliniind interesele reciproce, pentru restabilirea relaţiilor normale [313]. Vornicii

[306] A. Sava, *Vornicul de Vrancea*, „An. Ac. Rom., m.s.i, s. III, t. XV (1934) p. 119.

[307] Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Buc., 1902, p. X. Acelaşi a mai scris: „Cîmpulungurile sînt adăposturi de viaţă arhaică prin clădirea caselor, a bisericilor de lemn, prin port, prin datine, prin aşezăminte, prin limbă". Cf. *Note asupra încă a unui Cîmpulung muntean: Chioajdele*, „Codrul Cosminului", I, 1925, p. 99. Cf. mai recent, T. Balan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, Buc., 1960, p. 7, 36.

[308] Al. Roselti, *Scrisori româneşti din Arhivele Bistriţei* (1592—1638), Buc., 1944, redă pe „deregător" cu „primar". Cînd este „vornic" îl dă ca atare. Dar în acelaşi document apare „az pan Gheorghe deregătorul de Cîmpulung" şi „eu vornicul Gheorghie". Şi termenul „ureadnic" îl redă tot prin „primar". Deci, după autor, ureadnic-dregător şi vornic ar fi doi slujbaşi deosebiţi. Cf. p. 38—42.

[309] *Hurmuzaki*, VI_1, p. 643. Alexandru Lăpuşneanu, în 1557, considera Cîmpulungul «*possessio nostra*». Cf. *Hurmuzaki*, vol. XV_1, p. 527.

[310] Cf. Tocilescu, *534 documente*, p. 535—536.

[311] Hasdeu, în „Arhiva istorică", I, p. 93; Acad. R.S.R., 37/93; *Uricarul*, XII, p. 295.

[312] Tocilescu, *op. cit.*, p. 547.

[313] *Hurmuzaki*, XV_1, p. 691; *Hurmuzaki*, XV_2, p. 1041, 1101, 1340.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

își aveau „scaunul" în Cîmpulung. La Cîmpulung se afla și un vameș. Vama de la Moldovița a fost suprimată în a doua jumătate a sec. XVI, probabil simultan cu cea de la Baia — ambele fuseseră întărite mănăstirii Moldovița, în sec. XV — și a fost instalat, în schimb, un vameș domnesc în Cîmpulung. În 1583 era amintit un Ionașco fost vameș de Cîmpulung. Cîmpulungul apare uneori ca tîrg, de cele mai multe ori ca sat. Domnii numesc așezările acestea de munte „obștiile care locuiesc în Dorna" (1665), „obștea noastră care locuiește în Cîmpulung" (1667) [314].

La Cîmpulung și în Vrancea apar namestnicii (vornicei) ca subalterni ai vornicului. Satele de ocol aveau fiecare cîte un vătăman. Cîmpulungenii aveau în fruntea lor un vătăman și 12 juraţi bătrîni [315]. Obștea sătească a Cîmpulungului avea pecete în 1686. Sigiliul Cîmpulungului, din 1740, avea în centru un conifer și legenda în românește: „Aciasta-i pecete Cîmpulungului să se creadă" [316].

Oamenii fiscului (gorștinari etc.) veneau și luau, ca și în alte sate, zeciuiala pentru domnie [317]. Abia în 1747, Grigore Ghica, între alte scutiri (vamă, mortasipie etc.) acordate cîmpulungenilor, admitea ca birul și goștina să fie strînse de vătămanii satelor și predate vornicului, fără amestecul zapciilor sau slugilor vornicului, pentru a combate abuzurile [318].

---

[314] *Hurmuzaki*, XV_2, p. 1390, 1016—1017, 1052 (1638), 1056 (1639), 1327—1328, 1331.

[315] Cf. Ștefanelli, *Istoricul luptei pentru drepturi*, p. 12; Hurmuzaki, XV_2, p. 1435 (1690, 1991). Interesante sînt relațiile dintre acești munteni păstori și grăniceri, și moravurile lor. Se întîlnește frecvent numele de familie Sturza. Și limbajul este într-o anumită măsură aparte. Se practicau descîntecele și farmecele poate mai mult decît în altă parte. Cf. Ștefanelli, *Documente*.

[316] *Hurmuzaki*, XV_2, p. 1383—1384, 1404—1405; Ștefanelli, *Documente*, p. 5.

[317] Greșit s-a scris despre o autonomie fiscală a Cîmpulungenilor și s-a interpretat o informație în legătură cu rezistența lor. În 1693, Cîmpulungenii, aflați sub ocupație polonă, au refuzat să dea lui Constantin Cantemir berbeci „ajutor țării" și „cu rușine au scos pe trimișii lui Cantemir vodă". Constantin Cantemir a trimis contra lor lătari, seimeni și lefegii și au intrat „fără veste pe la Vamă în Cîmpulung și multă stricăciune și pradă și robie au făcut". Cf. N. Costin, *Letopisețul*, ed. cit., p. 37—38. Atitudinea Cîmpulungenilor trebuie interpretată în alt sens. Fiind sub ocupație polonă și întreținînd trupe străine, ei considerau că nu ar fi fost just și nici nu aveau posibilitatea să satisfacă și obligațiile impuse de fiscul domnesc. O astfel de luare de atitudine din partea străjerilor de la munte s-a repetat și ulterior. Astfel, în 1737, cu ocazia unei noi invazii austriece pe la Comănești-Oituz, Cîmpulung, „țărănimea ce era pe sub munte nu asculta de domnie". Cf. I. Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 394.

[318] Cf. Ștefanelli, *Istoricul*, p. 17. Avantaje similare, în legătură cu stringerea goștinei de oi, s-au acordat, anterior, și locuitorilor din satele Vicovele și Frătăuți (ținutul Suceava) ale mănăstirii Putna. Grigore Ghica, într-un document din 1727 (noiembrie 2), sublinia că aceste sate, dependente de mănăstirea Putna, sînt și „de treaba țării", fiind „strajă acolo de margine la poteci". Aveau să strîngă ei banii gorștinei și să-i aducă la vistierie, fără amestecul gorștinarilor. Se confirma, pe de altă parte, și vechea imunitate judiciară. Egumenul mănăstirii Putna avea să judece și să „certe" pe săteni, ca și în trecut. Se interzicea amestecul organelor domnești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a încheia, insistăm asupra existenței controversate a ocolului Cîmpulung rusesc. Nu se cunosc împrejurările constituirii acestui ocol, a cărui existență apare ca sigură abia în sec. XVIII. Prima mențiune documentară a satului Cîmpulung rusesc se face într-un uric din 1623 (aprilie 12), scris de Borăleanul, tăiat și fără pecete. Între alte sate, Ștefan Tomșa întărea slugii Mihail Tăutu, pîrcălab de Hotin, Vijnița еже себе купил и ѹчистил сам у лѣсах глухих ґде полѣ николиже не бист ничта și jumătate din satul ѡт Дл ьґоеполѣ что у планинах de moștenire [319]. Într-un document din 1647, de la Vasile Lupu, referitor la lazuri și vecini, este amintit vornicul de Cîmpulung rusesc. În altul de la Constantin Duca, din 1693, care pare suspect, se arată că munții ar fi fost luați de domnie și 14 ani n-ar mai fi fost stăpîni particulari și sînt menționați doi foști vornici de Cîmpulung rusesc (Ilie Drăguțescu serdar și Ștefan Rugină fost vornic de Poartă). Aici se fixează atribuțiile judiciare ale vornicului și obligațiile locuitorilor față de stăpîni (dijma etc.). În 1698, un dregător din Bistrița (subaltern al birăului) se adresa nu vornicului de ocol, care nu exista deci, ci vătămanului și sătenilor din Cîmpulung rusesc, pentru niște oi furate și un păcurar ucis. Nici o altă mențiune, în afară de cele din documentele publicate de Balan, nu găsim în legătură cu existența vornicilor de Cîmpulung rusesc în sec. XVII și deci este nesigură existența lor pînă la știrile precise din sec. XVIII. Vornicul de Cîmpulung rusesc, Mihai Micul, apare menționat într-un document din 1731 (septembrie 10) [320]. Apoi, în descrierea din 1769, publicată de M. Kogălniceanu, alături de vornicul de Cîmpulung (ținutul Suceava), C. Bașotă medelnicer, apare și vornicul de Cîmpulung rusesc (ținutul Cernăuți). În lista Göttingen (1770), publicată de Iorga, apar, de asemenea, cei doi vornici ai celor două Cîmpulunguri, V. Balș stolnic pentru moldovenesc și Mihalache Stîrcea pentru cel rusesc.

Rolul de străjeri al locuitorilor din Cîmpulung rusesc, la hotarul cu ungurii și polonii, este arătat și într-un document din Condica Mavrocordat [321]. Se poate afirma că se căuta acum să se creeze, în ce

---

„Nici vornicii de Suceava, nici alți pîrcălabi sau globnici treabă cu dînșii să nu aibă" pare a fi o veche frază dintr-un document anterior. În fond nu știm ce atribuții mai puteau avea vornicii de Suceava în sate de ținut. Cf. Balan, *Documente bucovinene*, vol. IV, p. 78—79. Și în alt document anterior, din 1701 (aprilie 20), de la Constantin Duca, se amintea obligația de pază a „poticilor" a locuitorilor din cele două sate. Constantin Duca se adresa la „mișeii țărani" din Gicove și Frătăuți, care au început să-și abandoneze casele din cauza fiscalității, fixîndu-le „ruptoare", pentru a-și căuta de ocupațiile lor. Cf. T. Balan, *Documente bucovinene*, III, p. 110—111.

[319] Acad. R. S. România, 1198/1.

[320] Hurmuzaki, XV_2, p. 1465—1466. Cf. și T. Balan, *Documente bucovinene*, II, p. 124—126, III, p. 82—84. În 1651 Vijnița era în ținutul Cernăuți. Cf. Hurmuzaki, XV, p. 1203, Arh. St. Buc., 1521/16.

[321] „Arhiva românească", I, ed. II, Iași, 1860, p. 139—148. Cf. și altă descriere cu data aproximativă 1739, publicată de Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Buc., 1947, p. 106; Iorga, *Studii și documente*, V, p. 667—668, VI, p. 323.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privește obligațiile fiscale, o situație similară locuitorilor din satele de aici cu aceea a celor din satele din ocolul Cîmpulungului moldovenesc, care a avut o existență continuă atestată documentar începînd din sec. XVI și pînă în sec. XVIII [322]. Cîmpulungul rusesc era, însă, proprietate particulară, și locuitorii de aici, în majoritate, vecini boierești și ai mănăstirii Putna.

Rezumînd, ocoalele constituie o formă aparte de grupare administrativă în sensul feudal, care se constată documentar din sec. XVI, dar ale cărei începuturi se situează în domnia lui Ștefan cel Mare. Nu se poate documenta afirmația lui A. Sava, decît poate exceptînd Volovățul, că ocoalele s-au constituit din domeniile patrimoniale domnești, plus sate anexate ulterior prin cumpărare, confiscare etc. Existența ocoalelor domnești în funcție de nevoile materiale ale domniei a fost suficient subliniată. Alimentate cu sate confiscate ocoalele s-au descompus, prin atribuirea satelor la mănăstiri și particulari și datorită unor nevoi financiare urgente ale domnilor, în funcție de exploatarea turcească, și datorită tendinței de a acumula bani, ținînd seamă de caracterul efemer al domniei, și, în fine, faptului că reședința domnească a statului din sec. XVII implica renunțarea la modul de viață tipic feudal, în care deplasările curții constituiau un fenomen obișnuit și permanent. Nu credem că este exagerat sau neadecvat a trata problema în întregime, neexcluzînd nici ocoalele de frontieră, cărora A. Sava, urmînd pe N. Iorga, le-a acordat o poziție deosebită în cadrul statului feudal.

V. SATELE ȘI ORGANELE SĂTEȘTI [323]

Materialul documentar, de care dispunem, nu este suficient pentru a obține concluzii valabile în problema dificilă a vechilor așezări rurale din Moldova în sec. XIV și XV. Pe baza datelor oferite de acest material, se poate afirma că numeroase sate au fost înființate în sec. XIV [324] de juzi sau cnezi și vătămani ; altele, ulterior, de diverse

[322] Cf. și doc. din 1764 (iulie 14), publicat de T. Balan, *Documente bucovinene*, VI, p. 112—114.

[323] N. Iorga a exagerat numind satul „creațiunea politică românească", față de tîrguri. Satul este așezarea de bază și la popoarele slave vecine. Iorga a oscilat, în ce privește etimologia, între *Iossatum* (loc întărit cu șanț) și *sata* (semănături). Prima pare mai acceptabilă. Cf. *Istoria Românilor*, III, p. 345. În același sens, dar mai prudent, s-a exprimat și un etnograf: Românii n-au putut crea o civilizație urbană ca în occident, dar una din cele mai strălucite civilizații rurale din Europa. Exagerarea persistă. Cf. R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, Buc., 1938.

[324] Cf. D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, Buc., 1899, p. 242, nr. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

persoane, care apar ca niște pionieri, în jurul casei sau curții lor, primind apoi privilegiu domnesc de întărire pentru o situație existentă de fapt [325]. Expresiile *ojivali iz veaka* (1411) sau *gde mu est dom iz veaka, ojivalo toe selo iz davna* (1448), trebuie considerate ca avînd o valoare relativă, ca neexprimînd adică o realitate certă. *Iz veaka* poate însemna o anumită durată. Într-un document din 1429 (ianuarie 10) se menționează „cum sînt hotarele în vechile privilegii", dar de la cine și de cînd nu se precizează [326]. Ioan Bogdan, care a studiat atent pasajele din documente referitoare la cnezi sau juzi și vătămani, a stabilit că aceștia, care au dat adesea numele lor satului înființat, au exercitat, ca și în Serbia, Banat și Ardeal, o autoritate în materie judiciară și fiscală asupra obștii sătești, pînă la preluarea satului de noul proprietar cu privilegiu domnesc și care putea menține temporar sau revoca pe vechii organizatori ai colonizării. Asupra acestei situații a insistat, mai recent, și Arion [327].

---

[325] Frecvent satul își lua, mai curînd sau mai tîrziu, numele de la stăpînul locului cu casa acolo, de ex. Plotunești, de la Plotun (1411 iunie 28), Piticeni de la Pitic (1414 august 2), Bașoteni de la Bașotă (1428 decembrie 4), Dădești de la Dad (1428 decembrie 28), Durnești de la Durnea (1433 iunie 15), Romanești de la Roman (1434 octombrie 8), Tivădărești de la Tivadar (1438 august 21), Uscați de la Uscatul (1439 octombrie 26), Rotopănești de la Rătupan (sec. XV—XVII) etc. Alteori, invers, boierul își lua numele de la sat, de ex. Dragoș Stănigescul (fiul lui Nan) de la Stănigești (1490 martie 15), sat numit astfel după Stăniga, vechiul întemeietor și stăpîn al satului, ai cărui fii (Oancea și Ilie) l-au vîndut ulterior. Cf. M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 218 (1445); ibidem, vol. I, p. 140—142. N. Iorga, „Bul. Com. Ist. a României", XI, 1931, p. 81—91. Cf. și R. Stoikov, *Novi svedeniea za minaloto na bălgarski selișta prez XV i XVI v.*, în „Istoriceski Pregled", XV, 6, 1959, p. 77—78.

[326] Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I.

[327] Cf. I. Bogdan, *Despre cnejii români*; D. Arion, *Caracterele juridice și sociale ale proprietății rurale*; cf. R. Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, „An. Ac. Rom.", s. II, t. 29, 1907, p. 173. Autorul consideră, în mod just, pe cneji, juzi și vătămani (dar folosind un termen neadecvat) „magistrați rurali, ocîrmuitori de sate", însă afirmă, în continuare, pe baza situației din Polonia, că cnezii erau cu drept ereditar iar juzii și vătămanii aleși sau numiți, ceea ce constituie o simplă ipoteză. Este cunoscută evoluția ulterioară a sensului termenilor cnezi și judeci în documentele Țării Românești, indicînd oameni liberi, spre deosebire de cei aserviți. Pentru cnezii români din Ardeal, Cf. *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*, Budapesta, 1941, p. XIX—XX. Cf. Th. Holban, *Jus valachicum in Polonia*, „Cercetări istorice", XVIII, 1943, p. 318—324. În recenzia pe care o face lucrării lui R. Rosetti, I. Bogdan este de părere că juzi și cnezi sînt egali și că vătămanii ar fi fost oarecum inferiori, lăsîndu-se influențat de situația de mai tîrziu. Cf. „Convorbiri Literare", XLI, 1907, p. 209—214. Cf. I. C. Filitti, *Proprietatea solului pînă la 1864*, p. XII, 68, 72—74. Este greu să stabilim, datorită lipsei de informație, drepturile pe care le aveau cneazul, judele și vătămanul, pe care-i punem pe același plan și-i considerăm egali, în cadrul obștii sătești. Se poate presupune că avem de-a face cu o conducere bazată pe solidaritatea membrilor, mai ales în ce privește obligațiile față de dominator, tătari, unguri sau autohtoni. Dacă avem în vedere situația ulterioară din Ardeal, Polonia și chiar din Moldova, putem admite că judele, cneazul sau vătămanul, aleși și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sînt şi situaţii mai puţin clare în ce priveşte conducătorii de obştii sătești. Cînd nu se precizează calitatea persoanei menţionate ca existentă în satul vîndut sau întărit de domn, nu se poate spune, desigur, dacă este vorba de un fost jude sau vătăman sau un tolerat. Astfel, în documentul din 1437, decembrie 20 [328], cuprinzînd vastele stăpîniri ale lui Mihail (vornic) de Dorohoi, sînt amintite satul unde a fost Şizco, satul unde a stat Petrişor şi satul unde stă Dragomir. În 1443 (martie 6) [329], Ştefan voievod întărea lui Mihul pisar satul Săseni, unde trăieşte Laur, pe care l-a vîndut Ivan Boldor cu 50 zloţi. Într-un alt document din 1448 (iulie 15), sînt menţionate numeroasele proprietăţi întărite de Petru voievod slugilor sale pan Cernat ploscar şi fratele său Ştefu, unele confirmate (provenind din cumpărare), altele acordate pentru slujire. Sînt menţionate aici sate şi selişti, cu numele vechilor persoane, juzi sau proprietari. Din acest document, ca şi din altele, de altfel, rezultă că are loc şi o repopulare şi surprinde marele număr de locuri de sate abandonate pentru motive pe care nu le cunoaştem [330].

Faza de vastă roire a satelor pe teritoriul Moldovei apare ca încheiată la mijlocul sec. XV. Acum deja creşte numărul tranzacţiilor, schimburi şi vînzări de sate, şi însuşi domnul apare ca făcînd astfel de negocieri ca un simplu particular. Puţin timp după această dată, juzi sau cnezi şi vătămani de sate nu mai apar ca existînd efectiv; rămîne în documente doar amintirea lor, care va continua pînă în sec. XVI.

S-a emis ipoteza că juzii n-ar fi fost şi organe sătești prefeudale, care îşi menţin existenţa pînă spre jumătatea sec. XV, chiar şi sub noul proprietar, şi că judeciile ar fi fost simple proprietăţi rurale,

---

confirmaţi de obşte, aveau pînă în sec. XV, cînd dispar făcînd loc unui organ desemnat de mănăstire, domn sau particular, care devine instrument de opresiune şi exploatare, unele avantaje, în primul rînd scutirea de contribuţii, care se menţine şi mai tîrziu. Este posibil că ei vor fi avut beneficii din moara sătească. Nu putem preciza dacă dispuneau de terenuri mai întinse pentru cultivat sau dacă obţineau direct de la membrii obştii cote din producţia agricolă. Un singur document din 1423, aprilie 15, ne dă informaţii vagi şi incomplete cu privire la proprietatea unui vătăman, Veriga. Din document ar rezulta, cu aproximaţie, că satul, pe care l-a condus Veriga vătăman, a fost atribuit de domnie unui boier, Rotîmpan, după care s-a şi numit ulterior Rotopăneşti. Vătămanul a intrat în conflict cu fiii boierului, care voiau probabil să-l excludă cu totul. La apariţia boierilor trimişi de domn să cerceteze cazul, aceştia au acceptat să dea „de bună voie" lui Veriga „hotar" din pămîntul lor, căruia i s-a fixat şi limitele. Domnul admitea această tranzacţie şi întărea lui Veriga „hotarul" „neclintit lui în veci", dar nu ca „uric", adică proprietate cu drept de succesiune, ci un fel de posesiune viageră. Actul este întărit cu pecetea mică, ceea ce indică, de asemenea, un provizorat. Cf. M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, I, p. 159—160. Pentru satul Rotopăneşti, stăpînit şi în sec. XVII de familia Rătupan, N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 104 (1677).

328 M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*.

329 *Ibidem*.

330 *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agrare și pastorale [331]. Dar documentul din 1435, [332], care pune pe același plan pe vornici, șoltuzi și pîrgari și juzi și vătămani, arată categoric că aveau o calitate oficială, în materie judiciară, în statul feudal moldovenesc. S-a mai arătat că, fiind menționate curțile domnești de judecată, nu poate fi vorba de atribuții de acest gen pentru juzi. Să nu se uite însă că aceste curți erau instanțe superioare regionale de justiție și în acest sens trebuiesc interpretate pasajele din documente, referitoare la dependența unui sat boieresc de o curte sau alta sau chiar de domn, ca un început de imunitate judiciară. Dar pentru chestiunile mărunte, atribuțiile juzilor și vătămanilor sau boierului respectiv rămîneau. Și tătarii și țiganii din Moldova aveau organele lor de conducere, vătămani și cnezi [333]. Juzii țiganilor continuă să existe și în sec. XVII [334]. N. Iorga a subliniat sinteza din Moldova, cum rezultă din onomastică și toponimie, în ce privește așezările rurale, și sfatul domnesc [335]. Dualismul reprezentat prin vătămani pe de o parte și juzi și cnezi pe de alta, respectiv după jus ruthenicum (ruthenicale) și jus valachicum [336], lua sfîrșit după jumătatea secolului al XV-lea, prin uniformizarea regimului de administrare a satelor după dreptul feudal moldovenesc.

Regimul de proprietate feudală din Moldova din secolul al XV-lea cunoaște sate boierești, mănăstirești sau episcopale și domnești. Satele libere dispar treptat [337]. Vechii juzi și vătămani sînt în-

[331] Cf. E. Condurachi, *Juzii și judeciile moldovenești*, „Cercetări istorice", V—VII (1931), p. 308; mai nou V. Lungu, *Ținuturile*, „Cercetări istorice", XVII (1943), p. 212. Sînt aici exprimate ideile lui I. Minea. Încercarea de a considera pe juzi ca reprezentînd „statul" Brodnicilor nu rezistă. Cf. mai nou despre Brodnici K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei*, Buc., 1958 și recenzia de M. Comșa, „Dacia", V, 1961, p. 615—616.

[332] Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 692.

[333] *Ibidem* (1428 iunie 5, 1443 mai 7); I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, (1462 septembrie 15).

[334] Cf. *Documente privind istoria României*, 1607 ianuarie 20; Arh. St. Iași, 425/7, 8.

[335] Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 219. Prezența elementelor rutene în rîndurile boierimii moldovene poate fi explicată, în parte, și prin exodul populației din Rusia Haliciului, care a avut loc datorită expansiunii șleahtei poloneze, în urma cuceririi acestei regiuni. Cf. B. D. Grekov, *Organizarea socială din Rusia Haliciului și din Polonia în secolele XIII—XIV*, „Studii și cercetări de istorie medie", I (1950), p. 96.

[336] Pentru dreptul rutean și vătămanii din Polonia, cf. Th. Holban, *Jus valachicum in Polonia*, în „Cercetări istorice", XVIII (1943) p. 314, 322, 363.

[337] Cf. V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés Roumaines*, Buc., 1947, p. 78. Trebuie accentuat aici că satele din Vrancea și Cîmpulung n-au fost libere, ci domnești. De asemenea, că din satele vechi boierești, dacă n-au fost alienate, au rezultat, din a doua jumătate a sec. XVI, cele răzășești, adică prin înmulțirea urmașilor vechilor proprietari, de cumpărare sau slujire, s-a constituit o obște țărănească liberă. Libertatea vechilor obști sătești din Moldova a fost suprimată în a doua jumătate a sec. al XIV-lea și în prima jumătate a sec. XV, nu fără luptă. Lipsesc însă date documentare mai precise. Conflictul dintre Veriga vătăman și fiii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locuiți, cum rezultă clar din documentele din a doua jumătate a sec. XV, cel puțin pentru proprietățile ecleziastice, cu ureadnicii sau vornicii episcopilor sau egumenilor [338]. Aceste proprietăți ecleziastice sînt sustrase parțial sau total jurisdicției domnești, cu asentimentul domnului, reprezentată de curțile de judecată din tîrguri, conduse de vornici (sau sudți). Proprietățile boierești sau personale ale unor clerici nu sînt scoase de sub autoritatea domnească, ci ca o favoare uneori se precizează de ce curte de judecată vor depinde, excepțional chiar de domn [339]. În 1459 (mai 20), Ștefan cel Mare scotea pe ungurii

lui Rotîmpan, despre care amintește documentul din 1423 aprilie 15, trebuie considerat ca un episod al luptei obștii contra aservirii de proprietarii feudali. Prin analogie se poate sublinia că și în Moldova obștea țărănească a constituit, în cadrul statului feudal, o organizație importantă pînă în sec. XV cînd aparatul administrativ nu era destul de ramificat, că în sec. XIV și XV domnia a acaparat pămînturile obștii pentru a le da în proprietate deplină boierimii și clerului și aceasta opune o rezistență îndîrjită, că în cadrul obștii au existat categorii sociale și antagonisme provocate de situația materială diferită și de acapararea pămînturilor ei de unii membri. Cf. și M. A. Pavluşcova, *Krestianskaia obşcina v Vengrii v. XI—XIII vekah*, „Srednie veka", VI, 1955, p. 56—75. Cf. și V. M. Fomenkova, *Situația țăranilor din Polonia în a doua jumătate a sec. XIII și sec. XIV*, Analele Româno-Sovietice, Istorie, 4, 1956, p. 41—74. Ca reminiscențe ale organizației vechii obști libere trebuie considerate cisla (responsabilitatea fiscală și penală colectivă) și pașnicii (oameni buni) menținuți și de Regulamentul Organic. Pentru analogii cu obștea sătească bizantină, cf. A. P. Kajdan, *Agrarnie otnoşeniea v Vizantii XIII—XIV v*, Moscova, 1952, p. 88, 90. Într-un document din 1602 (mai 1) de la Simion Movilă, referitor la colonizarea unor albanezi într-un sat din județul Prahova, în afară de scutiri și neamestecul banilor de județ și alți dregători, se menționează judecarea culpabililor de bătrînii satului, aleși de săteni. Această concesie specială este făcută și în funcție de obiceiurile cu care veneau aceștia din „țara turcească". Cf. *Doc. privind ist. României.*

[338] La fel în Rusia, asupra mirului, cu reprezentanții săi aleși, se suprapun organele administrativ-economice ale feudalului, tiuni și prikazciki. La aceste organe trec, sub controlul kneazului, funcții aparținînd anterior obștii, apoi uzurpate de kneaz (justiție, strîngerea dărilor și repartizarea pămîntului). Cf. *Ocerki Istorii SSSR (sec. IX—XV)*, 1953, p. 40. Termenul jude continuă a se folosi în Ardeal și în Țara Românească chiar. Pentru Ardeal cf. și Hurmuzaki, II_5, p. 19 (1552); „În singulis pagis et oppidis unus dumtaxat judex vel kenezius relinquatur qui a solucione presentis contribucionis jmmunis habeatur". În limbajul popular din Ardeal se mai foloseau și în sec. XIX termenii „jude" și „judecia". Cf. vol. *La Transylvanie* (ed. Acad. Rom.) Buc., 1938, p. 176—177. Cf. și N. Iorga, *Anciens Documents*, I, p. 59—60 (1628); *Doc. privind ist. României* (1586 ianuarie 13). Cf. și Hurmuzaki, XV_2, p. 1439 (1691). Românii care înființau sate purtau și titlul de voevozi. Un document din 1592 arată că un sat nou înființat în regiune de pădure, în comitatul Sătmar, de Petru Șandor ia numele de Sandorfalva. El cerea recunoașterea titlului de voevod, după obicei, și scutiri. Voevozii de sate, se arată în document, conduc, strîng censul pentru proprietar și rege și satisfac celelalte obligații. Cf. Veress, *Documente*, vol. III, p. 315—316. Pentru cnezi și voevozi ai Valahilor din Slavonia și Croația, cf. Veress, *Documente*, vol. VIII, p. 10 (1607). Pentru juzi sau cnezi din sate de Valahi din Slavonia (1667), aleși de obștea satului pentru un an în aprilie, înainte de sf. Gheorghe, cf. Veress *Documente*, vol. XI, p. 69. Într-un document din 1642 mai 2 (Acad. R.S.R., 141/2) apare termenul „primecher", cu sens de vătăman. Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, XVIII, p. 8; I. C. Filitti, *Proprietatea solului*, p. 55.

[339] Formula „și alt judecător să nu aibă" este comună atît documentelor de imunitate completă acordate mănăstirilor pentru satele lor, cît și celor de favoare,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Lucăcești, sat al mănăstirii Bistrița, de sub autoritatea judiciară a vornicilor (sudți) din Bacău și globnicilor lor, punîndu-i exclusiv sub aceea a călugărilor. În alt document din 1466 (martie 13)[340], se preciza că oamenii din satul Negoești al „mitropoliei" din Roman nu vor fi judecați de pîrcălabii de Neamț și staroștii de acel ținut, ci de „mitropolit" și ureadnicii săi și că cei judecați de aceștia vor putea apela la domn. Un document din 1479 (august 30)[341] preciza poziția juridică a sătenilor din Rădăuți, sediul „mitropoliei". Acești oameni dependenți de forul ecleziastic puteau fi judecați numai de episcop sau vornicii lui, pentru delicte comise în satul respectiv. Nici un fel de atribuții de acest gen nu aveau boieri, staroști de Cernăuți, șoltuzi și pîrgari din Suceava și Tîrgul Siret, globnicii ținutului Suceava. Pentru delicte comise în aceste tîrguri (lovire și furt) vor fi judecați de vornicii tîrgului respectiv. Apar, prin urmare, pe de o parte, ureadnicii sau vornicii domnești și, pe de altă parte, ureadnicii sau vornicii episcopilor și mănăstirilor cu aceleași atribuții[342]. Acești vornici sau vornicei, numiți și ureadnici sau dregători, se vor menține pînă în sec. XIX, aproximativ cu aceleași atribuții, cum se va vedea.

Situația din satele boierești ne apare mai puțin clară. Curțile marilor proprietari feudali nu erau numai așezări unde se concentrau produsele rezultate din dijme, pentru a fi consumate sau valorificate în interiorul sau în afara țării, ci și instanțe judiciare locale pentru țăranii respectivi și unități fiscale și militare, ca și în satele vecine[343]. Nu avem însă mențiuni de vornici sau ureadnici boierești

---

cu mențiunea curții de judecată de care va depinde satul respectiv, acordate particularilor sau unor clerici personal. Această formulă se întîlnește numai în documentele din sec. XV. Ulterior nu mai apare, ceea ce arată caracterul precar al imunității boierești. Eșiri din comun, excepțări, nu se mai fac pentru proprietatea boierească. În schimb, imunitățile judiciare ale bisericii se păstrează intacte. Imunitatea nu se subînțelege însă, ci se acordă explicit. Se poate afirma că, și la noi, în raport cu procesul de centralizare statală, formele de imunitate, mai ales în ce privește feudalii laici, merg spre dispariție.

[340] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*.

[341] *Ibidem*.

[342] Satele nobiliare polone erau conduse de *urzednik*. La noi ureadnicul și vornicul sau vornicelul era unul și același reprezentant al stăpînului, laic sau ecleziastic, *dregător* în documentele românești din sec. XVII, care exercita justiția inferioară față de țăranii domeniului. La fel a fost cazul cu voitul și șoltuzul etc. Cf. Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 105, 126.

[343] Cf. Skazkin, *Clasicii marxism-leninismului despre proprietatea feudală și constrîngerea extraeconomică*, „Srednie veka", V (1954), p. 11: Puterea judiciară și administrativă a seniorului s-a păstrat, în parte, pînă la revoluțiile burgheze, ca atribut al proprietății terriene, în feudalism, și este un mijloc de constrîngere extraeconomică și sursă de venit, care intră în renta feudală ca una din părțile sale componente. În Rusia, satul cu curtea boierului adică feudalul stăpînitor, era centrul economic și administrativ.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în aceste sate, pînă în sec. XVII. Pe proprietăţile mai mari este însă imposibil să nu fi existat un intermediar între proprietar şi săteni [344].

După o lipsă de informaţie pentru cîteva decenii, apare în 1568 *iconomul* mănăstirii Probota la satul Hereşti [345]. Termenul, de influenţă grecească, indica, de sigur, tot pe vornicel. În 1568, (noiembrie 5 apare vornicelul aceleiaşi mănăstiri de la iezerul Beleu [346]. Într-un act din 1586 (august 17) al vornicului de Suceava Albaş, referitor la hotarul domnesc al ocolului tîrgului spre satul Borhineşti al mănăstirii Slatina, stabilit în urma unei dispoziţii primite de la Gheorghe hatman şi pîrcălab de Suceava, între oamenii „buni şi bătrîni" figurează şi o serie de şapte vătămani din sate din ocol: Şandru din Stupca, Gheorghe din Lămăşeni, Onciul din Bosancea, Petrea din Răuşeni, Guţul din Iucşeni, Simaşco din Epoteşti, Gavril din Areni şi Cornea din Borhineşti, satul mănăstirii Slatina [347]. Aceasta ar fi prima menţiune de vătămani în funcţie, după dispariţia celor din sec. XV [348]. Nu sînt menţionaţi în acelaşi document şi vorniceii satelor respective, care s-ar părea că nu existau.

În privilegiile pentru colonişti, acordate de Ieremia Movilă mănăstirilor Neamţ şi Probota şi lui Grigore Talpă (Mlinovschi) vel stolnic, dintre anii 1597—1606, sînt amintiţi numai vătămanii, care vor organiza repopularea satelor devenite siliştі [349]. Aici s-ar putea găsi o explicaţie: sub regimul de slobozie nu era necesar sau proprietarul laic sau ecleziastic n-avea nevoie şi de vornicel, oamenii fiind scutiţi de contribuţii şi corvezi faţă de statul feudal, pentru un anumit termen. Dar într-un act ulterior din 1617 februarie 9, referitor tot la colonişti, ce urmau să fie aduşi în satul Urieşti, ţinutul Covurlui, tot al mănăstirii Probota, sînt amintiţi şi ureadnicul şi vătămanul [350]. La fel în altul din 1608 (iunie 10), referitor la satul Iucaş, din ţinutul Neamţ, al lui Isac Balica, apar ureadnicul şi vătămanul ca apărători ai avutului satului (vitele) contra dăbilarilor [351]. Situa-

[344] În medie, un sat populat în sec. XV şi XVI avea circa 20—30 case ca şi în Polonia. La începutul sec. XVII (1604) întîlnim un sat cu 60 bordeie de vecini. Cf. *Doc. privind ist. României*, Moldova, 1601—1605, p. 170.

[345] *Doc. privind ist. României*, A, Moldova, sec. XVI, vol. II, p. 177.

[346] *Ibidem.*

[347] *Ibidem.* Într-un alt act din 1609 ianuarie 28, alături de cei „doi şoltuzi, Petru rumânesc şi Norco arminesc" de la Suceava, figurează ca martori şi „toţi vătămanii de ocolul Sucevii". Cf. *Doc. privind ist. României.* În alt doc. din 1620, aprilie 4, se întîlnesc vătămani din satele ocolului Dorohoi. Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIV, p. 8. În Rusia, „grămada" sloboziei era sub conducerea unui *ataman.* Satele moşiereşti propriu zise aveau un staroste, în sec. XVIII. Cf. „Istoriceskie Zapiski", 37 (1951), p. 273.

[348] Cf. şi M. Costăchescu, *Doc. de la Ştelăniţă voevod*, 1943, doc. polon din 1519, august, 7, p. 518.

[349] Cf. şi D. Ciurea, *Date privind situaţia internă a Moldovei la sfîrşitul sec. XVI şi începutul sec. XVII*, „Studii", a VIII 5-6, 1956.

[350] *Doc. privind ist. României* (Arh. St. Buc., Sava, 13/7).

[351] *Doc. privind istoria României.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţia se precizează în cursul sec. XVII. Dualismul vornicel-vătăman se fixează şi se menţine pînă în sec. XVIII în satele mănăstireşti, boiereşti şi domneşti. Ureadnicul, numit uneori şi „ispravnic" şi „socotitor" [352], poate şi pîrcălab, sub influenţa munteană, este desemnat de proprietar şi-i reprezintă interesele; vătămanul este alesul obştii săteşti. Ghibănescu a afirmat mai întîi (în 1908) că vorniceii erau „primari puşi în satele domneşti de domni şi în cele boiereşti de proprietari". „Vornicelul era chemat a administra interesele proprietarului faţă de ţărani, el fiind expresiunea voinţei stăpînului său", continuă acelaşi. Ulterior, uitînd probabil de aceste observaţii juste, făcute drept comentar la un document cu conţinut deosebit, din 1656 (februarie 26), Ghibănescu afirma, în 1921, invers şi greşit, că vornicelul „reprezenta interesele obştei satului în raport cu boierul şi cu statul", iar vătămanul „mai mult interesul boierului faţă de obşte" [353]. În satele de răzeşi a existat, se pare, cel puţin pentru un anumit timp, numai un vătăman, cum era şi normal şi cum ar rezulta şi dintr-un document din 1609 (aprilie 8) [354]. Noul proprietar al satului sau vechiul revenit avea dreptul să schimbe pe vornicel, chiar dacă fusese pus de domn [355]. Sînt şi derogări de la regulă. Astfel, în 1627 (decembrie 9), Miron Barnovschi făcea danie mănăstirii Barnovschi satul său de moştenire Toporăuţi (ţinutul Hotin), acordîndu-i scutiri şi făcînd menţiunea că ureadnicul satului nu va fi pus de călugări, cum se proceda de regulă, ci de obştea sătească [356]. Era însă aceasta o concesie personală şi excepţională. Astfel de cazuri nici nu se mai întîlnesc. Ulterior, Moise Movilă confirma dania lui Miron Barnovschi, satul Toporăuţi (ţinutul Cernăuţi). Atît pîrcălabii de cetatea Hotin cît şi staroştii de Cernăuţi trebuiau să lase în pace satul, dar privilegiul cu alegerea ureadnicului nu se mai repetă [357]. Pentru sec. XVII avem o serie întreagă de dispoziţii ale domnilor,

---

[352] Acad. R.S.R., 81/85 (1672 martie 26). Şi vătămanul era numit uneori, se pare, „socotitor" (cf. doc. din 1634 iunie 18), Acad. R.S.R. 160/106): „Aşişderi pe cine va pune socotitor acolea într-acel sat să aibă a asculta de omul boiarinului nostru..." (este vorba de satul Oglinzi al lui Tănase vornic de poartă). În documentul din 1634, iulie 16 (Acad. R.S.R. 42/82), se face o confuzie. Domnul se adresează vătămanului şi vecinilor din Vercești (ţinutul Neamţ) să asculte de stăpînul lor Ionaşco Jorea fost vornic („de ce vor hi trebele dumii mele şi a satului şi a lui"), care-şi va pune vătăman (?) pe cine va voi după obicei. Se remarcă uşor că s-a repetat termenul vătăman în loc de vornicel, cum trebuia să fie în realitate.

[353] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, p. 2—3; Ispisoace şi zapise, V_1, p. 31—32. Cf. şi *Surete şi izvoade*, III, p. 203. („s-a jeluit pe un vătăman şi pe nişte vecini").

[354] *Documente privind ist. Românlei.*

[355] Arh. St. Buc., Bisericani, 1/30, 1655 octombrie 2; Acad. R.S.R., 785/134 1656 februarie 26.

[356] Muzeul Regional Suceava. Nu se aminteşte nimic de vătăman. Obştea avînd latitudinea de a-şi desemna ureadnicul, nu mai era necesar şi vătămanul. Doc. publ. în *Cronica Ep. Rădăuţi* (D. Dan), Viena, 1912, p. 202—205.

[357] Muzeul Regional Suceava, 1633, august, 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adresate vornicilor şi vătămanilor, sau numai acestora din urmă, în legătură cu obligaţiile fiscale, fuga sau nesupunerea vecinilor din sate la lucru şi delicte comise de ei. Adeseori vătămanii erau apostrofaţi pentru nesupunerea vecinilor şi suspectaţi pentru solidarizarea cu aceştia [358]. În 1653 (noiembrie 16), Gheorghe Ştefan se adresa vătămanului şi sătenilor din Năvărniţi, în legătură cu reclamaţia egumenului de la mănăstirea Nicoriţă, că nu ascultă. Cei nesupuşi vor fi pedepsiţi, cei fugiţi din sat şi înscrişi la călărăşie, la orice steag, sau la orice breaslă, curteni sau păhărnicei, vor fi luaţi de „grumaz" şi readuşi, „bucatele" mănăstirii, pe care le-au mîncat, le vor plăti „pînă într-un cap de ată" şi vor restitui banii primiţi pentru chirii pe care nu le-au efectuat [359]. La judecata cu boierii, vătămanul sătesc susţinea interesele obştii. Un proces răsunător a avut loc în prima jumătate a sec. XVII între o obşte răzăşească şi Nădăbaico fost vornic şi succesorii săi. În 1614 (noiembrie 4) s-a judecat în faţa divanului domnesc pîra dintre Oana vătăman şi numeroasele sale rude (răzeşi) şi Nădăbaico fost vornic, pentru acapararea a două sate (Giorzeşti şi Vitorogi) încă sub Petru Şchiopul. Pentru temeritatea lor şi pentru că ar fi umblat cu farmece „au fost ruşinaţi şi purtaţi de gît prin tot tîrgul şi li s-au tăiat nasurile şi urechile acelora dintre ei care erau mai cu cinste". Un document din 1642 (mai 2) ne dă informaţii în legătură cu acelaşi proces, care a durat aproape 30 ani, de data aceasta între Ieremia, fiul lui Nădăbaico fost vornic şi alţii şi Toader *primecher* (termenul, de origine balcanică, este identic cu vătăman) şi o serie de persoane, dintre care trei au participat şi la procesul din 1614, pentru cele două sate Giorzeşti şi Vitorogi, din ţinutul Adjud. Ieremia Nădăbaico a susţinut că satele sînt cumpărate de la bunicii reclamanţilor şi a prezentat acte de la Petru Şchiopul, Ieremia Movilă şi de pîră şi ferîie de la Ştefan Tomşa, Radu voevod, Miron Barnovschi şi Vasile Lupu, şi pretindea că „le fac acei... oameni mare supreală". Toader primecher, cu oamenii lui, a spus că satele Giorzeşti şi Vitorogi sînt ocina lor şi nu sînt vîndute şi Ieremia Nădăbaico şi nepoţii lui le fac mare asupreală, dar n-a prezentat nici un act. Vasile Lupu, cu sfatul, întărea lui Ieremia Nădăbaico şi nepoţilor săi ocinile, tot satul Giorzeşti şi tot satul Vitorogi cu tot venitul. Toader primecher şi oamenii lui erau declaraţi „rămaşi din leqe" [360]. În 1663 (februarie 25) s-au judecat sătenii din Budeşti (ţinutul Cîrligătura) cu Iane postelnic. Vasile vătămanul şi ceilalţi au spus că sînt „cu moşie" în satul Budeşti şi nu vecini. Dar Iane a arătat acte din care rezulta că Miron Barnovschi a cumpărat satul

[358] Primele documente de urmărire a vecinilor sînt de la începutul sec. al XVII-lea. Problema este aprofundată în D. Ciurea, *Istoricul ţărănimii din Moldova în secolele XV—XIX* (în manuscris).

[359] Arh. St. Buc., Nicoriţa, 4/3; Bisericani, 1/16, 20. Arh. St. Iaşi, 164/12.

[360] *Doc. privind ist. României*; Acad. R.S.R., 141/52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu vecini şi l-a dat mănăstirii Bîrnova, iar călugării de acolo l-au vîndut lui Iane. Istrate Dabija cu sfatul dădeau rămaşi pe Vasile Jalobă vătămanul şi toţi sătenii din Budeşti, să fie vecini ai mănăstirii Dealul Mare. Un număr de vecini din Budeşti în 1661 şi-au aprins casele şi au fugit în satul Mogoşeşti. În 1676, Vasile Jaloviţă, vătămanul şi cei 20 săteni din Budeşti, indicaţi nominal, „vecini ce sînt poslušnici svintei mănăstiri", obţineau scutiri de toate contribuţiile, în afară de gorştină şi desetină de stupi, acordate de domnie călugărilor de la Bîrnova [361].

Vătămanul din sat de răzeşi ducea tratative cu boierul pentru ajutor în legătură cu plata birului. În 1681 (august 30), Crăciun vătămanul şi sătenii din Siseşti de sus făceau „danie" un vad de moară în Bîrlad, la Gura Bîrlăzelului, lui Teodor Iordache mare vistier, pentru că le-a „ridicat" 29 galbeni şi 16 potronici din „agiunsul birului" [362]. Se înregistrează şi acte de răzvrătire şi violenţă contra oamenilor boiereşti cînd sînt trimişi să facă munci agricole. Astfel, în 1659, (iunie 10), Gheorghe Ghica se adresa lui Arpintie („sluga noastră") vornicelul de Munteni şi vătămanului şi tuturor sătenilor de acolo, în legătură cu plîngerea slugilor Miron Bucioc şi Nicolae Buhuş. Aceşti doi boieri şi-au trimis plugurile la Dădeşti să are şi oamenii din Munteni le-au scos plugurile şi le-au bătut „plugarii". Domnul arată că cei doi boieri au prezentat actele de danie pentru locul respectiv. Se sublinia că au intrat „cu tărie" şi că pe viitor vor fi sancţionaţi. Cei ce vor fi arat pe locul lor să dea dijma cuvenită celor doi boieri [363].

Rolul vătămanului de apărător al obştei contra abuzurilor organelor domneşti, pe care le comiteau cînd se deplasau la sate, se poate vedea şi dintr-un document în legătură cu satul Şipote, aflat la drumul mare, pe unde treceau solii. Cheltuielile cu solii aveau să le suporte şi satele vecine, caii de olac să se ia numai cu carte domnească; aprodului venit cu trebi domneşti să i se dea „bucate" de care vor mînca ţăranii, „mălai, brînză, ce vor avea, iară de băutură să nu le ceie". Vătămanul să vină la domnie, după cel ce va abuza, şi va vedea pedeapsa ce i se va aplica [364]. Desigur că s-au făcut multe plîngeri pînă s-a ajuns la o asemenea măsură. Astfel de dispoziţii domneşti se dau şi în sec. al XVIII-lea [365].

Vornicelul aplica pedepse corporale vecinilor nesupuşi din sate [366] Actele de nesupunere la muncă sînt foarte frecvente în sec. XVII şi aceasta este, cum se ştie, o formă a luptei de clasă alături de fugă sau

[361] Arh. St. Buc., Galata, 3/5,6; *Achiziţii noi*, 1115/18.
[362] Acad. R.S.R., 28/10.
[363] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III_1, p. 108.
[364] Arh. St. Buc., Barnovschi, 1/2 (1620 decembrie 23). Cf. şi Hurmuzaki, supl. II_2, p. 489.
[365] Melchisedek, *Cronica Românului*, II, p. 74—76. Mihai Racoviţă dispunea ca slujbaşii să fie găzduiţi în sate numai „la casa vornicului sau a vătămanului de sat".
[366] *Doc. privind ist. României*, 1610, iulie 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răscoală. El trebuia să prindă pe delicvenți, cu concursul vătămanului, și să-i ducă la domnie sau „unde va fi legea" [367]. În 1618 (septembrie 14), Radu Mihnea se adresa, din Tighina, ureadnicului și vătămanului din satul Șerpeni, cerîndu-le să pună sub pază puternică și să dea termen pentru divan la doi oameni de acolo (Istrate și Căsian), acuzați că au furat doi cai de la Constantin, fratele lui Postolache, fost pîrcălab de Orhei, și Corui fost comis. Dacă nu-i vor pune sub custodie, să-i dea legați, în mîinile reclamanților și să-i aducă la domnie [368].

Vornicii, ca reprezentanți ai stăpînului exploatator și statului feudal în același timp, erau foarte nepopulari în sate, care cereau frecvent înlocuirea lor pentru comportare tiranică și abuzivă. Adeseori, satul solidar lua atitudine dîrză față de acest instrument docil și interesant, iar stăpînul ori recurgea la forță, ori adopta o atitudine de aparentă concesie și înțelegere, pentru a apela la metode și mai drastice la momentul considerat oportun. În 1672 (martie 26), Manole comis anunța pe sătenii din Bohotin că le-a pus iarăși „socotitor" pe Constantin, probabil ca o concesie, și le cerea să-l asculte, sub amenințare [369]. În 1681 (iunie 20), Gheorghe Duca înștiința pe vătămanii și sătenii din Tulucești, Tatarca și Șendreni, că egumenul de la mănăstirea Cetățuia a pus pe un Anastase să le fie vornicel; să-l asculte și să strîngă bine piinea și vinul mănăstirii și el le va purta „grija". Cei neascultători vor fi „certați", puși în butuci și trimiși la domnie [370].

Nicolae Alex. Mavrocordat, cunoscut prin măsurile sale în favoarea tîrgoveților și țăranilor exploatați de fisc și boieri, măsuri care n-au avut efect, însă, din cauza rezistenței înverșunate a clasei dominante, dădea în 1715 (mai 23), un act pentru satul Tulucești, ținutul Covurlui, în care preciza atribuțiile de judecător în „gîlcevele țăranilor" ale vornicelului de acolo și interzicea amestecul vel căpitanilor de Covurlui și slugilor lor, pîrcălabilor de Covurlui și slugilor lor [371]. Nu avem alte documente de acest gen. Probabil însă că nici această situație excepțională n-a durat. Un alt act, cam în același fel, emana de la Mihai Racoviță (1725 septembrie 28). Acesta anunța pe sătenii din Săbăoani că au fost luați din „seama" vel spătarului și trecuți în „seama gospod". Să-și caute de lucrul pămîntului și să n-aibă nici „o grijă". Clucerii vor anunța pe domn de nevoile lor. Le va pune vornicel, dacă n-au, pe cine vor „socoti" ei să le poarte de grijă. Domnul adăuga apoi cîteva rînduri cu mîna proprie, relative la scutirea de podvozi și lucrul pentru mănăstire [372]. Evident că o astfel de intervenție din partea domnului nu s-a făcut decît datorită unei situații deosebite, unei

[367] *Doc. privind ist. României*, 1608, mai 11; Arh. St. Buc., Sava 34/7 (1626, mai 5) etc.

[368] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXI, p. 203.

[369] Acad. R.S.R., 81/85.

[370] Arh. St. Buc., Cetățuia, 7/5.

[371] Arh. St. Buc., Cetățuia, 3/10; Cf. și V. A. Urechia, *Notițe despre slobozii*, p. 164.

[372] Arh. St. Buc., Neamț, 56/13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agitații în rîndurile locuitorilor, provocată de exploatarea dublă, domnească și mănăstirească, cum a fost cazul și cu alte sate. La Săbăoani a avut loc o răscoală spre jumătatea sec. al XIX-lea.

Un document din a doua jumătate a sec. XVII (circa 1660—1670) ne dă importante detalii cu privire la conflictul intervenit între locuitorii din satul fost răzășesc Măstăcani, deveniți vecini ai logofătului Pătrașco, și vornicelul boieresc care-i exploata și oprima. Vornicelul s-a dus la logofăt la Iași și acesta l-a introdus în divanul domnesc, pentru a da relații. Domnul a trimis un armaș, care a adus în butuci pe cei opt răzvrătiți. Au fost întemnițați, apoi scoși la divan, în fața căruia au fost acuzați de stăpînul lor. Domnul a hotărît să fie scoși în uliță, să li se radă bărbile și să li se aplice bourul, pedeapsă excepțională și în prima jumătate a sec. XIX. Ei au apelat la marele armaș și acesta a intervenit la marele logofăt, stăpînul lor, care i-a „iertat", în urma obligației lor de a-i fi „vecini drepți" și a-i lucra cum le va cere vornicelul boierului [373]. Dar actul a fost redactat de un diac favorabil logofătului, cum era și normal, și, prin urmare, din el nu putem avea toate amănuntele care ar pleda și mai mult cauza țăranilor oprimați de boier și vornicelul său. Principala sarcină a vornicelului și vătămanului în sec. XVIII a fost asigurarea încasării birului și a altor contribuții de la locuitorii satului respectiv, urmărirea și readucerea celor fugiți [374]. Pentru abateri sau lipsă de energie erau pedepsiți cu butucii, ulița și ocna. Ulița și ocna erau pedepsele care se aplicau, sub Constantin Mavrocordat, vornicilor care încercau să scape pe săteni de peceți sau îi tolerau [375]. Avantajele erau scutirea de bir, care cădea în sarcina satului, și de corvezi, transporturi etc. [376]. I. Neculce prezintă astfel situația din timpul domniei lui Mihai Racoviță: „Ce

[373] Arh. St. Iași, 328/10. Un caz similar, din 1671, la Drăgușeni-Vaslui, dar fără mențiunea vornicelului boieresc. Vecinii s-au ridicat „cu meșteșuguri ca să poată scăpa denaintea vecinătății", dar n-au apărut la divan și au acceptat supunerea necondiționată față de Ștefan fost spătar. Cf. Gh. Ghibănescu, *Surele și izvoade*, X, p. 45.

[374] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 215—218, 356, 376; VII, p. 280. Zlotașii încasau banii dajdiei cu concursul vorniceilor și vătămanilor răspunzători de înmînarea peceților. Aceștia din urmă întocmeau foaia de cislă a satului pe care o iscăleau împreună cu preotul. Cisla trebuiau să și-o facă oamenii fără amestecul boierilor zlotași și a vorniceilor și vătămanilor. Vorniceii și vătămanii profitau de abuzurile dregătorilor și cisluiau „banii îndoiți și întreiți de la săraci". În 1758 (iulie 26), Scarlat Ghica se adresa ispravnicilor de Roman, în chestia oamenilor fugiți din satul Vascani, din cauza cărora au fost încărcați cei rămași „și stau să să răsăpască și aceștia ci au mai rămas". Să trimită omul său cu vătămanul lor să-i readucă pe fugari „să-și poarte birul".

[375] *Neculce*, ed. Kogălniceanu, 1872, p. 416; Letop. Canta, ibidem, p. 184; N. Iorga, *Studii și documente*, VI (Condica Mavrocordat), p. 244. Un vornicel a fost trimis la ocnă pentru că n-a scos toți oamenii la peceți, ci i-a făcut raieni și bejenari.

[376] Constantin Mavrocordat interzicea să se mai facă de locuitori clăci pentru vornicei și vătămani. Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 218. Relativ la scutiri

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

văzînd Mihai vodă a scris cărţi pre la stăpînii satelor şi pre la vornici şi pre la vătămani, să scoată pre toţi oamenii la ruptă, că apoi pre urmă aflîndu-se or petrece rău capetele. Iară mai pre urmă, unde găseau zlotaşii cîte un om fără de pecetluit, îl puneau pre vornicel sau pre vătăman în butuci şi îl trimiteau la Iaşi, şi-l purtau pre uliţă, prin tîrg, căci n-a scos oamenii întîi la ruptă să-şi fi luat pecetluituri. Şi văzînd că nici cu aceea nu-i poate spăria, să iasă toţi la ruptă, vîndut-au toate ţinuturile la cochii vechi ciocoilor ca gorştine de oi, pre oamenii cei fără de pecetluiri de ruptă, de nu putea scăpa nici un becisnic de om pre nicăieri să nu ia pecetluit" [377].

În sec. XVIII se fac numeroase reclamaţii la domnie contra vorniceilor abuzivi, care sînt înlocuiţi de vel căpitan, pîrcălabi sau ispravnici, ţinîndu-se seama, aparent, de doleanţele sătenilor [378]. În ţinuturile supuse autorităţii serdarului, vorniceii erau numiţi şi revocaţi de acesta, cum arată şi documentul din 1730, comentat deja.

În concluzie, studiind evolutiv situaţia satelor din Moldova timp de patru secole, constatăm că în sec. XV, paralel cu înfiinţarea de noi aşezări sătești de boieri sau mănăstiri, se consumă procesul aservirii obştilor libere. Prin aservirea obştilor libere, care îşi continuă însă existenţa, proprietarul feudal, laic sau ecleziastic, uzurpă drepturile de conducere şi bunurile obştii, tolerînd pe vechiul conducător sau introducîndu-şi altul propriu. Oprimarea ţăranilor prin vornicelul (dregătorul) boieresc sau mănăstiresc se accentuează; vătămanul ca apărător al intereselor obştii săteşti, nu este considerat, de fapt, decît ca un ajutor al primului, care reprezenta exploatarea feudală de stat şi particulară. In regimul de crescîndă teroare fiscală din sec. XVII şi XVIII, vornicelul şi vătămanul, în schimbul unor avantaje fiscale, sînt expuşi la cele mai aspre pedepse, pentru abateri sau neexecutarea dispoziţiilor domneşti.

CONCLUZII

Moldova a cunoscut o organizare adecvată unui stat feudal centralizat, începînd de la jumătatea secolului al XV-lea.

Sistemul administrativ al statului feudal moldovenesc, o dată cristalizat, n-a rămas invariabil. Este adevărat că persistă şi unele forme învechite, anacronice, dar se fac şi readaptări.

---

de bir pentru vornicei, cf. ibidem, p. 323—324. Uneori se luau măsuri ca numai unul din cei doi, sau vornicel sau vătăman, să fie scutit de bir, („ să nu se supere oamenii plătind pe doi"). Cf. *ibidem*, p. 406 (Condica Mavrocordat).

[377] *Neculce*, ed. cit., p. 281.

[378] Cf. N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 336, 365, 377.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se poate afirma că obștile sătești libere constituie cea mai veche formă de organizare locală. Ele continuă să existe și după constituirea statului, timp de circa un secol, pînă ce procesul de acaparare de biserică și boierime ia sfîrșit. Atît ureadnicul, cît și vătămanul devin instrumente la discreția proprietarului și statului feudal, pentru exploatarea țăranilor prin muncă și impozite.

Înainte de generalizarea unității administrative de bază, ținutul, și conducerii prin pîrcălabi, în secolul al XV-lea, reprezentanții domniei în orașe, cu atribuții în teritoriul afectat lor, sînt vornicii. Ei rezidează la curtea domnească din orașul respectiv și exercită autoritatea judiciară regaliană. Domnul poate fixa un regim de excepție satelor mănăstirești, prin acordarea de imunități totale și unor sate boierești, prin indicarea curții de judecată de care vor depinde.

Treptat se generalizează ținutul. În 1435 se indică formațiile din sudul țării, atribuite de Ilie voievod lui Ștefan, apoi se întîlnesc o serie de mențiuni în diverse documente, la diferite date, dar numai în lista din 1566 avem indicarea lor nominală în întregime. Numărul lor se reduce spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, prin eliminarea „perechilor" Bîrlad, Adjud și Trotuș.

Se poate afirma că ținutul moldovenesc nu poate fi confundat cu o castelanie polonă sau cu un comitat ungar. Ținutul moldovenesc nu este o organizație nobiliară ca în Ungaria și nici, de regulă, teritoriul afectat unui burg ca în Polonia. Ținutul include, de regulă, toate așezările rurale aflate sub proprietatea boierească sau clericală.

În legătură cu terminologia trebuie subliniat că folosirea, simultană sau la distanță, a numirilor *derjava* și *volost* nu indica, în niciun caz, unități administrative diferite. În capitolul respectiv s-a insistat asupra acestui lucru. Și în alte domenii o astfel de terminologie variată poate duce la interpretări greșite, dacă nu avem o intuiție clară a realității istorice.

Pîrcălabii de ținuturi, unul sau doi, alteori și trei (pentru cele cu cetăți), aveau, ca în orice stat feudal, atribuții din cele mai variate, de natură judiciară, fiscală și militară. Nu sînt informații precise și complete relative la veniturile lor, în afară de ferîe, pe care o încasa orice judecător, dar erau desigur apreciabile. Abuzurile comise de aceștia nu puteau fi stăvilite nici de cea mai drastică intervenție domnească. Termenul „a prăda", folosit și în documentele domnești pentru acțiunea obținerii veniturilor, arată, îndeajuns, realitatea. Și, desigur, abuzul nu era comis atît în dauna boierului sau mănăstirii respective, cît în aceea a sătenilor liberi sau dependenți. Nici ispravnicii instituiți de Constantin Mavrocordat, călăuzit în reforma sa de concepții moderne, nu renunță la exploatarea populației.

Nu putem preciza care era poziția, de subalterni sau egali față de pîrcălabi, a marilor vătafi de ținuturi, întîlniți documentar spre jumătatea secolului al XVI-lea și instituiți poate datorită unei influențe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venite din Țara Românească. În orice caz, atribuțiile erau aceleași (judecăți, anchete penale, urmărirea vecinilor sau oamenilor fugiți de la cislă, supravegeherea frontierei etc.).

Pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat, ținuturile n-au cunoscut subdiviziuni. Ocoalele instituite de acesta (cu ocolași) nu pot fi puse într-o legătură directă cu cele vechi domnești, cu care au comun numai numele.

În ce privește cele două mari subdiviziuni, țara de sus și țara de jos, problema n-a fost, în trecut, supusă unei discuții serioase. Putem afirma, pe baza datelor prezentate, că expresiile au putut intra în uz de la diviziunea din 1435, care a fost însă temporară. Vornicul țării de jos apare sub Ștefan cel Tînăr, iar cel al țării de sus abia în 1566. Instituirea primului este legată de supravegherea frontierei de sud-est a țării, atît timp cît centrul ei, Suceava, avea o poziție periferică pentru această parte. O dată instituite cele două vornicii mari, cu centrele la Bîrlad și Dorohoi, competența titularilor lor, cel de sud considerat superior, devine preponderent judiciară. Țara de sus și țara de jos sînt două mari circumscripții judiciare, așa cum se mențin pînă sub regimul Regulamentului Organic. Cei doi mari vornici aveau reședința mai mult formal în Bîrlad și Dorohoi. Ei stau, de regulă, la curtea domnească sau circulă prin țară, încasînd însă veniturile judecăților efectuate sau amenzilor aplicate de *nameștnicii* lor.

Problema ocoalelor domnești nu poate fi complet soluționată. Termenul *ocol* nu se întîlnește documentar pînă în secolul al XVI-lea. Oricum, ocoalele domnești de tîrguri n-au existat pînă la Ștefan cel Mare, care întreprinde primul acțiunea grupării de sate în jurul centrelor urbane și cetăților, avînd în vedere, desigur, în primul rînd, interesele materiale și politice ale domniei. În documentele lui Ștefan cel Mare se folosește numai termenul *hotar*, cu sensul său strict și larg. Ocoalele domnești au o întindere variabilă, de multe ori o formă neregulată și necompactă. Marile confiscări pentru trădare și anexările forțate, alături de schimburi, sînt mijloacele de bază pentru extinderea acestora. Domni ca Petru Șchiopul, Ieremia Movilă și Radu Mihnea, mai ales, acordă boierilor devotați, pentru slujire, dar și pentru bani și cai, sate de ocoale, cu drept de uric. Sate ca Vînători-Piatra au cunoscut situații din cele mai variate și diverși stăpîni. Nu se poate afirma că locuitorii din satele ocoalelor domnești au fost mai liberi decît ceilalți, sau mai avantajați. Exploatarea este aceeași, fie că aveau de îndeplinit sarcini numai pentru domnie sau și pentru particulari sau biserică. Sistemul ocoalelor este în plină descompunere la jumătatea secolului al XVII-lea. Curțile domnești din orașe cad în ruină, domnii nu mai circulă decît rar prin țară, ei se fixează ferm în „capitala" țării, cum se pot numi Iașii începînd de la această dată. Fiecare dregătorie mare tinde să devină un adevărat departament. Se mențin numai două ocoale: al Iașilor, capitala țării, incluzînd și Brănișteа, și Botoșani,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domeniul doamnei, care se transformă în ţinut sub Constantin Mavrocordat.

În fruntea acestor ocoale au rămas tocmai vornicii de tîrguri (ureadnici sau sudiţi) care, la început, conduceau afacerile de stat în întregime pînă la generalizarea ţinuturilor şi pîrcălabilor.

Examinînd situaţia oraşelor noastre, numite curent „tîrguri" şi comparînd-o cu aceea a celor occidentale, constatăm că nu putem folosi pentru structura şi forma lor de conducere termenul pretenţios de „comune", aşa cum s-a făcut.

Asemănarea formală, ne referim la nume (şoltuz) şi număr (12 pîrgari), nu trebuie să ducă la afirmaţia exagerată că şi la noi oraşele au cunoscut acelaşi avînt economic şi politic ca şi cele din alte ţări. Desigur şi la noi oraşele au avut un rol important în subminarea economiei naturale şi dezvoltarea economiei de mărfuri şi lărgirea şi unificarea pieţii interne. Şoltuz (sau voit) şi pîrgari sînt reprezentanţii populaţiei active din oraşele noastre (mai ales meseriaşi) şi caută să-i apere interesele, dar nu pot face faţă presiunilor autorităţilor centrale statale. Nu ei fac judecăţile, nu ei percep impozitele. Ei dau mărturii, asistă autoritatea centrală, apasă populaţia pentru a satisface obligaţiile impuse de domnie (corvezi, transporturi, împrumuturi forţate). Ei nu pot apăra hotarul tîrgului, care aparţine domniei şi care atribuie porţiuni din el la particulari şi mănăstiri şi episcopi, care practică o exploatare nemiloasă.

De la această situaţie, agonizantă în unele oraşe, se ajunge la completa lor înrăinare şi aservire în secolul al XVIII-lea, cînd numai cîteva şi cele mai importante oraşe cunosc un regim de excepţie. La date diferite în cursul secolului al XVIII-lea, şoltuzul şi pîrgarii dispar, făcînd loc căpitanului de tîrg sau ispravnicului şi apoi, în unele oraşe, unei noi forme de autoadministrare, epitropia fanariotă.

ANEXĂ

DETALII RELATIVE LA COMPONENŢA OCOALELOR DOMNEŞTI (DE ORAŞE, CETĂŢI, CURŢI, SATE)[379]

Se remarcă lipsa totală de date referitoare la existenţa unor ocoale de sate dependente de tîrgurile Baia, Siret, Adjud şi Fălciu. Informaţia documentară este cu totul insuficientă pentru ocoalele tîrgurilor Cernăuţi şi Galaţi. Datele prezentate sînt menţiuni sporadice în documente; lipsesc liste de sate pe ocoale, cu excepţia celor dependente de Suceava (1586) şi Dorohoi (1620). Pentru o serie de sate avem menţiuni că au fost domneşti sau au fost luate domneşti, dar nu se specifică la ce ocol anume au fost ataşate. Nu se poate avea deci o evidenţă precisă a componenţei acestor ocoale la diferite date. Cele mai numeroase au aparţinut ocolului curţii şi tîrgului Piatra, adică au trecut prin regimul de ocol, deoarece au fost alie-

[379] Listele au fost compilate după datele din colecţiile *Documente privind istoria Românieî, Ispisoace şi zapise, Surete şi izvoade, Uricarul, Documente bucovinene* (Balan), *Studii şi documente* (Iorga) etc. În legătură cu ocoalele v. şi C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăţilor şi curţilor domneşti din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în Omagiu acad. P. Constantinescu-Iaşi, 1965, pp. 266—272.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nate sau au revenit, unele la date variate. Majoritatea satelor ocolului Piatra se aflau pe cursul rîului Cracău. Se observă la diferite orașe (Suceava, Botoșani, Vaslui, Piatra), sate dependente de ocolul respectiv, cu numele de Tătărași, indicînd grupuri etnice aparte, de tătari rămași de pe urma dominației tătărești sau prizonieri sau achiziționați ca robi.

1. OCOLUL CETĂȚII ȘI TÎRGULUI SUCEAVA

Satele domnești „ce ascultă de cetatea de scaun Suceava" menționate într-un document din 1507 martie 4 (Doc. privind istoria României).

Stupca (în 1615 martie 13, atribuit mănăstirii Solca.

Lămășeni (atribuit de Simion Movilă în 1606 noiembrie 30, lui Cristian logofăt; 1625 iunie 1, confirmat de Radu Mihnea; 1632 mai 2).

Bosancea (dat de Ștefan Tomșa în 1622—1623 mitropoliei de Suceava).

Răuseni.

Iucșani (dat de Radu Mihnea în 1624 lui Miron Barnovschi hatman; 1626 febr. 7, dat de Miron Barnovschi lui Gavril pîrcălab de Hotin).

Epotești (1638 iunie 20, întărit lui Gavril hatman, danie de la Alexandru Iliaș).

Areni (1766 ianuarie 23, menționea daniei lui Moise Movilă pentru Frangulea vătaf de aprozi și fratele său Irimia Vănculeț fost agă, trecut prin vînzare la mitropolie).

(Sate menționate în documentul din 1586 august 17).

Ungurași (1587 februarie 24 pentru Ilie Crimcovici; 1624 iulie 22, pentru Miron Barnovschi; 1626 februarie 7 pentru Gavril pîrcălab de Hotin).

Broșteni (1609 aprilie 28, Constantin Movilă pentru Pătrașco mare vornic; 1624 Radu Mihnea pentru mîn. Solca).

Șchei (menționat 1613 iunie 1, 1619 mai 1).

Ciorsaci (1618 aprilie 15, Radu Mihnea pentru mănăstirea Solca).

Mereni (menționat 1621 ianuarie 11, danie mănăstirii Pantocrator-Todireni).

Teșeuți (1624 martie 17, Radu Mihnea pentru Duca fost ușar; 1632 iunie 20, Alexandru Iliaș pentru Evstratie fost logofăt, confirmarea daniei de la Moise Movilă).

Salcia (1627 martie 16, Miron Barnovschi pentru mănăstirea Dragomirna; 1630 septembrie 2 confirmare).

Tătărași (1674 septembrie 5).

Vîlcănești (1627 oct. 20).

2. OCOLUL CURȚII BADEUȚI

Sucevița (1583 august 6, Petru voevod pentru mănăstire).

Mîndrești (1586 februarie 26, Petru voevod pentru Sucevița).

Novoselița (1638 martie 22, Vasile Lupu confirmare).

Holovățul (1589 iunie 20, Petru voevod pentru Nicula stolnic).

Pleșinți (1593 august 5, Aron voevod pentru mănăstirea Putna).

Badeuți (1615 martie 13; 1618 aprilie 15).

Drăgănești (1615 martie 13; 1618 aprilie 15; 1624 Radu Mihnea pentru mn. Solca).

Circinești (1615 martie 13; 1618 aprilie 15).

Vancicăuți (1615 martie 13; 1618 aprilie 15).

Pîrlișani (1615 martie 13; 1618 aprilie 15).

Crăinicești (1620 martie 20, Gașpar voevod pentru mănăstirea Solca).

3. OCOLUL CETĂȚII ȘI TÎRGULUI NEAMȚ

Toplița (1575 iulie 11, atribuit în 1587).

Petricani (pe Topoliță) (1583 martie 24, Petru Șchiopul pentru mănăstirea Homor; 1599 martie 30, menționat ca luat la ocol de Aron voevod).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

63
LXXXIV.
ACADEMIA
MSSC
Romîni

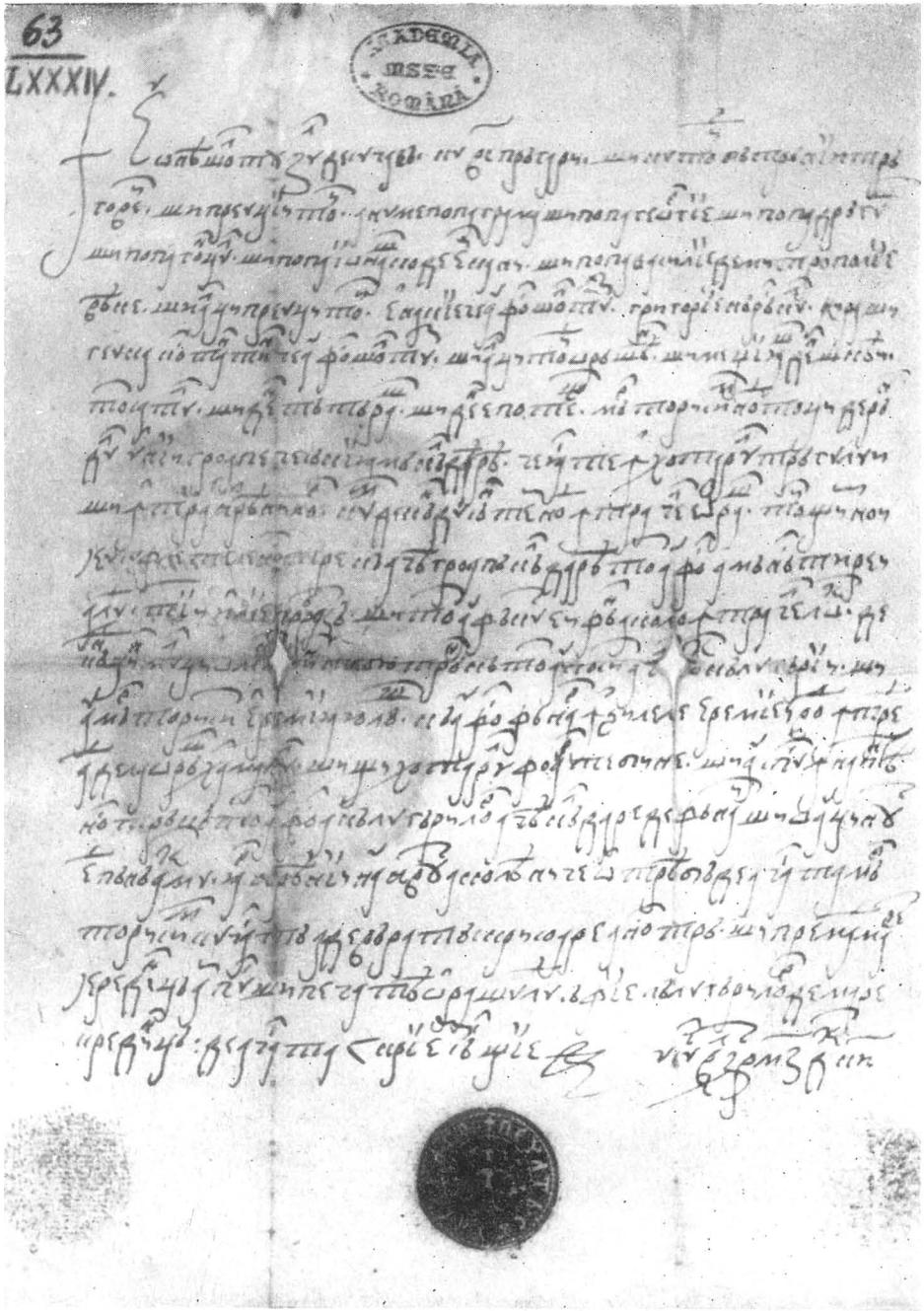

Fig. 1. — 1639 dec. 28, Suceava

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

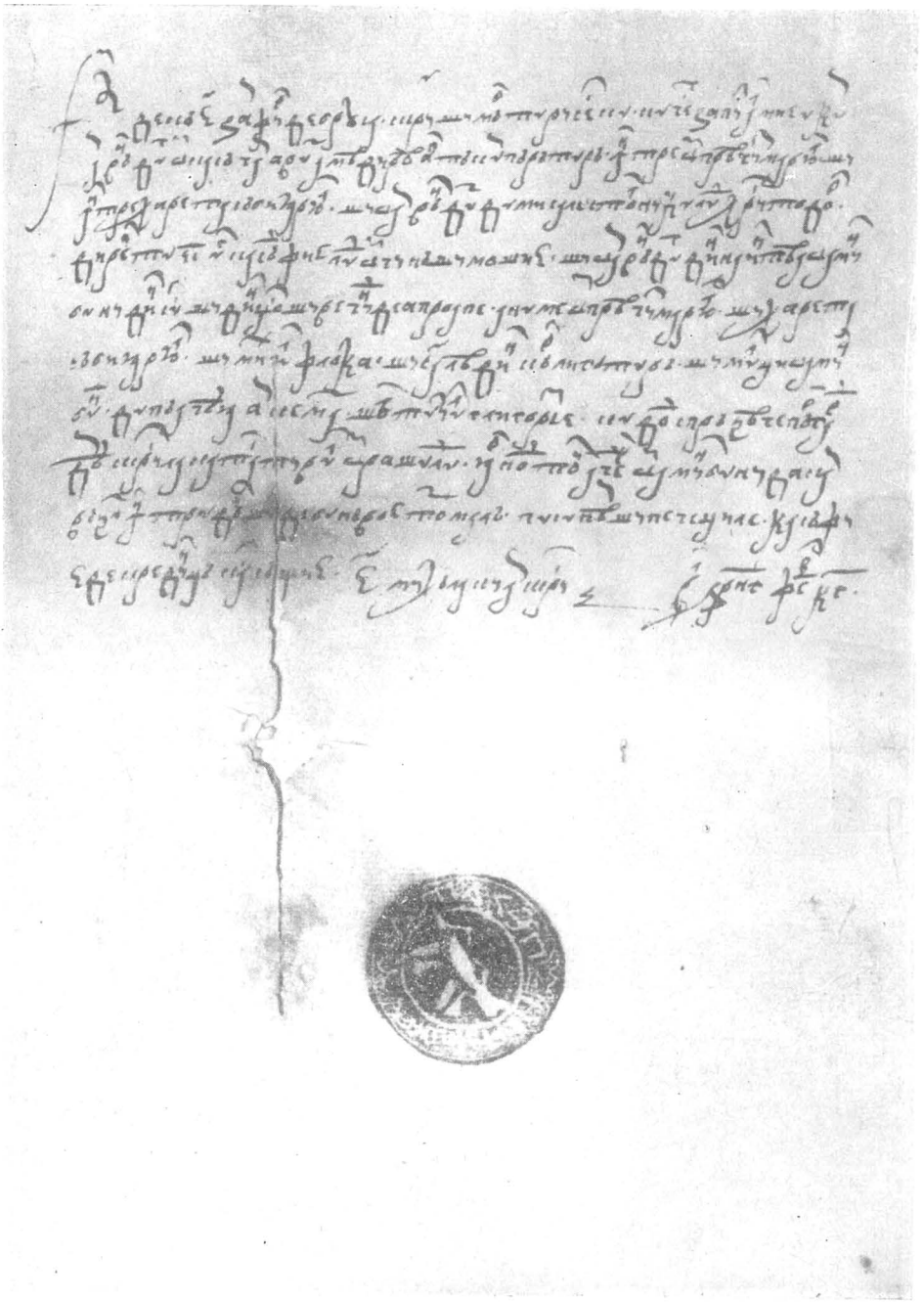

Fig. 2. — 1645 februarie 23, Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

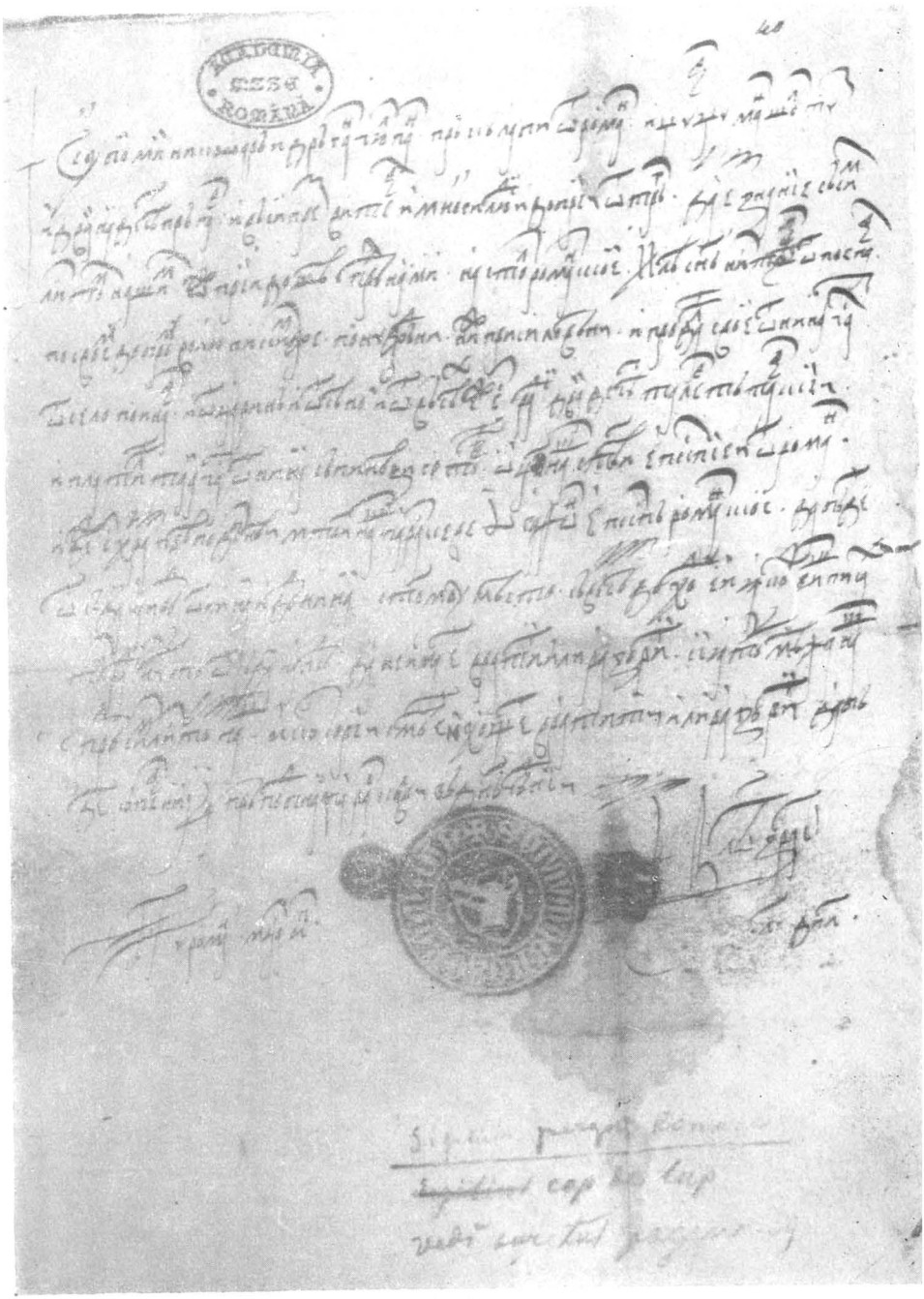

Fig. 3. — 1603 aprilie 30, Roman

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

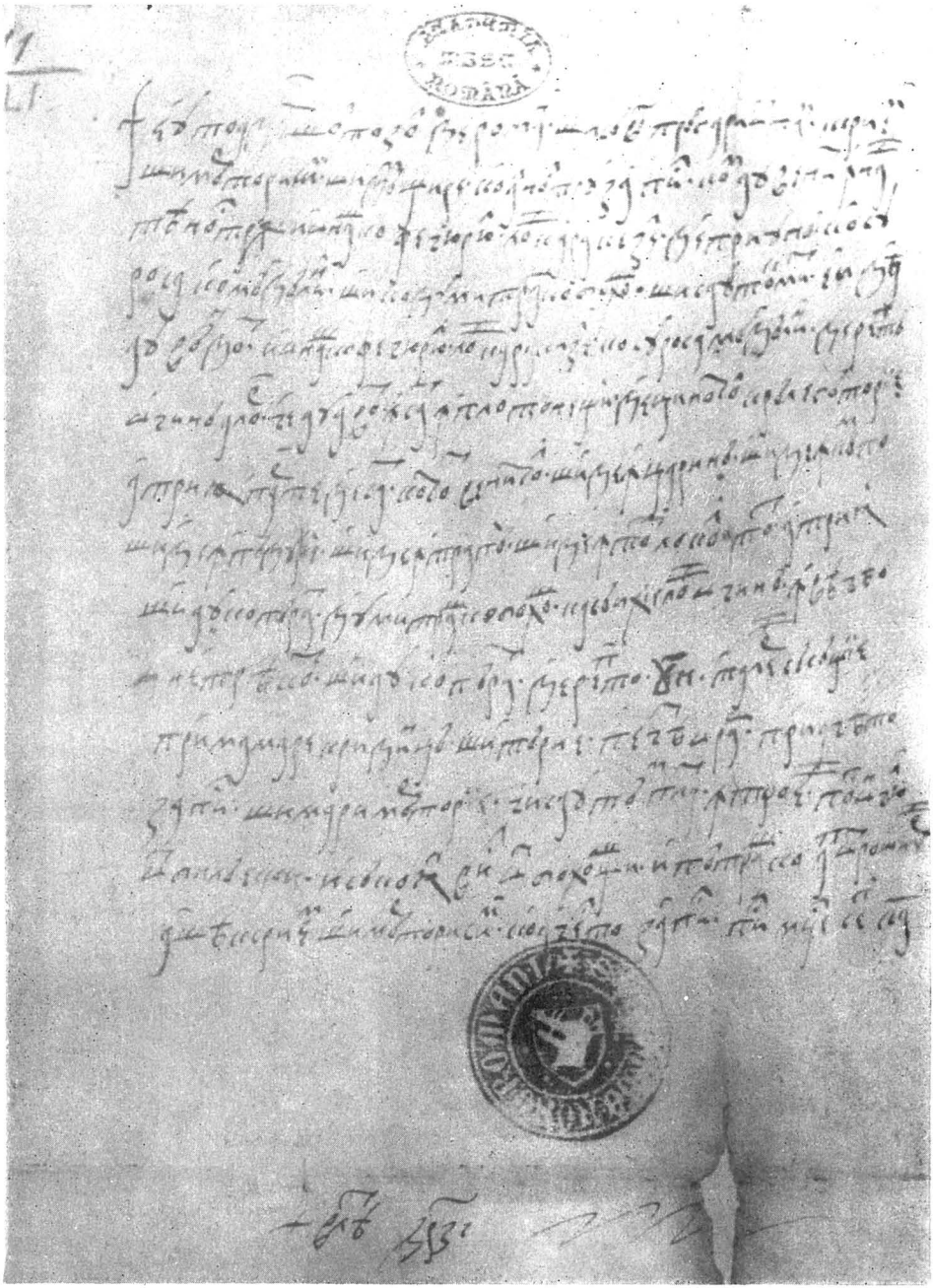

Fig. 4. — 1608 septembrie 21, Roman

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

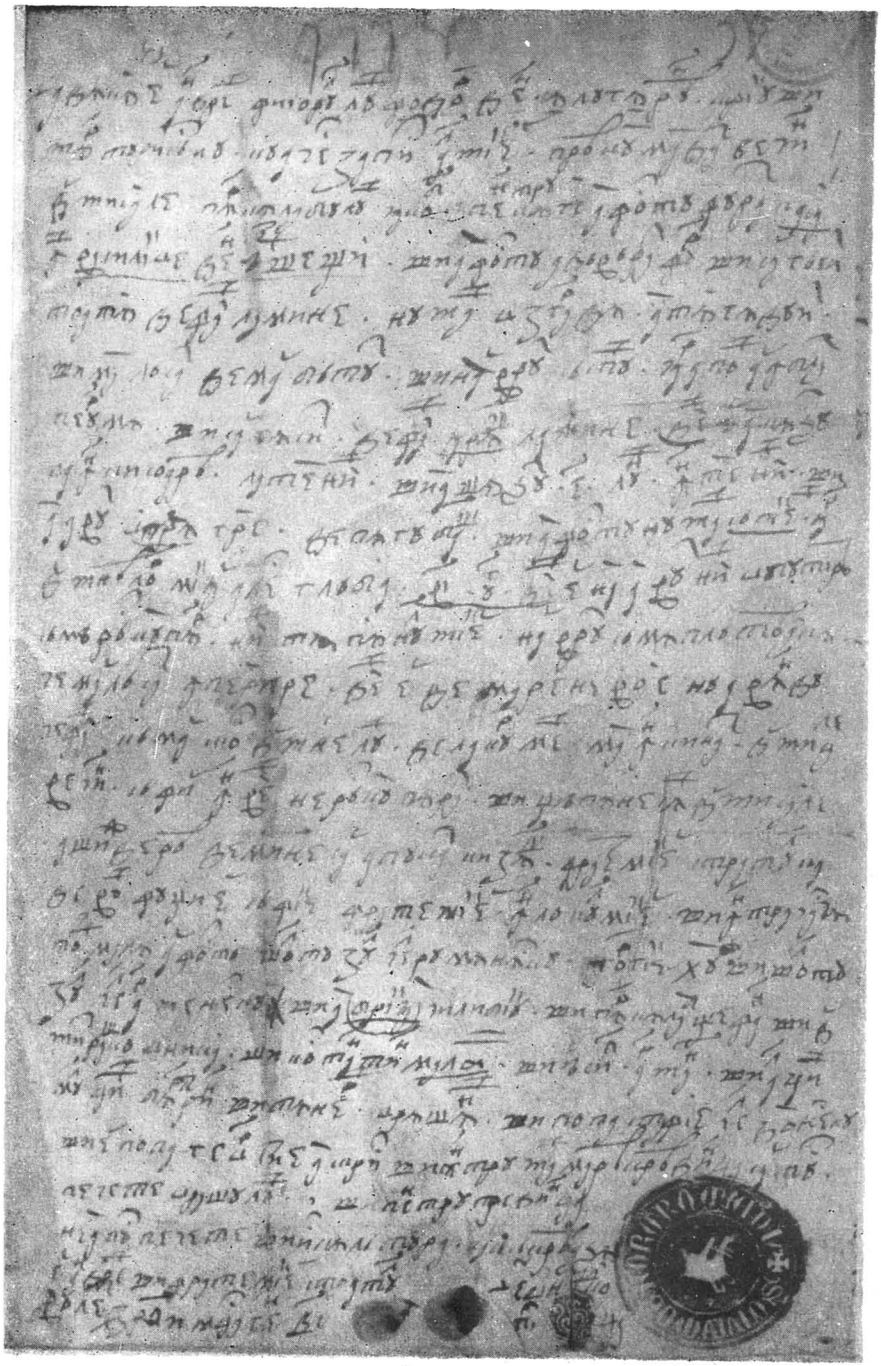

Fig. 5. — 1660 ianuarie 12, Roman

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

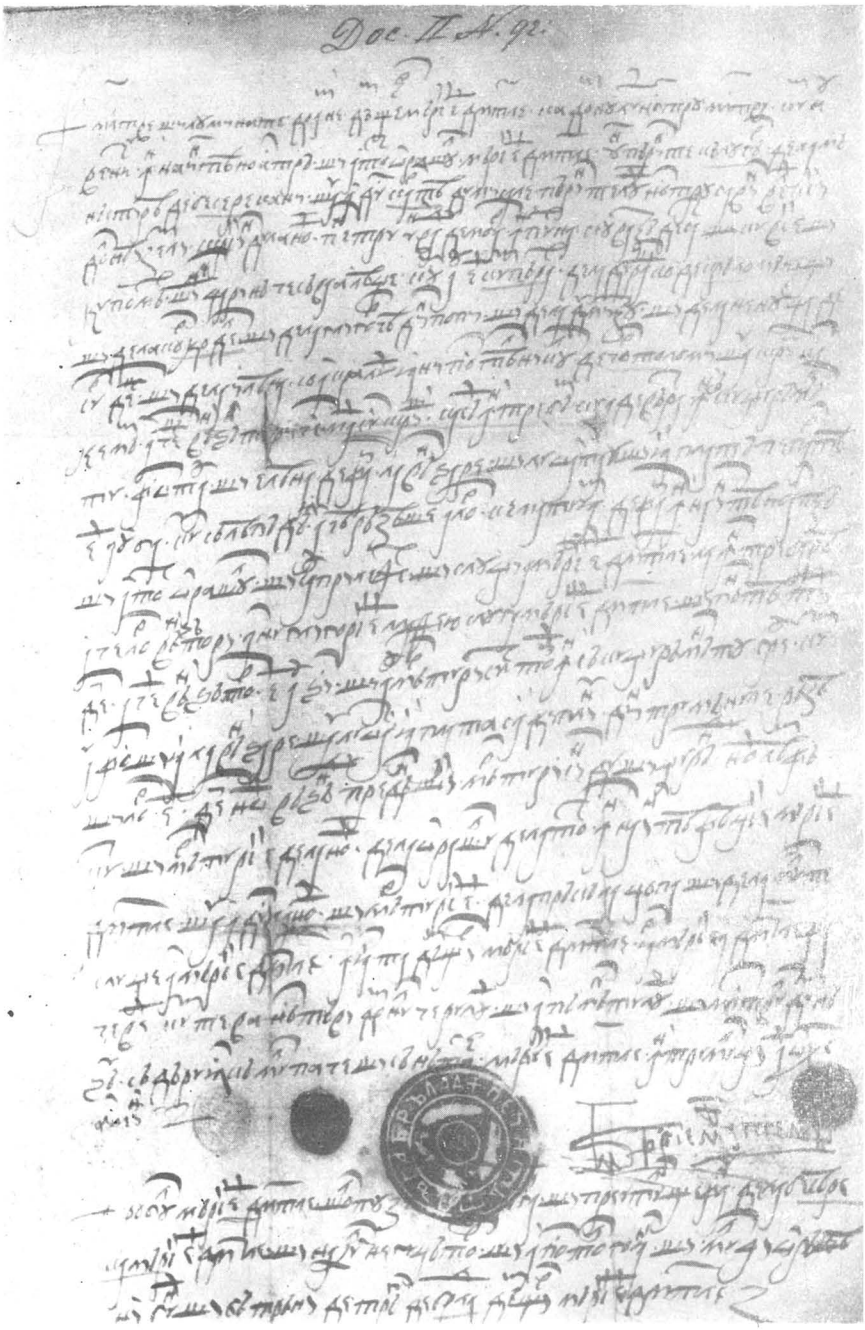

Fig. 6. — Secolul XVII, Bîrlad

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 7. — 1609, Bîrlad

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

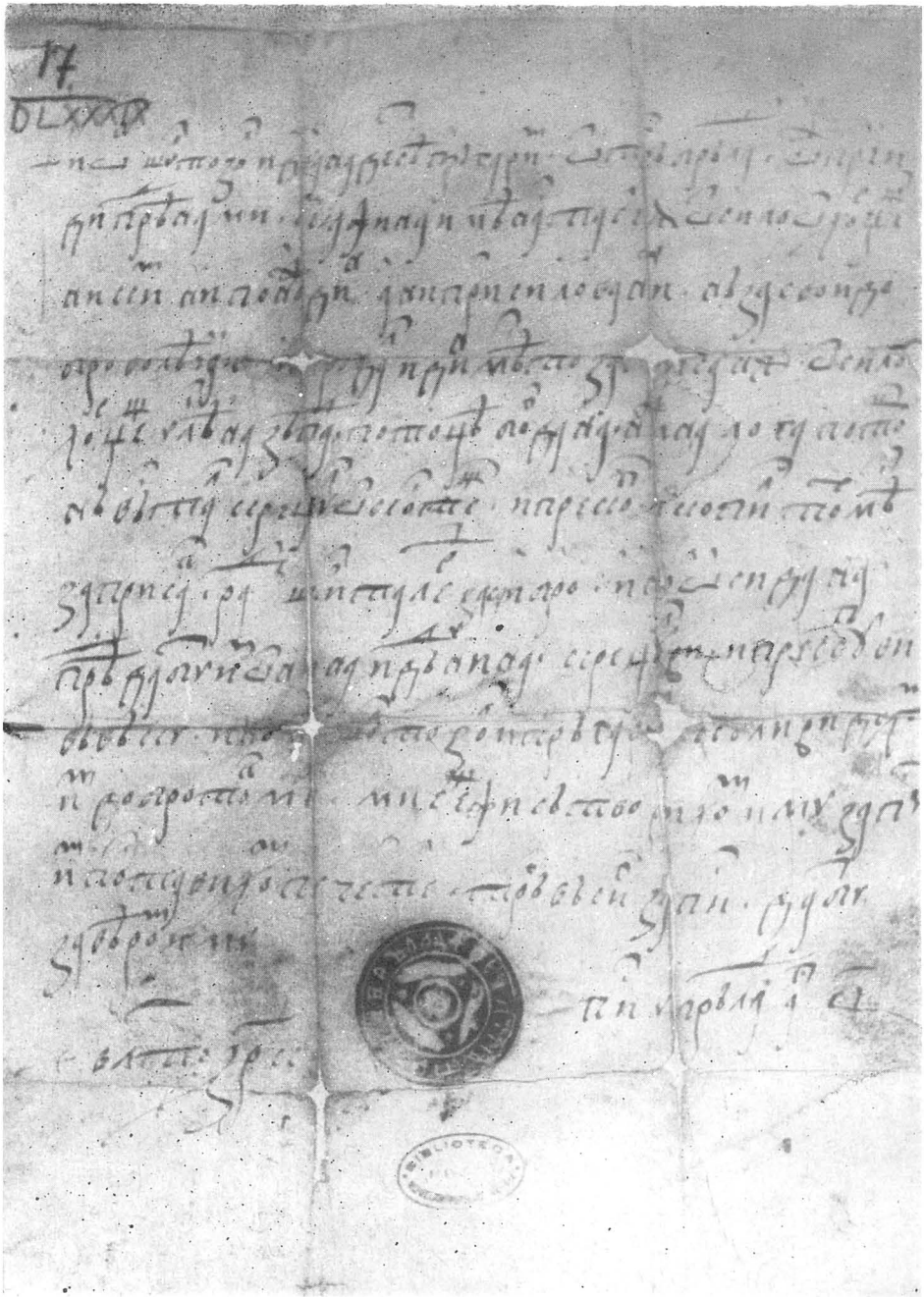

Fig. 8. — 1612 aprilie 13, Bîrlad

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

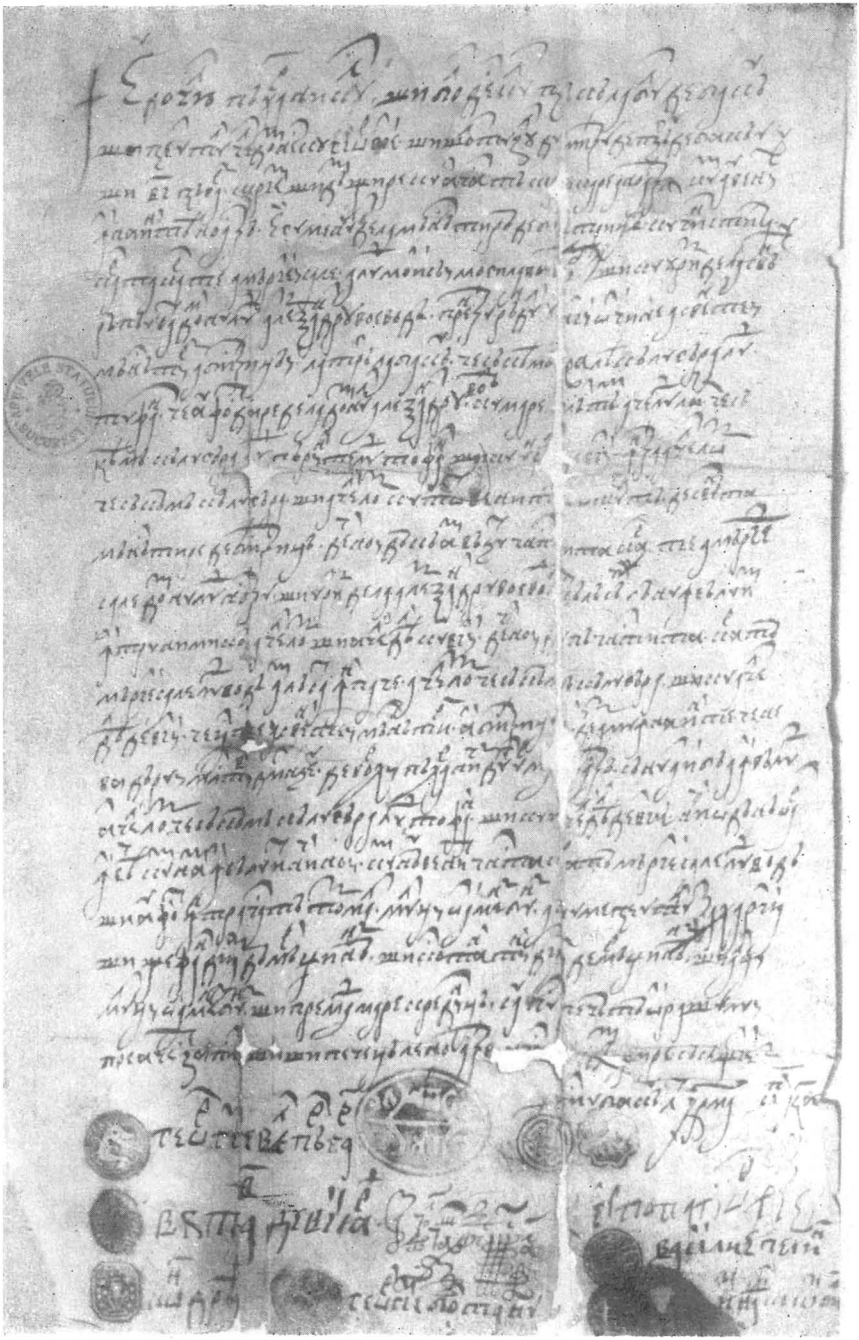

Fig. 9. — 1633 septembrie 21, Bacău

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

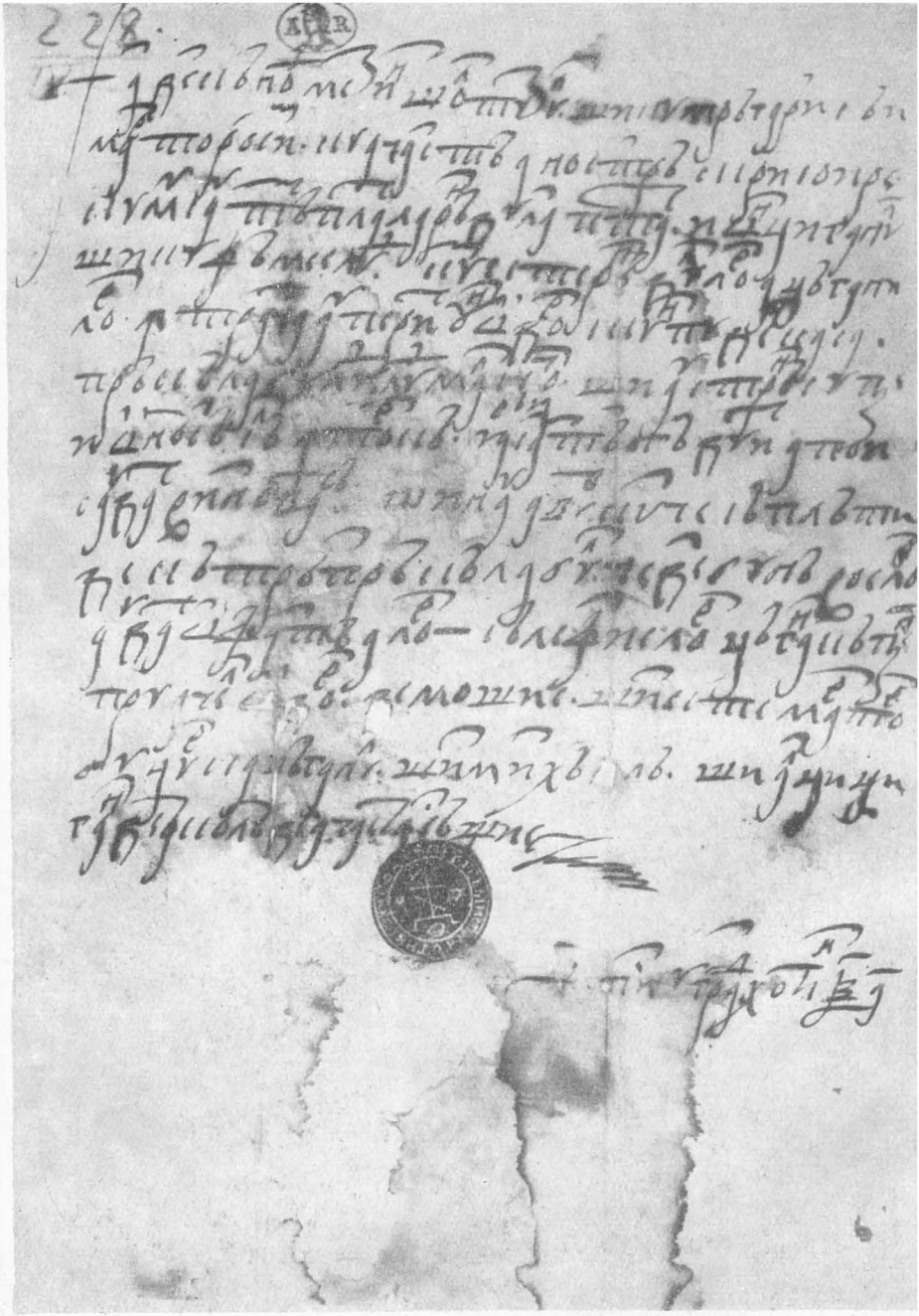

Fig. 10. — Secolul XVII august 1, Hotin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

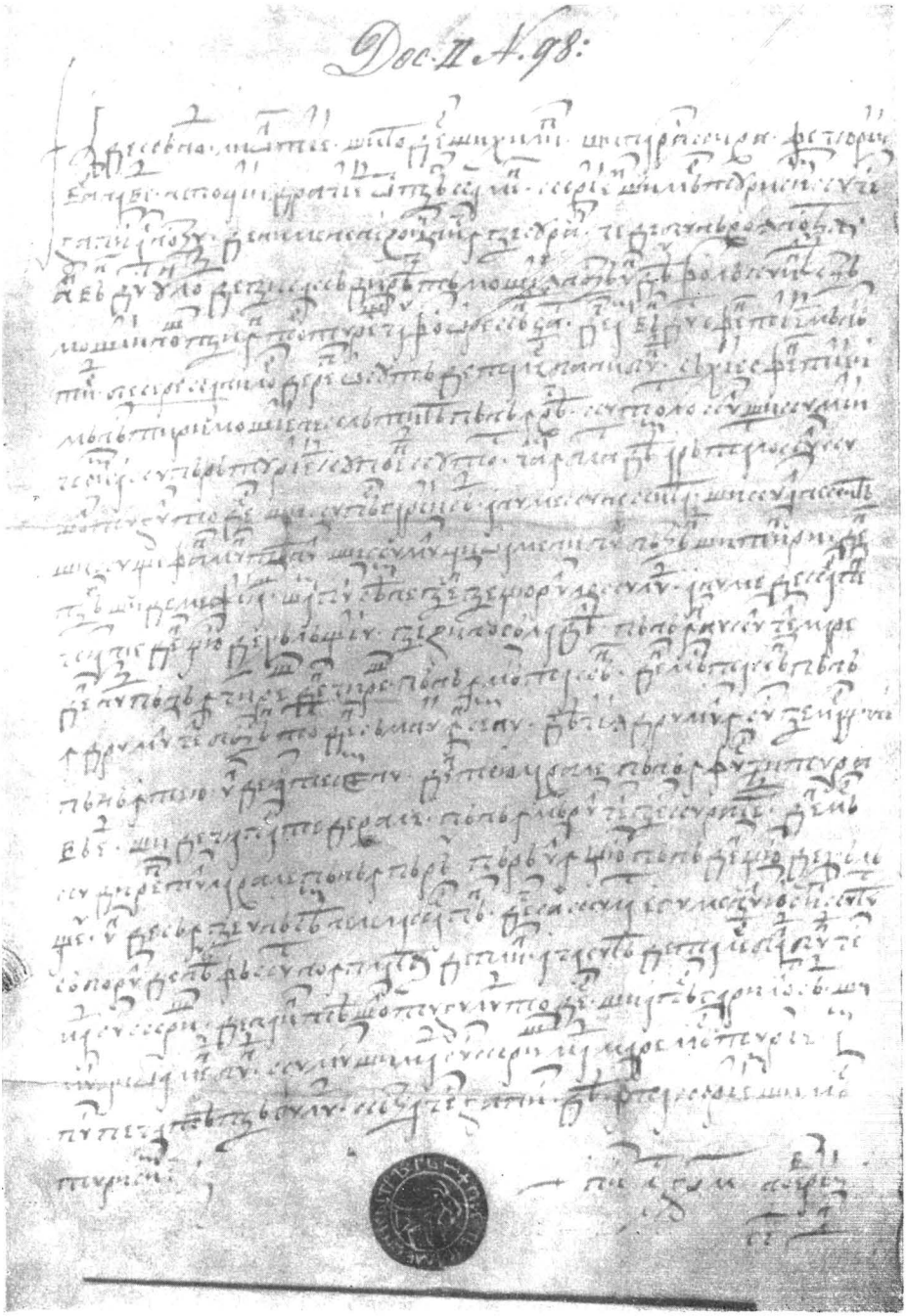

Fig. 11. — 1632 noiembrie 13, Piatra

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

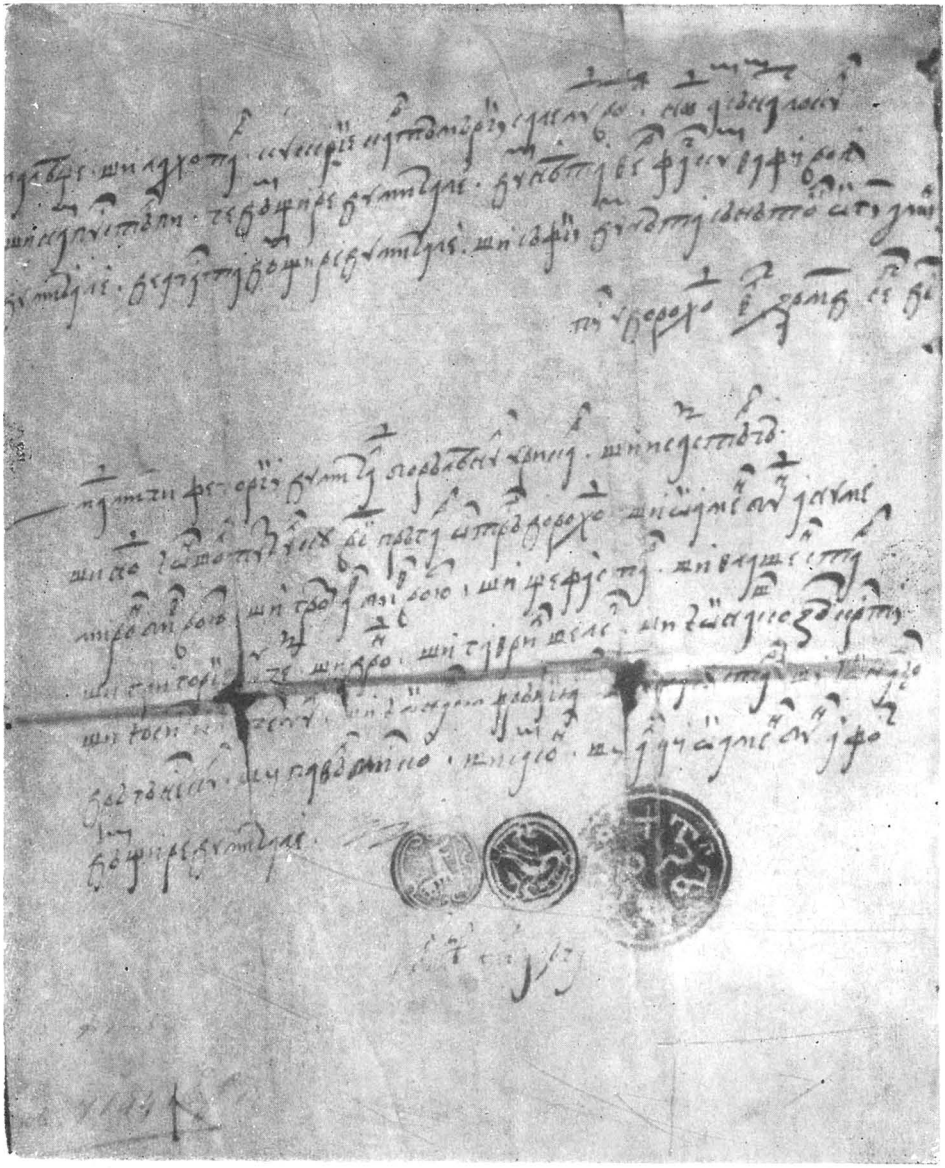

Fig. 12. — 1636 septembrie 14, Dorohoi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

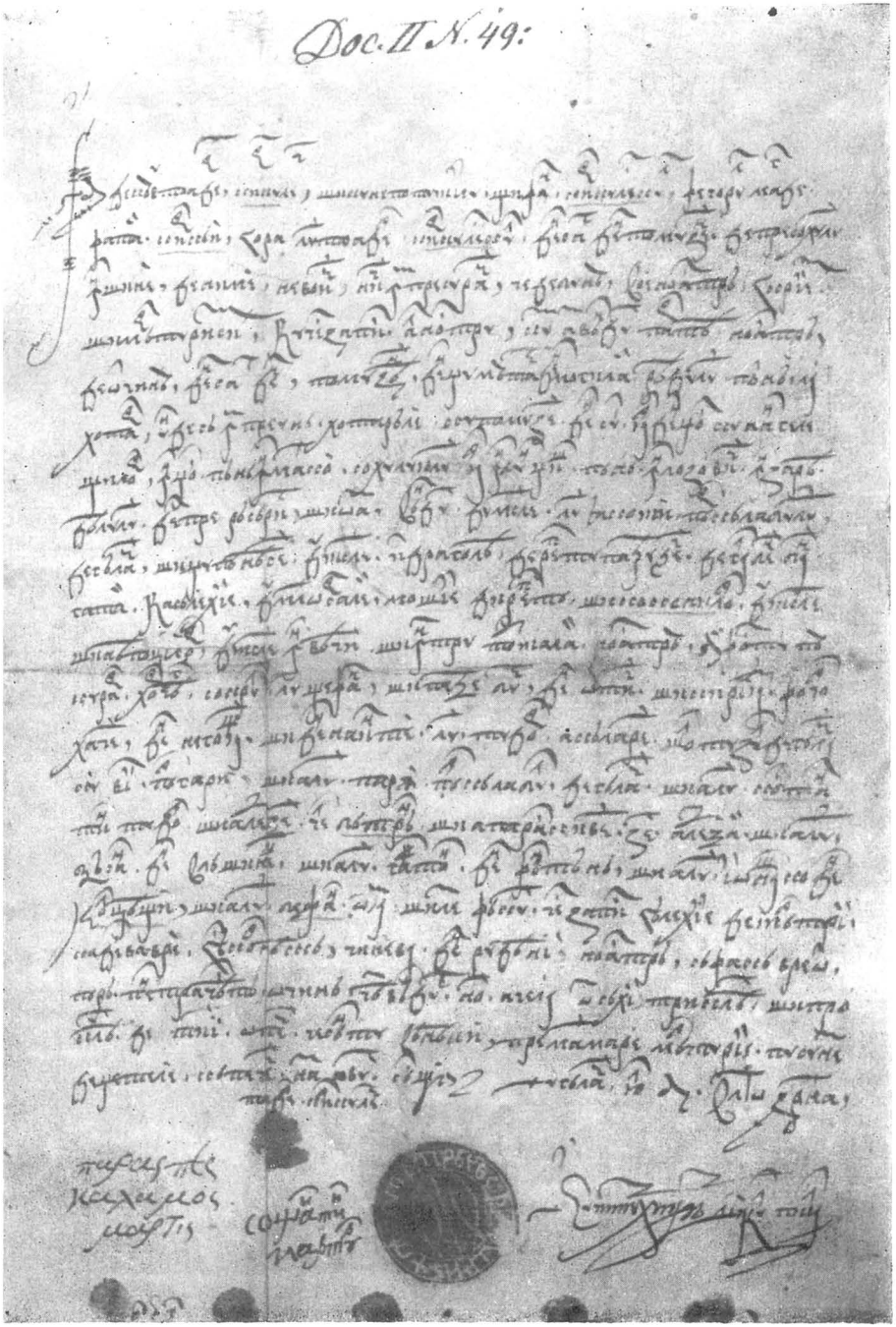

Fig. 13. — 1643 iulie 1, Galați

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

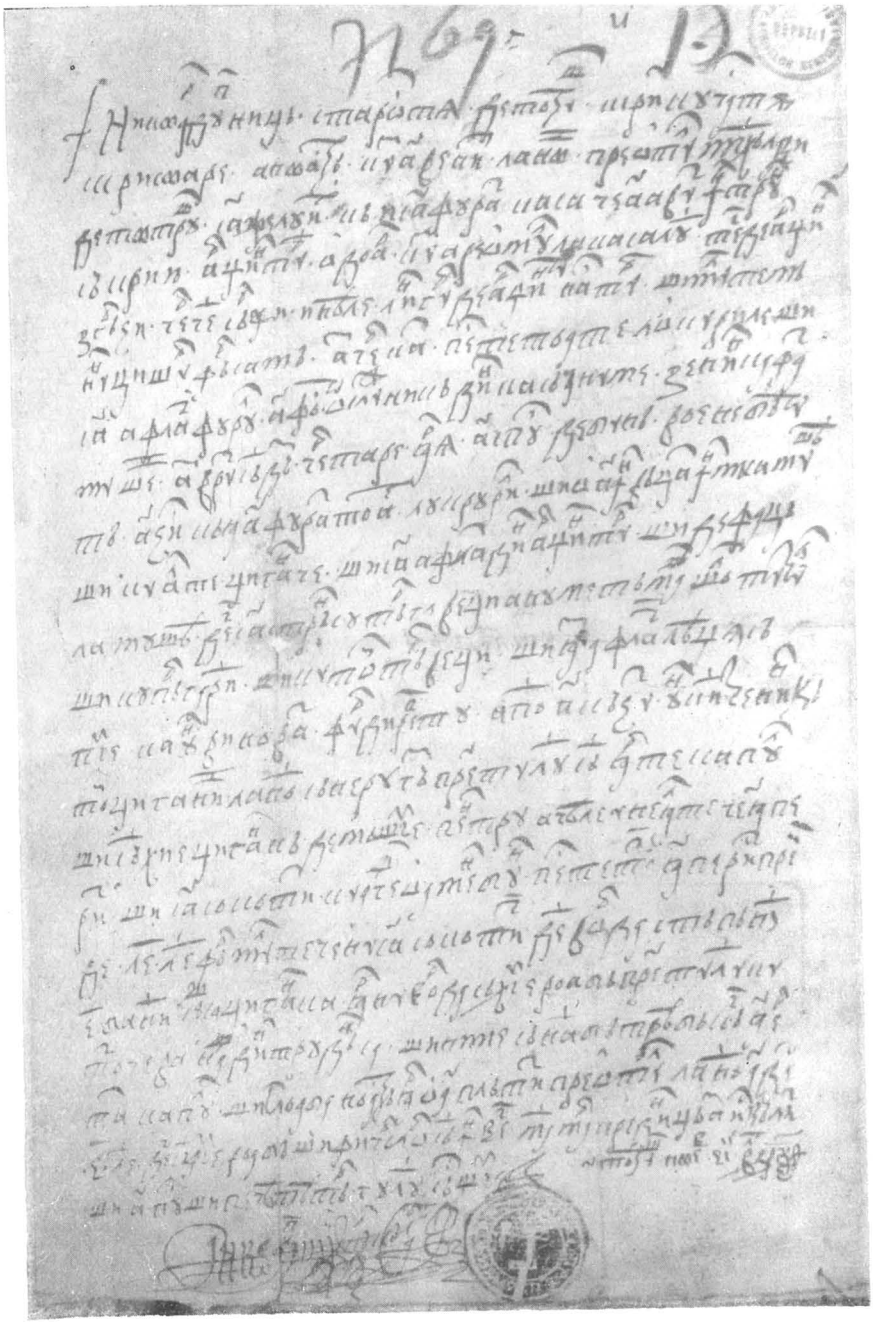

Fig. 14. — 1661 noiembrie 15, Trotuș

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

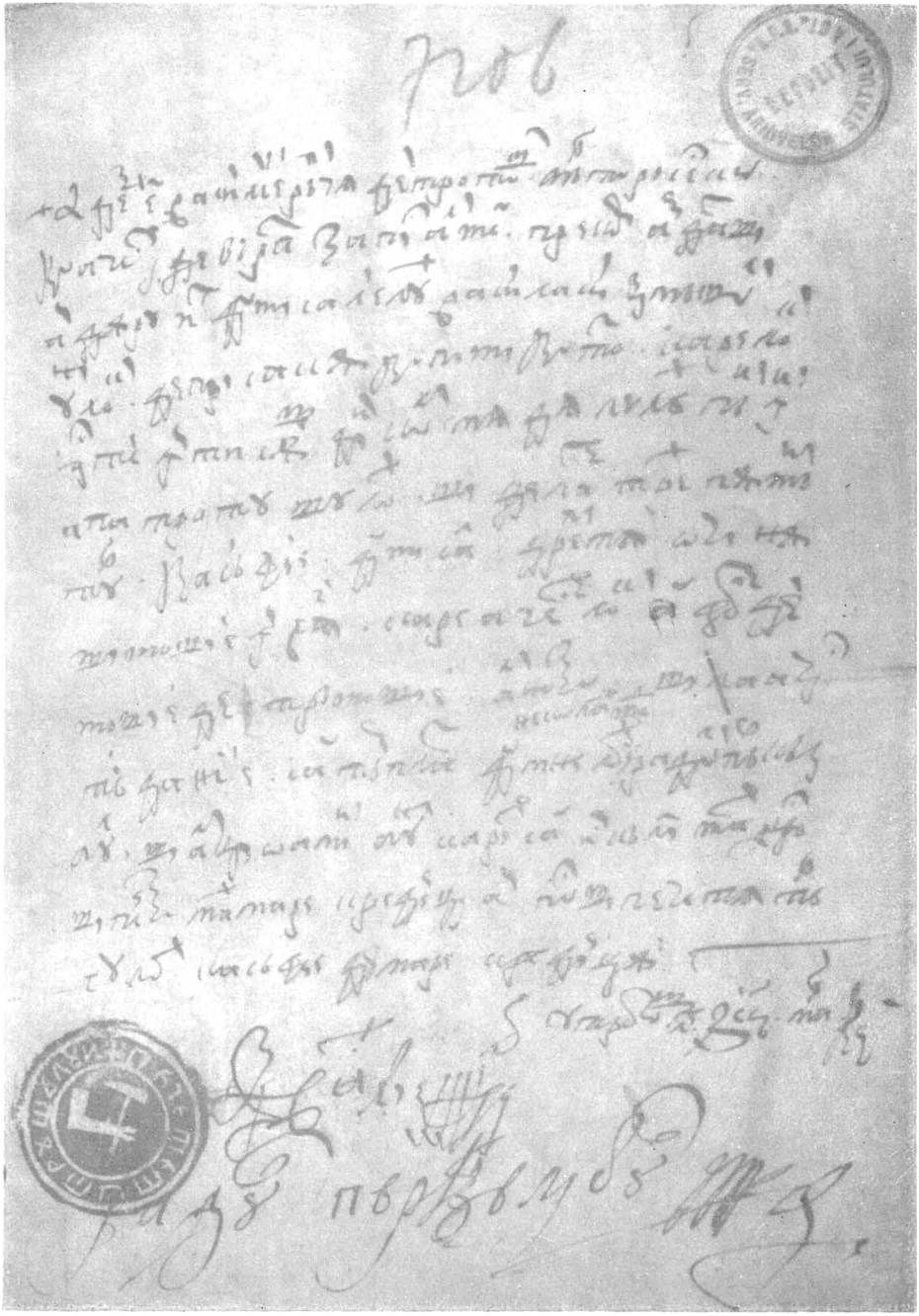

Fig. 15. — 1698 martie 26, Trotuș

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A.S.B. - S.B.P.
M-rea Neamt
P. LXV Nr. 3590

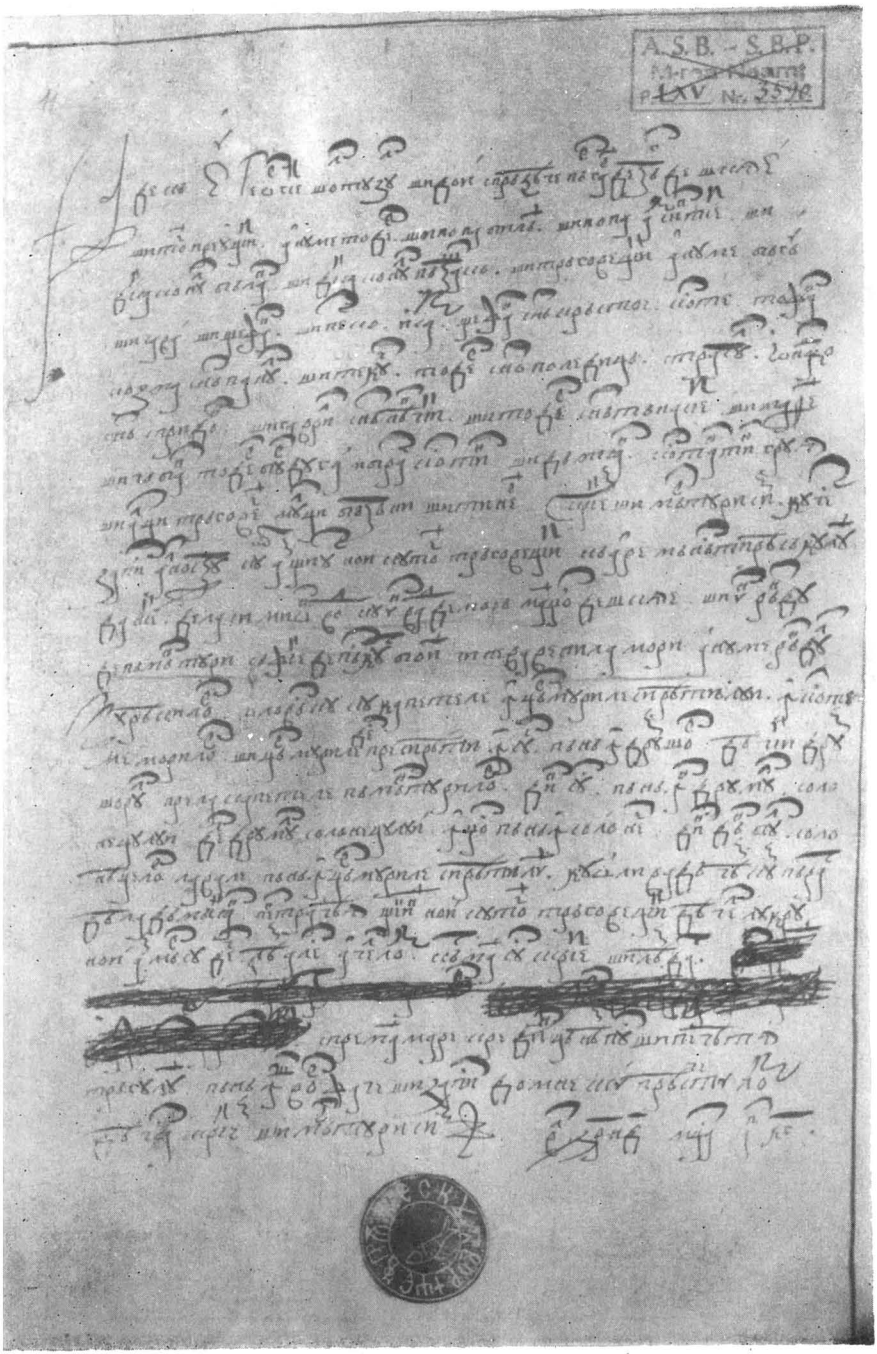

Fig. 16. — 1646 aprilie 23, Șcheia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

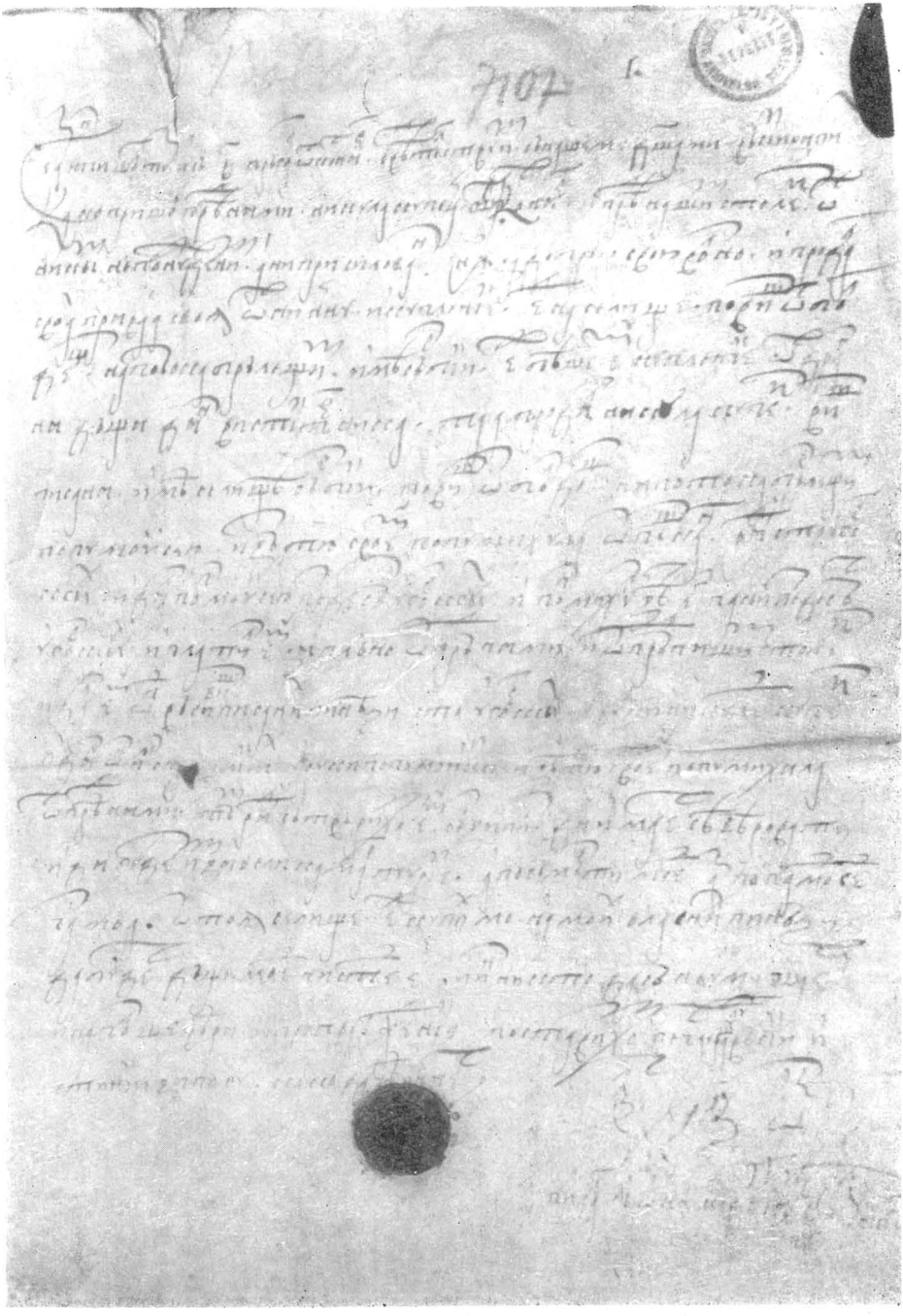

Fig. 17. — 1598 octombrie 24, Cotnari

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

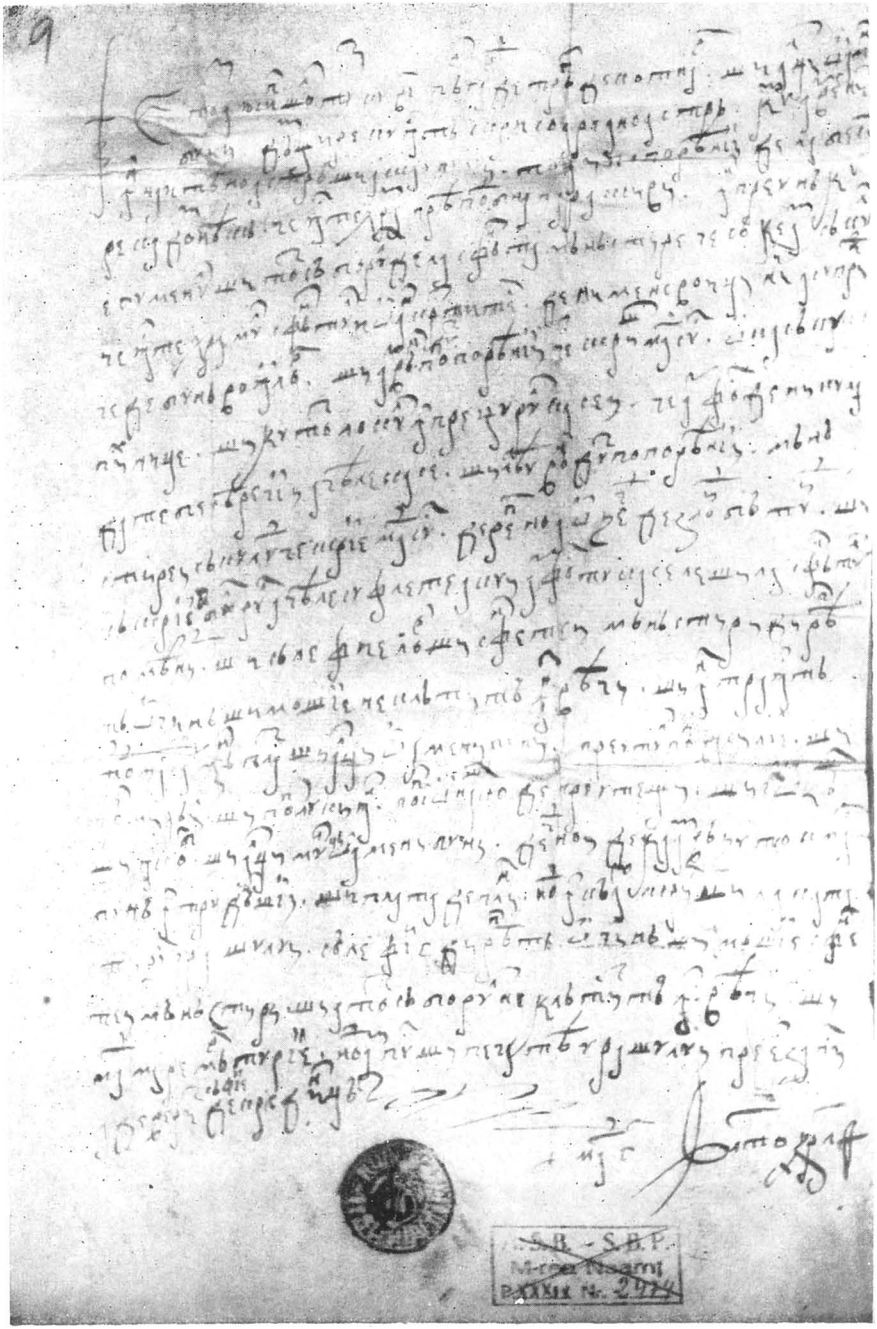

Fig. 18. — 1631 mai 3, Cotnari

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

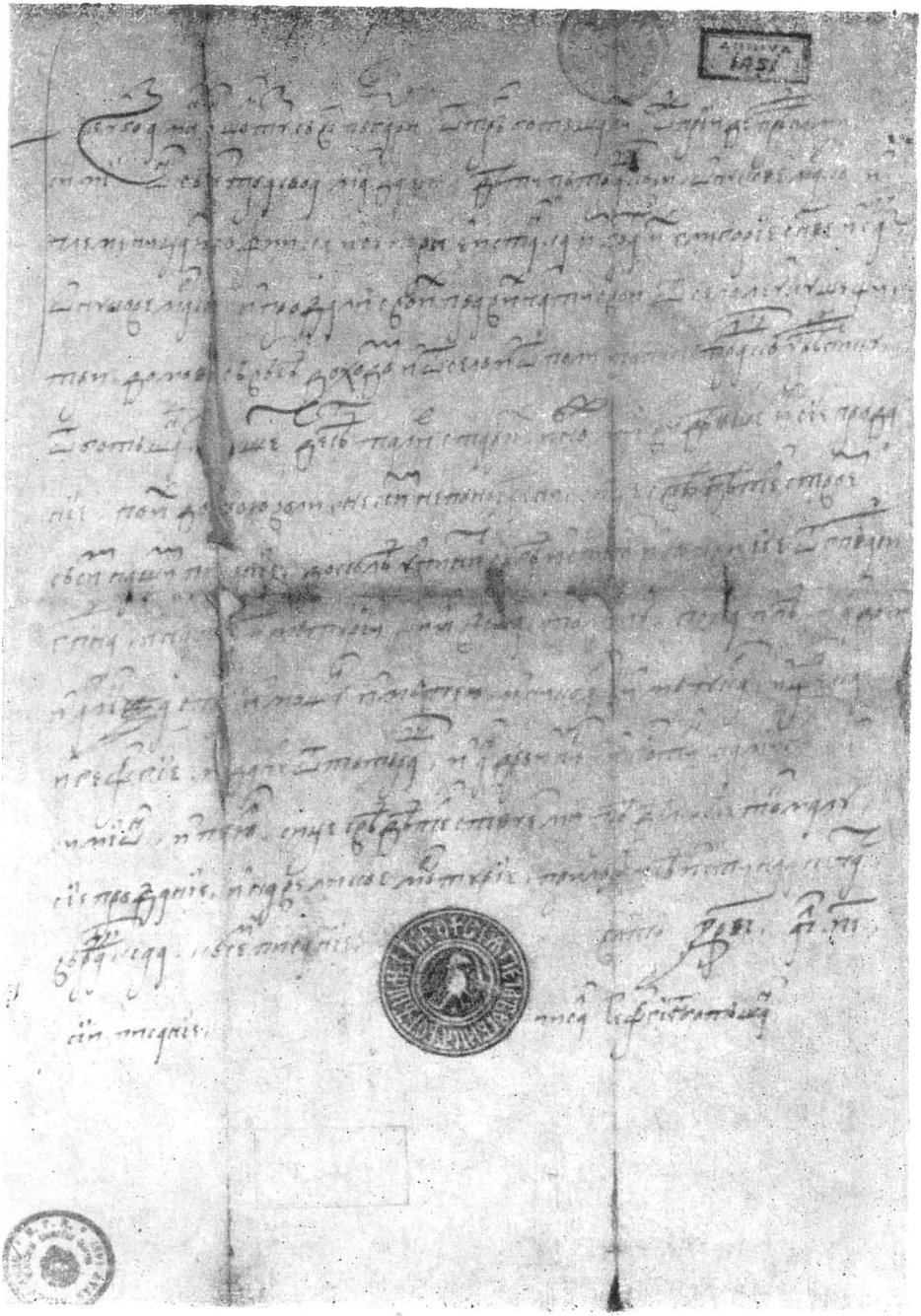

Fig. 19. — 1604 aprilie 18, Botoșani

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

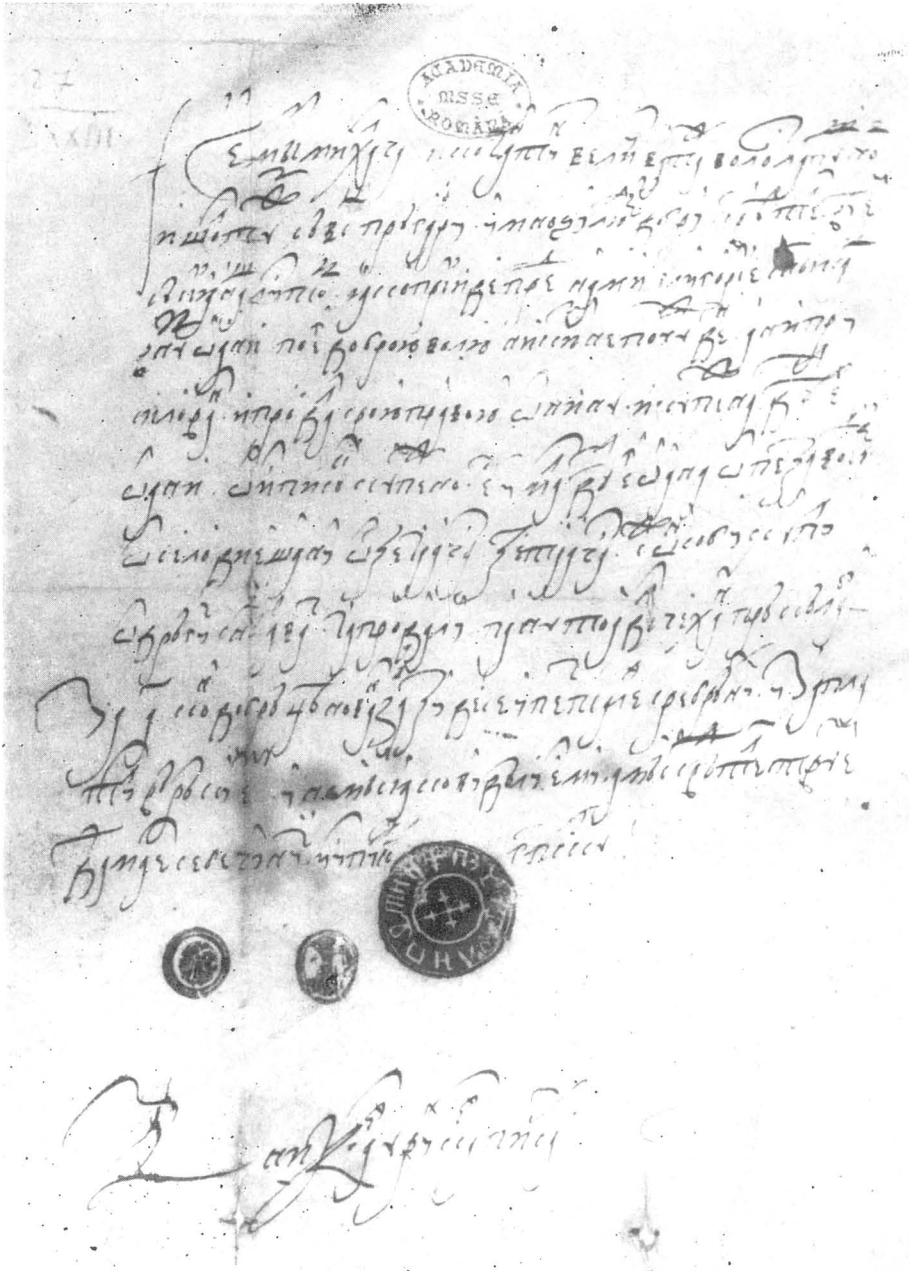

Fig. 20. — c. 1600, Lăpușna

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 21. — 1647 martie 1, Soroca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vinători (menționat 1585 octombrie 20; 1591 ianuarie 5; 1595 noiembrie 17; atribuit de Simion Movilă mănăstirii Secul la 1607 aprilie 25; confirmat 1612 ianuarie 16, 1612 aprilie 17; 1622 ianuarie 2 pentru coloniști și vecini fugiți, confirmat 1630 septembrie 9, 1632 aprilie 30 și august 12 de Alexandru Iliaș, 1634 mai 14 de Vasile Lupu).

Davideni (1597 oct. 28 menționat vîndut de Ștefan Rareș mănăstirii Neamț pentru 400 ughi).

Săvești (atribuit de Petru Șchiopul în 1586 aprilie 18 mănăstirii Probota).

Tărpești (1586 mai 22).

Borcești (1588 martie 10, moara atribuită de Petru Șchiopul Schitului lui Zosim, în 1596 iulie 14 satul și moara întărite de Ieremia Movilă mănăstirii Secul; 1604 aprilie 15, 1612 ianuarie 16, 1638 martie 2 confirmare de la Vasile Lupu; 1649 august 9 menționat ca selițe de la Constantin Movilă pînă la Vasile Lupu).

Netezi (1598 aprilie 11 confirmat de Ieremia Movilă mănăstirii Toplița, danie de la Petru Șchiopul).

Războeni (dat de Petru Șchiopul mănăstirii sf. Ilie, mențione din 1613 martie 31).

Sacalășești pe Topolița (1619 februarie 9, atribuit de Radu Mihnea lui Gheorghe mare spătar; 1636 decembrie 5, Vasile Lupu pentru Gheorghe Arapu fost sulger, 1640 iulie 24, Vasile Lupu pentru Gheorghe mare ciașnic, cumpărat de la Gheorghe Arapu fost sulger cu 400 taleri argint).

Jurjești (1620 noiembrie 18).

Rauce (1625 august 18, Radu voevod pentru Radu vornic de gloată).

Bălțătești și *Minjești* (1612 iulie 3, 1627 aprilie 7, Miron Barnovschi pentru mănăstirea Hangul. Date de Constantin Movilă lui Pătrașco mare logofăt, stăpînite apoi de Coste Băcioc vornic, ginerele său, și confiscate. Date de Miron Barnovschi fiilor lui Pătrașco, apoi luate cu bani și schimb de la ei și fiii lui Coste Băcioc).

Minjești (silițe) (1646 aprilie 4, menționea daniei lui Petru Șchiopul pentru mănăstirea Bistrița).

Trifești (1675).

4. OCOLUL CURȚII ȘI TÎRGULUI PIATRA

Iucaș (1546 mai 1, prima mențione de ocol în document autentic; 1603 februarie 10; 1606 iulie 30).

Ostăpceni (1552 aprilie 29, dat de Ștefan Rareș mănăstirii Tazlău; confirmat 1570 iunie 17 de Bogdan Lăpușneanu).

Selișteа (pe Almașul Mic) (1577 iulie 9, Petru Șchiopul pentru m-rea Pîngărați).

Dănești (1580 ianuarie 27).

Căcăceni pe Cracău (acordat în 1586, martie 11, lui Andrei logofăt și pîrcălab de Neamț; în 1597 mai 7, primele două menționate ca întărite de Aron voevod lui Drăghici Bogza logofăt și reconfirmate de Ieremia Movilă).

Lălești (idem)

Broșteni (idem).

Dărmănești (1590 martie 23, loc de moară atribuit de Petru Șchiopul mănăstirii Pîngărați; confirmare de la Ștefan Tomșa din 1612 ianuarie 16; 1633 ianuarie 24, sat de strajă; 1637 iulie 5, „hotar domnesc ascultînd de tîrg de Piatră").

Avereștі pe Cracău (1594 decembrie 12, dat de Aron voevod mănăstirii din Țarină; 1618 mai 12, 1630 septembrie 5, moară pentru mănăstirea Bisericani, 1632 aprilie 19 confirmare).

Boțești pe Cracău (1595 mai 18, dat de Ștefan Răzvan mănăstirii Rîșca).

Bilăești pe Cracău (1596 iunie 22, dat de Ieremia Movilă mănăstirii Pîngărați).

Onțești (1605 ianuarie 4; mențione din 1592 februarie 4).

Dingani (idem).

Zănești (idem).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nicoreşti şi *Giurov* pe Cracău (menţionate în 1606 mai 25, ale mănăstirii din Ţarină, acordate primul de Alexandru Lăpuşneanu, al doilea de Petru Şchiopul; în 1610 martie 19, Constantin Movilă acordă venitul satului Giurov Doamnei Marghita; 1632 aprilie 19, confirmare de la Alexandru Iliaş).

Troiţa pe Cracău (1608 aprilie 20, Constantin Movilă pentru Pătraşco mare vornic de ţara de sus; 1612 iunie 16, Ştefan Tomşa pentru mănăstirea Bisericani; confirmări 1631 martie 22 şi 1632 mai 25 de la Alexandru Iliaş).

Vînători (1608 octombrie 10, dat de Constantin Movilă lui Dumitrache Chiriţă postelnic şi cneaghinei Maria; în 1620 dat de creaghina Maria mănăstirii Bisericani; 1627 martie 4, dat de Miron Barnovschi mănăstirii Hangul, după ce, în urma conflictului dintre mănăstirile Golia şi Bisericani, îl trecuse din nou la ocolul Pietrii; 1629 decembrie 15, Alexandru Radu voevod pentru Ionaşco Boldescu; 1633 decembrie 5 şi 1634 ianuarie 5, confirmat de Moise Movilă mănăstirii Bisericani; 1634 februarie 18, renunţarea lui Ionaşco Boldescu fost cupar; 1634 martie 15, Moise Movilă pentru Bisericani; 1634 mai 12, Vasile Lupu confirmare pentru Bisericani; 1639 aprilie 20, Vasile Lupu pentru Bisericani, în conflictul cu Ionaşco Boldescu; 1639 octombrie 27, Vasile Lupu pentru Bisericani contra pretenţiilor lui Boldescu).

Ivăneşti pe Cracău (1612 ianuarie 16, Ştefan Tomşa pentru mănăstirea Pîngăraţi).

Jideşti (dat de Damian vistier mănăstirii Secul; 1612 ianuarie 20, confirmat de Ştefan Tomşa mănăstirii Secul; 1616 iunie 6, Jideşti întărit de Alexandru Movilă cneaghinei lui Damian vistier; confirmări din 1631 ianuarie 4 de la Moise Movilă şi 1634 mai 14 de la Vasile Lupu).

Ruşciori (idem).

Murgoceşti pe Cracău (dat de Aron voevod lui Andreica miedar; Ieremia Movilă îl trece la ocol şi-l acordă lui Miron fost clucer pentru 1700 ughi galbeni; 1619 iunie 8; în 1621, noiembrie 20, confirmat lui Ionaşco Jorea; 1627 martie 20, Miron Barnovschi pentru Toma postelnic; 1634 iulie 16, Vasile Lupu pentru Ionaşco Jora fost pîrcălab).

Verşeşti (idem).

Căuceleşti, selişte pe Cracău, (1618 ianuarie 28, acordat de Radu Mihnea lui Toma ureadnic (vornic) de Piatra şi fratelui său Iordache aprod pentru slujire; 1618 martie 20, uric, Arh. St. Buc. Achiziţii noi, 1115/3—4).

Negriteşti (1619 aprilie 30, vîndut de Ieremia Movilă cu 530 ughi).

Popşeşti pe Cracău (1619 iulie 20, Radu Mihnea pentru mănăstirea Bisericani; 1630 ianuarie 3, septembrie 5; 1631 martie 20, 1632 mai 25).

Călimani pe Cracău (menţiunea daniei lui Ieremia Movilă pentru slujire, lui Ieremia vornic de gloată, în uric de la Gaşpar Graţiani).

Roznov (1619 decembrie 4, ieşit din ocol sub Petru Şchiopul, al cneaghinei Bilăiasa; 1647 iunie 2, Vasile Lupu în conflictul dintre sătenii din Roznov şi mănăstirea Bistriţa pentru porci la jir).

Tortoreşti, selişte în hotarul tîrgului, (1630 ianuarie 8, Alexandru voevod întăreşte prisacă la — vîndută de particulari mănăstirii Bisericani; 1631 august 29, Moise Movilă pentru Pătraşco Başotă mare vistier pentru slujire şi 200 galbeni ungureşti. Hotarul seliştei — „să se aleagă din toate părţile de hotarul tîrgului Piatra"; 1635 august 20, Vasile Lupu din ocolul tîrgului).

Pîngăraţi, poiana — (1632 iunie 24, Alexandru Iliaş confirmă pentru mănăstirea Pîngăraţi dania de la Alexandru Lăpuşneanu).

Tătăraşi, selişte pe Bistriţa, (1596 martie 16, Ieremia Movilă pentru mănăstirea Bistriţa; 1643 ianuarie 12, Vasile Lupu confirmă dania de la Ştefan cel Mare şi Ieremia Movilă).

Podoleni, pe Bistriţa, (1649 februarie 28, Vasile Lupu în conflictul dintre mănăstirile Tazlău şi Rîşca, confirmare pentru aceasta din urmă după actul de la Petru Şchiopul).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. OCOLUL TÎRGULUI DOROHOI

Cîrstineşti, silişte pe Iubăneasa, 1591 martie 16, întărit de Petru Şchiopul lui Gheorghe Dorohoncean diac, pentru slujire şi doi cai; 1622 mai 24, vîndut de Cazacul şi Pătraşco, fiii lui Gheorghe Dorohoncean fost comis, mănăstirii Solca, pentru 400 taleri argint).

Şendriceni pe apa Buhaiului (1611 iunie 12, Constantin Movilă pentru Vasile Orăş mare vornic de ţara de sus; confiscat de Tomşa pentru participare la lupta de la Cornul lui Sas; atribuit de Radu Mihnea în 1616, august 15, lui Onciul Iuraşcovici, staroste de Cernăuţi, ginerele lui Orăş, pentru slujire. Cf. pentru Şendriceni schema completă la Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIV, p. 36).

Iubăneşti pe Iubăneasa (1607 noiembrie 27, Constantin Movilă pentru Isac Balica mare vistier pentru slujire; 1615 martie 30, dat de Ştefan Tomşa mănăstirii Solca după confiscare).

Dămileni (1621 mai 6, Alexandru Iliaş pentru Tăutu logofăt). —

Măgura sub bucovină (1624 martie 27, danie de la Ştefan Tomşa pentru Nicoară hatman; 1628 noiembrie 18).

Silicicani pe Başău (dat de Alex. Lăpuşneanu mn. din Ţarină; 1633 ianuarie 15, schimb).

Miclăuşeni (1638/1639, Vasile Lupu pentru C. Stîrcea pîrcălab de Hotin; 1620 august 5, Surete şi izvoade, XIV, p. 6—8).

6. OCOLUL TÎRGULUI ŞTEFĂNEŞTI

Biolare, selişte, (1579 septembrie 1, Petru Şchiopul pentru Gavril vistier).

Selicicani (1581 februarie 20, Iancu Sasul pentru mănăstirea sf. Nicolae de la Greci).

Răghileşti, selişte, (1582, Iancu Sasul pentru Ştefănescu cămăraş şi Tiron diac întărirea ispisocului de danie de la Petru Şchiopul).

Durneşti (1589 iunie 5, pentru Gavril aprod).

Badeuţi, selişte (1591 martie 7).

Broşteni (1591 aprilie 30, Petru Şchiopul pentru Stamate stolnic).

Dobărcini la Cărpeniş (1604 mai 16, Ieremia Movilă pentru Cărăiman mare ceaşnic; 1617 aprilie 9, întărirea lui Radu Mihnea pentru Dumitru Buhuş).

Truşeşti (1568 februarie 16, Alexandru Lăpuşneanu pentru mănăstirea Slatina).

7. OCOLUL CURŢII ŞI TÎRGULUI BOTOŞANI

Măcicăteni pe Jijia (1583 august 1, Petru Şchiopul schimb pentru Galata; 1634 iunie 3, Vasile Lupu pentru Ionaşco Dobrenchi uricar; 1635/1636, Vasile Lupu pentru Galata de sus; 1645 iunie 15, Vasile Lupu pentru Grigoraşco Jora, silişte de sat).

Onţeni (1588 decembrie 20, Petru Şchiopul pentru Moldoviţa).

Stăuciani, pe Sitna, (1589 iulie 10, Petru Şchiopul pentru mănăstirea Putna).

Teişori (1595 noiembrie 4, Ieremia Movilă pentru mănăstirea Galata, danie de la Petru Şchiopul; 1620 noiembrie 7; 1630 august 17).

Costeşti (1615 martie 18).

Mănăstireni, idem.

Curteşti (1627 mai 22, Miron Barnovschi pentru Duca comis pentru slujire).

Ruşi (1632 decembrie 14, Alex. Iliaş pentru Cîrstea uricar şi Cazacul cămăraş pentru slujire; 1633, Alex. Iliaş pentru Cîrstea Chiosea Brăileanul pentru slujire şi 250 taleri argint la vistierie; Vasile Lupu, confirmare 1636 aprilie 14; 1670 iulie 6, Gheorghe Duca pentru Anghelache fiul lui Cîrstea Brăileanu; 1702 octombrie 6, Constantin Duca pentru nepoţii acestuia).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costeşti sub Cozance, pe Jijia, (1635 martie 27, danie lui Vasile Lupu de la Miron Barnovschi şi transmis lui Pătraşco Ciogolea pîrcălab de Hotin),

Costeşti (pe Siret). (1641 septembrie 16, marii boieri pentru Ursu Vartic).

Slobozia Drăcşanilor (1644 iunie 26, sat de ocol; 1690 acordat pentru 9000 lei, pentru „trebile ţării" de Constantin Cantemir lui Iordache Ruset vel vistier).

Gurbăneşti („de ocolul Botoşanilor", 1650 martie 24, Vasile Lupu pentru averea lui Iorga fost mare postelnic).

Necşani (1654 martie 23, menţiunea daniei lui Miron Barnovschi pentru mn. Dragomirna).

Oncani (1658 ianuarie 8; 1662 iunie 14, Istrate Dabija pentru Iftimie Boţu fost pîrcălab, danie de la Vasile Lupu).

Păpăuţi (1673 acordat de Ştefan Petriceico lui Andronic Cerchezul fost mare armaş, pentru slujire, în 1679 reconfirmat de Gheorghe Duca şi în 1696 de Antioh Cantemir lui Miron spătar, fiul lui Andronic fost mare vornic, vîndut în 1699 lui Costin Neaniul vel căpitan de margine de Ţara Românească).

Stănceşti (1730 septembrie 28, acordat de Grigore Ghica lui T. Calmăş, vornic de Cîmpulung).

8. OCOLUL ŞIPOTE

Stroeşti pe Sitna (1576 aprilie 18, Petru Şchiopul pentru mănăstirea Sava-Ierusalin; 1626 aprilie 20, confirmare; 1631 aprilie 1, Moise Movilă fixarea contribuţiilor).

Tătăreni, silişte pe Miletin, (1624 martie 15, menţiunea daniei lui Ştefan Tomşa pentru Gheorghe şi Iuraşco Başotă dieci).

Şipote (curte domnească a Elenei Rareş în 1552, confiscat în 1523 de la familia lui Luca Arbore; 1644 februarie 1, menţionat ca sat domnesc de Vasile Lupu în legătură cu vînătoarea; 1652 aprilie 14, menţionat de Vasile Lupu ca aparţinînd mănăstirii Barnovschi, fost cumpărat de Miron Barnovschi de la Radu Mihnea cu 1800 ughi; 1657 iunie 15, sat „la drumul mare, pe unde trec solii"; 1680 silişte în ţinutul Hîrlău, a mănăstirii Barnovschi).

9. OCOLUL CURŢII ŞI TIRGULUI HIRLĂU

Turda (Uzuneşti) (1576 aprilie 20, sat luat de Ioan voevod de la particulari şi trecut la ocol).

Măcicăteni (1592 martie 20, dat mănăstirii Galata de Petru Şchiopul).

Storeşti (1606 mai 6, dat de Constantin Movilă lui Pătraşco Şoldan mare vornic; 1623 iunie 25, întărit de Ştefan Tomşa mănăstirii Solca).

Şendreşti, idem

Rădeni silişte (circa 1610, pentru Procop Cărăiman vistier).

Uriceni (1587 aprilie 8 întărire de la Petru Şchiopul lui Stroici logofăt, pentru seliştea Uriceni, cumpărată de la Gheorghe logofăt; 1612 martie 26, închinat de Stroici logofăt (mănăstirii Dragomirna).

Flăminzi, idem.

Bulcăteni, silişte (1612 iulie 24).

Zbereni, silişte pe Cîrjoaia (1624 martie 15).

Feteşti (1631 iulie 19, Moise Movilă pentru Evstratie logofăt al treilea cu 500 taleri, fost al Mariei Movilă; 1653 martie 15, Gheorghe, Ştefan pentru Contăş diac de jitnicerie, ginerele lui Istrate logofăt).

Strimtura, iaz, (1632 mai 7, Alex. Iliaş confirmare pentru mănăstirea din Tătaraşi, danie de la Moise Movilă).

Cobîla, silişte, (1634 iulie 30, Vasile Lupu menţiunea daniei de la Miron Barnovschi pentru Nicoriţă hatman).

Feredeiani (1590 iulie 28).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scubenţi (1587 septembrie 16; 1635 martie 27, Vasile Lupu pentru Pătraşco Ciogolea pîrcălab de Hotin).

Şendreşti, silişte, (1637 ianuarie 27, Vasile Lupu pentru Dumitraşco Şoldan mare vornic de ţara de jos, danie de la Constantin Movilă pentru Pătraşco fost vornic).

10. OCOLUL TÎRGULUI COTNARI

Juleşti (menţionat în 1437 iunie 30 şi 1453 iunie 20; confiscat de la Mihul logofătul şi ataşat la Cotnari de Ştefan cel Mare).

Belceşti, Plopi, Călugăreni (1622 martie 26; 1623 noiembrie 21, Radu Mihnea pentru mănăstirea Galata, danie de la Petru Şchiopul; 1626 martie 23; 1630 august 16; 1633 august 25, confirmare; 1634 iulie 11, Vasile Lupu, confirmare).

Ulmi (1630 aprilie, menţiunea daniei de la Petru voievod; 1619 Gaşpar Graţiani întăreşte dania pentru Sinai; 1628 martie 28, Miron Barnovschi pentru Muntele Sinai, prin mănăstirea Vineri—Iaşi, cu scutiri; 1663 aprilie 16, Istrate Dabija pentru mănăstirile Vineri şi Galata de jos).

11. OCOLUL TÎRGULUI FRUMOS

Dădeşti, silişte, (1611 august 22, Constantin Movilă pentru Arpintie postelnic; 1629 martie 22, Miron Barnovschi pentru Dumitru Buhuş vistier şi Prăjescu postelnic; 1635 decembrie 15; 1659 iulie 18, Gheorghe Ghica pentru Miron Bucioc fost mare sulger şi fratele său Nicolae Buhuş fost mare clucer; 1660 ianuarie 30, confirmare Ştefan voevod).

Avrămeşti, silişte, (1629 decembrie 11, Alexandru voevod pentru Tănase vornic de gloată).

Avrămeşti, sat la Bahlueţ, (1638 martie 22, Vasile Lupu pentru Iordache fost vistier, vîndut de Tănase fost vornic, cu 500 taleri).

Ruscani, silişte, (1635 iunie 28, menţiunea daniei de la Radu voevod pentru Tănase vornic de gloată).

Munteni (1709 septembrie 26, acordat de Constantin Duca lui Dumitraşco Mavrodi fost mare vistier pentru slujire).

12. OCOLUL CURŢII ŞI TÎRGULUI IAŞI

Ivoeşti (1554 martie 17, Alex. Lăpuşneanu pentru m-rea sf. Ilie de lîngă Suceava).

Văleşani, (1632 mai 31, Alex. Iliaş pentru Gheorghe Roşca vistier seliştea Văleşani, ţin. Cîrligătura, cumpărată de la călugării de la sf. Ilie).

Ezăreni şi *Găureni* (1583 aprilie 12, Petru Şchiopul pentru mănăstirea Socola; 1694 octombrie 1, Constantin Duca pentru hotarele satelor — ale mănăstirii Socola).

Leţcani (1603 septembrie 10, Ieremia Movilă pentru Boul vistier, satul fost al lui Cozma Şarpe postelnic, strămoşul său).

Mînzeşti (1596 ianuarie 18, Petru Şchiopul pentru mănăstirea Galata).

Foliăeşti, idem.

Pipereşti (1607 mai 3,1609 august 16 pentru Dumitrache Chiriţă; 1635 aprilie 8, Vasile Lupu confirmare pentru Agapia).

Hlincea (1608 august 27).

Voroveşti (1629 noiembrie 18, Alexandru voevod pentru mănăstirea Galata de sus; 1631 septembrie 5, Moise Movilă confirmare „ce este la ocolul tîrgului Iaşi").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Piscani, pe Prut în Branişte (1633 august, Moise Movilă pentru sluga Dumitru Leoa vornic de gloată pentru slujire şi patru cai; 1669 aprilie 9, Gheorghe Duca pentru Iane postelnic).

Ciurbeşti (1654 ianuarie 12, Gheorghe Ştefan pentru mănăstirea Bîrnova).

Făureşti (1691 ianuarie 4, Constantin Cantemir acordă jumătate din- pentru slujire lui Ion Costin serdarul).

Mărzeşti (1624 iulie 9, acordat de Radu Mihnea mn. Sava).

13. OCOLUL TIRGULUI ŢUŢORA

Dănăşeni, (1611 august 30, Constantin Movilă pentru Toader stolnic).

Urseşti (1644 martie 29, Vasile Lupu pentru sluga Andoca zlătar pentru slujire).

Deiani, selişte, idem.

14. OCOLUL CETĂŢII ŞI TIRGULUI ROMAN

Sadna (1578 iulie 22, Petru Şchiopul pentru mănăstirea Galata).

Tămăşeni, idem.

Ecuşeni, selişte, (1589 august 22, Petru Şchiopul pentru Benedic fost ceaşnic; 1621 aprilie 4, Alexandru Iliaş pentru mănăstirea Secul).

Fundeni (Lăţcani) (1592 martie 20, dat de Petru Şchiopul lui Ureche logofăt; confirmat lui Nestor Ureche de Ieremia Movilă în 1600 aprilie 8).

Gîdinţi pe Siret (1596 aprilie 20, întărit de Ieremia Movilă cneaghinei Nastasia, fiica panului Prăjescu vameş, fost dedină şi pentru 12 cai; 1617 aprilie 9, întărit de Radu Mihnea lui Dumitru Buhuş şi Nastasiei. Se arată că satul a aparţinut lui Lazăr, fiul lui Oană vornic, cu privilegiu de la Alexandru voevod, şi, ulterior, a fost inclus la ocolul Romanului (Acad. Republicii Socialiste România, Perg.). Privilegiul de la Alexandru cel Bun are data 1429 iunie 3. Cf. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 269—270, Gîdinţi la Cobîle. Gîdinţi, devenit domnesc prin desherenţă, schimb sau confiscare, a fost alăşat de Ştefan cel Mare la „Cetatea Nouă").

Brăteşti (1598 mai 5, acordat de Ieremia Movilă lui Cozma Ciocîrlie staroste de Trotuş, pentru „slujire cu credinţă").

Vulpăşeşti (Hulpăşeşti) sub Făget (1602 iunie 13, Ieremia Movilă pentru Căraiman mare ceaşnic; 1617 aprilie 9, Radu Mihnea pentru Dumitru Buhuş).

Săbăoani (1606 mai 12, Ieremia Movilă pentru mănăstirea Secul; confirmare 1631 ianuarie 4; 1632 aprilie 30; 1632 mai 4, Alex. Iliaş către slugile pîrcălabi de la tîrgul Roman; 1634 mai 15, Vasile Lupu confirmare).

Berindeeşti, idem.

Childeşti pe Moldova (1617 ianuarie 12, dat de Petru Şchiopul mănăstirii Agapia; 1632 aprilie 29, confirmare de la Alex. Iliaş).

Simeoneşti pe Moldova (1617 aprilie 9, Radu Mihnea pentru Dumitru Buhuş).

15. OCOLUL TIRGULUI ŞCHEI

Şcheuleţi (1569 ianuarie 28, Bogdan Lăpuşneanu pentru episcopia Roman, schimb).

Bogdăneşti, idem

Fărcăşeni (1640 martie 8, Vasile Lupu pentru mănăstirea Trei Erarhi).

Şchei (sat, fost tîrg, acordat în 1690 de Constantin Cantemir lui Iordache Ruset vel vistier, pentru 3.000 lei).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16. OCOLUL CURȚII ȘI TÎRGULUI BACĂU

Loc domnesc din ocolul Bacăului, menționat în 1569 iulie 19, dat de Alex. Lăpușneanu pentru doi cai.

Bunești (Fundul) (1593 aprilie 20, Aron voevod pentru mănăstirea Tazlău).

Radomirești (1623 februarie, Ștefan Tomșa pentru mănăstirea Solca, atribuit de Petru Șchiopul).

Trebeș (1588), sat de 50 focuri acordat de Petru Șchiopul conventului din Bacău, confirmat de Ieremia Movilă.

17. OCOLUL TÎRGULUI VASLUI

Mărășeni (menționat în doc. din 1491; 1617 aprilie 4, acordat de Radu Mihnea lui Pîrvan mare armaș, pentru slujire și șase cai).

Strahoești, silițe; 1587 mai 8, Petru Șchiopul pentru Lupu Stroici logofăt; 1618 ianuarie 30, Ionașco Stroici vinde lui P. Cehan vătav cu 200 taleri).

Mărăței, pe pîrîul Vaslui (1618 ianuarie 30, nepoții lui Gheorghe logofăt vînd lui P. Cehan vătav jumătate din urice de la Bogdan Lăpușneanu și Petru voevod; 1621 martie 13).

Munteni (1652 aprilie 14; 1654 februarie 3, dat de Nistor Batiste, care îl avea danie de la Ștefan Tomșa, cînd l-a botezat, mănăstirii Barnovschi).

Tătărași (1660 octombrie 1; 1716 aprilie 20; Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, XV).

Grecl (1678 aprilie 20, mențiunea daniei făcută de Gaspar Grațiani lui Vasile Lupu la căsătorie; la această dată vîndut de Anița, nepoata lui Vasile Lupu, pentru 500 lei).

18. OCOLUL TÎRGULUI HUȘI

Ciortova loc (1581 iunie, Iancu voevod pentru sluga Gavril Sprinceană ceașnic).

Rîșești, (1602—1604, 1619 aprilie 12, menționat ca atribuit de Ieremia Movilă episcopiei Huși, 1619 mai 4; 1620 nov. 1).

Podeni, idem.

Coziaci, idem.

Cîrligați, idem.

Plopeni, idem.

Crețești, idem.

Hrubeni, idem.

Broșteni (1629 noiembrie 22; 1630 septembrie 5).

Novaci (1635 martie 10, confirmare de la Vasile Lupu pentru Ionașco Cehan fost mare vornic și Duca fost comis).

19. OCOLUL STĂNILEȘTI

Voloseni (1622 februarie 20, Ștefan Tomșa pentru Ionașco Cehan vornic de gloată; 1626 iulie 10, confirmare Miron Barnovschi; 1635 martie 10).

Măicani, silițe, (1626 iulie 10, Miron Barnovschi confirmare pentru Ionașco Cehan vornic, danie de la Radu Mihnea).

Stănilești, silițe (1627 martie 13, Miron Barnovschi pentru Ionașco mare pitar; confirmat 1632, aprilie 12, 1635 martie 10; 1639 noiembrie 1, Vasile Lupu pentru Racoviță Cehan logofăt al doilea; confirmare 1641, aprilie 21).

Stîrpeni (1630, noiembrie 5, Moise Movilă pentru Gheorghe Roșca vistier, confirmarea daniei de la Alexandru Radu voevod; 1632 mai 29, Alex. Iliaș, confirmare; 1635 ianuarie 5, confirmare Vasile Lupu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

20. OCOLUL TIRGULUI FĂLCIU

Luciul, baltă, (1624 iunie 24, menționată dania făcută de Ștefan Tomșa mănăstirii Solca).

Bozia (siliște atribuită de Antonie Ruset, în 1676, lui Constantin vătaf de aprozi).

21. OCOLUL CURȚII ȘI TÎRGULUI BÎRLAD

Lăslăoani pe Tutova (1593 martie 14, Aron voevod pentru jupan Vartic mare vornic de țara de jos, dat de Petru Șchiopul pentru 12.000 aspri turcești; 1600 martie 31, Nestor Ureche îl schimbă cu Bilavenți pe Vilia).

Zorileni (1594 martie 28; 1630 septembrie 4).

Rinzești, ținutul Fălciu (1594 decembrie 12, dat de Aron voevod mănăstirii din Țarină și în schimb curții Lăslăoanii, confiscat de la Vartic vornic pentru trădare, confirmare 1623 februarie 14; 1642 august 17).

Mărgiucani (1623 aprilie 12, Ștefan Tomșa pentru Ionașco Gheanghea mare logofăt, cumpărat de la Alex. Iliaș).

Bilțigani, silișteă pe Tutova (1629 aprilie 28, Miron Barnovschi pentru Nicoară hatman).

Cetățuia, silișteă, (1637 aprilie 4, Vasile Lupu pentru Palade mare vameș).

Dolhești pe Bîrlad (1649 martie 15, Vasile Lupu, sat de răzeși confiscat domnesc pentru o moarte neplătită).

22. OCOLUL TIRGULUI TECUCI

Cămilești (1577 martie 16, acordat de Petru, Șchiopul lui pan Bilăi mare vornic de țara de sus, pentru 400 zloți tătărești și opt cai).

Matoșești (1578 aprilie 18, Petru voevod pentru Gîlțu staroste de Tecuci, cu 500 zloți tătărești).

Țigănești (1662 ianuarie 31, silișteă domnească).

23. OCOLUL TIRGULUI GALAȚI

Reni (1621, menționat de Miron Costin ca „sat de țară, pe Dunăre, ascultător către ocolul Galaților", trecut, la această dată, de sultanul Osman, cu alte cîteva sate, „către Smil". Un act neoriginal din 1593 aprilie 10, amintește de satul Giurgiulești, ținutul Tighici, fost domnesc ascultător de orașul Reni, greșit, în loc de Galați, atribuit de Petru voevod lui Neagoie fost staroste și de Aron voevod mănăstirii de la Sinai. Satul Giurgiulești este amintit și în 1610, septembrie 6, în legătură cu pescuitul domnesc).

Șivița (1588 aprilie 3, menționat ca fost domnesc, vîndut de Ptru Șchiopul lui Ștefan cămănar pentru 20.000 aspri).

24. OCOLUL TIRGULUI ȘI CETĂȚII HOTIN

Dancăuți (silișteă) (1586 martie 11, Petru voevod pentru pan Andrei logofăt și pircălab de Neamț; 1629 aprilie 28).

Vorniceni, idem.

Turbureni, idem.

Clișcăuți (1625 februarie 30, acordat de Radu Mihnea lui Tudori pircălab de Hotin, pentru slujire).

Nedebouți (1632 septembrie 19, danie de la Miron Barnovschi pentru Necula Catargiu fost vistier și vîndut de acesta lui Dumitrașco Șoldan, mare spătar, pentru 500 galbeni).

Vlădicina, idem.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

25. OCOLUL TIRGULUI ŞI CETĂŢII SOROCA

Cosaceuţi (1517 ianuarie 17, Bogdan voevod, menţiune că a fost pus de Ştefan cel Mare sub ascultarea cetăţii).

Tricinţi, idem.

Strijacovţi, idem.

Climăuţi, (1586 martie 11, Petru voevod pentru Andrei Iogofăt).

Trifăuţi (1624 martie 27).

26. OCOLUL TIRGULUI ORHEI

Molovata (1602 iunie 13, acordat de Ieremia Movilă, pentru slujire, lui Cărăiman mare ciaşnic; 1617 aprilie 9, întărit de Radu Mihnea lui Dumitru Buhuş).

Ustia (1618 aprilie 15, Radu voevod pentru mănăstirea Solca).

Piatra, silişte, (1636, Vasile Lupu pentru Gheorghe Catargiu pîrcălab).

Horilcani, la Nistru, (1620 aprilie 30, luat domnesc de Ştefan Tomşa şi restituit de Gaspar Graţiani Mariei Paleolog).

Peştere sau *Moghilova*, unde a fost Orheiul vechi (1632 aprilie 19, Alex. Iliaş confirmare pentru Dănilă ureadnic, danie de la Miron Barnovschi; 1633 septembrie 6, Moise Movilă pentru Pătraşco Ciogolea pentru slujire; 1639 noiembrie 1, Vasile Lupu pentru Apostol Catargiu mare postelnic).

Ivancea, silişte, (1656 martie 12, Gheorghe Ştefan pentru Apostolache pîrcălab de Orhei).

Lucaceuca (1673 iunie 12, Ştefan Petriceico pentru Chiriac Sturza fost mare jitnicer).

Păhărniceni (1724 iulie 28, în hotarul tîrgului).

27. OCOLUL TIRGULUI LĂPUŞNA

Sperieţi, silişte, (1641 aprilie 22, Vasile Lupu pentru Ştefan armaş).

Pulbereni, pe Cogîlnic, silişte, (1655 august 5, Gheorghe Ştefan pentru Luca pîrcălab de Lăpuşna; 1662 iunie 13, confirmare Istrate Dabija).

Lăpuşna (1694 august 23, acordat de Constantin Duca mn. Zlataust din Iaşi).

28. OCOLUL TARASĂUŢI

Onţeni, silişte, (1609 aprilie 14, Constantin Movilă, confirmare după act de la Iancu voevod).

29. OCOLUL BOZOVINŢI

Andreicăuţi (1562 septembrie 11, Ioan voevod pentru sluga Vartic; 1568 septembrie 15, confirmare de la Bogdan Lăpuşneanu).

30. OCOLUL JULINŢI

Şirăuţi, pe Prut, ţin. Hotin, (1570 martie 31, Bogdan Lăpuşneanu pentru sluga Gheorghe postelnic, „străveche ocină şi dedină domnească"; 1641 iulie 8, Vasile Lupu pentru Todiraşco mare vornic de ţara de jos, fost al Nicoriţoaiei).

Julinţi sau *Giulinţi*, ţin. Dorohoi, (1578 aprilie 5 şi 1579 aprilie 18, Petru voevod pentru sluga Gheorghe clucer; redevenit domnesc înainte de 1624, martie 27; atribuit lui Nicoară hatman şi dat de acesta mănăstirii din Iaşi, 1629 aprilie 28; 1649 august 16, ambele răscumpărate de Iordache mare vistier ca rudă a Teodosiei Nicoriţă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

31. OCOLUL TIRGULUI CERNĂUȚI

Mihalciul (1656 august 16).
Cuciurul Mare (1575 martie 30, menționat ca fost „drept domnesc de la așezarea țării").

32. OCOLUL ȘIPINȚI

Șizcouți pe Prut (1521 iunie 5, Ștefan voevod pentru sluga Ion Turcul vistiernicel. In 1456, iunie 8, era întărit de Petru voevod lui pan Sin (pircălab) de Hotin, ca ocină a soției sale, nepoata lui Mihăilaș (de Dorohoi). Se menționează că aici a fost curtea lui Iurie. Nu se știe în ce împrejurări satul a devenit domnesc, pentru a fi donat).

33. OCOLUL TOHATIN [380]

Bilacău (1639 decembrie 12, Ioan voevod, fiul lui Vasile Lupu, pentru Ghica vel stolnic, pentru slujire, danie de la Vasile Lupu).
Tohatin (1643 martie 31, Vasile Lupu pentru Ionașco Rusu fost vornic, „sat domnesc din vechime").

34. OCOLUL TINȚUL :

Drăgănești, pe Cahul, în ținutul Tigheci, (1588 aprilie 3, menționat ca fost domnesc și acordat de Petru Șchiopul slugii Sima fost vameș).
Barboși (1598 martie 28, Ieremia Movilă pentru Ureche mare vornic de țara de jos).
Țăpeni (1602 iunie 13, Ieremia Movilă pentru Cărăiman mare ceașnic).

L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE DE L'ÉTAT FÉODAL MOLDAVE XIVe—XVIIIe SIÈCLES

RESUME

Le problème de l'organisation régionale et locale de l'État féodal moldave n'a pas encore fait l'objet d'une étude d'ensemble basée sur une documentation complète et ayant recours à la méthode comparative. L'auteur, après avoir entrepris de longues investigations, présente le résultat de ses recherches. Son exposé est divisé en huit chapitres, savoir : 1. Bibliographie critique du problème ; 2. La haute et la basse Moldavie ; 3. Les provinces („ținuturi") ; 4. L'administration des villes ; 5. Les arrondissements princiers ; 6. Les villages et leur administration ; 7. Conclusions ; 8. Annexes documentaires relatives aux arrondissements princiers.

Le premier chapitre est consacré à un aperçu critique des études qui ont été publiées sur l'administration de la Moldavie à l'époque féodale. Dans les chapitres qui suivent est étudiée l'apparition et l'évolution historique de l'organisation territoriale et de ses organes directeurs.

S'occupant des départements (provinces) qui sont désignés en roumain par un vocable („ținuturi") d'origine latine **(tenutum, tenuta)** répandu en Pologne, État

[380] Într-un doc. din 1633 martie 8 (Acad. Republicii Socialiste România, XVLI/27), este amintit Chiricel namesnic (adică vornic, ureadnic) de Tohatin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

féodal evolué aux XIV-e et XV-e siècles, l'auteur, après avoir reconstitué les étapes de leur création, décrit leur évolution ainsi que les modifications intervenues dans la compétence des boyards chargés de l'administration des ces circonscriptions territoriales (parcalabi, starosti, grands vatafi).

Quant aux villes féodales moldaves, l'auteur met en évidence les conditions très peu propices de leur développement, les particularités de leur évolution et le caractère précaire de „l'autonomie communale". Il apporte de nouvelles contributions concernant les organes de l'administration locale des villes.

L'auteur étudie ensuite le problème des arrondissements („ocoale"), précisant la date de leur apparition et décrivant leur évolution jusqu'à leur dissolution.

Le village moldave sous le régime féodal est présenté comparativement en commençant par sa création comme communauté villageoise libre, ultérieurement asservie par des seigneurs féodaux qui avaient obtenu du prince règnant des privilèges. La lutte des villages contre l'exploitation de ces seigneurs est retracée dans ses principales phases.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CULTELE AUTOHTONE ÎN DACIA ROMANĂ *)

DE

NICOLAE GOSTAR

În mai multe rînduri s-a adus în discuție problema dăinuirii în provincia Dacia a unor credințe religioase, autohtone, moștenite direct de la vechea populație supusă [1]. Erau considerate, ca avînd o origine dacică, anumite divinități tutelare ori anonime, altele cu nume roman ori greco-roman, cu sau fără epitete, dar care apar în număr mai ridicat în documentele epigrafice din Dacia, sau în Dacia și provinciile vecine. Deși acest procedeu nu ducea la rezultate îndeajuns de convingătoare, totuși posibilitatea existenței unor divinități dacice cu nume roman sau greco-roman nu poate fi cu totul exclusă. Pe de

*) *Abrevieri bibliografice :*
AISC, Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj ; Ann Ep, Année Épigraphique (supliment la Revue Archéologique), Paris ; CIL, Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin ; DA, Ch. Daremberg — Edm. Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romains, Paris ; ED, Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena di Roma, Roma ; ILS, H. Dessau, Inscriptiones Latinae selectae, Berlin ; ML, W.H. Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, Berlin ; RE, Pauly-Wissowa-Kroll, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart ; TLL, Thesaurus Linguae Latinae, Leipzig-Teubner ; TLLex, Aeg. Forcellini, Totius Latinitatis Lexicon, Prati.

[1] A. v. Domaszewski, *Die Religion des römischen Heeres*, Trier, 1895, p. 53—55 ; L. Poinssot, *Mémoires de la Soc. Nat. des Antiquaires de France*, 1899, p. 348, 355 ; 1901, p. 342—348 (inaccesibil) ; J. Toutain, *Les cultes païens dans l'empire romain (première partie). Les provinces latines*, tom. I, Paris, 1907, p. 262—265, 270, 319, 323—326, 367—368, 371 ; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1927, p. 145—146, 163—164 ; O. Seeck, RE, I, A, 472 ; G. Kazarow, RE, VI, A, 507—508, 512, 518—520 ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 153—155 ; D. Tudor, în *Istoria României*, I (sub red. acad. C. Daicoviciu, acad. E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan), București, 1960, p. 439—440 ; I. H. Crișan, *Kannten und benutzen die alten Daker Heilquellen ihres Landes?*, extr. din *Atti del Congresso Europeo di Storia della Medicina*, Montecatini, 1962.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altă parte, nu este însă imposibil să deducem, datorită caracterului specific al acestei provincii, și prezența unor divinități locale, care au luat naștere pe pămîntul Daciei romane, fără a avea vreo legătură cu divinitățile autohtone dacice.

Relativ la existența divinităților autohtone în provincii avem o prețioasă mărturie a unui cunoscut apologet creștin, bine informat în ce privește concepțiile religioase păgîne din sec. II—III. Este vorba de următorul pasaj al lui Tertullian, *Apol.*, XXIV, 8, *...unicuique etiam provinciae et civitati suus deus est, ut Syriae Atargatis, ut Arabiae Dusares, ut Noricis Belenus, ut Africae Caelestis, ut Mauritaniae reguli sui. Romanas, ut opinor, provincias edidi, nec tamen Romani dei earum...* Cele cîteva exemple, oferite de textul lui Tertullian, ne dau certitudinea că fiecare provincie își avea zeul ei și care este un zeu străin de panteonul roman[2]. Valabilitatea afirmației lui Tertullian, pentru celelalte provincii pe care nu le menționează, nu poate fi pusă la îndoială. Concluzia este că și Dacia își avea zeul său, care la rîndul lui este un zeu dacic și care deci nu ar avea nimic comun cu zeii panteonului greco-roman. Dar în vreme ce în majoritatea provinciilor latine ale imperiului (Moesia, Pannonia, Dalmația, Noricum, Reția, Gallia, Germania, Hispania, provinciile africane) din documentele epigrafice se cunosc destul de numeroase cazuri de divinități cu nume sau epitet autohton, în Dacia, asemenea divinități, care să păstreze numele vechi dacic, pînă acum lipsesc[3]. Existența populației dacice în provincia de la nord de Dunăre, în timpul ocupației romane, este astăzi un lucru dovedit atît prin ritualul înmormîntărilor, cît și prin așezările și resturile culturii materiale, deși în manifestările de ordin religios nu s-au întîlnit, deocamdată, divinități cu nume dacic. Situația specifică a acestei provincii în ce privește caracterul ocupației romane, ca și ritmul intens și impetuos al romanizării, credem că au determinat ca și manifestările religioase să primească o înfățișare oarecum deosebită în comparație cu alte provincii.

Plecînd de la o asemenea constatare, vom căuta să analizăm aici patru documente epigrafice în legătură cu două divinități caracteristice provinciei Dacia.

---

[2] Despre *Mauritaniae reguli* vezi T. Kotula, *U zdródeł afrykanskiego separatyzmu w III w.n.e. — Sources du séparatisme africain au III-e siècle de notre ère (Travaux de la Société des sciences et des Lettres de Wroclaw*, ser. A, Nr. 74), Wroclaw, 1961, p. 62—63.

[3] *Badones reginae* din inscripția CIL, III, 14471=ILS, 9335, de la Apulum, considerate de Seeck, *op. cit.*, 472, ca fiind zeițe dacice, par să aibă mai curînd o origine germanică (O. Höfer, ML, IV, 73; Daicoviciu, *op. cit.*, p. 154), după alții chiar orientală (H. Zeiss, în comunicarea scrisă lui C. Daicoviciu, *ibidem*); cf. M. Macrea, AISC, V, 1944—1948, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DEA PLACIDA

1. Altar descoperit la *Romula* (Reşca, raion Caracal, reg. Oltenia), cu următoarea inscripţie: *Placidae | reginae | eq(uites) v(oto) l(ibentes) p(osuerunt) | per Proculo | princ(ipe) et | [G]aio opt(ione)*[4]. În acest document apare pentru prima dată epitetul *placida*, sub care se ascunde o divinitate feminină. Inscripţia a fost pusă în colectiv de mai mulţi soldaţi *equites*, dintr-o unitate auxiliară (probabil *ala I Hispanorum* de la Slăveni[5], localitate vecină Romulei), care stăteau sub comanda subofiţerilor *Proculus princeps* şi *Gaius optio*[6].

2. Altar din calcar aflat la *Sucidava* (Celei, raion Corabia, reg. Oltenia), acum în Muzeul Raional din Corabia, cu inscripţia: *deae placid[ae] | pro salute Marcianae [e]t | Quintilian[i] | fil(iorum)...*[7].

3. Placă votivă de marmură aflată în aşezarea romană de la Cioroiul Nou (raion Băileşti, reg. Oltenia), cu inscripţia: *domna placi da Val(erius)* MEXY | *votum*[8]. Alături de *placida* apare al doilea epitet, *domna*, caracteristic pentru mai multe divinităţi de variate origini. Cognomenul dedicantului, în cazul că lectura este corectă, ar putea fi *Mexy(s)*, de origine greacă[9] şi care se apropie de cunoscutele nume personale greceşti: Μειξις, Μείξων, Μειξίας[10].

Din cele trei epigrafe se poate deduce că în trei localităţi romane, foarte apropiate, din sudul Daciei, se adora, sub numele *placida*, aceeaşi zeiţă, care primeşte fie calificativul de *regina*, fie pe cel de *domna*. Dar cuvîntul *placida*, la rîndul lui, este tot un epitet (sinonim cu *sedata*, *placata*, *tranquilla*, *lenis*, *quieta* etc.[11]), deci ar fi zeiţa

[4] CIL, III, 8029=1590 a.

[5] După Th. Mommsen, CIL, III,p . 252, cei doi subofiţeri şi *equites* făceau parte din cadrele unei legiuni. Relativ la calitatea dedicanţilor şi a soldaţilor mai curînd are dreptate A. v. Domaszewski, CII., III, p. 1422, care îi consideră ca făcînd parte dintr-o unitate auxiliară. D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. II, Bucureşti, 1958, p. 279, crede că dedicanţii şi soldaţii aparţineau unităţii *numerus Surorum sagittariorum*. Dar atît gradele de *princeps* şi *optio*, cît mai ales menţionarea de *equites* ne fac să credem că ei făceau parte din *ala I Hispanorum*, singura unitate auxiliară de cavalerie ce staţiona în apropierea Romulei în sec. II—III.

[6] A. v. Domaszewski, *Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn, 1908, p. 53, 55, 56.

[7] Tudor, *op. cit.*, p. 402, nr. 145. Nu înţelegem afirmaţia autorului (*op. cit.*, p. 316), că altarul de la Sucidava ar fi fost ridicat „de părinţi pentru sănătatea copiilor lor, *Marciana* şi *Quintilianus*, plecaţi într-o călătorie pe mare".

[8] Idem, *op. cit.*, p. 423, nr. 303. Tudor, *op. cit.*, p. 122, în mod greşit crede că *Domna Placida* este un nume propriu feminin, care „asociată cu soţul ei (?) Val. Mexy adoră pe Hekate". Numele zeiţei în nominativ nu este însă ceva cu totul neobişnuit pe tăbliţele votive; cf. G. Bordenache, *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 315—318.

[9] Tudor *op. cit.*, p. 126, îl clasifică printre nume de origine nesigură.

[10] Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle a.d.S., 1917, p. 303.

[11] TLLex, IV, p. 690.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bună (blîndă, binevoitoare, liniştită, plăcută). S-a încercat să se echivaleze această divinitate cu zeiţa greco-egipteană Isis, prin simplul motiv că într-o inscripţie Isis este amintită numai sub epitetele *sancta regina* [12]. Tot printr-o deducţie s-a căutat să se arate că *dea placida* este un epitet care ar face aluzie la frumuseţea zeiţei Venus, iar prin *placida regina* s-ar înţelege că Venus este „o divinitate a bunăvoinţei" [13]. În sfîrşit, merită să mai amintim părerea lui O. Seeck, care, referindu-se la prima inscripţie (singura cu numele acestei divinităţi cunoscută pe atunci), căuta să argumenteze că sub *placida regina*, într-o transcriere romană, se ascunde o divinitate barbară [14].

Este de la sine înţeles că numai cu ajutorul acestor trei epigrafe este destul de greu să ajungem la un rezultat cu privire la identificarea zeiţei *dea placida*. Epitetul *placida* nu apare decît într-un singur caz ca atribut al divinităţilor romane şi anume într-o inscripţie de la Roma, cu dedicaţia *Veneri placidae sacrum* [15]. Aici ar putea fi însă o *interpretatio romana* pentru divinitatea grecească Αφροδίτη γαληναία sau ελεήμων [16]. Dar, cu toate acestea, singurul exemplu de mai sus încă nu ne convinge pe deplin de o eventuală echivalare a zeiţei *placida* cu Afrodita-Venus. Atributul *regina* este frecvent pe lîngă numele divinităţilor greco-romane, atît în textele literare cît şi epigrafice. Dar cuvîntul *regina* nu lipseşte nici pe lîngă numele divinităţilor străine, de cele mai variate origini, fie că numele zeiţei este redat printr-o *interpretatio romana*, fie printr-un cuvînt autohton [17]. Cu alte cuvinte prin *placida regina* nu poate să se subînţeleagă numai zeiţa Isis, excluzîndu-se şi alte posibilităţi. Nu există un criteriu nici în ce priveşte celălalt epitet, *domna*, ca fiind un atribut al unei divinităţi autohtone, căci el este în aceeaşi măsură întîlnit atît la divinităţile greco-romane, cît şi la cele din provincii, străine de panteonul greco-roman [18].

Cu toate că problema originii zeiţei *dea placida* nu poate fi rezolvată cu destulă uşurinţă, nu s-ar putea înlătura însă posibilitatea ca această divinitate să aibă un caracter strict provincial-dacic. În acest

---

[12] Mommsen, CIL, III, p. 252; Domaszewski, CIL, III, p. 1422; Höfer, *op. cit.*, 73. După W. Drexler, ML, II, 1, 513, o asemenea identificare pare însă problematică.

[13] Tudor, *op .cit.*, 316.

[14] Seeck, *op. cit.*, 472.

[15] CIL, VI, 783. În limba latină *placida* mai înseamnă o ambarcaţiune uşoară *(navis)* după Aul. Gell., X, 25, 5 (cf. P. Gauckler, DA, IV, 1, p. 502), dar din aceasta nu s-ar putea deduce că *dea placida* ar putea fi o divinitate fluvială, sau în legătură cu călătoriile ori transporturile pe apă.

[16] I. B. Carter, *De deorum Romanorum cognominibus*, Leipzig-Teubner, 1898, p. 54, 64.

[17] TLLex, V, 141; Carter, *op. cit.*, p. 29, 55, 61—64; Höfer, *op. cit.*, 73—74; Seeck, *op. cit.*, 472—473.

[18] Carter, *op. cit.*, p. 24—25, 41—42, 62—64; I. Kapp, TLL, V, 1, 1910, 1931—1932, 1940—1941; R. Peter, ML, I, 1197. La traci de asemenea *dom(i)nus* şi *dom(i)na* erau frecvente (CIL, III, 7530, 7532; CIL, VI, 32570; Ann Ép. 1923, 88; 1939, 201; Kazarow, op. cit., 502).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caz nu este cu totul exclusă o continuare, sub o formă de romanitate mascată, a unei credinţe dintr-o vreme anterioară ocupaţiei romane, cînd se adora o zeiţă a cărei calităţi, într-un anumit fel, corespundeau noţiunii latine *placida* [19]. Ceea ce ne face însă să ezităm în acceptarea, fără cuvenitele rezerve, a unei asemenea argumentări, este faptul că numele acestei zeiţe, tot sub forma de *[p]lacida regina*, mai reapare pe un monument din Germania [20]. Ar putea ca şi aici să aibă un caracter provincial şi deci, în acest al doilea caz, un paralelism de *intrepretatio romana* în regiuni diferite.

Pentru provincialismul dacic al zeiţei *dea placida* pledează adorarea ei pe un teritoriu restrîns, în trei localităţi apropiate din sudul Daciei. Fiind răspîndită pe un teritoriu prea limitat, în mod logic ar trebui să admitem că este o divinitate locală. Ar fi însă mai greu de presupus că descoperirea celor trei epigrafe, numai în sudul Daciei, este rezultatul întîmplării.

Invocarea divinităţilor autohtone numai cu ajutorul unor adjective de calitate se regăseşte şi în alte provincii, ca în Pannonia, unde *dea bona* nu ar fi decît o *interpretatio romana* a unei divinităţi locale [21], sau în Britannia, *deus vetus*, sub care probabil că se ascunde un vechi zeu celtic [22].

DIANA MELLIFICA

Dintr-o inscripţie din *Apulum* (Alba-Iulia), descoperită încă în sec. XVIII, se cunoaşte numele zeiţei *Diana mellifica*, cu acest atribut unic pînă acum. Inscripţia păstrează următorul text : *Dianae | mellifi-cae | sacrum | Com(atius) Su | per* [23]. Inscripţia a fost considerată însă îndoielnică de către epigrafistul I. Casp. Orelli, care, fără dreptate, o

[19] Reliefiul votiv al inscripţiei de la Cioroiul Nou reprezintă o divinitate feminină cu trei capete, iar în dreapta şi stînga ei două altare. În acest caz, zeiţa de pe placa votivă de la Cioroiul Nou ar fi de identificat cu Hekate (Tudor, *op. cit.*, p. 303—304 ; Bordenache, *op. cit.*, p. 315 şi urm.) şi deci sub *domna placida* se poate ascunde şi această zeiţă, mai ales că Hekate mai reapare cu epitetul *domna* (Peter, ML, I, 1197). Dar totodată şi *Bendis* — Diana tracică — este, la rîndul ei, echivalată cu Hekate (Kazarow, *op. cit.*, 509), iar în Dacia cultul Hekatei este cunoscut (L. Weber Jones, *The Cults of Dacia. Publications in Classical Philology, University of California*, IX, 1929, p. 270 ; Tudor, *op. cit.*, p. 303—304) şi deci n-ar fi exclusă posibilitatea unei asimilări a Hekatei cu o *dea placida* dacică, mai ales atunci cînd se simţea nevoia unei reprezentări prin sculptură.

[20] Höfer, ML, IV, 73. Inscripţia nu a fost găsită în CIL, XIII.

[21] Cultele locale şi autohtone din provinciile pannonice studiate mai nou de M. Pavan, *La provincia romana della Pannonia superior*, Roma, 1955, p. 510—535 şi G. Alföldi, *Acta Archaeologica*, XIII, 1961, p. 113, 115.

[22] Ann Ép, 1938, 115.

[23] CIL, III, 1002.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

declara „suspectă" [24]. Pentru Th. Mommsen, cu excepţia calificativului Dianei, inscripţia este autentică, ceea ce îl determina să creadă că textul în r. 2 a suferit o schimbare din partea copistului, recomandînd *benificae* sau *triviae* în loc de *mellificae* [25].

În ce priveşte autenticitatea textului, nu avem motive serioase de îndoială numai prin faptul că epitetul *mellifica*, deşi pare curios, nu însoţeşte numele Dianei în alte epigrafe [26]. Gioseppe Ariosti, cel care ne-a transmis textul inscripţiei, este cunoscut ca un serios şi bine intenţionat copist de inscripţii din Transilvania şi în majoritatea cazurilor nu pot fi considerate incerte lecturile transmise de el [27]. Pe de altă parte, aceleiaşi critici poate fi supus şi epitetul *benifica*, care la rîndul lui nu este propriu zeiţei Diana [28], iar *mellifica* în loc de *trivia* este puţin probabil să fie rezultatul unei erori din partea lui Ariosti.

Textul inscripţiei, aşa cum a fost transmis de Ariosti, are toate şansele de a fi considerat ca autentic, cu toată starea de izolare a epitetului. Dedicantul la rîndul lui, *M. Aur. Comatius Super*, împreună cu întreaga lui familie, este bine cunoscut la Apulum [29]. În consecinţă, avem atestarea divinităţii *Diana mellifica*, „Diana cea producătoare de miere", necunoscută în alte provincii şi deci specifică provinciei Dacia. Nu putem deci exclude eventuala existenţă a unei divinităţi dacice, protectoarea albinelor, moştenită şi adorată şi în vremea provinciei sub această *interpretatio romana*. Regiunile nord-dunărene erau cunoscute şi grecilor, încă din sec. V î.e.n., ca fiind bogate în miere [30], iar în evul mediu ceara şi mierea din ţările româneşti erau articole căutate şi apreciate în mod deosebit de negustorii străini [31]. Trebuie

---

[24] Io. Casp. Orellius, *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio ad illustrandam Romanae antiquitatis*, I, Turici, 1828, p. 292, nr. 1452.

[25] Mommsen, CIL, III, p. 186; Domaszewski, CIL, III, p. 2510, (index) cu asterisc.

[26] *Mellificus*, cuvînt folosit de scriitori (Brandt, TLL, VIII, 621). Pentru Toutain, *op. cit.*, p. 324, *mellifica* nu prezintă nimic suspect: „quant à l'épithète *mellifica*, qui lui est attribuée sur une inscription d'Apulum, elle fut peut être choisie pour rappeler que Diana était la déesse des montagnes et des forêts où vont butiner les abeilles".

[27] Vezi caracterizarea lui Mommsen, CIL, III, p. 157—158.

[28] Cele mai cunoscute epitete ale Dianei amintite de Carter, *op. cit.*, p. 31—32, 61; P. Paris, DA, II, 1, p. 130—157; G. Wissowa, RE, V, 326—338.

[29] CIL, III, 1095, 1096, 7775=1154; A. Kerényi, *A dáciai személynevek — Die Personnamen von Dazien* (Dissert. Pann., I, 9). Budapesta, 1941, p. 34, 59.

[30] Probabil că în sensul acesta să-şi găsească semnificaţia textul lui Herodot, V, 10; mai concret însă la Aelianus, *de nat. anim.*, II, 53; cf. Pârvan, *op. cit.*, p. 138.

[31] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI*, Bucureşti, 1902, p. 4, document din anul 1413; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 635—636, document din anul 1408; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, p. 49—50, documentul XXXVII din anul 1281; B. T. Cîmpina — Şt. Ştefănescu, în *Istoria României*, II, (sub red. acad. A. Oţetea — M. Berza, — B. T. Cîmpina — Şt. Pascu), Bucureşti, 1962, p. 162; Şt. Pascu în *Istoria Rom.*, II, p. 227, 235; B. T. Cîmpina — D. Moc, în *Istora Rom.*, II, p. 287—288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de presupus deci, că și în perioada dacică, și apoi în sec. II—III, regiunile nord-dunărene se bucurau de același renume în ce privește producția de ceară și miere și probabil că aceasta era una din ramurile importante ale economiei provinciei Dacia. Deși nu se exclude existența unor divinități protectoare ale albinelor și la alte neamuri din antichitate, în cazul nostru pare a fi totuși exclusă posibilitatea identificării zeiței *Diana mellifica* cu o divinitate străină [32].

*

Din marele număr al zeilor și zeițelor de pe monumentele epigrafice ale provinciei Dacia, s-ar putea reconstitui, sub semnul probabilității, următorul repertoriu al divinităților provincial-dacice, împărțite în următoarele categorii: divinități tutelare, divinități cunoscute pe monumente printr-o *interpretatio romana* (poate unele cu caracter sincretic), divinități anonime, divinități locale. Ca divinități tutelare, sub care se crede că se pot ascunde vechi divinități dacice, sînt de amintit: *Dacia* [33], *dei deae Daciarum* [34], *Daciae tres* [35], *genius Daciarum* [36], *g[enius ? Daci ?] ae feli [cis ?]* [37], *Terra Dacia* (sau *Terra Daciae*) [38]. Ca divinități cu nume roman, dar cu epitet ce se regăsește deseori în Dacia, au fost considerate, ca având o origine dacică, mai mult sau mai puțin certă: *Fortuna Daciarum* [39], *Liber pater et Libera* [40] (în anumite

---

[32] S-ar putea face totuși legătura cu Nimfele *Melissae* din mitologia greacă (W. Drexler, ML, II, 2, 2637); μελισσαῖος, epitetul lui Zeus (W. Drexler — L. Weniger, ML, II, 2, 2642).

[33] CIL, III, 1063=ILS, 3922; Daicoviciu, *La Trans.*, pag. 153.

[34] CIL, III, 996=ILS, 3921; Daicoviciu, *ibidem.*

[35] CIL, III, 995=ILS, 3920; Daicoviciu, *ibidem.*

[36] CIL, III, 993=ILS, 3923; Daicoviciu, *ibidem.*

[37] Daicoviciu, *Dacia*, I, 1924, p. 249—250 (întregirea nesigură).

[38] CIL, III, 7853=ILS, 1860; Daicoviciu, *La Trans.*, p. 153.

[39] Daicoviciu, AISC, I, 1, 1928—1932, p. 86.

[40] Domaszewski, *Die Religion*, p. 54, „Liber ist die Hauptgott der Daker" și în nici o provincie cultul lui Liber nu este atît de răspîndit ca în Dacia, iar faptul că este popular în Moesia inferior s-ar datora existenței în această provincie a unei numeroase populații dacice; Toutain, *op. cit.*, pag. 366—368, adorarea lui *Liber pater* împreună cu *Libera* este specifică provinciilor illyrice, în special Dalmația, Pannonia și Dacia și „sous ces noms latins furent peut-être invoquées deux anciennes divinités du pays, qui prirent peu à peu, en mêmes temps que les noms, les plus accentués de la physionomie plastique du Dionysos grec, du Liber pater romain"; pag. 371, adoratori cu nume traco-dacic, *Decebalus, Brilo, Mucapor* (CIL, III, 7437=6150); Kazarow, RE, IV, A, 2461, în Tracia apare sub numele *Liber pater Tasibastenus*; idem, RE, VI, A, 495; Daicoviciu, *La Trans.*, p. 153; Tudor, în *Istoria* Rom., I, p. 439; A. Bodor, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Historia, 1960, ser. IV, fasc. 1, p. 25—58; idem, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 211—239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazuri), *Mars amicus et consentiens* (?) [41], *Silvanus* [42] (în anumite cazuri), *Terra Mater* [43] (în anumite cazuri), *Diana mellifica* [44], *Diana regina* [45],

[41] Deşi cultul lui *Mars* a fost puţin răspîndit în Dacia, totuşi sub forma *Mars amicus* (CIL, III, 897) el este cunoscut numai în această provincie. Divinitatea *Ares* apare însă şi la traci (Kazarow, *op. cit.*, 522), iar izvoarele antice amintesc de zeul *Ares-Mars* la geţi (I. I. Russu, AISC, V, 1944—1948, p. 83); se crede că numele *Ares* ar avea o etimologie tracică (D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1959, p. 24).

[42] R. Peter, ML, IV, 869—872; Klotz, RE, III, A, 123; Toutain, *op. cit.*, pag. 260—273, în Dalmaţia, Pannonia, Moesia superior şi Dacia cultul lui Silvanus s-a grefat pe un cult mai vechi, puternic înrădăcinat; Kazarow, RE, VI, A, 527, răspîndit la traci (cu epitet tracic) şi asimilat de aceştia cu *Tilthazes* (idem, RE, VI, A, 1048, nu se vorbeşte însă despre o eventuală asimilare dacică a lui Silvanus); V Christescu, *Istros*, I, 1934, p. 154; Tudor, în *Istoria Rom.* I, p. 439.

[43] St. Weinstock, RE, V, A, 806, „in einzelnen Provinzen (Africa, Dacia) treten die stärker hervor und scheinen einen einheimischen Kult verdrängt zu haben"; Daicoviciu, *ibidem*; Tudor, *ibidem*.

[44] Discutată mai sus. Este interesant de remarcat că acelaş M. *Aur. Comatius Super* dedică la Apulum un altar *Libero patri et Liberae* (CIL, III, 1095; cf. Bodor, *Dacia*, N.S., VII, 1965, p. 227) şi tot el, împreună cu soţia şi copiii lui, alături de templul acelorași divinităţi, *cryptam cum porticibus et apparatorio et exedra pec(unia) sua fec(erunt)* (CIL, III, 1906, găsită împreună cu 1095); tot M. Aur. Comatius Super închină la Apulum un altar *Silvano Silvestri et Dianae* (CIL, III, 7775=1154) şi aceştia admişi de unii ca zei locali (cf. Toutain, *op. cit.*, p. 324).

[45] Cu acest epitet cunoscută în Dacia şi Moesia superior; Domaszewski, *op. cit.*, p. 53, *Apollo* şi *Diana regina* zeii moesilor şi dacilor şi aceştia „sind die Hauptgötter der Westthraker"; Carter, op. cit., p. 7, *Diana potentissima* şi *Diana regina* „dea in Illyrico culta praeterea non memoratur"; Höfer, ML, IV, 74, „auf Inschriften aus Dacia und Moesia erhält Diana oder vielmehr eine ihn gleichgesetzte Landesgöttin das Epitheton Regina"; Toutain, *op. cit.*, p. 319, alături de *Diana* un zeu daco-moesic ar fi *Apollo*, „dans la Moesie inferieure et sans doute ausi en Dacie, l'Apollo auquel un culte lu rendu sous l'empire était peut-être, comme dans les provinces gaulloises, un dieu du pays"; idem, *op. cit.*, p. 323, „l'assimilation de la Diana gréco-romaine à des déesses nationales ou locales est prouvée par divers documents archéologiques et épigraphiques"; idem, *op. cit.*, p. 326, răspîndirea cultului Dianei în provinciile dunărene se datoreşte unor zeiţe neromane, stăpîne ale munţilor şi codrilor; Wissowa, RE, V, 337—338, Diana în Dacia şi Moesia cu epitetele *regina, potentissima, aeterna*, „sicher einer Gottheit des Landes, die sich auch mit anderen Landesgöttern vereint, so mit Silvanus und den Silvanae, Neptunus, Liber; ...Diana und Apollo... als Gottheiten der Westthraker" apar în ţările dunărene şi în inscripţiile din Roma dedicate de *equites singulares*, recrutaţi din provinciile balcanice, care adoră „die Localgötter der Donauländer Apollo, Diana, Silvanus"; Pârvan, *Getica*, p. 163, *Diana regina*, ca şi *Diana sancta* sau *potentissima*, este Diana daco-romană, care la rîndul ei nu ar fi altceva decît *Artemis-Bendis* tracică; Seeck, *op. cit.*, 472, *Diana regina*, ca şi *Fortuna regina* şi *Nemesis regina* „vorkommen, so durften dies alles römische Umschreibung für dieselbe Barbarengottheit sein"; H. Usener, *Götternamen*, ed. II, Bonn, 1929, p. 228; Kazarow, *op. cit.*, 505, 507—509, *Artemis* asimilată cu *Bendis* de către traci; *Diana regina* în Moesia şi Dacia; la traci este cunoscută *Diana Germetitha*, iar în Dacia este autohtonă, „die Dedikanten gehören vorwiegend der römischen oder romanisierten Kreisen"; Diana tracică asimilată cu Hekate, iar Hekate cunoscută şi în Dacia; Christescu, *ibidem*, „on doit remarquer qu'en Dacie la déesse (Diana) s'identifie avec une divinité locale, adorée en même temps dans la Mésie inférieure"; Daicoviciu, *ibidem*, „*Diana regina* (=*Hekate*=*Hestia*=*Bendis*?)"; Tudor, *ibidem*. În Dacia *Diana regina* apare în trei inscripţii (CIL, III, 1003, 14486, SCIV, XIII, 1962, p.116—119).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diana vera et bona [46]. Printre divinităţile anonime, în care s-ar putea ascunde divinităţi autohtone, se pot aminti: *dei faventes* [47], *dei patroni* [48], *dea placida* [49], *dea regina* [50], *domnus et domna* [51], *dei deae* [52].

Revenind din nou la informaţia lui Tertullian cu privire la zeii provinciali, se naşte întrebarea: din acest presupus panteon dacic, din vremea ocupaţiei romane, care din zeii amintiţi poate fi considerat ca zeul suprem şi patron al provinciei [53]? N-ar fi exclus ca divinitatea provinciei să fi fost zeiţa *Dacia*, probabil mult mai venerată în vremea anterioară formării provinciei, decît alte divinităţi. Importanţa de care se bucura această *(dea) Dacia* este dovedită de altarul de la Apulum, dedicat lui *Iovi optimo maximo et ceteris diis deabusque immortalibus et Daciae* de către *C. Aur. Sigillus tribunus legionis XIII geminae Antoninianae*, pentru sănătatea împăratului Caracalla, în anul 215, în ziua de 4 aprilie, *dies natalis* a acestui împărat [54]. S-ar putea ca şi sub *genius Daciarum* să se fi înţeles aceeaşi divinitate, tot pe un altar din Apulum, dedicat de un *legatus Augustorum duorum legionis XIII geminae* [55]. Ţinînd seama de caracterul acestor dedicaţii şi de situaţia deosebită a persoanelor care recurg la o asemenea veneraţie, putem deduce că această *(dea) Dacia* sau *genius Daciarum* era o divinitate, care se bucura de o anumită situaţie privilegiată în comparaţie cu celelalte divinităţi ale provinciei. Se cunoştea chiar şi o reprezentare iconografică a acestei zeiţe, recunoscută pe o gemă de onyx din

---

[46] M. Macrea, AISC, I, 1, 1928—1932, p. 110—111, necunoscută în altă parte cu asemenea epitete.

[47] CIL, III, 7902=1412=ILS, 7154. *Favens* nu mai apare în altă parte ca atribut divin (Amman, TLL, VI, 1, 377, inscripţia însă lipseşte).

[48] O. Floca, *Materiale Arheologice*, I, 1953, p. 756.

[49] Discutată mai sus.

[50] Apare numai în Dacia la Sarmizegetusa (CIL, III, 7907, *templum*; 7908 *ara*). Seeck, *ibidem*, „da dies Weihinschrift [CIL, III, 7907] eines neugegründeten Tempels ist, kann Regina nicht als Beiname der Isis oder der Iuno gedeutet werden, sondern muss die eigentliche und offizielle Bezeichnung der betreffenden Gottheit sein. Wahrscheinlich ist es Übersetzung eines dacischen Götternamens der Königin bedeute"; autorul citeşte şi inscripţia CIL, III, 1342, de la Micia, *deae s(anctae) reg(inae)* în loc de *deae [I]s[idi] reg(inae)*; Daicoviciu, op. cit., p. 153—154.

[51] CIL, III, 1004, Apulum, *Dominae et d(omino)* (cf. I. Kapp, TLL, V, 1, 1940); 7749, Apulum, *dom[no et domnae ?]*; 7671, Potaissa, *domno et domnae*; 7833 — 1289=ILS, 4071), Ampelum, *domno et domnae*; 12578, Sarmizegetusa, *[domno et] dom[nae ?]*; cf. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 153.

[52] CIL, III, 7746, Apulum.

[53] Domaszewski, *op. cit.*, p. 54, *Liber* „Hauptgott der Daker"; Pârvan, op. cit., p. 146, *Hercules invictus* sau *victor* „este desigur adevărata traducere a ideii indigene despre zeul suprem, biruitor a tuturor celor rele..., *Hercules* e — de fapt — un simplu atribut — roman — *al zeului unic dacic*".

[54] CIL, III, 1063=ILS, 3922.

[55] CIL, III, 993=ILS, 3923, *Caelesti augustae et Aesculapio augusto et genio Carthaginis et genio Daciarum*; în maniera în care sînt enumerate divinităţile, sub *genius Daciarum* s-ar părea că s-ar înţelege un *zeu dacic*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dalmaţia, cu inscripţia *DACIA* [56]. Probabil că şi sub numele de *Terra Dacia* [57] se ascunde aceeaşi zeiţă, protectoarea ţării Daciei încă înaintea ocupaţiei romane. Un caz similar ar putea fi divinitatea syriană *Atarate*, în transcriere grecească *Atargatis*, care în *interpretatio romana* devine *dea Syra* sau *dea Syria (Suria)*. Tot ca un rezultat de *interpretatio romana*, a aceleiaşi divinităţi dacice, ar putea fi *Fortuna Daciarum* de pe altarul de la Sarmizegetusa, dedicat de un *procurator Augusti (Daciae Apulensis)* [58].

N-ar fi exclus apoi ca prin *dei deae Daciarum* [59] şi *Daciae tres* să se fi avut în vedere panteonul dacic. Importanţa divinităţilor *Daciae tres* poate fi dedusă din faptul că altarul fusese dedicat de un *tribunus laticlavius* al legiunii XIII gemina [60]. Judecînd după conţinutul unei inscripţii din Sarmizegetusa, de o veneraţie deosebită se bucurau anonimii *dei faventes*, al căror epitet ar putea exprima calităţile unor zei din fruntea panteonului dacic [61].

Afirmaţia lui Tertullian, că şi localităţile îşi aveau zeii lor, consacraţi printr-o hotărîre a sfatului municipal *(municipali consecratione censentur)* [62], poate fi valabilă şi pentru Dacia. Autorul creştin nu aduce ca exemplu decît cîteva zeităţi ale oraşelor italice. Şi de data aceasta însă, în Dacia zeii localităţilor se ascund sub un anonimat, ca *genius coloniae (Sarmizegetusae)* [63], *genius pagi Miciensis* [64], *genius Miciae* [65], *genius pagi Aquensis* [66], *genius canabensium* [67], poate în unele

[56] CIL, III, 10188, 2, onyx, în Muzeul din Split «mulieris stolatae pars inferior (superior deest)» şi inscripţia *DACIA*. Probabil că şi figura de pe modelele cu legenda *Dacia* şi *Dacia felix* să reprezinte divinitatea Daciei (H. Steuding, ML, II, 2, 2101—2102; N. Lascu, AISC, IV, 1941—1943, p. 51 şi urm.).

[57] CIL, III, 7853=1351=ILS, 1860.

[58] Daicoviciu, AISC, I, 1, 1928—1932, p. 86.

[59] CIL, III, 996 şi p. 1390=ILS, 3921, Apulum, *diis deabus Daciarum et Terr* (inscripţia a rămas necompletată).

[60] CIL, III, 995=ILS, 3920, Apulum, *Daciis tribus et genio leg. XIII g.*

[61] CIL, III, 7902=1412=ILS, 7155, provenienţa probabil Sarmizegetusa, *[diis] faventibus et co[nc]ordia imp(eratorum)* [M.Aureli et L. Veri] *evenit, quod a primo adventu suo P.F.(urio) S(aturnio) leg(ato) Augusto[r(um)] donec provincia decederet ita singulos universosq(ue) benig[ni]tate sua tractavit, oneribus etiam rel[e] vavet[it], n(omini) felicissim(o) et praeci[p]uis virtutib(us) eiiu[s]* (sic) *obs[tr]icta simul et de[v]ota provincia...*; din inscripţie prin *dei faventes* s-ar înţelege zeii protectori ai provinciei.

[62] Tertull., Apol., XXIV, 8.

[63] CIL, III, 1407.

[64] CIL, III, 7847=1406.

[65] C. Daicoviciu, *Anuarul Com. Mon. ist., secţ. Trans.* 1930—1931, p. 39.

[66] CIL, III, 1407, Pagus Aquensis (Călan), *I. o.m. pro sal(ute) D. N. C. Iul. Marcianus dec(urio) col(oniae) praet(ectus) pag(i) Aquensis genio eor(um)*; prin *col(onia)* se subînţelege Sarmizegetusa, însă dacă genius *eor(um)* se referă la cele două localităţi (adică Sarmizegetusa şi pagus Aquensis) atunci ca *genius* ar putea fi considerat Iupiter, ceea ce este puţin probabil; dar dacă *D. N.* se citeşte *d(ominorum) n(ostrorum)*, în loc de *d(omini) n(ostri)*, atunci *genius eor(um)* ar fi divinitatea protectoare a împăraţilor şi nu a localităţilor.

[67] CIL, III, 1008=ILS, 2476, Apulum.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazuri și *genius loci* [68]. Se știe însă că sub un *genius coloniae* sau *municipii* se poate recunoaște un *deus* sau *dea* (Mars, Minerva, Mercurius, Hercules) [69].

Nu se poate exclude venerarea de către daci a izvoarelor termale cu proprietăți curative, cum au fost cele de la *Germisara* (Geoagiu-Băi) și Băile Herculane, ale căror însușiri au fost cunoscute apoi și de romani [70]. Zeitățile izvoarelor termale de la Germisara sînt cunoscute în epoca romană sub numele : *regina undarum Nympha* [71], *Nymphae salutiferae* [72], *Nymphae sanctissimae* [73], *Nymphae* [74], *dei deae huiusq(ue) loci salutares* [75]. După cum la Germisara se adorau divinitățile *Nymphae*, la Băile Herculane zeul protector pare să fi fost *Hercules*, cunoscut sub *Hercules salutifer* [76], *Hercules invictus* [77], *Hercules augustus* [78], *Hercules conservator* [79], *Hercules sanctus* [80], sau fără epitet [81], alături de care sînt de amintit divinitățile anonime : *virtutis aquarum numen* [82], *dei et numina aquarum* [83], *fontes calidae* [84]. Cunoașterea și folosirea izvoarelor termale de către daci poate fi dedusă și

[68] CIL, III, 892, Potaissa ; 1018, Apulum ; 1566=ILS, 3891, Băile Herculane ; 7763, Apulum.

[69] Ca în inscripțiile CIL, VIII, 8438=ILS, 6873, *Marti deo aug. gen(io) col(oniae)* ; 10347=ILS, 469, *colonia Aug. Mart. veter. Sitif.* ; 8473=ILS, 557, *col. Nerviana Aug. Mart. veteranor. Sitifiens.* ; CIL, X, 103=ILS, 5750, *colonia Minervia Nervia Aug. Scolacium*, etc.

[70] N. Gostar, *Inscripții și monumente din Germisara*, în *Contrib. la cunoașterea Reg. Hunedoara*, 1956, p. 90—92 ; Crișan, *ibidem*.

[71] CIL, III, 1395.

[72] CIL, III, 1397.

[73] CIL, III, 1396=ILS, 2630.

[74] CIL, III, 7858 (inscripția probabil că a fost găsită la Geoagiu Băi) ; CIL, III, 7882 ; Poinssot, *Mémoires*, 1899, p. 362, Nymfele din Dacia identice cu Nymfele tracice ; Kazarow, *op. cit.*, 510—512.

[75] CIL, III, 987=ILS, 3847 (probabil aceeași proveniență și dusă mai tîrziu la Alba Iulia).

[76] CIL, III, 1572 ; Kazarow, *op. cit.*, 520.

[77] CIL, III, 1569 ; Kazarow, *ibidem*.

[78] CIL, III, 1568 ; Karazow, *ibidem*.

[79] CIL, III, 1564 ; Kazarow, *ibidem*.

[80] CIL, III, 1573, 1573 a ; Kazarow, *ibidem*.

[81] CIL, III, 1563, 1565, 1566, p. 1419=ILS, 3891 ; CIL, III, 1567. După Poinssot, *op. cit.*, p. 355, cultul lui *Hercules* a fost înfloritor în Dacia și prezintă o originalitate particulară ; Hercules în stațiunile balneare din Dacia este un zeu vindecător ; patron al izvoarelor termale, ceea ce îl duce pe autor la concluzia : „tous ces indices permettent, malgré l'absence de textes précis, de placer Hercule parmi les dieux nationaux des Daces" ; Pârvan, *op. cit.*, p. 146, *Hercules*, numele roman al zeului dacic ; pentru Kazarow, *op. cit.*, 518, 520, Hercules, venerat și de traci, la Băile Herculane era „Schutzapatron dieser Quellen..., wahrscheinlich aus diesem Zentrum verbreitete sich sein Kult in Dacien und teilweise in Moesien" ; Daicoviciu, *La Trans.* p. 153.

[82] CIL, III, 1561.

[83] CIL, III, 1562=ILS, 3896.

[84] CIL, III, 1566, p. 1419=ILS, 3891.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din toponimul *Germisara* [85], iar venerarea izvoarelor în general prin toponimul *Deusara*, în cazul că rămîne valabilă etimologia de „izvorul zeilor" [86].

Dar cu toată această bogăţie a materialului epigrafic, din care s-ar deduce dăinuirea unor divinităţi autohtone şi în epoca romană, este încă greu să acceptăm o asemenea părere fără riscul unei permanente incertitudini. Unele dintre divinităţile amintite mai sus, acceptate de unii (cu sau fără rezerve), au fost respinse de alţii.S-a ajuns chiar la concluzia că urmele de culte ori elemente religioase getodacice în epoca romană sînt foarte problematice [87]. Este adevărat că pentru această epocă, de profund sincretism şi de totală confuzie a diferitelor credinţe religioase, de variate origini, este greu să se facă precizări atît de certe, de vreme ce izvoarele sînt atît de echivoce. Despre *Dacia, genius Daciarum, Terra Dacia, dei deae Daciarum, Daciae tres*, pe bună dreptate se crede că sînt mai curînd personificări locale [88] decît vechi divinităţi dacice. Altarele acestora au fost dedicate de comandanţi şi ofiţeri ai legiunii XIII gemina sau de persoane străine de populaţia locuitoare a provinciei. La fel şi *Fortuna Daciarum* este adorată de un procurator şi nu de un provincial. *Mars amicus et consentiens* este adorat de un individ cu nume grecesc dintr-un centru urban şi militar al Daciei. *Silvanus campester* şi *Silvanus domesticus* este considerat ca un zeu de aspect local şi în Pannonia şi în aceeaşi măsură este răspîndit şi în Dalmaţia [89]. La fel şi *Terra Mater* a fost considerată ca o divinitate legată de un cult local atît pentru Pannonia [90] cît şi pentru provinciile africane [91]. Merită însă atenţie cultul zeiţei *Diana*, legat uneori de cel al lui *Apollo*. Dar, ca şi în cazul de mai sus, monumentele Dianei sînt răspîndite şi în

[85] Pârvan, *op. cit.*, p. 260.
[86] *Ibidem*, p. 286.
[87] Russu, AISC, V, 1944—1948, p. 83.
[88] Steuding, ML, I, 932, *Dacia* „die Personification der Provinz Dacia in Inschriften"; *idem*, ML, II, 2, 2101—2102, „Lokalpersonificationen", „Ortsgottheiten"; Toutain, *op. cit.*, p. 449, „ces génies des provinces, sous quelques nom qu'on les ait invoqués, sont demeurés des divinités officielles et abstraits, ... le culte de génies de provinces ne fut nulle part populaire; la masse de la population provinciale semble n'y avoir pris aucune part"; M. Macrea, în *Istoria Rom.*, I, p. 387, divinităţi abstracte, „simbolizînd geniile protectoare pe pămînt". Totuşi A. Degrassi, *Studii Aquileieşi offerti il 7 ottobre 1953 a Giovanni Brusin*, Aquileia, 1953, p. 63, enumeră divinitatea *Histria terra* printre „divinită indigene" din Peninsula Istria.
[89] R. Peter, ML, IV, 869—872; Klotz, RE, III, A, 123; M. Pavan, *La provincia romana delle Pannonia Superior*, Roma, 1955, p. 529—530; idem, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Veneţia, p. 295—296; G. Alföldi, *op. cit.*, p. 113, 115.
[90] Alföldi, *ibidem*.
[91] Weinstock, RE, V. A, 806.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provinciile pannonice și în Dalmația [92], așa încît pare mai verosimil de a fi considerată ca o divinitate comună provinciilor illyrice, decît specifică numai Daciei.

Cazul divinităților *Liber pater et Libera* se desprinde dintr-o statistică întocmită în 1953, în care numărul monumentelor dedicate acestor două divinități, sau numai lui *Liber*, se prezintă astfel : 32 în Dalmația, 27 în Pannonia, 24 în Dacia [93]. Numărul pentru Dacia a crescut însă pînă în 1960 la 34 [94], dar în aceeași măsură, între timp, numărul monumentelor, dedicate acestor două divinități, s-a putut ridica în Pannonia și Dalmația. De asemenea, *Liber* și *Libera* se întîlnesc și pe monumentele din provinciile moesice, așa încît, și de data aceasta, cele două divinități sînt comune majorității provinciilor illyrice și nu numai Daciei [95]. Dar, cu toată această largă răspîndire, n-am putea exclude preferința venerării acestor două divinități din partea dacilor rămași în provincia de la nordul Dunării, care la rîndul lor să întruchipeze două vechi divinități autohtone. Singurul document, care de data aceasta poate să ne vină în sprijin, este inscripția din Moesia superior, găsită lîngă localitatea modernă Nicopol, pe malul drept al Dunării și deci în vecinătatea Daciei. În acest document, datînd din anul 227, sînt trecuți membrii colegiului religios adoratori ai acestui zeu, *nomina Bacchii vernaculorum* (zeul *Liber* cu numele grecesc) [96]. Alături de majoritatea membrilor cu nume roman sau grecesc, apar următorii, care poartă nume sau patronim tracic sau dacic : CRESCES DECEB — *Cresce(n)s Deceb(ali)*, VALES TARANIS — *Vale(n)s Taranis* [97], BRILO AVLVZANI — *Brilo* [98] *Auluzani* [99], MVCAPAMENIS [100],

[92] Pavan, *Pann. Sup.*, p. 414—515 ; idem, *Dalmazia*, p. 295 ; Alföldi, *ibidem*.

[93] A. Bruhl, *Liber pater. Origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romain*, Paris, 1953, p. 214, citat după Bodor, *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 216.

[94] Bodor, *op. cit.*, p. 216 și urm.

[95] Schur, RE, XIII, 74—75, cultul lui Liber răspîndit și în Africa și, într-o oarecare măsură, în Moesia și Noricum și în concluzie „einheimische Götter scheine in Afrika, wo die einheimische Religion überhaupt besonders Kräftig war, und in Illyrien mit Liber gleichgesetzt worden zu sein". Liber împreună cu Libera apar pe monumentele din Dalmația, Pannonia și Dacia, dar și de data aceasta „es ist klar, dass hier ein illyrisches Götterpaar in die Namen Liber und Libera eingetragen ist...". Interesantă apoi concluzia : „von dem illyrischen Zentrum aus ist dieser Kult auch nach den benachbarter thrakischen Ländern Dakien und Moesien ausgestrahlt, die ja durch ihre erzwungene Latinisierung in engste Kulturgeweinschaft gerade mit diesen illyrischen Provinzen getreten sind". Merită interes și concluziile lui Bodor, *op. cit.*, p. 239, care acordă un rol deosebit influenței religiei dacice asupra cuplului divin *Liber pater et Libera*.

[96] *CIL, III, 7437=6150.*

[97] D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 489.

[98] Detschew, *op. cit.*, p. 88.

[99] Destul de răspîndit în onomastica tracică.

[100] Probabil că numele a fost *Mucapa Menis (filius)*, ambele cunoscute (Detschew *op. cit.*, p. 303, 316).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AVR. SVLV GEMELLI — *Aur(elius) Sulu[s]* [101] *Gemelli*, VAL ---CBVSTA — *Val(erius)* [---]*obusta*, TITIANVS CITTI — *Titianus Gitti* [102], TROL, MARC — *Trol(---)* [103] *Marc(i)*. Cel puțin două din aceste nume pot fi considerate dacice și anume: patronimul *Decebali* și cognomenul ---*CBVSTA*, care poate fi corectat în ---*OBVSTA* și deci întregit în *[Bur]obusta*, *[Rub]obusta*, sau chiar *[Tar]obusta*. Singura justificare pentru adorarea unui zeu autohton sub numele *Bacchus* sau *Liber* ar fi deci aceste două nume dacice, deși majoritatea covîrșitoare a membrilor acestui colegiu poartă nume grecesc sau roman, ceea ce iarăși face să scadă valoarea unei asemenea argumentări. Dar oricum s-ar accepta una din aceste posibilități, afirmația lui A. Domaszewski, potrivit căreia *Liber* ar fi divinitatea supremă a dacilor (vezi nota 40), ne apare astăzi într-o lumină cu totul exagerată.

În ce privește caracterul acelor *dei faventes* din inscripția de la Sarmizegetusa, mai curînd, s-ar putea să fie divinități abstracte [104], iar conținutul inscripției nu ne poate nici pe departe asigura de eventuala origine dacică a dedicantului. *Dea regina* din Sarmizegetusa este adorată de un magistrat din ordinul ecvestru, care în nici un caz nu este autohton și tot acesta îi ridică și un templu și deci cu atît mai greu este de acceptat ca unei divinități dacice să i se ridice un templu tocmai în metropola provinciei [105]. Tot atît de nefiresc este de a da crezare ipotezei că *regina* este traducerea unui cuvînt dacic (nota 50). *Domnus* și *domna* se regăsesc și în alte provincii și apar ca epitet al unor întinse varietăți de zei greco-romani sau străini [106], iar pentru dedicanții din Dacia, originea lor locală este greu de stabilit. De asemenea, nu se poate bănui ce divinități se pot ascunde sub simpla invocare *dei deae*.

Referitor la *Hercules invictus* (sau cu celelalte epitete), ca patron al izvoarelor termale, menționăm că el este comun nu numai pentru Dacia, dar și pentru alte multe localități balneare din diferite provincii [107]. Același lucru se poate susține și în ce privește *Aesculapius*,

---

[101] Detschew, *op. cit.*, p. 470.

[102] Detschew, *op. cit.*, p. 107, cunoaște numai un Γιτις.

[103] *Trol(...)*, probabil, în loc de *Tral(is)*, înregistrat de Detschew, *op. cit.*, p. 518.

[104] Amman, TLL, VI, 1, 377, *favens* apare pe lîngă *numen* în cîteva rare cazuri la poeți și prozatori.

[105] D. Tudor, *Latomus*, XXIII, 1964, p. 283, „*dea regina* épithète sous lequel pourrait se cacher une déesse orientale".

[106] I. Kapp, TTL, V, 1, 1910 și urm.; R. Peter, ML, I, 1197; O. Höfer, ML, IV, 74, în inscripția CIL, III, 8244 (și p. 1466), de la Naissus, *domnae reginae et domno et bono eventu* „ist unter der Domna regina die Kibele, unter domnus Attis zu verstehen"...

[107] Boehm, RE, VIII, 560 și urm.; R. Peter, ML, I, 2, 2902 și urm.; Toutain, *op. cit.*, p. 409, „rien ne prouve à nos yeux que l'Hercules, adoré en Dacie au II—III siècle de l'ère chrétienne, fût un ancien dieu du pays plus ou moins asimilé à l'Hérakles — Hércule gréco—romain..., Dans les provinces danubiennes, comme en Dacie, le culte du dieu fut importé, et les agents les plus actifs de sa diffusion paraissent avoir été les fonctionnaires et les soldats".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hygeia, Nymphae [108], iar celelalte divinităţi amintite mai sus *(genius loci, virtutis aquarum numen, dei et numina aquarum* etc.), sînt mai curînd personificări locale decît divinităţi dacice.

Dacă am face o comparaţie cu celelalte provincii tracice din sudul Dunării, vedem că acolo într-adevăr apar divinităţile *Iupiter* [109], *Iuno* [110], *Apollo* [111], *Diana* [112], *Silvanus* [113], *Liber* [114], *Asclepius* [115], *dominus* [116], însoţite de epitete tracice, derivate fie de la localităţi, fie de altă natură. Se pune întrebarea, dacă aceste divinităţi, înîlnite în Dacia, deşi lipsite de epitetul autohton, nu au putut totuşi, în unele cazuri, să mascheze vechile divinităţi ale Daciei? Dar epitetul autohton este însă singura pecete locală, care în Dacia în mod constant lipseşte. Totodată s-ar putea trage concluzia că divinităţile tracice ar fi comune şi dacilor. În Dacia întîlnim într-adevăr un monument al lui *I(upiter) o(ptimus) m(aximus) Zb[elsurdus]* [117] şi mai multe cu reprezentarea *Eroului trac* [118], dar aceste zeităţi sînt mai curînd de import (de altfel puţine la număr) şi nicidecum nu reflectă o credinţă comună.

În cazul în care admitem, că în provincia Dacia în materie religioasă dacilor nu li s-a îngăduit să-şi manifeste prin monumente vechile lor credinţe, ne punem întrebarea, care a fost situaţia pentru dacii care se găseau la Roma sau în alte provincii? Monumentele sacre ridicate de provincialii din Dacia în afara Daciei sînt însă destul de puţine. Merită totuşi atenţie altarul unui soldat pretorian

---

[108] H. Herter, RE, XVII, 1536 şi urm.; Fr. Heichelheim, RE, XVII, 1584 şi urm.; P. Monceaux, DA, IV, 1, p. 127, *Nymphae*, ca divinităţi vindecătoare, sînt comune şi apar şi în afara Daciei sub numele *Nymphis medicis, salutaribus, salutiferibus*; Toutain, *op. cit.*, p. 380—383.

[109] Detschew, *op. cit.*, p. 40, *deo patrio praesenti numini Iovi Bazoseno*; idem, *op. cit.*, p. 178, *Iovi Svelsurdi*.

[110] CIL, VI, 32565=2809, *Iuno Arisena* (G. G. Mateescu, ED, I, 1923, p. 134—135, 271).

[111] CIL, VI, 32546=3797, *Apollo Cicanus* (Mateescu, *op. cit.*, p. 13, 142; Detschew, *op. cit.*, p. 388); CIL, VI, 32571, *Apollo Raimulus* (cf. Mateescu, *op. cit.*, p. 144 şi urm.); CIL, III, 13858, *Apollo Tadenus* (alte inscripţii la Detschew, *op. cit.*, p. 487—488); CIL, VI, 32570=2798=ILS, 4057, *Apollo Vergulensis* (Mateescu, *op. cit.*, p. 143; Detschew, *op. cit.*, p. 53—54).

[112] Detschew, *op. cit.*, p. 103, *Diana Germetitha*; idem, *op. cit.*, p. 460, *Diana Scoptitia* (cf. Mateescu, *op. cit.*, p. 132); V. Beşeliev, *Epigrafski prinosi*, Sofia, 1952, p. 50—51, *Diana Totobisia* (Detschew, *op. cit.*, p. 540).

[113] Detschew, *op. cit.*, p. 412, *Silvanus Saltecaputenus*.

[114] CIL, III, 703, 704, *Liber pater Tasibastenus* (Detschew, *op. cit.*, p. 494).

[115] CIL, VI, 30685=16=ILS,2095,*Aesculapius Sindrina* (Mateescu, *op. cit.*, p. 136, 151); CIL, VI, 2799=ILS, 2094, *Aesculapius Zimidrenus* (Mateescu, *op. cit.*, p. 129; Detschew, *op. cit.*, p. 195—196).

[116] Ann. Ép., 1923, 88; 1939, 201; Detschew, *op. cit.*, p. 398, *dominus Rincaleus, deus magnus Rincaleus, d(ominus?) Rincaleus*.

[117] D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. II, Bucureşti, 1958, p. 384, nr. 22.

[118] C. Daicoviciu, *La Trans.*, p. 148—149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

originar din *(colonia) Aurelia Napoca*, închinat lui *Hercules* [119]; dar și acest dedicant poartă nume roman, iar *Hercules* este fără epitet, pe cînd divinitățile pretorienilor, originari din provinciile tracice, adeseori sînt însoțite de epitete autohtone. Tot pe atît de interesantă este și o statuetă de marmoră, aflată în Bulgaria la Kabiük (distr. Șumen), reprezentînd pe *Eroul trac*, cu inscripția *deo Apollini, Ant. Valentinus duumvir col. Napocae* [120], care ne-ar putea face să credem că sub *Apollo*, care ia înfățișarea Eroului trac, s-ar ascunde o divinitate traco-dacică; dar acest monument se datorește mai curînd mediului religios decît continuității unei credințe traco-dacice. La fel și reprezentarea *Eroului trac* pe două monumente funerare de la Roma, ale unor *equites singulares* originari din Dacia [121], ar putea mai curînd să reprezinte mortul eroizat, decît divinitatea sud-tracică.

S-a discutat și s-a pus problema originii dacice a reprezentărilor figurative a celor trei divinități, cunoscute în literatură sub denumirea *Cavalerii danubieni* [122]. Dar nici aceste reprezentări nu se limitează propriu-zis numai la Dacia, ele se regăsesc în aceeași măsură atît în provinciile moesice cît și pannonice [123].

Critica severă a unor asemenea documente, privind manifestările religioase pentru Dacia, ne-ar duce deci la concluzii în care nu am mai avea nimic de așteptat, de acum înainte, referitor la dăinuirea

---

[119] CIL, VI, 269; Mateescu, *op. cit.*, p. 149.

[120] G. Kazarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, Textband* (Dissert. Pann., II, 14), Budapesta, 1938, p. 89, nr. 438.

[121] CIL, VI, 3236=ILS, 2204 (cf. Mateescu, *op. cit.*, p. 284); CIL, VI, 3131=ILS, 2205 (cf. Mateescu, *ibidem*).

[122] D. Tudor, ED, VII, 1937, p. 288, „esso trae origine dal Nord del Danubio e precisamente della Dacia". Această teză a fost admisă de F. Chapouthier, *Revue des études anciennes*, XLI, 1939, p. 65 și urm., și de E. Will, *Le relief culturel gréco-romain. Contrib. à l'hist. de l'art dans l'Emp. rom.*, Paris, 1955, passim (nu a putut fi consultat; cf. D. Tudor, *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 521—522), care ajung la concluzia că tăblițele votive ale eroilor danubieni reflectă o religie barbară și anume dacică, formată sub influența cavalerului trac și a Dioscurilor. Originea dacică a cavalerilor danubieni a fost respinsă de Fr. Cumont, *Rev. Arch.*, 1938, p. 67 și urm., de C. Daicoviciu, AISC, IV, 1941—1943, p. 295, idem., *La Trans.*, p. 148—149 (unde se citează și altă bibliografie) și de I. I. Russu, AISC, V, 1944—1948, p. 83, „este îndoielnic caracterul autohton (ori chiar tracic) al cavalerilor danubieni".

[123] Tudor, ED, VII, 1937, p. 161, răspîndirea lor, completată de același în *Omagiu C. Daicoviciu*, p. 520—521. G. Kazarow, *Arch. Anzeiger*, 1939, p. 26 și urm., arată că regiunea formării plastice a acestor monumente nu a fost Dacia ci sudul Dunării. D. Tudor, în *Istoria Rom.*, I, p. 440, în ultima analiză recunoaște că „cu toate că nu toți învățații sînt de acord în ceea ce privește originea dacică a cultului așa-zișilor *cavaleri danubieni*, nimeni nu a negat însă faptul că această religie sincretistă s-a format în Dacia, unde ea a putut căpăta o largă răspîndire grație afinității existente între unele credințe populare locale și dogmele acestor zei călăreți, asociați cu o mare zeiță. De altfel, icoanele acestor zei enigmatici ne oferă cel mai interesant exemplu de sincretism religios, în care găsim contopite elemente de cult împrumutate de la numeroși zei romani, traci, orientali, indigeni etc. (cavalerul trac, Sabazios, Cibele, Nemesis, Mithras, Marte, Diana, Hekate etc.)".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor credinţe, divinităţi sau practici religioase moştenite de populaţia dacică, rămasă să-şi continue viaţa după anul 106. Dar continuitatea populaţiei dacice în provincia Dacia astăzi este pe deplin dovedită (şi aceste dovezi sporesc din an în an), în aşezări rurale, necropole, precum şi prin produsele lor caracteristice, aflate în aşezări urbane sau în castrele militare [124]. De îndată ce dacii îşi mai păstrau un anumit ritual al înmormîntărilor, ar fi greu de admis că ar fi dat uitării restul din moştenirea lor spirituală. Aşa cum din punct de vedere onomastic, dacii în provincie se ascund sub nume de aspect cu totul roman, tot aşa şi zeii lor se pot ascunde sub orice nume de divinitate romană sau greco-romană, începînd cu *Iupiter* şi pînă la divinitatea cea mai măruntă. Dacă sub *dea placida* se ascunde sau nu o divinitate dacică, apoi acest lucru este cu atît mai greu de întrezărit cu cît dedicanţii primului monument sînt militari dintr-o unitate auxiliară, dedicanţii celui de al doilea monument pot fi însă localnici, iar dedicantul celui de al treilea monument are cognomen grecesc, iar sculptura, care însoţeşte inscripţia, ne prezintă zeiţa *Hekate triformis* [125] şi deci în primul şi ultimul caz dedicanţii sînt străini de Dacia. Nu înseamnă însă că străinii veniţi în Dacia să nu fi trecut şi la adorarea divinităţilor locale. Mai curînd putem însă acorda o origine dacică divinităţii *Diana mellifica,* mai ales că mitologia greco-romană nu cunoaşte pentru *Artemis-Diana* o asemenea calitate. Totodată şi dedicantul *M. Aur. Comatius Super* pare a fi un localnic, care manifestă predilecţie în acelaşi timp pentru *Liber pater, Libera, Silvanus Silvester* şi *Diana* (vezi nota 44), divinităţi care puteau lua aspectul unor zeităţi dacice, aşa cum s-a arătat mai sus. La toate aceste observaţii trebuie să se ţină însă seama, deşi este o mărturie indirectă, de pasajul lui Tertullian, cu privire la *zeul provinciei,* dar aceasta numai în cazul că afirmaţia apologetului creştin nu este prea generală.

LES CULTES AUTOCHTONES EN DACIE ROMAINE

RESUME

A la différence d'autres provinces, sur les monuments de la Dacie on ne trouve aucune trace de divinités portant des noms autochtones. Pourtant ont été considérés comme ayant une origine dacique certaines divinités tutélaires *(Dacia, dei deae Daciarum, Daciae tres, Genius Daciarum, Terra Dacia),* ainsi que des dieux ayant des noms romains, mais qui sont mentionnés surtout dans les documents épigraphiques

[124] D. Protase, în „Revue Roumaine d'Histoire", tom. III, 2, 1964, p. 193—211.
[125] Bordenache, *op. cit.*, p. 315 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Dacie *(Fortuna Daciarum, Liber pater et Libera, Mars amicus et consentiens Silvanus, Terra Mater, Diana mellifica, Diana regina, Diana vera et bona, Hercules invictus)* et, enfin, quelques divinités anonymes *(dei laventes, dei patroni, dea placida, dea regina, domnus et domna, dei deae)*, inconnues ou moins bien connues dans d'autres provinces. On ne peut non plus omettre la vénération des sources thermales par les Daces, vénération qui continua sous la domination romaine.

Malgré cette abondance de divinités, spécifiques à la province de Dacie (quelques-unes sont également connues dans les provinces de Moesie, Pannonie et Dalmatie), nous ne possédons pas encore avec certitude la preuve de l'assimilation d'une divinité dace par une divinité greco-romaine.

Relativement à l'existence de divinités autochtones dans les provinces, un témoignage précieux nous est fourni par l'apologète chrétien Tertullien, Apol., XXIV, 8 *...unicuique etiam provinciae et civitati suus deus est, ut Syriae Atargatis, ut Arabiae Dusares, ut Noricis Belenus, ut Africae Caelestis, ut Mauritaniae reguli sui. Romanas, ut opinor, provincias edidi, nec tamen Romani dei earum...* Il est probable que la Dacie ne faisait pas exception à cette règle, mais il est fort difficile de savoir qui a été le dieu dace de la province. Cependant on peut admettre, en se basant sur les sources épigraphiques, que quelques divinités portant des noms romains ont été d'anciennes divinités daces, notamment le couple divin *Liber pater et Libera*, ainsi que *Diana mellifica*, parce que, dans certains cas, ils étaient adorés par la population locale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MANIFESTAŢIA DIN 12 AUGUST 1920 A MUNCITORILOR IEŞENI

DE

I. SAIZU

Perioada premergătoare grevei generale din octombrie 1920 este ilustrată la Iaşi, ca şi în celelalte oraşe ale ţării, de lupta muncitorilor pentru satisfacerea revendicărilor lor economice şi politice [1]. Efervescenţa revoluţionară din acea vreme, ca şi lupta concretă de zi cu zi a muncitorilor, demonstra că întreaga mişcare muncitorească din România se îndrepta spre organizarea şi declanşarea grevei generale — singurul mijloc pentru a impune guvernului satisfacerea revendicărilor muncitoreşti.

Lupta muncitorilor pentru organizarea grevei generale pe întreaga ţară a cunoscut o evidentă creştere, cu toate că reacţiunea, sprijinită de conducătorii reformişti ai mişcării muncitoreşti [2], a reuşit să aplice o serie de măsuri militare şi legislative antimuncitoreşti. Între acestea din urmă se numără şi legea pentru „reglementarea" conflictelor dintre capital şi muncă, lege care răpea dreptul la grevă — singura armă a muncitorilor pentru îmbunătăţirea condiţiilor de salarizare. „Oligarhia şi clasa capitalistă — sublinia în acel timp ziarul „Socialismul" — nu vedeau cu ochi buni lupta de dezrobire şi îmbunătăţire a soartei dusă de muncitorime şi, sub motivul refacerii ţării... a adus această lege prin care răpeşte muncitorimii dreptul de a face uz de singura sa armă, greva, armă care singură poate sili pe capitalişti să cedeze şi să recunoască muncitorimii cerinţele ei drepte" [3].

---

[1] vezi *Greva generală din România, 1920*, Editura politică, Buc., 1960, p. 115, 118, 130—131, 134, 142, 148—150; Clara Cuşnir-Mihailovici, *Mişcarea muncitorească din România între anii 1917—1921. Crearea Partidului Comunist din România*, Editura politică, Buc., 1960, p. 257; L. Eşanu şi D. Boţescu, *Acţiuni ale muncitorilor din Moldova premergătoare grevei generale din octombrie 1920*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, nr. 2/1960, p. 173—197; D. Sandru, *Ştiri despre mişcarea grevistă din Iaşi 1919—1920 şi greva de la fabrica „Ţesătura" Iaşi*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, nr. 1/1961, p. 67—82; L. Eşanu şi D. Boţescu, *Despre desfăşurarea grevei muncitorimii ceferiste din aprilie-iunie 1920 în Moldova*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, nr. 1/1963, p. 7—27.

[2] *50 de ani de la crearea Comisiei generale a sindicatelor din România*, Editura C.C.S., 1957, p. 254—255; Clara Cuşnir-Mihailovici, *op. cit.*, p. 263.

[3] „Socialismul" din 12 august 1920.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă“ [4], numită pe drept cuvînt de muncitori „legea scelerată Trancu-Iași“, constituia un act de constrîngere aplicat muncitorilor. „Arbitrajul — se prevede în lege — este obligatoriu și orice încetare colectivă de lucru este interzisă în toate întreprinderile și instituțiile statului, județului sau comunei, de orice natură ar fi ele, precum și în unele întreprinderi care funcționează în interes public“ [5]. Împotriva acelora care ar fi „provocat greve“ s-au prevăzut amenzi și închisoare.

Încercarea de a evita greva și a impune arbitrajul în rezolvarea conflictelor colective de muncă reflectă poziția elementelor oportuniste din mișcarea muncitorească, complici cu guvernul în organizarea ofensivei clasei dominante asupra maselor muncitoare.

Conținutul de esență reacționară a legii Trancu-Iași, de faptul că comisiile de arbitraj erau instrumente de apărare a intereselor patronilor, muncitorii au început lupta pentru anularea în formă și conținut a acestei legi. La chemarea secțiunii din București a Partidului Socialist, în întreaga țară s-au organizat mari întruniri împotriva „Legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă“. În mai multe săli din București au avut loc în seara zilei de 10 august mari întruniri, cu care prilej au fost votate moțiuni împotriva acestei legi [6]. A doua zi, peste 30.000 de manifestanți au ieșit pe străzile Bucureștiului și în fața Parlamentului, cerînd anularea legii. În același scop, muncitorii de la C.F.R., Arsenal, fabricile metalurgice, Pirotehnie și din multe alte întreprinderi, neținînd seama de prevederile legii, au declarat o grevă generală de două ore.

Ca răspuns la chemarea secțiunii din București a Partidului Socialist, la Iași, Pașcani, Galați, Cluj, Timișoara, Constanța și în alte orașe [7] s-au organizat manifestații asemănătoare cu cele din București. La Iași, în seara zilei de 11 august, la sediul sindicatelor și al organizației socialiste a fost organizată de secțiunea locală a Partidului Socialist o mare întrunire de protest. Tot aici, manifestațiile de protest împotriva legii Trancu-Iași au coincis cu accentuarea luptei muncitorilor pentru punerea în libertate a patru lucrători greviști de la fabrica „Țesătura“, condamnați de judecătoria ocolului I Iași [8]. În moțiunea adoptată la întrunirea din seara zilei de 11 august 1920 se arată că muncitorii „protestează în contra ilegalităților la care se dedau autoritățile și guvernul, în contra legei scelerate a lui Orleanu și în contra justiției de clasă“ [9].

Totodată, la întrunirea de protest muncitorii s-au declarat solidari cu greviștii arestați, manifestînd hotărîrea ca în ziua procesului să demonstreze în fața Tribu-

---

[4] „Monitorul oficial“ din 5 septembrie 1920. De teama luptei revoluționare a maselor, cercurile reacționare n-au putut vota această lege imediat după fixarea premiselor ei în jurnalul Consiliului de Miniștri din 20 martie 1920.

[5] „Monitorul Oficial“ din 5 septembrie 1920.

[6] „Socialismul“ din 13 august 1920.

[7] Arh. St. Buc., Fond M.A.I., dos. 257/1920, f. 7; dos. 224/1920, f. 33, 46—47.

[8] Dorind să intimideze printr-un „exemplu“ pe muncitori, autoritățile locale au intentat un proces împotriva unor greviști de la fabrica „Țesătura“ pentru „actele săvîrșite de ei“ cu ocazia grevei din 22 iulie 1920 (D. Sandru, *op. cit.*, p. 78). În baza art. 2 din legea Orleanu, judecătorul ocolului I a condamnat patru greviști pentru motivul că participaseră la lupta împotriva spărgătorilor de grevă și cîntaseră „Internaționala“ („Dezbaterile Adunării Deputaților“ din 5 august 1920, p. 835). Greva de la „Țesătura“, care a durat din iulie pînă în septembrie 1920, s-a terminat cu satisfacerea revendicărilor greviștilor (D. Sandru, *op. cit.*, p. 81). Un rol important în obținerea acestor revendicări l-a jucat solidaritatea muncitorilor feroviari cu lupta textiliștilor greviști. Paralel cu acțiunile pentru satisfacerea revendicărilor, muncitorii au luptat pentru eliberarea greviștilor arestați. Sub presiunea tot mai puternică a manifestațiilor muncitorești, autoritățile au fost silite să dispună rejudecarea procesului.

[9] „Opinia“, Iași, 13 august 1920, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nalului pentru imediata punere în libertate a textiliștilor arestați [10]. În memoriul adresat organelor polițienești, ei cereau „desființarea legii Orleanu și eliberarea tovarășilor condamnați pe nedrept" [11].

Întrunirea muncitorească din seara zilei de 11 august a avut o deosebită importanță pentru desfășurarea evenimentelor din cursul zilei următoare. Mulți muncitori participanți la întrunire și-au propus ca a doua zi să asiste la desbaterea procesului celor patru greviști [12].

Îngrijorate de această acțiune proiectată de muncitori, autoritățile au dispus înconjurarea localului Tribunalului cu sentinele și trupe pentru a face față „oricărei eventualități" [13]. Această măsură a izvorît și din teama că o nouă condamnare va mări protestul muncitorilor și va determina noi acțiuni de solidaritate cu greviștii condamnați. Imediat au fost trimise la fața locului două plutoane [14]. Paza în fața Tribunalului a fost asigurată de jandarmi, iar cele două plutoane au fost masate în Palatul Administrativ [15].

La 12 august, în timp ce secțiunea a III-a a Tribunalului judeca apelul celor patru greviști, cinci mii de muncitori [16], mobilizați să participe la manifestațiile de protest împotriva legii Trancu-Iași, împotriva condamnării textiliștilor greviști, au pornit de la sediul clubului spre centrul orașului [17]. Neținînd seama de ordinele ministerului de interne, care a fost nevoit să permită manifestațiile muncitorești cu condiția ca muncitorii „să meargă în liniște", să nu poarte placarde sau steaguri roșii, să nu staționeze și în cele din urmă „să se împrăștie în liniște" [18], muncitorii au ieșit cu drapele roșii și placarde pe care era scris „Jos justiția de clasă!". În afară de aceasta, manifestanții în marș intonau cîntece revoluționare.

În aceste împrejurări, autoritățile fac apel la armată cu scopul de a sancționa „abaterea muncitorilor de la ordinele ministerului". Jandarmii aflați la Tribunal au fost menținuți pe loc „ca pază pentru o eventuală manifestație ce ar fi făcut-o un alt grup de socialiști" [19], iar cele două plutoane masate în Palatul Administrativ au fost deplasate prin Piața Tealrului Național, Piața Unirii, strada Lăpușneanu pentru a ieși în întîmpinarea manifestanților.

Plutoanele, dispuse în cordon, au reușit pentru scurt timp să oprească înaintarea coloanei de muncitori, procurorul somind conducătorii manifestației să execute dispozițiile ministerului, fără de care nu vor putea continua demonstrația. În vreme ce conducătorii manifestației cedează, acceptînd strîngerea placardelor, a drapelelor roșii, muncitorii se opun executării ordinelor și somației făcută de autorități [20]. Coloana pornește din nou în marș cu materialele de demonstrație strînse. Nu peste mult timp însă, stegarii și purtătorii de placarde, trecînd peste compromisul făcut de conducătorii lor, „încep a se agita, forțează pe procuror și parvin a trece înainte înspre manifestanți, cu drapelele fîlfîind și placardele deschise [21].

Surprinse de această întorsătură, autoritățile au dispus din nou trupe în Piața Unirii spre a opri înaintarea demonstranților. Muncitorii, foarte „recalcitranți", sînt

---

[10] Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R., Fond 5, dos. 764, f. 267.

[11] „Opinia", Iași, 13 august 1920.

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem.*

[14] Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 267.

[15] *Ibidem.*

[16] „Dimineața", 15 august 1920.

[17] Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 267.

[18] *Ibidem*; Arh. St. Buc., Fond M.A.I., dos. 252/1920; „Mișcarea", Iași, 15 august 1920, p. 2.

[19] Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 267.

[20] „Mișcarea", Iași, 15 august 1920, p. 2.

[21] Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 268.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

somați a doua oară [22]. Și de data aceasta ei se opun executării ordinelor, fiind „gata să se încaiere cu armata" [23].

Desfășurarea de forță militară și instalarea unei mitraliere la statuia lui Al. I. Cuza [24] n-au intimidat pe muncitori. Chiar unele ziare locale au remarcat atitudinea demnă a muncitorilor. „Nici un om — scria ziarul „Opinia" — nu s-a clintit din loc. Ba ceva mai mult, era înălțător de privit cum femeile voiau să se pue dînsele în fața baionetelor" [25]. Deși a sunat goarna de retragere, iar soldații au fost puși în poziție de atac, muncitorii s-au arătat gata de luptă" [26].

În timpul parlamentărilor cu autoritățile a ieșit din nou la iveală contradicția dintre atitudinea revoluționară a muncitorilor, care voiau să continue manifestația cu drapelele desfășurate și placardele deschise, să continue să protesteze împotriva legii Trancu-Iași și a condamnării celor patru greviști, și atitudinea conciliantă a conducătorilor lor. După cel de-al doilea compromis făcut de conducători, coloana de manifestanți, „escortată" de cele două plutoane, s-a retras la sediul clubului socialist și a sindicatelor [27]. După aceasta, o delegație a muncitorilor s-a prezentat la prefectura de poliție, înmînînd prefectului moțiunea de protest împotriva legii Trancu-Iași [28]. În moțiunea muncitorilor, trimisă la cererea lor ministerului de interne, se arată că „În virtutea forței ei numerice și morale, ea (clasa muncitoare — n.n.) cere înlăturarea legii Trancu. Clasa muncitoare declară că, întrucît această lege tinde a îndepărta pe muncitori de lupta lor de emancipare, din calea normală a organizării de clasă recunoscută și cucerită în toată lumea, aruncă răspunderea acelor provocări pe seama păturilor guvernante ale țării. Scoasă în afară din calea luptei normale, clasa muncitoare își va făuri noi arme pentru a merge înainte și mereu înainte, pentru izbăvirea lumii de sub jugul capitalist" [29].

Demonstația muncitorilor ieșeni împotriva „Legii pentru reglementarea conflictelor de muncă" a constituit un episod din lupta clasei muncitoare în vederea anulării legilor reacționare, scelerate ale cercurilor conducătoare, un episod din luptele și efervescența revoluționară, care au premers grevei generale din octombrie 1920. Ea a avut însă și o altă importanță. De teama maselor, autoritățile, deși pregătiseră din timp armata în vederea represiunii, au fost nevoite să elibereze pe muncitorii arestați. Pentru a „liniști" starea de spirit a muncitorilor, autoritățile au dispus totodată publicarea imediată în presă a rezultatelor procesului, rezultate care reflectau roadele solidarității muncitorești. Secția a III-a a Tribunalului a scos, ca urmare, pe grevișii arestați de la „Țesătura" de sub prevederile legii Orleanu, punînd pe „inculpați" în libertate [30].

Cu toate că guvernul a trecut la aplicarea legii Trancu-Iași, lupta grevistă a muncitorimii, condusă de grupurile comuniste, n-a încetat [31]. Lupta pentru suspendarea aplicării „Legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă" se oglindește puternic în timpul grevei generale din octombrie 1920, devenind una din cauzele care au determinat-o [32].

---

[22] Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 268.
[23] „Mișcarea", Iași, 15 august 1920, p. 2.
[24] „Opinia", Iași, 14 august 1920.
[25] *Ibidem.*
[26] „Mișcarea", Iași, 15 august 1920, p. 2.
[27] Arhiva Institutului de istorie..., Fond 5, dos. 764, f. 268.
[28] „Opinia", Iași, 14 august 1920, p. 1.
[29] Arh. St. Buc., Fond. M.A.I., dos. 252/1920, f. 1—2.
[30] „Opinia", Iași, 14 august 1920, p. 1.
[31] *Greva generală din România...*, p. 134, 136—140, 210.
[32] *Ibidem*, p. 389.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA MANIFESTATION DU 12 AOUT 1920 DES OUVRIERS DE IASSY

RESUME

S'étant rendu compte que la loi de 1920, qui prétendait „réglementer" les conflits collectifs de travail, était une loi réactionnaire qui ravissait aux travailleurs le droit de grève précisément à une époque où la classe ouvrière de Roumanie s'organisait en vue de déclancher la grève générale, s'étant aussi rendu compte que les commissions d'arbitrage prévues par cette loi avaient pour mission réelle de sauvegarder les intérêts des patrons, les ouvriers décidèrent de lutter énergiquement pour l'abrogation de ses injustes dispositions. A l'appel de la section de Bucarest du parti socialiste, de grandes réunions publiques furent organisées dans toute la Roumanie. A Iassy, dans le soirée du 11 août 1920, un important meeting eut lieu. Il coïncida avec le durcissement de la campagne entreprise par les travailleurs de Iassy afin d'obtenir la libération de quatre de leurs camarades emprisonnés pour des faits de grève. Le lendemain, cinq mille ouvriers descendirent dans les rues de Iassy, brandissant des drapeaux et portant des pancartes avec des inscriptions révolutionnaires. Saisis de peur, les représentants des autorités civiles firent appel à l'autorité militaire. Aux sommations des commandants de la troupe, les ouvriers répondirent dignement, prêts à la lutte. Même des journaux bourgeois de Iassy reconnurent que l'attitude des travailleurs fût très digne. A la suite de ces manifestations, la classe ouvrière de Iassy adopta une motion demandant l'abrogation de la loi pour la „réglementation" des conflicts collectifs de travail. Craignant que la lutte des travailleurs de Iassy ne prenne encore plus d'ampleur, le tribunal local, jugeant le procès des quatre grévistes, prononça un arrêt en vertu duquel ils furent remis en liberté. Cette victoire fut le résultat de la solidarité de la classe ouvrière. La manifestation du 12 août 1920 fut un épisode du combat mené par les ouvriers roumains contre les lois réactionnaires de la bourgeoisie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALTE PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU VALUL DE PIATRĂ DIN DOBROGEA ȘI CU ÎNSEMNĂRILE TOPARHULUI BIZANTIN

DE

C. CIHODARU

În ultimul timp, studiile întreprinse în vederea lămuririi unor probleme relative la feudalismul timpuriu de pe teritoriul țării noastre au înregistrat succese din cele mai remarcabile. Îndeosebi rezultatele cercetărilor arheologice coordonate cu informația culeasă din izvoarele scrise au oferit un prețios ajutor în rezolvarea lor cu succes. Desigur, soluțiile propuse nu au fost toate de natură să înlăture orice îndoială și să prezinte realități incontestabile. Faptul acesta a determinat uneori izbucnirea unor controverse și discuții, care pot să arunce mai multă lumină asupra unor astfel de chestiuni obscure, cu condiția ca în desfășurarea lor buna credință și probitatea științifică să nu aibă nimic de suferit. Insinuarea, răstălmăcirea afirmațiilor, învinuirile gratuite nu au ce căuta în astfel de discuții. În domeniul cercetării trecutului nimeni nu trebuie să-și închipuie, mai ales atunci cînd nu este în situația de a face observații directe asupra faptelor, că aplică metode infailibile și nu este supus greșelilor. Nici nu trebuie să ne consolăm că din acestea au comis chiar istoricii cei mai de seamă.

Originile discuției, care continuă în rîndurile următoare, sînt arătate de P. Diaconu în articolul intitulat : *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea și nota toparhului grec*, publicat în revista „Studii și cercetări de istorie veche" nr. 1 și 2, 1965. Impetuozitatea d-sale și nervozitatea cu care mînuiește logica l-au determinat adesea să uite ce înseamnă grija de a nu jigni. În această privință trebuie să-i mulțumesc pentru osteneala pe care a depus-o spre a-mi atrage atenția asupra eleganței și corectitudinii limbii în care trebuie să se scrie despre toparhi greci, asupra modului cum trebuie să se interpreteze ideile lui N. Bănescu, asupra lipsei de înțelegere a realităților dobrogene din secolul al X-lea, asupra unor trăsături caracteristice ale revoluțiilor populare și asupra altor lucruri extrem de importante. Tînărul arheolog a dat de multe ori o preferință atît de mare unor astfel de preocupări, încît datarea valului de piatră și evenimentele descrise de dregătorul bizantin capătă, în intervenția d-sale, o importanță subsidiară, evidențierea unor pretinse

[1] Tom. XVI (1965), nr. 1, p. 189—198, și nr. 2, p. 383—393. Se trece cu vederea prezentarea bibliografică făcută de d-sa studiului meu în revistă „Studii", XVI, nr. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

greşeli săvîrşite de mine şi punerea persoanei mele într-o lumină defavorabilă devenind ţinta tuturor eforturilor sale.

În articolul citat sînt însă şi multe observaţii bune pe care le voi folosi pentru a întări argumentele mele, cu toate că autorul lui a crezut contrariul. Natural, a observat şi cîteva erori mărunte de genul „bastioane" sau „Şişman", care nu schimbă cu nimic poziţia adoptată de mine în problema dată.

Lăsînd la o parte toate „calităţile" arătate mai sus ale articolului dat publicităţii de P. Diaconu, mă voi „căzni"[2] — cum spunea d-sa — luptînd din greu împotriva logicii sale, să justific punctele mele de vedere.

D-sa ridică în primul rînd problema localizării Preslavului Mic. Folosind informaţia din opera scriitorului bizantin Kedrenos, P. Diaconu a arătat că în anul 1101 oştile bizantine conduse de Xiphias şi Theodorochanos au cucerit Pliska, Preslavul Mare şi Preslavul Mic. În felul acesta reintra în stăpînirea bizantină partea de nord-est a Bulgariei care se eliberase în 976. Valul de piatră din Dobrogea ar constitui o dovadă că partea de nord a acestei regiuni nu s-a putut elibera la data amintită. I-am obiectat că pentru a întări această ipoteză avea obligaţia de a dovedi că Preslavul Mic nu se poate localiza, aşa cum susţin unii cercetători şi nu eu, la Nufărul, numit cu cîteva decenii în urmă Prislava, căci în cazul cînd Preslavul Mic se afla la nord de val, urma că nici Dobrogea de nord nu a mai rămas în stăpînirea bizantină după anul 976 şi a fost recucerită abia în 1001. O dată cu această obiecţie, deşi nu am făcut cercetări speciale pe teren, ci numai pe baza cunoaşterii izvoarelor, îmi exprimam convingerea că Preslavul Mic se situa *în apropiere de gurile Dunării*. P. Diaconu şi-a dat seama de inconvenientul acestei obiecţiuni pentru teza d-sale şi s-a străduit din răsputeri să respingă o localizare a Preslavului pe cursul Dunării în aval de Cernavoda, sau mai precis în aval de punctul unde valul de piatră dobrogean atinge Dunărea.

D-sa presupune că „este posibil ca eu să nu fi ştiut că alţii plasează Preslavul Mic" şi în alte părţi, nu numai la Nufărul şi citează cu această ocazie un număr de istorici de mare valoare ca Thomashek, Zlatarschi, Derjavin şi alţii. În adevăr, este posibil ca în momentul cînd scriu aceste rînduri să nu cunosc încă pe toţi acei care s-au ocupat de localizarea Preslavului Mic, deşi la cei citaţi de arheologul bucureştean se mai pot adăuga numele altor istorici cu o reputaţie tot atît de serioasă. Aproape, în majoritate, aceşti istorici plasează Preslavul Mic în Dobrogea, pe malul Dunării, la nord de linia Cernavoda—Constanţa.

E rîndul meu acum să mă întreb : oare este posibil ca tînărul nostru arheolog să nu fi luat cunoştinţă de motivele pe baza cărora un număr aşa de mare de istorici au plasat Preslavul Mic pe malul Dunării, în aval de Cernavoda? D-sa, care a lucrat atîta timp la Capidava, oare nu ştie că unii au încercat să identifice această importantă aşezare întărită, al cărui nume medieval nu-l cunoaştem, cu Preslavul Mic? Pentru ce V. Nedkov s-a gîndit, atunci cînd încerca să localizeze aşezarea în cauză, numai decît la localitatea Sarai? P. Diaconu se fereşte de izvoarele care nu-i convin sau încearcă să minimalizeze datele lor, pentru a-şi sprijini o ipoteză fantezistă.

În afară de cronica rusă *Povesti vremennih let*, care ne spune că Preslavul Mic era lîngă Dunăre şi lăuda frumoasa activitate comercială care se desfăşura acolo[3], şi de Kedrenos, această localitate mai este menţionată de Anna Comnena[4],

---

[2] Sînt de acord că denumirile de „toparh bizantin" şi de „toparh grec" sînt improprii. Este mai potrivit să fie numit, cum s-a propus, „Anonimul lui Hase".

[3] V. Ed. Peretţ, Moscova 1950, vol. I, p. 47, 48, 50, 51.

[4] Anna Comnena, *Alexiada*, ed. Bonn, VII, p. 342, aminteşte acest oraş atunci cînd descrie expediţia tatălui său, împăratul Alexie Comnenul, din anul 1087 împotriva Silistrei şi a celorlalte oraşe de la Dunăre răzvrătite. Arată traseul şi etapele acestei expediţii : *pasul Sidera* (Dobrol), *riul Vicina* (Ticia şi de aici Ticina Dicina), *Pliska*, (lîngă Sumla), *Sfatul sciţilor* (βουλευτήριον τῶν Σκυθῶν), *Colina lui Simeon*, Silistra. *Ibidem*, p. 340. La Silistra, înainte de atac, împăratul a ţinut un sfat,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de geograful arab Idrisi și de portulanele italiene. În afară de datele lui Idrisi, indicațiile celorlalte izvoare sînt, ce-i drept, destul de vagi. Toate trimit însă spre cursul inferior al Dunării în aval de Silistra.

Idrisi, care își scria tratatul său de geografie pe la 1150, dă următoarele indicații asupra așezărilor din regiunea Dunării de jos: „De la Deristra, prin stepă, la orașul Berisklafisa sînt patru zile de mers spre răsărit. Ea (Berisklafisa) este așezată pe malul unui rîu în vecinătatea unei mlaștini. De la Berisklafisa pînă la orașul Disina sînt alte patru zile de mers. Disina este un oraș întărit, cu venituri abundente, cîmpuri fertile și culturi de cereale. De la Disina la orașul Erimogastro [5] sînt încă două zile de drum [6].

În alte locuri, numele Berisklavisa este înlocuit de geograful arab cu acela de Stlifanus (Sklifanus). Era situat la capătul drumului care venea de la Constantinopol, pe uscat, la gurile Dunării. Penultima etapă pe acest drum este Akla sau Akli, care evident este Heracleia de lîngă Enisala. La nord de acest oraș „sînt munți dincolo de care curge Dunărea". Munții în cauză sînt înălțimile împădurite de lîngă Babadag. „De la Akli" — spune Idrisi — „la Stlifanus, oraș important și care avea mai mare importanță înainte de epoca actuală, o zi". În alt loc ne spune de asemenea: de aici (Heracleia) la Stlifanus, loc situat la o zi spre răsărit de Anuskuboli (Axiopolis—Cernavoda), o zi [7].

Informațiile lui Idrisi merită toată încrederea. Deristra este, desigur, Silistra (Durostorum în timpul stăpînirii romane, Dorostolon sub bizantini). De aici pleca spre răsărit un drum, care, după cum se vede, străbătea stepa prin partea de sud a Dorogei, probabil prin așezările actuale Cuzgun, Cobadin, Murfatlar și pe la anus de Constanța se îndrepta spre nord la Enisala. De aici ajungea la satul actual Nufărul, situat pe ruinele vechiului Preslavăt, numit de Idrisi cînd Berisklafisa, cînd Isklifanus. (Așa este redat pe hartă și nu Istlifanus). Informațiile asupra acestui oraș care prezintă o terminație latinizată i-a fost furnizată de un călător italian. Preslavul Mare apare pe hartă cu numele de Migal Isklafa (gr. μεγάλη „mare"). Alături de el este însemnat însă Barsklafa [8].

Desigur distanțele date de Idrisi nu sînt întotdeauna exacte. Totuși, mergînd cîte 40—50 km pe zi cineva poate ajunge în patru zile, pe drumul arătat, de la Silistra la gurile Dunării.

Portulanele italiene pot da și ele informații asupra regiunii unde se afla Preslavul Mic. Ele conțin date precise în ceea ce privește așezările de pe țărmul mării. Localitățile din interior sînt plasate de multe ori greșit. Pe unele din acestea o

---

la care conducătorii oștirii au fost de părere că bizantinii să pună stăpînire mai intîi pe orașul Preslavul Mare de pe Dunăre (Calificativul „Mare" provine aici dintr-o eroare). Se avea în vedere bineînțeles izolarea răzvrătiților din Silistra și conlucrarea cu flota bizantină care urma să pătrundă pe Dunăre. Prin urmare, orașul Preslav se afla pe cursul Dunării, mai jos de Silistra. Urmele sale trebuie deci căutate pe terioriul dobrogean. Ca și Silistra, se afla nu numai într-o avantajoasă poziție din punct de vedere comercial, dar probabil străjuia unul din principalele puncte de trecere peste marele fluviu.

[5] Erimogastro s-a identificat greșit cu Cetatea Albă (Maurokastron). În textul lui Idrisi avem de a face cu transcrierea alterată a numelui Ergamo sau Ergamokastron. Pe harta mică a lui Idrisi, el este situat pe țărmul mării lîngă gurile Dunării. v. *Charta Rogeriana. Weltkarte des Idrisi vom Iahr 1154 nr. Chr.* Wiederhergestellt und herausgegeben von Konrad Miller, Stuttgart, 1926.

[6] Amédée Jaubert, *Geographie d'Edrisi*, t. II, p. 385—386, în „Recueil des voyages et des memoires publie par la Societé de Géographie", t. VI, 2, sau Boris Nedkov, *Bulgaria i săsednite i ziemi prez XII vek spored Idrisi*, Sofia, 1960, p. 79.

[7] A. Jaubert, *o. c.*, p. 388, 397.

[8] Konrad Miller, harta citată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

așezare Proslaviza sau Proslavita este notată în părțile Babadagului[9]. Dacă ar fi fost deplasată puțin mai la nord ar fi coincis cu actualul Nufărul.

Pînă la primul război mondial, satul acesta a purtat numele de Prislava, care reproduce evident denumirea vechiului Preslav. Ea s-a păstrat fără întrerupere tot cursul evului mediu. După postulanele italiene este menționat din misionarul catolic, iezuitul Giulio Mancinelli, care de la Constanța trecea pe aici spre Galați.[10]. El înregistrează forma Proslavița. În sfîrșit, de pe la sfîrșitul sec. al XVIII începe să fie trecut în hărțile austriece.

P. Diaconu încearcă să ne convingă că Nufărul (Prislava) este o așezare recentă și ne aduce la cunoștință propriile sale cercetări făcute pe teren. A descoperit acolo resturile unei modeste întăriturii bizantine. Această afirmație nu corespunde realității. Pentru a ajunge la o astfel de constatare m-am deplasat la Nufărul în vara anului 1965 și acolo am cules informații și dovezi materiale care contrazic cu totul datele furnizate de P. Diaconu. Pe lîngă rămășițele vechiului castel de pe malul Dunării, văzut de d-sa, am descoperit resturile unor ziduri care formau în jurul lui o incintă sau două pentru spațiu de zeci de hectare. Zidurile acestea nu se întîlnesc numai în satul Nufărul (Prislava), ci continuă peste Dunăre și cuprind o parte din satul Ilganii de jos. În afara incintei, în partea de sud a satului, se află un cimitir, din care se dezgroapă uneori schelete purtînd la mîini brățări de sticlă albastră. Pe o foarte mare întindere apar fragmente de ceramică din sec. IV—VI și X—XII. Cu multă amabilitate, învățătorul Strutinschi de la școala din acest sat mi-a dat șase monede bizantine, de aramă, toate de la împăratul Isac [11].

Iată deci că izvoarele dau destule indicații spre a așeza acest oraș pe cursul Dunării în aval de Cernavoda, adică în acea parte a Dobrogei care, după presupunerile lui P. Diaconu, ar fi fost stăpînită între anii 976—1001 de bizantini. De altfel istoricii și arheologii l-au căutat numai în această parte [12].

Dînd informații de genul celor arătate mai sus, P. Diaconu a făcut un prost serviciu arheologiei românești și ai permis, prin bagatelizarea unei probleme importante, ca demolarea zidurilor vechi din satul Nufărul să continue.

D-sa a ajuns la convingerea că Preslavul Mic trebuie căutat pe teritoriul R.P. Bulgaria, cam pe acolo unde în prezent se află orașul Țar Krum. Găsește și un cercetător bulgar care îl plasează la Preslav Malăk [13]. Din Geografia lui Idrisi, în adevăr, se poate constata că în nord-estul Bulgariei a mai existat pe lîngă Preslavul Mare (Migal Isklafa) un alt Preslav (Berisklafa) [14]. Se pare însă că

[9] W. Thomashek, *Zur Kunde des Hämus-Halbinsel*, II, in „Sitzungsberichte der Wiener Akademie", phil — hist Classe, t. C. XIII, p. 301.

[10] Hurmuzaki, XI, p. 116.

[11] Probabil Anghel.

[12] W. Thomashek, *op. cit.*, p. 302—303 îl așează la Capidava. În aceeași regiune îl caută V. Zlatarski, *Istiorja na bălgarskata dăržava prez srednite vekove*, I, 2, 1927, p. 581 și Derjavin pe care P. Diaconu îl citează. La fel M. V. Levcenko, în *Očerki po istorii russko-vizantiiskih otnošenii*, Moscova, p. 260. Vezi și harta anexată la sfîrșit. V. Nedkov, *Bălgaria i săsednite i zemi prez XII vek spored Geografiată na Idrissi, 1960, p. 134—135* îl pune puțin mai la nord, lîngă satul Sarai. La Nufărul îl așează cei mai mulți: v. F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis Comnène*, 1900, p. 115—116, G. Mutafciev, *Bulgares et Roumaines dans l'histoire des* regions dannubiennes, p. 187 și urm. J. Kulakovsky, *Gde nahodilas vicinska eparhija Konstantinopolitanskogo Patriarhata*, în „Vizantiiskii Vremenik", IV (1897), p. 320; G. Seure, Arhéologie Thrace, în „Revue archéologique", seria a V-a, XVII (1923), p. 1, G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, 1935, p. 12 și urm. Vezi, de asemenea, C. Cihodaru, *Precizări în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea*, în „Studii", XVI (1963), 5, p. 1127, nota 2.

[13] „Studii și cercetări de istorie veche", XVI, 1, p. 192, în continuare SCIV.

[14] Konrad Miller, harta citată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceasta nu a jucat nici un rol istoric. Numai un oraș fortificat cum era Preslavul Mic de pe Dunăre putea să opună rezistență bizantinilor.

Prin urmare, întrucît izvoarele și pe baza lor cei mai de seamă istorici care s-au ocupat de aceste regiuni situiază Preslavul Mic în aval de Cernavodă și deci la nord de extremitatea vestică a valului de piatră, mențiunea lui Kedrenoș că acest oraș a fost cucerit în anul 1001 de oștile lui Hiphias și Theodorokanos continuă să creeze „o situație neplăcută" pentru partizanii tezei relative la existența unei stăpîniri bizantine între anii 976—1001 în Dobrogea de nord [15].

Între Pliska și Preslavul Mic de pe Dunăre în afară de Silistra (Dorostolon), nu mai există nici un alt oraș mai important și Kedrenos nu avea nimic de notat în șirul succeselor obținute de bizantini în aceste părți. Silistra a putut să fie stăpînită de potrivnicii Bizanțului și după anul 1001. Oricum am întinde textul lui Kedernos pe patul lui Procust, nu rezultă că între anii 976 și 1001 bizantinii ar fi stăpînit Dobrogea de nord.

După ce rezolvă cu o astfel de ușurință nepermisă și cu totală disprețuire a izvoarelor problema localizării Preslavului Mic, P. Diaconu continuă răstălmăcirea argumentării mele, căutînd în altă parte „miezul problemei".

„Miezul problemei" după d-sa constă în obținerea dovezii că valul de piatră nu este bizantin. Combătînd argumentele aduse de mine că Balta Ialomiței, Balta Brăilei și Delta Dunării constituiau părțile slabe ale frontierei de nord a Imperiului Bizantin, P. Diaconu arată că tocmai prin aceste părți nu puteau barbarii să pătrundă în regiunile din sudul Dunării. Întrucît d-sa crede că pecenegii [16] și alte neamuri treceau Dunărea numai pe la vaduri, pe la Isaccea, Giurgeni, și cel mult Ghecet, își permite să ridiculizeze pătrunderile dușmănoase prin mlaștinile din Deltă și le crede imposibile. Așa ar fi dacă în adevăr „barbrаii" ar fi trecut Dunărea numai pe la vadurile citate asupra cărora era concentrată desigur toată atenția comandanților bizantini și în preajma cărora existau garnizoane puternice. Tocmai pentru a evita aceste puncte, ținute sub strictă observație, „barbarii" se infiltrau, folosind burdufuri, plute și luntre prin locurile pline de bălți, păpuriș și păduri de salcie. Astfel de avantaje prezentau Balta Ialomiței, Balta Brăilei și chiar Delta. Istoria cunoaște numeroase cazuri cînd barbarii au trecut peste

[15] P. Diaconu, uitînd că în articolul nostru am arătat că Ioan Tzimiskes a murit în luna ianuarie anul 976, ne critică aspru pentru faptul că am pus ca dată a eliberării Dobrogei de sub stăpînirea bizantină în loc de anul 976 anul 978, anul morții talâlui comitopulilor al cărui nume, în adevăr, nu este Sișman, cum greșit îl înregistrează uneori Ch. Diehl și N. Iorga, ci Nikola. Se poate să aibă dreptate. Kedrenos, II, ed. Bonn, p. 434 arată că războiul dintre Bulgaria apuseană și bizantini a izbucnit în timpul răscoalei lui Bardas Skleros. Direcția atacurilor bulgare din primii ani de lupte a fost spre Tesalia și Macedonia. Nu se înregistrează nici o acțiune în regiunile dunărene. Răscoala în Dobrogea și în Bulgaria de răsărit a putut să izbucnească în anii care au urmat morții lui Tzimiskes. Există totuși unii bizantinologi de seamă care consideră că stăpînirea bizantină din Bulgaria răsăriteană și Dobrogea nu a fost înlăturată decît după asediul nereușit al Serdicei și după înfrîngerea de la Poarta Traiană (Ihtiman) din 986. v. G. Ostrogorski, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940, p. 214.

[16] Referindu-se la populația de pe teritoriul Dobrogiei din sec. al X-lea, P. Diaconu susține că în rîndurile ei „mai trăiau pecenegi", SCIV, XVI, 1, p. 193 nota 26. Fără mărturia unor izvoare istorice sau, mai bine zis, împotriva dovezilor furnizate de izvoarele istorice, afirmația aceasta este foarte hazardată. Nu se poate nega că pecenegii întreținеau relații comerciale cu orașele de pe malul drept al Dunării, că li se permitea să vină acolo, uneori, în mod pașnic, spre a vinde și a cumpăra diferite mărfuri, dar așezări de-ale lor statornice sau nomadizarea lor prin regiunile din sudul Dunării înainte de anul 1047 nu se poate dovedi. Obiectele de factură orientală descoperite pe teritoriul Dobogei provin de pe urma unor astfel de legături comerciale. În cazul cînd ar fi fost angajați ca mercenari, ei nu ar mai fi fost folosiți la această graniță.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dunăre în locuri în care romanii sau bizantinii se aşteptau cel mai puţin. Trebuie să recunoaştem că afirmaţia privind trecerea pecenegilor în timpul iernii, peste Dunărea îngheţată prin alte locuri situate în amonte de Cernavoda, ocolind valul, este din cele mai juste. Totuşi, primejdia aceasta exista şi pentru Bulgaria lui Samuel, nu numai pentru bizantini. Pentru a scăpa de un asemenea inconvenient, nimic nu ne îndreptăţeşte să susţinem, aşa cum face P. Diaconu, că în a doua jumătate a sec. al X-lea în cîmpia Munteniei nu se aflau pecenegi. Dacă procedăm în felul acesta, sîntem datori să dovedim că informaţia dată de Constantin Porfirogentul despre existenţa unor salaşuri ale tribului peceneg Giazichopon la distanţă de o jumătate de zi depărtare de Silistra [17] este o minciună sfruntată. Între anul 955, cînd acest scriitor bizantin îşi compunea opera cunoscută sub numele *De administrando imperio* şi pînă la anul 1047, cînd o parte de pecenegi au trecutul sudul Dunării, nu există nici o dovadă că ei au părăsit aceste locuri.

Lăsînd la o parte consideraţiile mele „de ordin strategic", P. Diaconu face apel la un „specialist în probleme de istorie militară", I. Venediktov, care afirmă că valul a fost ridicat de o putere politică lipsită de flotă, împotriva unei puteri din nordul Dobrogei care dispunea de flotă". Considerînd ireproşabile astfel de afirmaţii P. Diaconu îmi răspunde că „la această dată (976—992), singura putere din norul Dobrogei care dispunea de flotă era cea bizantină".

Persiflînd consideraţiile mele, ilustrul cunoscător al realităţilor istorice dobrogene din a doua jumătate a sec. al X-lea trece foarte uşor peste existenţa altor două valuri, de pămînt, care merg paralel cu valul de piatră, valuri despre care cei mai mulţi din istoricii noştri au afirmat că sînt construite de romani [18]. E cazul să ne întrebăm, oare romanii au construit pe aceeaşi vale valul cel mare de pămînt [19] pentru faptul că geţii bastarnii sau sarmaţii ar fi dispus de o flotă pe Dunăre? Însuşi criticul nostru, atunci cînd i s-a arătat unde se găsea flota bizantină în timpul răscoalei feudalilor din Asia Mică, conduşi de Bardas Skleros,

---

[17] „SCIV", XV, 1, p. 195, nota 34. În *De administrando*, ed. Bonn, p. 166, se arată că τουτεσί τὸ θέμα Γιαζίχοπογ πλησιάζι τή βουλγαρία **sau** ἀπώκισται δὲ ἡ Πατζιγακία... ἀπὸ δὲ βουλγαρια ὁδὸν ἡμέρας ἥμισυ **sau p. 177** Ἀπό δὲ Κάτωθεντῶγ μερῶν Δανουβεαως ποταμοῦ τῆς Δρίστρας ἀντίπερα ἡ Πατινακία. P. Diaconu neagă existenţa pecenegilor în regiunea din nordul gurilor Dunării şi în cîmpia munteană în a doua jumătate a sec. al X-lea. Într-o comunicare cu titlul *Despre pecenegi la Dunărea de jos în sec. X*, ţinută la Inst. de arheologie din Bucureşti în ianuarie 1963, d-sa aducea dovezi că „pecenegii, se aşează în Muntenia de-abia în jurul anilor 1000". „SCIV", XVI, 1, p. 195 nota 34. Pe pagina precedentă totuşi susţine că în a doua jumătate a secolului pecenegi existau în Dobrogea. „SCIV", XVI, 1, p. 193 şi notele 26, 29. Autorul evita să arate de unde îi aduceau bizantinii spre a-i folosi împotriva bulgarilor lui Samuel dacă ei nu existau în nordul Dunării în a doua jumătate a sec. al X-lea.

[18] Întrebuinţînd expresia nepotrivită de „bastioane", pe care P. Diaconu le atacă atît de impetuos, nu m-am referit la castrele dispuse în lungul valurilor, ci la acele forturi de mici dimensiuni (50×25 m) care nu sînt altceva decît nişte posturi de strajă. v. R. Vulpe, *The ancient history of Dobrogea*, p. 125.

[19] Autorul crede în existenţa Valului Transalutan construit de romani, dar cînd vine vorba despre Dobrogea, imediat începe să şovăie. Aici nu mai este sigur că valul mare de pămînt a fost construit de romani. Însuşi arheologul bulgar D. Kranžalov, pe care îl citează („SCIV", XVI, 1, p. 196, nota 40), respinge teoria existenţei unor valuri construite de proto-bulgari în Dobrogea, dar P. Diaconu ţine acest lucru sub tăcere. Valul mare de pămînt nu are datarea asigurată, în timp ce valul de piatră are pentru d-sa cea mai precisă datare. De altfel, aici, nu mai susţine ca în lucrările anterioare data 992 şi ne asigură că valul în cauză a fost construit de populaţia băştinaşă între anii 976—992.

[20] „SCIV", XVI, 2, p. 384, nota 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afirmă că el s-a referit la prezența acesteia la Dunărea de jos numai în anul 972 și nu mai tîrziu [20].

Tînărul arheolog continua să ilustreze apoi „inexactitatea afirmațiilor mele", arătînd că valul transalutan era situat „exact pe graniță, chiar dacă în acel loc apărarea se putea face mult mai bine la o oarecare distanță în interior". Afirmația aceasta ar fi integral valabilă dacă romanii, fără a recurge la colonizare, nu ar fi supus dominației lor pînă în vremea lui Septimius Severus, cu ajutorul punctelor fortificate de pe țărmul stîng al Dunării și în special cu al aceluia de la Bărboși, întregul teritoriu al Munteniei pînă în părțile de sud ale Moldovei.

Întrucît P. Diaconu ține cu orice preț să dovedească inutilitatea pentru bizantini de a construi un val de piatră prin mijlocul Dobrogiei, era foare necesar pentru domnia sa să arate că tot atît de inutil ar fi fost pentru romanii din a doua parte a sec. I sau din primele decenii ale sec. al II-lea e. n. să construiască un impozant val de pămînt aproape pe aceiași linie pe care s-a construit mai tîrziu valul de piatră. Era necesar, de asemenea, să ia în discuție necesitățile care au dus la construirea valului mic de pămînt, val care merge prin preajma primelor două. Tot atît de inutile ar fi fost aceste construcții atît pentru protobulgari cît și pentru bulgarii lui Samuel [21].

În legătură cu datarea valului am pus ipoteza revenirii stăpînirii bizantine în Dobrogea după ofensiva din anul 991. Ipoteza aceasta, care este, după părerea noastră, plauzabilă, dar care nu se poate dovedi cu documente sigure, a fost atacată într-un mod crîncen de tînărul arheolog. Din faptul că am arătat că pentru bizantini a existat posibilitatea de a continua în mai multe etape această lucrare de apărare a granițelor imperiului începută încă în timpul lui Tzimiskes, P. Diaconu ajunge la convingerea că eu am substituit foarte sigurei d-sale „datări" (976—992) alte trei datări extrem de „șubrede" [22]. El nu poate sau nu vrea, fiindcă nu-i convine, să facă distincție între „discuție" și „concluzii". Discutarea datelor privind cele trei posibilități prezentate de mine în legătură cu construirea valului de către bizantini se transformă în atacul d-sale în concluzii sigure, prezentate în trei variante pentru a le substitui uneia din cele mai sigure datări făcute de d-sa pe baza studieri „ceramicei" și a altor documente „arheologice" și „epigrafice". Eu am ținut seama de toate speciile de ceramică semnalate de d-sa. Trebuie să mă iarte însă dacă-i voi mărturisi că eu cred că ceramica vopsită cu șlem roș sau brun cafeniu s-a mai folosit în Dobrogea prin primii ani ai secolului al XI-lea și că ea nu a dispărut subit la sfîrșitul secolului anterior.

Nu este vorba aici de un „joc al datărilor" pe care cu o deosebită satisfacție tînărul arheolog ni-l pune în seamă. Concluzia mea sigură și logică este că valul de piatră a început să fie construit în timpul domniei împăratului Ioan Tzimeskes (între anii 971—975). Lucrările au putut fi terminate atunci [23] sau în primele decenii ale sec. al XI-lea, în urma măsurilor luate de împăratul Vasile al II-lea. Pentru data de început a acestei lucrări trebuie să se ia în considerație informațiile lui Kedrenos că Ioan Tzimiskes a pus să se refacă cetățile din aceste părți. Concluzia la care am ajuns nu se depărtează prea mult de aceea a lui I. Barnea, cu deosebire numai că d-sa crede că între anii 976—1001 Dobrogea a rămas în întregime în stăpînirea bizantinilor.

Cînd Ioan Tzimiskes a pus să se construiască acest val, pentru „a dubla obstacolul natural al văii Carasu", își dădea prea bine seama că pecenegii puteau să treacă Dunărea înghețată în amonte de Cernavoda. Pentru acest motiv a ocupat

[21] Nu cunoaștem alte valuri construite de bulgari. Romanii au construit valuri numeroase. În ceea ce privește pe bizantini, și ei au construit destule valuri. Unul din ele l-au construit nu chiar la granița cu Bulgaria, ci ceva mai în interior, între Develtos și Adrianopol. Vezi V. Ostrogorski, *Geschichte des Byzantinisches Staates*, München 1940, p. 139. Val de piatră construit în a doua jumătate a sec. al X-lea în Creta, vezi L. Diaconu ed. Bonn, p. 11.

[22] „SCIV", XVI, 1, p. 196.

[23] În această privință nu există siguranță. Cercetările ulterioare o vor aduce, cred.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unele puncte fortificate pe țărmul stîng al Dunării și a impus suzeranitatea sa unor feudali din aceste părți. A procedat deci la fel cu împărații din sec. al II-lea pe seama cărora se pune construirea valului mare de pămînt prevăzut cu castre, care merge pe aceeași vale spre Constanța.

În răspunsul său, P. Diaconu mai arăta că dacă valul ar fi fost construit de bizantini, nu se poate explica pentru ce ei au lăsat, deși sînt situate în apropiere de capetele lui, orașele Axiopolis și Tomis (Constanța). D-sa nu ne arată precis unde situiază orașul Axiopolis. Pînă acum, după cercetările arheologilor mai vechi, Axiopolis era identificat cu cetățuia din dreptul insulei Hînogu, cetățuie situată exact în locul de unde pleacă spre răsărit Valul de piatră [24]. Prin urmare, nu este lăsată la nord de val. Probabil se referă la vre-o așezare medievală pe care d-sa o numește impropriu astfel, dar în cazul acesta era obligat să arate precis unde se afla și ce importanță a avut. Nu cred că se poate vorbi de o prea mare însemnătate a orașului Constanța în acea vreme.

Într-o notă destul de lungă, P. Diaconu susține că în studiul d-sale nu a făcut nici o greșeală și debitează o întreagă teorie despre răscoala lui Bardas Skleros, încercînd să convingă că o răscoală nu începe să o dată cu dispariția într-un fel sau altul a conducătorului ei. Se poate, dar răscoala lui Bardas Skleros nu a fost o răzvrătire a maselor populare, ci o răscoală a marilor feudali din Asia Mică, nemulțumiți cu menținerea la putere a parachimomenului Vasile. Ea nu a mai avut nici o putere după victoria lui Bardas Phocas de la Pangalia în ziua de 24 martie 979. Leon Diaconul arată clar că ea a izbucnit imediat după moartea lui Ioan Tzimiskes, deci în anul 976 și a *durat timp de patru ani* [25]. Deci celelalte lupte date după 24 martie 979 pentru cucerirea orașului Nicea, a Abydosului și altor centre de pe țărmul apusean al Asiei Mici nu au putut avea loc decît cel mult pînă spre sfîrșitul anului 979 sau în prima parte a celui următor. În cazul cînd s-ar fi întreprins și alte acțiuni în vederea înăbușirii rezistenței unor partizani ai rebelului, Leon Diaconul ar fi avut grijă să ni le arate. Fraza cu care acest scriitor trece de la descrierea răscoalei feudalilor din Asia Mică la aceea a expediției întreprinsă de împăratul Vasile al XI-lea împotriva bulgarilor, din anul 986, este obișnuită la scriitorii din antichitate cînd încearcă să lege două evenimente între care există o oarecare distanță în timp. Dacă ar fi prevăzut exigențele istoricilor moderni, scriitorul bizantin ar fi pus între ele descrierea pregătirilor făcute în vederea asedierii orașului Serdica. De altfel, descrierea răscoalei lui Bardas Skleros, a lui Bardas Phocas și expediția din 786 la Serdica nu sînt redate decît incidental în opera lui Leon Diaconul, ca răspuns la unele semne prevestitoare care s-au ivit mai înainte. De altfel, expunerea sa se încheie cu moartea împăratului Ioan Tzimiskes (10 ianuarie 976) [26].

Tînărul arheolog mă acuză de inexactități, de insinuări și pretinde că el nu ar vedea în „barbarii" care atacă regiunea toparhului pe „ostașii lui Samuel". Aceștia nu ar fi participat la ofensiva bulgară (?), din „Dobrogea anilor 995", ci numai forțele unor conducători locali [27].

Îmi voi permite totuși să supun la o mică analiză gîndirea subtilă a lui P. Diaconu, pentru a arăta dacă d-sa a exprimat sau nu asemenea idee. Reținem că în anul 976 populația autohtonă (nu înseamnă numai decît bulgară) a găsit prilejul de a se elibera pentru o vreme de stăpînirea bizantină. În loc de a forma un stat aparte, ea s-a alăturat Bulgariei apusene condusă de comitopuli. Autorul în cauză nu ne arată în ce calitate s-au alăturat Bulgariei apusene. S-au alăturat ca supuși, ca aliați sau sub o altă formă? Cred însă că autorul se referă la supușenie căci astfel nu ar mai fi învinuit pe N. Bănescu de necunoașterea realităților istorice sud-dunărene din a doua jumătate a secolului al X-lea atunci cînd acesta nu recunoaște, cum afirmă d-sa, stăpînirea comitopulilor după 976 în părțile de răsărit ale Bulgariei. Prin urmare,

[24] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 36, 53, 74, 82, 97, 105, 108, 114—117, 122, 126 și hărțile de la sfîrșit.

[25] Leon Diaconul, ed. Bonn, p. 169.

[26] Leon Diaconul, *op. cit.*, p. 160 și urm.

[27] „SCIV", XVI, 2, p. 387, nota 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrînd pentru refacerea vechiului țarat bulgar și recunoscînd autoritatea lui Samuel, aceștia deveneau ostașii lui. Toți ostașii din această Bulgarie refăcută erau deci „ostașii lui Samuel".

De altfel, autorul nostru spune lămurit că forțele acestor conducători locali *„participă"* (s.n.) la *„ofensiva bulgară"* din 995 [28]. *Participă*, înseamnă că aceste forțe iau parte la ofensivă împreună cu alte forțe. Care sînt aceste forțe?

E cazul să ne întrebăm, de asemenea, ce fel de forțe au fost acestea și ce fel de ofensivă a fost aceasta dacă toparhul putea s-o respingă cu 300 de oameni. Totuși, dacă admitem că acești conducători locali și cu oamenii lor au construit valul, urmează că ei trebuiau să fi dispus de forțe însemnate. P. Diaconu cunoaște preferința mea pentru calcule. Se știe că valul de piatră are vreo 30 de castre destul de mari [29]. Fiecare din ele ar putea adăposti circa 100 de oameni și mai bine. Dacă ne gîndim și la celelalte forțe reținute în spatele valului, găsim că toparhul și ceilalți toparhi din Dobrogea de nord aveau de-a face cu o putere uriașă. Și totuși ei au rezistat aici din 976 pînă în anul 1001, cînd vrăjmașul lor a fost nimicit.

P. Diaconu trebuie să înțeleagă că forțele statului bulgar refăcut de Samuel nu au avut de luptat în Dobrogea și nu au construit valuri aici. Acțiunile lor s-au desfășurat acolo unde le arată scriitorii bizantini. Mențin afirmația că dacă pe teritoriul Dobrogei s-ar fi produs între anii 976—1001 distrugeri de felul celor arătate în însemnările toparhului bizantin, ele ar fi fost înregistrate de istoricii bizantini. Asemenea distrugeri ar fi fost constatate și arheologic, ceea ce nu se întîmplă. Alta este însă, în această privință, situația de la jumătatea secolului al XI-lea.

Vînînd pretinse greșeli în lucrarea mea, autorul în cauză afirmă la un moment dat că „încurc izvoarele". Se referă anume la afirmația mea că orașele de la Dunăre ar fi încheiat „pacte" cu „barbarii" și-mi ripostează că o asemenea mențiune nu s-ar afla în însemnările toparhului bizantin [30]. Trebuie să murturisesc că nu am ajuns ca P. Diaconu la plăcuta performanță de a cunoaște la perfecțiune limba greacă, dar cu cît cunosc, și îndeosebi ajutat de editorul Ch. B. Hase, care o cunoștea și el puțin, am descoperit în *Leonis Diaconi Caloensis Historiae Libri Decem*, ed. Bonn, 1828, p. 501, rîndurile 17, 18, 19, mențiunea: Ἄνθροποι τὲ ἠδίκηκοντες μηδὲν, προβληθέντες ἐπ᾽ ὀμοσία, χειρῶν καί ξιφους ἐγενονοντο. Editorul amintit traduce acest pasaj astfel: „incolae innocentes, *pactis iuratis* traaditi manibus obtruncabantur gladiosque hostilibus". E vorba prin urmare în acest pasaj de oameni fără nici o vină, care erau uciși deși se încredeau în *jurămintele* făcute de „barbari". Cred că jurămintele nu au făcut barbarii fiecărui locuitor în parte. Dacă nu le-au făcut împăratului bizantin, le-au făcut conducerii orașelor la care se referă toparhul. Ei se angajau să se îngrijească de aceste orașe supuse (πόλεις ὑπηκόους) și să nu-și manifeste „neînfrînarea față de supușii lor" (᾽αμετρία κατἀτων ὑπηκόων ξινέστικε) [31]. A lua asemenea angajamente și a le întări cu jurăminte înseamnă a încheia *pacte*. Este cazul să subliniez pentru a doua oară că încheierea unor pacte între „barbari" și împăratul bizantin sau stăpînitorii de la Ohrida și Preslav este exclusă pentru perioada anterioară celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea. În acest caz nu vedem care sînt „barbarii".

Trebuie să mulțumesc tînărului și amabilului meu colaborator în rezolvarea problemelor din istoria Dobrogei pentru „pactele" pe care, după Kedrenos, le încheie barbarii cu orașele de la Dunăre pe la jumătatea secolului al XI-lea [32]. Ele vin să întărească și mai mult teza susținută de mine. Reținem deci „pacte" la Kedrenos și „pacte" la toparh încheiate de barbari cu orașele de la Dunăre.

[28] „SCIV", XVI, 2, p. 386.
[29] Gr. Tocilescu înregistrează numai 26.
[30] Vezi mai sus.
[31] Leon Diaconul, *ed. cit.*, p. 501.
[32] „SCIV", XVI, 2, p. 386—387.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E cazul aici să spulber altă acuzație pe care ni-o aduce P. Diaconu cu privire la înțelegerea textului lăsat de toparh. Prelucrînd într-un mod ciudat argumentarea mea, mai ales în notele de la subsol, d-sa susține că supușii toparhului se asemănau în obiceiuri cu locuitorii de la nord de Dunăre. P. Diaconu încearcă să convingă că toparhul se referea la obiceiurile aceluia care domnea la nord de Istru și nu la obiceiurile supușilor săi. Ne citează textul toparhului și-i dă o traducere aparent exactă. Nu citează întreaga frază, ci numai un fragment din ea, convenabil pentru d-sa, ca să nu se vadă că în toate propozițiile frazei, pînă la cea citată de d-sa parțial, este vorba de cel care stăpînea la nord de Istru și nu de supușii săi [33]. Lucrînd în felul acesta, nu se observă că e vorba de un plural poetic, iar Gh. B. Hase, care traduce acest fragment prin: „*ab illius* vitae ratione propriis moribus non differrent", apare ca un mare ignorant în ceea ce privește cunoașterea limbii grecești.

În continuare, cunoscătorul realităților dobrogene din a doua jumătate a secolului al X-lea este extrem de îngăduitor cu mine, cînd mă acuză că nu am studiat cu atenția cuvenită însemnările toparhului bizantin și din această cauză nu am observat că datarea lor pe la jumătatea secolului al XI-lea implică „anumite riscuri" ce dau naștere la „multe (?) nedumeriri" [34].

În primul rînd, sînt aspru criticat pentru că nu împărtășesc părerea d-sale că numai între anii 971—976, supușii toparhului *nu s-ar fi bucurat de bunăvoința împăratului*. În prima jumătate a secolului al XI-lea, populația Dobrogei nu ar fi avut nici un motiv să se plîngă de *lipsa unei bunăvoințe împărătești* [35]. În adevăr, nu am avut puterea de a înțelege cîtă fericire a produs printre pecenegi faptul că în anul 1048 împăratul a trimis pe ucenicii călugărului Eftimie să-i boteze. Te sperii cînd te gîndești că au putut să moară în luptele care au urmat fără a mai intra în același rai cu împăratul. Trebuia să mai ținem seama de marea fericire care s-a abătut asupra populației dobrogene atunci cînd a ajuns împărat Roman al IV-lea Diogene. De prea multă bunăvoință de care s-au bucurat pecenegii din partea sa l-au trădat pe cîmpul de luptă de la Mantzikert. Dacă bunăvoința imperială față de susnumita populație se manifesta numai prin puternica circulație a mărfurilor bizantine la Dunărea de jos, slab argument aducem pentru a ilustra existența ei. Poate vorbi despre caracterul trainic și permanent al prezenței bizantine în Dobrogea în a doua jumătate a acestui secol numai un cunoscător al realităților dobrogene din secolul al X-lea. El poate să ignoreze proporțiile pe care le-a luat prima răscoală a pecenegilor (1048—1059), răscoala pavlicienilor, a doua răscoală a pecenegilor 1078—1091 și toate acestea avînd loc pe teritoriul Dobrogei și în partea de răsărit a Bulgariei.

Vorbind despre această existență a bunăvoinței împărătești față de populația dobrogeană de la mijlocul secolului al XI-lea, înseamnă că ai ajuns la cea mai bună înțelegere a caracterului domniilor lui Constantin al VIII-lea, al împărătesei Zoie și al soților ei (Roman al III-lea Argyros, Mihail al IV-lea și Constantin al IX-lea Monomahul), a domniei împărătesei Teodora și aceea a lui Constantin al X-lea Ducas. Unui asemenea bun cunoscător în domeniul bizantinologiei nu i-au putut scăpa, desigur, cauzele răscoalelor lui Gheorghe Maniakes și Leon Tornikos.

Cunoscătorul argumentează în felul următor: barbarii care distrugeau populația din Dobrogea nu erau pecenegii lui Tirach, deoarece aceștia nu au fost colonizați aici, ci în alte părți din Bulgaria și nici pecenegii lui Kegen pentru faptul că aceștia încă nu se răzvrătiseră în anul 1049 și nu erau încă dușmanii bizantinilor [36].

În lucrarea lui P. Diaconu despre valul de piatră din Dobrogea, precum și în noua sa intervenție în legătură cu observațiile făcute de mine, se utilizează în

[33] „SCIV", XVI, 2, p. 385 și nota 10.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*, p. 387.
[36] „SCIV", XVI, 2, p. 388.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numeroase rînduri informații din opera lui Kedrenos. Însă modul cum arheologul amintit prezintă răscoala pecenegilor ca un eveniment de mică importanță și de scurtă durată este destul de ciudat. Citind rîndurile d-sale ajungi la convingerea, în cazul cînd nu este de rea credință, că nu a văzut opera acestui scriitor bizantin.

Referindu-se la afirmația mea că barbarii care distrugeau orașele dobrogene pe la jumătatea secolului al XI-lea erau pecenegii aduși în Imperiul bizantin de hanii Kegen și Tirach, d-sa susține că nu poate fi vorba de oamenii celui din urmă pentru simplul motiv că teritoriul în care ei au fost colonizați de către bizantini era departe de Dobrogea. Mai adaogă că nu puteau fi nici oamenii lui Kegen pentru faptul că aceștia, prin 1050, nu erau dușmanii bizantinilor [37].

În nota făcută la acest pasaj se obiectivează, de asemenea, că pecenegii lui Kegen căpătaseră în Paristrion, în afară de pămînt de lucru, numai trei cetăți, în timp ce din însemnările toparhului reiese că *ținutul barbarilor era foarte întins* [38].

În altă notă arată cititorilor care sînt dispuși să-l creadă că „acum" (pe la începutul lunii decembrie 1050) pecenegii nu mai prezentau o *primejdie iminentă* (subl. d-sale) pentru bizantini". *„Se știe doar că acum"*, zicea d-sa, *„că ei fuseseră puși pe fugă de către trupele bizantine încă din cursul verii anului 1050"* (s.n.) [39]. Să notăm că face această gravă afirmație avînd în față opera lui Kedrenos [40]. In continuare, vorbește despre flota imperială care spinteca pe la 1050 apele Dunării și de oștile bizantine care interveneau oriunde se ivea vreun pericol [41]. Arată iarăși pentru a doua oară, citînd pe Kedrenos, II, p. 600—601, că „în vara anului 1050 trupele bizantine pun pe fugă hoardele pecenege".

Acuzîndu-mă de o „regretabilă lipsă de atenție în folosirea materialului bibliografic și atribuindu-mi, condescendent, *„o oarecare* (s.n.) stîngăcie în mînuirea datelor arheologice, d-sa mă face să-mi deschid bine ochii și să aflu că distrugerile de la Capidava și Garvăn nu sînt chiar de pe la jumătatea secolului al XI-lea, cum am afirmat. Ele s-au produs ceva mai tîrziu și anume, Capidava a fost *devastată* (s.n.) în anul 1056 iar Dinogeția după această dată, mai precis în anul 1065 [42]. Prin urmare, ne mai existînd în vremea aceasta pecenegi sau, dacă existau, fiind cuminți, aceste devastări nu li se pot pune pe seamă. Această afirmație o face, de asemenea, avînd în față opera lui Kedrenos și comentariile lui Vasilevski. Prin urmare, spune d-sa, efortul meu de a-mi fundamenta ipoteza cu argumente arheologice se dovedește a fi o încercare inutilă [43]. Se poate constata cu cîtă ușurință pune tînărul arheolog la punct greșelile pe care le fac la fiecare pas. Mi se va permite însă să arăt numai ce spune Kedrenos, autorul bizantin cu ajutorul căruia se spulberă într-un mod atît de nemilos ipotezele mele. Se va vedea astfel cum au reușit bizantinii „să pună pe fugă" hoardele pecenege.

Kedrenos ne arată că după ce au trecut în sudul Dunării, pecenegii de sub conducerea lui Tirach (80 000 de oameni repartizați în 11 triburi) au început să pustiască sălbatec provinciile bizantine dunărene. Mihail, strategul temei Paristrion, a cerut grabnic ajutoare împăratului. Constantin Monomachul a ordonat lui Constantin Arianites, ducele Macedoniei și lui Vasile Monachos, ducele Bulgariei, să-și unească oștile lor cu acelea ale lui Mihail și Kegen spre a face față invaziei. Barbarii au găsit în satele pe le care le jefuiau vin și mied și neființd deprinși cu asemenea băuturi s-au îmbolnăvit (Κοιλιακὴν διάθεσιν ἔχουσα). Luînd cunoștință de aceasta, Kegen a îndemnat pe comandanții bizantini să-i atace fără întîrziere, ceea ce s-a și făcut. Bizantinii au obținut o mare victorie și au silit pe Tirah să se

[37] „SCIV", XVI, 2, p. 388.
[38] *Ibidem*, nota 29.
[39] *Ibidem*, p. 390.
[40] *Ibidem*. Aici Kedrenos este citat de două ori.
[41] *Ibidem*, p. 390.
[42] *Ibidem*.
[43] *Ibidem*, p. 390—391.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

predea cu toți oamenii săi. Kegen sfătuia pe comandanții amintiți să-i ucidă pe toți. „Pe șarpe iarna să-l ucizi cînd nu poate mișca din coadă" spunea el. Vasile Monachos a fost de altă părere și a colonizat pe pecenegi în cîmpiile rămase pustii ale Bulgariei. Pe această cale, statul bizantin obținea un mare număr de oameni supuși la impozite și ostași pentru a face față atacurilor turcilor selgiucizi în Asia Mică. În felul acesta, pecenegii lui Tirach au fost așezați în regiunile din preajma orașelor Serdica, Naissos și Eutzampolis. Tirach, cu 140 de bărbați, a fost trimis la Constantinopol unde a fost bine primit și botezat [44].

Pînă aici totul merge bine pentru P. Diaconu. Se vede clar că pecenegii erau departe de Dobrogea, unde se aflau numai cele două triburi ale lui Kegen, care păstraseră credința împăratului.

Totuși să urmărim pe autorul bizantin mai departe. El ne arată că la scurt timp după aceasta, deci în vara anului 1049, turcii selgiucizi din Asia Mică au atacat provinciile bizantine. Pentru a ajuta oștile de acolo, Constantin Monomachul a pus să recruteze din rîndurile pecenegilor un corp de oștire de 15 000 de oameni și sub conducerea a patru din șefii lor, care stăteau la Constantinopol (Sultzus, Seltze, Caraman și Calaleimu), i-a trimis în Asia Mică. Pe drum, acest corp de ostire s-a răzvrătit și a întors armele împotriva imperiului. Ei au mers la Sofia, la ceilalți pecenegi și înarmîndu-se au atacat orașul Filipopol. De aici au trecut în nordul munților Balcani și au pus taberele pe valea riului Osma. Numai Seltzes a mai întîrziat cîtva timp prin Lovcea, dar cetele acestuia au fost atacate de oștirea din Macedonia condusă de Constantin Arianites și puse pe fugă [45]. Mulțumindu-se numai cu spargerea taberii lui Seltzes, oștile bizantine s-au reîntors în garnizoanele lor. Pecenegii care se așezaseră pe valea riului Osma, deci toți cei care fuseseră colonizați lîngă Sofia precum și cetele lui Seltzes, nu au rămas acolo, ci s-au retras într-o regiune care avea munți și păduri, poene, pășuni și izvoare, regiune căreia bizantinii îi spuneau „O sută de dealuri" (Ἑκατον βούνους). După ce s-au așezat aici au început să jefuiască. Sîntem în primăvara anului 1049.

Kegen a fost chemat împreună cu oamenii săi la Constantinopol. Acolo partizanii lui Tirach pun la cale un atentat împotriva lui. Kegen s-a plîns împăratului, dar dușmanii săi au arătat că el plănuise un atac asupra Constantinopolului Constantin Monomachul ordonă să fie pus sub supraveghere, dar în același timp oamenii săi să fie bine tratați. Pecenegilor însă nu le place că șeful lor este deținut și mîniați, din această cauză, trec peste Balcani și merg la ceilalți răzvrătiți în regiunea „O sută de dealuri" [46].

Aceasta este partea de nord a Dobrogei. Scriitoarea bizantină Anna Comnena arată că în 1088, după înfrîngerea împăratului Alexe Comnenul la Silistra, între pecenegii de aici și cumanii care le veniseră în ajutor s-a dat o luptă lîngă lacul Ozolimna, situat lîngă „O sută de dealuri". Istoricii care s-au ocupat de această problemă au identificat lacul Ozolimna cu Razelmul [47]. „O sută de dealuri" erau prin urmare înălțimile împădurite din partea de nord-vest a Babadagului. Numai N. Grămadă credea că este vorba de Balta Ialomiței. Chiar dacă ar avea dreptate, Dobrogea ca loc de concentrare al pecenegilor nu poate fi scoasă din discuție.

Iată deci că în vara anului 1049, împotriva convingerii lui P. Diaconu, un mare număr de pecenegi se concentraseră în Dobrogea, fără a avea cîtuși de puțin intenții pașnice.

[44] Kedrenos, II, ed. Bonn, p. 581—587.

[45] *Ibidem*, p. 588.

[46] *Ibidem*.

[47] Anna Comnea, ed. Bonn, VII, p. 352—354. În legătură cu localizarea v. N. Iorga, *Cele dintâi cristalizări de state ale românilor*, în „Revista istorică", V (67), Buc., 1919, p. 109, Gh. Brătianu, *Vicina*, în „Buletin de la Sec. Hist. de l'Acad. Roum.", X, 1923, p. 126, N. Bănescu, în „Byzantion", IV, p. 505, Zlatarschi, *ibidem*, V., p. 498—499, N. Grămadă, *Ozolimna*, în „Codrul Cosminului", II—III, p. 85. C. Necșulescu, *Năvălirea uzilor prin țările române în Imperiul Bizantin*, în „Rev. ist. Rom.", IX, 1939, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În același an, hoardele lor s-au îndreptat din nou spre sud și, trecînd peste Balcani, au tăbărît la Aulai lîngă Adrianopol. Oștirea bizantină condusă de Constantin Arianites a mers împotriva lor, dar a fost înfrîntă.

Căutînd tot felul de expediente pentru a face față pericolului, Constantin Monomachul a adunat altă oaste pe care a trimis-o, sub comanda rectorului Nicephor, împotriva pecenegilor. Comandantul era însoțit de Tirach, pe care împăratul îl pusese să-i jure credință.

În fața oștirii bizantine, pecenegii se retrag iarăși în nordul Dobrogei și-și pun tabăra la Diakené, lîngă „O sută de dealuri". Aici a avut loc o luptă crîncenă în care bizantinii au fost înfrînți și puși pe fugă. Printre morții de pe cîmpul de luptă, grav rănit, rămăsese și Katakalon Kekaumenos, unul dintre comandanții bizantini. Acesta a fost salvat de la o moarte sigură de pecenegul Galinos, care-l cunoștea din vremea cînd fusese strateg al orașelor de la Dunăre. În aceste orașe veneau și pecenegi înainte de 1048, căci neamurile se amestecau acolo, comerțul fiind liber [48]. În felul acesta se explică prezența pecenegilor în Dobrogea, nu așa cum o prezintă tînărul arheolog bucureștean.

Să urmărim acum modul cum au pus bizantinii pe fugă hoardele pecenege. Kedrenos ne arată că după lupta de la Diakené, care a avut loc în vara sau toamna anului 1049, pecenegii au trecut din nou la sud de Balcani, îndată după 8 iunie 1050 [49].

Spre a face față primejdiei, împăratul a adunat la Constantinopol o nouă oștire, a cărei conducere a încredințat-o heteriarhului Constantin. În timp ce acesta se sfătuia cu ceilalți comandanți în privința măsurilor de luat, patriciul Samuel Burtzes, om îndrăzneț, fără a mai aștepta ordinul de luptă, a atacat cu oamenii săi pe pecenegii care tăbăriseră lîngă Adrianopol. A atras astfel în luptă toată oștirea bizantină care a fost înfrîntă la locul numit Basilikè Livada. A fost ucis cu această ocazie magistrul Constantin Arianites, precum și șeful peceneg Sultzes. Apropiindu-se oștile bizantine din tema Macedoniei sub comanda lui Vasile Monachos, pecenegii s-au retras în regiunile de la nord de Balcani [50]. La această retragere se referă tînărul arheolog cînd vorbește despre alungarea hoardelor pecenege. Pentru a-i face plăcerea, vom zice și noi ca d-sa că au fost alungate. Ne va permite însă să adăugăm că au fost alungate de la Adrianopol spre Dobrogea. Cu această alungare, P. Diaconu crede că pericolul peceneg pentru imperiul bizantin a dispărut. Întrucît s-ar părea că d-sa nu a mai urmărit în continuare textul lui Kedrenos și s-a oprit definitiv la paginile 600—601, iar pe de altă parte ne învinuiește că „folosim cu regretabilă lipsă de atenție bibliografia", vom încerca să-i amintim și alte lucruri despre pecenegi.

Hoardele acestora sub conducerea lui Tirach, care fugise la ai săi în timpul luptei de la Diakené, se concentraseră din nou în partea de răsărit a Bulgariei și în Dobrogea. Împăratul, crezînd că-i va putea aduce la ascultare prin mijloace pașnice, trimise la ei și pe Kegen, dar acesta, îndată ce a ajuns în tabăra pecenegă, a fost ucis [51].

O nouă oștire bizantină s-a concentrat sub conducerea lui Bryennios și a lui Mihail Akolouthes la Adrianopol. Comandantul suprem ordonase ostașilor să se abțină de la lupte și să se mărginească la stăvilirea activității lor prădalnice prin țară.

După ce a cîștigat cîteva succese ușoare (la Goloe și la Topliță, pe valea Mariței), oștirea bizantină a silit pe pecenegi să părăsească regiunile de sub poalele Balcanilor și să-și concentreze acțiunile lor de jaf asupra Macedoniei.

În fața acestei schimbări de front, comandanții bizantini și-au adus cu mare grabă forțele lor militare acolo și surprinzînd pe pecenegi, pe cînd se întorceau

[48] Kedrenos, II, p. 599.
[49] *Ibidem*, p. 600.
[50] *Ibidem*, p. 600—601.
[51] *Ibidem*, p. 603.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încărcați de prăzi în tabăra lor de lîngă Chariopolis, au obținut o mare victorie (1051). Ea nu a fost însă decisivă și nu a determinat supunerea completă a pecenegilor. Hoardele lor nu au fost alungate de pe teritoriul imperiului. S-au retras, ca mai înainte, în părțile de nord-est ale Bulgariei și în Dobrogea. S-au micșorat timp de cîțiva ani numai proporțiile prădăciunilor făcute de ei. Kedrenos arată că această victorie a făcut pe pecenegi să se retragă din Macedonia și a vîrît spaima în ei încît în timpul indicației a patra și a cincea nu au mai prădat răspîndiți prin țară ca mai înainte, ci mai puțin [52].

Indicțiile a patra și a cincea țin de la 1 septembrie 1051 pînă la 1 septembrie 1053. Bizantinii au reluat luptele cu pecenegii în vara anului 1054. Împăratul Constantin Monomachul, voind să-i izgonească, a adus noi forțe militare din Orient și a constituit o nouă oștire pe care a pus-o sub conducerea lui Mihail Akolouthes. A poruncit în același timp lui Vasile Monachos Syncellos, ducele Bulgariei, să-l ajute cu oștile sale.

Pecenegii își stabiliseră tabăra lîngă Preslavul Mare și o înconjuraseră cu un val și un șanț adînc. Oștirea bizantină suferind de multe lipsuri, nu putea să țină aici un asediu îndelungat. S-a angajat totuși o luptă în care ea a suferit o gravă înfrîngere. Printre cei care și-au pierdut viața acolo se numără însuși ducele Bulgariei, Vasile Monachos [53]. Resturile oștirii bizantine conduse de Akolouthes și de Roman Diogene, viitorul împărat, cu greu s-au putut retrage spre Adrianopol după 11 zile de lupte, salvate mai ales prin intervenția îndrăzneață a unui corp de oștire condus de Nicephor Botaneiates [54].

Cuprins de o mare mîhnire, împăratul Constantin Monomachul a luat măsuri pentru a aduna noi forțe militare în vederea supunerii pecenegilor. Aceștia au cerut însă pace și s-a ajuns la o înțelegere între ei și imperiu.

Din nefericire pentru bizantini, pacea aceasta a durat foarte puțin. După vreo doi ani de liniște, pecenegii s-au răzvrătit din nou în timpul domniei lui Mihail al VI-lea Stratiotikos (1056—1057). Acum, în 1056, au devastat ei Capidava, fapt pe care ilustrul nostru coleg P. Diaconu îl confirmă [55]. Ultimele monede bizantine descoperite în ruinele acestei cetăți sînt de la împărăteasa Teodora (1056—1056) [56].

La începutul domniei lui Isac Comnenul, pecenegii au devenit aliații maghiarilor, care rupseseră pacea cu Imperiul Bizantin. Skytitzes arată cu această ocazie că ei au năvălit din mlaștinile în care se ascundeau și au pustiit regiunile vecine [57]. Aceste mlaștini, care nu sînt decît Balta Brăilei, Balta Ialomiței și Delta însăși, trimit iarăși la Dobrogea.

Neputînd face față forțelor bizantine, regele Andrei al Ungariei și-a trimis solii la împăratul Isac Comnenul, care se afla la Sofia, și a încheiat pace în vara anului 1059.

După acest eveniment, oștile bizantine s-au îndreptat împotriva pecenegilor, care împărțiți în clanuri și triburi s-au supus. Numai o mică parte din ei, sub conducerea lui Seltes, sprijinindu-se pe mlaștinile Dunării și pe o stîncă pe malul acestui fluviu, a încercat să mai reziste. Totuși, surprinse în refugiul lor, cetele lui Seltes au fost și ele înfrînte [58]. Mlaștinile Istrului și stînca de care vorbește Skylitzes amintesc de regiunea „O sută de dealuri", Supunerea pecenegilor s-a produs cu puține zile înainte de 24 septembrie 1059.

O nouă răscoală a acestui neam a avut loc prin anii 1066—1067, în timpul domniei fiilor lui Constantin Ducas, deci înainte de 1 ianuarie 1068. Ei au fost

[52] Kedrenos II, p. 603—604.
[53] *Ibidem*, p. 607.
[54] Attaleiates, ed. Bonn, p. 39—43.
[55] „SCIV", XVI, 2, p. 390.
[56] Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, Buc., 1958, v. I, p. 243—244.
[57] Skylitzes — Kedrenos II, ed. Bonn, p. 645.
[58] *Ibidem*, p. 646.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înfrînți de Roman Diogene, viitorul împărat [59]. Am amintit acest eveniment întrucît P. Diaconu susține, cu o convingere care se pare de nezdruncinat, că numai în anul 1066, populația din partea exterioară zidurilor din așezarea de la Garvăn s-a retras în interiorul incintei. D-sa îmi scoate înainte această dată, avînd ferma convingere că pecenegii, în această vreme, nu mai egistau sau duceau viața cea mai pașnică împreună cu ceilalți locuitori ai imperiului.

De fapt cred că se poate susține cu mai puțini sorți de a greși că părăsirea așezării exterioare incintei de la Garvăn—Dinogeția s-a produs în timpul primei perioade a răscoalei pecenege, pe la jumătatea secolului al XI-lea, ceea ce înseamnă anii 1049—1059. Totuși, întrucît P. Diaconu ține mult la anul 1066 se găsesc și pentru acesta răscoale pecenege.

Cu mici întreruperi, prima parte a războiului împotriva pecenegilor a durat mai bine de un deceniu. De altfel, perioada dintre 1059 și 1078 nu este decît o pauză mai întinsă în șirul tulburărilor provocate de acești teribili oaspeți ai imperiului din momentul stabilirii lor în Sudul Dunării pînă la definitiva lor supunere, în urma luptei de la Lebunion din 1091.

Izvoarele bizantine vorbesc de numeroase lupte, de prădăciuni, de pierderea unui însemnat număr de ostași. Arheologii, și în rîndul lor înșuși P. Diaconu, constată devastări în unele așezări dobrogene în această perioadă. Nici arheologii și nici istoricii nu ne pot oferi nimic asemănător pentru perioada 976—1001, în care se presupune că stăpînirea satului bulgar a revenit în Dobrogea.

Prin urmare și de aici trebuie să tragem concluzia că distrugerile de sate și orașe menționate în însemnările toparhului bizantin au avut loc la începutul acestei răscoale în anii 1049—1050, înaintea luptei de la Diakené. Analiza amănunțită a evenimentelor din Imperiul bizantin dintre 1049 și 1059 mai arată apoi că proporțiile răscoalei pecenege nu pot fi minimalizate, așa cum procedează P. Diaconu. El poate să fie invitat să prezinte ceva asemănător pentru perioada 976—1001, dacă găsește, dacă nu, să arate de unde rezultă această tăcere a izvoarelor.

P. Diaconu nu se mulțumește numai să reducă însemnătatea răscoalei pecenege și a distrugerilor provocate de ea. D-sa caută și alte dovezi, spre a demonstra într-un mod convingător cititorilor d-sale că eu greșesc.

Într-un pasaj, prevăzut cu o lungă notă explicativă, aduce din nou dovezi invocînd criteriile paleografice puse în evidență de Ch. B. Hase că însemnările toparhului sînt de pe la sfîrșitul secolului al X-lea — începutul secolului al XI-lea [60]. I-am atras atenția că editorul francez, referindu-se la criteriile paleografice, arată numai că „scriptura est ligata, quam vocant, sacc. X aut XI", ceea ce înseamnă că scrisul fragmentelor lăsate de toparh este „cu legătură, așa cum reclamă secolele X sau XI". I-am arătat lui P. Diaconu că în comentariile editorului francez nu mai există nici o indicație din care să rezulte că, după criterii paleografice, însemnările toparhului ar putea fi datate numai de pe la sfîrșitul secolului al X-lea. D-sa crede că în materie de paleografie se pot obține rezultate extrem de precise ca și în arheologie și examinînd notele lui Ch. Hase subliniază că acesta arată că însemnările toparhului au fost făcute pe un codice de la sfîrșitul secolului al X-lea ale cărui foi libere, vreo două din ele, „*posesorul*", adică toparhul, le-a acoperit cu litere mărunte și încurcate, scrisul acesta nefiind cu mult mai tîrziu decît codicele însuși. Constatarea aceasta este întărită și de convingerea pe care și-o făcuse autorul că evenimentele descrise s-ar fi petrecut în Crimeia pe la sfîrșitul secolului al X-lea, în timpul cneazului chievean Vladimir [61]. Deci în această nouă încercare de datare interveneau și considerații de ordin istoric nu numai paleografic.

Din punct de vedere paleografic însă, datarea „sfîrșitul secolului al X-lea" poate însemna însă și începutul secolului al XI-lea, iar expresia „litere nu cu mult mai tîrzii decît codicele însuși" poate însemna și jumătatea secolului al XI-lea,

[59] Skylitzes — Kedrenos, II, p. 663.
[60] „SCIV", XVI, 2, p. 391.
[61] Leon Diaconul, ed. Bonn, p. 496.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dată pe care P. Diaconu nu o poate suferi. Rămîn deci ferm convins că, după criteriile paleografice cercetate de Ch. Hase, însemnările pot fi datate *puţin ceva mai tîrziu* decît sfîrşitul secolului al X-lea, nu cu mult, dar totuşi ceva mai tîrziu. Am căpătat această convingere nu numai din cauza existenţei în adnotările lui Hase a acelui „recentioribus" referitor la litere.

Cred că este necesar să dau unele explicaţii asupra „manierii" de a folosi bibliografia. Tînărul nostru arheolog ştie că a săvîrşit o greşeală citind B. Hase, în loc de Ch. B. Hase. În loc să-şi recunoască greşeala, cum am făcut eu în ceea ce priveşte „bastioanele" şi „Sişman", invocă în favoarea sa faptul că un procedeu asemănător a fost utilizat de A. Cazacu, N. Bănescu, G. Moravesik şi alţii. Ei şi-au permis să-l citeze sub forma B. Hase. Faptul acesta şi alte greşeli săvîrşite de P. Diaconu m-au îndemnat să cred că d-sa, ca şi ceilalţi care îl citează în felul acesta, nu au avut opera editată de Ch. B. Hase în faţă şi au citat din memorie sau după alţii.

Aş aminti tînărului meu coleg că este regretabil să discut cu domnia sa asemenea probleme istorice. Una este să citezi Ch. B. Hase sau simplu Hase şi alta este să-i schimbi numele în B. Hase. E adevărat că se obişnuieşte a se cita numele istoricilor *mari*, atunci cînd nu se provoacă nici o confuzie, simplu, fără pronume, ca de exemplu: Vasilevski, Bănescu, Vasiliev, Kondakov. Pot cita Iorga sau N. Iorga. În această privinţă ar trebui să consulte pe cei care lucrează în domeniul bibliografiei. În articolul de faţă m-am referit adesea la Leon Diaconul, cunoscutul scriitor bizantin. Totuşi nu l-am spus niciodată simplu Diaconul, de teamă să nu fie confundat cu numeroşi anonimi sau cu însuşi P. Diaconu, criticul nostru. Cum i-ar fi plăcut oare d-sale dacă eu aş fi afirmat că migăloasele cercetări asupra valului de piatră din Dobrogea ar fi fost făcute de un istoric cu numele de L. Diaconul.

Perspicacitatea colegului nostru a descoperit şi un alt motiv pentru care barbarii din însemnările toparhului nu pot să fie pecenegi şi îmi subliniază un pasaj din aceste note unde se spune că dreptatea pe care ei o cultivaseră pînă acum, şi din care îşi făcuseră cel mai mare monument de glorie, încît oraşe şi popoare li se alipiseră de bună voie, dispăruse[62]. Semnalînd acest pasaj, d-sa îmi obiectează că în cei doi ani, cît stătuseră pecenegii pe teritoriul bizantin pînă la sfîrşitul anului 1050, nu au putut să li se supună atîtea popoare şi oraşe.

D-sa nu poate sau nu vrea să-şi imagineze că toparhul cunoştea pe pecenegi din perioada cînd aveau sălaşurile în stepele ponto-dunărene şi că în însemnări, în cazul dat, e vorba de popoare şi oraşe din regiunile situate în nordul Dunării şi Mării Negre. Arheologii au descoperit în aceste părţi numeroase aşezări din secolul al X-lea cu resturi de cultură materială care nu aparţine pecenegilor[63]. Ea a rămas de la popoare, care ca şi poporul român, au fost puse în situaţia de a trăi sub dominaţia lor.

Observaţia lui P. Diaconu că pecenegii în a doua jumătate a secolului al X-lea, în vremea cînd atacau oraşul Valandar din nordul Caucazului, cunoşteau mijloacele de a cuceri o cetate este foarte justă. Dacă nu au ştiut acest lucru în momentul cînd s-au deplasat spre apus din stepele est-caspice, l-au învăţat repede făcînd ucenicie la graniţele Imperiului Bizantin, ale Ungariei şi Rusiei. Dacă nu le-ar fi cunoscut, ei nu ar fi putut, după trecerea lor în Imperiul Bizantin, să distrugă zeci de oraşe, care, desigur, erau înconjurate de ziduri.

Voi lăsa la o parte unele amănunte din intervenţia tînărului nostru coleg şi mă voi referi în rîndurile care urmează la „cel care stăpîneа la nord de Istru". D-sa crede că e vorba de un han peceneg a cărui stăpînire se situa lîngă Dunăre. Călătoria descrisă în primul fragment al însemnărilor, spune d-sa, nu are nici o

---

[62] Leon Diaconul, *op. cit.*, p. 502.

[63] C. Cihodaru, *Consideraţii în legătură cu populaţia Moldovei în perioada premergătoare invaziei tătarilor*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice" (Istorie), XIV (1963), 2, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legătură cu hotărîrea luată de locuitorii Clematei de a se supune acestui puternic suveran. Cunoaşte prezenţa toparhului la răsărit de Nipru şi caută să ne convingă că în acest fragment se descrie o altă călătorie făcută în Crimeia.

Determinarea persoanei care se ascunde în expresia „cel care domnea la nord de Istru" se poate face numai prin datarea sigură a însemnărilor. În această privinţă, cred am adus destule argumente pentru a plasa redactarea lor în perioada tulburărilor provocate de pecenegi în anii 1049—1051.

În adevăr, situaţia din Dobrogea de nord prin anul 992 era de aşa natură, încît un dregător din aceste părţi putea întreprinde numeroase călătorii diplomatice în regiunile din nordul Mării Negre. Situaţia oraşelor din Dobrogea era însă extrem de critică în anul 1050. În această vreme nu se puteau întreprinde astfel de călătorii decît în cazuri extrem de grave.

Însuşi fragmentele par să arate că nu e vorba de mai multe călătorii. Din faptul că ele sînt descrise pe foi albe ale codicelui amintit, rezultă că au fost scrise la scurtă distanţă în timp unele de altele şi anume imediat, sub impresia întîmplărilor la care asista. Ţinînd seama de înfăţişarea scrisului, Hase admitea ca autorul însemnărilor purtase codicele cu el în timpul călătoriei şi se servise de paginile lui albe pentru scrisori şi comentarii [64]. A făcut probabil însemnări şi pe alte hîrtii în afara codicelui amintit. Ar rezulta deci că în primul fragment se vorbeşte despre o parte din călătoria pe care a întreprins-o pe baza hotărîrii consemnate în fragmentul al III-lea.

Dacă evenimentele descrise ar fi avut loc prin anul 992 şi întrucît nu poate fi vorba decît de o singură călătorie, ar rezulta că toparhul s-a adresat, aşa cum presupune P. Daiconu, unui han pecenег, dar de la răsărit de Nipru. În acest caz, supuşii acestuia nu ar fi avut aceleaşi moravuri ca şi oamenii de sub conducerea toparhului. În anul 1059, putea să găsească în stepele de la răsărit de Nipru pe uzi, dar nici aceştia nu aveau aceleaşi moravuri ca ale locuitorilor din Dobrogea. Rămîne deci în discuţie numai cneazul din Kiev.

Am subliniat în altă parte caracterul superficial, şubred şi de scurtă durată a dominaţiei cnejilor kieveni în regiunile dunărene [65]. Reamintesc aici doar că de la sfîrşitul secolului al IX-lea pînă în anul 1049, singurii stăpînitori în stepele ponto-dunărene au fost pecenegii. În secolul al IX-lea, statul kievean fiind în formare, raza acţiunilor sale politice nu se întindea prea departe. În anul 1061, stepele arătate au fost ocupate de uzi, urmaţi de aproape de cumani. Deci numai între intervalul dintre 1048, cînd triburile conduse de Tirach au trecut în sudul Dunării şi 1061, cînd uzii şi-au întins stăpînirea în regiunile de la apus de Nipru, au putut făuri cnejii kieveni planuri de extindere a stăpînirii lor în regiunile dunărene, pînă la graniţele Imperiului bizantin.

Exista însă un puternic obstacol în calea acestei expansiuni şi anume stepa pe care populaţia băştinaşă din preajma ei şi deci şi aceea de pe teritoriile ruse nu avea mijloace să o folosească [66].

E foarte posibil ca unii conducători ai populaţiei băştinaşe din regiunile situate imediat la nord de gurile Dunării, supuşi în trecut autorităţii hanilor pecenegi, să se fi recunoscut acum vasali ai cnejilor amintiţi. Dovezi în această privinţă nu există însă. Că nu este vorba de o stăpînire efectivă, se poate vedea din afirmaţia toparhului că mergînd spre Maurokastron, ceata sa străbătea un ţinut duşmănos.

Ruşii puteau totuşi acum să străbată stepa cu mai puţine primejdii ca mai înainte, cînd regiunile nord-dunărene erau populate de pecenegi.

Golirea stepelor ponto-dunărene de pecenegi a determinat guvernul constantinopolitan să ia unele măsuri spre a întări influenţa bizantină în aceste părţi. În *codex Coislianus*, cuprinzînd o altă redacţie a listei *Notiţa episcopatum*, se înre-

[64] Leon Diaconul, *ed. cit.*, p. 496.
[65] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 238.
[66] *Ibidem*, p. 238—239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gistrează printre altele mitropolii și aceea a Maurokastronului și a Noii Rusii (Μαυροκάστρον ἤτοι Νεας Ῥοσίας). Eparhia în cauză cuprinde regiunea din nordul Dunării și Podolia. Ea este plasată între mitropolia Durostorului (Τρίστρας) și aceea de Naziaznz (Ναζιανζου). Prima a fost înființată în anul 1059 și ultima de Roman Diogene între anii 1069—1071 [67]. Probabil, Mitropolia de la Cetatea Albă a fost înființată puțin înainte de 1061. A avut o activitate de scurtă durată.

În orice caz, în 1050, un alt stăpînitor în regiunile de la nord de Dunăre, stăpînitor care să poată fi întîlnit în regiunea Niprului, mai puternic decît cneazul din Kiev, nu exista. Moravurile locuitorilor din Clemata puteau să se asemene cu acelea ale supușilor săi. Se știa doar că poporul român, în perioada formării, a asimilat resturile de populație slavă rămase în regiunile carpato-dunărene. De la aceste resturi a moștenit obiceiuri care se întîlnesc și la slavi.

Cneazul kievean își putea permite să dăruiască teritorii devenite libere după plecarea pecenegilor în Imperiul bizantin, cu atît mai mult cu cît el nu avea posibilitatea să le organizeze și să scoată venituri din ele. „Satrapia" dăruită toparhului se poate căuta prin Moldova.

Toparhul afirmă că a fost puțin timp oaspetele acestui suveran. Expresia aceasta trebuie să fie înțeleasă potrivit cu noțiunile de pe atunci și e bine să avem în vedere că aprecierile în această materie sînt foarte subiective. Trebuie să ne gîndim însă că situația gravă în care se găsea în acea vreme orașul său a împiedicat pe acest dregător bizantin să zăbovească prea mult, atît pe drum, cît și la întrevederea cu suveranul amintit. Totuși, pentru parcurgerea drumului din Dobrogea pînă la Kiev și pentru reîntoarcere trebuia să se consume cîteva luni.

Este adevărat că dacă ar merge în linie dreaptă, într-un ritm normal, un călăreț ar parcurge drumul de la gurile Dunării pînă la Kiev în, aproximativ, o lună de zile. Totuși, în condițiile de atunci, cu greu se putea atinge o asemenea performanță. Se cheltuiau multe zile cu trecerea rîurilor și fluviilor, cu procurarea alimentelor și a călăuzelor. Trebuie să mai avem în vedere și vremea proastă. Toparhul însuși ne arată că din asemenea cauză și-a întrerupt călătoria în satul Borion. După ce a plecat de aici, din cauza viscolului și a drumurilor troienite, ceata de sub conducerea sa nu putea parcurge decît cel mult 12—13 km pe zi (70 stadii) [68].

Am arătat că planeta Saturn intra aparent în constelația Vărsătorului aproximativ la 9 ianuarie 1051. Toparhul afirmă însă că planeta în cauză i se arăta la *începutul* intrării ei în constelația Vărsătorului [69]. Trebuie să ne mai gîndim că mijloacele sale de a face observații astronomice erau foarte rudimentare. În nota adăugată la explicațiile mele cu privire la calcularea datei cînd a avut loc această călătorie, arătam că în acea vreme constelațiile nu erau delimitate în același fel ca în prezent. Am mai adăugat, de asemenea, că trebuie să se mai țină seamă și de precesie [70]. Mai mult încă, pentru ușurința calculului am luat data de 1 martie 1964 pentru intrarea planetei Saturn în constelația Vărsătorului. În realitate ea s-a produs însă pe la jumătatea lunii februarie același an.

Toate acestea m-au determinat să propun pentru fixarea timpului cînd și-a scris toparhul însemnările o dată de pe la sfîrșitul anului 1050 sau de pe la începutul anului 1051. Sînt în măsură în prezent să descopăr într-o astfel de precizare prea strînsă unele neajunsuri. Observațiile lui P. Diaconu m-au determinat să verific încă o dată calculele făcute precum și datele referitoare la răscoala pecenegilor.

---

[67] E. Honigmann, *Studies in slavic church history*, „Byzantion", t. XVII (1944—1945), p. 155, 159". M. V. Levčenko, *Očerki*, p. 307—308.

[68] Leon Diaconul, *ed. cit.*, p. 498.

[69] *Ibidem*.

[70] C. Cihodaru, *Observații critice asupra însemnărilor „toparhului bizantin"*, în „Studii și cercetări științifice". (Istoria), Iași, XII, 2, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cazul cînd, ținînd seama de precesie, am deplasa spre stînga limita constelației aquarius cu 11°, planeta Saturn ar fi atins-o prin luna ianuarie 1963. Pornind de la această dată și numărînd în trecut 31 de revoluții a 29 de ani și 166 zile făcute de planeta Saturn, ajungem pe la începutul lunii decembrie 1049. Legătura care se poate stabili între această dată și luptele purtate de bizantini împotriva pecenegilor vin să-mi întărească această convingere.

În adevăr, lupta de la Diakené a avut loc înainte de data de 8 iunie 1050, dar nu în același an așa cum am crezut, ci în 1049. Cînd se descriu măsurile luate în vederea întîmpinării la Basiliké Livada a noii invazii pecenege în părțile Adrianopolului, imediat după data de 8 iunie 1050, se amintește de aducerea unor trupe din locurile de iernat. Întrucît acestea se aflau în Peninsula Balcanică, o asemenea mențiune ar fi fost imposibilă în cazul cînd lupta de la Diakené ar fi avut loc în primăvara aceluiași an. E mai sigur că această luptă a avut loc prin luna august 1049, căci imediat după descrierea ei, Kedrenos se ocupă de evenimente care au avut loc în timpul indicției a III-a. Aceasta începe la 1 septembrie 1049 și durează pînă la 1 septembrie 1050.

Dacă în adevăr toparhul ar fi plecat înaintea luptei de la Diakené din Dobrogea la Kiev, călătoria sa, dus și întors, s-ar fi putut consuma în 3—4 luni. Putea deci să fie surprins de viscol prin regiunea de pe cursul inferior la Niprului pe la începutul lunii decembrie 1049 sau ianuarie 1050, or cît de puțin timp ar fi consumat pentru a discuta cu cel care stăpînea în acele părți. Prin urmare, s-ar fi putut să fi plecat de acasă înainte de lupta de la Diakené, care trebuia să fie plasată pe la sfîrșitul lunii august 1049.

Poate să mai fie și o altă cauză pentru care nu se menționează lupta de la Diakené în însemnările toparhului. Observăm că la începutul fragmentului al doilea, după propoziția „atunci am hotărît să purtăm război cu barbarii", autorul a scris și apoi a șters cuvintele „de aceea și la nord de Istru" [71](καὶ διὰ τοῦτο γαρ καὶ τὰ βόρεα τοῦ Ἴστρου). Înțelesul lor rămîne enigmatic. La sfîrșitul aceluiaș fragment, după ce arată că nu mai era posibil de locuit într-un oraș distrus, în care se apărau mai mult ca dintr-un sat decît dintr-un oraș, întrucît regiunea fusese devastată de barbari și prefăcută într-un pustiu, iar zidurile (orașului) fiind distruse, toparhul ne spune că el fusese primul care hotărîse să se populeze din nou Clemata. Hase traduce termenul grec οἰκῆσαι prin „habitare", „a locui", „a popula". În notă însă propune emendarea textului crezînd că autorul s-a gîndit să scrie οἰκίσαι „instaurare" [72].

Se pune deci problema dacă toparhul și locuitorii conduși de el au luat măsuri să repare zidurile orașului sau au luat hotărîrea să-l părăsească și să se așeze într-o regiune numită Clemata. Ne gîndim că la Constantin Porphirogenetos și la alți scriitori din vechime termenul acesta este întrebuințat cu sensul de regiune de coastă stăpînită de bizantini în afară de granițele propriu-zise ale imperiului. Probabil la această situație se referea expresia „de aceea și la nordul Dunării".

Presupunerea că toparhul și locuitorii lui au luat hotărîrea să-și părăsească așezările din sudul Dunării spre a se stabili în nordul fluviului, într-o regiune numită Clemata, capătă mai multă tărie la o analiză mai atentă a textului. Toparhul arată că cel care stăpînea la nord de Istru i-a dat din nou stăpînirea asupra Clemalei. Nu cred că ar fi putut face acest lucru dacă această regiune s-ar fi aflat în cuprinsul Imperiului Bizantin. I-a mai adăogat pe lîngă acestea un întreg ținut și i-a dăruit venituri anuale din teritoriile stăpînite de dînsul.

Pe de altă parte, satul Borion de pe Nipru poartă un nume grecesc. Se pune deci întrebarea, nu cumva după strămutarea pecenegilor în Peninsula Balcanică, locuitorii din Dobrogea și din alte părți ale imperiului s-au strămutat pe țărmul

[71] *Leon Diaconul*, p. 500.
[72] *Ibidem*, p. 502—503.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nordic al Mării Negre. Toparhul înseamnă că de la Borion s-a îndreptat spre Maurokastron (Cetatea Albă). Oare nu cumva aceasta era Clemala asupra căruia i se confirma stăpînirea? Repopularea ei și a ținutului nu a dus oare la crearea Mitropoliei Maurokastronului și a Noii Rusii? Sînt întrebări la care eu înclin să răspund afirmativ.

P. Diaconu mai descoperă un argument pentru care cneazul kievean Iaroslav nu poate să fie identificat cu „cel care domnea la nord de Istru". „Este știut", spune d-sa, „că acest cneaz, din cauza proverbialei sale frici, n-a părăsit de multe ori Kievul" [73]. Izvorul de unde a luat d-sa această informație este ținut în mare secret. Se știe însă din *Póvesti vremennyh let*, principalul izvor asupra acestei domnii, că Iaroslav a întreprins expediții împotriva iatvigilor, litvanilor, mazovienilor [74]. „A mers asupra iatvigilor" spune această cronică. Prin urmare ne vom lăsa convinși de acest izvor și nu de nejustificatul „este știut" pentru a ne forma o imagine justă despre persoana lui Iaroslav.

La sfîrșitul acestor precizări pot constata că P. Diaconu a intervenit în această discuție cu un zel demn de o cauză mai bună, fără să fi avut și grija cuvenită de a se informa precis asupra datelor pe care își întemeiază observațiile. Și-a închipuit că-și poate impune tezele, adoptînd un limbaj neobișnuit în discuțiile științifice, sau pe calea denaturării. Închei aici dezbaterea cu concluzia că nici unul din argumentele sale nu are valoare și nu poate să convingă pe acei care, în adevăr, cunosc realitățile dobrogene din sec X—IX.

Nici unul din aceste argumente făurite de multe ori ad-hoc sau scoase printr-o falsă interpretare nu-mi poate strămuta convingerea că valul de piatră a fost construit de bizantini între anii 971—976, din ordinul lui Ioan Tzimiskes, terminată în acest timp sau în domnia urmașului său Vasile al II-lea, între anii 1001—1025.

Construirea acestui val nu are nici o legătură cu însemnările Toparhului bizantin. În fragmentele rămase de la acesta se descriu întîmplări care au avut loc în Dobrogea în anii 1049—1050 în timpul răscoalei pecenegilor.

NOUVELLES PRÉCISIONS CONCERNANT LA DATATION DU VALLUM EN PIERRE DE LA DOBROUDJA ET LES NOTES DU TOPARQUE BYZANTIN

RESUME

Continuant les études publiées antérieurement dans les revues „Studii și cercetări științifice, Istorie", (Iași), XII (1961), 2-e fascicule, et „Studii", XVI (1963), 5-e fascicule, l'auteur invoque de nouveaux arguments à l'appui de ses conclusions relatives à la datation du vallum en pierre de la Dobroudja et des notes du Toparque byzantin. In réfute les objections qui lui ont été faites par l'archéologue de Bucarest P. Diaconu. Il souligne particulièrement la posibilité de situer la localité du Petit Preslav à Nufărul près de Tulcea et il apporte de nouvelles informations sur l'ampleur de la révolte des Petchenègues dans la seconde moitié du XI-e siècle.

[73] „SCIV", XVI, 2, p. 389.
[74] Ed. cit., vol. I, p. 103—104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARION EINHORN, *Die Ökonomischen Hintergründe der faschistischen deutschen Intervention in Spanien, 1936—1939*, Akademie-Verlag-Berlin, 1962. Schriften des Instituts für Geschichte, Reihe I; Allgemeine und Deutsche Geschichte, Band 15, 239 p.

Cartea lui Marion Einhorn, *Bazele economice ale intervenţiei Germaniei fasciste în Spania, 1936—1939*, prezintă un mare interes atît pentru istorici, cît şi pentru economişti. Pe bună dreptate autoarea consideră că înţelegerea profundă a cauzelor care au dus la intervenţia Germaniei fasciste în Spania, ca şi a poziţiei statelor occidentale faţă de războiul civil, nu este posibilă fără o cercetare amănunţită a intereselor economice şi deci şi politice ale monopolurilor germane şi ale cercurilor reacţionare spaniole.

Analiza acestor cauze constituie unul din obiectivele principale ale lucrării, analiză realizată în cea mai mare măsură cu ajutorul unui interesant şi convingător material documentar, îndeosebi provenit din arhivele germane. Autoarea consideră în acelaşi timp necesar să ia poziţie împotriva unor teze elaborate de istoricii vest-germani cu privire la natura relaţiilor dintre Germania şi Spania în preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial. Este vorba de unele cărţi[1] apărute cu cîţiva ani în urmă şi de o serie de studii mai noi publicate în revista „Historische Zeitschrift".

Fie că autorii acestor lucrări sau studii subliniază numai relaţiile de natură culturală, fie numai pe cele comerciale, în egală măsură toţi ascund cu grijă interesele marilor monopoluri germane şi justifică într-un fel sau altul intervenţia militară a Germaniei hitleriste în Spania din anii 1936—1939.

Îndreptîndu-şi toate eforturile spre studierea intereselor imperialismului german în economia Spaniei încă de la începutul secolului al XX-lea, Marion Einhorn prezintă în primul capitol un istoric al penetraţiei capitalului monopolist german pe piaţa spaniolă, punînd accent pe creşterea rivalităţii dintre Germania, pe de o parte, Anglia şi Franţa, pe de altă parte, în vederea stăpînirii peninsulei Iberice. Aceste rivalităţi pun în evidenţă faptul că încă înainte de 1914 bogăţiile solului şi subsolului spaniol prezentau un mare interes atît pentru Anglia, Franţa, Belgia cît şi pentru Germania. Ele scot în evidenţă, de asemenea, că Spania, încă înaintea primului război mondial, era una din pieţele importante de plasare a capitalului occidental. Aceasta şi explică, între altele, de ce lupta imperialismului german pentru asigurarea unui loc din ce în ce mai important în economia spaniolă nu a fost

[1] Hugo Kehrer, *Deutschland in Spanien, Beziechung, Einfluss und Abhängigkeit*, Verlag Georg D. H. Calwoy, München, 1953; Ioachim van den Berg, *Deutschland und der spanische Bürgerkrieg*, Würzburg, 1953.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de loc uşoară. În primul rînd, Germania se lovea, în timpul primului război mondial şi după acesta, de concurenţa puternică a ţărilor Antantei, care aveau investiţii importante în economia Spaniei.

În al doilea rînd, ea se lovea de interesele atît ale Franţei cît şi mai ales ale Angliei, care foloseau poziţia geografică a Spaniei ca drum de legătură cu o parte din colonii, cu Gibraltarul şi nordul Africei.

Interesele militare împotriva ţărilor Antantei în timpul primului război mondial, greulăţile cu care a trebuit să lupte ca urmare a pierderii războiului, au determinat imperialismul german să desfăşoare o variată activitate cu ajutorul căreia să pregătească şi să-şi asigure după sfîrşitul războiului un loc în viaţa economică şi politică a Spaniei. Şi astfel calea intervenţiei deschise militare sau politice, folosită îndeosebi de Germania guvernată de Hitler, a fost minuţios pregătită.

În afară de intensificarea schimburilor comerciale, după 1923 a fost desfăşurată o intensă propagandă, finanţată de monopolurile germane, prin presă, cărţi, broşuri, ca şi prin asociaţii şi societăţi germane, între care citäm Deutschland-Spanien, Deutsche—Spänische Verein, cu sucursale în principalele oraşe germane şi spaniole, şi altele care au slujit interesele unei apropieri între cele două ţări. Concomitent cu această ofensivă propagandistică, zeci şi zeci de firme germane îşi întăreau poziţiile în economia precară a Spaniei de după război.

Întărirea capitalului german în economia Spaniei s-a făcut în continuare în cadrul unei puternice lupte de concurenţă cu Franţa şi mai ales cu Anglia. Străduinţa de a prezenta cît mai clar procesul de penetraţie a capitalului german în economia Spaniei, pînă la venirea lui Hitler la putere, este însă, într-o anumită măsură, stînjenită de lipsa de preocupări mai largi ale autoarei faţă de problemele principale ale situaţiei interne a Spaniei. Consideraţii generale, care există în lucrare, apar nu o dată neîndestulătoare. Ar fi fost utile explicaţii mai detaliate care să se refere la cauzele rămînerii în urmă a dezvoltării capitaliste a Spaniei, consecinţele economice şi politice ale coexistenţei unor elemente imperialiste alături de puternice elemente feudale. Se face simţită lipsa unei analize a vieţii politice, a intereselor diferitelor grupări ale cercurilor dominante, consecinţele grave ale crizei economice din 1929—1933.

Cunoaşterea mai adîncă a situaţiei interne a Spaniei de la sfîrşitul primului război mondial pînă în 1933 ar sublinia şi mai mult lupta cu adevărat eroică a poporului şi a mişcării revoluţionare spaniole împotriva reacţiunii, a vîrfurilor clericale şi militare, a marilor proprietari de pămînt.

De la instaurarea dictaturii fasciste în Germania, Spania a jucat un rol însemnat în planurile ei militare. Cercurile oficiale hitleriste nu au ascuns interesul lor pentru stăpînirea Gibraltarului, a Marocului, a insulelor Baleare, care flanchează Marea Mediterană şi astfel şi liniile de apărare franceze. După 1934—1935, devenise clar că imperialismul german nu avea în vedere numai împiedicarea legăturilor Angliei şi Franţei cu coloniile lor, ci şi de a da prin intermediul Spaniei o lovitură directă acestor două puteri.

În ceea ce priveşte dominaţia economică a Germaniei hitleriste în Spania, monopolurile germane aveau în vedere materiile prime, minereul de fier, arama, mercurul şi altele, asigurarea unei pieţe de desfacere şi de plasare a capitalului. Intensificarea eforturilor Germaniei pentru stăpînirea Spaniei, a cărei situaţie economică era deosebit de grea, a fost facilitată de sprijinul acordat de reacţiunea spaniolă, care deţinea importante poziţii în economia ţării.

Victoria Frontului Popular din Spania a îngrijorat atît de mult forţele reacţionare spaniole şi germane, încît acestea au trecut la organizarea unor acţiuni comune în vederea înăbuşirii mişcării populare. Lupta pentru înlăturarea Frontului Popular, luptă susţinută deopotrivă de reacţiunea internă cît şi de cea internaţională, trebuia să creeze premisele introducerii în Spania a unui regim dictatorial, a unui regim fascist. Este clar că victoria Frontului Popular şi introducerea unui regim democratic şi Spania ar fi constituit, pe de o parte, o serioasă piedică pentru reali-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zarea planurilor expansioniste ale Germaniei, iar pe de altă parte, o încurajare a luptei împotriva fascismului pe plan internaţional.

Încă înaintea victoriei Frontului Popular au avut loc o serie de tratative secrete între conducătorii Falangei şi reprezentanţii guvernului hitlerist în vederea înzestrării celor dintîi cu armament. Aceste tratative s-au intensificat după victoria Frontului Popular. În anul 1938 au fost puse la cale de către Falangă, cu ajutorul hitleriştilor, o serie de acţiuni provocatoare în insulele Canare, Baleare, Maroc, ca şi în unele oraşe mai mari ale Spaniei.

Cu ajutorul unui bogat material documentar, în mare parte inedit, autoarea pune în evidenţă ajutorul substanţial acordat de guvernul de la Berlin Falangei în vederea pregătirii războiului. Un deosebit interes prezintă în cadrul lucrării capitolele V şi VI, care se ocupă cu ajutorul militar şi politic acordat regimului lui Franco de către Germania în timpul războiului civil şi cu intensificarea penetraţiei economice a hitleriştilor în economia Spaniei în perioada desfăşurării războiului.

Cei doi ani de război în Spania — arată Marion Einhorn — au constituit pentru soldaţii lui Hitler primele experienţe de purtare a războiului. De altfel, este cunoscut că cercurile militare germane au considerat intervenţia în Spania ca „o înaltă şcoală de război".

Referindu-se la poziţia puterilor occidentale faţă de evenimentele sîngeroase care se desfăşurau în Spania, autoarea se opreşte mai mult asupra politicii de aşa zisă neintervenţie, iniţială de Anglia şi apoi urmată de alte ţări. Fără a se limita numai la expunerea urmărilor grave ale acestei politici pentru Spania şi poporul spaniol, autoarea analizează consecinţele care au decurs din politica de neintervenţie chiar pentru ţările care au intrat şi aderat la Comitetul de neintervenţie, înfiinţat la 9 septembrie 1936, cu sediul la Londra.

Lupta comună a reacţiunii spaniole, germane, engleze şi franceze împotriva victoriei forţelor democratice din Spania — subliniază autoarea — a făcut din Franco nu numai reprezentantul forţelor reacţionare din Spania, ci şi apărătorul intereselor vîrfurilor imperialiste din ţările occidentale.

Pe baza unor informaţii din surse variate sînt analizate în lucrarea de care ne ocupăm principalele momente ale războiului civil, contradicţiile dintre diferite state care erau interesate în economia de război a Spaniei. Sînt prezentate pe larg tratatele comerciale care au fost încheiate între firmele germane şi cele spaniole, întărirea poziţiilor firmelor Simens-Schuckerts, Werken, Schlitter, concernul Spaniengeselschaft, Simens-Reiniger und Bauunion, Rowak-Hisma şi altele, precum şi rolul băncilor germane în acapararea economiei spaniole. Nu sînt neglijate nici protocoalele comerciale secrete încheiate între cele două părţi şi nici măsurile luate în a doua jumătate a anului 1937, după cotropirea de către trupele fasciste a ţării Bascilor, cu ajutorul cărora au fost asigurate şi mai bine interesele monopolurilor germane.

Cu toate că evoluţia războiului din Spania prezenta din ce în ce mai multe pericole pentru ţările occidentale, politica de încurajare a regimului fascist a continuat. Recunoaşterea regimului franchist în 1937 de către Japonia, Manciuria, Vatican, de unele state din America centrală, precum şi reluarea relaţiilor oficiale cu guvernul Franco de către Jugoslavia şi Polonia, au fost deosebit de folositoare pentru reacţiunea spaniolă. Toate acestea au dus la intensificarea ofensivei Germaniei fasciste în Spania, unde ea reuşise să ocupe poziţii economice de mare importanţă.

Succesele repurtate de armatele hitleriste în 1938 în Spania au dus la întărirea poziţiilor Italiei şi Germaniei în Marea Mediterană, ceea ce punea în primejdie linia strategică a imperiului britanic şi coloniile franceze. Desfăşurarea războiului în regiunea Catalaniei apropia grupele fasciste de graniţa Franţei. Îngrijorarea cercurilor conducătoare engleze şi franceze nu mai putea fi ascunsă. În toată lumea creştea mişcarea de solidaritate cu lupta poporului spaniol împotriva amestecului ţărilor fasciste. În acele momente — subliniază autoarea — existau condiţii favorabile pentru ca ţările occidentale să părăsească politica de neintervenţie şi încu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rajare a agresorului. În locul unei asemenea politici, guvernul englez Chamberlain intensifică însă tratativele neoficiale (ianuarie 1938) cu Franco în vederea apropiatei recunoaşteri a regimului franchist. La 28 februarie 1938, guvernele englez şi francez recunosc de jure regimul franchist, în condiţiuni avantajoase pentru reacţiunea spaniolă. În martie 1938 Spania franchistă aderă la pactul anticomintern, ceea ce întăreşte poziţia Germaniei în peninsula Iberică, iar în urma încheierii pactului de prietenie germano-spaniol (februarie 1939) se precizează rolul Spaniei în războiul pe care cel de al treilea Reich se pregătea să-l dezlănţuie.

Scrisă cu multă simpatie faţă de lupta poporului spaniol pentru libertate şi democraţie, cartea lui Marion Einhorn impune parcă celor interesaţi obligaţia de a trage învăţămintele necesare din acest tragic episod din istoria poporului spaniol.

J. Benditer

Contribuţia României la victoria asupra fascismului, Bucureşti, Editura Politică, 1965, 199 p. + 6 hărţi.

Volumul pe care-l recenzăm cuprinde comunicările ţinute de delegaţia română la Conferinţa ştiinţifică de la Moscova consacrată celei de a XX-a aniversări a victoriei asupra Germaniei hitleriste. Această Conferinţă, la care au participat delegaţi din 19 ţări, a fost organizată de Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., Institutul de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S. şi Ministerul Apărării al U.R.S.S. Lucrările Conferinţei s-au desfăşurat în zilele de 14—16 aprilie 1965.

Delegaţia română a prezentat la Conferinţa amintită de la Moscova un număr de patru comunicări. Aceste comunicări, susţinute de membrii delegaţiei noastre, abordează probleme din cele mai diferite — ca istoria mişcării de rezistenţă antifascistă din România în anii celui de-al doilea război mondial, insurecţia armată din august 1944, participarea Armatei române la războiul contra Germaniei naziste şi contribuţia economică a României în acest război. Ele vin să ilustreze cu pregnanţă rolul şi aportul ţării noastre în obţinerea victoriei de importanţă istorico-mondială asupra Reichului hitlerist. Din iniţiativa lăudabilă a Editurii Politice, comunicările prezentate la Conferinţa de la Moscova au fost reunite într-un volum, intitulat *Contribuţia României la victoria asupra fascismului*.

Autorii primei comunicări publicată în acest volum, Ion Popescu-Puţuri, g-ral maior în rezervă Gh. Zaharia, Ilie Rădulescu, se ocupă de „Insurecţia armată antifascistă din august 1944 şi participarea României la înfrîngerea Germaniei hitleriste. Însemnătatea lor în istoria poporului român" (pp. 7—34). Prin folosirea unui bogat material arhivistic, a hotărîrilor, declaraţiilor, manifestelor P.C.R. din anii războiului, a documentelor diplomatice şi a celor ale organelor hitleriste, avînd la dispoziţie numeroase mărturii ale participanţilor la evenimentele relatate, amintirile şi memoriile unor personalităţi politice, autorii aduc o contribuţie valoroasă la studierea problemelor legate de pregătirea şi înfăptuirea insurecţiei armate din august 1944. Analizînd acţiunile care au pregătit actul istoric de la 23 August 1944, precum şi evenimentul în sine, autorii comunicării amintite subliniază faptul că insurecţia armată antifascistă din România este o urmare firească a eroicelor lupte revoluţionare desfăşurate de către masele populare cu mult timp înainte de înfăptuirea ei şi ale cărei cauze trebuie căutate în contradicţiile politico-economice şi frămîntările sociale din perioada premergătoare războiului. Autorii scot în evidenţă rolul conducător al P.C.R., care în tot cursul desfăşurării războiului a demascat regimul fascist şi ororile sale, prezentînd opiniei publice un tablou real asupra mersului evenimentelor, a organizat şi îndrumat toate acţiunile poporului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

român în războiul antihitlerist. Întărindu-şi rîndurile sale, realizînd unitatea de acţiune a clasei muncitoare, mobilizînd marile largi de oameni ai muncii, P.C.R. a organizat răsturnarea dictaturii militaro-fasciste, dînd astfel o puternică lovitură poziţiilor deţinute de clasele stăpînitoare din ţara noastră. În comunicare se subliniază rolul hotărîtor jucat de forţele interne în pregătirea şi victoria insurecţiei armate de la 23 August 1944. Vorbind despre însemnătatea insurecţiei armate antifasciste pentru dezvoltarea ulterioară a ţării noastre, autorii arată că importanţa istorică a acestui act constă în primul rînd în răsturnarea dictaturii antonesciene, acţiune care marchează începutul revoluţiei populare în România. Împletind caracterul antifascist cu sarcinile luptei pentru eliberarea naţională a ţării, insurecţia armată victorioasă a creat premizele necesare pentru cucerirea unei adevărate independenţe şi suveranităţi naţionale.

În comunicarea intitulată „Cercetarea istoriei mişcării de rezistenţă din România" (pp. 35—66), prof. univ. Valter Roman, Vlad Zaharescu şi col. Aurel Petri prezintă unele aspecte deosebit de importante din istoria luptei poporului nostru, condus de P.C.R., împotriva regimului antonescian şi a războiului în perioada anilor 1940—1944. Referindu-se la însemnătatea, pe plan general, a luptei popoarelor aflate sub stăpînirea nazistă, autorii constată pe bună dreptate că „un factor important, cu adînci repercusiuni asupra desfăşurării războiului şi a rezultatelor sale, l-a constituit puternica mişcare de rezistenţă antifascistă" (p. 37). Ei subliniază că, alături de întreaga coaliţie antihitleristă, însufleţită de eroismul poporului sovietic, mişcarea de rezistenţă din România condusă de partidul comunist a jucat un rol hotărîtor în eliberarea poporului nostru de sub jugul fascist.

Mişcarea de rezistenţă începe în perioada ce urmează imediat instaurării dictaturii militaro-fasciste şi intrării trupelor hitleriste în ţară, fiind o continuare firească în condiţii noi, a acţiunilor desfăşurate anterior de către forţele democratice din România conduse de P.C.R. Pornind de la analiza celor mai simple forme de manifestare, autorii arată că ridicarea eroică a muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie-februarie 1933, lupta maselor populare pentru apărarea ţării contra expansiunii fasciste în timpul dictaturii regale sînt acţiuni care anunţă puternica mişcare ce se va organiza în curînd în România. Lupta antifascistă a maselor populare din ţara noastră capătă amploare o dată cu evoluţia situaţiei de pe front, ajungînd ca, după victoriile coaliţiei antihitleriste, în vara anului 1943, activul revoluţionar al partidului comunist, analizînd conjunctura politico-militară internă şi internaţională, să elaboreze linia strategică şi tactică pentru răsturnarea prin forţă a dictaturii militaro-fasciste şi întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, obiective care puteau fi realizate numai prin insurecţia armată.

Clasa muncitoare, ţărănimea, intelectualitatea şi elementele patriotice din armată, conduse de către P.C.R., au constituit forţele participante la mişcarea de rezistenţă antifascistă din ţara noastră. Obiectivele acestei largi acţiuni de masă, izvorîte din cunoaşterea intereselor naţionale vitale ale poporului, reflectă căile prin care poporul nostru în condiţiile specifice României şi-a adus contribuţia la nimicirea fascismului. În dezvoltarea mişcării de rezistenţă, insurecţia din august 1944 constituie o cotitură hotărîtoare, ridicînd lupta antifascistă a întregului popor pe o treaptă calitativ superioară. Din acest moment, mişcarea de rezistenţă capătă forma participării Armatei române la războiul împotriva Germaniei hitleriste, a luptei maselor în vederea lichidării rămăşiţelor fasciste, a mobilizării tuturor eforturilor pentru sprijinirea frontului antihitlerist.

Deosebit de interesantă şi bazată în cea mai mare parte pe materiale inedite este comunicarea g-rului-maior Constantin Popa, col. Leonida Ion şi lt. col. Leonida Loghin, intitulată „Cercetarea arhivistică privind participarea Armatei române, umăr la umăr cu Armata sovietică, la războiul antihitlerist" (pp. 67—91). Studierea acestei probleme prezintă o deosebită importanţă, deoarece îmbogăţeşte materialul faptic

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

referitor la contribuţia poporului român la războiul antihitlerist. Victoria insurecţiei armate antifasciste din august 1944, lichidarea dictaturii militaro-fasciste, încetarea acţiunilor contra Naţiunilor Unite, marchează începutul unui război drept, de eliberare şi apărare a patriei, începutul luptelor comune ale Armatelor române şi sovietice pentru eliberarea părţii de nord a Transilvaniei şi continuarea acestei lupte şi dincolo de hotarele ţării noastre. Participarea armată a ţării noastre la nimicirea Wehrmachtului nazist a însemnat pentru lupta comună a popoarelor cea mai de seamă contribuţie a poporului român. Ea s-a concretizat în faptul că intrarea României în războiul antihitlerist cu întregul ei potenţial militar şi economic a dus la pierderea de către Germania a unor poziţii strategice de cea mai mare însemnătate pe care le deţinea în România şi Peninsula Balcanică şi la creşterea superiorităţii forţelor coaliţiei antihitleriste. Numeroase documente şi lucrări de specialitate relevă consecinţele survenite pe frontul hitlerist în urma intrării României în coaliţia Naţiunilor Unite, arătînd că astfel Germania a primit „una din cele mai sensibile loviturі" în cursul ultimului conflict mondial (p. 76).

Comunicarea completează cu date noi informaţiile cunoscute deja referitoare la organizarea cooperării de luptă între Armata română şi cea sovietică, ambele fiind în contact nemijlocit cu inamicul, situaţie care ridică probleme interesante privind lupta comună contra armatelor naziste. Autorii scot în evidenţă că pe tot timpul campaniei militare purtată împotriva trupelor Wehrmachtului cele două armate au realizat o perfectă cooperare, eliberînd la 25 octombrie 1944 întreg teritoriul României şi continuînd apoi lupta pînă la zdrobirea definitivă a Germaniei hitleriste. Astfel, însufleţită de idealul nobil al eliberării popoarelor de sub jugul fascist, Armata română continuă războiul împotriva Germaniei naziste dincolo de hotarele patriei, contribuind la eliberarea Ungariei şi a Cehoslovaciei.

Ultima comunicare inclusă în volumul prezentat, tratînd despre „Rezultatele cercetării ştiinţifice cu privire la contribuţia economică a României în războiul antihitlerist" (pp. 95—115), este datorată prof. univ. N. N. Constantinescu şi col. V. Anescu. Pe baza unor materiale inedite, autorii prezintă efortul economic şi financiar al României ca participantă la războiul antihitlerist. Contribuţia economică a ţării noastre la victoria asupra Germaniei hitleriste reprezintă, alături de participarea Armatei române la război, cel mai de seamă aport al României pe acest tărîm. Autorii analizează multiplele aspecte legate de contribuţia economică a României la războiul antihitlerist, cum ar fi: consecinţele economice pe care le-a provocat pentru Reichul hitlerist aflat în război ieşirea ţării noastre — în urma insurecţiei de la 23 August 1944 — din gruparea statelor Axei şi alăturarea ei coaliţiei Naţiunilor Unite; lupta maselor muncitoare din România conduse de P.C.R. pentru susţinerea frontului antihitlerist; sarcinile economice şi financiare îndeplinite de România în timpul războiului antihitlerist în perioada 23 August 1944—9 Mai 1945. În încheiere, autorii subliniază rolul şi importanţa contribuţiei militare şi economice a ţării noastre în înfrîngerea Germaniei naziste în ultimul război mondial, apreciind — pe bună dreptate — că „prin bătăliile purtate şi sîngele vărsat, prin eforturile depuse pentru aprovizionarea frontului, poporul român şi-a adus contribuţia la apropierea victoriei asupra nazismului, la marea bucurie trăită de popoarele lumii la 9 Mai 1945" (p. 115).

În afara celor patru comunicări analizate mai sus, volumul consacrat contribuţiei României la victoria asupra fascismului cuprinde şi o serie de tabele, întocmite de Gh. David, în care găsim date preţioase, extrase din arhivele militare, cu privire la efectivele de luptă ale marilor unităţi şi unităţilor ce intrau în componenţa Armatei române în vremea campaniei antihitleriste, precum şi regiunile frontului în care ele au acţionat în perioada respectivă. Totodată, luăm cunoştinţă de pierderile în personal suferite de trupele române în timpul războiului antihitlerist, ca şi de eforturile făcute de comandamentul nostru pentru completarea lor. Interesante ni se par şi datele referitoare la numărul prizonierilor capturaţi de către forţele armate române în cele aproximativ 9 luni cît a durat campania noastră militară, alături de celelalte armate ale Naţiunilor Unite, împotriva Reichului nazist.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Indicele, bibliografia şi datele cronologice ataşate la sfîrşitul volumului, au menirea să înlesnească utilizarea lui de către cititor. Observăm doar că la capitolul „date cronologice" s-au strecurat unele greşeli (cum ar fi, de pildă, datele începutului agresiunii italiene în Abisinia, a desfăşurării lucrărilor conferinţei pentru Naţiunile Unite de la San Francisco, ori a Conferinţei Păcii de la Paris din 1946).

Nu putem încheia fără a sublinia importanţa apariţiei lucrării analizate. Fiind publicată cu prilejul aniversării a 20 de ani de la victoria popoarelor asupra fascismului, ea are menirea să comemoreze un eveniment de mare însemnătate istorică. În acelaşi timp, această lucrare scoate cu pregnanţă în evidenţă rolul şi contribuţia poporului român în obţinerea victoriei asupra Germaniei hitleriste. În acest fel, volumul prezentat aduce un omagiu tuturor acelora care s-au jertfit în lupta dreaptă pentru nimicirea armatelor hitleriste şi subliniază aportul multilateral al poporului român la victoria asupra fascismului.

Gh. Florescu

GEORGES DETHAN, *L'Allemagne en 1867. Lettres inédites de Henri Tillos*, „Revue d'histoire diplomatique", octombrie-decembrie 1964, p. 340—360.

În „Revue d'histoire diplomatique", Georges Dethan, directorul acestei reviste, tipăreşte scrisori din iunie-noiembrie 1867 trimise Ministerului de externe al Franţei de către Henri Tillos. Publicarea scrisorilor este precedată de o introducere, în care Georges Dethan dă informaţii despre Henri Tillos, culese din dosarul personal al acestuia păstrat în arhivele acelui Minister. Întrucît Henri Tillos, în cursul carierii sale, a fost şi consul general al Franţei la Bucureşti sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, datele biografice, publicate de Georges Dethan, nu sînt lipsite de interes pentru istoricii români.

Henri Tillos s-a născut la Paris, la 14 aprilie 1812. După ce şi-a terminat studiile universitare, în decursul cărora a audiat şi cursurile Universităţilor din Göttingen şi Berlin, el a fost numit, în 1837, „ataşat" la Ministerul afacerilor străine şi repartizat la serviciul arhivelor. Transferat, la 1841, în direcţia politică a acestui Minister, el va fi trimis, la 30 noiembrie 1848, la Francfurt pe Main, ca prim-secretar al legaţiei Franţei. În acest important post, la sediul confederaţiei germane, el a avut prilejul să cunoască pe Bismarck asupra căruia n-a făcut o bună impresie. În adevăr, într-o scrisoare, trimisă lui Leopold von Gerlach, la 7 ianuarie 1853, Bismarck vorbeşte cu dispreţ despre „aroganţa plebeiană" a lui Tillos.

Rechemat de la Francfurt pe Main în 1854, Tillos a fost numit, doi ani mai tîrziu, secretar al legaţiei din Berna. În decembrie 1859, va fi trimis consul general al Franţei la Bucureşti.

Misiunea care i s-a încredinţat în Ţara Românească nu pare să fi satisfăcut marea lui ambiţie. Ar fi preferat un post diplomatic într-un stat german, post pentru care el considera că avea o pregătire deosebită. Fiind numit consul general la Bucureşti, i s-a făgăduit de către Thouvenel, ministrul de externe al Franţei, că nu va rămînea în această funcţiune decît doi ani, cînd i se va da altă însărcinare. Împrejurări, desigur nedorite de Tillos, l-au obligat să prelungească şederea sa la Bucureşti pînă în aprilie 1866, cînd a fost înlocuit prin baronul d'Avril.

Înapoiat la Paris, Tillos n-a putut obţine nici unul din posturile diplomatice la care rîvnea. În 1867 i s-a încredinţat doar misiunea de a aduna informaţii în statele germane cu privire la starea de spirit a clasei cîrmuitoare şi la intenţiile ei faţă de Franţa. În îndeplinirea acestei misiuni, el a adresat marchizului de Moustier, ministrul de externe al lui Napoleon al III-lea, cinci scrisori între 7 iunie 1867 şi 2 noiembrie 1867. Textul integral al acestor scrisori este publicat de Georges Dethan.

Henri Tillos a dat, cu acest prilej, dovadă de perspicacitate. În scrisorile sale, el a subliniat că, deşi hegemonia Prusiei nu era acceptată cu plăcere de celelalte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

state germane, totuşi, în caz de război cu Franţa, toţi germanii vor fi strîns uniţi împotriva duşmanului din afară. A semnalat cît de puternică era ura împotriva Franţei în unele cercuri germane şi cît de lipsit de scrupule era Bismarck. Tillos a socotit necesar să atragă atenţia marchizului de Moustier că un război cu Prusia comporta mari riscuri, Franţa expunîndu-se la pierderea Alsaciei şi Lorenei. Sînt deci multe observaţii juste în scrisorile sale, care n-au fost însă ţinute în seamă de camarila belicoasă din jurul lui Napoleon al III-lea.

După un an de la redactarea acestor scrisori, Henri Tillos a încetat din viaţă. A murit la 22 decembrie 1868.

În ceea ce priveşte perioada petrecută în Principatele Unite, Tillos a considerat-o ca foarte dezagreabilă. Despre această perioadă Georges Dethan ne dă informaţii puţine. El se mărgineşte a menţiona că clima aspră din Ţara Românească n-a fost prielnică sănătăţii lui Tillos. Este probabil că la atitudinea defavorabilă, pe care consulul Franţei a adoptat-o faţă de români şi de Cuza Vodă, mai ales după 1863, au contribuit şi condiţiile climaterice.

Din rapoartele de la Bucureşti pe care Henri Tillos le-a adresat Ministerului de externe al Franţei, rezultă clar că, în relaţiile sale cu Domnitorul Cuza, a pătruns încă de la început o neîncredere reciprocă. Alexandru Ioan Cuza, care dorise transferarea lui Victor Place de la consulatul din Iaşi la consulatul general al Franţei din capitala Ţării Româneşti, n-a manifestat multă simpatie lui Henri Tillos. De aceea, deseori Domnitorul Principatelor Unite s-a adresat ambasadorului Franţei la Constantinopol, prin mijlocirea lui Costachi Negri, evitînd pe consulul Franţei din Bucureşti. La rîndul său, Tillos a trimis la Paris foarte rele referinţe despre Alexandru Ioan Cuza. Nu s-a sfiit să-l descrie ca pe un intrigant, lipsit de însuşirile necesare înaltei sale funcţiuni şi înconjurat de foarte răi sfetnici. A pus chiar la îndoială sinceritatea sentimentelor manifestate de Domitorul Principatelor Unite faţă de Franţa. Amănunte în această privinţă se găsesc în lucrarea noastră, *Proiectul de constituţie al lui Cuza Vodă de la 1863*, Bucureşti, 1935, p. 16 şi urm.

Datele biografice, publicate de Georges Dethan, ne dau posibilitatea să cunoaştem mai bine pe agentul diplomatic care a reprezentat Franţa la Bucureşti în anii 1860—1866 şi totodată să constatăm că, dacă, în general, el a judecat just situaţia din statele germane în 1867, dimpotrivă multe din aprecierile sale despre oamenii şi împrejurările din Principatele Unite sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza au fost profund greşite.

Constantin C. Angelescu

CORNELIA C. BODEA, *Documente privind Unirea Principatelor*, Vol. III, *Corespondenţă politică (1855—1859)*, Cu un studiu introductiv, rezumate, note şi indice, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1963, XLVIII + 704 p.

Sărbătorirea centenarului Unirii, în condiţiile în care libertatea socială şi independenţa naţională sînt cunoscute poporului nostru în accepţiunea lor cea mai înaltă, a constituit pentru istoricii noştri prilejul unei vaste munci de cercetare cu scopul cunoaşterii cît mai depline a aspectelor principale legate de acest important eveniment. Rezultatele eforturilor au fost, precum se ştie, remarcabile. Pe linia realizărilor celor mai importante, se situează apariţia volumelor de documentare [1] dintre care, cel de-al treilea, care face obiectul discuţiei noastre, ocupă un loc aparte.

[1] Cf. Dan Berindei şi colaboratorii, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, *Documente interne (1854—1857)*, Bucureşti, 1961, şi Dan Berindei, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, *Rapoartele consulatului Austriei din Iaşi* (1856—1859), Bucureşti, 1959.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Publicarea celor 416 documente care alcătuiesc culegerea, extrase din diferite depozite şi fonduri şi maniera de prezentare care conferă volumului o înaltă ţinută ştiinţifică, sînt pe linia valoroaselor lucrări cu care Cornelia Bodea ne-a obişnuit.

Scrisorile, rapoartele sau telegramele, incluse în volum, reprezintă corespondenţa politică în expedierea sau primirea căreia sînt angajate un număr de aproape 80 personalităţi politice care au jucat un oarecare rol în perioada cuprinsă între anii 1855—1859. Spre deosebire de materialul documentar cunoscut pînă acum, alcătuit mai ales din acte oficiale, mai cu seamă externe, şi din extrase din presă, care redau evenimentele sec, static şi impersonal, acela cuprins în volumul alcătuit de Cornelia Bodea prezintă o deosebită valoare nu numai prin faptul că aduce informaţii noi, completează şi pune în adevărata lor lumină faptele istorice, ci şi prin aceea că ne ajută, în egală măsură, să intuim mai veridic spiritul vremii, dramatica luptă în care s-a plămădit statul naţional român. Documentele pe marginea cărora discutăm, care reflectă, în parte, „intenţiile şi sentimentele intime ale protagoniştilor luptei pentru Unire sau contra Unirii" (p. V), prin conţinutul lor emoţional şi de idei, ne introduc nemijlocit în atmosfera de tensiune extremă în care s-a desfăşurat lupta pentru construirea edificiului naţional, în care elementele progresiste din cele două Principate s-au angajat cu o dăruire egalată numai de patriotismul de care erau animate.

Problemele la care răspund materialele din volum sînt variate şi complexe, la nivelul epocii care le-au generat. Importanţa lor a fost reliefată în substanţiala prefaţă semnată de acad. A. Oţetea. De asemenea, excelenta *Introducere* care precede culegerea valorifică informaţiile. Încadrîndu-le în epocă şi coroborîndu-le cu cele deja cunoscute, autoarea le conferă mai mult contur şi consistenţă.

În prezentarea noastră, ne vom mărgini să relevăm unele din aspectele cele mai importante, cu intenţia de a sugera valoarea reală a culegerii şi utilitatea ei nu numai pentru cercetătorul de specialitate, ci şi pentru un public mai larg, receptiv la cunoaşterea unora dintre momentele eroice din istoria noastră.

În primul rînd, corespondenţa care face obiectul culegerii reflectă atitudinea diferitelor clase sau grupări faţă de problemele ridicate de lupta pentru Unire. Punînd interesele lor mai presus de cele ale ţării, foştii domnitori, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova, au aruncat totul în joc, disputîndu-şi tronul şi încercînd, cu sprijinul boierimii conservatoare, ostilă reformelor sociale pe care Unirea le implica, să împiedice realizarea actului care constituia, după expresia lui M. Kogălniceanu, „salvarea noastră, viitorul patriei comune" (scr. nr. 18). Astfel, de pildă, Barbu Ştirbey, cu un caracter *„cameleonic şi machiavelistic"*, cum bine l-a caracterizat C. D. Aricescu, a aruncat asupra ţării „cangrena corupţiei iesuitice" (scr. nr. 3). Posedînd „geniul intrigei" şi bani, şi-a atras partizani prin corupţie sau prin afişarea ostentativă a sentimentelor sale patriotice. Acelaşi joc ambiguu îl desfăşoară şi faţă de Puterile europene: înaintea Congresului de la Paris pozează ca dezinteresat susţinător al Unirii, în timp ce pe lîngă contele Buol pledează pentru menţinerea separaţiei. Într-un cuvînt, aşa cum veridic apreciază I. Bălăceanu, „abilitatea sa infernală" a umbrit pînă şi machiavelismul (scr. nr. 36, 37, 40).

Gh. Bibescu, la rîndul său, poseda un partid şi mai numeros. De asemenea, în afara banilor, el se bucura de un substanţial sprijin la Paris, Constantinopol şi Viena. Unirea celor două partide, pe care Bălăceanu o considera posibilă, ar fi reprezentat un grav pericol pentru partidul unionist, depăşit prin număr şi influenţă socială (scr. nr. 95).

O atitudine asemănătoare a manifestat şi fostul domnitor Al. Ghica. Deşi înainte de a fi numit caimacam se arătase cu totul favorabil Unirii, după numirea în acest înalt post a început să se angajeze într-un sistem „de presiune şi intimidare" care nu se deosebea cu nimic de cel practicat de B. Ştirbey. În acest fel, el s-a demascat a fi „complet ostil" Unirii. Caimacamul, devenit pe zi ce trece mai impopular, s-a înconjurat de o camarilă, compusă din oameni incapabili şi corupţi, „care nu văd în tot ceea ce se petrece, decît ocazia de a face avere exploatînd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţara". Ţelul acesteia, nota tot Bălăceanu, se rezuma la formula: „să ne îmbogăţim şi după noi potopul" (scr. nr. 58, 63, 64, 67, 73, 88).

Partidele pretendenţilor, pentru a-şi realiza intenţiile, desfăşurau un joc complicat. Încercînd să distragă atenţia opiniei publice de la adevăratul scop al manevrelor lor, pozau în susţinători ai Unirii. Adevăraţii patrioţi însă, cum veridic sublinia Gr. Serrurie, „cunoscînd că şi unii şi alţii nu sînt decît tot vipere veninoase, nu-şi ies din calea lor românească" (scr. nr. 81).

O poziţie la fel de contrară intereselor poporului aveau şi cei doi „strigoi" moldoveni, Mihail şi Grigorie Sturza, tatăl şi fiul, angajaţi amîndoi, pe poziţii ostile unul altuia, într-o luptă acerbă pentru domnie (scr. nr. 271).

Corupţia, intriga şi intimidarea de care pretendenţii uzau în interiorul Principatelor, pentru a-şi promova interesele, erau dublate de o acţiune la fel de tenace pe plan extern. Foştii domni, remarca cu dispreţ D. Rallet, „...cărora în ţară nu le puteai ajunge cu o prăjină la nas... aici (Rallet scria din Paris) sînt plecate slugi ale tuturor... să înghesuiesc în anticamerele miniştrilor, ale comisarilor, ale secretarilor... mi să pare şi ale portarilor. Vanitatea este mai apropiată de înjosire decît modestia" (scr. nr. 204). Aceşti „mizerabili valeţi ai străinătăţii", cum îi denumeşte Bălăceanu, negociază tronul în toate capitalele Europei (scr. nr. 205, 206).

În eforturile lor, candidaţii la domnie erau sprijiniţi de diverse facţiuni boiereşti. Foarte numeroase scrisori reflectă atitudinea acestora în diferite momente: în timpul caimacamilor, în preajma alegerilor şi în timpul dezbaterilor din Adunările ad-hoc, în timpul căimăcămiilor de trei, al alegerilor pentru adunarea electivă sau în dezbaterile dramatice care au precedat alegerea lui Al. I. Cuza.

În atmosfera generală favorabilă Unirii, întreţinută cu zel şi patriotism de conducătorii progresişti din amîndouă ţările, comunitatea de conştiinţă şi interese prounioniste se loveşte de lumea feudală a vechiului regim, în care primează interesele egoiste şi de castă. „Poporul, progresiştii şi Unirea sînt în antagonism cu boierimea, reacţiunea şi separatismul" (p. X). În vasta corespondenţă inclusă în volum sînt caracterizări şi informaţii asupra clasei boiereşti care întregesc pe cele deja cunoscute, reliefînd cu mai multă pregnanţă „sumbrul tablou al amurgului societăţii feudale române" (p. XI, cf. şi p. XII—XV).

Invectivele la adresa boierimii rostite de I. Bălăceanu, care — aşa cum s-a afirmat — „nu sînt în dezacord cu aspiraţiile sale spre Unire şi progres" (p. XIII), subliniază un ascuţit spirit de observaţie. Boierii, comunică, acesta lui I. Ghica, merg pînă la Regulament. Găsesc chiar că şi acesta cuprinde „dispoziţii periculoase prin liberalismul lor. Pentru nimic în lume, ei nu ar dori să guverneze fără o ocupaţie străină". Exprimîndu-şi indignarea pentru supunerea manifestată de boieri faţă de Austria, pentru motivul că aceasta i-a salvat de Turci şi de revoluţionari, înfierînd corupţia, inconsecvenţa şi trădarea acestora, la nevoie supli „ca mănuşile", Bălăceanu se declară de acord cu Bolliac, potrivit părerii căruia, „boierii noştri, mari şi mici, sînt copţi pentru ghilotină" (scr. nr. 8, 97).

Aceiaşi boieri, ne încredinţează şi Gradowicz, a cărui corespondenţă, de asemenea, este bogat reprezentată în volum, care n-au protestat împotriva firmanului de închidere a Adunării obşteşti din timpul lui Bibescu, n-au ridicat glasul împotriva Convenţiei de la Balta-Liman sau a ocîrmuirii generalului Budberg, deoarece „toate aceste infracţiuni le aduceau beneficii particulare şi le asigurau privilegiul de a exploata ţara", au devenit patrioţi şi protestatari mai ales în faţa dispoziţiilor electorale ale firmanului de convocare a Divanului ad-hoc care, chipurile, le îngrădeau posibilităţile de dominare politică. Ei strigă împotriva arbitrariului occidentului şi mai ales împotriva Franţei (scr. nr. 93).

Forţele reacţionare, antiunioniste, din interior, au fost sprijinite de reacţiunea externă. În corespondenţa pe care o analizăm este viu criticată atitudinea Turciei, „care este surdă şi mută la strigătele noastre" (scr. nr. 187). Poarta nu voia să înţeleagă — afirma, de pildă, D. Rallet — că Unirea odată realizată, Turcia va fi cea dintîi care va trage foloase. Unirea este, în egală măsură, o condiţie de existenţă şi pentru noi ca şi pentru Imperiul Otoman (scr. nr. 105).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La fel de dăunătoare luptei interne pentru realizarea deziderateloř naţionale a fost şi atitudinea de imixtiune făţişă a Austriei. Astfel, spre exemplu — şi informaţia este confirmată şi de alte izvoare — cu scopul de a produce confuzie şi dezordini, în cursul anului 1856, agenţi austrieci, sub pretextul unor ridicări topografice, parcurgeau satele anunţînd pe ţărani că, în eventualitatea în care ţara va trece sub stăpînirea Austriei, vor fi declaraţi liberi şi proprietari ca şi ţăranii din restul Imperiului. De asemenea, limbajul şi conduita austriecilor deveneau din ce în ce mai provocatoare. La fel de insolentă şi provocatoare era şi atitudinea trupelor de ocupaţie, fapt care a determinat numeroase şi grave conflicte (scr. nr. 29, 42). Grigorie Ghica, domnitorul Moldovei, denunţa Porţii şi lui Napoleon „ostilitatea sistematică şi puţin deghizată" manifestată de Curtea de la Viena (sfr. nr. 37, 40, 43, 50, 53, 61, 80).

În corespondenţa de care ne ocupăm este condamnată, de asemenea, şi atitudinea echivocă a Angliei. Aceasta, servindu-se de Turcia pentru a combate ideea Unirii, a pierdut mult din simpatiile românilor, influenţînd negativ şi desfăşurarea luptei forţelor interne.

Amintind la început, în linii foarte generale, firesţe, felul în care este oglindită în volum străduinţa forţelor reacţionare, feudale, de a menţine vechea stare de lucruri, am făcut-o cu intenţia de a sublinia mai viu măsura în care lupta maselor, îndrumată de elementele progresiste, înaintate, a determinat, în ultimă instanţă, formarea statului naţional. Ideea Unirii, asociată cu necesitatea transformărilor în structura socială, devenea o forţă materială împotriva căreia nu mai putea fi opusă nici o stavilă. Aceste fapte, mai mult decît din alte culegeri de documente, se desprind uimitor de clar din corespondenţa pe marginea căreia discutăm.

Constatările contemporanilor sînt unanime în a arăta că Unirea „este strigătul general de la un capăt al ţării la celălalt" (scr. nr. 53), că este „o dorinţă unanimă la care nu se va renunţa fără vărsare de sînge" (scr. nr. 40). Exista credinţa fermă că, în condiţiile în care „toată lumea este pentru Unire... orice ar face Austria... Turcia şi caimacamii, această dorinţă va căpăta viaţă" (scr. nr. 57, 137). Ea se va realiza „măcar că voitorii răului şi iubitorii întunericului se laudă că nu va fi" (scr. nr. 156). „Românii vor fi reuniţi — declara pe aceeaşi linie moldoveanul D. A. Sturza — chiar în contra voinţii unora dintre noi ce predică neunirea între fraţi şi care doresc neînsemnătatea, ruinarea şi desfiinţarea patriei lor" (scr. nr. 51).

Curentul în favoarea Unirii este atît de puternic, declara, la rîndul său, I. Bălăceanu, încît toţi acei care au voit să i se opună au fost „pulverizaţi" în cîteva zile (scr. nr. 57, 99).

Entuziasmul revoluţionar al maselor a încurajat pe unionişti în luptă. Din volum se desprinde cu evidenţă adevărul cuprins în constatarea lui M. Kogălniceanu potrivit căreia Unirea a reprezentat „actul energic al întregii naţiuni". Ideea Unirii căpătase o asemenea forţă încît, aşa cum se admitea, „nimeni n-o va putea împiedeca de a fi exprimată" (scr. nr. 100) şi susţinută. Mizeria, lăşitatea şi infamia, remarca unionistul Gr. Serrurie, au fost demonstrate doar de reprezentanţii clasei boiereşti; „din partea ţăranilor plugari, a meseriaşilor şi a comercianţilor români, după ce li s-a explicat programa naţională, — nota el, referindu-se la situaţia din districtul Giurgiu, — n-a fost decît un consentiment unanim la toată cuprinderea ei" (scr. nr. 119).

Lupta maselor şi a forţelor progresiste — mai ales în Moldova — s-a desfăşurat în condiţii deosebit de grele (scr. nr. 111, 120, 145, 146, 156). În ciuda silniciilor şi corupţiei (scr. nr. 157), în pofida arbitrariului comis cu prilejul alegerilor, lumea întreagă s-a convins „cît e de mare majoritatea Unirii şi cît este de infamă politica din afară care au venit să silească facerea unor aşa eleţii" (scr. nr. 159). „Oamenii — declara D. A. Sturza — au prins la curaj şi presiunea din partea cîrmuirii îi întăreşte încă mai tare în dorinţa şi vroinţa lor" (scr. nr. 134).

Entuziasmul popular se manifesta cu tărie. În Bucureşti, nimeni dintre boieri nu mai cuteza să se pronunţe împotriva Unirii (scr. nr. 58). Provincia, la rîndul ei, atît în Moldova (scr. nr. 44), cît şi în Ţara Românească, îşi manifesta deschis ade-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziunea. „Nu cred, declara pe drept cuvînt I. Bălăceanu, referindu-se la numeroasele manifestări de solidaritate ale provinciei, că depinde de o ocîrmuire omenească de a împiedeca manifestarea unei dorinţe atît de unanime" (scr. nr. 56). Ţara Românească se afla într-o asemenea stare de agitaţie încît, constata Gradowicz, „ai crede că vezi apropiindu-se revoluţia de la 1848" (scr. nr. 116). Kogălniceanu, la rîndul său, avînd în vedere situaţia revoluţionară din Principate, îşi exprima îngrijorarea, la începutul anului 1858, în legătură cu o „mişcare generală", cu o revoluţie, care ar putea să izbucnească în cazul în care Puterile europene nu ar fi receptive la dorinţele legitime ale poporului (scr. nr. 197).

Constatarea lui Kogălniceanu, care, după cum se ştie, încă din 1848 se pronunţa împotriva revoluţiei, exprima veridic starea de spirit din Principate, în perioada care a premers şi în care s-a înfăptuit statul naţional.

Tensiunea internă era accentuată de frămîntările revoluţionare ale ţărănimii. Astfel, de pildă, în primele luni ale anului 1858, după cum ne comunică D. Creţulescu, puternicele mişcări sociale creaseră la Bucureşti temerea unei ridicări în masă a ţăranilor care refuzau să-şi mai îndeplinească obligaţiile faţă de proprietari (scr. nr. 200). Aceeaşi constatare o făcea şi Gradowicz, deşi atribuia frămîntarea maselor nu condiţiilor obiective, ci unor cauze cu totul diferite (scr. nr. 201).

În această atmosferă s-a desfăşurat lupta forţelor progresiste pentru realizarea Unirii. Vasta corespondenţă emanată de la fruntaşii unionişti, reprezentanţi ai „partidei naţionale", izvorîtă din necesitatea organizării şi coordonării acţiunilor, reflectă viu, nu numai desfăşurarea evenimentelor şi raportul de forţe în diversele etape care au precedat Unirea sau în momentul înfăptuirii acesteia, ci ne lasă să surprindem, totodată, gîndurile şi sentimentele intime ale acestora în legătură cu evenimentele pe care le trăim. De aceea, multe din informaţiile culegerii definesc mai precis profilul unora dintre personalităţile care au ilustrat epoca creării statului naţional.

Corespondenţa, o dată cu ilustrarea necesităţii obiective a Unirii, reflectă, în acelaşi timp, şi linia tactică adoptată de partida naţională. Astfel, se ştie, majoritatea reprezentanţilor partidului unionist adoptaseră formula prinţului străin, cu convingerea, aşa cum se pronunţă, de pildă, N. Creţulescu, că aceasta constituie singura „cale de salvare" (scr. nr. 47). Bălăceanu, la rîndul său, deşi susţinea candidatura lui I. Ghica, constata că „ideia prinţului străin" cîştigă tot mai mult teren (scr. nr. 40). Conform vederilor sale, ţara era „coaptă pentru instituţii reprezentative, mai serioase şi mai largi" (scr. nr. 47). Starea de spirit din Principate, continua el, este atît de încordată încît o conducere care nu s-ar sprijini pe raţiune şi pe dorinţa naţională „nu ar supravieţui nici 24 ore după plecarea armatelor străine" (scr. nr. 8). În eventualitatea în care — admitea el — combinaţia cu prinţul străin nu ar fi avut şanse de reuşită, trebuia ales un autohton. Acesta însă, în nici un caz, nu trebuia să fie unul din vechii domni. O asemenea alternativă ar determina o revoluţie. Domnul, reprezentant al partidei naţionale, trebuia să fie „cu inima şi spiritul tînăr şi — prin idei — să aparţină secolului său" (scr. nr. 64). Acest om nou, în vederile lui Bălăceanu, nu putea fi altul, desigur, decît I. Ghica (scr. nr. 137).

D. Rallet, mai tranşant, pe o poziţie mai înaintată, în corespondenţa purtată cu acelaşi I. Ghica, îi împărtăşea că, împotriva acelora care legau necondiţionat Unirea de acceptarea de către Europa a Prinţului străin, ei sînt pregătiţi „a primi *Unirea* pe tot preţul, ca un mijloc de a ne constitua naţionalitatea şi a ne pregăti viitorul pe baze mai largi şi pe o dezvălire mai uniformă" (scr. nr. 122). Puţin mai tîrziu, tot pe aceeaşi linie, într-o scrisoare care constituie un adevărat rechizitoriu la adresa reacţionarilor şi, totodată, o profesiune de credinţă a partidei naţionale, înflăcăratul patriot, intuind foloasele pe care forţele progresiste interne le-ar putea trage din împrejurările externe favorabile şi din lipsa unităţii de vederi în problema Principatelor, manifestată de Puterile protectoare, făcea următoarele aprecieri, deosebit de importante: „Sîntem datori — argumenta el — a cere în unire cu românii de peste Milcov tot ce poate asigura viitorul nostru şi ne scuti de înjosirea şi slăbănoţirea în care am zăcut pînă astăzi. Trebuie Europa să vadă măcar că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne cunoaştem interesele şi ştim profita de o ocazie ca aceasta care cu anevoie să vă ma prezenta în analele istoriei noastre. Ne va da Europa ce va socoti că poate şi va ţine socoteală de tot ce cerem, dacă vom şti a o cere şi vom şti a o sprijini. Ori ce se va face şi oricum va eşi treaba, noi sîntem datori a vesti ceia ce dorim şi poate vom dobîndi mai mult decît sperăm, numai după desbinările ce aşteptăm a se statornici *între megieşii noştri*" (scr. nr. 141).

Unirea constituia un deziderat pentru înfăptuirea căruia progresiştii erau decişi — încă de la începutul luptei — să nu precupeţească nici un efort sau sacrificiu. „Noi sîntem decişi — declara Bălăceanu, în august 1856 — să ne facem datoria oricît ne-ar costa şi ne-o vom face" (scr. nr. 63). Acelaşi crez îl profesa şi Al. Hurmuzaki care, scriind lui Kogălniceanu, îşi exprima convingerea — şi el nu era singurul care o împărtăşea — că pentru înfăptuirea unităţii trebuie întrebuinţate toate mijloacele; „să clătim cerul şi pămîntul", se exprima el, în termeni care verifică semnificaţia şi amploarea luptei.

Din volum se degajă amploarea luptei pentru Unire şi diversele forme de manifestare ale acesteia. De la organizarea propagandei în interior (scr. nr. 46, 74) — Gr. Serrurie, de pildă, nota în acest sens că-şi petrece timpul, mai ales, „cu propaganda de Unire, ca fratele Borcănescu printre fraţii tabaci" (scr. nr. 98) — şi lupta deschisă împotriva arbitrariului forţelor reacţionare interne, sprijinite de cele din afară (scr. nr. 143, 144, 150, 151, etc.), la iniţierea de manifestaţii publice în alte ţări — în Anglia, spre exemplu — (scr. nr. 76) sau la publicarea de broşuri care să justifice necesitatea Unirii şi drepturile istorice ale poporului, atît opiniei publice interne, cît şi celei europene (scr. nr. 98, 142, 191, 92, 196, 208, 231, etc.). De asemenea, cluburile unioniste, organizate în capitale şi în judeţe (scr. nr. 116), în care intrau adeseori şi ţărani (scr. nr. 119), au desfăşurat o largă activitate.

Întreaga corespondenţă inclusă în volum, din care se degajă activitatea laborioasă, tenace şi multilaterală a forţelor progresiste, verifică adevărul potrivit căruia ideea Unirii, cuprinzînd masele, s-a transformat într-o veritabilă forţă materială.

Aşa cum am arătat şi mai sus, elementele cele mai înaintate din cele două Principate intenţionau să folosească situaţia internaţională favorabilă şi, în ultimă instanţă, să realizeze deziderатul naţional prin lupta combinată a forţelor interne. Exista convingerea că aceasta este singura cale posibilă (scr. nr. 35, 74, 81, 186, 229).

Necesitatea întreţinerii unor relaţii strînse pentru crearea unei unităţi de vederi şi de acţiune apărea tot mai evidentă unioniştilor. Pe această linie se plasează, de pildă, activitatea desfăşurată de I. I. Filipescu în Moldova (scr. nr. 74, 83) sau a lui D. Rallet în Ţara Românească (scr. nr. 84, 122, 140, 141, 212). Din volum se desprinde, în egală măsură, rolul jucat în acelaşi sens de Al. G. Golescu, care vine la Iaşi şi asistă la adunările unioniştilor moldoveni (scr. nr. 241, cf. şi p. XXIX—XXX).

Kogălniceanu, scriindu-i lui I. Ghica după închiderea lucrărilor Divanului ad-hoc moldovean, îşi exprima convingerea că „sarcina noastră ca oameni ai ţării abia începe". Congresul, ca şi Comisia europeană, nu vor face nimic mai mult. În aceste condiţii, sublinia marele patriot, solicitînd sprijinul lui I. Ghica, „mă adresez tuturor oamenilor pe energia cărora se poate conta" (scr. nr. 187).

În mintea multora dintre unionişti — şi lucrul acesta se desprinde din multe din scrisorile cuprinse în volum — încolţeşte ideea de a eluda stipulaţiile Convenţiei de la Paris. Se avea în vedere formarea unui guvern unit la Focşani şi apoi alegerea aceluiaşi domn, conform dorinţei exprimată în Divanurile ad-hoc. În acest sens, încă de la sfîrşitul anului 1858, A. G. Golescu, scriindu-i moldoveanului D. A. Sturza, sublinia: „noi susţinem cu toţii aceiaşi cauză... servim aceeaşi patrie. Iaşul şi Bucureştiul nu sunt de acum înainte pentru noi decît două mari artere politice a aceleiaşi ţări a cărei inimă va bate într-o zi la Focşani" (scr. nr. 250). Ideea de realizare a unităţii pe această cale, după cum ne comunică D. A. Sturza, a făcut obiectul discuţiei şi în cadrul partidei naţionale din Moldova. Susţinătorii acesteia însă, reduşi ca număr — pînă la urmă au rămas doar trei — au trebuit să cedeze în faţa majorităţii (scr. nr. 270).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este important de adăugat că o propunere în acelaşi sens face şi transilvăneanul D. P. Marţian. Acesta sublinia, totodată, şi identitatea de idei şi interese a românilor din toate cele trei ţări, care nu au încetat să se dezvolte după afirmarea lor cu atîta tărie în cursul anului revoluţionar 1848. „Nouă ani sînt — nota el — de cînd identitatea principiilor a format o ligă între adevăraţii patrioţi a vastului pămînt românesc" (scr. nr. 171).

Conştiinţa că lupta pentru Unire este o continuare a luptei revoluţionare de la 1848 se desprinde clar şi dintr-o scrisoare a lui Gr. Serrurie. Acesta afirma cu hotărîre: „numai ciocoii, lingăii lor şi scepticii tîmpiţi au mai rămas astăzi în ţeara noastră care nu vor sau nu pot să înţeleagă binele ce l-a făcut naţiunei române sînta revoluţie de la 1848" (scr. nr. 98).

Lupta pentru Unire — cum se desprinde deosebit de clar din culegerea de documente de care ne ocupăm — a întîmpinat serioase obstacole. Acestea erau accentuate şi prin faptul că partida unionistă nu era omogenă. Aşa cum se notează şi în Introducere (p. XII—XIII), parte din membrii acesteia se apropiau mai mult de vechiul regim decît de progres. În cadrul partidei unioniste, „atitudinea faţă de principiile programului politic şi social burghez variază, de la limitele de jos, vecine cu reacţiunea conservatoare, pînă la limitele superioare ale vederilor înaintate democrat-revoluţionare. Înlăuntrul acestor limite, fracţiunile politice oscilează aparent în funcţie de părtiniri şi interese personale; în fapt, ele exprimă mai întotdeauna interese de clasă sau grup, concesiuni sau compromisuri în favoarea menţinerii stării vechi de lucruri, favorabile minorităţii şi nu maselor" (p. XIII).

În afară de exemplele la care deja ne-am referit, documentele conţin un material bogat şi variat care oferă cercetătorului date deosebit de interesante cu privire la atitudinea diferitelor grupări sau curente. Astfel, spre exemplu, din vasta corespondenţă a lui I. Bălăceanu, dacă se desprind vederile sale înaintate în multe din problemele epocii şi aprecierile lucide asupra situaţiei externe şi mai ales asupra Franţei lui Napoleon (scr. nr. 191, 192, 197, 199, etc.), ies în relief, cu nu mai puţină evidenţă, şi limitele concepţiei sale şi ale curentului moderat pe care-l reprezenta. Astfel, Bălăceanu, neavînd încredere în popor, pe care-l considera ca o masă inertă, moale şi demoralizată (scr. nr. 8), de la care nu se poate aştepta nimic ca iniţiativă şi energie (scr. nr. 11), fiind de o docilitate extremă şi foarte uşor de guvernat (scr. nr. 42), avea convingerea că Unirea depindea exclusiv de voinţa Puterilor (scr. nr. 99). El condamnă pe radicali denumindu-i socialişti (scr. nr. 195); de asemenea, deşi aprecia caracterul „conciliant şi dezinteresat" al lui C. Negri, îşi exprima părerea că rezolvarea problemei agrare, susţinută cu atîta căldură de patriotul moldovean, „nu este nici posibilă nici necesară" (scr. nr. 188). În numeroasele sale scrisori, Bălăceanu exprimă părerea sa şi a grupului reprezentat de dînsul cu privire la colaborarea cu boierii *pe terenul Unirii* (scr. nr. 99). Aşa cum s-a mai spus, el s-a declarat adeptul convins al lui I. Ghica căruia, conform vederilor sale, îi revenea „datoria şi onoarea de a grupa în iurul ideii constituţionale moderate, toţi oamenii care o profesează prin instinct ca şi prin convingere" (scr. nr. 179 şi 213).

D. Creţulescu, la rîndul său, de pe o poziţie asemănătoare, face aprecieri de aceeaşi natură asupra radicalilor (scr. nr. 182).

Divergenţele de opinii din partida unionistă moldoveană sînt relatate, în egală măsură, în volumul de faţă. Astfel, de pildă, este bine reliefat contrastul între vederile înaintate ale lui M. Kogălniceanu, în problemele principale şi mai ales în cea agrară, şi cele ale lui C. Hurmuzaki (scr. nr. 175, 186, 234). Schimbarea totală a atitudinii acestuia din urmă, care a alunecat în tabăra lui Gr. Sturza — şi acesta nu constituie decît un exemplu — „este consecinţa — aşa cum s-a remarcat — a apariţiei în discuţie publică a problemelor sociale şi în deosebi a problemei agrare" (p. XXII).

O deosebită importanţă au materialele din volum care se referă la evenimentele anterioare precum şi la acele imediat următoare alegerii în Moldova a lui Al. I. Cuza. Un interes cu totul particular prezintă amplele relatări, care se completează una pe alta, făcute de V. Alecsandri şi D. A. Sturza. Astfel, spre exemplu,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi unul şi altul dau detalii cu privire la frămîntările din sînul partidului unionist în legătură cu desemnarea candidatului. Elementul nou, necunoscut pînă acum în măsură suficientă, îl constituie informaţiile care atestă rolul maselor în alegerea din Moldova şi entuziasmul fără precedent care a domnit în capitala ţării (scr. nr. 270, 271).

Pe baza acestui material, deosebit de sugestiv şi semnificativ, se poate afirma, aşa cum pe bună dreptate a făcut-o C. Bodea, că „presiunea exercitată de masa alegătorilor veniţi *de prin ţinuturi* să se alăture populaţiei ieşene, a jucat un rol tot atît de hotărîtor în alegerea lui Alexandru Cuza ca şi mulţimea adunată pe Dealul Mitropoliei şi pe străzile Bucureştilor la 22—24 ianuarie. La Iaşi ca şi la Bucureşti, poporul a făcut alesului său şi exponenţilor Unirii, ovaţii şi triumfuri cum nu se mai văzuseră în capitală şi ţinuturi" (p. XXXIV).

Un şir de alte documente oferă informaţii care întregesc pe cele deja cunoscute cu privire la dubla alegere din 24 ianuarie sau la primirea lui Cuza la Bucureşti, împrejurare care, după expresia lui D. A. Sturza, a oferit un „spectacol nemaivăzut" (Cf. scr. nr. 269, 293, 289, 315, 317).

Un număr important de documente, care nu mai au caracterul exclusiv de corespondenţă particulară, înregistrează etapele în care s-a ajuns la recunoaşterea dublei alegeri a lui Al. I. Cuza. Din materialul care se referă la această perioadă se desprinde, printre altele, atitudinea demnă manifestată de C. Negri în delicata misiune ce a avut de îndeplinit la Constantinopol (scr. nr. 309).

Volumul analizat conţine o bogăţie de date şi fapte care se impun a fi studiate şi coroborate. Prezentarea noastră, în măsura în care a putut să sugereze măcar importanţa materialului cuprins aici, va fi utilă. Organizarea acestui important dar şi dificil material documentar şi publicarea în condiţiile în care s-a făcut, lista documentelor, rezumatele precum şi indicele, alcătuite cu grijă, pricepere şi un deosebit spirit critic, constituie un succes care se cere a fi apreciat cu toată căldura. De asemenea, *Introducerea*, cu fine şi substanţiale observaţii, subliniază şi mai mult valoarea materialului şi-i conferă autoarei toate sufragiile noastre.

În ansamblu, volumul trebuie considerat ca un succes al noii noastre istoriografii, pe linia realizărilor valoroase din ultima vreme.

Gh. Platon

M. DAN şi S. GOLDENBERG, *Bistriţa în secolul al XVI-lea şi relaţiile ei comerciale cu Moldova*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series Historica", 1964, fasc. 2, p. 22—83.

R. MANOLESCU, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1965, 306 p. + 1 schemă + 1 hartă.

Tratate insuficient şi uneori de pe poziţii principial greşite de către istoricii mai vechi, relaţiile comerciale ale Moldovei şi Ţării Româneşti cu Transilvania în evul mediu constituie un domeniu abordat cu deosebit succes de noua istoriografie românească. Pornindu-se de la cunoaşterea temeinică a dezvoltării modului de producţie feudal, în cadrul căruia a apărut şi s-a desfăşurat un anumit schimb de mărfuri, studiile speciale consacrate acestei laturi a vieţii economice, precum şi lucrările de sinteză istorică, au aprofundat probleme de bază privind evoluţia diviziunii sociale a muncii, procesul de formare a pieţii interne, pătrunderea economiei băneşti, rolul negustorilor autohtoni, influenţa condiţiilor geografice şi politice asupra comerţului ş.a. S-a cercetat, de asemenea, acţiunea pozitivă a factorului comercial în istoria poporului nostru, subliniindu-se că amploarea, caracterul necesar şi reciproc al legăturilor comerciale, precum şi evenimentele politice asemănătoare pe care le-au trăit cele trei ţări româneşti, au determinat înglobarea acestora în sfera ace-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

loraşi preocupări şi interese, manifestarea lor unitară în anumite momente istorice.

Iată de ce apariţia recentă a două noi lucrări despre relaţiile comerciale ale Moldovei şi Ţării Româneşti cu unele oraşe ardelene în secolele XIV—XVI suscită un interes deosebit.

Ambele lucrări aparţin unor cunoscuţi specialişti în acest domeniu de activitate economică şi înfăţişează rezultatele unei munci îndelungate de valorificare a tuturor surselor de informaţie existente cu privire la Bistriţa şi Braşov în perioadele respective, publicate sau inedite.

Lucrarea cercetătorilor clujeni, *Bistriţa în secolul al XVI-lea şi relaţiile ei comerciale cu Moldova*, cuprinde două părţi distincte. În cea dintîi (p. 23—32), preluîndu-se într-o formă rezumativă rezultatele la care ajunsese într-un studiu anterior S. Goldenberg [1], se conturează un tablou de ansamblu al dezvoltării emporiului ardelean în secolul al XVI-lea (organizarea internă, situaţia social-economică, rolul districtului Rodnei în istoria oraşului şi legăturile politice cu Moldova).

Deşi succintă, această prezentare se dovedeşte a fi un preambul util pentru înţelegerea mai deplină a celei de a doua părţi a lucrării (p. 33—78), consacrată analizei relaţiilor comerciale ale Bistriţei cu Moldova sub toate aspectele pe care le implică desfăşurarea unei atari activităţi în cadrul orînduirii feudale. Un spaţiu larg (p. 35—59) este acordat de către autori studierii „feluritelor piedici de caracter economic şi politic" pe care le întîmpina traficul comercial dintre oraşul transilvănean şi Moldova (greutatea efectuării transporturilor, dreptul de depozit al Bistriţei, vămile de graniţă, condiţiile în care se acordau creditele sau se preschimbau monedele, închiderea drumurilor etc.). Existenţa acestora nu a adus însă decît prejudicii temporare negoţului moldo-bistriţean, corespondenţa bogată şi extrem de sugestivă pe care ele au provocat-o între părţile interesate dovedind totodată „un schimb de mărfuri regulat şi continuu" (p. 59). Rolul principal în susţinerea relaţiilor comerciale cu Bistriţa l-au avut negustorii moldoveni, a căror predominare devine tot mai evidentă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Observaţia merită a fi reţinută întrucît rezultate asemănătoare s-au obţinut şi cu prilejul studierii comerţului braşovean şi sibiian, ceea ce denotă un proces general de creştere a importanţei negustorilor moldo-munteni în secolul al XVI-lea în cadrul schimbului de mărfuri dintre cele trei ţări.

În finalul lucrării, după ce se examinează gama variată a produselor comercializate pe piaţa Bistriţei, precum şi categoriile sociale care întreţineau acest negoţ, se încearcă, pe baza puţinelor informaţii păstrate, o evaluare globală a traficului comercial dintre Bistriţa şi Moldova în secolul al XVI-lea. Este un prilej pentru autori de a constata că în economia Bistriţei traficul comercial juca „un rol modest" (p. 76), suma încasărilor vigesimale fiind extrem de scăzută în comparaţie cu totalul veniturilor anuale ale oraşului. De asemenea, importanţa Bistriţei ca piaţă pentru desfacerea produselor naturale ale Moldovei sau pentru achiziţionarea celor meşteşugăreşti este cu mult mai redusă decît cea a Braşovului sau Sibiului pentru Ţara Românească. Tocmai de aceea, susţin autorii, limitarea treptată a comerţului moldo-braşovean în secolul al XVI-lea nu se poate explica prin orientarea tot mai accentuată a acestuia spre Bistriţa, ci îndeosebi spre Turcia şi Polonia (p. 77).

Studiul cercetătorilor M. Dan şi S. Goldenberg, prin aprofundarea şi interpretarea de cele mai multe ori judicioasă a materialului documentar, se înscrie în istoriografia noastră ca o contribuţie substanţială la cunoaşterea situaţiei Bistriţei în secolul al XVI-lea şi a relaţiilor ei comerciale cu Moldova. Cu toate acestea, adoptarea unui punct de vedere unilateral în studierea unora dintre problemele

---

[1] S. Goldenberg, *Contribuţii la istoria Bistriţei şi a Văii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia", 1960, fasc. 1, p. 59—77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

abordate, precum şi cîteva scăpări de amănunt, fac susceptibilă lucrarea, după părerea noastră, de unele observaţii şi precizări.

Remarcăm, astfel, că poziţia pe care se situiază autorii în studierea relaţiilor comerciale moldo-bistriţene nu corespunde decît parţial subiectului ca atare. Înţelegerea fenomenului comercial în toată complexitatea cauzelor, desfăşurării şi efectelor sale impune cu necesitate cunoaşterea în egală măsură a unităţilor economice care-l promovează. Din acest punct de vedere, încercarea autorilor de a insera activitatea comercială în ansamblul dezvoltării social-economice a oraşului ardelean constituie, fără îndoială, un merit al lucrării. În schimb, prezentarea lacunară a gradului de dezvoltare şi a schimbărilor ce caracterizează economia Moldovei în secolul al XVI-lea a avut drept consecinţă, cum era şi firesc, lipsa unor concluzii de o valoare reală şi consistentă. Aşa de pildă, comerţul masiv de vite al Moldovei cu Bistriţa nu poate fi explicat numai prin natura drumurilor comerciale care, fiind improprii transportului rutier, favorizau un asemenea negoţ. Vitele, ca unul din principalele produse ale gospodăriei feudale sau ţărăneşti, constituiau cel dintîi articol de export al Moldovei [2], nu numai pe piaţa Bistriţei, ci în general pe aceea a regiunilor limitrofe Moldovei. Comercializarea lor se explică, în primul rînd, prin cauze interne: depăşirea treptată a graniţelor economiei naturale spre economia de schimb, accentuarea tot mai vădită a dependenţei feudale pentru obţinerea unei cote părţi sporite din plus produsul muncii ţăranilor, devenirea boierimii moldovene în secolul al XVI-lea dintr-o „nobilime" a armelor într-o „nobilime" a banilor, înăsprirea fiscalităţii ca urmare a contribuţiei din ce în ce mai ridicată impuse de turci ş.a.

Un alt fenomen al dezvoltării economiei moldoveneşti din secolul al XVI-lea, cu implicaţii sesizabile asupra comerţului Bistriţei, constă în creşterea potenţialului economic al regiunilor sudice şi răsăritene ale ţării. Conjugată cu acţiunea altor factori, această creştere a atras după sine un început de diminuare a importanţei economice a oraşelor submontane şi de pe valea Siretului în favoarea celor din centrul ţării, mutarea capitalei de la Suceava la Iaşi, orientarea traficului comercial dintre Polonia şi imperiul otoman prin bazinul Prutului, părăsindu-se drumul mai ocolit al Sucevei, deci, în ultimă instanţă, îndepărtarea de emporiul ardelean a unora dintre elementele menite să activeze schimbul de mărfuri cu el. Situaţia este întrucîtva asemănătoare celei din Transilvania, unde Bistriţa avea o poziţie excentrică faţă de drumul marelui tranzit de mărfuri orientale şi europene.

O carenţă a lucrării a rezultat şi din prelucrarea uneori insuficientă a materialului documentar existent referitor la relaţiile comerciale ale Bistriţei cu Moldova. Este adevărat că autorii ţin să sublinieze caracterul unilateral al informaţiilor cuprinse în corespondenţa comercială cu Bistriţa, imaginea „întrucîtva deformată" (p. 59) pe care acestea o crează asupra modului în care se desfăşurau relaţiile comerciale, dînd în special deslușiri cu privire la piedicile întîmpinate de negustori, la momente şi împrejurări nefavorabile. Totuşi, studierea vămilor de graniţă, a dreptului de depozit al Bistriţei, a zărăfiei sau a lipsei de credit, urmează cu fidelitate tocmai acest punct de vedere unilateral al informaţiei, insistîndu-se numai asupra acelor aspecte care favorizau abuzul şi înşelăciunea. Firește că zărăfia, de pildă, era un prilej de îmbogăţire pentru cei ce o practicau şi cel mai ades de pagubă pentru negustori. Ea constituia însă unica posibilitate pentru încheierea tranzacţiilor comerciale în condiţiile existenţei unor monede cu curs diferit şi, în măsura în care exprima o astfel de necesitate, înlesnea, evident, negoţul. Aceeaşi na-

[2] Din acest punct de vedere situaţia se deosebeşte de Ţara Românească unde pescuitul intens în Dunăre şi bălţile ei a determinat ca valoarea exportului de peşte al acestei ţări la Braşov şi Sibiu să întrecă pe cea a vitelor (Cf. R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, E. St., Buc., 1965, p. 132—136; Idem, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea*, în „Analele Univ. „C. I. Parhon", Bucureşti", seria Ştiinţe sociale, Istorie, nr. 5, 1956, p. 226).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tură dublă caracterizează şi dreptul de depozit, pe care bistriţenii îl obţin în anul 1523. Neavenit pentru negustorii moldoveni, a căror activitate tindea în această vreme să cuprindă întreaga regiune de nord-vest a Transilvaniei, el chezăşuia emporiului ardelean, într-o anumită măsură, prosperitatea propriilor afaceri comerciale. Pe de altă parte, fenomenele analizate propriilor afaceri comerciale. Pe de altă parte, fenomenele analizate de autori în secţiunea amintită a lucrării (p. 35—59) nu puteau împiedica prin esenţa lor desfăşurarea normală a schimbului, deoarece tocmai ele formau acel cadru firesc, propriu comerţului practicat în sînul orînduirii feudale, în afară de care realizarea acestuia ar fi fost imposibilă. Opunînd, însă, aşa cum s-a procedat în lucrare, conţinutul relaţiilor comerciale dintre Bistriţa şi Moldova modului lor de desfăşurare, însăşi concluzia privind caracterul regulat şi continuu al acestor relaţii (p. 59) apare oarecum forţată, lipsită de o bază reală.

Considerăm, de asemenea, că autorii acordă rolului jucat de factorul geografic în „limitarea traficului comercial dintre Bistriţa şi Moldova" (p. 33) o importanţă exagerată. Drumurile de munte creau într-adevăr dificultăţi serioase negustorilor, atît în ceea ce priveşte modalitatea efectuării transporturilor, cît şi prin gradul mai mare de nesiguranţă pe care ele îl prezentau. Condiţiile geografice nu pot fi transformate însă într-o „cauză" a limitării comerţului moldo-bistriţean, nu au avut aceeaşi însemnătate ca şi dezvoltarea economiei Moldovei în secolul al XVI-lea sau ca înăsprirea dominaţiei otomane. Acelaşi cadru geografic, deşi el devenise cu timpul, sub acţiunea transformatoare a omului, mai accesibil transportului rutier, a fost martorul nu numai al creşterii, ci şi al descreşterii traficului comercial dintre Bistriţa şi Moldova.

Semnalăm cîteva chestiuni care, fără să afecteze principalele concluzii ale lucrării, sînt totuşi de natură să provoace obiecţii. Autorii afirmă astfel că scrisoarea din decembrie 1515 a lui Bogdan cel Orb, prin care acesta protesta împotriva faptului că aurul extras *in Alpibus* este vîndut fără ştirea sa la Bistriţa (p. 29), presupune implicit exercitarea unei stăpîniri asupra minelor de la Rodna de către moldoveni şi înainte de cea de a doua domnie a lui Petru Rareş. Aserţiunea autorilor nu se poate întemeia pe nici un precedent politic care să fi prilejuit încorporarea Rodnei în graniţele statului moldovenesc. Situaţia se dovedeşte cu atît mai neverosimilă, cu cît la începutul secolului al XVI-lea Valea Rodnei aparţinea Bistriţei [3], iar în 1519 exploatarea minelor de aici este cedată lui Wolfgang Forster (p. 29). Părerea noastră este că aurul amintit în scrisoarea menţionată nu indică nicidecum o stăpînire moldovenească asupra Rodnei, ci un început de exploatare minieră proprie. Preocupări în acest sens au existat cu certitudine, căci într-un document din 1522 se amintesc oameni ai domnului Moldovei explorînd munţii tocmai pentru a descoperi surse aurifere [4].

De asemenea, autorii trec cu mare uşurinţă peste variaţiile pe care le înregistrează în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe piaţa Bistriţei, preţurile de desfacere ale porcilor şi oilor exportate din Moldova, mulţumindu-se să constate numai că ele erau fie mai ridicate, fie mai scăzute decît cele din ţară. Faptul nu este însă lipsit de importanţă, întrucît, în condiţiile existenţei unor preţuri mai mici în Transilvania decît în Moldova la aceleaşi produse, interesul manifestat pentru astfel de afaceri comerciale nu se justifică prin nimic. Anomalia este totuşi aparentă, vînzătorii realizînd, de regulă, un anumit cîştig. Însăşi procurarea mărfurilor care nu se găseau pe pieţele oraşelor moldovene, reprezenta o afacere rentabilă. Apoi, informaţiile de care dispunem astăzi cu privire la acest aspect al activităţii comerciale nu se pot generaliza, ele reflectînd, fiecare în parte, diferite situaţii concrete. Preţurile animalelor comercializate în interiorul ţării sau peste graniţă oscilau în funcţie de greutatea şi calitatea acestora. Obişnuit, porcii exportaţi din Moldova şi Ţara Românească, crescuţi special cu acest scop, nu erau îngrăşaţi, căci,

[3] Hurmuzaki, XV, 1, p. 160 (nr. CCXCV).
[4] *Ibidem*, p. 257 (nr. CCCLXX).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiind mînaţi în turme pe drumuri lungi şi grele, pierderile vînzătorilor ar fi fost prea mari [5]. Se cunosc desigur şi cazuri cînd se trimit în Ardeal şi porci îngrăşaţi, pentru aceştia obţinîndu-se însă preţuri superioare. În ceea ce priveşte oile, diferenţa de preţuri se explică prin modul în care erau valorificate unele din principalele produse ale acestora (lîna şi pieile de miel) [6]. Variaţiile normale ale preţurilor iau uneori proporţii în lucrare datorită neatenţiei cu care au fost prelucrate informaţiile de acest fel. Aşa de pildă, pentru sfîrşitul secolului al XVI-lea nu se ţine seama de deprecierea rapidă a asprului faţă de monedele care îşi păstrau stabilitatea, printre care se numără şi florinul cu submultiplul lui, dinarul [7]. De aceea, echivalenţa 40 dinari = 20 aspri făcută pentru anul 1590 credem că nu mai reflectă realitatea.

*

Sinteza cercetătorului R. Manolescu despre *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, amplificînd cu mult un studiu mai vechi [8], se întemeiază în esenţă pe rezultatele obţinute de autor cu prilejul cercetării registrelor vigesimale braşovene din prima jumătate a secolului al XVI-lea, a căror bogăţie de informaţii statistice a fost prea puţin utilizată pînă acum [9].

După o introducere judicios întocmită privind istoriografia problemei (p. 5—14) autorul subliniază gama variată a aspectelor comerţului Moldovei şi Ţării Româneşti cu Braşovul în secolele XIV—XVI în cadrul a 7 capitole.

Primul dintre acestea tratează, pe baza diverselor surse de informaţie referitoare la activitatea comercială ce convergea spre marele emporiu ardelean, despre *Evoluţia relaţiilor comerciale ale Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul în secolele XIV—XVI* (p. 15—81). Merită a fi subliniată aici atenţia pe care autorul o acordă politicii constante de încurajare a negoţului autohton dusă de domnii munteni şi moldoveni, precum şi creşterii treptate a ponderii negustorilor moldo-munteni în cadrul comerţului braşovean, fenomen însoţit de o continuă luptă economică cu reprezentanţii comerţului din bogatul oraş ardelean. Activitatea comercială înfloritoare a Braşovului este explicată nu numai prin poziţia extrem de avantajoasă pe care o deţine oraşul faţă de traficul intens al mărfurilor orientale şi europene, ci şi prin necesităţile de schimb pe care le genera atît propria sa dezvoltare economică, cît şi cea a Ţării Româneşti sau Moldovei. Se observă, de asemenea, că un declin accentuat al acestei activităţi începe în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd instaurarea definitivă a dominaţiei otomane, însoţită de exercitarea monopolului comercial, va atrage spre Constantinopol cea mai mare parte a surplusului de produse destinat comercializării, iar descoperirea drumului maritim spre patria mărfurilor orientale va reduce simţitor importanţa traficului prin peninsula Balcanică.

Capitolul următor al lucrării este consacrat *Organizării vamale a Transilvaniei de sud-est şi a Braşovului în secolele XIV—XVI* (p. 82—103). Cu această ocazie autorul face şi o scurtă prezentare a registrelor vigesimale braşovene din prima

[5] R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, p. 114.

[6] În prima jumătate a secolului al XVII-lea, cînd preţul unei oi era de aproximativ 100 aspri, pentru o oaie cu lînă şi miel se plătea peste 300 aspri (Cf. Lia Lehr, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI şi prima jumătate a secolului XVII*, în „Studii şi materiale de istorie medie", IV (1960), p. 239, nota 5.

[7] *Istoria României*, vol. II, p. 848.

[8] Radu Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Ţara Românească şi Braşov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", II (1957), p. 117—201.

[9] Cf. şi recenzia acad. A. Oţetea, în „Studii", XVIII (1965), nr. 5, p. 1157—1159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jumătate a secolului al XVI-lea, care s-au păstrat pînă astăzi, relevînd marea lor importanţă pentru stabilirea valorii comerţului, a produselor importate, tranzitate sau exportate de la Braşov, precum şi a originii participanţilor la negoţ. De fapt, studierii acestor aspecte îi rezervă autorul spaţiul cel mai larg al lucrării: *Exportul de produse naturale ale Ţării Româneşti şi Moldovei la Braşov* (p. 104—142), *Importul şi tranzitul de mărfuri braşovene şi apusene ale Ţării Româneşti şi Moldovei de la Braşov* (p. 143—167), *Tranzitul mărfurilor răsăritene prin Ţara Românească şi Moldova spre Braşov* (p. 168—176), *Evoluţia valorii comerţului (export, import, tranzit) al Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul în secolul al XVI-lea* (p. 177—186) şi *Participarea localităţilor şi activitatea participanţilor la negoţ din Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi alte ţări la comerţul cu Braşovul în secolele XV—XVI* (p. 187—253) cu *Anexe* (p. 259—306).

Analiza atentă a datelor statistice efectuată în cadrul acestor capitole a condus la observaţii revelatoare. Astfel, valoarea comerţului braşovean din prima jumătate a veacului al XVI-lea înregistrează o sensibilă scădere, de la considerabila sumă de 8,3 milioane aspri, atinsă în anul 1503, la 3,5 milioane aspri în 1550 sau 4,1 milioane în 1554. Acest fenomen, deşi pentru aceeaşi perioadă exportul produselor naturale din Ţara Românească la Braşov s-a dublat, a fost provocat de continua diminuare a cuantumului mărfurilor orientale şi europene, cu mult mai scumpe decît cele autohtone, tranzitate prin intermediul Braşovului. Studierea comparativă a informaţiilor statistice dezvăluie şi o reducere treptată a volumului afacerilor comerciale dintre Braşov şi Moldova, cauzată, după părerea autorului, de intensificarea relaţiilor de schimb ale acestei ţări cu Bistriţa. De aceea, „analiza evoluţiei comerţului Braşovului cu ţările române de la sud şi est de Carpaţi, constă, în esenţă, în analiza evoluţiei relaţiilor comerciale ale Ţării Româneşti cu Braşovul" (p. 181).

Constatări interesante se fac şi cu privire la originea socială variată a participanţilor la comerţul braşovean. În sînul negustorilor de profesie se observă o micşorare continuă a ponderii marii negustorimi, interesate în special în comerţul de tranzit, în favoarea negustorilor mici, strîns legaţi de produsele şi pieţele locale. În sfîrşit, autorul consemnează numele tuturor localităţilor reprezentate în negoţul braşovean, remarcînd o participare crescîndă a satelor din regiunea geografică aflată în imediata vecinătate a emporiului ardelean.

O scurtă încheiere (p. 254—258) subliniază faptul că „Braşovul a dobîndit în secolele XV—XVI rolul de piaţă comună pentru cele trei ţări române, devenind primul element constitutiv al pieţii interne (unice n.n.) în formare" (p. 257).

Construită, aşadar pe suportul temeinic al certitudinii statistice, monografia lui R. Manolescu reprezintă pentru stadiul actual al cercetării şi interpretării ştiinţifice din ţara noastră a problemelor de comerţ o operă de real interes. Faţă de multitudinea chestiunilor abordate şi de semnificaţia complexă a materialului prezentat, lucrarea comportă, totuşi, după părerea noastră, unele observaţii.

Considerăm, astfel, că modul în care a înţeles autorul să valorifice contribuţiile istoriografiei noastre mai vechi referitoare la acelaşi subiect este într-o anumită măsură deficitar. Nu ne referim aici la străduinţa permanentă a autorului de a-şi recolta informaţiile necesare prin utilizarea directă a surselor, întrucît aceasta constituie unul dintre atributele esenţiale ale cercetării ştiinţifice. Dar, într-un capitol de aproape şaptezeci de pagini, analizînd evoluţia comerţului Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul în secolele XIV—XVI (p. 15—81), citarea în subsol numai o singură dată a lucrărilor lui N. Iorga şi Şt. Meteş, şi aceasta sub aspect negativ, este totuşi extrem de puţin. Fără îndoială că poziţia pe care s-au situat cei doi istorici menţionaţi în aprecierea unora dintre problemele fundamentale sau speciale legate de comerţ s-a dovedit a fi greşită, dar însuşi autorul recunoaşte în introducerea lucrării că „sinteza lui Şt. Meteş ... conţine multe idei judicioase" (p. 7). Or, în măsura în care interpretările acestuia, în special de amănunt, corespund celor ale autorului, menţionarea concordanţei devine o obligaţie metodologică.

În al doilea rînd, remarcăm tratarea oarecum singularizată a comerţului braşovean în ansamblul relaţiilor comerciale externe ale Ţării Româneşti şi Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele cîteva date statistice privind valoarea comparativă a comerţului sibian şi braşovean cu Ţara Românească la începutul veacului al XVI-lea sînt insuficiente, iar atribuirea reducerii traficului de mărfuri dintre Moldova şi Braşov intensificării acestuia cu Bistriţa nu se dovedeşte a fi întru totul conformă realităţii [10]. Legăturile comerciale ale Moldovei cu Polonia, concretizate, de exemplu, în vestitele tîrguri de vite care aveau loc la graniţa cu această ţară, canalizau desigur într-o mai mare măsură decît cele cu Bistriţa surplusul produselor naturale moldoveneşti.

În dezvoltarea comerţului braşovean privilegiul de etapă şi de depozit pe care l-a obţinut oraşul, mai întîi pentru mărfurile apusene tranzitate de negustorii străini spre Ţara Românească (1369 şi 1395), iar mai tîrziu şi pentru mărfurile aduse din Moldova sau Ţara Românească (1468, 1496 şi 1508), a avut, după cum subliniază autorul, „o deosebită însemnătate" (p. 43). Aceasta nu se reduce însă numai la „avantaje" şi consecinţe favorabile pentru „prosperitatea comercială a Braşovului" (p. 43), ci are semnificaţii multiple. Acordarea dreptului de depozit reflectă într-o anumită măsură creşterea volumului afacerilor comerciale ale negustorilor din regiunile cu care braşovenii întreţineau strînse relaţii şi totodată incapacitatea lor de a rezista, în condiţiile unui comerţ liber, concurenţei crescînde a acestora. Evoluţia relaţiilor comerciale dintre Ţara Românească şi Braşov este edificatoare în acest sens. Pentru negustorii braşoveni prima jumătate a secolului al XV-lea a însemnat o continuă ofensivă comercială la sud de Carpaţi pentru menţinerea, prin numeroase privilegii, a poziţiilor deja cîştigate. În momentul cînd dezvoltarea economică a Ţării Româneşti a dus la apariţia unei negustorimi autohtone suficient de puternică pentru a depăşi graniţele diferitelor pieţe locale, interesele acesteia încep să fie sprijinite şi de puterea centrală, iar prezenţa ei se face tot mai simţită pe însăşi piaţa Braşovului. Iată de ce tocmai acum (1468) braşovenii cer şi obţin dreptul de depozit pentru mărfurile negustorilor moldo-munteni. În deceniile următoare lupta lor pentru respectarea strictă a acestui drept a determinat, pe lîngă înflorirea vieţii comerciale a oraşului, o continuă limitare a rolului propriului element negustoresc şi afluxului crescînd al negustorilor din Ţara Românească şi Moldova, interesaţi în achiziţionarea directă, mai ieftină, a anumitor mărfuri. Pe de altă parte, inconvenienţele acestui privilegiu pentru negustorii străini a generat tendinţa de ocolire a oraşului, de sustragere de la prevederile lui, concretizată în pătrunderea negustorilor moldo-munteni, alături de cei reprezentînd comerţul turcesc, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, şi pe celelalte pieţe locale ale Ardealului [11].

Încercînd să fixeze în ansamblul legăturilor reciproce dintre cele trei ţări române locul şi importanţa relaţiilor comerciale, autorul afirmă că existenţa acestora a constituit „premiza economică" a unificării politice realizate de Mihai Viteazul la sfîrşitul veacului al XVI-lea. Totodată, stadiul incipient al procesului de formare a pieţii interne unice, pe care aceste relaţii îl reflectă, a determinat, alături de alţi factori, eşecul acţiunii domnului muntean (p. 258). Pe lîngă faptul că unul şi acelaşi fenomen nu poate avea concomitent efecte cu caracter atît de opus, observăm că termenul folosit de autor pentru a desemna situaţia factorului economic faţă de unificarea înfăptuită de Mihai Viteazul este cu totul impropriu. Legăturile comerciale dintre ţările române nu pot fi puse într-un raport de cauzalitate cu unirea politică din anii 1599—1600, nu au constituit premiza economică a acesteia, pentru că o astfel de necesitate apare pe o treaptă cu mult mai evoluată a procesului de formare a pieţii interne. Existenţa legăturilor economice „a făcut (doar n.n.) posibilă" realizarea unirii temporare, pe cînd „lipsa lor de tărie" a cauzat într-adevăr, „a determinat destrămarea ei" [12].

În sfîrşit, semnalăm cîteva chestiuni de organizare a materialului. Prezentarea în acelaşi capitol a mărfurilor braşovene şi apusene importate sau tranzitate prin

[10] Cf. studiul lui M. Dan şi S. Goldenberg, p. 76—77.
[11] Lia Lehr, *op. cit.*, p. 248—251 şi 276—277.
[12] *Istoria României*, vol. II, p. 992.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţara Românească şi Moldova crează unele confuzii, mai ales în ceea ce priveşte valoarea globală a tranzitului în ambele lui sensuri. De aceea, ar fi fost mai nimerit, credem, ca autorul să încerce o centralizare separată a celor două categorii de mărfuri, completînd indicaţiile din registre cu privire la originea acestora cu cele referitoare la originea participanţilor la negoţ, la valoarea deosebită a unor transporturi etc., chiar dacă rezultatul obţinut ar fi avut, spre deosebire de celelalte, un grad mai mare de aproximaţie. Ocupîndu-se de activitatea participanţilor la negoţ, autorul rezervă diecilor un subcapitol aparte. Faţă de criteriul social aplicat la identificarea celorlalte categorii (negustori, meşteşugari, ţărani, boieri, domni, biserica), cel al funcţiei, respectat numai în acest caz, este disonant. De asemenea, considerăm că juxtapunerea preoţilor şi mănăstirilor în cadrul aceluiaşi capitol nu corespunde realităţii social-economice a perioadei studiate. Comerţul practicat de mănăstiri exprimă necesităţile producţiei şi consumului marelui domeniu feudal, pe cînd cel al preoţilor are un mobil asemănător cu al sătenilor în genere.

O problemă de interes mai larg pe care ambele lucrări prezentate mai sus o ridică în egală măsură constă în modul de utilizare a metodei statistice pentru fundamentarea observaţiilor istorice, acolo unde, bineînţeles, materialul documentar oferă atari posibilităţi. Autorii respectivi realizează de cele mai multe ori o interpretare judicioasă a datelor statistice. Însă, atunci cînd ansamblul fenomenelor istorice, în funcţie de care trebuiesc judecate informaţiile de această natură, este neglijat sau cînd valorile cifrice sînt preluate mecanic, faţă de rezultatele obţinute se impun anumite rezerve.

În monografia cercetătorului R. Manolescu se prezintă, de exemplu, un tablou sintetic asupra evoluţiei valorii vamale a comerţului braşovean în secolul al XVI-lea (p. 179). Sumele aferente fiecărui an au însă, mai ales pentru a doua jumătate a veacului, o valoare relativă, fiind calculate nu prin centralizarea însemnărilor din registrele vigesimale sau pe baza totalului taxelor vigesimale păstrate în socotelile vămii Braşovului, ci printr-o metodă nouă propusă de autor. Aceasta constă în înmulţirea sumei cu care a fost arendată vama Braşovului cu 20 (vigesima reprezentînd 5% din valoarea mărfurilor) şi apoi cu 2, întrucît cîştigul beneficiarilor arendei era de regulă de 100%. Într-adevăr, pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea observaţia autorului se verifică întocmai. Suma încasărilor vigesimale a fost mai mare decît suma arenzii cu aproximativ 2,5 în 1542, 1,85 în 1546, 1,70 în 1547, 1,90 în 1549, 1,75 în 1550 şi 2,05 în 1554. Poate fi aplicat însă mecanic acest procedeu şi pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea? Menţionăm mai întîi că cercetătorii M. Dan şi S. Goldenberg au demonstrat la ce rezultate greşite se poate ajunge calculînd în acest fel valoarea vamală a comerţului bistriţean (p. 74). În anul 1552 suma încasărilor vigesimale (120 fl. şi 40 d.) nu a reuşit cel puţin să atingă nivelul arendei (168 fl.). Se poate conclude deci că metoda preconizată de autor este aplicabilă numai în cazul unei prosperităţi deosebite a afacerilor comerciale. Însă, pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea însuşi autorul subliniază că, datorită instaurării dominaţiei otomane, atît exportul produselor naturale din Moldova şi Ţara Românească spre Braşov, cît şi tranzitul mărfurilor orientale şi europene prin acest oraş, au fost serios afectate (p. 181 şi 184—186). De asemenea, spre sfîrşitul acestei perioade au început să se manifeste şi în ţările române consecinţele „revoluţiei preţurilor", volumul comerţului braşovean „suferind, în fapt, o anumită scădere, proporţională cu creşterea amintită a preţurilor" (p. 180). În aceste condiţii credem că arenda vămii Braşovului nu mai putea aduce un beneficiu de 100%, suma medie de 80 000 fl. atribuită valorii vamale a comerţului braşovean pentru anii 1555—1596, pe baza calculului propus de autor, fiind evident exagerată.

Un alt aspect de prelucrare mecanică a datelor statistice este concluzia lui R. Manolescu că valoarea comerţului braşovean a scăzut spre mijlocul secolului al XVI-lea, la aproximativ jumătate faţă de situaţia înregistrată la începutul secolului (p. 181). Dar, anii 1503—1504 luaţi ca termeni de comparaţie *post quem* au avut, după cum se poate deduce din tabloul sinoptic prezentat de autor (p. 179), un caracter cu totul excepţional chiar pentru perioada 1501—1508. De aceea, ni se pare mai fericită formularea autorului că între 1501—1554 valoarea comerţului bra-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şovean „a urmat o relativă scădere", cu creşteri în anumiţi ani şi cu descreşteri în alţii (p. 180).

Deşi mai circumspecţi în folosirea datelor statistice, M. Dan şi S. Goldenberg ajung şi ei la încheieri uneori deficitare. Astfel, prin raportarea sumei plătite în 1503 de către bistriţeni conducerii vigesimei celor trei oraşe (Braşov, Sibiu, Bistriţa) şi anume 100 fl. dintr-un total de 1540 fl. încasaţi la oficiile vigesimale respective, se obţine un procent de aproximativ 3%, „extrem de puţin în comparaţie mai ales cu Braşovul, ceea ce trădează traficul comercial redus prin vama Bistriţei şi atestă importanţa ei secundară în ansamblul comerţului oficial subordonat reglementării vamale, al Transilvaniei cu Moldova şi Ţara Românească" (p. 41). Diferenţa, într-adevăr considerabilă, între sumele încasărilor vamale ale celor trei oraşe provine însă din participarea cu mult mai redusă a Bistriţei la tranzitul mărfurilor orientale şi apusene, care se făcea, obişnuit, prin trecătorile Carpaţilor sudici. Pentru Sibiu, de exemplu, valoarea tranzitului reprezenta la începutul secolului, dintr-un total de 40 000—50 000 fl., circa 32 000—33 000 fl. şi numai 8 000—18 000 fl. revenea comerţului propriu zis cu Ţara Românească [13]. In cazul Braşovului, exportul produselor proprii şi importul celor din Moldova şi Ţara Românească varia în jur de 35 000—40 000 fl. anual [14]. Avînd în vedere că valoarea schimbului de mărfuri al Bistriţei cu Moldova varia la mijlocul secolului al XVI-lea între 2 000—6 500 fl. anual, procentul de 3% calculat de autori pe baza încasărilor vigesimale nu poate fi considerat drept reprezentativ pentru măsura în care cele trei oraşe transilvănene erau angrenate în comerţul efectiv cu Moldova şi Ţara Românească. Mai mult încă, pe baza situaţiei stabilite de R. Manolescu privind participarea celor două ţări române la comerţul braşovean (p. 180), se constată că schimbul de mărfuri al acestui oraş cu Moldova se menţine în genere, din punct de vedere valoric, la acelaşi nivel cu cel al Bistriţei.

In încheierea consideraţiilor noastre asupra contribuţiei pe care cele două lucrări au adus-o la înţelegerea mai profundă a relaţiilor comerciale dintre Moldova şi Ţara Românească, pe de o parte, şi oraşele ardelene Bistriţa şi Braşov, pe de altă parte, remarcăm necesitatea unor investigaţii de această natură şi pentru perioadele mai puţin cunoscute (secolele XVII—XVIII). Astfel, baza lăuntrică a comunităţii de interese şi preocupări pe care au dovedit-o ţările române în evul mediu va dobîndi şi din acest punct de vedere o fundamentare ştiinţifică.

L. Şimanschi

DINU C. GIURESCU, *Ion Vodă cel viteaz*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1963, 222 p.

Cu aproape o sută de ani în urmă, în 1865, scriind monografia sa asupra lui Ion Vodă, B. P. Hasdeu impunea conştiinţei publice şi atenţiei istoricilor figura, pînă atunci unilateral şi puţin cunoscută, a unuia dintre cei mai de seamă voievozi din istoria poporului nostru. Descoperind un foarte bogat material documentar extern şi punîndu-l în valoare, alături de izvoarele interne şi străine cunoscute pînă la acea dată istoricilor români, Hasdeu a întregit în chip hotărît imaginea de pînă

[13] Cf. monografia lui R. Manolescu, p. 184—185.

[14] *Ibidem*, p. 177. Suma este aproximativă întrucît valoarea exportului de produse braşovene în Ţara Românească şi Moldova nu se cunoaşte cu exactitate. Am considerat totuşi că ea nu poate reprezenta mai mult decît jumătate din sumele pe care le dă autorul pentru importul şi tranzitul de mărfuri braşovene şi apusene prin Ţara Românească şi Moldova.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atunci a personalităţii voievodului moldovean, subliniind pentru prima dată importanţa deosebită pentru istoria poporului român a domniei lui Ion Vodă şi valoarea europeană a acestei personalităţi şi a acţiunilor militare întreprinse, sub conducerea sa, de către moldoveni.

Dacă investigaţiilor minuţioase făcute de Hasdeu în arhivele şi literaturile popoarelor vecine nu le-a urmat descoperirea de noi izvoare narative de primă mînă, cele găsite şi publicate de cercetătorii ulteriori neconstituind decît ecouri sau prelucrări a ceea ce descoperise şi valorificase Hasdeu în monografia sa — aşa încît din acest punct de vedere lucrarea eruditului istoric continuă să-şi păstreze importanta, — alte izvoare documentare n-au încetat să se adauge şi să completeze sau să corecteze pe cele utilizate de Hasdeu. Este cazul celor publicate în unele colecţii de documente externe şi mai ales al actelor interne, care, strînse pentru prima oară la un loc, în penultimul deceniu, în corpusul de documente medievale ale României, au fost folosite, ca şi cele externe, numai parţial în puţinele lucrări privitoare la anumite aspecte ale domniei lui Ion Vodă care au mai apărut pînă în prezent.

Acestor considerente adăugîndu-le faptul că monografia lui Haşdeu, ca operă militantă scrisă în perioada romantică a istoriografiei româneşti, conţine, pe lîngă concluziile juste care s-au impus în istoriografia noastră, destule aprecieri exagerate izvorîte din concepţia romantică a autorului asupra rolului personalităţii în istorie şi din cea politică ce l-a dus la analogii forţate între vremea sa şi cea a lui Ion Vodă în privinţa necesităţii reformelor burghezo-democratice, rezultă că recercetarea tuturor izvoarelor narative şi documentare privitoare la domnia lui Ion Vodă, folosite de Hasdeu şi cercetătorii următori, şi valorificarea celor neutilizate de aceştia, pe care le întreprinde acum Dinu C. Giurescu, sînt nu numai pe deplin justificate, ci, avînd în vedere rezultatele dobîndite în ultimii ani de istoriografia noastră în studierea problemelor de istorie politică şi social-economică a feudalismului şi, deci, posibilitatea încadrării acestei domnii într-o perspectivă istorică justă, din care personalitatea lui Ion Vodă şi acţiunile militare întreprinse de moldoveni sub conducerea sa, să rezulte în adevărata lor lumină, restudierea pe baza concepţiei ştiinţifice asupra istoriei a acestei domnii este şi absolut necesară.

Dacă ţinem seama şi de faptul că în acţiunea vastă de studiere ştiinţifică a valorilor culturale, artistice, ştiinţifice şi politice ale poporului nostru întreprinsă în ultimii douăzeci de ani, cu rezultate multiple şi remarcabile în alte discipline, lucrarea lui Dinu C. Giurescu este prima monografie de voievod din istoriografia românească a ultimilor două decenii, apariţia ei trebuie salutată ca iniţiativă chiar, înainte de a fi analizată ca realizare, fie şi numai pentru simplul motiv că ea poate constitui un imbold pentru istoricii medievişti de a nu lăsa să fie prea mult aşteptate de către cititori monografiile celorlalte personalităţi care au luptat pentru libertatea şi independenţa poporului român.

Obiectivele pe care monografiul de azi al domniei lui Ion Vodă trebuia să le urmărească: importanţa acestei domnii pentru istoria poporului român şi locul pe care-l ocupă în istoria europeană a timpului acţiunile militare ale moldovenilor conduşi de Ion Vodă, sînt aceleaşi cu cele pe care le urmărise Hasdeu cu o sută de ani în urmă, dar ele implică în acelaşi timp şi preocuparea pe care trebuie s-o aibă autorul, în condiţiile existenţei unui material documentar îmbogăţit şi a posibilităţii de interpretare ştiinţifică a fenomenelor istorice oferite de materialismul istoric, de a corecta exagerările lui Hasdeu şi de a trata ştiinţific chestiunile rezolvate greşit sau nerezolvate de erudistul istoric în monografia sa. Pe aceste probleme îşi axează cercetarea şi Dinu C. Giurescu, iar preocuparea sa de a nu lăsa nici una dintre ele nerezolvată este evidentă, fie în faptul că structura lucrării sale este, în esenţă, asemănătoare celei a monografiei lui Hasdeu, fie în atenţia cu care reia în discuţie fiecare fenomen sau fapt istoric asupra căruia se oprise în mod deosebit învăţatul istoric în cartea sa, precum interesul manifestat de istoriografia europeană a timpului faţă de Ion Vodă, baterea de către acesta a monedei de aramă, mutarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

capitalei de la Suceava la Iaşi sau alte chestiuni de aceeaşi importanţă sau mai de amănunt.

Lucrarea lui Dinu C. Giurescu începe cu *Domnia lui Ion Vodă în izvoare şi istoriografie*, capitol în care autorul cercetează sistematic şi cronologic modul în care istoriografia europeană contemporană şi posterioară evenimentelor a receptat ecoul marilor victorii obţinute de moldoveni sub conducerea lui Ion Vodă, oglindirea domniei acestuia în cronicile interne, trăsăturile principale ale istoriografiei româneşti despre Ion Vodă şi cadrul politic, economic şi social în care, ca urmare a rezultatelor pozitive obţinute de istoriografia noastră mai nouă, trebuie restudiată această domnie.

În această trecere în revistă întreprinsă de autor sînt rînd pe rînd caracterizate, succint dar substanţial, lucrările despre Ion Vodă ale scriitorilor polonezi Paprocki, Lasicki, Gorecki şi multiplele prelucrări din cronicile şi sintezele asupra istoriei universale sau a celor poloneză, franceză, olandeză, turcă, ucraineană şi greacă, fiecăreia dintre ele stabilindu-i-se, printr-o scurtă judecată de valoare, importanţa pe care o prezintă pentru studierea domniei lui Ion Voievod. În acelaşi sens, autorul face apoi o scurtă caracterizare a informaţiilor despre Ion Voievod din cronicile lui Azarie, Grigore Ureche şi N. Costin.

Analizînd lucrările de istorie modernă consacrate lui Ion Voievod, Dinu C. Giurescu se opreşte, pe bună dreptate, mai ales asupra monografiei lui Hasdeu, pe care o discută pe larg relevîndu-i meritele şi semnalîndu-i limitele, precum şi cauzele acestora din urmă. Cît priveşte consideraţiile autorului, întrutotul judicioase de altfel, privitoare la limitele monografiei lui Hasdeu care îşi au cauza în concepţia romantică a istoricului asupra rolului personalităţii în istorie (p. 16), ele ar fi putut fi însoţite şi de specificaţia, dacă nu chiar de sublinierea, că, în cazul lucrării discutate, exagerările lui Hasdeu au totuşi un accentuat caracter militant şi patriotic, ca de altfel chiar concepţia romantică a lui Hasdeu despre rolul deosebit al personalităţii în istorie pe care se întemeiază monografia sa şi că acest romantism se deosebeşte ,în epocă, de cel desuet şi plat al altor lucrări sau prelucrări istorice.

În capitolul următor, *Ion Vodă cel viteaz înainte de domnie*, autorul examinează informaţiile privitoare la originea domnului moldovean şi îi urmăreşte peregrinările, sigure, prin Polonia, Moscovia, la curtea hanului tătăresc din Crimeea, în exil în insula Rodos, şi pe cele probabile în alte ţări, precum şi încercările de a lua domnia. Atrage atenţia aici, ca şi în altă parte de altfel, rigurozitatea cu care autorul confruntă numărul mare de izvoare mereu contradictorii sau lacunare pentru a ajunge la concluzii juste sau cel puţin de a clarifica parţial unele aspecte obscure ale vieţii lui Ion Vodă din etapa premergătoare domniei. Aceasta fiind nota dominantă a investigaţiilor şi încheierilor autorului din această parte a lucrării, este de la sine înţeles că orice abatere, fie ea şi una singură ca în cazul de faţă, se face simţită în ansamblul capitolului. Avem în vedere, în această privinţă, concluziile autorului cu privire la originea lui Ion Voievod care, după modul în care sînt expuse, vădesc reţinerea lui de a se pronunţa hotărît pentru una din ele, de a înlătura definitiv vreuna sau cel puţin de a înclina spre cea mai plauzabilă, preferînd să conchidă că „indiferent de opiniile exprimate asupra acestei descendenţe, Ion Vodă rămîne „fiul faptelor sale" (p. 24). Afirmaţia autorului este îndreptăţită, dar ea rămîne totuşi un eufemism atîta timp cît existenţa atîtor informaţii ne obligă la o atitudine mai hotărîtă faţă de ele, dacă cea definitivă nu este posibilă. Însuşi Dinu C. Giurescu, discutînd izvoarele care înregistrează obîrşia polonă a voievodului, conchide că ea este expresia unei tradiţii care s-a format, probabil, ca urmare a faptului că ştia limba polonă şi, trebuie să adăugăm, că locuise în Polonia. Supoziţia autorului ni se pare justă, dar faptul că se mulţumeşte numai a o exprima, fără a lua vreo atitudine faţă de ea, nu ni se pare suficient. O a doua opinie, cea privitoare la originea armeană a voievodului, expusă în acelaşi mod de autorul monografiei, îşi are sorgintea în consemnarea acestei origini, reluată apoi de N. Costin, în cronica lui Grigore Ureche şi în unele rapoarte diplomatice. Numele de *armeanul*, conchide autorul, i-ar veni „de la familia mamei sale, Serpega", (p. 23), ceea ce este foarte plauzabil

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(v. N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Ed. Acad., Buc., 1963, p. XLVIII), dar totodată nu exclude a treia presupunere, cea a originii domneşti, căreia, lăsînd la o parte prudenţa exagerată, ar trebui să i se acorde totuşi cel mai mare credit, căci, orice s-ar spune, ea, pe lîngă faptul că e menţionată în letopiseţul lui Azarie, contemporan cu evenimentele domniei lui Ion Vodă, şi, ca şi celalalte două, în cronicile lui Grigore Ureche, N. Costin şi în cele mai multe din scrierile străine, este consemnată, fapt esenţial, în actele oficiale ale cancelariei moldoveneşti. Oricît am avea în vedere că în secolul al XVI-lea ocuparea scaunului domnesc trebuia încă justificată printr-o obîrşie domnească şi deci, datorită acestei practici, Ion Vodă s-ar fi putut da drept fiul lui Ştefăniţă, filiaţia care rezultă din documentele din timpul lui este prea exactă că Ion Vodă, plăsmuindu-şi o origine domnească, să-şi fi însăilat, cu atîta minuţiozitate, pînă la străbunic, genealogia şi, ca atare, să nu poată fi crezută. În sprijinul acestei păreri ar putea fi aduse şi alte menţiuni documentare şi fapte folosite, dealtminteri, de Dinu C. Giurescu la expunerea unor evenimente din viaţa lui Ion Vodă. Este vorba de scrisoara palatinului de Belz, Nicolae Seniawski, către margrafui Olbricht, în care pretendentul Ion este numit fiu al lui Ştefan Vodă (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, citat de Dinu C. Giurescu la p. 25, nota 13) şi de cea a lui Mehmed Calga către Sigismund August în care îl califică tot ca fiu de domn moldovean (B. P. Hasdeu, *Ion Vodă cel Cumplit*, p. 9, nota 13, citat de D. C. G. la p. 26, nota 19). Totodată nu trebuie neglijat faptul că la curtea ţarului Moscovei se căsători cu ducesa Maria, fiica cneazului Semian de Rostov, ceea ce n-ar fi fost posibil pentru un obscur sau un aventurier cu origine incertă. Interesul manifestat în continuare de ţarul Ivan al IV-lea prin propunerea de a-i da de soţie, după moartea celei de mai sus, pe fiica lui Ivan Fedorovici, cneazul de Mstislav şi Zeslav, înrudită cu familia ţarului, întăreşte aceeaşi opinie despre originea domnească a lui Ion Voievod, căci altfel nu ne-am putea explica creditul acordat lui la curtea ţarului. De altfel şi numele fraţilor săi sînt româneşti, iar tenacitatea cu care ei luptă pentru moştenirea scaunului lui Ion Voievod este încă o dovadă în acest sens. Prin urmare nu vedem din ce cauză originea domnească menţionată în actele sale şi genealogia care rezultă din ele (cele două copii slave (v. nota 6, p. 22) ar trezi îndoieli: fiu nelegitim al lui Ştefăniţă, nepot al lui Bogdan cel Orb şi strănepot al lui Ştefan cel Mare (p. 23). Originea polonă, bazată numai pe tradiţie, trebuie exclusă. De altfel însuşi autorul pare a-şi trăda preferinţa tacită pentru originea autohtonă cînd, după ce expune părerile cu privire la originea voievodului moldovean, trece, în paragraful următor, la urmărirea peregrinajului acestuia prin ţările străine şi îl „porneşte" din Moldova („Pornit din Moldova viitorul domn a străbătut cîteva ţări" (p. 24)). Acelaşi lucru îl face mai departe la p. 200 unde domnul moldovean e arătat ca fiu al lui Ştefăniţă, nepot al lui Bogdan cel Orb şi strănepot al lui Ştefan cel Mare.

Reconstituirea împrejurărilor politice, diplomatice şi militare în care Ion Vodă a obţinut şi şi-a consolidat domnia o face detaliat autorul, cu amănunte noi şi interesante pentru cunoaşterea personalităţii voievodului, în capitolul *Dobîndirea şi consolidarea domniei*.

Politica internă a domniei lui Ion Vodă, puţin cercetată şi cu rezultate parţiale, în trecut, se bucură, pe bună dreptate, de o atenţie deosebită din partea lui Dinu C. Giurescu, acordîndu-i-se un spaţiu egal (49 pag.) cu cel consacrat expunerii luptei împotriva turcilor care, în general este mai bine cunoscută din izvoare şi din lucrările istorice, aruncînd şi din această cauză, dar pe nedrept, o anumită umbră asupra evenimentelor interne ale domniei lui Ion Vodă. Condamnată cu asprime, din sentimente de ură sau din resentimente faţă de cîrmuirea lui Ion Vodă, din interese politice personale sau din interese de clasă de către autorii tuturor izvoarelor care o consemnează, politica internă a lui Ion Vodă a fost analizată în parte cu unele rezultate juste de către Hasdeu care, pentru prima dată, socotea că represiunile domnului moldovean asupra boierilor „s-au întemeiat pe o necesitate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politică şi nicidecum pe vreo pornire personală; el aducea astfel unor evenimente interne ale domniei o explicaţie întemeiată. Totuşi, motivarea lui Hasdeu rămînea limitată, considerînd faptele numai prin prizma personalităţii deosebite a voievodului, fără a le integra în dezvoltarea economico-socială a Moldovei secolului al XVI-lea" (p. 61). Pe lîngă aceste consideraţii justificative îndreptăţite, Dinu C. Giurescu putea reaminti că încercările izvorîte din interesele de clasă ale unor cercetători de după Hasdeu, de a reveni la punctul de vedere cronicăresc (v. p. 17), se pot adăuga la aceeaşi motivare a necesităţii de a relua „analiza acestei domnii, legînd-o de realităţile vremii şi în funcţie de ele" (p. 61). Cu respectul cuvenit faţă de aceste rezultate pozitive din monografia lui Hasdeu, Dinu C. Giurescu, procedînd la cercetarea aprofundată a politicii interne a lui Ion Vodă, le subliniază acestora valabilitatea sau le amendează atunci cînd informaţiile noi aduse în discuţie o cer, corectînd totodată şi erorile din lucrarea acestuia. De aici şi referirile mai numeroase din acest capitol, decît în celelalte, la monografia lui Hasdeu sau reluarea cercetării unor fapte de politică internă pornind de la afirmaţiile învăţatului istoric. Cum însă majoritatea problemelor de politică internă a lui Ion Vodă au rămas nestudiate pînă în prezent (doar concluziile juste din tratatul de *Istorie a României* se referă foarte pe scurt la principalele aspecte ale problemei; v. vol. al II-lea, p. 912—15), sfera de cercetare a autorului acestei lucrări este cu mult extinsă faţă de cea a lui B. P. Hasdeu. In acest sens Dinu C. Giurescu, pe lîngă interpretarea judicioasă a informaţiilor cunoscute din izvoarele narative sau a unor documente externe neutilizate pînă acum, procedează pentru prima dată la o largă valorificare a actelor interne, care, analizate atent, de multe ori sînt singurele pe temeiul cărora se pot trage concluzii juste despre acele aspecte ale politicii interne a lui Ion Vodă ce şi-au găsit o oglindire atît de deformată în cronici. Este cazul, de exemplu, al măsurilor luate de Ion Vodă împotriva unora dintre marii boieri trădători, problemă cu care începe acest capitol. Pe baza izvoarelor menţionate, coroborînd diverse ştiri, Dinu C. Giurescu urmăreşte evoluţia raporturilor dintre domn şi marea boierime, arătînd că „îndată după înscăunare se formează o partidă potrivnică (lui Ion Vodă, n.n.), condusă de marele vornic Ionaşcu Sbierea, de Albotă şi Drăgan şi susţinînd pe Bogdan Lăpuşneanu „la pătrunderea acestuia, către sfîrşitul lui martie 1572, în ţară cu un corp de oaste polonez spre a-şi relua domnia". Opoziţia boierească, la formarea căreia contribuise, probabil, şi măsura luată de Ion Vodă de a schimba substanţial, chiar din primele zile ale domniei, componenţa sfatului domnesc, şi care opoziţie urmărea răsturnarea lui Ion Vodă în favoarea fostului domn, este expresia tendinţelor constante în tot secolul al XVI-lea şi după aceea, ale marii boierimi de a-şi subordona domnia intereselor sale de clasă, concretizate în sporirea domeniilor şi intensificarea exploatării ţărănimii (p. 64—65). Zdrobirea complotului boieresc prin executarea, grăbită de înaintarea oştilor poloneze spre Iaşi, în ziua de Paşte, a lui Ionaşco Sbierea şi a celorlalţi complotişti, urmată de confiscarea averilor acestora şi ale celor fugiţi peste graniţă, precum vornicul Albotă şi alţii, apare astfel într-o lumină adevărată, ca un act perfect justificat din partea domnului, iar în ceea ce priveşte mijloacele prin care a fost înfăptuit, ele „nu constituie o particularitate a firii sale" atîta timp cît metode similare au fost folosite de Petru Rareş sau alţi domni (p. 69). Aceeaşi este explicaţia şi pentru violenta reprimare a celui de al doilea complot, din 1573, prilejuit de demersurile lui Bogdan Lăpuşneanu pe lîngă imperiali, pe care autorul îl cercetează cu aceeaşi atenţie.

În acelaşi mod sînt urmărite în continuare celelalte probleme pe care le ridică cercetarea raportului dintre domn şi marea boierime, precum componenţa sfatului domnesc, preocuparea domnului de a-şi ridica dregători devotaţi din rîndul boierimii mijlocii şi mărunte, evoluţia atitudinii boierimii faţă de politica internă şi externă a domnului, toate studiate pe larg pentru prima oară în această monografie, pe baza actelor de cancelarie. Urmărirea evoluţiei politice a fiecăruia dintre marii dregători ai lui Ion Vodă în documentele interne dinainte de acest domn, din timpul domniei lui şi al celei următoare, a lui Petru Şchiopul, aşa cum procedează Dinu C. Giurescu, este singura în măsură să ne dea o imagine reală a conduitei politice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a acestei clase sau a atitudinii sinuoase a unora dintre marii dregători luați separat, cînd acest fapt ne interesează, ca în cazul de față. Constanța cu care marea boierime a urmărit apărarea intereselor proprii, de clasă, favorizate de schimbarea domnilor și consolidarea dominației otomane, a dus mereu la inconstanța ei față de domn sau la lupta împotriva „instaurării unei autorități centrale stabile"; aceasta este, în esență, concluzia autorului cu privire la raporturile dintre domn și marea boierime. De aici și analogiile juste cu atitudinea boierimii față de domniile lui Petru Rareș, Al. Lăpușneanu sau ale altor domni, pe care le face de cîteva ori autorul.

Cu totul nouă este contribuția lui Dinu C. Giurescu și la „cunoașterea politicii domnești față de cler și îndeosebi față de mănăstiri". Subliniind că „politica domnească față de cler și averile sale nu se deosebește, la început, de aceea a predecesorilor săi" (p. 81), autorul întreprinde apoi o analiză amănunțită a actelor de cancelarie care, timp de 25 de ani după moartea lui Ion Vodă, amintesc mereu de confiscarea averilor mănăstirești de către voievod și care, totodată, menționînd noua destinație dată acestor averi, ne arată atît scopul urmărit de domn prin aceste confiscări, acela al sporirii domeniilor de către „puterea laică, domnia și sprijinitorii ei", (p. 84) cît și semnificația faptului: zdruncinarea poziției clerului înalt.

Un fapt nou observat și subliniat de Dinu C. Giurescu pe baza unor mențiuni din însemnările lui Niccolo Barsi, Marco Bandini, din plîngerea adresată domnului Moldovei de catolicii din Iași în 1777 și din schița istorică a „episcopiei" catolice din Bacău întocmită de niște călugări franciscani, este acela că „acțiunea împotriva domeniilor mănăstirești" nu s-a oprit „numai la biserica oficială, cea ortodoxă", ci a cuprins „deopotrivă așezămintele catolice" (p. 91).

În aceeași ordine de idei autorul se ocupă de „represiunile poruncite de domn împotriva unor reprezentanți ai clerului", precum Molodeț călugărul, popa Cozma și episcopul Romanului Gheorghe, primul îngropat de viu, iar al treilea ars pe rug sub învinuirea de depravare. Cu excepția ultimului, despre care Azarie scrie că era „lacom" și „foarte sgîrcit" și că domnul moldovean i-a confiscat „averea lui cea mare" (p. 87), izvoarele nu dau alte detalii asupra cauzelor uciderii lor, așa încît autorul, avînd în vedere actul de confiscare a averilor mănăstirești, pune execuția celor trei clerici în legătură cu opoziția lor față de această acțiune a domnului. De frica unei posibile pedepsiri de către domn, datorită aceleiași cauze, ar fi pribegit peste munți și mitropolitul Teofan. Ipoteza autorului privitoare la cauzele execuțiilor de mai sus ar părea convingătoare, dacă ea n-ar putea fi exclusă de posibilitatea ca măsura să fi fost luată de domn din motive politice. Evident că procesul de confiscare a satelor mănăstirești ar fi putut da naștere unei îndîrjite opoziții a clerului și în primul rînd a înalților prelați față de domn, ceea ce l-ar fi putut determina pe acesta să ia măsurile drastice menționate, dar o atare presupunere atrage după sine întrebarea: din ce cauză a purces Ion Vodă la confiscarea bunurilor bisericești? Din izvoare răspunsul nu se poate desluși, iar în monografia de față o încercare de a-l da am bănui-o conținută în mențiunea că prin „această măsură Ion Vodă a urmărit să micșoreze puterea materială *a clerului potrivnic politicii sale autoritare* și să folosească parte din bunurile dobîndite pentru a înzestra cu pămînt pe sprijinitorii cîrmuirii sale" (p. 94 subl. ns.). Afirmația apare neconvingătoare, dacă ținem seama de unele fapte ale domniei lui Ion Vodă. Este de observat mai întîi că, la începutul domniei, cum arată și autorul, politica lui Ion Vodă față de biserică este asemănătoare cu a domnilor precedenți; documentele consemnează întăriri de proprietăți mănăstirești mai multor lăcașuri: ultima întărire de acest fel, cea a înțelegerii dintre mănăstirea Tazlău și Luca din Cîrjești pentru niște vii la Cotnari, datează din martie 1573, iar ultima confirmare de proprietate către un preot este din 4 mai același an. Faptul că după aceste date nici un cleric nu mai beneficiază de asemenea întăriri ar fi un indiciu că măsura luată de domn împotriva bunurilor clerului se situează după ele. Totodată pare puțin probabil că Ion Vodă a procedat la această confiscare printr-un act de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autoritate față de biserica oficială, deoarece de sprijinul sau colaborarea capilor acestei biserici Ion Vodă nu se putea lipsi, dat fiind rolul ei în statul feudal. Dovadă e că domnul moldovean a ridicat imediat în funcțiile de înalți prelați, în locul celor uciși sau fugiți, clerici devotați, ca mitropolitul Sucevei, Atanasie, sau episcopul de Rădăuți, Isaia, despre a căror fidelitate, față de Ion Vodă, substanțialele biografii pe care le creionează Dinu C. Giurescu sînt grăitoare. Tot atît de semnificative sînt însă și amănuntele biografice cu care autorul îl caracterizează pe mitropolitul Teofan. În 1573, ierarhul moldovean pribegește, de teama voievodului Ion, în Transilvania, revenind și reluîndu-și scaunul metropolitan sub Petru Șchiopul, pentru ca la scurtă vreme să fugă din nou în Polonia împreună cu episcopul de Rădăuți George Movilă, și, fapt caracteristic, cu hatmanul Balica, iar în a doua domnie a lui Petru Șchiopul să se reîntoarcă, în sfîrșit, pentru a doua oară și să-și reia scaunul metropolitan. Deci, așa cum remarcă și Dinu C. Giurescu, înaltul prelat apare destul „de des amestecat în întîmplările politice" (p. 88). Dacă mai adăugăm faptul că în timpul domniei lui Bogdan Lăpușneanu îl găsim amestecîndu-se pentru a lua mită într-un proces, (doc. din 17 februarie 1573, citat și de autor, *Doc. priv. ist. rom.*, XVI, vol. III, nr. 22), personalitatea sa ne apare și mai limpede, așa încît, cunoscînd-o și pe cea a lui Ion Vodă, posibilitatea unui conflict politic între capul bisericii și domnul țării, concretizat fie într-o opoziție expresă față de politica autoritară a domnului, fie în participarea tacită la un complot împotriva lui, nu este exclusă. Două fapte ar fi de natură să deslușească direcția conflictului. Din documentul citat rezultă că abilul ierarh, amestecîndu-se într-un proces, a reușit să influențeze rezultatul lui nu numai folosindu-se de mijloace oneroase, ci și datorită influenței de care se bucura la doamna Roxanda care aruncă în foc zapisul „scos cu înșelăciune" de la una din părți, hotărîrea judecătorească dîndu-se astfel în sensul dorit de mitropolit. În aceste condiții este de presupus că și după moartea tutorelui politic, domnia tînărului Lăpușneanu, lipsit de personalitate politică și iubitor de distracții, nu-i putea fi decît pe plac acestui vlădică ; în mod firesc deci, noua domnie cu caracteristicile cunoscute trebuia să-l împingă dacă nu deodată în tabăra uneltirilor, în mod sigur însă, pentru început, în cea a inaderenților. Executarea participanților la primul complot boieresc, cel din primăvara anului 1572, îl va fi îndîrjit împotriva domnului autoritar și-l va fi făcînd să vadă o singură alternativă politică în privința scaunului Moldovei : revenirea lui Bogdan Lăpușneanu. Cînd, către sfîrșitul anului 1572, uneltirile boierilor, prilejuite de demersurile fostului domn pe lîngă imperiali, reîncepură, el se va fi aflat sigur împreună cu ceilalți capi ai bisericii și alți clerici în mijlocul complotiștilor, jucînd, desigur, de astă dată, un rol important. Așa s-ar explica de ce în noua „serie" de execuții, alături de laici, ca Iosif Veveriță, figurează și doi reprezentanți ai clerului : popa Cozma și călugărul Molodeț, iar pentru ca vlădicii Gheorghe, episcopul Romanului, să i se aplice drastica pedeapsă a arderii pe rug, vor fi existînd aceleași motive politice înaintea învinuirii de sodomie. Simțind iminența apropiere a unor noi represiuni din partea domnului și pierzînd, pentru moment, speranța unei posibile întoarceri a lui Lăpușneanu, cînd Ion Vodă prin tot ce făcea vădea autoritatea politică, înaltul ierarh a preferat, pentru siguranța persoanei sale, fuga peste munți. Și conduita lui politică ulterioară, descrisă mai sus, îndreptățește aceste considerații.

Participarea vlădicilor moldoveni și a altor clerici la complotul care urmărea readucerea în scaun a lui Bogdan Lăpușneanu era de natură să-l determine pe domn ca, după aplicarea pedepsei meritate acestora, să purceadă la confiscarea averilor instituției pe care o reprezentau. Această ipoteză pare mai firească față de cealaltă, inversă, după care executarea clericilor este o consecință a împotrivirii lor la confiscarea bunurilor mănăstirești. Aceasta din urmă este contrazisă de cel de al doilea fapt pe care voim să-l aducem în discuție. Din documentul menționat mai sus datînd din 17 februarie 1573 se vede că mitropolitul Teofan nu mai era în funcție la această dată. Fuga lui din capitală s-a produs, cum arată just și autorul, „către începutul anului 1573", iar potrivit acestui document, cu siguranță înainte de data de 17 februarie. Dar în același document hotărîrea judecătorească

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se dă în funcţe de dorinţa părţilor şi *„pentru voia sfintei mănăstiri de la Voroneţ.* (Doc. priv. ist. rom., XVI, vol. III, nr. 22, pag. 15, subl. ns.). La 21 februarie, un cleric, popa Simion şi rudele sale, beneficiază de întărirea domnească a proprietăţii lor din satul Fundeşti *(Ibidem,* nr. 24), iar în martie domnul moldovean întăreşte înţelegerea dintre Luca din Cîrjeşti şi mănăstirea Tazlău pentru nişte vii de la Cotnari ale acesteia *(Ibidem,* nr. 26). Ultimul document dat de domn unui cleric, popa Toader din Lăpuşna, are data de 4 mai *(Ibidem,* nr. 30). Chiar dacă nu trebuie să-i acordăm credit acestui document, el fiind păstrat într-un rezumat din 1805, celelalte acte citate, acordate unor mănăstiri şi clerici, constituie o mărturie sigură că domnul nu luase măsura de confiscare a satelor mănăstireşti decît după aceste date, deci în mod sigur la cîtva vreme după fuga mitropolitului Teofan. Aşadar ierarhul moldovean nu putea intra „în conflict cu domnul o dată cu confiscarea averilor clerului" (p. 88) deoarece el nu mai era în ţară cînd domnul a luat această măsură şi nu putea protesta împotriva unui fapt care nu se produsese. Iată de ce procesul de confiscare nu putea premerge represaliilor domneşti contra clerului şi afirmaţia, nesusţinută de vre-un argument, că el este un act de autoritate politică, nu se poate justifica, ci din contra aparţinenţa clerului, favorabil lui Bogdan Lăpuşneanu, la complotul contra lui Ion Vodă a determinat represaliile domnului moldovean împotriva reprezentanţilor bisericii, mari sau de rînd, urmate de confiscarea bunurilor instituţiei respective.

Din judicioasa analiză pe care o face tuturor actelor interne cunoscute din timpul domniei lui Ion Vodă, Dinu C. Giurescu desprinde interesante observaţii cu privire la aspectele noi sau puţin cunoscute ale acestei domnii. Autorul observă că 71% din documente „se referă la întăriri sau cumpărări de sate şi selişti ale boierimii mărunte" şi ale dregătorilor mici şi mijlocii (p. 95), ceea ce „arată orientarea politicii interne a lui Ion Vodă spre aceste categorii" (p. 97) şi totodată că ele constituiau baza socială a cîrmuirii voievodului moldovean. O astfel de orientare, „necesară şi în eventualitatea unei rezistenţe armate împotriva Înaltei Porţi", corespundea intereselor boierimii mici, fapt pentru care ea l-a susţinut cu atîta consecvenţă pe voievod. Politica lui Ion Vodă faţă de ţărănimea dependentă, arată autorul, nu se deosebeşte de cea a domnilor precedenţi, iar în ce priveşte cea faţă de oraşe un singur act cunoscut o arată favorabilă acestora, corespunzînd astfel „liniei generale a cîrmuirii lui Ion Vodă" (p. 103).

În capitolul al V-lea, *Politica externă a Moldovei în timpul domniei lui Ion Vodă,* Dinu C. Giurescu cercetează relaţiile economice şi politice ale Moldovei cu Transilvania, Ţara Românească, Polonia, Imperiul Habsburgic, tătarii şi Poarta. Desfăşurată la început „în limitele impuse de suzeranitatea otomană asupra Moldovei" (p. 110), politica externă a lui Ion Vodă faţă de imperiali, Polonia şi Rusia a fost determinată de interesele puterii suzerane faţă de aceste ţări. Pregătirea luptei pentru independenţa ţării l-a determinat totodată pe domnul moldovean să acţioneze şi împotriva intereselor Porţii. Din ansamblul analizei politicii externe a Moldovei autorul scoate în relief acţiunile întreprinse de Ion Vodă faţă de imperiali şi faţă de poloni, mai ales în momentul cînd succesiunea la coroana polonă a prilejuit o intensă competiţie diplomatică. Dar încercările lui Ion Vodă de a încheia o alianţă antiotomană s-au lovit, în cazul Poloniei, de linia generală a politicii sale externe concretizată în „menţinerea bunelor relaţii" cu Imperiul otoman şi de interesele nobilimii poloneze în Moldova, iar în privinţa imperialilor de „politica mereu şovăielnică" a acestora faţă de turci şi de atmosfera ostilă întreţinută de prezenţa la ei a lui Bogdan Lăpuşneanu şi a boierilor pribegi; cît priveşte celelalte două ţări române, Transilvania şi Ţara Românească, ambele tributare turcilor, un sprijin din partea lor nu era posibil aşa „încît, subliniază autorul, eforturile domnului de a găsi aliaţi împotriva otomanilor nu au dat rezultate"; de aceea „la izbucnirea luptei, în afara unui corp de cavalerie cazac, oastea moldoveană şi voievodul ei s-au găsit singuri" (p. 133). În aceste condiţii, sarcina Moldovei şi a voievodului Ioan în războiul antiotoman a fost considerabil îngreuiată. Acestei probleme îi este consacrat penultimul capitol, al VI-lea, intitulat *Lupta împotriva turcilor.* Pe baza izvoa-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relor cunoscute, utilizate de cercetătorii anteriori şi a altora nefolosite pînă în prezent, sînt descrise aci împrejurările în care Poarta a hotărît mazilirea lui Ion Vodă, pregătirile militare ale voievodului, luptele de la Jilişte, iezerul Cahulului şi Roşcani, trădarea boierimii, vitejia în luptă a pedestrimii şi a voievodului ei precum şi cumplita prădare a Moldovei de către tătari după uciderea domnului moldovean. Descrierea acestora este însoţită de o temeinică analiză a tacticei şi strategiei moldovenilor, a rezultatelor militare şi politice ale acestor lupte, a cronologiei lor, a structurii sociale şi numerice a oştirii moldovene, a cauzelor şi consecinţelor trădării marii boierimi, a poziţiei celorlalte categorii sociale faţă de aceste lupte şi, în sfîrşit, a importanţei războiului antiotoman în istoria poporului român. Aşadar, toate problemele pe care le ridică războiul antiotoman din 1574 sînt discutate de autor în acest capitol şi, trebuie să subliniem, toate îşi găsesc rezolvarea pe măsura importanţei lor.

Este foarte justă reluarea de către autor a ideii lui Hasdeu de a trata, în ultimul capitol al monografiei despre Ion Vodă, încercările, dintre care unele reuşite, ale urmaşilor acestui voievod de a ocupa scaunul Moldovei, întrucît acţiunile acestora reprezintă o continuare firească a domniei lui Ion Vodă, un epilog al ei. Dinu C. Giurescu descrie, încercînd a le şi data, împrejurările în care a intrat în Moldova, pentru a ocupa scaunul ţării, pretendentul Creţul, încercarea similară încununată de succes, după una nereuşită, a lui Nicoară Potcoavă, scurta domnie a acestuia şi semnificaţia ei, victoriile asupra lui Petru Şchiopul ale celuilalt frate a lui Nicoară, Alexandru, şi, în sfîrşit, acţiunea eşuată a fiului celui de al doilea, Constantin. Pornind în mod just de la analiza situaţiei interne a Moldovei din vremea lui Petru Şchiopul, a cărui domnie „a însemnat... stăpînirea nestingherită a boierimii şi a clerului asupra ţării" (p. 187), autorul arată cauzele care au dus la reuşita unora dintre aceste încercări: existenţa în ţară a unei puternice nemulţumiri faţă de domnia lui Petru Şchiopul dominată de marea boierime şi, ca atare, sprijinirea de către mase şi o parte din boierimea mică şi mijlocie a acţiunilor militare ale acestor pretendenţi; totodată, împrejurările generale externe defavorabile şi ostilitatea marii boierimi faţă de aceşti pretendenţi au făcut ca succesul încercărilor de mai sus să nu fie de durată.

Faima lui Ion Vodă şi adeziunea ţării, cu excepţia marii boierimi, la încercarea de a ocupa scaunul Moldovei de către oricare pretendent care pomenea o legătură de sînge cu viteazul voievod a determinat pe mulţi aspiranţi la domnia în această ţară să invoce o asemenea filiaţie. Trecerea în revistă de către autor a acestor pretendenţi este de asemenea binevenită, deoarece aceste încercări reprezintă o continuare a celor menţionate mai sus şi, împreună, ne întregesc imaginea prestigiului pe care l-a avut în epocă personalitatea voievodului. Am putea adăuga aci că tradiţia viteazului domn era destul de puternică în Moldova şi după aproape douăzeci de ani de la data cînd ultimul pretendent menţionat de autor, pribeagul din Saxonia, Ioan Bogdan, intenţiona să-şi încerce norocul la scaunul Moldovei în numele unei legături de rudenie cu voievodul ucis la Roşcani. După cum ne informează cronicarul ardelean Hegyes, pe la începutul anului 1617, un alt pretendent la domnia Moldovei care trăise cîţiva ani prin mănăstiri şi pe la graniţă recrutîndu-şi adepţi, auzind de o răscoală a orheienilor se înfăţişă răsculaţilor şi „dezvăluindu-şi" acestora descendenţa directă din Ion Vodă, ei îl acceptară în fruntea lor şi porniră apoi cu el asupra capitalei ţării pentru a lua domnia. Aici, căzînd într-o cursă întinsă de marele logofăt, care ţinea locul domnului plecat la Suceava, fu făcut prizoner împreună cu mulţi dintre susţinătorii săi „cei mai nobili", pentru ca apoi să fie tăiat de Radu Mihnea (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, vol. V, p. 574—575).

Cartea se încheie cu un indice general şi cu o „listă de figuri" în care se dau explicaţii binevenite la reproducerile din cuprinsul monografiei. Ilustraţiile selectate de autor sînt semnificative şi, spre deosebire de cele din alte cărţi tipărite în aceeaşi editură, sînt, din punct de vedere al execuţiei tehnice, de calitate excelentă. Nu găsim însă justificată reproducerea portretului lui Ion Vodă din monografia lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hasdeu, mai ales că şi autorul lucrării recenzate bănuieşte că „se datoreşte, probabil, talentatului de desenator" al învăţatului istoric (p. 104 nota 132). Cunoscînd falsurile patriotice ale lui Hasdeu, povestea însăilată de el asupra unui tablou pe care nu se ştie cine l-a văzut şi despre al cărui presupus „original" repetă „nu ştim, nu ştim, nu ştim" n-ar trebui să ne mai trezească îndoieli asupra falsităţii lui (G. Călinescu a afirmat-o hotărît de mult, vezi *Istoria literaturii române de la origine pînă în prezent*, Buc., 1941, p. 323 şi 328). Tratatul de istorie a României, pe bună dreptate, nu-l mai reproduce.

Scrisă, în general, cu multă atenţie, cartea lui Dinu C. Giurescu conţine totuşi cîteva inadvertenţe, pe care, deşi puţine, nu socotim nepotrivit a le semnala. Menţionăm că, în cazul în care cifra 5 nu e tipărită greşit, afirmaţia autorului că numai cinci dintre marii dregători a lui Ion Vodă au făcut parte din sfaturile domneşti ale voievozilor anteriori este contrazisă de alta în care numărul acestora este de şase, adică cel adevărat, dacă avem în vedere enumerarea lor nominală de aci (p. 73). O situaţie similară se întîlneşte şi în cazul menţionării de către autor a numărului de documente cunoscute de la Aron Vodă; la p. 95 se consemnează 43 de documente (numărul real; vezi enumerarea lor la p. 95, nota 97), iar la p. 97 suma lor e trecută greşit ca fiind de 42 de acte (mai semnalăm autorului existenţa unui act, inedit, din 1572 martie 8, la Arh. St. Iaşi, DCCCI, p. 114, v., copie slavă). Consemnăm, de asemenea, o inconsecvenţă, călugărul Molodeţ, unul din clericii ucişi din porunca domnului (p. 68) este identificat, cu probabilitate, în persoana egumenului mănăstirii Slatina (p. 86), pentru ca, peste trei pagini, identificarea să devină, nejustificat, certă (p. 89); mai observăm două inadvertenţe: în hrisovul din 17 februarie 1573 domnul nu e, cum se afirmă în lucrare, şi judecător şi parte (p. 88), ci are numai prima calitate, iar locul de adunare a oştirii moldovene nu putea fi „cîmpia din jurul Iaşilor" (p .139), pentru motivul că acest oraş nu e înconjurat de o cîmpie, ci de dealuri.

După cum dovedeşte lucrarea pe care o recenzăm, autorul este posesorul unui stil pe cît de sobru pe atît de alert, amintind, de ce să n-o spunem, de sobrietatea stilistică a lui C. C. Giurescu, dar depăşind-o în vioiciune pe aceasta, ceea ce face din monografia de faţă şi o lectură foarte plăcută.

În ansamblu, monografia lui Dinu C. Giurescu, foarte sistematic alcătuită, sintetizează, în cele şapte capitole ale sale, toate aspectele domniei lui Ion Vodă. Fie că autorul prezintă izvoarele şi istoriografia problemei (cap. I) ori urmăreşte viaţa zbuciumată a lui Ion Vodă pînă la obţinerea domniei (cap. al II-lea şi al III-lea), fie că descrie luptele contra turcilor (cap. al VI-lea) şi încercările urmaşilor săi de a domni în Moldova (cap. al VII-lea) sau analizează, pentru întîia oară în mod complet, politica internă şi externă a voievodului (cap. al IV-lea şi al V-lea), aprecierile şi concluziile sale sînt întotdeauna demne de reţinut. Orice fapt şi informaţie documentară din izvoare, precum şi orice opinie exprimată de vreun istoric anterior, ce merită să reţină atenţia cercetătorului domniei lui Ion Vodă, sînt analizate, amendate sau respinse argumentat cu un remarcabil discernămînt critic, aşa încît fiece concluzie a autorului este rezultatul unei interpretări riguros ştiinţifice. De aici ţinuta ştiinţifică a întregii lucrări, ceea ce o face indispensabilă cercetătorului istoric. Cea de a doua calitate fundamentală a monografiei rezidă în supleţea cercetării şi rezultă din analiza logică, sistematică, întotdeauna la obiect şi, de reţinut, în permanenţă echilibrată a faptelor şi fenomenelor istorice făcută de autor într-un limbaj sobru, clar şi precis, ceea ce face ca monografia să fie accesibilă şi unui cerc mai larg de cititori. Dacă lucrarea lui Hasdeu despre Ion Vodă „a marcat o etapă în evocarea şi înţelegerea cîrmuirii lui Ion Vodă" (p. 201), monografia de faţă, prin calităţile arătate, reprezintă o contribuţie remarcabilă adusă la cunoaşterea ştiinţifică a acestei domnii. Este şi motivul pentru care cartea a fost primită cu deosebit interes de cititori, epuizîndu-se repede şi făcînd în acest fel necesară o nouă ediţie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RONALD SYME, *The wrong Marcius Turbo*, în „The Journal of Roman Studies", LII, 1—2, 1962, p. 87—96.

Un studiu anterior al cunoscutului savant englez R. Syme, *The Consulat in absence* (JRS, XLVIII, 1—2, 1958, p. 1—9) se încheia arătînd situaţia grea de la începutul domniei lui Hadrian şi ascensiunea rapidă, în condiţii de tulburări interne şi de nesiguranţă, la graniţele imperiului roman, a cavalerului Q. Marcius Turbo. Cu aceiaşi ocazie, autorul semnala că o înregistrare integrală a guvernărilor din anii 115—120 ar fi deosebit de instructivă. Descoperirea, într-un timp relativ scurt, a unor inscripţii în care apare numele Marcius Turbo i-a oferit lui R. Syme prilejul de a reveni asupra unor probleme din quinqueniul amintit. În studiul de faţă autorul se ocupă la început de *Q. Marcius Turbo*, apoi de «falsul» Marcius Turbo, adică de *T. Fl. Priscus Gallonius Marcius Turbo* şi în continuare de ceilalţi omonimi.

Cariera puţin obişnuită urmată de Q. Marcius Turbo, cel care în 114, primul an al războiului lui Traian cu parţii, era doar comandant al flotei din Misenum, pentru ca în 119 să fie numit prefect al pretoriului, a stîrnit un interes legitim. În literatura de specialitate persistă încă unele îndoieli şi dificultăţi relativ la reconstituirea rolului pe care l-a avut Turbo în evenimentele politice, precum şi în ceea ce priveşte sarcinile sale militare din anii 114—119. Astfel, din informaţiile lui Eusebius (*Historia ecclesiastica*, IV, 2, 4) rezultă că Turbo a comandat represiunile împotriva răsculaţilor din Iudea, Egipt şi Cyrenaica. Sînt însă unele dificultăţi în stabilirea cu exactitate a funcţiei deţinute de acest comandant, ca şi relativ la data la care au avut loc evenimentele respective. Aceste dificultăţi sînt datorate cunoaşterii incomplete a succesiunii guvernatorilor Egiptului (M. Rutilius Lupus era încă în funcţie în ianuarie 117 iar Q. Rammius Martialis este atestat în august 117), din lipsa de dovezi referitoare la expediţia pe care Marcius Turbo ar fi trebuit să o conducă, precum şi la lipsa de precizie a datei la care plasează Eusebius începutul misiunii lui Turbo.

Referindu-ne la prima dintre aceste funcţii, remarcăm că A. Stein data între ian.—aug. 117 guvernarea în Egipt a lui Q. Marcius Turbo [1]. R. Syme consideră că pînă la descoperirea unui nou document, care să permită clarificarea deplină a situaţiei, deţinerea prefecturii Egiptului de către Turbo rămîne numai un postulat.

Autorul trece apoi la analiza misiunilor primite de Turbo din partea lui Hadrian. Simpla menţiune din SHA., *Vita Hadriani*, 5, 8; 6, 7, privind sarcina ce o primise Turbo de a înfrînge răscoala din Mauretania, fără a se specifica dacă este vorba de Mauretania Caesariensis ori Tingitana sau amîndouă unite sub acelaşi procurator, apare desigur ca insuficientă. Luînd în consideraţie tulburările existente în Tingitana din anii premergători morţii lui Traian, titlul de *procurator pro legato* purtat de guvernatorul *P. Besius Betuinianus* (CIL, VIII, 9990=ILS 1352), ca şi succesiunea guvernatorilor din cele două Mauretanii, R. Syme crede că provincia lui Turbo putea fi Mauretania Caesariensis, în care l-a urmat *L. Seius Avitus* în 118.

În prima parte a lucrării se acordă o atenţie deosebită problemelor referitoare la comanda specială a lui Turbo în provinciile dunărene, deţinută cînd Hadrian se mai afla în aceste regiuni, precum şi după plecarea împăratului. Sfera activităţii sale cuprindea la început Pannonia Inferior şi Dacia, iar după plecarea împăratului a fost limitată la cea din urmă. Schimbările operate de Hadrian în Pannonia şi misiunea excepţională acordată unui om din rangul ecvestru apare justificată, dacă ţinem seama că acesta avea de lichidat atacul iazygilor, de încheiat pacea cu roxolanii şi de consolidat stăpînirea romană în Dacia.

[1] A. Stein, *Die Präfekten von Ägypten in der römischen Kaiserzeit*, Berna, 1950, p. 59—60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La toate acestea se adaugă conspiraţia celor patru generali ai lui Traian, împotriva cărora Hadrian ia măsurile cunoscute. Întreaga situaţie ne arată că Hadrian simţea nevoia unor prieteni, cei mai indicaţi, cu excepţia lui Turbo, fiind desigur aleşi dintre legaţii consulari.

Autorul se opreşte în continuare asupra situaţiei din Dacia care, după cucerire, a devenit «o mare garnizoană». Datorită numeroaselor unităţi ce staţionau aici (leg. IV Fl. f., XIII gem. şi pentru scurt timp probabil I adiutr.) provincia a fost încredinţată guvernatorilor de rang consular. Enumerîndu-i, R. Syme presupune că pe lîngă *D. Terentius Scaurianus* (106—110) şi *C. Avidius Nigrinus* (112—117) au mai putut fi unul sau doi guvernatori. Ultimul dintre legaţii consulari a fost *C. Iul. Quadratus Bassus* (117). Cavalerului Marcius Turbo i-a revenit sarcina desăvîrşirii noii organizări a provinciei bifurcate.

Referitor la menţiunea din SHA, *Vita Hadriani*, 6, 7 că exercitînd comanda excepţională la Dunăre, Marcius Turbo a purtat titlul de prefect al Egiptului, R. Syme crede că scriitorului antic îi era penibil să spună că Turbo a fost investit cu un rang echivalent acelui de prefect al Egiptului, ceea ce ar putea fi acceptat destul de uşor. Încercînd să definească în limba ierarhiei oficiale titlul amintit, R. Syme este de părere că *pro legato* ar fi termenul cel mai potrivit prin simplitatea şi precizia sa.

Lucrarea aduce date noi în special prin discutarea textelor epigrafice despre Q. Marcius Turbo sau a acelor care îi sînt atribuite. Inscripţia de la Sarmizegetusa ne păstrează numele său complet, care este *Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus* (*CIL*, III, 1462=ILS, 1324), la care ar mai putea fi adăugat *Gallonius* la cognomenul Fronto. Urmează apoi fragmentul găsit la Rapidum în 1911 („Annè Êpigraphique, 1911, 108), prin care cunoaştem un nou procurator al Mauretaniei Caesariensis anume *T. Fl. Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo*. O nouă inscripţie găsită în 1931 la Caesarea din Mauretania arată că acesta aparţinea tribului *Palatina*. Un fragment găsit ulterior în aceeaşi localitate este partea dreaptă a aceleiaşi inscripţii. Fragmentele au fost publicate împreună de L. Leschi în CRAI, 1945, p. 145 („AnnÊp.", 1946, 113). Reproducerea aici a lecturii lui Leschi este strict necesară, deoarece ea constituie baza discuţiei.

T. FL. T. FIL. PALATIN. *[PRISCO. GALLO]*NIO. FRONTONI. Q. *M[AR]*CIO, TURBONI. PR*[AEFECT. PRAET. PR]*OC. PROLEG. PROVINC*[IAE]* MAURETAN CAES *[ET TINGIT. PRAEF. A]* EG. ET PRAEF. PROV. DAC*[IAE]* INFERIORIS. PRO*[C. PROV. MAUR. CAES]*PROC. XX HEREDI*[TAT]* PROVINCIAE*[SYRIAE PALEST]*INAE. PROC. ADCEN *[SUS. . . .]*.

La atribuirea inscripţiei lui Marcius Turbo ca şi la datarea ei, Leschi a pornit probabil de la numirea acestuia de către Hadrian în funcţia de prefect al pretoriului.

Faţă de lectura de mai sus, încă de la început şi-au manifestat îndoiala E. Byrlei, H. G. Pflaum şi W. Seston. La rîndul său, R. Syme argumentează că lectura dată de L. Leschi este inacceptabilă din următoarele considerente: 1⁰. diferitele funcţii sînt în contradicţie cu misiunile lui Turbo prea depărtate pentru a fi stabilite între 114—119; 2⁰. funcţia de procurator cu răspunderea *vicesima hereditatium* în Syria Palestina nu poate fi plasată înainte de Hadrian, el fiind presupusul autor al acestei schimbări; 3⁰. apariţia numelui Syria Palestina în locul vechei denumiri Iudaea, demonstrează R. Syme, nu poate fi pusă înainte de noul statut impus provinciei în 129 sau 130. Este preferabilă, după autor lectura *[PRO L]EG.* în loc de [PRAEF. A]EG „nu numai prin ea însăşi, ci şi printr-o originalitate contestabilă a legării Egiptului de Dacia Inferior".

La această argumentare se adaugă şi noua inscripţie găsită la Cyrrhus (*Syria*, XXX, 1953, p. 247), dedicată lui *Q. Marcio C. fil. Tro. Frontoni Turboni Publicio Severo domo Epidauro*. Prin indicarea tribului *Tromentina* şi a oraşului de origine, Epidaurus din Dalmaţia, atribuirea inscripţiei de la Caesarea lui Q. Marcius Turbo trebuie definitiv respinsă. Inscripţia de la Cyrrhus este valoroasă şi prin aceea că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne dezvăluie cariera timpurie a lui Marcius Turbo pînă la comanda flotei din Misenum.

Cunoscînd funcţiile deţinute de Turbo pînă în 114, ca şi cele deţinute de Hadrian, autorul încearcă să stabilească împrejurările în care cei doi s-ar fi putut cunoaşte.

Considerînd personalitatea lui Marcius Turbo conturată clar, în măsura în care ştirile epigrafice şi literare o prezintă, R. Syme revine la celălalt Marcius Turbo şi anume la *T. Fl. Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo*, pentru a cărui funcţii caută să dea o datare aproximativă. Punctul de plecare este bineînţeles inscripţia de la Caesarea. Rîndurile 1 şi 4 a căror completare este sigură, distanţele între litere fiind egale, oferă indicii pentru spaţiul de completat din celelalte rînduri. Reconstituirea funcţiilor lui T. Fl. Priscus, oglindind o carieră ecvestră de tip superior, poate ajuta şi pentru datarea unor evenimente din timpul lui Antoninus Pius. Enumerînd funcţiile ce le-a deţinut de la misiunile mai mici, ce le-ar fi putut îndeplini în cariera sa timpurie, aminteşte apoi titlul de *proc. ad census* a unei provincii şi *proc. vicesime hereditatium provinciae Syriae Palestinae*. Pentru completarea golului din r. 4 există desigur diferite posibilităţi. Funcţia de procurator într-o sexagenaria sau mai curînd centenaria, în Dacia Inferior, pare destul de verosimilă. În sprijinul acestei ipoteze vine şi diploma din anul 140 (*Klio*, 37, 1959, p. 194), în care figurează trei ale şi nouă cohorte, ceea ce reprezintă un efectiv militar destul de mare.

R. Syme insistă în mod deosebit asupra funcţiei de *pro legato et praefectus* în Dacia Inferior. În atribuirea acesteia autorul porneşte de la acceptarea completării propuse pentru r. 3, *[PRO L]EG* în loc de [PRAEF. A]EG cum citise Leschi. Detaliul [PRO L]EG este decisiv şi pentru datare, căci adăugat la titlul unui procurator implică prezenţa trupelor legionare, fapt considerat ca cel mai clar semn a unei situaţii tulburi. Completarea rîndurilor 3—4 ar fi deci:

MAURETAN CAES*[AR. PROC. PROL]*EG ET PRAEF. PROV. DAC*[IAE]* INFERI-
ORIS PRO *[C.*]PROC. XX HEREDI*[TAT]*.

Termenul *PRAEF.* ce apare aici în plus era folosit iniţial pentru denumirea guvernatorilor ecvestri. Termenii *PROC. ET PRAEF.* apar uniţi pentru guvernatorii Sardiniei în timpul lui Vespasian şi Domiţian şi chiar mai tîrziu.

În Dacia au avut loc două războaie sub Antoninus Pius; primul la începutul domniei, celălalt către sfîrşitul ei. Bazat pe ştirile literare ca şi pe ultimele descoperiri arheologice şi numismatice din ţara noastră, R. Syme consideră că T. Fl. Priscus a fost guvernator al Daciei Inferior între anii 142—145, fiind precedat deci de ceilalţi procuratori cunoscuţi: Plautius Caesianus (anul 129), T. Fl. Constans (anul 138) şi Iul. Fidus Aquila (anul 140).

S-a presupus că *T. Fl. Priscus Gallonius Marcius Turbo* din inscripţia de la Caesarea este primul dintre guvernatorii identificaţi ai Daciei Inferior, iar limita cronologică în care putea fi plasată guvernarea acestuia a fost fixată după 119 şi înainte de 129[2]. Socotim însă argumentarea lui R. Syme ca edificatoare pentru a-l considera pe T. Fl. Priscus Gallonius Marcius Turbo nu primul, ci printre ultimii dintre guvernatorii Daciei Inferior. *Procurator pro legato* al Mauretaniei Caesariensis ar fi urmat deci în anul 145, după plecarea din Dacia Inferior.

În partea ultimă, recapitulînd ştirile ce pot fi atribuite lui *Q. Marcius Turbo (Gallonius) Fronto Publicius Severus* şi *T. Flavius T. f. Pal. Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo*, aminteşte pe ceilalţi omonimi. Aceştia sînt: *T. Flavius (? T.f.) Pal. Longinus Q. Marcius Turbo*, legat al Moesiei Inferior în 155, al cărui părinte natural ar fi fost decurion în trei oraşe din Dacia (ILS, 7141); *C. Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo* legat al Traciei în 145; *C. Gallonius C.f.Q. Marcius? Turbo* şi în sfîrşit *L. Gallo[nius]*. Desigur s-au făcut ipoteze asupra gradelor de rudenie ce ar fi putut exista între ei. Presupunerea că Q. Marcius Turbo ar fi fost

[2] M. Macrea, în *Istoria României*, I, Buc., 1960, sub redacţia C. Daicoviciu, p. 354—355.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părintele adoptiv a lui *T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo guvernatorul* Daciei Inferior şi al Mauretaniei Caesariensis şi a lui *T. Fl. Longinus Q. Marcius Turbo* se loveşte de unele dificultăţi. *T. Flavius*, găsindu-se la începutul fiecărui nume, sugerează mai curînd că cei doi au fost adoptaţi de un libert al dinastiei Flavilor.

Prin problemele ce le rezolvă sau pe care le pune în discuţie, recentul studiu al savantului englez aduce contribuţii preţioase la istoria Daciei romane. Astfel, în afară de îmbogăţirea informaţiilor despre Q. Marcius Turbo, prin noua lectură ce o propune pentru inscripţia de la Caesarea aduce schimbări în titulatura lui T. Fl. Priscus guvernator al Daciei Inferior ca şi cronologia acestei guvernări. Se presupunea că Dacia Inferior a fost condusă de un *procurator Augusti vice praesidis*, din ordinul ecvestru. După publicarea inscripţiei de la Caesarea, în lectura lui L. Leschi, s-a considerat că Dacia Inferior nu a fost organizată de la început ca o provincie procuratorială, ci ca una guvernată de *praefectus*. S-a ajuns la aceste concluzii, considerînd pe T. Fl. Priscus primul dintre guvernatorii cunoscuţi ai Daciei Inferior. Acceptarea lecturii date de R. Syme inscripţiei de la Caesarea impune unele modificări. Astfel, dacă, pînă la T. Fl. Priscus, guvernatorii Daciei Inferior purtau titlul de *procurator Augusti*, T. Fl. Priscus este primul care are titlul de *procurator Augusti pro legato et praefectus*. Noua denumire a guvernatorului din Dacia Inferior este pusă în legătură cu operaţiile militare din anii săi de guvernare. A doua schimbare se referă la perioada în care a fost T. Fl. Pricus guvernator al Daciei Inferior ce trebuie plasată acum între anii 142—145.

Silviu Sanie

S. N. EISENSTADT, *The Political Systems of Empires*, The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Ltd., London, 1963, XIX + 524 p.

S. N. Eisenstadt întreprinde o analiză sociologică comparativă a sistemelor politice din acele societăţi pe care le numeşte „imperii birocratice istorice". Cum traducerea literală a termenilor nu redă noţiunea exactă, este necesară precizarea că autorul cuprinde în sfera cercetării sale numai anumite state centralizate, cu o organizare politico-administrativă complexă şi mai mult sau mai puţin unitară. Din punctul de vedere al autorului, ele sînt „istorice", întrucît, în dezvoltarea istorică, reprezintă un tip intermediar în raport cu organizaţiile statale „tradiţionale", mai puţin dezvoltate, şi cu statele „moderne", mai dezvoltate şi mai complexe. Este vorba aşadar de marile state anterioare celor capitaliste.

Printre marile state centralizate aparţinînd tipului „istoric", autorul consideră: vechile imperii egiptean şi babilonian, imperiul chinez dintre perioadele Han şi Ţzin, statul persan al sasanizilor, statele eleniste, imperiile roman şi bizantin, unele state indiene (Gupta ş. a.), califatele, imperiul otoman, statele absolutiste din Europa, imperiile coloniale hispano-american, francez şi cel britanic din India. Autorul exclude din cercetarea sa unele state, cum ar fi statul feudal japonez şi statele constituite pe continentul african înaintea împărţirii lui coloniale. Aria largă a analizei sociologice pe care o încearcă asupra unor formaţii statale atît de variate apărute în istoria omenirii nu justifică această excludere sau omisiune.

Bazat pe o bogată informaţie istorică, S. N. Eisenstadt analizează organizarea acestor state cu diferenţe specifice atît de profunde şi ample, încercînd să descopere elemente esenţiale comune unor sisteme politice care au existat în orînduirea sclavagistă şi în feudalism pînă la formarea statelor capitaliste.

Partea întîia a lucrării tratează despre „Condiţiile de dezvoltare a sistemelor politice din statele centralizate istorice (anterioare celor capitaliste)". Autorul por-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neşte în cercetarea sa de la premisele juste că sistemul politic este o parte importantă din organizarea societăţii şi că el se dezvoltă, funcţionează şi se menţine în cadrul anumitor condiţii sociale. El nu consideră însă în mod ştiinţific organizarea şi activitatea politică drept fenomene suprastructurale legate direct şi determinate de baza economică a societăţii. Pentru S. N. Eisenstadt, organizarea economică, politică, religioasă, culturală şi socială sînt componente egale ale societăţii, fenomene coexistente care în jocul inter-relaţiilor lor pot avea — oricare dintre ele sau mai multe împreună — rolul determinant în dezvoltarea societăţii.

În sistemele politice ale statelor care fac obiectul analizei sale, autorul găseşte ca trăsătură principală „autonomia limitată" a sferei politice. El înţelege prin această noţiune: dezvoltarea unor teluri politice autonome de către conducători şi, în oarecare măsură, de către participanţii la lupta politică; dezvoltarea unei diferenţieri limitate în ce priveşte activitatea şi rolurile politice; încercarea de a organiza comunitatea politică într-o unitate centralizată; dezvoltarea unor organizaţii specifice de administraţie şi de luptă politică.

Autonomia sferei politice în societăţile respective contribuia la generalizarea puterii înăuntrul lor, adică la extinderea participării în activitatea politică. Totodată această autonomie era „limitată" prin persistenţa unor elemente proprii unui tip anterior de societate: nevoia conducătorilor de a-şi întemeia autoritatea pe o legitimitate religioasă-tradiţională; apartenenţa membrilor la comunităţi locale tradiţionale care mai continuau să exercite anumite roluri politice.

Dezvoltarea, instituţionalizarea şi menţinerea sistemului politic în aceste state se realiza prin două categorii de condiţii: interne, constînd din aspiraţiile şi activităţile conducătorilor către ţeluri politice autonome, proprii; externe, constînd în diferenţierea structurii sociale. Diferenţierea se manifesta prin apariţia diverselor „grupuri" înăuntrul „straturilor" mijlocii şi superioare ale societăţii, prin distincţia între „producători" şi „consumatori", prin dezvoltarea unor activităţi şi orientări care depăşeau cadrul grupărilor tradiţionale. Diferenţierea structurii sociale crea „resurse libere" — mînă de lucru, resurse economice, suport politic şi activităţi culturale —, precum şi un „rezervor de putere generalizată în societate". „Resursele libere" şi „generalizarea puterii" erau necesare conducătorilor în stabilirea ţelurilor şi activităţilor politice autonome şi creau posibilitatea instituţionalizării activităţii politice.

Autorul se situează pe poziţii idealiste, neştiinţifice. El explică dezvoltarea sistemelor politice din statele centralizate anterioare celor capitaliste prin ţelurile politice ale conducătorilor şi prin adîncirea diferenţierilor sociale. Procesul diferenţierii sociale nu rezultă din dezvoltarea modului de producţie, din apariţia unor noi relaţii de producţie; el constă în ramificarea tot mai complexă a societăţii în feluri te grupări şi straturi.

Partea a doua a cărţii tratează despre „Condiţiile de perpetuare a sistemelor politice din statele centralizate istorice (anterioare celor capitaliste)". S. N. Eisenstadt consideră că perpetuarea sau schimbarea sistemelor politice din aceste state este în funcţie de raporturile dintre „conducători" şi „marile grupuri sau straturi". În concepţia sa, societatea apare pulverizată în diferite grupuri, între care se stabileşte un păinjeniş de relaţii în cadrul luptei politice. Străin de noţiunea de clasă, autorul vede în societăţile examinate numai o elită conducătoare — recrutată din diferite straturi sociale — şi aceste straturi sociale — care sînt: aparatul administrativ, armata, aristocraţia, grupurile culturale şi religioase, elitele profesionale, grupurile urbane, mica nobilime şi ţărănimea. Conducătorii urmăresc stabilirea şi menţinerea unei organizări politice unificate şi centralizate sub puterea lor şi obţinerea resurselor necesare lor de la diferitele pături sociale. În acest scop ei desfăşoară o activitate politică în diferite domenii ale vieţii sociale (economic, juridic, militar, cultural etc.). Grupurile sociale, potrivit intereselor care variază în raport cu momentul istoric, cu situaţia dinăuntrul lor sau cu conjunctura socială, răspund la politica conducătorilor prin diverse atitudini: opoziţie, pasivitate, aderiune sau extindere şi depăşire a ţelurilor conducătorilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interacţiunea dintre politica elitei conducătoare şi interesele, atitudinele şi obiectivele variate ale grupurilor determină diferitele aspecte ale luptei politice care asigură menţinerea sau provoacă modificarea sistemului politic.

Autorul priveşte transformarea sistemelor politice din societăţile analizate ca rezultat şi ca rezolvare a conflictelor dintre grupuri şi dintre ele şi conducători. El consideră ideile şi activităţile conducătorilor politici şi sociali ai acestor grupuri de o importanţă „crucială" în dirijarea proceselor de schimbare politică. Schimbările sînt, pentru autor, de diferite tipuri: de adaptare la premisele şi instituţiile sistemului politic existent; schimbări marginale; schimbări totale. Primele două nici nu sînt, de fapt, transformări ale sistemelor politice; „schimbările totale" sînt modificări „în normele de bază, în simbolurile şi valorile sistemului politic", dar autorul se fereşte să le identifice cu revoluţiile.

Poziţia neştiinţifică a lui Eisenstadt se vădeşte în felul cum concepe statele analizate de el. Acestea nu sînt categorii istorice corespunzînd unui anumit mod de producţie şi servind ca instrument de dominaţie unei clase; ele sînt entităţi înăuntrul cărora procesele politice se desfăşoară pe un plan suspendat, independent de baza economică. În interiorul lor nu se înfruntă clase, ci conducători şi conduşi, o multitudine de grupuri şi straturi antrenate de lideri care joacă un rol istoric determinant. Ca şi alţi sociologi burghezi, S. N. Eisenstadt absolutizează rolul grupurilor în societate; el reduce societatea la raporturile dintre acestea, neglijînd dependenţa lor de ordinea existentă.

Concluzia autorului este că în statele moderne se continuă şi se adînceşte procesul de diferenţiere social-politică şi de generalizare a puterii politice constatat la statele centralizate pe care le-a analizat. Sistemele politice moderne „se caracterizează prin ştergerea deosebirii dintre ţelurile conducătorilor şi aspiraţiile politice ale celor conduşi şi prin dezvoltarea instituţiilor şi activităţilor politice îndreptate către încorporarea aspiraţiilor sociale şi politice ale diferitelor grupuri înspre aceleaşi ţeluri" (p. 369). Generalizarea puterii s-ar extinde pînă la deplina participare a diferitelor grupuri în activitatea de organizare şi conducere a societăţii. Prin concluzia cărţii sale, S. N. Eisenstadt apare ca susţinător al tezei burgheze neştiinţifice, potrivit căreia statul ar fi o organizaţie politică deasupra claselor.

Lucrarea este completată de tabele analitice care ilustrează textul cu numeroase date referitoare la societăţile analizate. Ele însă nu pot cuprinde întreaga complexitate a realităţii istorice şi nu pot împiedica riscul unui anumit arbitrar.

Autorul a parcurs o bibliografie sociologică şi istorică amplă, din care însă lipsesc lucrările publicate în ţările socialiste.

Cartea lui S. N. Eisenstadt, care este adeptul concepţiei idealiste a sociologului german Max Weber şi al teoriilor sociologice recente din S.U.A., prezintă interes pentru sociologii şi istoricii preocupaţi de cercetarea şi critica ştiinţifică a concepţiilor sociologice burgheze şi a interpretărilor istoriei universale în occident.

Tiberiu Popescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE ÎN 1965

Îndeplinirea cu strictețe a planurilor de cercetare științifică, atît sub raportul unei cît mai complete documentări a temelor, cît și a respectării termenelor de predare a lucrărilor, a constituit principalul obiectiv urmărit de cercetătorii Institutului.

Temele aflate în cercetarea sectoarelor Institutului avînd în vedere stadiul lor de lucru, se pot împărți în trei categorii :

a) Teme aflate în studiu în continuare din anii anteriori (Cultura Cucuteni în lumina săpăturilor de la Trușești, Culturile materiale din epoca bronzului și Hallstatt-ului din Moldova, Cultura materială dacică pe teritoriul Moldovei, Cultura materială romană pe teritoriul Moldovei și relațiile romanilor cu populația autohtonă, Cultura carpică în Moldova, Populația pe teritoriul Moldovei în secolele IV—X, Contribuții arheologice la cunoașterea satului moldovenesc în feudalismul timpuriu și dezvoltat — Secția de istorie veche și arheologie ; Proprietatea feudală în Moldova în secolul XIV pînă în prima jumătate a secolului XVIII-lea, Politica agrară a partidelor burghezo-moșierești din România între 1907—1918, Frămîntări țărănești în Moldova între 1848—1858, volum de documente, Situația economică și politică a României în perioada stabilizării relative a capitalismului, 1923—1928, Ecoul Marii Revoluții din octombrie 1917 în presa din România, bibliografie — Secția de istorie medie, modernă și contemporană).

b) Teme noi înscrise în planul de cercetare științifică a Institutului pe 1965 (Contribuții arheologice la problema orașului moldovenesc în feudalismul timpuriu și dezvoltat — sectorul de arheologie prefeudală și feudală ; Documente privind istoria României, seria A (Moldova), un volum din perioada 1634—1650, Documente referitoare la organizarea fiscală a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Organizarea breslelor de slujitori în Moldova de la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă la Regulamentul Organic, — Sectorul de istorie medie ; Organizarea administrativă a statului român în perioada 1858—1866, Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856, — Sectorul de istorie modernă ; Situația economică și politică a României după primul război mondial, 1919—1922 — Sectorul de istorie contemporană).

c) Teme a căror cercetare s-a încheiat în cursul anului 1965 (Documente privind istoria României, seria A, Moldova un volum din perioada 1634—1650 — Sectorul de istorie medie ; Regulamentul Organic al Moldovei, textul din 1835, ediție critică, cu modificările pînă la 1858 — Sectorul de istorie modernă), urmînd a fi predate Editurii Academiei Republicii Socialiste România sub formă de volume.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cadrul ședințelor de comunicări organizate de Institut au fost prezentate următoarele lucrări :

— C Cihodaru : Date noi privind continuitatea elementului romanic în nordul Dunării ;

— N. Grigoraș : Consiliul bătrînilor și adunarea orașelor în Moldova în secolele XIV—XVIII și atribuțiile lor ;

— M. Petrescu-Dîmbovița : Călătorie de cercetări arheologice în Turcia ;

— A. Florescu : Unele aspecte din istoria străveche a Moldovei din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. ;

— V. Neamțu : Cu privire la mutarea capitalei Moldovei la Iași.

În cadrul Secției de istorie veche și arheologie au mai fost prezentate comunicările :

— S. Sanie : Cîteva observații asupra inscripției CIL 7.954.

— S. Poilici : Depozitul de amfore de la Holboca (Iași).

Un alt număr însemnat de comunicări a fost prezentat de membrii Institutului nostru cu prilejul comemorării a 25 de ani de la asasinarea marelui istoric N. Iorga și la ședințele de de lucru organizate de Secția de istorie a Filialei Iași a Societății de științe istorice și filologice (vezi darea de seamă în numărul de față).

Cu prilejul sesiunii științifice a muzeelor din cadrul Comitetului de Stat pentru Artă și Cultură, care a avut loc la București între 27—29 decembrie 1965, membrii Secției de istorie veche și argheologie au prezentat următoarele lucrări :

— M. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și E. Zaharia : Cercetări arheologice în Moldova din vremea orînduirii comunei primitive pînă în perioada prefeudală inclusiv;

— A. Nițu : Un tip de figurină antropomorfă nedeterminat în plastica neolitică carpato-dunăreană ;

— M. Florescu și G. Constantinescu : Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în lumina cercetărilor din zona sud-vestică a Moldovei ;

— S. Teodor și S. Rață : Contribuția cercetărilor arheologice de la Medeleni la cunoașterea culturii materiale geto-dacice din Moldova în secolele III-II î.e.n. ;

— S. Sanie, Al. Marinescu : Cercetări arheologice în așezările dacice de la Ciolănești din Deal (regiunea București) ;

— I. Ioniță și V. Ursache : Problema ritului de înmormîntare la triburile daco-carpice din Moldova în lumina săpăturilor de la Văleni (regiunea Bacău) ;

— Dan Teodor și Gr. Foit : Importanța descoperirilor arheologice de la Botoșana (raionul Gura Humorului) pentru cunoașterea secolelor V—VI în Moldova ;

— Dan Teodor, V. Căpitanu și Ion Mitrea : Cercetările arheologice de la Mănioaia-Costișa (regiunea Bacău) și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale locale din secolele V—VI în Moldova ;

— Al. Andronic : Cu privire la unele aspecte ale culturii materiale medievale urbane din Moldova ;

— E. Neamțu și Gr. Foit : Tezaurul de obiecte și monede medievale descoperit la Mihășeni (regiunea Suceava) ;

— M. Florescu și V. Căpitanu : Cîteva observații cu privire la sfîrșitul epocii bronzului în lumina săpăturilor din regiunea Bacău.

Pe linia asigurării unei cît mai bune și lesnicioase documentări, în cursul anului 1965 biblioteca Institutului a continuat să se îmbogățească cu numeroase volume comandate în străinătate, sau procurate din țară. Actualmente ea are un număr de 18 500 volume și 6 000 periodice.

De asemenea, filmoteca s-a îmbogățit cu noi materiale prin microfilmarea atît a unor documente aflate în păstrare la Arhivele Statului din țară, cît și cu prilejul călătoriilor de studiu peste hotare făcute în cursul anului de membrii Institutului.

În acest an Institutul de istorie și arheologie și Muzeul de istorie a Moldovei au fost vizitate de următorii oameni de știință străini : Ruth Tingham — cercetătoare la Universitatea din Edinburg, pof. W. M. N. Campion de la Universitatea din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Birmingham, dr. Sofia Hilczerovna din Poznan, Jan Pazdur director adjunct al Institutului de cultură materială din Cracovia, Nicolai Petrovici de la Institutul de istorie din Belgrad și prof. I. A. Fedosov, decanul Facultății de istorie a Universității Lomonosov din Moscova.

Adrian Macovei

CĂLĂTORII DE STUDII ÎN STRĂINĂTATE

Și în anul 1965 un număr de cercetători de la Institutul nostru s-au deplasat în străinătate pentru a participa la manifestări cu caracter științific și, îndeosebi, pntru a efectua cercetări în muzeele și arhivele din mai multe țări.

Evenimentul cel mai important al anului pentru istorici l-au constituit lucrările celui de-al XII-lea Congres internațional de științe istorice, care a avut loc la Viena între 29 august și 5 septembrie. Din Iași au participat conf. univ. Val. Popovici și D. Berlescu, care au făcut parte din delegația țării și N. Corivan șef de secție la Institutul de istorie și arheologie.

În baza, fie a acordurilor de colaborare tehnico-științifice dintre Academia Republicii Socialiste România și alte academii din străinătate, fie pe linia acordurilor culturale ale Ministerului Învățământului superior, s-au deplasat tov. Val. Popovici — directorul Institutului — și N. Corivan — șef de secție — în R. S. Cehoslovacă, tov. prof. M. Petrescu-Dîmbovița — directorul Muzeului de istorie a Moldovei — în Turcia, R. P. Bulgaria și R. S. F. Jugoslavia și tov. conf. J. Benditer — șef de sector — în R. S. F. Jugoslavia.

În călătoria de studii efectuată în R. S. Cehoslovacă, între 12 ianuarie—8 februarie 1965, tov. conf. Val. Popovici a cercetat la Arhivele din Praga, Brno și Bratislava corespondența din 1791 dintre M. Suțu, domnul Țării Românești și generalul austriac Iosif Mittrovsky, cu privire la tratatul de pace turco-austriac, corespondența dintre cavalerul Gentz și domnitorul I. Caragea referitoare la atitudinea Porții față de Austria în cadrul evenimentelor politice din jurul anului 1816, precum și legăturile dintre români și unguri (1848) reflectate în unele documente din arhivele cehoslovace.

Tot cu acest prilej au fost găsite o serie de referiri la procesul Memorandului din 1895, corespondența dintre Ștefan Feimor și Ion Rațiu și cîteva scrisori ale lui Ion Slavici.

Între 21 decembrie 1964 și 10 ianuarie 1965, tov. prof. M. Petrescu-Dîmbovița a făcut o călătorie de studii în R. S. F. Jugoslavia, documentîndu-se asupra obiectelor de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului descoperite în Banatul jugoslav, Voivodina, Srem, Serbia, Croația, Slovenia și Bosnia și asupra materialelor arheologice aflate la muzeul din Belgrad, Novisad, Zemun, Vrsac, Zagreb, Ljubljana și Sarajevo, constatîndu-se cu acest prilej că depozitele de bronzuri de pe teritoriile mai sus arătate cuprind obiecte de origine central-europeană și într-o măsură mult mai redusă de origine italică și transilvăneană, primele fiind mai frecvente în Slovenia și Croația și ultimile în Vojvodina.

În perioada 18 martie—5 aprilie 1965, tov. M. Petrescu-Dîmbovița s-a deplasat în Turcia, în calitate de membru al delegației Ministerului Învățământului.

Cu acest prilej a avut loc un fructuos schimb de opinii cu specialiștii de la Societatea turcă de istorie din Ankara și de la Muzeul de arheologie, precum și cu alte personalități din viața științifică și culturală din capitala Turciei.

S-au efectuat, apoi, deplasări pentru vizitarea monumentelor istorice și a șantierelor arheologice din Ankara, Gordion, Haabektaș, Gülsehir, Cayseri, fostele capitale ale hitiților Kültepe (prima jumătate a mileniului II î.e.n.) și Bogejköy (între 1500 și 1200 î.e.n.), Izmir, Pergamon (renumit prin complexul de locuințe denumit Asklepion

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din vale din sec. II e.n. și ruinele de pe Acropole din perioada elenistică), Magnesia, Didymae, Priene, Ephes, Selçuk, Troia (cunoscută prin așezările suprapuse parțial în nouă straturi, datate între 3 200 î.e.n.—400 e.n.) și Istambul.

Vizita în R. P. Bulgaria, între 4—25 octombrie 1965, a avut drept scop documentarea cu privire la unele probleme de arheologie a orînduirii comunei primitive.

Pe baza materialelor arheologice aflate în muzeele din Sofia, Plovdiv, Stara-Zagora, Kazanlîc, Novo-Zagora, Nesbar, Varna, Tirnovo și Ruse, precum și deplasarea la unele șantiere arheologice de la Sofia, Plovdiv, Karanovo, Nesbar, Ruse și Orven, au fost studiate caracteristicile așezărilor și locuințelor culturii materiale neo-eneolitice de pe teritoriul Bulgariei, legăturile lor cu culturile din aceiași vreme din spațiul carpato-dunărean, culturile materiale din epoca bronzului și Hallstatt-ului descoperite în Bulgaria, tezaurele tracice din secolele IV—III î.e.n. descoperite la Sukovit și Letnița.

Cu prilejul acestor călătorii de studii, tov. prof. M. Petrescu-Dîmbovița a ținut la Institutul de arheologie din Belgrad, la Facultatea de litere din Istambul și la Institutul de arheologie din Sofia o comunicare despre ultimele rezultate ale săpăturilor de la Cucuteni-Băiceni și importanța lor pentru periodizarea culturii cucuteniene.

Tov. N. Corivan s-a deplasat în R. S. Cehoslovacă în perioada 3—24 iunie 1965 în scopul documentării necesare pentru tema „Legăturile românilor cu popoarele din imperiul habsburgic înainte de revoluția de la 1848".

Cu acest prilej a făcut investigații în arhivele și bibliotecile din Praga și Brno, găsind informații interesante despre conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, referiri la evenimentele politice din Țara Românească la începutul secolului XIX aflate în rapoartele lui Hudolist și Gentz adresate cancelarului austriac, care se păstrează în arhiva personală a lui Metternich, informații prețioase la Țările Române între 1821—1848, aflate în colecția ziarului „Prager Zeitung", și un bogat material păstrat la arhivele din Brno referitor la războiul ruso-austro-turc din 1736—1739, care cuprinde informații despre Oltenia și la cel austro-ruso-turc din 1787—1792. Documentele studiate au fost în cea mai mare parte microfilmate, iar microfilmele au fost depuse la filmoteca Institutului.

În călătoria de studii efectuată în R. S. F. Jugoslavia, între 1—23 noiembrie 1965, tov. conf. J. Benditer a făcut cercetări în Arhivele Ministerului de Externe, Arhiva Ministerului Forțelor Armate, în legătură cu relațiile româno-jugoslave între primul și al doilea război mondial. Tot pentru această problemă a mai făcut investigații în fondul Milan Stoiadinovici (arhiva personală și memorii) păstrat la Arhivele Statului din Belgrad.

Cu acest prilej au fost descoperite interesante materiale cu privire la relațiile româno-jugoslave în preajma primului război mondial și la măsurile comune cu caracter militar în cadrul Micii Înțelegeri. Din nefericire, documentele care prezentau un interes deosebit și care formau unul din principalele obiective ale deplasării tov. J. Benditer, și anume arhiva Secretariatului Micii Înțelegeri, au fost distruse în mod barbar de ocupanții hitleriști. Cercetarea istorică a suferit, astfel, o pierdere ireparabilă.

Importante materiale referitoare la relațiile comerciale dintre cele două țări, între primul și al doilea război mondial, au fost cercetate la Arhivele Statului din Zagreb.

Adrian Macovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ACTIVITATEA SECȚIEI DE ISTORIE A FILIALEI IAȘI A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE

În cursul anului 1965, Secția de Istorie a Filialei Iași a S.Ș.I.F. a desfășurat o bogată activitate. Numărul comunicărilor prezentate și varietatea tematicii ca și antrenarea mai largă în activitatea Societății a profesorilor din învățământul mediu sînt, între altele, o dovadă elocventă în această privință.

În cadrul ședințelor de lucru, ținute cu regularitate lunar, au fost prezentate următoarele comunicări, urmate de animate dezbateri:

prof. univ. C. Cihodaru, *Nemeși, curteni și slujitori la originea complexă a răzeșimii în Moldova*;

— lector univ. Gh. Platon, *Masele populare și mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova*;

— asist. univ. V. Cristian, *Activitatea istorică a lui I. Eliade-Rădulescu*;

— asist. univ. V. Russu, *Contribuții la cunoașterea problemei agrare în primii ani ai regimului burghezo-moșieresc (1866—1871)*;

— asist. univ. I. Seftiuc, *România și problema strîmtorilor după primul război mondial (1919—1920)*.

Sesiunea științifică a Filialei Iași a S.Ș.I.F., care a avut loc simbătă 5 i nie 1965, a înscris, în programul Secției de istorie, un număr de șase comunicări. În ședința de deschidere a sesiunii, prof. D. Berlescu a susținut comunicarea *„Probleme actuale ale istoriei moderne și contemporane"*. Alte cinci comunicări au fost prezentate apoi în ședințele Secției de istorie:

— prof. univ. C. Cihodaru, *Continuitatea elementului roman în Dacia după unele izvoare bizantine*;

— lector univ. Gh. Platon, *Din lupta maselor țărănești din Moldova în preajma anului 1848*;

— prof. St. Bujoreanu (Huși), *Un hronograf manuscris la Huși*;

— cerc. șt. I. Saizu și D. Șandru, *Situația minerilor din valea Jiului în anii 1929—1933*;

— asist. univ. I. Agrigoroaie, *Aspecte privind situația țărănimii din România în anii crizei economice din 1929—1933*.

În afara obișnuitelor ședințe de comunicări, au fost organizate două simpozioane. La primul dintre acestea — Călătorii de studii peste hotare — au luat cuvîntul prof. univ. M. Petrescu-Dîmbovița, conf. univ. J. Benditer și lector univ. V. Neamțu. Primul dintre cei care au luat cuvîntul s-a referit la călătoria de studii pe care a făcut-o în R. P. Bulgaria și Turcia; despre scopurile călătoriei făcute în R. S. F. Jugoslavia și R. P. Polonă au informat, în ordinea susmenționată, ceilalți doi vorbitori. Din expunerile făcute a rezultat cu claritate telurile călătoriilor de studii — strîngerea legăturilor cultural-științifice cu țările respective, cercetarea materialelor arheologice din muzee sau strîngerea de informații de arhivă în vederea definitivării unor lucrări privitoare la istoria României. Vorbitorii au subliniat, de asemenea, progresele înregistrate în toate domeniile de țările socialiste vizitate, stăruind, în mod special, asupra activității istorice pe care o desfășoară Institutele de Cercetări Științifice ale Academiilor și Facultăților de Istorie ale Univesităților din statele respective.

Cel de al doilea simpozion — deosebit de interesant și instructiv — a fost consacrat celui de al XII-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la Viena (29 august—5 septembrie 1965). Cu acest prilej au vorbit trei participanți la Congres — profesorii V. Popovici, N. Corivan și D. Berlescu. Multitudinea temelor dezbătute la Congres a obligat pe cei care au luat cuvîntul să treacă în revistă doar principalele probleme care au stat în centrul atenției istoricilor lumii. Prof. Val. Popovici s-a oprit asupra problemei „acculturației", asupra temei „Naționalism și interna-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ționalism în sec. XIX—XX" și asupra contribuției adusă de istoricii români la această însemnată confruntare științifică internațională. Chestiunile referitoare la mișcarea de Rezistență și a Renașterii, la geneza popoarelor și a statelor din Europa Centrală în Evul Mediu, au fost analizate succint de prof. N. Corivan. Prof. D. Berlescu s-a ocupat de problema bazelor sociale și economice ale absolutismului, de chestiunea decolonizării, făcînd, totodată, interesante aprecieri asupra temelor „Bilanțul anului 1815" și „Problemele politice ale primului război mondial".

Conducerea Filialei Iași a acordat o importanță sporită antrenării în activitatea Societății a profesorilor din învățămîntul mediu. În acest scop, un grup de profesori din orașul Iași, bucurîndu-se de sprijinul direct al unor cadre didactice universitare, au pregătit o discuție pe tema „Periodizarea istoriei României", care va avea loc la începutul anului 1966. Pe linia cunoașterii trecutului istoric al fostei capitale a Moldovei, s-a organizat, cu profesorii de istorie, o vizită la Curtea domnească din Iași. Profesorii A. Andronic și Emilia Neamțu, cercetători la Filiala Iași a Acad. Republicii Socialiste România, au dat, la fața locului, explicații competente asupra istoricului curții domnești, prezentînd apoi, la Muzeul de istorie al Moldovei, materialul arheologic recoltat cu prilejul săpăturilor efectuate.

Filiala Iași a S.Ș.I.F. a ținut, de asemenea, o legătură strînsă cu subfilialele sale de la Vaslui și Huși, interesîndu-se în permanență de activitatea pe care acestea o desfășoară. La subfiliala Vaslui, Societatea a organizat un simpozion pe tema „Din trecutul istoric al orașului și raionului Vaslui". Expunerile au fost ținute de prof. C. Cihodaru și A. Andronic.

Activitatea secției de istorie se concretizează și în faptul că tot mai mulți membri ai acesteia sînt prezenți cu valoroase materiale în paginile publicației Societății „Studii și articole de istorie". Astfel, în volumul VII pe 1965 vor apărea studiile tov. Gh. Platon, *„Frămîntări țărănești în Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848"* și a tov. V. Russu, *„Contribuții la cunoașterea problemei agrare la sfîrșitul sec. XIX și la începutul sec. XX. Legea de vînzare din bunurile statului din 1889"*. Tot la redacția revistei Societății se află lucrarea *„Starea de spirit a maselor populare din Moldova în anii dictaturii militaro-fasciste"*, datorată tov. Gh. Ungureanu, I. Saizu și D. Șandru și planificată să apară în volumul VIII pe 1966.

I. Seftiuc

COMEMORAREA A 25 DE ANI DE LA MOARTEA LUI N. IORGA

În acest an, în întreaga țară au avut loc numeroase manifestări închinate marelui istoric, om de cultură și patriot Nicolae Iorga. Iașul științific și cultural, care păstrează încă vie amintirea profesorului N. Iorga, a comemorat, de asemenea, împlinirea unui sfert de veac de la monstruoasa asasinare a strălucitului istoric, ale cărui începuturi pe tărîmul unei îndelungi activități depusă spre imensul folos al științei și culturii românești rămîn legate de orașul nostru. Importante manifestări în această direcție au fost inițiate de către Institutul de istorie și arheologie al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România, Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza" și Filiala Iași a Societății de științe istorice și filologice.

În anul 1965, cercetătorii Institutului de istorie și arheologie din Iași au prezentat mai multe comunicări tratînd aspecte dintre cele mai variate din viața și opera lui N. Iorga. Pornindu-se de la faptul că Iorga a manifestat preocupări pentru cercetarea istoriei naționale și universale, a filozofiei istoriei sau istoriei culturii etc., în programarea respectivelor comunicări s-a urmărit — pe cît posibil — ca să se reliefeze tocmai contribuția uriașă a savantului la elucidarea unor importante

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probleme ținînd de fiecare dintre domeniile amintite. Totodată, nu s-au pierdut din vedere nici acele laturi ale activității sale de luptător neobosit pentru înfăptuirea unor înalte aspirații ale poporului nostru, ca și pentru apărarea libertății și independenței celorlalte popoare amenințate de cotropirea străină.

Seria comunicărilor consacrate lui N. Iorga, prezentate în cadrul Institutului, a fost inaugurată de către conf. univ. J. Benditer. Într-o interesantă comunicare, intitulată *N. Iorga despre utilitatea istoriei*, autoarea s-a oprit asupra uneia din „permanențele" gîndirii istorice a marelui nostru istoric: concepția lui Iorga despre rostul istoricului și, implicit, a operei sale în viața socială. Se arată că Iorga nu concepea imaginea istoricului izolat într-un adevărat „turn de fildeș", veșnic preocupat de problemele stricte ale specialității lui și străin de lupta de zi cu zi a poporului său pentru libertate și progres. Din această concepție a lui Iorga izvora și convingerea lui despre înalta menire a scrierilor istorice în general. Astfel, Iorga era de părere că scrierile istorice trebuie să exprime, într-o perioadă dată, cele mai înalte aspirații ale nației și umanității. „Să scriem și să predăm — spunea el — ceea ce trebuie, lucrurile de care societatea are nevoie și în sensul pe care societatea îl pretinde ca să ne audă și să ne asculte. Să intrăm în lupta care se poate lipsi de noi, poate, dar departe de care noi înșine nu înseamnăm nimic. Pulsul preocupațiilor noastre să bată în ritmul, fie și înfrigurat, al timpului... Să pornim de la societatea contemporană și să revenim la dînsa".

Preocupările de istorie universală ale lui N. Iorga au făcut obiectul atenției tov. N. Corivan, șef de secție, care a susținut comunicarea *„N. Iorga și istoria universală"*. Evidențiind însemnătatea activității marelui istoric în acest domeniu, tov. N. Corivan insistă asupra aportului lui Iorga în studierea acelor probleme de istorie generală în care cercetările lui au rămas fundamentale pînă astăzi: bizantinologie, turcologie, epoca cruciadelor etc. O atenție deosebită a acordat autorul analizei ideilor lui Iorga care au stat la baza lucrărilor lui privind istoria lumii în ansamblu. El a scos în evidență limitele concepției lui Iorga, subliniind totodată laturile pozitive ale gîndirii sale istorice.

O pătrunzătoare analiză a concepției istorice a lui N. Iorga a întreprins cerc. principal D. Ciurea. Așa după cum rezultă și din titlul comunicării susținute, *„N. Iorga și A. D. Xenopol (Afinități și contraste)"*, autorul a urmărit concepțiile și metoda de lucru a lui N. Iorga în paralel cu cele ale lui Xenopol, fostul său profesor la Universitatea din Iași. Cercetînd concepțiile istorice ale lui Iorga și Xenopol, D. Ciurea insistă asupra influențelor pe care le-au exercitat unii reprezentanți de seamă ai istoriografiei europene din veacul al XIX-ea asupra celor doi mari istorici ai noștri. Stabilind existența unor afinități neașteptate în gîndirea filozofică a celor doi istorici români, autorul s-a ocupat în continuare și de deosebirile lor de păreri și metodă în cercetarea istorică. În încheiere, autorul a scos în evidență aportul lui N. Iorga pe linia dezvoltării gîndirii istorice românești din trecut.

O importantă manifestare pentru cinstirea memoriei lui N. Iorga a fost organizată de către Institutul de istorie și arheologie în colaborare cu Facultatea de istorie a Universității din Iași. În ziua de 1 decembrie 1965, în aula „M. Eminescu" a Universității „Al. I. Cuza", s-au desfășurat lucrările simpozionului „25 de ani de la moartea lui N. Iorga". Cu acest prilej, despre *„Personalitatea lui N. Iorga"* a vorbit prof. univ. D. Berlescu, prorector al Universității ieșene. Comunicarea a fost publicată în „Revista Învățămîntului superior", nr. 11/1965. De asemenea, cercetătorii științifici Leonid Boicu și Gh. Buzatu au prezentat două comunicări.

În comunicarea intitulată *„N. Iorga și relațiile internaționale ale României în epoca modernă"*, L. Boicu s-a oprit asupra aportului marelui istoric într-unul din domeniile sale preferate de investigație. Autorul ni-l prezintă pe Iorga ca pe istoricul care întrunea în cel mai înalt grad însușirile cercetătorului ideal al istoriei relațiilor internaționale ale României. În continuare, L. Boicu analizează în această interesantă comunicare principalele lucrări ale lui Iorga privind relațiile externe ale României de după 1848 și pînă la 1918. El insistă asupra deficiențelor operei lui Iorga, izvo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rîte din concepțiile lui idealiste asupra procesului istoric. Autorul relevă însă și marile merite ale lui N. Iorga, care a fost un aprig luptător — prin faptă și scris — pentru realizarea unității noastre naționale.

Gh. Buzatu a prezentat apoi comunicarea *„N. Iorga — apărător al drepturilor popoarelor amenințate de cotropirea hitleristă"*. După ce amintește faptul că marele nostru istoric s-a pronunțat întotdeauna în sprijinul recunoașterii libertății și independenței popoarelor, mari și mici, autorul analizează unele acțiuni concrete desfășurate de Iorga începînd din 1933 și pînă în preajma asasinării lui în vederea apărării și respectării drepturilor națiunilor europene care aveau să fie înrobite treptat de către Germania hitleristă. În comunicare se arată că acțiunile lui Iorga, care se bucura de un binemeritat prestigiu în țară și străinătate, au stîrnit un larg ecou în țările căzute pradă agresiunii; în același timp, ele au neliniștit pe guvernanții de la Berlin, care au pus la cale asasinarea istoricului prin mijlocirea unor elemente declasate din țară. În încheiere, autorul subliniază că prin activitatea sa îndreptată spre apărarea națiunilor mari și mici de barbaria fascistă, N. Iorga și-a înscris pentru totdeauna numele în conștința popoarelor lumii.

Tot cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la moartea lui Iorga, Filiala din Iași a Societății de științe istorice și filologice (secția filologie) a organizat o ședință în cadrul căreia asist. univ. P. Ursache a prezentat comunicarea *„N. Iorga și folclorul"*. În comunicare, autorul abordează unul din multiplele aspecte, mai puțin cercetate, ale prodigioasei activități a lui N. Iorga.

Încheind cronica noastră pe marginea manifestărilor care au avut loc la Iași anul acesta cu ocazia scurgerii unui sfert de veac de la moartea lui N. Iorga, credem că se impun cîteva precizări. Fără îndoială, spațiul restrîns rezervat fiecăreia dintre comunicările amintite nu a permis autorilor lor să trateze problema temeinic și pe larg, chiar dacă în majoritatea cazurilor a fost vorba doar despre unele aspecte din viața sau opera lui Iorga. Cu toate acestea, în comunicările respective întîlnim numeroase idei noi, sugestii interesante, care constituie nețăgăduit un prețios punct de plecare în vederea întreprinderii unei ample și riguroase cercetări științifice a vieții și operei strălucitului nostru istoric. Specificăm, de altfel, că unele dintre aceste comunicări urmează să fie publicate, după ce vor fi revăzute și îmbunătățite de către autori, în paginile diferitelor reviste de specialitate. De asemenea amintim, că eforturile cercetătorilor ieșeni în direcția studierii contribuției prețioase a lui N. Iorga la dezvoltarea istoriografiei noastre nu se vor opri aici. Astfel, în momentul de față mai mulți cercetători de la Institutul de istorie și arheologie se ocupă de studierea unor aspecte noi legate de viața și opera lui Iorga, pregătind interesante comunicări. Toate aceste comunicări vor fi susținute în cadrul Institutului în cursul anului 1966, cînd vom avea prilejul să cinstim împlinirea a 95 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga, pentru care viața a însemnat înainte de toate o neîntreruptă muncă îndreptată spre îmbogățirea patrimoniului științific și cultural al țării și umanității.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ERATĂ

Pag.	*Rîndul*	*În loc de:*	*Se va citi:*
115	67 de jos	Nassau-Siegen, Auguste Sulkowski, Dzieduszyski. Ils voulaient ainsi établir une	liaison avantageuse avec la Mer Noir. Ce furent ensuite des indigènes qui, en
242	1 de jos	D. Moc	D. Mioc
246	17 de jos	S(aturnio)	S(aturnino)
262	2 de jos	βουλευχὴριογ τῶγ Σκνθωγ	βουλεπτὴριον τῶν Σκυθῶν
266	26 de jos	Γιαζίχοπογ πλησιάζι τῇ βουλγαρια	Γιαζίχοπον πλησιαζει τῇ βορλγαρίας
266	25 de jos	Πατζιγακία	Πατζινακία
266	24 de jos	Κάτωδεντωγ... Πατινακία	Κάτωδεν τῶν... Πατζινακία
269	30—31 de sus	ἠδίκηκοντɜς... ἐπ᾽ ὀμοσια, Χειρῶν καί ξιφους ἐγενονοντο	ἠδικηκόντες... ἐπ᾽ὀμωσία, Χειρῶν ᾽ἔργον και ξιφους ᾽εγένοντο
269	38 de sus	κατὰτων... ξυνέστικε	κατὰ τῶν... ξυνέστηκε
274	30 de sus	(1056—1056)	(1055—1056)
298	5 de sus	Nu se va citi: Pe de altă parte fenomenele analizate... (rîndul este introdus din greşeală).	
306	24 de jos	ar trezi îndoieli	nu trebuie să ne trezească îndoieli

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul de istorie și arheologie al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România publică „Anuarul institutului de istorie și arheologie", care continuă seria de *Istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie" cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația noastră se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților precum și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea științelor istorice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 25.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din Instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin:

CARTIMEX

Căsuța poștală 134—135
București
Republica Socialistă România
sau prin reprezentanții săi din străinătate

Anuarul Institutului de istorie și arheologie,
tom. II, p. 1—326, Iași, 1965

40559

Lei 25

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro